

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BAND C

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ С

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК НА ПОШАНУ

АКАД. КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО

Ч. II.

ПРАЦІ ІСТОРИЧНІ

У ЛЬВОВІ, 1930

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BAND C

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ТОМ С

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК НА ПОШАНУ

АКАД. КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО

Ч. II.

ПРАЦІ ІСТОРИЧНІ

У ЛЬВОВІ, 1930

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

INHALT DES C BANDES.

1. Die Hallstätter Kultur Transkarpathiens in dessen natürlichen Grenzen, von JAROSLAV PASTERNAK (Lwiv) S. 1—12
2. Die Skythenbilder, von BORYS WARNEKE (Odessa) S. 13—17
3. Konašewyčs des Peremyšler Landes im XV und XVI Jh. Eine genealogisch-historische Monographie (mit 5 Illustrationen und 3 genealogischen Tafeln), von BOHDAN BARWIŃSKYJ (Lwiv). S. 19—175
4. Bemerkungen anläßlich eines Teils des Tagebuches von Oświęcim, von HNAT CHOTKEWYČ (Charkiw) S. 177—204
5. Wann und von wem ist die Hustynśkische Chronik verfaßt worden?, von ANATOLIJ JERŠOW (Nižyn) S. 205—211
6. Zur Frage über die Vertragsartikel B. Chmelnyčkyj's, von WASYL HERASYMČUK (Lwiv) . . S. 213—235
7. Eine unbekannte Episode aus dem Leben Dorošenkos, von MYCHAJLO HRUŠEWŠKYJ (Kyjiw) S. 237—241
8. Aus dem Leben Petro Dorošenkos in Moskovien, von MYKOLA PETROWŠKYJ (Nižyn). . . . S. 243—250
9. Zur Geschichte der Kosaken in der rechtseitigen Ukraina 1689—90, von MYKOLA ANDRUSIAK (Lwiv). S. 251—274
10. Schicksale des Kosakentums in der linksseitigen Ukraina, von WOŁODYMYR ŠČERBYNA (Kyjiw) S. 275—287
11. Bilder aus der Geschichte des Mittelschulwesens in Galizien im XVIII und XIX Jh., von AMWROZIJ ANDROCHOWYČ (Sokal) . . . S. 289—310

12. Zur Ikonographie und Nobilitierung Iwan Mohylnyćkyj's (mit 1 Porträt und 1 Wappen), von IWAN ŠPYTKOWŠKYJ (Peremyšl). S. 311—319
13. M. Maksymowyč und das Journal „Osnowa“. (Briefe von W. Bilozerškyj an M. Maksymowyč), von WOŁODYMYR DANYŁOW (Leningrad) . . . S. 321—326
14. Zur Pantelejmons Kuliš Beamtenlaufbahn. (Vom Gouvernements-Sekretär zum Hofrat), von MYRON KORDUBA (Waršawa). S. 327—377
15. Protest Jakiw Holowaćkyj's an das österreichische Staats-Ministerium anläßlich einer bei ihm stattgefundenen Hausdurchsuchung, von FEDIR SAWCENKO (Kyjiw) . . . , S. 379—398

ГАЛЬШТАТСЬКА КУЛЬТУРА ЗАКАРПАТТЯ В ЙОГО ПРИРОДНИХ МЕЖАХ.

Написав ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК (Львів).

Правітчина заліза, нового культурного металю, що слідував у розвитку матеріальної культури Європи після бронзи, була мабуть десь на сході, в Азії, і звідти ширилося знання його обробки й до нас. У другій половині II. тисячоліття до Хр. находимо залізо вже на порозі України у стіп Кавказу (Кубань) як провідний складник готової вже нової залізної культури, а ще на прикінці того ж тисячоліття виходить звідти могутня культурна течія, спричинена мабуть мандрівкою арійців, вздовж північних берегів Чорного Моря в напрямі до гирла Дунаю. Тут ділиться і одна її струя засягає Балкан, витворюючи там дилонський стиль, а друга прямує далі до приадрійських та східноальпейських країв, де дає початок культурі етрурській і розцвітає у мистецьку культуру гальштатську. Дуже експанзивне середовище цієї самостійної послідньої культури було над горішнім Дунаєм і в сусідніх землях, та її назва не відноситься лишень до тих країн, тільки є це ширше хронологічне поняття, яке означає підставову культуру ранньої залізної доби у середній Європі та пригадує культурну єдність цих країв приблизно в часі цілої першої половини першого тисячоліття до Хр. Після приходу залізної культури настає в тогочасних культурах середньої Європи очевидне вирівнання, універсальність, що можна пояснити вітальністю нової культури і живими торговельними зносинами, що розносили нові „винаходи“ з обсягу матеріальної культури до найдалших закутин Європи. Гернес, найліпший знавець гальштатської культури, розрізнявав у ній чотири локальні групи: адрійську, наддунайську, надлабсько-одерську і надренську, та нині треба вже додати до них ще п'яту групу східну — українську. Наше Закарпаття¹⁾ належить за цим поділом до групи другої, наддунайської.

¹⁾ Маємо тут на увазі територію від Спізької землі до Мармарошини включно, себто столицю спізьку, шариську, земплинську, абауйську, ужгородську, бережську та марамарошську.

Могутній вал Карпат відділював у першій хвилі придунайську кітловину від цієї революційної культурної хвилі так, що бронзова культура розвивалася там ще далі якийсь час, головню у східній частині цієї країни, та деякі нові форми — хоч все ще у бронзі — і нові мотиви орнаменту вказували вже на наближення нової культурної доби. Була це за хронологічною системою Павла Райнеке (1911) перша половина першої (А) гальштатської доби, сучасна приблизно з початком IV. бронзової доби по Монтелію в північно-європейських краях, а III. бронзової доби в Галичині. Її початок кладе Райнеке приблизно коло 1200 р. до Хр. Ця фаза культури є характеризована „староіталійськими“ (вілліановськими) імпортованими предметами (бронзові відра, кітли, кухлики, шеломи, щити) та предметами знаними із швейцарських хат на палях. Мечі цього часу мають лезо листовидне з грубим реберцем посередині; держак є або масивний, закінчений орнаментованим кружечком чи мисочкою, або язиковидний, з ріжками на боки. Мимо цього подибуються зрідка мечі типу Ronzano і з антенами (Велька біля Кежмарку). Штилетів майже зовсім нема, типові „угорські“ чакани з кружечком є старанніше оброблені і мають часто досить широке лезо, а молоти з двома довгими раменами є прикрашені типовими гальштатськими пташками. Вістря на списи мають ручку часто через увесь лист. Між численними серпами з'являється новий „семигородський“ тип есовато вигнутий, який стрічаємо одначе далеко частіше на Україні та Кавказі. Цельти з ушком бувають по боках часто орнаментовані доосередними трикутниками, сокирки з високо уміщеними крилами мають ззаду заріз. Крім того належать до інвентаря цієї фази численні нарамники, нашійники, випуклі гудзи, брязкучі привіски і розмірно рідка найстарша фібула у виді арфи.

Визначнішими надітками з тої доби на закарпатських землях є скарби бронзових мечів із Підгір'ян і Вульховиці в бережській столиці та з Жуйти в столиці абауйській. Є в них заступлені разом мечі з язиковим держакком, мечі з масивним держакком, закінченим мисочкою та мечі так зв. ліпавського типу (Айзнер) з кружечком і гузичком на кінці держака та трьома валочками поперек нього. Деяко старшими надітками, що містять у собі ще деякі предмети з кінця бронзової доби, є мабуть скарби різних бронзових предметів з Немти (абауйська ст.), Чічаровців (ужгородська ст.), Лазарпотоку (бережська ст.) та Сушкова (бережська ст.).

Друга половина першої гальштатської доби Райнекого відповідає кінцеві IV. бронзової доби Монтелія. Загальний її характер годиться з описом попередньої фази цієї культури, але деякі предмети вказують на те, що маємо перед собою добу вже дещо пізнішу, а форми більше розвинені. Мечі не приносять жадних нових форм, вістря на списи є подібні до попередніх, тільки найширше їх місце є дещо ближче до ручки; різні форми серпів є теж старі, сокирки з крилами мають деколи дуже широке лезо. З'являються типові вигнуті ножі гальштатські з держакон і нові форми цельтів з ушком, які є або асиметрично викроєні, або рівні, а по боках багато орнаментовані (лезо буває в обох випадках сильно розширене). Між прикрасами займають перше місце фібули; зникає „угорська“ фібула подібна до арфи, зроблена з одного кусника дроту, а її місце забирає парадна фібула з великим спіральним щитиком коло ніжки і з 6—8 меншими подібними спіральками з обох боків плоскуватого каблучка, та фібула вісімкова, прикрашена деколи ланцюжками на кілочку. Нашийники є часто кручені, а їх кінці або звинені в очко, або розклепані в широкий пасок та закінчені кожний двома на боки скрученими спіральками. Між браслетами заслугоують на увагу передовсім два типи: один більше овальний, широкий, з отвореними кінцями, прикрашений групами ритих черток, що знаходиться головню в чеських та полуднево-німецьких бронзових скарбах, і другий, майже округлий, замкнений, округлий в перекрою, прикрашений слабими зарізами, знаний майже виключно з придунайської кітловини і з земель на північ від Карпат, де подибується одначе рідше. Іглиць є досить багато, а довгі бляшані паси знаходяться лиш у скарбах. Брязкучі дармовиси помалу зникають, а до рівнож рідких нахідок належать золоті перстені, прикрашені імітацією кручення, що знаходяться також на Буковині. З області італійської гальштатської культури вілліановського типу є імпортовані відерця з бронзової бляхи, з двома держакон зачепленими до ушок хрестовидно вниз продовжених та складові часті окуття возів і кінської упряжи, прикрашені гальштатськими пташками.

На Закарпаттю походять з цього часу бронзові скарби з Великих Михайлівців (земплинська ст.), Мужіїва (бережська ст.) та Підполозя (бережська ст.).

Друга гальштатська доба Райнекого є сучасна з V. бронзовою добою в північній Європі і припадає приблизно на час 1000—850 р. до Хр. Її культурний інвентар є знаний — оскільки

це відомо з літератури — лише з кількох бронзових скарбів, які знайдено усі поза нинішніми політичними границями Закарпаття. Найшлися в них бронзові бляшані кухлики, прикрашені ритим і тисненим орнаментом, щельти з подовгуватим ушком, рівною лійкою і півколиво або прямокутно відмежованим лезом, вісімкова фібула, просте вістря на спис з лезом найширшим внизу, кручений грубий нашійник з розклепаними і в очка звиненими кінцями, хрестовидні уха від кітлів, прорізувана бляшана прикраса, та грубий браслет із заложеними за себе кінцями. Крім того найшлися вже залізні великі щельти без ушок. В Познанщині та в Чехах з'являється тоді спеціальний тип залізного топора з дірою на держак збоку.

Кераміка I—II гальштатської доби є ізза малого числа відкритих гробів та землянок ще недостатньо знана, але є рішучо у стилістичному звязку з гальштатською керамікою північно-альпійських країв і зраджує також рішачий вплив Італії. Райнеке кладе сюди цілу групу глиняного посуду, прикрашену знаним сонечком (кругом точкованою ямкою), яке стрічається у злучі з гудзами в концентричних півколах, далі групу посуду прикрашеного меандровими спіралями, вкінці „панонську“ кераміку, жовто або чорно мальовану та біло інкрустовану, яка вказує на зносини з вілліановським культурним середовищем (ця кераміка є очевидно старша). Північно-угорська кераміка не виказує окремих форм, є гірше гладжена, неінкрустована і остає мабуть у зв'язку з Моравією та Долішньою Австрією. Роблена є без гончарського кругу і є часто графітована на яснобрунатному підкладі; залюбки вживає мілкого жолобкування та імітує бляшаний посуд.

Похоронним обрядом старшої гальштатської доби в наддунайській кітловині було тілоспаєння. Ті гроби, які є в Чехах та полудневій Німеччині під могилами, не мають в околицях над горішнім Дунаєм жадного насипу і творять суцільні більші погребіща (урнові поля), яких найбільший розцвіт у цих околицях припадає саме на цю фазу гальштатської культури. На Словаччині в столиці гонтській, тренчанській, трнавській, оравській, нітранській та гемецькій, вздовж рік Ваги, Нітри, Грону та Іплю була знайдена ціла низка урнових піль з культурою аналогічною до молодшої та пізньої лужицької культури, але з нашого Закарпаття знаємо з літератури лиш одно таке поле, сучасне з пізньою лужицькою культурою у нас, а зі шлезькою культурою в Чехах, з Долішнього Вадашу в абауйській

столиці. Гробовий інвентар виказує що правда найбільше кераміки, а лише зрідка бронзові предмети, але орнамент посуду доказує безсумнівну приналежність цих гробів до старшої гальштатської доби. З вадашського погребіща є в музею у Попрадї малий темний збаночок з пасковим ухом і двома широкими жолобками на горішній часті вичеревку, далі фрагмент іншого збаночка без жолобкування, ніжка графітованого (?) горщика поземо жолобкована і черепок великої, багато орнаментованої посудини середнеугорського розвиненого типу з пиптем і мабуть графітованим ушком.

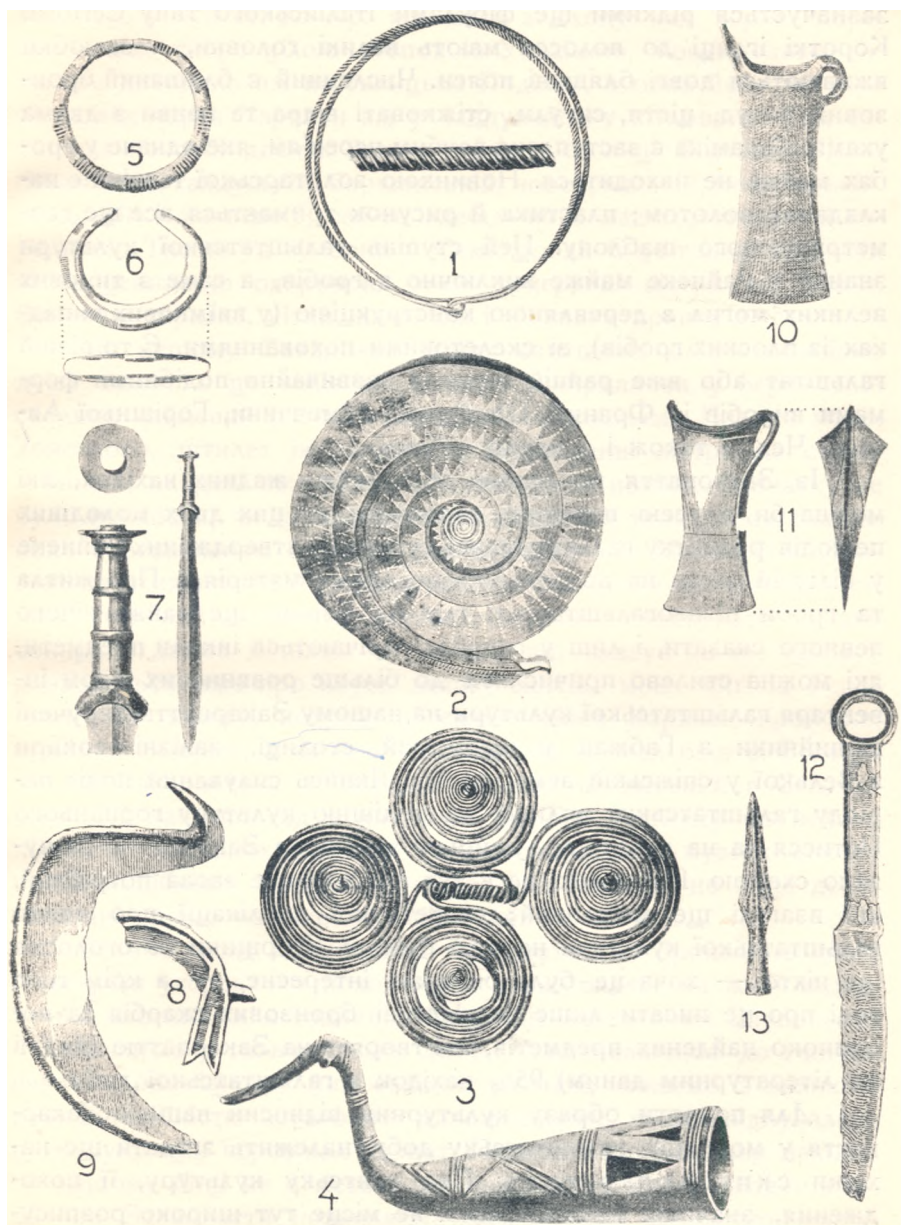
Способу мешкання і форми житла з цієї доби майже зовсім не знаємо, і ця сторінка життя гальштатського населення наддунайської кітловини є досі взагалі дуже мало просліджена. З літератури знаємо тільки те, що у 1924 р. консерватор Айзнер прокопав перед печерою Файфка у Ясові біля Кошиць землянку з I. гальштатської доби і найшов у ній між іншим дві великі залізні сокири з лійкою грубої роботи і два кусні залізної жужелиці, які є найстаршим знаним досі доказом оброблювання залізної руди на Закарпаттю. В сусідніх Чехах маємо з цієї доби або отверті селища в урожайних отвертих країнах, або городища на укріплених верхах; в полудневій Німеччині будовано тоді крім високих городищ частіше хати на палях, а подібні відносини могли тоді панувати й у наддунайській кітловині. Там знаємо досі лише три селища цього часу зі спішської землі: одно високо положене на Фреліхсбергу біля Велької і два ближче не розсліджувані у Герніцовцях біля Кежмарку і в Матейовцях, з яких дісталися одначе лише черепки глиняного посуду пізналужицького типу до музею у Велькій. Ці селища приналежать народові лужицьких урнових піль, який тоді, у старшій гальштатській добі, мабуть від устя р. Морави, а далі провалом Влярським і може Яблонківським передістався був на нинішню східну Словаччину. Розходячися опісля по краю, стрінувся цей нарід з автохтонним населенням, знаним нам із залишених по собі у бронзовій добі урнових піль середнеугорського типу, а доказом цього є знаходжені тепер погребіща зі змішаними типами обох керамічних груп (Пілінь, Лінч). У молодшій розвоєвій фазі лужицької культури заняв він опісля гористу та лісисту нинішню східну Словаччину від моравських границь на схід, мабуть лише дорогою через попрадський провал.

Третя й четверта доба по хронології Райнеке творять молодшу фазу гальштатської культури. Перша з них відповідає

VI. бронзовій добі Монтелія на півночі, старшій фазі білянської культури в Чехах, *tomba del guerriero* з Corneto в Італії, а часово спадає до VIII. ст. до Хр., себто до останнього століття перед початком грецької колонізації північних берегів Чорного моря. Її культурний інвентар є характеризований залізним важким мечем із грушководним бронзовим або деревляним держакком і з деревляною піхвою з оздобним бронзовим кінцем, далі коротким мечем з держакком у виді підкови, численними останками возів і упряжи, та парадними розвиненими прикрасами (фібули окулярові, а почасти ще у виді арфи, численні іглиці з кулистою та спіральною головкою і лебединою шийкою, турбанові нараменники, туалетні прибори). Кераміка є дуже багата й парадна, графітована і прикрашувана строгогеометричним орнаментом (поєдинчі паски, поперечний і пірнатий орнамент, вовчі зуби, чертковані трикутники, доосередні кола, лінії зроблені зубатим колісцем, меандри, свастика, хрест, коло, шахівниця). Типові є черпачки з високими ухами (нагадують наші гуцульські деревляні), та миски із сходисто профільованою серединою; над середнім Дунаєм крім цього ще чорні урни з високою шиєю і мальовання посуду чорною краскою з матовим полиском або графітовими пружками на червоному підкладі.

Замешкані були у цім часі як урожайні долини, так і узгір'я з укріпленими городищами. У похоронному обряді стрічаються попри тілоспалення вже численні скелетові гроби під могилами з деревляною конструкцією нутра або плоскі з камінним обкладом.

Остання фаза гальштатської культури (Райнеків період Д) відповідає першій гальштатській добі Монтелія на півночі, молодшій фазі білянської культури в Чехах, третьому гальштатському періодові Гернеса (1903) і спадає часово до VII. ст. до Хр., себто до початку грецьких колоній над Чорним Морем. Немає вже тяжких залізних мечів, характеристичних для попередньої доби, а їх місце займають короткі мечі з держакком закінченим ніби підковою. Вістря на списи мають дуже просту форму, вістря на стріли є розмірно мало, зате досить часто стрічаються складові частини возу та кінської упряжи. Перший раз показуються залізні сокири з лійкою. Густо подибуються знову прикраси, звичайно бронзові, дуже рідко залізні, а досить часто золоті; до їх виробу уживається також шкла, коралів, слонової кости, бурштину, гагату і лігніту. Численні фібули мають форму бубників, мисочок, гузиків, човників, гадючок, колінців, з довгою

ніжкою та зі звірячою маскою. Вплив раннелатенської культури зазначається рідкими ще фібулами італійського типу Certosa. Короткі іглиці до волосся мають великі головки, а залюбки вживаються довгі бляшані пояси. Численний є бляшаний бронзовий посуд, цисти, ситули, стіжковаті відра та панви з двома ухами. Кераміка є заступлена грубим череп'ям, яке одначе у гробах майже не знаходиться. Новинкою золотарської техніки є накладання золотом; пластика й рисунок тримається все ще геометризуючого шаблону. Цей ступінь гальштатської культури знань є Райнеке майже виключно з гробів, а саме з типових великих могил з деревляною конструкцією (у виїмкових випадках із плоских гробів), зі скелетовими похованнями. Є то пізній гальштат або вже ранній латен з незвичайно подібними формами виробів із Франції, Швейцарії, Німеччини, Горішньої Австрії, Чех, а також і з наших земель.

Із Закарпаття не маємо досі майже жадних нахідок, які можна би з усею певністю зачислити до цих двох молодших періодів розвитку гальштатської культури, стверджених Райнеке у більшій частині на полуднево-німецькому матеріалі. Про житла та гроби пізньогальштатські там не вміємо ще майже нічого певного сказати, і лиш у скарбах стрічаються інколи предмети, які можна стилєво причислити до більше розвинених форм інвентаря гальштатської культури на нашому Закарпатті (кручені нашійники з Габжан у шариській столиці, залізні сокири з Велької у спіжській землі та ін.). Якийсь силуваний поділ періоду гальштатських впливів на тодішню культуру горішнього Потисся та на культуру лужицьку західного Закарпаття за чужою схемою Райнекого не є тут ані доконче зараз потрібний, ані взагалі ще можливий; синтетичної публікації про вплив гальштатської культури на краї бувшої Угорщини не оголосив ще ніхто — хоча це було би дуже інтересне, — а крім того годі про це писати лиш на підставі бронзових скарбів та поодинокі знайдені предмети, які творять на Закарпатті (бодай по літературним даним) 95% нахідок з гальштатської доби.

Для повноти образу культурних відносин нашого Закарпаття у молодшу гальштатську добу належить згадати ще нахідки скитського типу. Про скитську культуру, її походження, значіння та поширення не місце тут широко розписуватися, а читач найде усі ці питання основно оброблені у першому томі Грушевського Історії України-Руси та у Нідерлевій Слов'янській Старині (I, 215—288; IV, 222—228). Для ясности

образу повторимо лише, що було це мабуть іранське плем'я, яке десь у VIII ст. до Хр. прийшло зі сходу над Чорне Море, заволоділо скоро цілою степовою Україною, поодинокими ватагами доходило аж на галицьке Поділля, а одна його частина дісталася через Карпати аж у наддунайську кітловину. Там залишила по собі досить багато слідів у столиці бережській, сабольшчській, гайдуській, боршодській, новоградській, пештенській, арадській і жальській, себ-то здебільшого над горішньою й середньою Тисою та головню у Семигороді. Є це типові штилеті зі серцевидною охороною руки, тригранні вістря на стріли, бронзові зеркала, кітли, калатала і відзнаки прапорів.

На нашому Закарпатті є цих скитських слідів розмірно дуже мало; є це залізний штилет із Арданова у бережській столиці, знайдений разом з імітацією тетрадрахми Пилипа македонського, штилет із узгіря Гат і тригранні вістря на стрілу з Монай, знадені вже разом з латенським ножом. Спочатку не було певности, чи ці предмети не дісталися туди часом поодиноким торговельним шляхом, але пізніше у стіп Матри біля Дендешгаляс найшлися й гроби з довгими вістряма на спис, зігнуті ножі, типовий скитський штилет, вудила і плоскувата залізна сокира з двома бічними чопиками, що вказує на те, що тут розходиться вже про якусь ватагу скитів, може сигінів Геродота. За дорогу, котрою ці скити через Карпати пройшли, приймає Райнеке, а за ним і Легоцький провал біля с. Верещьких на Закарпаттю, а Нідерле провал ойтошський в Семигороді. На наш погляд є ця друга дорога з огляду на велику кількість скитських пам'яток у семигородських музеях далеко правдоподібніша, бо дорога через наші Карпати не є ще доказана ані одною нахідкою на північних їх збочах.

Велике число поодиноких гальштатських бронзів та цілих їх скарбів угорського походження у нас вказує на живі торговельні зносини між тодішнім трацьким населенням Закарпаття й Галичиною у гальштатську добу. Приглядаючися до географічного розміщення цих нахідок на мапі, можемо з великою правдоподібністю встановити також дороги, якими відбувалася ця комунікація через вал Карпат. Подавати розміщення нахідок по нашому боці не є метою цієї праці, а маповані нахідки з території Закарпаття дозволяють нам на такі історично-географічні висновки з знайденого археологічного матеріалу:

а) найдалше на захід висунена і по весь час гальштатських впливів вживана була дорога вздовж р. Попраду. Зі за-

хідної Галичини прийшли нею з краківської землі осадники хліборобського народу з лужицькою культурою, про що була мова вже вище, а у відворотному напрямі йшла нею жива торгівля угорськими виробами з бронзи, доказана цілою низкою бронзових скарбів, які по нашому боці опрацював недавно Журовський. Купці йшли з над Тиси мабуть по обох берегах Гернаду на північ, де залишили по дорозі скарби старшого типу у Сантові, Немті, Ждяні, Чаю горішнім (абауйська ст.), Обишівцях (шариська ст.) і молодший скарб бронзових кручених нашійників у Габжанах (шариська ст.). Предмети старшого типу були крім того знайдені у Добші горішній (абауйська ст.). Сучасних знахідок з околиць над горішнім Гернадом ще не маємо, аж іно у Велькій (спіжська ст.) найшовся скарб бронзових мечів із листовидним лезом (гальшт. I) і три великі залізні сокири з лійками, до яких аналогії найшов Айзнер у культурній верстві у Ясові (абауйська ст.) у супроводі старогальштатських предметів, а у Польщі Костшевський, але вже у пізньому гальштаті;

б) сліди іншої дороги, що вела чи не у цей сам бік, збереглися мабуть вздовж горішнього бігу р. Теплої, допливу Ондави. Є це бронзові скарби з Лужанки і з Бабя у шариській столиці, з яких подвійний кручений нашійник має у Польщі аналогію зі старої гальштатської доби (Szadki). Чи ця дорога вела до провалу ріки Конечної, чи скорше до провалу тилицького, годі поки що ствердити з браку дальших знахідок;

в) на якусь дорогу вздовж р. Ужа в напрямі до ужоцького провалу нема ще жадних доказів; бронзові скарби з Чічарівців і Павлівців в ужгородській столиці, датовані до старшого гальштату фібулою зі спіралями коло каблучка, найшлися досить далеко на полудне, між долішнім бігом Ужа і Ляторчею, а два отворені нараменники зі звуженими кінцями і фрагмент гудзатої головки буджигану, знайдені біля Радванки за Ужгородом, не походять мабуть зі скарбу;

г) найліпше доказаною, а мабуть і найбільше вживаною галицько-угорською торговельною дорогою була у гальштатську добу долина р. Ляторчі, що веде до верецького провалу. Є це бронзові скарби з Бовтраді, Малого Доброня і Великої Лучки на полудневому березі Ляторчі, на північ від Косинова, датовані до старшого гальштату цільтами з асиметрично викроєною лійкою і мечем ліптавського типу, а далі вже за Мукачевом скарби з Підгорян (14 мечів), Станова, Вульховиці, Сваляви,

всі на лівому березі Ляторчі, з Обави та Сушкова на правому березі ріки. Вкінці при самій галицькій границі маємо у воріт верецького провалу скарби з Лазарпотоку і Підполозя. Крім того знані є на цій дорозі гальштатські нахідки з Брестова, Чінадієва і Стрійної. З досить одноманітного інвентаря цих 11 скарбів довідуємося, на які приблизно предмети був найбільший попит тоді у нас; були це насамперед усілякі нашійники і нараменники, а відтак сокирки і серпи. Фрагменти фібули та іглиці найшлися лише в одному скарбі, рівнож як і довгий бляшаний пас. Зате дивує розмірно велика кількість зброї (28 мечів цілих і фрагментів та 22 вістря на списи у 6 скарбах), що евентуально можна би вважати за постулят непевного часу, спричинений наїздами скитських кочовиків на хліборобське наше Поділля;

г) інше скупчення нахідок бачимо над горішньою Тисою в околиці Марамарошського Сиготу; є це бронзові скарби з Калин і Ронасеку, великий золотий скарб зі Сарвасова та поодинокі нахідки бронзових предметів із Слятіни, Марамарошського Сиготу і Ронасеку. У Слятіні, Ронасеку та Марамарошському Сиготі найшлися бронзові мечі ліптавського типу, а в скарбах у Сарвасові та Калинах самі прикраси. Тому, що нема ще сучасних нахідок з долини р. Вишової, годі поки-що доказати, чи тими околицями йшла дорога до низинної часті полудневої Буковини, чи може ходить у цім випадку лише про постачання потрібних предметів якійсь громаді людей, що працюють у знах уже тоді копальнях соли на Марамарощині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Virchow Rudolf: Das Gräberfeld von Koban im Lande der Osseten, Kaukasus (Berlin, 1883);
2. Müller Sophus: Ursprung und erste Entwicklung der europäischen Bronzecultur, beleuchtet durch die ältesten Bronzefunde im südöstlichen Europa (Archiv für Anthrop. XV, 1884, 323—368);
3. Hampel Josef: A bronzkor emlékei magyarhonban, I—III, 1886—96;
4. Hampel Josef: Skythiai emlékek Magyarországbán (Archaeologiai Értésítő 1893, XIII, 384—407);
5. Hampel Josef: Skythische Denkmäler aus Ungarn (Ethnolog. Mitteil. aus Ungarn IV, 1895. 1—26, з 31 обр.);
6. Reinecke Paul: Die skythischen Altertümer im mittleren Europa (Zeitschr. für Ethnologie 1896, 1—43 і табл. ч. I);
7. Reinecke Pál: Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról (Arch. Ért. 1899, XIX, 316—340, з табл.);
8. Thirring Julius: обширний реферат з попередньої праці (Mitteil. der Anthrop. Ges. in Wien, 1900, XXX, 104—108);

9. Niederle Lubor: *Slovanské Starožitnosti* II, 2, 1910, 498—502;
10. Reinecke Paul: *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, V, 1911, табл 38—39, 43—44, 55, 69, 27 з дотичним текстом;
11. Lehoczky Tivadar: *Adatok házánk archaeológiájához*, II, 1912, 40—47;
12. Грушевський Михайло: *Історія України-Руси* I, 1913, 127—129;
13. Hoernes Moritz: *Kultur der Urzeit*, III, 1917, 39—70;
14. Neubert: *Dorische Wanderung*, Stuttgart 1920, passim;
15. Hillebrand Bella: *Az öskor embere és kultúrája*, 1921, 244—260;
16. Eisner Jan: *Hlavní úkoly archaeologického výzkumu v Podkarpatské Rusi* (*Obzor praehistorický* II, 1923, 122);
17. Eisner Jan: реферат з праці: Hess J., *Nálezy popolnic v Tornali* (*Obzor praehist.* III, 1924, 55—56);
18. Niederle Lubor: *Slovanské Starožitnosti* IV, 1925, 22—28;
19. Hoernes Moritz: *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, III. вид., 1925;
20. Eisner Jan: *Nové nálezy na Slovensku a v Podkarpatské Rusi* (*Obzor praehist.* V—VI, 1927, 61);
21. Pasternak Jaroslav: *Ruské Karpaty v archeologii*, Praha 1928, 41—51 і мапка ч. V.

ПОЯСНЕННЯ ДО ТАБЛИЦІ БРОНЗОВИХ ВИРОБІВ.

Bronzeerzeugnisse — Tafelerklärung.

1. Нашийник із Лужанки, шарської стол. (Lužanka, Komit. Šariš); —
2. Бляшаний оздобний пас (золото) із Сарвассо, мармарош. стол. (Szarvasszó, Komit. Marmaroš); — 3. Дротяна прикраса із Горішної Добші, абауй. стол. (Vyušná Dobša, Komit. Abauj); — 4. Ковання кінця дишля (?) із Жуйти, абауй. стол. (Žujta, Komit. Abauj); — 5—6. Нараменники із Немти, абауй. стол. (Nemta, Komit. Abauj); — 7. Меч ліптавського типу із Мармарошського Сиготу (Marmarošský Sihot); — 8. Серп бонгадського типу із Бодрог-Керестуру, земплін. стол. (Bodrog-Keresztur, Komit. Zemplin); — 9. Серп українсько-семигородського типу із Бодрог-Керестуру (Bodrog-Keresztur); — 10. Сокирка-цельт із Бадалова, бережської стол. (Badaló, Komit. Verehovo); — 11. Сокирка-цельт із Підполозя, береж. стол. (Pudpoloč, Komit. Verehovo); — 12. Ніж із Новаку, нітрянської стол. (Novak, Komit. Nitra); — 13. Вістря на спис із Мармарошини (Komit. Marmaroš).

Таблиця зложена по Гамплеви (nach Hampel zusammengesetzt).

ОБРАЗИ СКИТІВ.

Написав БОРИС ВАРНЕКЕ. (Одеса).

На думку В. Данилевича розташування скитських могил по Київщині виразно свідчить про те, що скити становили пануючий нарід¹⁾, причому ці могили зосереджуються на степовій половині Київщини²⁾). Отже, краєзнавчий інтерес вимагає вивчення всього звязаного зі скитами. Серед сили питань з цієї царини, що зачіпає М. Ростовцев³⁾), треба переглянути його думку що до образів скитів на монетах і пам'ятках мистецтва. Він не визнає тут наявности „справжнього реалізму“: „Якщо одяг скрізь трактований цілком реально, то тип обличчя скитів почасти, як на горіті з Солохи, є тісно звязаний з типами силенив і сатирів грецького мистецтва V та IV ст., почасти, як у Куль-Обі й, особливо, на Воронізькому посуді явно ідеалізований і зведений до певного типу.“ Щоби потвердити це далі, він подає низку посилань на окремі пам'ятки. Однак, як перевірити ці посилання, то виявляється, що пам'ятки, які він указує, виображають у дійсності зовсім інше. Так, за найбільш показові він уважає бляшки з малого кургану Огуз⁴⁾), що на них нібито можна розгледіти два типи бородатої голови силена. Але таблиця XIV дев'ятнадцятого випуску „Извѣстій Археологической Комиссії“, на яку посилається М. Ростовцев, нічого подібного не виявляє. Це ще можна було би виправдати невдалою репродукцією оригіналу, але А. Спіцин, до статті котрого додано цю таблицю, мав, розуміється, під руками оригінал речі, а він каже в своєму тексті зовсім інше. Так, ч. 6 на XIV таблиці він уважає за виображення Пана⁵⁾), а на таблиці XIII, ч. 1 та 5, де виображено знахідки з Донецького кургану, він бачить не

1) Археологічна минувшина Київщини, К. 1925, ст. 94.

2) Ibid., 96.

3) Скифия и Босфор, ЛНГ, 1925, ст. 442—445.

4) Скифия и Босфор, ст. 444.

5) Изв. Археолог. Комиссії. Вып. XIX, ст. 167.

безбороду голову молодого силена, як пише М. Ростовцев, але „левину голову“¹⁾.

Що до Солоського горіту²⁾, то на ньому ясно видно два типи вояків. Одягнені вони всі у загально-скитський одяг, але силенуватий вигляд має тільки той, що сидить на коні у правому кутку горіту й тримає правою рукою кінжал; піхотинець, що тримає того їздця за ліву руку, та інший вояк зі щитом та своєрідною сокирою, обидва молоді, без бороди і нічого спільного з силенами не мають, як це підкреслила вже Софія Пловцева³⁾.

Але якщо навіть з'ясувати ці непевні посилання умовами друкування цієї книги без догляду самого автора, то сама думка всеж-таки буде надто сумнівна й спірна.

Попередні дослідники бачили в цих образах скитів тільки близькість до саків з довгим волоссям і медоперсів⁴⁾. Платон (leg. 637 d) ставить поруч скитів і персів.

Безпосередня знайомість греків зі Сходом, а зокрема з Скитією почалася дуже вчасно, бо крізь цю країну йшов здавна їхній торг зі Сходом, аж до північної Індії та внутрішньої Азії, як це змалював, напр., ще Ф. Мищенко у своїй доповіді на X Археологічному з'їзді у Ризі⁵⁾.

М. Максимова опублікувала⁶⁾ ермітажний скарабей із зборів Л. Перовського, що виображає звичайну постать перса в узористих анаксиридах. Ця постать і одягом і поставою схожа з іншими образами персів на різному камінні. Але підпис під нею *Σχυθε* вона тлумачить, як *Σχύθης*, і бачить тут образ скита, що нічим, значить, не відрізняється від образів персів.

Завдяки стосункам греків зі Скитією скити до V в. були звичайним явищем серед чужинців, що входили у склад тодішніх грецьких міст, як це видно хочби з комедій Аристофана, де вони частенько виступають, напр. як стрільці (Thesm. 1017, 1026, 1112, 1182, 1186; Eccl. 143, 258; Lys. 433, 441, 445, 451, 455), й де за них згадується як за добре знайомий нарід (Lys. 451, 455).

¹⁾ Ibid., 172.

²⁾ Revue Archeol. T. XIII, 1914, табл. X.

³⁾ Revue Archeol. T. XXIII, 1914, 186.

⁴⁾ Ф. Г. Мищенко. Ж. М. Н. Пр., 1896, кн. 5, 85. Minns, Scythians and Greeks. Cambridge, 1913, ст. 38.

⁵⁾ Ж. М. Н. Пр., 1896, кн. 12, ст. 114 й далі. Пор. В. Минаєв, Вѣст. Евр., 1886, кн. 2, ст. 569.

⁶⁾ Этрусский скарабей с изображением Скифа. Сообщ. Гос. Акад. Мат. Культ. I, 1926, ст. 267—270.

Схоляст до Ach. 54 вказує, що скити були стрільці, які виконували в місті обов'язки варти. (Пор. ad Lys. 184).

Грекам, розуміється, мусів впадати в очі їх характеристичний вигляд і через це його так часто вказують т. зв. *scriptores physiognomonicі*, що студіювали зв'язки вдачі людини з її зверхнім виглядом. У них часто трапляються посилання на скитів. Пор. ps. Aristot. I, ст. 94; Polemo I, ст. 238, I, II, 250, 2; Galen. II, ст. 293, 10¹).

Особливості їх вигляду різко підкреслює Полемон (I, ст. 300, 6). За волосся їх пише Адамантий (I, ст. 393, 5) та Клемент Александр (II, 306, I); за особливості їхньої шкіри див. Гален (II, ст. 289, 3); за дикунство їх звичаїв Фірман Матерн (II, ст. 334, 7 — 335, 3).

Скитське вбрання знає вже Аристофан (Ar. 941—945) з Піндара (див. схол. ad. loc.).

Чи при такій безпосередній знайомості зі скитами греків, що навіть не виїжджали з самої Греції, й при їхній увазі до особливостей скитського вигляду, могли мистці давати замість їх правдивих образів ідеальні образи силенів та сатирів?

Вироблення цих образів на пам'ятках грецького прикладного мистецтва дослідники приписують йонійським мистцям²) й одночасно підкреслюють їх надзвичайний реалізм³) аж до самих дрібниць, як це показав колись на одному дуже виразному прикладі Д. Анучин.⁴) Близько Борзни на Чернігівщині знайдено бронзові бляшки роботи грецьких майстрів з виображеннями сайги та коня суто-тубільного типу. Д. Анучин, що спеціально студіював історію коня в Росії, довів, що на цих речах грецький майстер надзвичайно вдало схопив характеристичні риси зовнішнього вигляду тої саме породи коней, що тут тоді водилась.

Було би дивно, якби добре знайомих їм скитів атенські мистці виображали ідеально, тим часом, як малярі того самого 5-го століття точно зазначали етнографічні особливості, вио-

¹) Вид. R. Foerster, 1893.

²) F. Winter, Oester. Jahreshfte, V. 1902, 126—127; Minns. Op. cit. 284; А. Шварцъ. Древности XV, 1894, ст. 17—34; В. Мальмбергъ. Матеріали по арх. Россіи, ном. 32, 1907, ст. 18 та 57.

³) A. Michaelis-Springer. Handbuch d. Kunstgeschichte I 1911, 241.

⁴) О нѣкоторыхъ бронзовыхъ украшеніяхъ, найденныхъ В. Б. Антоновичемъ. Древности. X. 1885, ст. 32—34.

бражуючи хочби напр., муринів, як це видко на тарілці з Таренту¹⁾ або алябастрах з Танагри.²⁾

Якби дійсно грецькі майстри задовольнялися б з чисто ідеальних виображень скитів, переносячи на них риси силенів, то це зовсім не погоджувалося б із тим, що вони робили в інших царинах. Так S. Reinach довів, що на посуді з чорними посталями суворого стилю амазонок ще виображалося просто як волячок, без жадних етнографічних відзнак, а на посуді з червоними посталями вони є вже в характеристичному скитському одязі під впливом установлення локалізації їх у Скитії.³⁾

Точно виображуючи окремі чужі племена, грецьке мистецтво йшло слідом за єгипетським, як це показує хочби рельєф з Тель-ель-Амарни, що його виконав мистець Аменофіса IV (1375—1350)⁴⁾, який виображає муринів.

Otto Rossbach⁵⁾ показав, що прообразом типу силенів, що його видко хочби на вазі Клітія та Ерготіма (т. зв. ваза Франсуа), були халдійські циліндри типу Istobar. Але греки з потвори зробили грайливих істот. У такому разі знайомість з скитами зблизило цей тип з реальністю, тим більше, що за спостереженням G. Lippold'a⁶⁾ мистці взагалі швидче розпочали реально виображати нижчих істот (силенів), аніж богів і героїв.

Уже античні письменники порівнювали чужинців з сатирами й їм подібними істотами. Так, Діодор (V, 28) пише за галів, що волосся на обличчі робить їх схожими на сатирів та панів: *τὴν πρόσωπον αὐτῶν φαίνεται Σατύροις καὶ πᾶσιν ἑοικῆσαν*⁷⁾; але звідси нікому ще не впадало в голову робити висновок, нібито замість галів виображалося ці казкові істоти.

За реальне виображення скитів промовляє й те, що за спостереженнями чужинців, напр. Георга Брандеса, російське простолюддя виявляє надзвичайну схожість з тими виображеннями скитів, що їх вони знають зі скарбів Ермітажу⁸⁾.

¹⁾ Видав E. Bethe. Athen. Mit. XV, 1890, ст. 243—245.

²⁾ Вид. H. Winnefeld. Ibid. XIV, 1889, ст. 4150; пор. X. P. фонь Штерньє. Записки Од. Об-ва XXVI, 1906, ст. 183—190.

³⁾ Rev. Arch. III, 1904, ст. 33.

⁴⁾ Springer-Michaelis, Handbuch d. Kunstgeschichte I 1911, 108.

⁵⁾ Origini del tipo di Sileno. Bull. d' Inst. 1884, ст. 44—48.

⁶⁾ Philol. Wochenschr. 1927, ч. 34—35, ст. 1047.

⁷⁾ Пор. B. Kekule. Bronzestatue eines kämpfenden Galliers. Berl. 1909, ст. 12.

⁸⁾ Недѣля, 1889, ч. 15, ст. 483.

Через це й використовує ці виображення як основне джерело П. Степанов у своїй історії російського одягу¹⁾, причому деталі цих малюнків цілком потверджуються через порівняння з свідоцтвами античних письменників.

Якщо нова теорія акад. Ростовцева виходить нібито з цілком правильного зближення з типом силенів тих скитських образів, що встановилися в грецькому мистецтві, то взаємовідношення поміж цими двома типами є протилежне тому, яке він установлює: не скитів ідеалізувалося на зразок силенів, а, навпаки, на типі силенів відбилися добре знайомі грекам особливости зверхнього вигляду скитів.

¹⁾ Історія русской одежды, ст. 10—28.

КОНАШЕВИЧІ

В ПЕРЕМИСЬКІЙ ЗЕМЛІ В XV і XVI СТ.

ГЕНЕАЛОГІЧНО-ІСТОРИЧНА МОНОГРАФІЯ

(з 5 ілюстраціями й 3 генеалогічними таблицями).

Написав БОГДАН БАРВІНСЬКИЙ.

ВСТУПНЕ СЛІВЦЕ.

Значіння панегіриків для геральдики й генеалогії взагалі. — Значіння „Віршів“ Касіяна Саковича для справи походження гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного.

Академик Кирило Студинський зазначив свою наукову діяльність між іншим також яко видавець чотирьох панегіриків XVII ст. В 1895 р. видав він „Панегірик „*Εὐφώνια* Веселобрмьячая“, посвячений Петрові Могилі в р. 1633“.¹⁾ У вступній розвідці звертає видавець увагу на те, що не вважаючи на мале число панегіриків, „ніхто донині не завдав собі труда зібрати їх до купи, переглянути і випечатати, хоть така студія певно дала би не мало матеріалу до оцінки образования, способу мислення і писання сучасних людей“.²⁾ Тому то в 1896 р. видав акад. Студинський нові „Три панегірики XVII віку“,³⁾ рівнож зі вступною розвідкою. Перший із тих трьох панегіриків, се „*Ἰμνολογία*“, друкована в Київі 1630 р. й присвячена Петрові Могилі підписаними під віршами десятьма типографами Печерської Лаври (на самому кінці додали по одному четверостихові Памво Беринда й Тарас Земка). Другий панегірик, п. з. „*Ἀναθήμα τῆς τιμῆς*“, друкований у Венеції 1641 р. й присвячений автором, Яковом Седовським, „горожанинові Львівської землі в Росії“, Григорію Кирницькому. Третій панегірик п. з. „*Εὐώδια*“, котрого автором був Григорій Бутович, друкований у Львові 1642 р., присвячений львівському єпископові Арсенієві Желиборському.

¹⁾ Записки Н. Т-ва ім. Шевченка т. VIII (місце 3), ст. 1—14.

²⁾ Ibidem, ст. 3.

³⁾ Ibidem т. XII (місце 3), ст. 1—32.

Видавець згаданих чотирьох панегіриків, акад. Студинський, передруковуючи їх, подав також кілька заміток до гербу Могилів і до гербу Желиборських, котрих ритовини уміщені у згаданих панегіриках.¹⁾ Звертає між іншим увагу на те, що хоча Желиборським приписують загально герб „Сас“, у панегірику, присвяченому Арсенієві Желиборському, зображений і описаний герб „Прус“.²⁾ Видавець зазначає одначе, що питання, чи гербом Желиборських був герб „Сас“ чи „Прус“, не береться рішати й взагалі займається оцінкою згаданих панегіриків виключно з історичного та літературного становища.

Спеціальну розвідку, присвячену описові й об'ясненню шляхотських гербів українських родів у творах духовних письменників XVII ст. дав нам заслужений автор монографії про Петра Могилу, С. Голубєв.³⁾ Подавши 16 літографічних репродукцій гербів згаданих родів (починаючи гербом Острожських з 1581 р.), застановляється автор над значінням тих гербів і їх похвал. Мушу зазначити згори, що автор віднісся до них із великим легковаженням і, хоча не фахівець під цим оглядом, відмовляє він їм усякого значіння для геральдики й генеалогії. На його думку, слідний тут вплив сусідньої Польщі, де наслідком обожання честолюбною шляхтою своїх клейнотів були незвичайно поширені того роду гербові похвали й панегірики. Далі бачить він у сім утилітаризм наших духовних письменників XVII ст., котрі, яко автори похвал і панегіриків, уважали се „хлѣбнымъ ремесломъ“. В похвалах гербів добачує Голубєв висовування на першу чергу не геральдичних, а символічних елементів, з ціллю прославлення „старожитности, благородства происхождения и религиозно-воинственныхъ доблестей“ даного роду. Одним словом, каже автор, супроти існуючих шляхотських гербарів згадані похвали й панегірики „теряють почти всякое значеніє“ під геральдичним оглядом.⁴⁾

Супроти такого погляду позволю собі замітити, що хоча не всі похвали й панегірики можуть мати однакове значіння для геральдики й генеалогії, все таки годі їх яко таке джерело відкинути зовсім. Цю погляд Голубєва під тим оглядом цілком

¹⁾ Ibidem т. VIII, ст. 7; т. XII, ст. 1—2 і 10.

²⁾ Ibidem т. XII, ст. 10.

³⁾ С. Голубєвъ: Описаніе и истолкованіе дворянскихъ гербовъ южнорусскихъ фамилій въ произведеніяхъ духовныхъ писателей XVII в. + Рисунки къ сочиненію... Київ 1872.

⁴⁾ Голубєвъ: Описаніе... Гл. тут особливо ст. 381—382, де автор реасумує свої погляди.

хибний, вкажу хочби тільки на панегірик, написаний Касіяном Саковичем з нагоди похоронів гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного 1622 р., мимо того, що акад. Студинський добачує в ньому тільки традицію школи з „грецько-словенським“ характером та підносить, що визначну прикмету сього пам'ятника становлять цитати з грецьких богословів, філософів і поетів та приміри з життя грецьких державних мужів.¹⁾ Бо цінний сей панегірик для нас не виключно з сього погляду, а головно тому, що дає незвичайно важні вказівки для розв'язки питання про походження гетьмана, котрому в похвалу був написаний. І коли я в отсій монографії зважився на основі архівних матеріалів дати спробу розв'язки сього питання, то ніщо інше, тільки саме панегірик Касіяна Саковича був для мене вихідною точкою.²⁾

I.

ПОХОДЖЕННЯ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА САГАЙДАЧНОГО В СВІТЛІ ДОТЕПЕРІШНІХ ДОСЛІДІВ.

Сакович, Яків Собеський, Петрицій і Ёрлич про походження Петра Конашевича. — Суперечність звісток. — Погляди на походження Петра Конашевича: М. Максимовича, В. Антоновича, А. Петрушевича, І. Каманіна, О. Чайковського, М. Грушевського і Й. Третяка. — Аналогія між справою походження Петра Конашевича і Богдана Хмельницького. — Критичні замітки до поглядів моїх попередників.

„Одиноке жерело, що подає дуже скупі відомости про перші літа життя Петра Сагайдачного“, як каже Осип Чайковський у своїй розвідці „Початки гетьмановання Петра Конашевича Сагайдачного“,³⁾ чи, як каже акад. М. Грушев-

¹⁾ Записки т. VIII, ст. 4.

²⁾ Архівний матеріал, котрим я тут уперве користуюся, зібраний мною в „Архіві актів городських і земських“ (т. зв. Бернардинським) у Львові, котрого Світлій Управі складаю мою найщирішу подяку за далеко йдучі пільги при користанню з нього. Не меншу вдячність винен я Світлим Управам Львівських Бібліотек: ім. Оссолінських, Університетської, Наук. Т-ва ім. Шевченка й Народного Дому за зичливе пособлювання мені бібліографічними матеріалами. П-і др. Гелені Полячківній, архівістці Бернардинського архіву, щиросердечно дякую за ласкаву поміч при коляціонуванню документів і за численні фахові вказівки, а також за уділення мені двох знімків гербів, уміщених в отсій монографії.

³⁾ Науковий Збірник присвячений Проф. Михайлови Грушевському, Львів 1906, ст. 250.

ський у I-ім томі своєї „Історії Української Козаччини“, „головне джерело до його ранішої біографії“,¹⁾ се посмертний панегірик, зложений Касіяном Саковичем, ректором київської братської школи, на похорони гетьмана й надрукований у Києві 1622 р. п. з. „Вършѣ на жалосный погребѣ заупокого рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана Войска Бго кор. Милости Запорозкого“. ²⁾ І коли б не отсі „Вършѣ“, ми, всупереч поглядові Голубева про те, наче б то панегірики були позбавлені всякого значіння для геральдики й генеалогії, не знали б нічого, відки Петро Конашевич був родом, не знали б, що був він шляхотського походження, не знали б, яким гербом печатався і т. і.

Найбільше значіння для нашого питання про походження Петра Конашевича має вірша, виголошена тринадцятим із учеників (спудеїв) братської школи, що виголошували вірші Саковича на похоронах гетьмана, а саме Евтихієм Самуїловичем. Там читаємо:

Уродился онъ въ краяхъ Подгорскихъ Премыскихъ,
 Выхованъ въ вѣрѣ Церкви восточней зъ лѣтъ дѣтинскихъ.
 Шоль потомъ до Острога, для наукъ уштивыхъ
 Которыи тамъ квитли, за благочестивыхъ
 Княжатъ: которыи ся въ наукахъ кохали,

 Тамъ теды Конашевичъ часъ немалый живши,
 И наукъ въ писмѣ нашомъ словенскомъ набывши,
 Потомъ выдѣчися бытъ способнымъ до мензства,
 Шоль до Запорозкого славного рыцерства,
 Межи которымъ презъ часъ немалый жиючи,
 И рыцерскихъ дѣлностей тамъ доказуючи,
 Гетманомъ потомъ собѣ войско го обрало,³⁾

Що Петро Конашевич був шляхотського походження, стверджує се ритовина, уміщена зараз після „Предмови“. ⁴⁾ На тій ритовині зображений гетьман на коні, а його герб у вигляді

¹⁾ Грушевський: Історія України-Руси т. VII, Київ-Львів 1909, ст. 370.

²⁾ Новіший передрук з факсиміліями ритовин у Титовъ: Приложенія къ первому тому изслѣдованія... Типографія Києво-Печерской Лавры. Историческій очеркъ. Київ 1918, ст. лъз—н (37—50). З доданням іншого заголовка й передмови випущено отсі „Приложенія“ Тітова яко Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. Збірник істор.-філол. відділу Укр. Акад. Наук № 17, Київ 1924.

³⁾ Титовъ: Ор. cit. ст. лъ (44).

⁴⁾ Титовъ: Ор. cit. ст. лъ (40).

ПЕРВЫЙ СПУДЕНЬ.

СТЪ ДЛАТОГО ГОЙМЫН СЛѢДЫ ВЫАНКАТИ:
 СЕРЦЫ, ОУСТЫ, И ШІАТМИ ЖА СВОЙ ШІВЪЧАТИ
 БО ОТО СМРТЬ ГОРКАА, НЕВЪСНЕ ПОРБАЛА
 СЛАВНОГО РЫЦЦРА, І КОТРОГО ПОХВАЛА.

1. Гетьман Петро Конашевич і його герб.
 (З „Віршів“ Саковича 1622 р.).

підкови, зверненої відногами вділ, з хрестом на хребті каблука (гл. фіг. 1). І коли б не панеґірик Саковича та літопис Йоахима Ёрлича, котрий стверджує, що Петро Конашевич „nie był prostego urodzenia, ale szlachcic od Sambru“,¹⁾ ми були би приневолені повірити мемуаристам Хотинської війни, Якову Собєському (в його „Commentariorum Chotinensis belli libri tres“, Dantisci 1646), що Конашевич був „простого походження“, або Севастіанові Петрицієві (в його „Rerum in Polonia ac praecipue belli cum Osmano gesti historia“, Cracoviae 1620 і 1637), що Конашевич походив „з гміну“.

Дотеперішні досліди істориків над справою походження гетьмана Конашевича йшли в чотирьох напрямках: 1) в напрямі устійнення місця його уродження, 2) в напрямі устійнення його родового назвиська, 3) в напрямі ствердження його шляхотського походження й 4) в напрямі устійнення його родового гербу. Заки отже перейду до представлення власних дослідів над справою походження нашого гетьмана, подам у хронологічному порядку висновки дослідів моїх попередників.

Перший занявся сею справою наш всесторонній учений Михайло Максимович у розвідці (надрукованій у „Москвитянин-і“ 1843 р.) п. з. „Изслѣдованіе о гетманѣ Петрѣ Конашевичѣ Сагайдачномъ“, а саме в 3-ім розділі п. з. „О родѣ гетмана Сагайдачнаго“. Знаючи літопис Ёрлича ще в рукописі, подав Максимович на його основі, що Конашевич „былъ уроженецъ и дворянинъ изъ Самбора“.²⁾ В 4-ім розділі п. з. „О смерти Сагайдачнаго“ покликується Максимович на старий пом'яник Київо-Михайлівського монастиря, писаний в XVI і в 1-ій пол. XVII ст., що містить сучасну записку про смерть гетьмана 10.IV. (ст. ст.) 1622 р. Там читаємо, по словам Максимовича, між іншим таке: „Помяни Господи души рабѣ своихъ: Петра, Конона, Елисея, Якова, Германа“.³⁾ До сього замічає Максимович: „*Имя Конона* принадлежало безъ сомнѣнія отцу гетмана. Но кому изъ рода его принадлежали имена, приписанныя послѣ, не знаю. Изъ имѣющагося у меня акта о завѣщаніи Сагайдачнаго видно, что послѣ него осталась только *жена*, а о сыновьяхъ ничего не сказано“.⁴⁾ Також у іншій розвідці п. з. „Сказаніе о гетманѣ

¹⁾ Jerlicz: Latopisiec abo Kroniczka. Z rękopismu wydał K. Wł. Wójcicki. Tom I, Warszawa 1853, ст. 5.

²⁾ М. А. Максимовичъ: Собраніе сочиненій. Томъ I. Отдѣлъ исторической. Київ 1876, ст. 347.

³⁾ Ibidem, ст. 350. ⁴⁾ Ibidem, ст. 350, прим. 1.

Петръ Сагайдачномъ“ (надрукованій у „Кіевлянин-і“ 1850 р.), покликуючися на той самий пом'яник, каже Максимович, що Петро Конашевич був „родомъ изъ Подгорья Червонорусскаго, сынъ Самборскаго шляхтича Конона или Конаша Сагайдачнаго“.¹⁾

Кілька разів доторкнувся справи походження гетьмана Конашевича проф. Володимир Антонович. У своїх літографованих університетських лекціях про українську козаччину пише він, що Петро Конашевич „быль уроженецъ Червонной Руси (теперешней Галиціи) изъ г. Самбора“.²⁾ У виданню портретів українських гетьманів, зладженім спільно із проф. Бецом, каже проф. Антонович, що Петро Конашевич, „православный дворянинъ, родомъ изъ Самбора въ Червонной Руси, былъ сыномъ Конона (по тогдашнему произношенію Конаша) Сагайдачнаго, откуда и происходитъ его отчество Конашевичъ, принимаемое обыкновенно за фамильное его названіе“.³⁾ Ще раз завернув Антонович до сього питання у своїх „Викладах“ про козаччину (виданих у перекладі на українську мову зразу безіменно). Там читаємо: „Петро Конашевич Сагайдачний, родом з Галичини, із Самбора, з околичної шляхти. Того часу, як і тепер, були цілі села, де сиділи вільні селяни, що уважали себе шляхтою, хоч і не користували з жадних шляхецьких прав. Се так звана шляхта околична. Конашевич і належав до таких околичних шляхтичів, що за якусь-то заслугу гуртом одержали шляхецькі права. Конашевич — се по батькові, по номенклатурі XVI і XVII віку, син Конона, а родова його назва Сагайдачний“.⁴⁾

Доволі цікава замітка, яку дав про походження Петра Конашевича крилошанин Антін Петрушевич. Він пише: „Есть слѣды, что Петръ Кунашевичъ (сынъ Кунаша) Сагайдачный происходилъ изъ села Колчицъ (Kulczyc) близъ города Самбора, откуда происходитъ румынско-русская фамилія Кольчицкихъ, изъ которой происходилъ такожъ Францискъ Кольчицкій, извѣстный изъ осады города Вѣдня въ 1683 году Турками“.⁵⁾

¹⁾ Ibidem, ст. 358.

²⁾ Антоновичъ: Исторія малорусскаго козачества. Київ 1882, ст. 43.

³⁾ В. Б. Антоновичъ и В. А. Бецъ: Историческіе дѣятели юго-западной Россіи въ біографіяхъ и портретахъ. Вып. I, Київ 1885, ст. 1.

⁴⁾ [В. Антонович]: Бесіди про часи козацькі на Україні. Чернівці 1897, ст. 35.

⁵⁾ Петрушевичъ: Дополненія ко Сводной Галицко-русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 годъ. Львів 1894, ст. 110.

Іван Каманін у своїй розвідці п. з. „Очеркъ гетманства Петра Сагайдачного“ займається дивним дивом дуже побіжно справою його походження: „онъ родился въ Подгорьи (по словамъ І. Ерлича въ Самборѣ) въ православної семьѣ околичнаго, какъ предполагають, шляхтича“.¹⁾

Справу походження нашого гетьмана пробував в'яснити також Осип Чайковський у розвідці п. з. „Початки гетьмановання Петра Конашевича Сагайдачного“: „Про молоді літа гетьмана знаємо дуже мало. Уродився правдоподібно в Самбірщині. Коли уродився, про те не маємо найменшої відомости. Одиноке жерело, що подає дуже скупі відомости про перші літа життя Петра Сагайдачного, се вірші Касіяна Саковича, ректора київської школи, виголошені студентами на похоронах Сагайдачного. Відповідно до сих віршів Сагайдачний мав уродитися в краях Підгірських Перемиських. Батько Сагайдачного був православним шляхтичем по імени Конон, звідки і назва Конашевич. Що Сагайдачний був шляхтичем, а не, як каже писатель Петрици, що походив з „гміну“, доказом на се герб Сагайдачного, що представляє підкову. Герб сей знаходиться у вірші Касіяна Саковича. Проф. Антонович твердить, що отець Петра звався Конон Сагайдачний, але се вже за далеко посунений, нічим не підпертий здогад. Правдоподібніше буде, що імя Сагайдачний надали гетьманові козаки“.²⁾

Останні замітки про походження Петра Конашевича походять від акад. М. Грушевського. В І-ім томі своєї „Історії Української Козаччини“, навіязуючи до „Віршів“ Саковича, пише він: „З долученого образка Сагайдачного на коні, з гербом Побог (підкова з хрестом на горі) міркуємо, що був він з уродження шляхтич, з котроїсь дрібношляхетської українсько православної родини в Перемищині. Так і Ерлич, київський мемуарист з молодшого покоління, про нього пише, пояснюючи, звідки такі чесноти у якогось козака знайшлися: „був він не простого походження, а шляхтич з-під Самбора“. (Але автори хотинських дневників і між ними Собеський, що так багато займається Сагайдачним, вважають його нешляхтичем—видко Сагайдачний не підчеркував свого шляхецтва“.³⁾ А в ін-

¹⁾ Чтенія въ истор. Обществѣ Нестора Лѣтописца. Кн. XV. Київ 1901, Отд. II, вып. 1, ст. 6.

²⁾ Науковий Збірник, присв. проф. М. Грушевському..., ст. 250.

³⁾ Грушевський: Історія України-Руси VII, ст. 370.

шому місці каже акад. Грушевський: „Родом він був з західньої Галичини, з перемиської землі (з Самбірщини), з якоїсь мабуть дрібної шляхетської родини, як герб на його образку натякає“.¹⁾

Суперечність, яка заходить поміж звітками про походження Петра Конашевича, старався погодити проф. Йосиф Третяк. Він пише, що „Sahajdacznym dotąd więcej się zajmowała nasza poezya, niż historia, to też o życiu jego, z wyjątkiem kilku lat przedśmiertnych, mało co wiemy. Nawet o pochodzeniu jego sprzeczne zachowały się świadectwa“. Беручи під увагу з одного боку звістку Якова Собеського про „плебейське“ походження нашого гетьмана, а з другого звістку Єрлича про його шляхотське походження та „herb szlachecki podkowa z krzyżem“ в панегірику Саковича, каже далі Третяк: „Sprzeczność tych świadectw daje się rozwiązać przypuszczeniem, że Konaszewicz był synem zagrodowego szlachcica, jednego z tych, „co poddanych nie mieli, a swym pługiem orali“, ale herbem poszczycić się mogli; a przypuszczenie to zgadza się ze słowami Starowolskiego (Sarmatae Bellatores 226, 7) o Konaszewiczu: „Is quamquam origine non satis nobilis esset etc.“²⁾.

Аналогічна суперечність заходить також між звітками про походження гетьмана Богдана Хмельницького. Батько Богдана Хмельницького, Михайло й сам Богдан, були без сумніву шляхотського походження.³⁾ І як Третяк незвичайно влучно старався погодити суперечні звістки в користь шляхотського походження Петра Конашевича, те саме, не менше влучно, вчинив дотично Богдана Хмельницького Вячеслав Липинський ось як:

„Bohdan Chmielnicki z pochodzenia i wychowania należał do owej nawpół szlacheckiej, nawpół kozackiej średnio-zamożnej warstwy ziemiańskiej, która na rubieżach Ukrainy... w drugiej ćwierci XVII w. wytwarzać się bardzo szybko zaczęła. Była to warstwa, na tem pograniczu niespokojnem z konieczności, przedewszystkiem wojskowa, a ze swych zwyczajów i obyczajów, dzięki koniecznemu (ze względu na wspólną obronę) i bardzo ścisłemu (sąsiedztwo o miedzę!) zżyciu się i zlanu z właściwą („horodową nieposłuszną“)

¹⁾ Грушевський: Ілюстрована історія України. Київ—Львів 1912, ст. 256—257.

²⁾ Tretiak: Historia wojny Chocimskiej 1621 r. Львів 1889, ст. 22, прим. 3.

³⁾ Сьому питанню присвячу окрему монографію, оперту на архівних дослідях.

kozaczyzną na tyle już „skozaczona“, kozacka, że pod pojęcie sejmikującej, robiącej politykę i rządzącej państwem „szlachty“, w ówczesnej Rzptej rozumieniu, doprowadzić się już ona nie dała. Była jednak ta warstwa z niedawnego pochodzenia swego na tyle jeszcze szlachecką, że „schłopić“ siebie, obrócić siebie w „posłusznych“ poddanych — tak, jak to uczyniła Rzpta z ogromną częścią kozaczyzny — nie pozwoliła. Warstwa ta w powstaniu odegrała przewodnią, najwybitniejszą rolę, a jej typowym przedstawicielem był sam hetman Chmielnicki“.¹⁾

„Mutatis mutandis“ можна те саме сказати й про гетьмана Петра Конашевича, настільки вже „скозаченого“, що в сучасній польській opinii не міг він уже, мимо свого безсумнівного шляхотства, уходити за шляхтича.

Позволю собі тепер подати деякі критичні замітки до поглядів моїх попередників про походження Петра Конашевича. Усі майже дотеперішні дослідники держаться погляду, що батько нашого гетьмана звався на ім'я Конон або Конош. Таку думку висловив перший М. Максимович, а за ним уже пішов проф. Антонович, так, що А. Петрушевич і О. Чайковський повторили сю думку стереотипово.

Максимович опирався, як вище згадано, на записці в пом'янику Київ-Михайлівського монастиря, де після імени „Петра“, поминається якогось „Конона“. Та Максимович, як виказав у 1900 р. І. Каманін у підписаній псевдонімом О. Щуровський статейці „Замітка про гетьмана Сагайдачного“,²⁾ сам пом'яника не бачив, а користувався „чиеюсь ведмежою службою“. Він не звернув уваги на тогочасні дописки, зроблені тим самим чорнилом і тою самою рукою (лише дрібнішим півустановом і курсивом), що робила пом'янку запись.³⁾ На основі тих дописок доходить Каманін значіння імен Єлисея, Якова і Германа, що до звязи котрих із гетьманом висловив Максимович сумнів тому, що синів у нього не було.⁴⁾ А саме побіч імени „Єлисея“ дописано збоку „Казновского“, побіч імени „Якова“ стоїть не „Германа“ (як у Максимовича), а „гетмана“, до того збоку дописано „Бородавка; не родичь“. На основі сього стверджує

¹⁾ Lipiński: Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa... Київ 1912, ст. 254—255.

²⁾ Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка т. 33, Miscellanea, ст. 1—2.

³⁾ Ibidem, ст. 1.

⁴⁾ Максимовичъ: Собрание Сочинений I, ст. 350, прим. 1.

Каманін, що „незвісне досі ім'я гетьмана Бородавки було Яков“.¹⁾ Ширше спинився над сею справою Каманін у згаданій вище розвідці з 1901 р. Тут він пише, що „въ передачѣ Максимовича записъ искажена и не полна; послѣднія имена читаються такъ: „Якова гетмана“; тѣмъ же почеркомъ и чернилами на поляхъ противъ имени Якова гетмана приписано: „Неродичъ Бородавка“. Здѣсь слово „Неродичъ“ не должно быть принимаемо въ значеніи „не родственникъ“, потому что въ „Listach“ Жолкѣвскаго (стр. 144) соперникъ Сагайдачнаго именується „Яцкомъ Неродовичемъ Бородавкой“. Несомнѣнно, что если бы М. Максимовичъ самъ видѣлъ Помянникъ, а не воспользовался чьей-то услугою, то такой ошибки онъ никогда бы не сдѣлалъ“.²⁾ Нині на основі сучасних джерел нема вже ніякого сумніву, що сей „Яків гетьман“, то „Яцко (Яків) Неродич Бородавка“, як він звався.³⁾

Помилявся одначе Каманін, що Єлисей Казновський у пом'янику, се мабуть тесть гетьмана Конашевича.⁴⁾ Вже Максимовичеві було відомо, що його жінка звалася „Анастасія, урожденная Повченская“,⁵⁾ бо як каже, „Имя и родъ жены Сагайдачнаго означены въ книгѣ *Вѣрштѣ*, на маргинецѣ 15 листа, противъ стихотворнаго къ ней обращенія“.⁶⁾ А в тім, се стверджує, покликуючися на те саме джерело, пізніше й Каманін.⁷⁾ Та цілком певно довідуємося з Коронної Метрики в Варшаві під датою 31 липня 1624 р., що жінка Петра Конашевича, Настася, була родом Повченська, а вдруге була замужем за шляхтичем Іваном Пйончинським, як се виказав В. А[нтонович] у замітці „Къ біографіи Петра Конашевича Сагайдачнаго“.⁸⁾ Що до згаданого в пом'янику „Конона“, то Каманін погоджується мабуть із поглядом Максимовича, що се ім'я гетьманового батька, хоча виразно сього не зазначив. Та доказів

¹⁾ Записки т. 33, Misc. ст. 2.

²⁾ Каманинъ: Ор. cit. ст. 27—28, прим. 1 до ст. 27.

³⁾ Грушевський: Ист. України-Руси VII, ст. 426 і 427, прим. 3.

⁴⁾ Записки т. 33, Misc. ст. 1.

⁵⁾ Максимовичъ: Собрание Сочинений I, ст. 372.

⁶⁾ Ibidem, ст. 372, прим. 1.

⁷⁾ Каманинъ: Ор. cit. ст. 31, прим. 2.

⁸⁾ Киевская Старина т. 38, июль 1892 г. „Документы, извѣстія и замѣтки“, ст. 117—118. Каманинъ: Ор. cit. ст. 31, прим. 3, хоч покликується на замітку Антоновича, хибно називає Пйончинського „Іваномъ Пйончиномъ“. — В Niesiecki: Herbarz Polski... wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. Tom VII, Lipsk 1841, ст. 278, згадані такі Пйончинські: „Stani-

на те нема ніяких, тим більше, що й вписані у пом'яник Єлисей Казновський і Яків Неродич Бородавка не були у ніякому ступені споріднення з гетьманом.

Ні один із попередніх дослідників не звернув уваги на те, що „Конашевичем“ міг зватися гетьман не конче з огляду на ім'я свого батька, а з огляду на ім'я котрогось із подальших своїх предків, як се діялося у численних і сильно розроджених дрібних шляхотських родів на галицькім Підгір'ю, котрі, маючи спільне родове назвисько, стали відрізняти поодинокі галузи свого роду всякими прізвищами, в значній мірі патронімічними, що опіся, по відкиненню родового назвиська, переходили деколи в назвисько. Такий клясичний приклад маємо на батьку буковинсько-українського народного відродження, Осипі Юрію Гординським-Федьковичу, котрого рід походив із села Гордині в Самбірщині.¹⁾ Знані нам нині три вітки роду Гординських гербу „Сас“, а то Антоновичі, Федьковичі і Юхновичі.²⁾ Се один рід, походженням із Гордині, але три його вітки з відповідним патронімічним прізвищем від імен трьох своїх подальших предків. Та наш поет, закинувши з часом своє родове назвисько й підписуючися патронімічним прізвищем, одідиченим по предках, нині загально відомий не яко Гординський, а яко Федькович. Отже нічого в тім дивного, що, як каже проф. Антонович, „отчество Конашевичъ, принимаемое обыкновенно за фамильное его название“. Що доторкає Петра Конашевича, то крил. Петрушевич був уже на добрій дорозі до висвітлення справи його родового назвиська, бо хоча й він уважає, що батько гетьмана звався „Кунаш“, все таки припускає, що у нього мусіло бути, крім патронімічного прізвища, ще й родове назвисько, звязуючи його походження із селом Кульчицями в Самбірщині та з шляхотським родом Кульчицьких. Які одначе „сліди“ мали б вказувати на се, на жаль, Петрушевич не подав ближче. Між численними

ślaw Piączyński sędzia ziemski Czerniechowski, z sejmu 1631. komisarz do rozgraniczenia województw Kijowskiego i Czerniechowskiego, *Constit. fol.* 21 i w roku 1641. *Constit. fol.* 26. Jan cześnik Nowogrodzki Siewierski z sejmu 1638. do tejsze dislimitacyi naznaczony, *Constit. fol.* 31. Jan miał za sobą Katarzynę Pepłowską. N. Zofią Rutkowską“.

¹⁾ О. Маковей: Житєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича. Українсько-руська Бібліотека т. VIII, Львів 1911, ст. 33.

²⁾ *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej*. Львів 1857, ст. 78—79; *Dunin-Borkowski: Spis nazwisk szlachty polskiej*. Львів 1887, ст. 121.

прізвищами Кульчицьких не находимо прізвища „Конашевич“, ¹⁾ а факт, що в Кульчицях є численні селяни Кінаші, ²⁾ не може бути доказом походження звідти Петра Конашевича, бо, як нижче викажу, в Самбірщині й Дрогобиччині були в XVI ст. не лише Конаші (Кунаші), але й Конашевичі (Кунашовичі) селяни, котрі з нашим гетьманом не мали нічого спільного.

Вже Максимович подав, що батько Петра Конашевича звався Конон або Конаш Сагайдачний, уважаючи очевидно сю останню назву за родове назвисько гетьмана, хоча й не каже сього виразно. Кононом або Конашем Сагайдачним назвав проф. Антонович батька нашого гетьмана, розуміється за Максимовичем, а навіть в іншому місці каже зовсім виразно, що родова назва гетьмана була „Сагайдачний“. Але О. Чайковський назвав се „за далеко посуненим, нічим не підпертим здогадом“, вважаючи правдоподібнішим, що „ім'я Сагайдачний надали гетьманові козаки“. Більше місця присвячу сій справі нижче.

Згадаю тут ще тільки, що Лукомський і Модзалевський у своєму „Малоросійському Гербовнику“ вважають рівнож прізвище нашого гетьмана „Сагайдачний“ його родовим назвиськом. „Сагайдачные“ фігурують там яко окремий шляхотський рід, котрого герб описують автори яко „щитъ: въ красномъ полѣ серебряная опрокинутая подкова, увѣнчанная кавалерскимъ крестомъ (Побугъ)“.³⁾ На таблиці XXXII помістили автори одначе рисунок гербу „Побуг“, який зображає в щиті підкову з хрестом (т. є. гербове знамя, godło), а над шоломом і короною пів хорта з нашийником на смику (т. є. клейнот). Дивно, що одиноким джерелом до сього послужила авторам „Копія портрета гетмана Петра Сагайдачнаго (1601—1622) съ гербомъ въ М. Т., № 696“, ⁴⁾ т. є. в „Музею Украинскихъ Древностей В. В. Тарновскаго въ Черниговѣ“. Не згадали автори, що в „Каталозі“ сього музею сказано про сей портрет: „Конашевичъ-Сагайдачныйъ Петро, гетманъ (1605—1622), поясной.

¹⁾ Roczet szlachty gal. i buk. ст. 132—136 і 325; Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 196.

²⁾ Сю звістку завдячую проф. д-рові Ярославові Антоновичеві-Гординському. Про погляд д-ра Андрія Чайковського на се згадаю при самому кінці монографії.

³⁾ В. К. Лукомській и Б. Л. Модзалевській: Малоросійській Гербовникъ. Спб. 1914, ст. 159.

⁴⁾ Ibidem.

Копія съ рисунка, находящагося при книжкѣ Саковича: „Вѣршѣ на жалосный погребъ“ (Кіевъ, 1622 г.)“.¹⁾

Відносно місця походження Петра Конашевича каже Єрлич, що був він шляхтичем „od Sambru“. Максимович переклав се зовсім невірною „із Самбора“, називаючи в іншому місці нашого гетьмана сином „Самборскаго шляхтича“. Стереотипово повторяють за Максимовичем погляд, що Конашевич походив „із Самбора“, проф. Антонович і Каманін; тільки акад. Грушевський розуміє правильніше слова Єрлича, перекладаючи їх „з-під Самбора“, але ще вірнішим є вислів О. Чайковського „з Самбірщини“, ужитий опісля в іншому місці й акад. Грушевським. На мою думку належить вислів Єрлича перекладати таки зовсім дослівно, а саме „від Самбора“, бо в ньому добачую тільки загальну вказівку на напрям, відки походив гетьман, навіть без докладнішого означення околиці. Може воно отже значити: „на північ“ або „на південь“, „на схід“ або „на захід“, або напр. „на південний схід“, „південний захід“ від Самбора і т. д., не означаючи навіть доконче самої Самбірщини, а напр. Дрогобиччину, котра належить рівнож до „Підгірських перемиських країв“, де, по словам Саковича, мав уродитися наш гетьман.

Всі дослідники погоджуються одначе що до погляду на шляхотське походження гетьмана: Чайковський і акад. Грушевський виступають рішучо проти звісток про його „просте“ походження, а Третяк старається, як уже зазначено, погодити суперечні звістки. Але тільки Чайковський, акад. Грушевський і проф. Третяк звернули більшу увагу на його родовий герб. Чайковський і Третяк, поза не зовсім точним описом його, не подали одначе його властивої назви; тільки акад. Грушевський перший назвав його зовсім правильно гербом „Побог“, зачисляючи гетьмана на тій основі до котрогось із дрібно-шляхотських родів у Перемищині (подібно, як проф. Антонович і Каманін зачисляють його до околичної шляхти).

Як бачимо, повищі досліди не причинилися ні в чім до вияснення питання про походження Петра Конашевича, річ ясна тому, що дотеперішні дослідники не мали до сеї справи ніяких інших джерельних матеріялів. Все таки, панегірик Саковича є тут для нас першорядною вказівкою, бо не маючи його, ми не в силі були б узятися до спроби розв'язки сього питання.

¹⁾ Каталогъ українскихъ древностей колекції В. В. Тарновскаго. Київ 1898, ст. 73, № 696.

ЗНАЧІННЯ НАЗВ „САГАЙДАЧНИЙ“ І „КОНАШЕВИЧ“.

Назва „Сагайдачний“ яко прізвище, а не родове назвисько гетьмана. — Її популярність на Придніпрянщині. — Популярність імени Конон (Конаш, Кунаш) на всій українській етнографічній області. — Патронімічні прізвища й назвиська, утворені від того імени. — Назва „Конашевич“ яко патронімічне прізвище гетьмана.

В дослідях над генезою роду гетьмана Петра Конашевича доводиться мені зайнятися перш усього значінням назви „Сагайдачний“. Уже О. Чайковський уважав правдоподібнішим, що сю назву надали гетьманові козаки,¹⁾ виступаючи проти погляду Антоновича (основаного, як я се вище зазначив, на погляді Максимовича), наче б назва „Сагайдачний“ була родовою назвою гетьмана. Також Ол. Яблоновський не вважає сеї назви родовою, скоро каже тільки всього, що Петро Конашевич був „Sahajdacznym zwany“.²⁾ Назву „Сагайдачний“ вважає цілком виразно прізвищем Б. Грінченко у своїй розвідці „Пісня про Дорошенка й Сагайдачного“.³⁾ Подаючи уривок із передмови Бодянського до виданого ним козацького „Реєстру“ з 1649 р., пише він: „звідтіля видно, що прізвище „Сагайдачний“ було поширене серед козацького війська“ й підносить його „популярність“.⁴⁾ А з нагоди оголошення проф. В. Перетцем варіанту пісні про Дорошенка й Сагайдачного, де приходить „Hetman Sachajdacznik“, дає Грінченко пояснення, що „Сагайдачник — то чоловік, що робить сагайдаки, назвище ремесника; звичайно можна так назвати й того, що носить сагайдак“.⁵⁾

Над значінням назви „Сагайдачний“ застановляється також Т. Корзон, вважаючи її рівнож прізвищем. Він каже: „Piotr Kunaszewicz, jak się podpisywał „ręką swą“ z przezwiskiem Sahajdaczny, pod jakim sływał u niepiśmiennych kozaków. Co znaczy to przezwisko? Zapewne był on posiadaczem jakiegoś niepospolitego sąjdarka czyli kołczana do strzał; musiał też strzelać

1) Уже Яків Собеський каже у своїх мемуарах про Хотинську війну, що прізвище „Сагайдачний“ одержав Конашевич від козаків з огляду на лук, який носив. Мемуары относ. къ исторіи Южной Руси. Вып. II, Київ 1896, ст. 58.

2) Jabłonowski: Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków 1912, ст. 213.

3) Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві. Книга I, Київ 1908.

4) Ibidem, ст. 62.

5) Ibidem, ст. 60 і 62.

znakomicie z łuku“.¹⁾ Що здогад Корзона зовсім справедливий, про те свідчить не тільки характеристика гетьмана, подана Петрициєм, в якій підчеркнено, що Конашевич „з маленькості привчився натягати лук, зброї й коня з рук не випускати“,²⁾ але що більше, в панегірику Саковича, як уже знаємо, зображений гетьман на коні з луком з правого боку при сідлі та з сагайдаком, наповненим стрілами, на плечах. Се зображення гетьмана з луком і з сагайдаком має своє спеціальне значіння, бо, як підносить В. Лозінський, „representacyjną ozdobą rycerską był sajdak czyli kołczan, który mimo coraz większego udoskonalenia broni palnej nie wychodził bardzo długo z używania... Nawet jeszcze w ostatnich latach XVIII w. wiele ze szlachty chodziło z sajdakami, które prawie aż do ostatecznej zagłady staropolskiego obyczaju zachowały tradycyjne znaczenie rycerskiego emblematu“.³⁾

Що назва „Сагайдачний“ була нічим іншим, тільки прізвищем нашого гетьмана, виходить рівнож із панегірика Саковича. В заголовному листі надруковано товстою кирилицею: „Петра Конашевича“, а щойно в дальшій рядку дрібнішим письмом: „Сагайдачного“;⁴⁾ в поодиноких віршах читаємо все: „Гетманъ Петръ Конашевичъ“,⁵⁾ „Петра Конашевича“,⁶⁾ „Конашевичъ“,⁷⁾ „Петра Конашевича“,⁸⁾ „Петръ Конашевичъ“.⁹⁾ Раз тільки сказано в тексті, що „Россія Петра Сайдачного подасть людемъ, въ памятку вѣку потомного“.¹⁰⁾ І справді, під тим прізвищем перейшов він у народню пісню, хоча тут, як каже акад. Грушевський, „маємо ім'я гетьмана Сагайдачного, але тільки ім'я, вирване з реальних історичних обставин“.¹¹⁾

Загально відомо, що попри родові назвиська існували також і прізвища. Вони мали правне значіння, особливо в давніших часах, коли часто заступали просто назвисько або перемінювалися часом у назвисько, а крім того для відріжнення більшої кількості осіб, що мали те саме ім'я і назвисько. Звідти пішли часті прізвища особливо серед дрібної шляхти.

¹⁾ Korzon: Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. II. Wyd. 2, Lwów-Warszawa 1923, ст. 302.

²⁾ Грушевський: Іст. України-Руси VII, ст. 372, прим. 2.

³⁾ Łoziński: Życie polskie w dawnych wiekach. Wyd. 3, Lwów 1912, ст. 126.

⁴⁾ Титовъ: Оп. cit. ст. 4з (37).

⁵⁾ Ibidem, ст. 4з (39). ⁶⁾ Ibidem, ст. 4а (44). ⁷⁾ Ibidem.

⁸⁾ Ibidem, ст. 4з (46). ⁹⁾ Ibidem, ст. 4н (48). ¹⁰⁾ Ibidem.

¹¹⁾ Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 373, прим. 1.

Надавано одначе такі прізвища також без ніякої дальшої ціли, єдино яко вислід звичаю. Сей звичай існував на цілому просторі Польської Речіпосполитої і то від найдавніших часів зарівно серед шляхотського й серед міщанського стану. Сі прізвища творилися найчастіше з назв у світі звіриннім, ростиннім, з окружуючих господарських предметів. Досить значне їх число завдячує своє повстання особистим прикметам одиниць, подіям, що лучилися в їх життю, родам занять, уживанню певних улюблених висловів; інші вкінці були глумливі.¹⁾

Таким чином повстало й прізвище „Сагайдачний“, котрого велику популярність підчеркнув Грінченко. Та було воно популярне виключно на Придніпрянщині, головно серед козацького війська. О. Бодянський подає на основі „Реєстру“ з 1649 р. таких Сагайдачних у війську Хмельницького: Чигиринського полку Остапівської сотні Семен Сагайдачний, Корсунського полку сотні Демка Якимовича Іван Сагайдачний, Уманського полку Ладиженської сотні Жадан Сагайдачний, Браславського полку Райгородської сотні Васько Сагайдачний, Кальницького полку Немирівської сотні Іван Сагайдачний, а в сотнях на лівій стороні Дніпра згадує Бодянський ще „нѣсколько Сагайдачныхъ“, але крім вичислення полків і сотень, не подає імен тих Сагайдачних.¹⁾ Ось вони: Миргородського полку Комишинської сотні Гаврило Сагайдачний і Лесько Сагайдаченко,²⁾ Полтавського полку Богацької сотні Ігнат Сагайдачний,³⁾ Чернігівського полку Чернігівської сотні Костюк Сагайдачний.⁴⁾ Крім того стрічаємо селян, як Сагайдака і Сагайдачний.⁵⁾ В 1687 р. виступає вже яко кошевий отаман Григорій Сагайдачний. Максимович пише про нього: „Быль ли этотъ Сагайдачный потомокъ гетмана Петра, не знаю. — Объ его родѣ нашель я слѣдующую современную ему *Опись* въ помянникѣ Антоніевой пещеры (на листѣ 182): „Родѣ Григорія Сагайдачного ата-

¹⁾ Про прізвище взагалі гл. Dąbkowski: Prawo prywatne polskie. I, Lwów, 1910, ст. 101—102; Dr. Antoni J. (Rolle): Powstawanie nazwisk rodowych u ludu małoruskiego. Sylwetka heraldyczno-etnograficzna. Sylwetki historyczne. Serya VIII, Kraków 1892, ст. 335 і слід.

²⁾ Реєстра всего Войска Запорожскаго послѣ Зборовскаго договора... 1649 года. Изд. О. М. Бодянскимъ. Москва 1875, Предисловіе ст. XXIX—XXX.

³⁾ Ibidem, ст. 265. ⁴⁾ Ibidem, ст. 289. ⁵⁾ Ibidem, ст. 332.

⁶⁾ Новицкій: Указатель къ изданиямъ Временной Коммиссии для разбора древнихъ актовъ. Томъ I. Имена личныя. Київ 1878, ст. 624.

мана Запорозького Кошового. Помяни Господи: Іеремію, Василісу, Іоанна, Іуліаннію, Григорія“. Но имена Іереміи, Іоанна не связывають сего рода съ выше приведеннымъ родомъ Петра Сагайдачнаго“.¹⁾ Зіставляти разом родословну Григорія Сагайдачнаго з мнимою родословною Петра Конашевича в пом'янику Київсько-Михайлівського монастиря нема ніякої основи, бо, як уже знаємо, ні якогось загадкового Конона, ні Єлісея Казновського, ні Яцка Неродича Бородавку не можна зв'язувати з гетьманом Петром Конашевичем. А з приведених вище даних видно зовсім ясно, що назва „Сагайдачний“ — се вельми популярне на Придніпрянщині прізвище, на основі котрого тих осіб, що його носили, ніяк не можна лучити з нашим гетьманом. Ось напр. у селах Харківської губернії стрічаються селяни Сагайдачні.²⁾

Натомість у Галичині, відки походив Петро Конашевич, ніде Сагайдачних в актах не подибується. Тільки в протоколах Львівського Ставропігійського Братства виступає в рр. 1599, 1601 і 1602 львівський міщанин Никифор Сагайдачник,³⁾ отже з прізвищем, що нагадує дуже назву „гетьмана Сагайдачника“ у варіанті пісні про Дорошенка й Сагайдачного, оголошенім проф. Перетцем. Тому одначе, що побіч Никифора Сагайдачника виступають рівночасно такі міщани, як Павло Кушнір, Филип Маляр, Лесько Кушнір, Павло Кравець, Касіян Слюсар, Томило Мечник,⁴⁾ нема ніякого сумніву, що прізвище „Сагайдачник“ означає в сім випадку ремісника, котрий виробляв сагайдаки й не має звязку з лицарською емблемою, як на зображенню гетьмана Петра Конашевича у Саковича.

З черги переходжу до вияснення значіння назви „Конашевич“. Майже всі дотеперішні дослідники є того погляду, що се патронімічна назва, утворена з імени батька гетьмана, котрий мав зватися Конон або Конаш. Проф. Антонович подає, що сю назву приймають звичайно яко родове назвисько гетьмана. Справа повстання народніх родових назвиськ діждалася докладнішого опрацювання, як се підчеркує професор Домбковський, тільки дотично українського народу, головно

¹⁾ Максимовичъ: Собрание Сочинений I, ст. 356.

²⁾ Сумцовъ: Малорусскія фамильныя прозванія. Киевская Страница т. 11, февраль 1885 г., ст. 217.

³⁾ Архивъ юго-западной Россіи ч. I, т. X. Київ 1904, ст. 15, 20, 27, 64—66.

⁴⁾ Ibidem, ст. 15.

козаків.¹⁾ Найбільше первісна форма назвиська полягала на доданню до імени дотичної особи імени батька з відповідною кінцівкою (-ич, -ко, -еня, -енко, -ук, -ів, ан, -ул і т. д.). Не треба одначе забувати (на що я звернув уже увагу в 1-ім розділі отсеї монографії), що крім патронімічних назвиськ, витворених із імени батька, були ще й патронімічні прізвища (в польській мові „przydomek“), особливо серед дрібної шляхти на галицькім Підгір'ю, котра, маючи свої родові назвиська, з конечности прибирала ще в обсягу численних віток одного й того самого роду, з тим самим родовим назвиськом, різні прізвища, головно патронімічні, щоби сим способом себе взаємно відріжнити. Такі патронімічні прізвища, утворені з імени якогось безпосереднього предка тої або сеї вітки даного роду, переходили ділично на дальших нащадків побіч родового назвиська, а деколи, по відкиненню родового назвиська, заступали саме назвисько. Таким патронімічним прізвищем була без сумніву й назва нашого гетьмана „Конашевич“, котру він оділичив не безпосередньо по своїм батьку, а по своїх подальших предках, що мали своє окреме родове назвисько, але для відріжнення себе від інших численних віток того самого роду, уживали патронімічного прізвища „Конашевич“, утвореного з імени котрого із подальших предків своєї вітки. Протягом часу родове назвисько відпало, а його заступило отсе патронімічне прізвище. І саме ціль отсеї монографії є: дати спробу розв'язки питання про походження назви „Конашевич“, котрою підписувався наш гетьман, на основі документальних даних.

Ім'я св. Конона Ізаврійського, котрого день обходиться у східнім обряді 5-го березня за Юліянським календарем, вельми популярне на цілій українській етнографічній області. А. Петрушевич зіставив народні звичаї повір'я й пословиці, зв'язані з днем 5-го березня, на котрого припадає Конона-Градара: „начинають копать огородъ. Молятся о избавленіи младенцевъ отъ оспы. На заговѣніе не шьютъ, ногтоѣдь пристають; и въ головѣ не ищутъ — червы у скотины будутъ. Пришла рѣдька, да хрѣнь, да книга Ефремъ (Вел. постъ). Не мя-

¹⁾ Dańkowski: Op. cit. I, ст. 100. Він має на увазі згадану вже сильветку Д-ра Антонія Й. Годиться додати тут ще Сумцова: Малорусскія фамильня прозванія (К. Стар. т. 11, февраль 1885 г., ст. 215—228) і Франка: Причинки до української ономастики (Науковий Збірник присв. проф. М. Грушевському ст. 185—218).

скай (т. е. не проси мяса), кошка услышитъ“.¹⁾ Се ім'я стрічаємо в актах або в календарній формі Конон, або в народній формі Конаш або Кунаш (переміна безнаголосного о в у). Подибуємо його або просто яко ім'я, або яко патронімічне прізвище, чи навіть уже яко патронімічне назвисько (в двох останніх випадках деколи й без відповідної патронімічної кінцівки).

На Придніпрянщині популярне се ім'я в обидвох формах, в календарній і в народній. В актах виступають: Конаш селянин²⁾, Кунах козак і Кунаш селянин³⁾, селянин Кононенко і того ж назвиська крилівський міщанин, далі селяни Кононовичі й копильський міщанин Кононович⁴⁾, Ізаак Кононович, член Виленського братства, посол на Берестейський собор 1596 р.⁵⁾, Йосиф Кононович Горбацький, ігумен Київського монастиря, потім єпископ витебський, оршанський, мстиславський і могилівський⁶⁾, а в рр. 1720—1722 троїцьким архимандритом і управителем Чернігівської друкарні був о. Герман Кононович.⁷⁾

В замітці А. Л[азаревського] п. з. „Рукописное евангеліе будто бы гетмана Сагайдачнаго“⁸⁾ читаємо, що в „Кіевлянинѣ“ 1890 р. ч. 276 подав якийсь В. Г-скій опис старинного українського „рукописнаго четверо-евангелія съ вкладной подписью по листамъ гетмана Конашевича-Сагайдачнаго“, з такими поясненнями: „На лист. 119—121 читаемъ слѣдующую надпись, написанную красивымъ почеркомъ: „Сие евангеліе оправил сръбромъ булатном (?) коношевичъ козакъ войска запорозкаго за отпущеніе грѣхов своих и за отца своего коноша (коношъ — историческое имя Конона) и за мать свою полагаю до храму прстой Бѣы Чигиринской“. Упоминаемый въ записи козакъ Коношевичъ, безъ сомнѣнія, есть извѣстный гетманъ Петръ Конашевичъ Сагайдачный... Судя по красивому почерку этой записи, можно думать, что ее сдѣлалъ самъ гетманъ, получившій хорошее образование“. Лазаревський каже супроти такого погляду: „Думается, что въ „Конашевичъ козакъ войска

¹⁾ Петрушевичъ: Общерусскій Дневникъ церковныхъ, народныхъ, семейныхъ праздниковъ и хозяйственныхъ занятій, примѣтъ и гаданій. (Відб. з „Временника Ставроп. Инст.“ на годъ 1866). Львів 1865, ст. 31.

²⁾ Новицкій: Указатель... I, ст. 334.

³⁾ Ibidem, ст. 376. ⁴⁾ Ibidem, ст. 336.

⁵⁾ Ibidem. ⁶⁾ Ibidem, ст. 156.

⁷⁾ Огієнко: Історія українського друкарства. Том. I. Збірник філол. Секції Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. 19—21. Львів 1925, ст. 334.

⁸⁾ Киевская Старина т. 33, апрѣль 1891 г., ст. 165—167.

запорозького“ видѣть гетмана Сагайдачнаго нѣтъ ни малѣйшаго основанія, такъ какъ козаковъ Конашевичей (Конашъ — Кононъ) было, конечно, немало; еслибы упомянутый здѣсь Конашевичъ былъ гетманъ, то, конечно, онъ не упустилъ бы указать на свое общественное положеніе и въ надписи.“

Увага Лазаревського зовсім справедлива. Ось у декларації козаків, даній гетьманові Ст. Конєцпольському в червні 1630 р., підписаний „Anton Konaszewicz, starszy z woyskiem Jego Kr. Mści Zaporowskim“.¹) Та сей Антін Конашевич не має нічого спільного з родом, з котрого походив Петро Конашевич. В дійсності називався він Антін Конашевич Бут, як се знаємо на основі протоколу з 29. VI. (ст. ст.) 1630 р. п. з. „Pacta St. Koniecpolskiego z Kozaki Zapor.“, виданого зразу Кулішем,²) а наново з іншої повної й у дечім відмінної копії акад. М. Грушевським, де виступають Антін Бут і Левко Бут.³) „Конашевич“, се була патронімічна назва Антона Бута, як напр. знаємо Івана Несторовича Бута, корсунського полкового осавула та козацького гетьмана Павла Михновича Бута (званого в літописах „Павлюком“).⁴) Знаємо ще крім сього Ілька Бута, сотника канівського полку, Мартина Бута, слобідського козака і Ониська Бута, сотенного осавула чигиринського полку.⁵) Зовсім справедлива думка Лазаревського, що Петро Конашевич не залишив би підчеркнути своє гетьманське достоїнство. Ось доховався до наших часів ручний хрест, срібний позолочуваний, висаджений дев'ятьма камінями. На ньому видніє напис: „Року 1622 далъ сей крестъ рабъ Божий Петръ Конашевичъ Сагайдачний Гетманъ Войска Его К. М. Запорозкого, до церкви святого Богоявленія Господня въ домъ Братскій, на отпущеніе грѣховъ своихъ“.⁶)

В польській геральдиці відомі такі шляхотські роди, як Копонович з відміною гербу „Radwan“ на Литві (в Київщині виступають вони 1616 р. з патронімічним прізвиськом „Siemionowicz“) та Копонович без означення гербу (нобілітовані 1768 р.).⁷) В 1627 р. виступає Анна з Конашевичів Гри-

¹) Жерела до історії України-Руси т. VIII. Львів 1908, ст. 347.

²) Кулишъ: Матеріялы до історії возсоединенія Руси. Т. I, Москва 1877, ст. 309.

³) Грушевський: Історія України-Руси т. VIII, 1. Київ-Львів 1913, ст. 116 і прим. 1, ст. 119 і ст. 120, прим. 1.

⁴) Новицькій: Указатель... I, ст. 67. ⁵) Ibidem.

⁶) Максимовичъ: Собраніе Сочиненій I, ст. 377.

⁷) Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 168.

горієва Бобриковичева, котра пізвала шляхтича Домбровського о зворот річей, що остали по її браті Войтіху Конашевичу, помершій у Звинячі у князя Юрія Заславського і о 25.000 злп. заслуг, зібраних у того ж князя. Якого гербу були ті Конашевичі, геральдики не подають. З Кунашова (в Рогатинщині) походили Kunaszewscy або Kunaszowscy (по шипячих шелестівках в українській та польській мові переміна е і о) гербу „Radwan“²⁾).

Маємо доказ, що вже за княжих часів у Галичині було популярним ім'я Конон у народній формі „Кунаш“ та утворене з нього патронімічне прізвище „Кунашевич“. Заховалося до наших часів у пізнішій копії рішення суду, що відбувся 15. листопада (згл. 20. вересня) 1369 р. в Перемишлі в справі о дідицтво в селі Частровиці між Пінком Кунашевичем, дідичем Бушкович і Верещакою Бутевичем, при чому суд признав дідицтво в Частровиці за Кунашевичем, як воно було „из вѣка при рускихъ Князех“³⁾.

Найбільше популярним було ім'я „Конон“, „Конаш“, „Кунаш“, а також утворені з нього патронімічні прізвища й назвиська серед селянської і міщанської верстви в воєвідствах Руським і Белзьким, як свідчить про те матеріал, що міститься в „Люстраціях королівщин в землях Галицькій і Перемиській з рр. 1565—66“ (Жерела до історії України-Руси I, Львів 1895), в „Люстраціях королівщин в землях Перемиській і Сяницькій з 1565 р.“ (Жерела II, Львів 1897), в „Люстраціях королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській з рр. 1564—65“ (Жерела III, Львів 1900) та у виданих д-ром С. Томашівським „Матеріялах до історії Галичини“ I (1648—1649) і II (1649—1651), уміщених рівнож у Жерелах до історії України-Руси (IV, Львів 1898 і V, Львів 1901). Вибираючи цитати з „Жерел“, подаю при них відповідну нумерацію тому й сторони, а при цитатах із деяких інших видавництв ще окремо їх заголовки. Ось ті селянські й міщанські імена, патронімічні прізвища й назвиська:

Конон в с. Сухорічу, Львівського староства (III, 399);
Конон в м. Теревовлі, Теревовельського стар. (I, 115); Ко-

1) Boniecki: Herbarz Polski XI, Warszawa 1907, ст. 60 (на основі „Summarysze wyroków i zapisów trybunału lubelskiego wojew. wołyńskiego“);
Uruski: Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. VII, Warszawa 1910, ст. 162.

2) Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 197.

3) Гл. у мене Додаток ч. 1.

поп в с. Черчу, Рогатинського стар. (I, 165); Конон dziessiąthnik в с. Стрільчу, Львівс. стар. (III, 352); Kupaп woyth в с. Столпах, Холмського стар. (III, 51); Кононов Нриcz в с. Сарнах, Перемиського стар. (II, 116); Кононов Danilo в с. Бабинцях, Рогат. стар. (I, 158); Коноnowski¹⁾ в м. Грубешові, Грубешівського стар. (III, 97). — Kupaasz в м-ку Камінці, Кам'янецького стар. (III, 308); Kupaasz в м-ку Добротворі, Кам'ян. стар. (III, 312); Kupaasz в с. Дернові, Кам'ян. стар. (III, 324); Kupaasz в с. Zeldecz, Кам'ян. стар. (III, 327); Kupaasz в с. Стебнику, Перем. стар. (II, 136); Kupaasz в с. Стриєві, Красноставського стар. (III, 33); Kupaasz в с. Руді Вишній, Холмського стар. (III, 47); Kupaasz в с. Сільці, Белзького стар. (III, 158); Kupaasz в с. Домашеві, Белз. стар. (III, 166); Kupaasz в с. Камінці, Белз. стар. (III, 172); Kupaas в с. Губині, Белз. стар. (III, 177); Kupaasz в м-ку Соли, жупи Руської землі (II, 1); Kupaasz в м. Коломиї, Колом. стар. (I, 45); Kupaasz в м-ку Новім селі, Галицького стар. (I, 101); Kupaasz в с. Wisiołek Czeleiewski, Терєб. стар. (I, 145); Kupaasz в м-ку Рогатині, Рогат. стар. (I, 152); Kupaasz в с. Явчу, в Жидачівщині (IV, 250); Kupaasz в с. Медиці, Перем. стар. (II, 100); Kupaasz Ілко в с. Стронятині, Львівс. стар. (III, 398); Kupaas Onisko в м. Терєбовлі, Терєб. стар. (I, 115); Kupaach в м. Тишовцях, Тишов. стар. (III, 121—122); Kupaach Olesko в с. Неділовичах, Красноставс. стар. (III, 14); Kupaasz Szczur, Kupaasz Loy і Kupaas Nowak в с. Бягачах, Кам'ян. стар. (III, 319); Kupaas (Kupaasz) Hrinkow на Мостиськім передмістю, Перем. стар. (II, 87); Kupaasz Mуkowicz в с. Лодині, Перем. стар. (II, 152); Kupaaszka в с. Підгайчиках, в Терєбовельщині (IV, 235); Kupaaska в м-ку Камінці, Кам'ян. стар. (III, 303 і 307/8); Kupaaska Fedor в с. Старім місті, Лежайського стар. (II, 177)²⁾; Konassenie в с. Залужу над Черє-

¹⁾ В селі Губичах к. Дрогобича виступає в 1445 р. священник Конон. Довідуємося про се із презентаційної грамоти Івана князя Усвітського і його жінки Ярохни, дідички Передільниці, котрі того ж року надають „unam aream alias dworzyszczе cum campis... ecclesiae Resurrectionis Domini... et Cononi sacerdoti atque suis liberis ac legitimis successoribus.“ Шараневичъ: Черты изъ истории церковныхъ бенефицій и мірского духовенства. Второе дополненное (посмертне) издание. Львів 1897—1902, ст. 44—46. Шараневич додає (ст. 47), що „Наслѣдники священника Конона... звались Кононовскіи или Комановскіи, приходъ переходилъ зъ отцевъ на сынѡвъ, зъ сынѡвъ на внуковъ и на правнукѡвъ.“

²⁾ В Бібліотеці Оссолинських у Львові є рукопис з XVII ст. (ч. інв. 2111/I) п. з. „Zapiski Piotra Kupaaszczaka mieszczanina lwowskiego z lat 1663—1694“.

мошем, Снятинського стар. (I, 8); Kunaszow Hricz в с. Сільци, Белз. стар. (III, 157); Kunassow Machno в с. Кровиці, Любачівського стар. (III, 293); Kunaszow Карп в м-ку Камінці, Кам'ян. стар. (III, 308); Kunaszow Zienko в м-ку Добротворі, Кам'ян. стар. (III, 315); Kunaszow Lech в с. Батятичах, Кам'ян. стар. (III, 319); Kunassow Procz в с. Дрогомишлю, Любач. стар. (III, 288—289); Kunassow Maczko в с. Дрогомишлю, Любач. стар. (III, 289); Kunaszow Ihnat в с. Маковій, Перем. стар. (II, 130); Kunaszow Jaczina в с. Озимині, Озиминської волости, між р. Бистрицею і потоком Озиминкою (I, 265); Kunaszow Łucyk de v. Biaległowy, Львів. землі (V, 242); Kunaszow Chwedko на Мостиськім передмістю, Перем. стар. (II, 87); Kunaszow brat Тумко, міщанин з Будзанова, в Теревовельщині (IV, 285); Kunassowa (жінка або вдова Кунаша) в м. Галичі, Гал. стар. (I, 56); Kunassowa (жінка або вдова Кунаша) в м. Скалі на Поділлі (Грушевський: Опись подільських замків 1494 р. Записки VII, 7). — Kunaschowicz Jaczko і Chwedko в м. Холмі, Холм. стар. (III, 43); Kunasowicz Vasko в м-ку Потилічі, Любач. стар. (III, 244); Kunassowicz Andrei в с. Кровиці, Любач. стар. (III, 293); Kunassowicz Nawriło в с. Пикulichах, Перем. стар. (II, 83); Kunaszowicz Chwedko в с. Стебнику, Перем. стар. (II, 136); Kunassewicz Wassił в с. Залужу, Снятинського стар. (I, 8); Kunazowicz Makar в с. Кобильниці руській, Любач. стар. (III, 284); Konaszewicz Hricko, міщанин в Городку, Львів. землі 1613 р. (Петрушевичь: Сводная галицко-русская Лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ. Львів 1874, ст. 47)¹⁾; Конашевичь Феодоръ кушнѣрь — 1664 р. член Ставроп. Братства у Львові (Архивъ ю.-з. Р. ч. I, т. XI, 68).

Дуже цікава звістка міститься в люстрації с. Трускавця, Дрогобицького староства, з 1565 р. (Жерела I, 208—209). Там читаємо:

„Truskawiecz wiesz; w niej kmieczy iest sesczdziesiath y ieden; s nich pięczdziesiath y siedm, ktorzi sziedzą na czwierzciach lanowich, płaczą kazdi zosobna czinssu dorocznego po gr. trzidziesci y iednemu, kthorich the są imiona: Jurko Dyurowicz, Stasz Dyurowicz, Stasko Chweczowski, Iwan Ochrimowicz... Wasko Kunassowicz, Piotr Kunassowicz...“

¹⁾ „Athanasius Krupecki adcitat Grodecenses homines Michaelem Kuryłowicz, Stephanum Saczkowicz, Hrickonem Konaszewicz, Sienkonem sartorem, Gregorium pictorem, quod adimant fundos ecclesiasticos et illi non sunt obedientes.“ (Рукоп. митр. Л. Кишки, ст. 631).

На перший погляд здавалося б, що маємо тут діло з предками нашого гетьмана, Петра Конашевича, що він походив із Трускавця під Дрогобичем та, що походив із селянської верстви, отже був „простого походження“, як подає Яків Собеський, чи, що походив „з гміну“, як подає Петрицій. Таке вражіння є одначе тільки на перший погляд. В дальших розділах отсеї монографії спробую виказати на основі актового матеріалу, що Петро Конашевич походив без сумніву із підгірської шляхти в Перемищині, що назва „Конашевич“ була тільки його патронімічним прізвищем, одідиченим по подальших предках та що по відкиненню родового назвиська, заступила вона се назвисько. Сим способом патронімічне прізвище „Конашевич“ стало вкінці родовим назвиськом нашого гетьмана, під котрим він виступає в історії, набувши зате на Січі нове прізвище, „Сагайдачний“.

III.

КУНАШОВИЧИ-УНІХОВСЬКІ: УСТРИЦЬКІ, СТЕБНИЦЬКІ, ТЕРЛЕЦЬКІ І БЕРЕЖАНСЬКІ В ПЕРЕМИЩИНІ В XVI СТ.

Кунаші й Кунашовичі в перемиських городських актах. — Кунашовичі-Уніховські: Устрицькі, Стебницькі, Терлецькі і Бережанські в Перемищині в XVI ст. — Генеалогічний матеріал у Несецького і А. гр. Стадницького. — Родоначальник Кунашовичів-Уніховських: Стефан Янчо з Уніхова. — Його сини Теодорик і Івона в Польщі й Емерик у Марамароші. — Івона осадчим Устрик. — Кунаш, син Теодорика, переймає Устрики в посідання. — Іван Кунашович Бережанський і його нащадки. — Павло Кунашович Устрицький і його спір за Устрики з Прокопом Кунашовичем Липкою. — Син Прокопа, Ілля, в спорі за Устрики з Стебницькими. — Перехід прізвища „Устрицький“ на Стебницьких. — Стебницькі-Устрицькі громадять волоські князівства у своїх руках. — Справа шляхотського походження Кунашовичів-Уніховських: нагана й очищення шляхотства. — Нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина з 1482 р. й індигенат в Польщі 1569 р. — Генеалогічна таблиця Кунашовичів-Уніховських. — Недостача звязку з гетьманом Петром Конашевичем Сагайдачним.

Всупереч поглядіві Голубева оказується, що панегірик Саковича є для нас неоціненою вказівкою при дослідах над походженням Петра Конашевича. Його звістка, що наш гетьман уродився в „Перемиських підгірських краях“ та ближча вказівка Ёрлича про його походження „від Самбора“, наказували звернутися до найважливішого джерела, до перемиських городських і земських актів, збережених в „Архіві актів городських і земських“ у Львові. І коли на основі лю-

страцій королівщин Руського воевідства з пол. XVI ст. удалося мені найти певне число Кононів, Кунашів і Кунашовичів серед селянської й міщанської верстви також і в Перемищині, то в перемиських городських актах найшов я до сього ще деякі доповнення.

І так 1. вересня 1580 р. виступає „Nobilis Maruchna“, дочка „nobilis olim Fiedor Zozanski“ (т. є Созанський), а вдова „honesti olim Kunasz de villa Thorczynowicze“ в Самбірськiм старостві й робить певну цесію в користь Стецька, попа в с. Старяві¹⁾, а сей знова складає заяву про свій довг супроти Кунашової.²⁾ Дня 13. квітня 1579 р. облягував „Honestus Nicolaus Kunaszowicz de villa Rakowa“ (в Самбірщині) в перемиських городських актах „literas creationis in ministerialem terrestrem generalem“, виставлені для нього ще 1570 р. королем Стефаном Баторієм.³⁾ „Nobilis Thymko Winniczky Skrzebaczicz“ зізнає 16. липня 1582 р., що винен 8 зол. польс. „laborioso Roman Kunassowicz de Nohoiowicze“ (в самбірськiм повіті).⁴⁾ Той самий „Nobilis Thymko Winniczky Markowicz Skrzebaczicz“ зізнає 29. січня 1585 р., що винен 8 зол. польс., очевидна річ, тому самому вірителеві, тільки він виступає тут уже як „providus Roman Kunaszowicz de villa Winniky“ (в самбірськiм повіті).⁵⁾ В поборових реєстрах Руського воевідства з 1589 р., в Перемиській землі, в самбірськiм повіті, в селі Винниках, згадується „sors... Miskonis Kunaschowicz“.⁶⁾ Сей Мисько Кунашович Винницький, се досі, як бачимо, одинокий „Кунашович“ шляхотського походження. Без сумніву був він сином Кунаша Винницького, що виступає в перемиських актах 5. серпня 1559 р.⁷⁾ Сей факт одначе такий спорадичний, що я не відважився би казати, що гетьман Петро Конашевич походив із села Винник у Самбірщині та з шляхотського роду Винницьких, як се вчинив крил. Петрушевич, котрий мабуть на тій основі, що в Кульчицях у Самбірщині живуть селяни Кинаші, був тої думки, що се „сліди“ походження нашого гетьмана з Кульчиць і з роду Кульчицьких.

¹⁾ Castr. Premisl. T. 46, pag. 1171—1172.

²⁾ Ibidem, pag. 1172—1173.

³⁾ Ibidem T. 295, pag. 1102—1104.

⁴⁾ Ibidem T. 49, pag. 235—236.

⁵⁾ Ibidem T. 50, pag. 2075—2076.

⁶⁾ Źródła dziejowe T. XVIII, cz. 1, Warszawa 1902, str. 31.

⁷⁾ Castr. Premisl. T. 29, pag. 482: „Nobiles Daud, Kunass, Pheythko

Wyniczzi.“

Зате годі мені перейти зовсім до дневного порядку над родом Кунашовичів-Уніховських: Устрицьких, Стебницьких, Терлецьких і Бережанських, котрих справами переповнені перемиські городські акти протягом цілого XVI ст., мимо того, що, на мою думку, гетьман Петро Конашевич не мав нічого спільного також і з тим родом.

Про сей шляхотський рід згадує з польських геральдиків тільки один кс. Каспер Несецький у своєму гербарі „Korona Polska“ (Львів 1728—1743), а описуючи „Przestrzał herb“, пише так:

„Obosieczny miecz, prosto końcem do góry stojący, strzała go, z lewego boku tarczy, na prawy, przy samym wierzchu przesywa, w polu czerwonym: strzała jednak z ukosa od dołu w górę przez miecz idzie, zowie się zaś Przestrzał: na hełmie trzy pióra strusie.¹⁾ Nasi pisarze Paprocki, Okolski, Bielski, o nim niewiedzieli. Herb ten nadany od Macieja pierwszego Króla Węgierskiego, w wielkich zasługach, Stefanowi Janczowi z Wajnag, albo z Unichowa, w Siedmiogrodzkiej ziemi, w hrabstwie Maramoryjskiem, w powiecie Huskim leżącego, w Budzie w roku 1482. o czym świadczy przywilej Zygmunta Augusta Króla Polskiego, w który oryginalny przywilej Króla Macieja o tym herbie, ingrossował tenże król, w roku 1569. a do ksiąg grodzkich Przemyskich per oblatam podany w roku 1590. Tego Stefana syn Teodoryk, w wojsku Polskiem na sławę robiąc, gdy pod Bukowiną za Króla Jana Olbrychta zginął, brat jego rodzony Iwonia, w nagrodę zasług swoich i brata swego, (jako słowa przywileju świadczą) od Króla Zygmunta pierwszego otrzymał przywilej, na pewne daniny w ziemi Przemyskiej w roku 1509. którego przywileju, także i confirmacji jego, przez Króla Zygmunta Augusta uczynionej 1553. jest oblata, w grodzie Sanockim w roku 1595. Tegoż Iwoni syn się został Kunasz Janczowicz Unichowski, którego ci synowie byli: Jacko Terlecki, Jan Berezański, Paweł Ustrzycki, i Damian Stebnicki, a między sobą bracia rodzeni, ale od dóbr, które się każdemu z nich dostały, tak nazwani; czego dowodem tenże przywilej dany 1553. Z tych Berezańskiego Jana potomstwo już ustało, bo ten Jan spłodził Dymitra, który z Anną Radyłowską

2. Герб „Przestrzał“.
(Після Несецького).

¹⁾ На основі гербаря Несецького подаю знімку (гл. фіг. 2) тільки самого „знамени“ („godło“) на щиті, бо струсині пера в „клейноті“ над шоломом, се вже пізніший додаток.

miał Hrehorego sterilem i Teodora, od tego był syn Jan, ale bezpotomny; inszych jeszcze podziśdzień kwitną; a że się z tych czterech braci i pradziad i dziad, i ojciec z Unichowa albo Wajnag pisali, dla tego i potomstwo ich, lubo już pod inszem nazwiskiem, z tegoż Unichowa jako z pierwszego gniazda piszą się. Był i trzeci syn pierwszego Stefana, brat Teodoryka i Iwoni, Emeryk, który się został w Węgrzech na ojczyslej fortunie, gdzie i potomstwo jego podziśdzień dziedziczy.“¹⁾

В іншому місці, пишучи про рід Устрицьких, каже Несецький: „Ustrzycki herbu Przestrzał, w województwie Ruskiem, z Węgier z Siedmiogrodzkiej ziemi do Polski przodek domu tego przyszedł, syn Stefana Jancza z Wajnagu albo z Unichowa, któremu w r. 1482. pierwszemu ten herb był nadany od Matyasza Króla Węgierskiego, jako się mówiło pod literą P; imie mu było Iwonia: tego brat rodzony Teodoryk za Króla Olbrychta zginął pod Bukowiną, co wspomina przywilej Zygmunta I. Króla Polskiego dany w r. 1509. Syn Iwoni Kunasz Janczowicz Unichowski, którego synów czterech zostało, ci od różnych dóbr których nabyli, już nowe przezwiska przybrali, jako to: Jacko Terlecki, Jan Berezański, Paweł Ustrzycki, i Demian Stebnicki, tych wszystkich wspomina przywilej Zygmunta Augusta dany w r. 1553. a w grodzie Przemyskim oblatowany w r. 1590. Był jeszcze i piąty ich brat Prokop, ale tak on, jako i Paweł sterile zeszli. Demiana było trzech synów, Mikołaj sterilis, Jan drugi, Paweł trzeci...“²⁾

Звістки до генеалогії Кунашовичів-Уніховських, подані в гербарі Несецького, не зовсім вірні й повні, тому вимагають вони деяких спростовань і значних доповнень. Неточність сеї генеалогії тим дивніша, що Несецький знав нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина з 1482 р. для Стефана Янча з Уніхова в потвердженню королем Жигимонтом Августом 1569 р., з обляти в перемиських городських актах 1590. Сей привілей удалося мені по вказівці Несецького відшукати в згаданих актах і на його основі маю змогу дійти до зовсім інших генеалогічних висновків, ніж се зробив Несецький. Що до привілею Жигимонта I з 1509 р. для Івони Янчовича, потвердженого Жигимонтом Августом 1553 р., а облятованого, по словам Несецького, 1595 р. в сяніцьких городських актах, то ні в покажчиках, ні в реґестах із облят тих актів, згаданого привілею з 1509 р., ані його

¹⁾ Niesiecki: Op. cit. VII, str. 545—547.

²⁾ Ibidem Tom IX, Lipsk 1842, str. 204—205.

конфірмації з 1553 р. нема. Можливо, що причиною сього є дефектність сяніцьких актів з тих часів, можливо одначе й те, що Несецький помилився тут у вказанню городу, бо в іншому місці, як ми бачили, згадує він без сумніву про той самий привілей в його конфірмації з 1553 р., але подає рівночасно, що облятований він у перемиськім гроді і то в 1590 р., а не в 1595 р. Не найшов я його рівнож і в покажчиках та регестах із облят перемиських городських актів.

Найшов я одначе сей привілей надрукованим з іншого джерела в праці, котра містить для історії й генеалогії Кунашовичів-Уніховських пребагатий джерельний матеріал.¹⁾ Олександр гр. Стадніцький, автор двох незвичайно цінних праць п. з. „O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat“ (Львів 1848) і „O kniaztwach we wsiach wołoskich z poglądem na wójtostwa we wsiach na magdeburskiem prawie osadzonych. (Druga część rozprawy „O wsiach wołoskich“)" (Львів 1853),²⁾ помістив у додатку до першої із них „Zbiór dokumentów tyczących się wsi wołoskich na północnym stoku Karpat i wójtostw w tychże wsiach. (Jako allegat do rozprawy o wsiach tak zwanych wołoskich).“³⁾ Отся збірка оперта на манускрипті Бібліотеки Оссолінських у Львові, котрий містить у собі урядові копії ріжних облят, які або хтось із спадкоємців перемиського старости Петра Кміти, або хтось із пізніших старостів велів для свого ужитку з перемиських городських актів зладити.⁴⁾ З порівняння тих копій із облятами виходить, що вони зовсім докладні, й тому збірка Стадніцького оперта на тих урядових копіях.⁵⁾ В деяких випадках користуюся одначе у моїй монографії й оригінальними облятами з перемиських городських актів, зазначаючи се цитатою „Castr. Premisl.“, з поданням відповідного тому й сторони.

Несецький подає у своїм гербарі, що найдавнішим родоначальником Уніховських, а тим самим і родоначальником Кунашовичів-Уніховських: Устрицьких, Стебницьких, Терлецьких

¹⁾ Головно на його основі, з узглядненням Несецького й інших джерел, зладжена мною і додана до сього розділу „I. Генеалогічна таблиця Кунашовичів-Уніховських (від 1482 р. до кінця XVI ст.).“ В клямрах зазначені роки, в котрих дані особи виступають в актах.

²⁾ Обидві ці праці буду цитувати далі для короткоти „Stadnicki I“ і „Stadnicki II“.

³⁾ Stadnicki I, ст. 23—92. Важніші документи подані тут у цілій основі, менше важні коротко зрегестовані.

⁴⁾ Ibidem, ст. 5. ⁵⁾ Ibidem.

і Бережанських у Перемищині, був Стефан Янчо з Уніхова (Wajnac) в Марамарощині, котрий одержав від угорського короля Матвія Корвина в 1482 р. за великі заслуги шляхотство та, що нобілітаційний привілей сього короля інгросував король Жигимонт Август в 1569 р. у свій власний привілей. Привілей Матвія Корвина, котрий мені удалося відшукати, виставлений в Буді 6. червня 1482 р.¹⁾ Не дійшов він до нас в оригіналі, а був уже Канцелярії Метрики Коронної предложений у трансумпті, уміщеним в атестації всеї шляхти Марамарошського комітату (*universitas nobilium, iudices et officiales comitatus Maromarusiensis*) з датою Сигіт 26. лютого 1566 р., виставленій правнукові Стефана Янча, рівнож Стефанові, на доказ шляхотського походження Уніховських.²⁾ Отся атестація шляхти Марамарошського комітату з 1566 р. з трансумптом нобілітаційного привілею з 1482 р., а також атестація надзупана Марамарошського комітату й начальника замку Густ (*comes Maromarusiensis et prefectus arcis Huth*), відезупана того ж комітату (*iszpan iudex, vicecomes Maromarusiensis*) й чотирьох комітатових суддів (*quatuor iudiciales comitatus Maromarusiensis*), виставлена в Густі 22. листопада 1565 р. для Дем'яна Стебницького, на доказ його походження з шляхотського роду Уніховських³⁾, уміщені разом у виді трансумпту в привілею Жигимонта Августа, виставленім у Люблині 15. лютого 1569 р., яким король затверджує на основі трансумованих документів угорське шляхотство Уніховських, признаючи нащадкам Стефана Янча індігенат у Польщі.⁴⁾ Правда, у відомім творі Тадея Чацького „*O Litewskich i Polskich Prawach*“ уміщена „*Tablica indygenatów, nobilitacyj i przysposobień czyli adopcuj od początku metryki koronnej do 1601 roku, kiedy sejmy zaczęły utwarzać szlachtę*“ і там подані яко „*N. II. Nobilitacye*“, а між нобілітованими видніє під 1569 р. (карта протоколу Метрики Коронної 181) „*Stebnicki Damian*“.⁵⁾ Але що вже деякі з новіших польських геральдиків звернули увагу на певного рода нестисльсть „*Таблиці*“, поданої Чацьким,⁶⁾ тож і я позволю собі під-

¹⁾ Гл. у мене Додаток ч. 3. ²⁾ Гл. у мене Додаток ч. 7.

³⁾ Гл. у мене Додаток ч. 6. ⁴⁾ Гл. у мене Додаток ч. 8.

⁵⁾ Czacki: *O Litewskich i Polskich Prawach*. Tom I, Warszawa 1800, між ст. 264 і 265.

⁶⁾ Piekosiński: *Rycerstwo polskie wieków średnich*. T. I, Kraków 1896, ст. 153; Semkowicz: *Wywody szlachectwa w Polsce XIV—XVII w. Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie*. Tom III. Rok 1911—1912. Lwów 1913, ст. IV.

нести тут, що в привілею Жигимонта Августа з 1569 р. розходиться про індиґенат, а не про нобілітацію, котрої загранична шляхта, осіла в Польщі, а до того посідаюча земельні маєтности, не потребувала.

Уділяючи нобілітації „*fideli nostro Stephano Jancho (в іншому місці „Janchio“) de Wainach in comitatu Maromarusiensi“*, зазначає король Матвій, що чинить се раз „*ad nonnullorum fidelium nostrorum humillime supplicationis instantiam“*, а друге „*consideratis (його) fidelitatis et fidelium servitiorum gratuitis meritis“* для королівства Угорщини й її короля. Яко герб надав йому і його нащадкам король Матвій „*gladium utrinque incidentem, cuius in medio transfixa sagitta aurea apparet“*.

За Несецьким два сини Стефана Янча з Уніхова вимандрували до Польщі: **Теодорик** повнив службу в війську короля Яна Ольбрахта й згинув у битві, в котрій волохи (1497 р.) нанесли полякам велике поразення (загально відома з того часу поговорка „*za króla Olbrachta, wygineła szlachta“*); другий син Стефана Янча, а рідний брат Теодорика, Івона (Несецький зве його *Iwonia*, в дійсности має бути „*Iwona“*), одержав від короля Жигимонта I в 1509 р. привілей на певні данини в Перемиській землі. Сей привілей (котрий знаємо із збірки Стадницького) дає Івоні Янчовичеві дозвіл на льокацію села Устрики (в Перемиськім старостві, перемиського повіту) і князівства в тім селі (над рікою Стрвяжем¹⁾). Король Жигимонт згадує в тім привілею „*gratae fidelitatis obsequia, et purae fidei merita“*, котрих докази дали „*Nobilis vir Iwona Janczowicz Transsilvanus — miles Noster cum olim germano suo fratre Theodorico — (qui non ita pridem in proelio cum Walachis strenue dimicando prostratus est)“*.²⁾ Також пізніше в привілею з 1569 р. згадує король Жигимонт Август незвичайно похвально „*Nobilem olim Theodoricum Janchio de Wainach ex stirpe nobilis gentis Hungarice et terra Transsylvanie prognatum, incolatum suum hic in Regnum nostrum Polonie ex Regno Hungarie a multis iam annis translulisse in terraque Russie et territorio Przemisliensi consedisse, ad instarque aliorum nobilium et status militaris hominum Regni nostri iam pridem sese in omnibus exercere et conservare.“*³⁾ Несецький згадує ще про третього сина Стефана Янча, а рідного брата Теодорика й Івони, **Емерика**, котрий остав одначе на своїй бать-

¹⁾ Люстрація Устрик відбулася 1565 р. Жерела II, ст. 133—136.

²⁾ Stadnicki I, ст. 63; Ustrzyki albo Strwiążek ч. I.

³⁾ Гл. у мене Додаток ч. 8.

ківщині, в Уніхові, де, по словам того ж Несецького, ще й у XVIII ст. дідичили його нащадки. І справді у цитованій вище атестації шляхти Марамарошського комітату з 1566 р. згадується „Emericus, filius olim Stephani Janchio de Vainach“.¹⁾

Якої народности були Стефан Янчо з Уніхова і його сини, Теодорик, Івона й Емерик Янчовичі? В королівським привілею з 1509 р. названий Івона „Transsilvanus“, а про Теодорика каже королівський привілей з 1569 р., що він „ex stirpe nobilis gentis Hungarice et terra Transsylvanie prognatus“. Без сумніву були вони волохами: вказує на те виразно таке ім'я, як „Івона“, назвисько „Янчо“ й утворене з нього прізвище „Янчович“, означення „Transsilvanus“, а вкінці факт, що Івона був осадчим села Устрики на волоським праві. Громада Воніово (Вуніово, Уніхово, по мадярськи Vainág) лежить на Закарпатській Україні, в давнім Марамарошським комітаті, в Тячівським повіті.²⁾ Коли взяти угорський урядовий перепис із 1900 р., то бачимо, що з усіх північно-східніх комітатів колишньої Угорщини, Марамарош найбільше український. І так на 309.598 усеї людности записав угорський уряд яко українців 143.379 (себто 46·4⁰/₁₀), на румунів припадало 24·2⁰/₁₀, на мадярів 13·7⁰/₁₀, а на німців 15·3⁰/₁₀.³⁾ Тячівський повіт, у якому лежить село Воніово (Уніхово), мав урядово 65·23⁰/₁₀ українців,⁴⁾ а в самім селі Воніово (Уніхово) на загальне число людности 978, до української мови, яко до рідної, зачислено 678 осіб (69·52⁰/₁₀), до мадярської 24 особи, до німецької 257, до словацької й румунської нікого, до інших мов 19 осіб. Після віри було 699 греко-католиків, 14 римо-католиків, протестантів 9, жидівської віри 256.⁵⁾ З переписів 1715—20 р. можна б догадуватися, що перед двома століттями Марамарош був більше український, аніж тепер. В 1715 р. мало б бути близько 57⁰/₁₀ українців, майже 25⁰/₁₀ мадярів, а решта румунів; в 1720 р. близько 69⁰/₁₀ українців, 26⁰/₁₀ мадярів, а тільки понад 5⁰/₁₀ румунів. Є одначе вказівка, що колись румунська людність жила далі до півночі, аніж сьогодні⁶⁾. Виходило б із того, що етнографічні відносини в Марамароші в попередніх

¹⁾ Гл. у мене Додаток ч. 7.

²⁾ С. Томашівський: Етнографічна карта Угорської Руси. (Отд. оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнію“. III). С.-Петербургъ 1910. ст. 51 і 82 („Показчик“).

³⁾ С. Томашівський: Оп. cit. ст. 13.

⁴⁾ Ibidem, ст. 14. ⁵⁾ Ibidem, ст. 51.

⁶⁾ Ibidem, ст. 16, прим. 2.

століттях були зовсім противні й тому також із сих причин Уніховських треба вважати волохами з походження.

Сином Івони Янчовича, а внуком Стефана Янча, мав бути, за Несецьким, Кунаш Янчович Уніховський, безпосередній родоначальник Кунашовичів-Уніховських: Устрицьких, Стебницьких, Терлецьких і Бережанських. Одначе погляд Несецького зовсім хибний і дивно, що він, знаючи нобілітаційний привілей короля Матвія з 1482 р. в потвердженню короля Жигимонта Августа 1569 р., подав зовсім фальшиву генеалогію. Отже з атестації шляхти Марамарошського комітату 1566 р. (в котрій міститься трансумпт привілею з 1482 р.), виходить ясно, що Кунаш був сином Теодорика, а внуком Стефана Янча з Уніхова („Nobilis Kunass, filius Theodorii, filii quondam Stephani Janchio de Vainach“).¹⁾ Сей Кунаш виступає в актах в рр. 1532—1549 і мусів померти десь у 1550 або найпізніше в 1551 р., бо сього ж року згаданий уже яко „olim“. Що Кунаш не був сином Івони, свідчить також надрукований у збірці Стадницького „Nowy przywilej przez Zygmunta I. Kunaszowi i jego synom na Kniaźstwo w Ustrzykach dany, które ten Kunasz od synów Iwona pierwszego posiadacza nabył.“²⁾

Оригінальний пергаментовий привілей Жигимонта I для Кунаша був виставлений „Cracoviae die Sti Francisci confessoris (4. жовтня) 1532“, а Стадницький надрукував його на основі копії у згаданім уже манускрипті Бібліотеки Оссолінських, порівнявши його з облятою в перемиських городських актах і поробивши відповідні поправки й доповнення. З огляду на те, що Стадницький не подав ні тому, ні сторони тих актів, в котрих облята находиться, доповняю з свого боку, що привілей облятований „per nobilem Paulum Kvnasszowycz, advocatum in Vstryky“ 23. мая 1561 р.³⁾ В привілею сказано: „Significamus tenore praesentium... quomodo de consensu ac voluntate Nostra Kunasz et filius ipsius advocatiam seu scultetiam in villa Capitaneatus Premisliensis dicta Strwiążek alias Ustrzyki, de manibus filiorum Wanczko exemisset... Item idem scultetus tenebitur libertate expirata Nobiscum et cum Nostris successoribus et capitaneis servire [або equitare] ad bellum cum arcu et sagittis in equo bene-

¹⁾ Гл. у мене Додаток ч. 7. В конфірмації Жигимонта Августа 1569 р. сказано про Дем'яна Кунашовича Стебницького: „nepoti olim Theodorici Vainach“.

²⁾ Stadnicki I, стр. 64—66: Ustrzyki albo Strwiążek ч. II.

³⁾ Castr. Premisl. T. 285, pag. 39—42.

volente... Eandem [a utem] advocatiam idem scultetus praedictus cum suis legitimis successoribus, tenebit, habebit, possidebit perpetuo et in aevum, ita sicut et alii Kniaziones Nostrī...“¹⁾ Коли б Кунаш, як каже Несецький, був сином Івони Янчовича, то з цього привілею (в котрім Івона названий здрібно „Ванчко“) виходило б, що Кунаш набув солтиство в Устриках від своїх братів, про котрих одначе Несецький не згадує, подаючи Кунаша яко одинокого сина Івони. Коли б же був набув Устрики від своїх братів, то без сумніву в привілею було б зазначено „de manibus filiorum Wanczko, fratrum suorum germanorum“. Супроти цілком певного факту, що Кунаш був сином Теодорика Янчовича, можемо неназваних поіменно синів Ванчка (Івони) вважати стрийними братами Кунаша, про котрих одначе більше з актів нічого не довідуємося. Що сталося з Івною Янчовичем після 1509 р., а з його синами після 1532 р., не зміг я, на жаль, довідатися з актів.

Зараз у 1533 р. виступає „Cunass Janczowicz Unichowski de Ustrzyki“ між свідками на льокаційнім привілею перемиського старости Петра Кміти, данім „nobilibus“ Іванові, Петрові і Луці Тарновським на села Дверник і Поляни,²⁾ а з підписом „Kunass in Ustrzyki“ видніє він між свідками на льокаційнім привілею того ж Кміти з 1537 р., данім „provido Iwan Wolosz in scultetiam Voberka“³⁾ та між іншими королівськими „sculteti seu kniaziones“, що виступають в ролі свідків на льокаційнім привілею Петра Кміти з 1537 р., данім „nobili Waskoni Ilnicki, poroni ritus ruthenici“, доторкаючим льокації сіл „inferioris et superioris Ternowa“ на волоськім праві.⁴⁾ Дня 8. серпня 1549 р. „Nobilis Kunasz, advocatus seu scultetus alias kniaz in villa regali Ustriki“, відступив солтиство в Устриках „nobilibus Paulo et Procopio Lipka, duobus tantum filiis suis“⁵⁾ одначе того самого дня ті два сини „providi Kunasch, quondam advocati in Vstriki“, записали своїм батькам „nobili Kunasch et Naste“ на тім самім солтистві „advitalitatem“.⁶⁾ Останній раз згаданий Кунаш яко жиючий 15. вересня 1549 р. в протестації,

¹⁾ Stadnicki I, ст. 65—66. В привілею згаданий тільки один син Кунаша (filius ipsius), а не „сини“, як подає в заголовку Стадницький.

²⁾ Ibidem, ст. 37. ³⁾ Ibidem, ст. 30. ⁴⁾ Ibidem, ст. 35.

⁵⁾ Castr. Premisl. T. 25, pag. 336—337. Зміст переповіджений в Stadnicki I, ст. 66: ч. III.

⁶⁾ Castr. Premisl. T. 25, pag. 337. Зміст в Stadnicki I, ст. 66: ч. IV. Звертаю увагу на непослідовну титулятуру „providus“ і „nobilis“ у тім самім акті.

котру вніс „religiosus Hrycz de Vanikova, pop ritus rutheni“ проти „nobilem Kunass“, колишнього солтиса в Устриках, „ratione non comparitionis pro termino“.¹⁾

Коли помер Кунаш, не знаємо: можливо, що в 1550 р., а можливо, що йно в 1551 р., бо сього ж року „Nobilis Nastka, vidua Nobilis olim Kunasz, advocati de Ustrzyki“, заявляє перед перемиським городським судом, що її покійний чоловік поділив ще за свого життя своє рухоме майно між чотирьох своїх жонатих синів, „Nobiles et religiosum Iwan, Jaczko Popnem de Therło, Demianum et Paulum“, одначе частку, що припадала з того майна для наймолодшого сина, „Nobilem Prokop Lipka“, задержав „apud et circa se una cum praefato Prokop in Ustrzyki“, уживаючи її до своєї смерти, але її тому ж Прокопові виділив, „et tantum advocatiam ipsam in Ustrzyki eidem Prokop cum Paulo fratri ejusdem acta desuper condescensione inscriptit.“²⁾

Звістка Несецького, що Кунаш Янчович Уніховський покинув п'ятьох синів: Яцка Терлецького, Івана Бережанського, Павла Устрицького, Дем'яна Стебницького і Прокопа (званого, як знаємо з актів, „Липка“), зовсім вірна. Найстаршим був мабуть Іван Бережанський, бо зпоміж синів Кунаша виступає найскорше самотійно в актах.

Іван Кунашович Бережанський виступає мабуть уже в 1532 р. яко той „filius“ Кунаша, котрий солтиство в Устриках, разом із своїм батьком, „de manibus filiorum Wanczko exemisset“.³⁾ В дуже короткім часі набув він солтиство в Берегах над рікою Стрвяхем (перемиського староства й повіту). На се солтиство одержав був привілей від короля Жигимонта I в 1532 р. „providus Demetrius alias Dmtr“, королівський „subditus in villa Berehi ad Capitaneatum Premisliensem pertinente“.⁴⁾ Та вже 24 листопада 1544 р. шість околичних князів ручать „szlachetnemu Iwanowi Kunaszewiczowi Unichowskiemu“ за колишніх князів у Берегах, Дмитра, Фанька і Стеця, що Іван Кунашович буде спокійно уживати того князівства.⁵⁾ Королівські комісарі

¹⁾ Castr. Premisl. T. 25, pag. 428.

²⁾ Stadnicki I, ст. 66—67: ч. V. Останній уступ доторкає, як бачимо, відомої цесії з 8. VIII. 1549 р., про що вище було сказано.

³⁾ Stadnicki I, ст. 65: ч. II. Мабуть і Stadnicki II, ст. 21, має тут на думці Івана Бережанського.

⁴⁾ Stadnicki I, ст. 45—47: Berehi ч. I. Люстрація Берегів відбулася 1565 р. Жерела II, ст. 150—151.

⁵⁾ Stadnicki I, ст. 47—48: ч. II.

оцінили солтиство в Берегах на 500 злп. З того припало для дотеперішніх власників Дмитра й Фанька 400 злп., для Яцка за його частку 100 злп. Дня 22. жовтня 1545 р. Дмитро й Фанько виставили в перемиськім городськім суді поквітовання, що суму 400 злп.... „de manibus Nobilis Iwan Kunaszowicz“ одержали,¹⁾ а таке поквітовання на суму 100 злп. дав Яцко щойно 27. мая 1549 р.²⁾ Справа з Берегами не пішла одначе так гладко, бо видко оціночна квота видалася попереднім власникам замалою. Стадніцький підчеркує, що Іван Кунашович посідання солтиства в Берегах „od owszesnych posiadaczow tego Kniaztwa za małą sumę wyłudził“,³⁾ а Дмитро Бережанський вніс проти нього скаргу „pro occupatione violenta praefatae scultetiae“. Компромісарський суд сандомирського воєводи і перемиського старости Спитка Йордана із Заклічина видав рішення, що Іван Кунашович „ratione contentationis praefato Dmitr in possessionem et perpetuitatem det scultetiam in villa Vallachica Lodina de nova radice extirpata et adhuc extirpanda“.⁴⁾ Вкінці полагоджено справу угодово. „Nobilis Iwan Berezański Kunaszowicz“ заявив 1556 р. перед перемиськім городськім судом, що „totum et integrum jus suum ei a sacra r. Majestate concessum supra advocatiam seu scultetiam in villa Lodyna“ відступає „providis Dmitro [et] Fańko quondam scultetis in villa Berehi“, даровуючи їм Лодину вцілості,⁵⁾ а вони виставили поквітовання, що „a Nobili Iwancone Berezański sculteto de villa Berehi sacrae regiae Majestatis, dicto Kunaszowicz“ одержали не лише ціну купна, попередно умовлену, але на основі компромісарського декрету ще додатково 250 злп. і князівство в Лодині.⁶⁾ З отсього довідуємося, що перед набуттям солтиства в Берегах посідав Іван Кунашович солтиство в Лодині. Коли дісталася йому Лодина, не

¹⁾ Ibidem, ст. 48—49: ч. III. До справи Беревів, а не Ботелки відноситься документ з 16. X. 1545: „Taxatio scultetiae in villa regali Botei ad 400 fl. occasione eius exemptionis per Iwan Kunassowicz confirmatur.“ Wierzbowski: *Matricularum Regni Poloniae Summaria. Pars IV, vol. 3. Varsoviae 1915, ст. 250, № 22127...* „Botei“, се поповане „Berehi“. Про солтиство „Botejka“, „Bothelka“ гл. *Źródła dziejowe XVIII, 1. ст. 26; Жерела I, ст. 238—239.* Рівнож до сеї справи відноситься документ з 29. VIII. 1545, котрим „Prouidus Dmither quondam scultetus de villa Regali Berehy“ квітує „nobilem Iwan Kunassowicz“ з 400 злп., даних за згадане солтиство. *Castr. Premisl. T. 23, pag. 418—419.*

²⁾ Stadnicki I, ст. 49: ч. IV. Гл. також *Castr. Premisl. T. 24, pag. 805—806.*

³⁾ Stadnicki II, ст. 21. ⁴⁾ Stadnicki I, ст. 50: ч. V.

⁵⁾ Stadnicki I, ст. 50: ч. VI. ⁶⁾ Ibidem, ст. 51: ч. VII.

знаємо. Сумніваюся, щоби воно сталося „w parę lat“ після набуття Устрик його батьком Кунашем у 1532 р., як думає Стадницький.¹⁾ Могло се статися хіба недовго перед тим, як Іван Кунашович відступив Лодину Дмитрові й Фанькові, дотеперішнім власникам Берегів, отже десь коло 1556 р., бо в люстрації Лодини з 1565 р. сказано виразно, що її „oszađził woyth Dmiłr berezanski“,²⁾ значиться, до 1556 р. вона не була ще зовсім осаджена Іваном Кунашовичем, котрий одержав був певно тільки привілей на її осадження. Від 1553 р. виступає Іван Кунашович в актах уже яко Іван Бережанський або Береганський.³⁾

Сином Івана Кунашовича Бережанського був, за Несецьким, Дмитро, жонатий з Анною Радилівською, від котрої мав двох синів, Григорія, бездітного і Теодора, котрий мав сина Івана, але бездітного, так, що на нім „Berezańskiego Jana (старшого) potomstwo już ustało“.⁴⁾ Можливо одначе, що сином Івана Кунашовича Бережанського був також Дем'ян („szlachetny Demian Berezański“), котрий одержав від короля Жигимонта Августа „consensum cedendi“ князівства в Берегах у користь своїх синів, Юрія і Василя.⁵⁾ На жаль, Стадницький не подав сього документу в цілій основі, а що гірше, не подав року, в котрім се сталося. В кожному разі сього Дем'яна годі ідентифікувати з Демком Бережанським („prouidus Demko dictus Berezanski, advocatus in villa regali Berehi“), котрого син Яцко відступив Іванові Кунашовичеві свою частку в Берегах за 100 злп. і 27. мая 1549 р. його із заплати сеї квоти квітував,⁶⁾ бо, як знаємо, вже від 1545 р. згл. 1549 р. Іван Кунашович війшов у посідання Берегів, а в 1556 р. остаточно справу з давніми солтисами Берегів, дорогою відступлення їм Лодини й доплати до оціночної квоти, полагодив. Се тим певніше, що Демко Бережанський, батько Яцка, виступає яко „providus“, а Дем'ян Бережанський, батько Юрія і Василя, яко „nobilis“, бо ніхто з попередніх власників Берегів предикату „nobilis“ не уживав. До того ж знаємо, що 22. жовтня 1545 р. батько Яцка вже не жив, бо названий він уже „providus olim Demko Berezanski“,⁷⁾ отже консенс, даний

1) Stadnicki II, ст. 21.

2) Жерела II, ст. 152.

3) Stadnicki I, ст. 63: ч. I; ст. 67: ч. VII; ст. 68; ч. X і XI.

4) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 546.

5) Stadnicki I, ст. 52: ч. VIII.

6) Castr. Premisl. T. 24, pag. 805—806; Stadnicki I, ст. 49: ч. IV.

7) Stadnicki I, ст. 48: ч. III.

королем Жигимонтом Августом Дем'янові Бережанському на цесію в користь синів Юрія і Василя, не може відноситися до Демка, батька Яцка. Сими даними вичерпується генеалогія найстаршого сина Кунаша Янчовича Уніховського, Івана Кунашовича Уніховського-Бережанського.

Яцко Кунашович Терлецький, другий син Кунаша Янчовича Уніховського, був попом у Терлі (перемиського староства і повіту), бо акти згадують його все як „religiosum Jaczko, poponem de Therło“, або „religiosum et nobilem Jacko Terlecki“.¹) Несецький поясняє, що „pojąwszy ten Jacek Annę dziedziczkę Terła, Terleckim nazwany“.²) Мав він із нею сина **Теодора**, котрого сином був **Олехно**. Синами Олехна були **Григорій і Василь**, обидва бездітні, **Михайло і Олександр**.³) Про тих двох останніх каже Несецький: „od tych successorowie zostali“.⁴) Нащадки попа Яцка Терлецького виступають у поборових реєстрах з 1589 р. з прізвисьмом „nobiles Porowiętha“ і посідали в Терлі 1 лан, „quem ipsi soli colunt“.⁵)

Третім сином Кунаша Янчовича Уніховського був **Павло Кунашович Устрицький**, котрому та його братові Прокопові, званому „Липка“, відступив батько, як уже знаємо, в 1549 р. князівство в Устриках. Від 1552 р. стрічаємо Павла в актах вже з прізвисьмом „Устрицький“ (Vstryczki).⁶) Отся співвласність, яку мали на Устриках Павло і Прокіп, була причиною завязтих спорів поміж обидвома братами, так, що інші брати, Іван Бережанський і Дем'ян Кунашович Стебницький приневолені були 19. січня 1553 р. запоручити Прокопові безпеку життя і майна, загроженого з боку Павла.⁷) Таку саму запоруку за Павла виставили Прокопові брати Василь та Іван Ільницькі.⁸) **Прокіп Кунашович „Липка“** (Prokop Kvnasovycz dictus Lipka), як його звать акти,⁹) п'ятий і наймолодший син Кунаша, став вкінці власником цілого князівства в Устриках, бо Павло Устрицький дня 10. лютого 1553 р. зрікся в його користь своєї частки, одначе Прокіп не натішився довго тою цесією, бо зараз небавом помер, полишаючи малолітнього сина **Ілю**, званого, як

¹) Ibidem ст. 67: ч. V; ст. 63: ч. I; ст. 67: ч. VI; ст. 68: ч. X і XII.

²) Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 75.

³) Ibidem. ⁴) Ibidem.

⁵) Źródła dziejowe XVIII, 1. ст. 21; XVIII, 2. ст. 326 і 352.

⁶) Stadnicki I, ст. 67: ч. VI; Castr. Premisl. T. 26, pag. 336.

⁷) Stadnicki I, ст. 67: ч. VII; Castr. Premisl. T. 281, pag. 979—980.

⁸) Stadnicki I, ст. 68: ч. VIII.

⁹) Castr. Premisl. T. 26, pag. 271—273.

і його батько „Липка“.¹⁾ Факт важний для генеалогії Кунашовичів-Уніховських, бо всупереч звістці, поданій Несецьким, що Прокіп Липка був бездітний, довідуємося, що він полишив сина.

Опікунами малолітнього Іллі Липки стали його стрії, Яцко Терлецький, Павло Устрицький та Іван Бережанський.²⁾ Одначе Павло Устрицький, хоча зрікся був своєї частки Устрик у користь пок. Прокопа, через що цілі Устрики перейшли на малолітнього Іллю, постарався таки зараз у 1553 р. за привілей у короля Жигимонта Августа на досмертне посідання цілого князівства в Устриках.³⁾ Отсей королівський привілей був причиною певних комплікацій, бо видко й інші брати зголосили свої претенсії до Устрик, скоро в 1557 р. між попом Яцком Терлецьким, Павлом Устрицьким, Дем'яном Стебницьким і Іваном Бережанським прийшло до такої угоди: а) Устрицьке князівство має остати при Павлі, котрий обов'язується брату Дем'янові виплатити за його частку 200 злп., а також заспокоїти інших братів що до їх часток; б) опікуном малолітнього Іллі, сина Прокопа, остає стрій Павло, котрий, аж до повнолітності Іллі, має адмініструвати його часткою; в) братові Дем'янові має Павло додатково до згаданих 200 злп. уступити половину війтівських піль і пожитку з них до слідуючого Великодня, за те обіцює Дем'ян по упливі сього речинця усунутися зовсім із князівства і вручити Павлові всі привілеї, що доторкають Устрицького князівства; г) Ілля Липка, оскільки дійде до повнолітності, може, сплативши стрія Павла, домагатися звороту цілого князівства.⁴⁾

В рр. 1558 і 1559 дійшло одначе між братами Павлом Устрицьким і Дем'яном Стебницьким до модифікації сеї угоди, на основі котрої обидва мали спільно держати Устрицьке князівство.⁵⁾ Тим часом Ілля Липка дійшов уже мабуть до повнолітності, бо в 1561 р. продав своєму стрійному братові Іванові, синові Дем'яна Стебницького, свою частку Устрицького князівства, даючи йому рівночасно дозвіл на реальну інтромісію.⁶⁾ Вкінці зобов'язався Ілля з купуючим та з своїм стрієм Павлом, котрий його батькові Прокопові ще в 1553 р. свою частку

¹⁾ Ibidem, T. 26, pag. 336; Stadnicki I, ст. 68: ч. IX.

²⁾ Stadnicki I, ст. 68: ч. X.

³⁾ Ibidem, ст. 68: ч. XI. ⁴⁾ Ibidem, ст. 68—69: ч. XII.

⁵⁾ Ibidem, ст. 69: ч. XIII і XIV; Castr. Premisl. T. 283, pag. 119.

⁶⁾ Stadnicki I, ст. 69—70, ч. XV.

Устрик відступив, на будучім Соїмі просити короля о рішення, чи має він (Ілля) безперечне право також і до сеї частки, а коли так, то зобов'язався і її відступити Іванові Дем'яновичеві Стебницькому.¹⁾

Та сталося так, що Павло Устрицький, одинокий із синів Кунаша бездітний (Несвцький, як знаємо, вважав хибно бездітним також Прокопа), зрезигнував із своєї частки Устрик „titulo donationis“ у користь свого брата Дем'яна Стебницького в 1564 р., через що цілі Устрики перейшли на лінію Кунашовичів Уніховських-Стебницьких, а з тим перейшло на них і прізвище „Устрицький“.²⁾ Ілля Липка набув тим часом князівство в Биличу і в 1569 р., поквітувавши Івана Дем'яновича Стебницького що до заплати за продану йому свою частку Устрик, зрікся всяких претенсій і прав до того князівства,³⁾ а король Жигимонт Август того ж року сю цесію і резигнацію затвердив.⁴⁾ Справа тим одначе не покінчилася, про що скажу далі при нагоді генеалогії Стебницьких.

Дем'ян Кунашович Стебницький (від 1564 р. Устрицький), четвертий син Кунаша Янчовича Уніховського, прозваний так від князівства в Стебнику (перемиського староства і повіту),⁵⁾ котре посідав, відомий нам уже з своєї участі в спорі, який повстав за Устрицьке князівство між братами по смерті Прокопа Липки 1553 р. Був се найбільше проворний і найбільше ненаситний із п'яти синів Кунаша, а через те вдалося йому в руках своєї родини згромадити цілий ряд волоських князівств. Під тим оглядом перевищив він свого брата, Івана Кунашовича Бережанського. Крім свого Стебника ввійшов він у посідання половини Устрик, котрої зрікся 1564 р. в його користь Павло Устрицький, а другу половину одержав від Іллі Липки, як уже знаємо, його син Іван Дем'янович Устрицький. Крім Івана мав Дем'ян ще двох синів, Павла Дем'яновича Устрицького й Микиту Миколу (2-ох імен) Дем'яновича Устрицького (в актах виступає він раз під першим, другий раз під другим іменем). Сам Дем'ян Кунашович Стебницький-Устрицький виступає вже від 1561 р. яко „Nobilis Krajnik de Strwiąż et scultetus de Stebnik“,⁶⁾

1) Ibidem. 2) Ibidem, ст. 70: ч. XVI.

3) Ibidem, ст. 70: ч. XIX.

4) Ibidem, ст. 70: ч. XX.

5) Люстрація Стебника відбулася 1565 р. Жерела II, ст. 136—137.

6) Stadnicki I, ст. 70: ч. XV; пор. ще ст. 56: ч. VI і ст. 57: ч. XI та ст. 6.

отже був крайником усіх волоських сіл, котрі належали до Стрвяжської Країни.

Привілеєм з 1565 р. потвердив король Жигимонт Август „Nobilibus Joanni, Paulo et Nicolao Demianowicze Ustrzyckie, fratribus germanis“, доживоття „in villis Nostris Ustrzyki, Jasień, Rowień, Krolik, Strwiążek, Smorszczna, in Capitaneatu Premisliensi consistentibus“,¹⁾ а привілеєм з 1568 р. потвердив король „resignationem et cessionem faciendam filiis suis Nobilibus Iwano, Paulo et Mikitae Ustrzyckim advocatiae Ustrzyk ac Jasieńska ad Capitaneatum Premisliensem pertinentis per patrem ipsorum Nobilem Demianum Ustrzycki“.²⁾ В 1569 р. наступив з приводу угоди між Іваном і Павлом Дем'яновичами Устрицькими детаксаційний акт цілого Устрицького князівства, потверджений королем Жигимонтом Августом в 1572 р.³⁾ В 1572 р. видав король Жигимонт Август новий привілей, котрим забезпечив Іванові Дем'яновичеві Устрицькому досмертне посідання князівства, повівства і коршми в Устриках.⁴⁾ Досмертне посідання Устрик потвердив йому зараз у 1573 р. новий король, Стефан Баторій,⁵⁾ потверджуючи в іншій привілею додатково цесію Ілі Липки, зроблену в користь Івана Дем'яновича Устрицького в 1561 і 1569 р.⁶⁾ Мимо сього Іля Липка виступив із скаргою, що його стрий, Де'мян Стебницький, позбавив його в часі малолітності Устрицького князівства, котре собі в цілості присвоїв і дав його своєму синові Іванові Дем'яновичеві, теперішньому власникові. Довідуємося про те з розказу короля Стефана Баторія з 1578 р., в котрім король поручає перемиському старості Іванові Томі Дрогойовському провірити слушність сеї скарги.⁷⁾ З пімсти за те Іван Дем'янович Устрицький почав непокоїти Іллю Липку наїздами так, що в 1578 р. король Стефан Баторій другим розказом до перемиського старости, щоби в цілі забезпечення Ілі Липки від згаданих наїздів Івана Дем'яновича Устрицького, котрий виступає тут уже jako „крайник із Стрважа“, установив „vadium“ 1000 злп.⁸⁾ Справу між Іллею Липкою й Іваном Дем'яновичем Устрицьким полагоджено остаточно мировою дорогою в 1580 р. Іля Липка виставив своєму стрийному братові посвідку, що він заспокоїв і уморив усі його претенсії до Устрицького князівства і рухомого майна. Уне-

¹⁾ Ibidem, ст. 70: ч. XVII. ²⁾ Ibidem, ст. 70—71: ч. XVIII.

³⁾ Ibidem, ст. 71—74: ч. XXI. ⁴⁾ Ibidem, ст. 74: ч. XXII.

⁵⁾ Ibidem, ст. 74: ч. XXIII. ⁶⁾ Ibidem, ст. 74: ч. XXIV.

⁷⁾ Ibidem, ст. 74: ч. XXV. ⁸⁾ Ibidem, ст. 74—75: ч. XXVI.

важнив отже всі записи й документи, на основі котрих він або його спадкоємці могли би мати які права або претенсії до Устрицького князівства та зрікся іменем своїм і своїх спадкоємців усіх тих прав і претенсій.¹⁾

З привілею короля Жигимонта III з 1594 р. довідуємося, що Іван Дем'янович Устрицький був жонатий з Катериною „z Miskowej“,²⁾ котру Несецький зве „Misiowska“.³⁾ Їх сином був Андрій Устрицький, котрий в 1581 р. одержав від короля Стефана Баторія привілей, що затверджував йому досмертне посідання Устрицького князівства, яке перейшло на нього по батьку Івані Дем'яновичу Устрицькім.⁴⁾ Сей Андрій мав за жінку 1-о voto Анастасію Височанську, 2-о voto Анну Ковецьку.⁵⁾

Дем'ян Кунашович Стебницький-Устрицький, не вдоволившись князівствами в Стебнику й Устриках, розпочав акцію в ціли придбання для своєї родини князівства в Коросні (в перемиськім старостві), на котре одержали були в 1555 р. привілей від короля Жигимонта Августа Прокіп і Олександр Коростенські.⁶⁾ Протягом 1568—1578 р. Дем'ян Стебницький-Устрицький набув від шляхтичів Криштофа Дрогойовського й Івана Замойського суми, за котрі Коростенські деякі частки Коростенського князівства заставили, а діставшись у спілці з своїм сином Павлом у посідання заставлених часток, приневолив також власників незаставлених часток до продажі їх за малу ціну, переслідуючи наїздами й виганяючи тих, котрі не хотіли датися намовити до сього.⁷⁾ Ще в 1569 р. зрікся Дем'ян усіх своїх прав до Коросна в користь свого сина Павла,⁸⁾ котрий, мимо процесів, які довелося йому вести з Коростенськими, удержався там остаточно, бо в 1578 р. король Стефан Баторій потвердив рішення перемиського городського суду, котрим „Paulum Demianowicz scultetiam seu advocatiam in villa Korosno sitam cum omnibus ad eandem attinentiis legitime tenere et possidere decretum est“.⁹⁾

Павло Дем'янович Устрицький оженився з Танькою Полянською і мав із нею чотирьох синів: 1. Дмитра з Уніхова

¹⁾ Ibidem, ст. 75: ч. XXVII. ²⁾ Ibidem, ст. 76: ч. XXX.

³⁾ Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 205.

⁴⁾ Stadnicki I, ст. 76: ч. XXIX.

⁵⁾ Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 205.

⁶⁾ Stadnicki I, ст. 53—55: ч. I.

⁷⁾ Ibidem, ст. 56—59: чч. VIII—XVIII; гл. Stadnicki II, ст. 21.

⁸⁾ Stadnicki I, ст. 58: ч. XIV.

⁹⁾ Ibidem, ст. 59: ч. XVIII.

Устрицького, котрий оженився з Катериною Копистинською; 2. **Яцка Стебницького** прозваного так, як початково звався його дід Дем'ян, бо в його посіданню був Стебник; він оженився з Анною Телесницькою; 3. **Івана Устрицького**, котрий був бездітний; 4. **Василя Устрицького**. Так отже давні прізвища Дем'яна Кунашовича, „Стебницький“ і „Устрицький“, усталилися в його роді яко назвиська, котрими відрізнялися опісля дві його вітки.¹⁾

Дем'ян Кунашович Стебницький-Устрицький добув ще для своєї родини князівство Коростенська Воля (в перемиськім старостві). На основі привілею короля Жигимонта Августа з 1563 р. було воно в посіданню Гриця й Яцка Розпутенських.²⁾ Дем'ян так нагальними способами, насильствами і нападами старався позбавити Грицька Розпутенського князівства в Коростенській Волі, що король Жигимонт Август, бажаючи покласти кінець взаїмним нападам і скаргам, листом королівським з 1569 р. визначив „vadium“ 500 злп.³⁾ Мимо сього Дем'ян поставив на своїм, видер Розпутенським їх князівство і відступив його свому синові Миколі, званому також Микитою.⁴⁾ Сей Микола Микита (2-ох імен) Устрицький добув у короля Жигимонта III привілей з дати Варшава 30. марта 1600 р., котрим король заховав його і його жінку „Nobilem Margaretham sive Maruchnam Korpusteńska“ в досмертнім посіданню „advocatiarum et poponatum in villis Korosno et Korostenška Wola“.⁵⁾ Микола Микита Устрицький був бездітний.⁶⁾

Сими даними вичерпується генеалогія роду Кунашовичів-Уніховських в XVI ст. На окрему увагу заслугує ще справа шляхетського походження роду Уніховських взагалі, а Кунашовичів-Уніховських з окрема. Стадницький, пишучи про те, як то волоські князі прибирали собі від даного села прізвища, через що тим легше діставалися нечайно в ряди шляхти, вичисляє деяких із тих князів і каже: „nie mówiąć wcale o licznej rodzinie Jana Kunasza, która zagarnąwszy

¹⁾ Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 206; Bobrowicz: Dodatek do Herbarza Polskiego Ks. Kaspra Niesieckiego, Lipsk 1844, ст. 466. Тут про нащадків Павла на основі родинних документів.

²⁾ Stadnicki I, ст. 60—61: ч. I.

³⁾ Ibidem, ст. 61—62: ч. II.

⁴⁾ Stadnicki II, ст. 21.

⁵⁾ Stadnicki I, ст. 62: ч. III.

⁶⁾ Niesiecki: Op. cit. IX, ст. 205

Kniazstwa w Ustrzykach, w Stebniku, w Terle i w Berechach nie tylko w te Kniazstwa, ale i w przezwiska „Ustrzycki“, „Stebnicki“, „Terlecki“ i „Berezański“ się podzieliła, — które się ich potomkom dostały... Dokumenta zaś Ustrzyckie dowodzą, iż Kniaziowie tamtejsi stając przed Sądami Grodzkimi, już wtenczas sami się „nobiles“ mianowali, gdy przywileje królewskie ich jeszcze takimi nie zwali (porównaj Nr. V. VII. z Nr. XI. dok. Ustrzyckich).¹⁾ Опираючися на Стадницьким, заквестіонував шляхетське походження особливо Устрицьких, Бережанських і Стебницьких, вважаючи їх волоськими князями, що підшилися протягом часу під шляхетство, також Олександр Яблоновський, зачисляючи їх крім того до гербу „Сас“,²⁾ хоча Терлецьким додає вірно герб „Przestrzał“.³⁾ Що одначе погляд Стадницького зовсім невірний, свідчить про те хоч би привілей короля Жигимонта I для Івони Янчовича з 1509 р., в котрім король зве Івону, як уже знаємо, „Nobilis vir“, а крім сього „miles Noster“. З другої сторони звертав я вже увагу на непослідовність титулятури в канцелярійних актах перемиського городу, бо напр. в однім і тим самим акті Кунаш Янчович Уніховський названий і „providus“ і „nobilis“.

Неменше одначе справу шляхетського походження Кунашовичів-Уніховських бачимо в 60-их рр. XVI ст. у звязку з правною інституцією т. зв. „нагани й очищення шляхетства“, існуючою в Польщі від XIV ст. почавши.⁴⁾ Така „нагана“ стрінула ненаситного Дем'яна Кунашовича Стебницького, сина Кунаша Янчовича Уніховського, внука Теодорика Янчовича Уніховського, а правнука Стефана Янча з Уніхова. З відомої вже нам атестації шляхетства, виставленої для Дем'яна Стебницького в Густі 22. листопада 1565 р. наджупаном, відежупаном і чотирма суддями Марамарошського комітату, довідуємося, що „Generosus Nicolaus Herborth de Fulstin et tenutarius in Lesko“,⁵⁾ згаданого Дем'яна Стебницького „in nobilitate sua

¹⁾ Stadnicki II, ст. 20. Не знаю, чому Ст. зве Кунаша Янчовича Уніховського раз „Jan Kunasz“ (ст. 20), другий раз „Iwan Kunasz“, коли його ім'я було „Кунаш“, а не „Іван“.

²⁾ Źródła dziejowe XVIII, 2. ст. 175, 322 і 341.

³⁾ Ibidem, ст. 330.

⁴⁾ Semkowicz: Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XIV. i XV. wieku. Studya nad historją prawa polskiego. Tom I, zeszyt 1. Львів, 1899.

⁵⁾ Був він в тих часах перемиським підкоморієм (succamerarius). Stadnicki I, ст. 72—73.

in culpravit“, значиться, закинув йому нешляхетське походження. Виставляючи на просьбу самого Дем'яна Стебницького згадану атестацію, стверджують її виставці, що Дем'ян Стебницький походить „de stirpe nobilitatis sanguineque militari“.¹) Дем'ян Стебницький не вдоволився видко отсею атестацією, бо „нагана“ шляхетства була зроблена в доволі різкій формі. А саме, коли Николай Герборт „contumeliosa verba protulisset ex eo, quod dictus Damianus Stebnicki... non ex nobili genere natus et procreatus esset“, наганий Дем'ян „cum eodem Generoso Nicolao Herborth de Fulstin iura sua exercere non posset“, звернувся за помічю до свого свояка в Марамарошині, Стефана Янча з Уніхова, а сей узискав відому вже нам рівнож атестацію шляхетства від шляхти Марамарошського комітату, виставлену в Сиготі 26. лютого 1566 р.²)

Отся атестація цікава для нас ще й з того огляду, що доповняє де в чім генеалогічні дані, які находимо про рід Уніховських у Несецького. Знаємо вже, що по словам Несецького третім сином Стефана Янча з Уніхова був Емерик, котрий остався на батьківщині в Уніхові, підчас коли його брати Теодорик і Івона вимандрували до Польщі. Несецький пише, що нащадки Емерика дідичили в Уніхові ще у XVIII ст., але імен їх не подає. Із згаданої атестації довідуємося, що сином Емерика був Іван Янчо (Joannes Janchio), котрий знова мав сина Стефана. Отсі дані заокруглюють до певної міри генеалогічну таблицю Кунашовичів-Уніховських, додану мною до отсього розділу монографії.

Атестація шляхетського походження, виставлена шляхтою Марамарошського комітату для молодшого Стефана Янча і для Дем'яна Стебницького, важна для нас ще й тому, що в ній уміщений яко трансумпт nobilitaційний привілей короля Матвія Корвина, даний старшому Стефанові Янчові з Уніхова в Буді 6. червня 1482 р.³) Не дійшов він до нас в оригіналі, тож коли розходиться про справу його автентичности, не можемо її рішати на основі його зверхніх прикмет, а тільки на основі його внутрішніх прикмет. Текст привілею, котрий до нас дійшов, доволі попсований і в першій хвилі робить вражіння фальсифікату. Звернути одначе годиться увагу на те, що причиною

¹) Гл. у мене Додаток ч. 5.

²) Гл. у мене Додаток ч. 7.

³) Гл. у мене Додаток ч. 3.

сього є кількарразове переписування привілею: наперед подано його у формі трансумпту в атестації шляхти Марамарошського комітату, з отсього трансумпту вписано його до Метрики Коронної, опісля на його основі з Канцелярії Коронної вийшов привілей короля Жигимонта Августа з 1569 р., в котрім уміщено привілей короля Матвія знов як трансумпт із трансумпту, а щойно 14. квітня 1590 р. втягнуто його як обляту до перемиських городських актів, де його внутрішня форма незвичайно утерпіла. Коли одначе порівняємо нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина з 1482 р. для Стефана Янча з Уніхова з іншими нобілітаційними привілеями угорських королів, а особливо короля Матвія,¹⁾ то побачимо, що внутрішні прикмети привілею з 1482 р. (він слово в слово згідний з іншими привілеями того короля) не дозволяють підозрівати його неавтентичности. Цікаво при тім, що угорські герби утворені доволі часто (як і в привілею з 1482 р.) з комбінації стріли й меча. Те, що в привілею з 1482 р. не ужито торжественної формули при його датованню, кстра повторяється стереотипово майже в усіх нобілітаційних привілеях короля Матвія, а саме „*regnum nostrorum anno Hungariae etc. ..., Bohemiae vero...*“, або „*regni nostri anno..., coronationis vero...*“, не може бути доказом неавтентичности сього привілею, бо маємо привілеї короля Матвія також із звичайною формулою датовання, як у привілею з 1482 р.²⁾ Одинокий сумнів могла би будити дата: Буда 6. червня 1482 р. з огляду на ітінерар короля Матвія. А саме один із його листів у 1482 р. датований з Прешбурга 1. червня, другий відти ж 10. червня.³⁾ Мимо значної віддалі між Будою і Прешбургом, з огляду на догідну водну дорогу (Дунай) і сей одинокий аргумент проти автентичности нобілітаційного привілею з 1482 р. не може відограти важнішої ролі.

На основі згаданих вище документів перевів Дем'ян Кунашович Стебницький очищення із зробленого йому закиду нешляхетського походження. Був се другий із двох відомих способів очищення шляхетства, коли замість

¹⁾ Гл. Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar Czimeres Emlék) у виданню Угорської Академії Наук в Будапешті т. I (1901), т. II (1902), т. III (1926). Том I і II зладив Fejérfutak László, том III зладив Aldásy Antal.

²⁾ Пор. напр. Ibidem I, ст. 73—76, ч. XIX і XX.

³⁾ Monumenta Hungariae Historica. Seria IV. Acta extera. Т. 6. Budapest 1877, ст. 14—15, № 11 і ст. 17—18, № 13.

свідоцтва співгербовиків, предкладано шляхотський документ, званий „листом очищення“ (*littera expurgatoria*), при чому документи не мусіли бути оригіналами, а могли бути предложені в трансумптах.¹⁾ Канцелярія короля Жигимонта Августа узнала предложені Дем'яном Стебницьким документи яко автентичні („*visis eiusmodi litteris salvis, sanis, omnique suspicionis nota carrentibus*“), а король, виставляючи Дем'янові Стебницькому, на його просьбу, привілей в Люблині 15. лютого 1569 р. (*in Conventu Regni Generali*), вважав, очевидна річ, очищення за достаточне, скоро під адресою Николая Герборта зазначено в тім привілею в доволі гострим тоні: „*Non deesse tamen quosdam aemulatores, qui posteritati illius (Теодорика Янчовича) legitimae et praesertim nobili Damiano Stebniczki, nepoti olim Theodorici Vainach, propter incognitum genus nobilis familiae Vainachtorum in comitatu Maromarusiensi Regni Hungariae, ex qua ipse Demianus originem ducit, detrahere audent.*“ Затверджуючи нобілітаційний привілей короля Матвія і герб, у ньому наданий („*gladium scilicet utrinque incidentem, in medio transfixa sagitta aurea in campo rubeo*“), *vulgariter Przechyżal dictum*)²⁾, каже, що Дем'яна Стебницького належить уважати, разом із його нащадками „*iam non pro advena et extraneo homine aliquo..., sed pro subdito et vero ingenuoque nobili...*“, приказуючи всім, щоби супроти нього і його нащадків поводитися так, „*uti solent in reliquos, qui equestrem ordinem a maioribus in Republica nostra obtinent.*“ Коли б одначе найшовся такий, котрий сього не вчинив би, „*ei roena in statuto Regni contra tales edita, sit mulcta.*“ Тим самим признав король Жигимонт Август, як я вже згадував, Дем'янові Стебницькому і його нащадкам індигенат. Привілей з 15. лютого 1569 р. облятував у перемиських городських актах 14. квітня 1590 р. син Дем'яна Стебницького, Іван Дем'янович Устрицький. Бачимо отже, що закид підшивання під шляхотство, зроблений Стадницьким, а за ним Яблоновським, нащадкам Кунаша Янчовича Уніховського, зовсім неоправданий, бо вони виказалися угорським шляхотством, на

1) Semkowicz: Op. cit. ст. 37—38.

2) В привілею Матвія Корвина нема слів „*in campo rubeo*“. Сі слова або в трансумпті сього привілею опущені, або, що імовірніше, додані в самім привілею Жигимонта Августа.

3) Герб у привілею короля Матвія не названий; се вже додаток у привілею Жигимонта Августа, подібно, як мабуть додані слова „*in campo rubeo*“.

основі котрого в 1569 р. одержали в Польщі від короля Жигимонта Августа індигенат.

Заходить тепер питання, чи може бути який зв'язок між родом Кунашовичів-Уніховських і гетьманом Петром Конашевичем? Промовляв би за тим тільки один-одинокий аргумент, а саме місцевости, в яких сиділи Кунашовичі-Уніховські. Лежали вони не тільки в „Підгірських перемиських краях“, як каже Сакович, але також можна приложити до них вислів Єрлича „od Sambru“, яко ближче означення їх положення. Та проти походження Петра Конашевича з отсього роду промовляють інші дуже поважні аргументи.

Передовсім документально стверджено, що Кунашовичі-Уніховські уживали гербу „Przestrzał“, а Петро Конашевич уживав гербу „Робóg“. І хоч незвичайно численні були випадки серед польської шляхти, як побачимо нижче, що один і той самий шляхтич при різних нагодах печатався нераз кількома відмінними гербами, то одначе що до Кунашовичів-Уніховських такого припущення не можна робити. Угорське шляхотство Кунашовичів-Уніховських датується щойно 1482-им роком, а індигенат у Польщі походить із 1569 р. Гербова традиція була отже дуже свіжа, тому годі думати, щоби вона могла так скоро затертися і спричинити уживання нашим гетьманом зовсім іншого гербу. Що до гербу „Робóg“, то ми не маємо змоги вказати в Перемищині ані на один шляхотський рід того гербу, з яким Кунашовичі-Уніховські могли оставати в яких-небудь взаєминах і через те, бодай у одній із своїх віток могли уживати замість свого родового тамтой герб. Далі, тільки сини Кунаша Уніховського уживали патронімічного прізвища „Кунашович“, а внуки вже його не уживали. Вкінці генеалогія Кунашовичів-Уніховських (як оказується із долученої генеалогічної таблиці від 1482 р. до кінця XVI ст.) дуже точна й не виказує серед сього роду ні одного члена з іменем „Петро“, а є се фактом неперечним і для генеалогічних дослідів дуже важним, що в деяких родах одні й ті самі хрестні імена безустанку повторяються.

Тому я, не зважаючися в'язати походження гетьмана Петра Конашевича із родом Кунашовичів-Уніховських, вкажу на інший рід Кунашовичів у Перемищині, серед котрого хрестне ім'я „Петро“ повторяється протягом XV і XVI ст. доволі часто, а крім сього далеко легше звязати сей рід із гербом „Робóg“.

І. ГЕНЕАЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ КУНАШОВИЧІВ-УНІХОВСЬКІХ

(від 1482 р. до кінця XVI ст.).

Стефан Янчо з Уніхова (de Vainach) (1482)

<p>Теодорик Янчович († 1497)</p>		<p>Івона (Ванчко) Янчович (1509)</p>	<p>Емерик Янчович Іван</p>
<p>Кунаш Янчович Уніховський „de Ustrzyki“ (1532—1551) ж. Настя (1549—1551)</p>		<p>сини (незазвані) (1532)</p>	<p>Стефан (1566)</p>

<p>Яцко Кунашович Терлецький (1551—1557) ж. Анна Терлецька</p>	<p>Павло Кунашович Устрицький (1549—1564) ж. Анна Терлецька</p>	<p>Іван Кунашович Уніховський-Бережанський (1532—1557) Дмитро Бережанський ж. Анна Радиловська</p>	<p>Дем'ян Кунашович Стебницький (1551—1569) Устрицький (від 1564)</p>	<p>Прокіп Кунашович „Липка“ (1549 + 1553) Ілля „Липка“ (1553—1580)</p>
---	--	---	--	---

Теодор
Олехно

Григорій

Василь Михайло Олександр

Іван Дем'янович Устрицький
(1561—1593)

Павло Дем'янович Устрицький
(1565—1600)

ж. Катерина „z Miskowej“ (z Misłowskiach)
(1593)

ж. Танька Полянська

ж. Маргарета Марухна Копистенська
(1600)

- Андрій Устрицький
(1581)
- ж. Анастасія Височанська
 - ж. Анна Ковецька

Дмитро з Уніхова Устрицький Яцко Стебницький Іван Устрицький Василь Устрицький
ж. Катерина ж. Анна
Копистинська Телесницька

IV.

РІД ПОПЕЛІВ І ЇХ ВІТКА КУНАШОВИЧІ-ПОПЕЛІ
В ПЕРЕМИСЬКІЙ ЗЕМЛІ В XV І XVI СТ.

Звістки про рід Попелів у гербарях Несецького і Уруського. — Численні прізвища доказом розродження сього роду. — Попель, родоначальник Попелів. — Звістка кс. Ф. Сярчинського про надання Володислава Ягайла для Попеля в 1414 р. ґрунтів під Дрогобичем, прозваних Попелями. — Сини і внуки Попеля власниками Підліся (Поліся) в Сянїччині. — Застав у 1428 р. і продаж сього села в 1431 р. Пелці з Юровець. — Зміна назви Підліся (Поліся) після продажу на Попелі. — Надання Ягайлом Ратичної Грицькові й Тишкові Попелям 1427 р. — Надання Попелів під Дрогобичем на основі діничного права, Підліся (Поліся) і Ратичної на основі діничного права з умовами ленного права. — Взаїмне перепродування й застав часток у Попелях і Ратичній внуками Попеля. — Ратична зливається з Попелями в одно село Попелі. — Ріжні члени роду Попелів у XV ст., получені гіпотетично, або без змоги получения їх із головним пнем. — Попелі-Кунашовичі і Попелі-Колодруби або Колодрубівичі. — Кунаш-Кузьма Попель, родоначальник Попелів-Кунашовичів. — Попель-Колодруб, родоначальник Попелів-Колодрубівичів. — Котів, діничне село Попелів. — Його ідентичність із Котівською Банею. — Люстрація Котова з 1565 р. — Відібрання Котова Попелям кор. Боною і влучення до королівщин. — Котів солтством. — Невідома грамота кор. Ягайла для Попелів на Котів. — Реституційний привілей кор. Жигимонта Августа з 26. IX. 1549 р. для Попелів на Котів. — Декрет Варшавського сойму 1563/4 р. в справі Котова. — Генеалогія Попелів-Колодрубівичів. — Сини Кунаша-Кузьми Попеля: Рад (Райд), Івасько (Васько) і піп Захар-Занько Кунашовичі та їх нащадки. — Федько „Петелька“ Кунашович, син Васька і його гербовий знак у поборовім реєстрі. — Патронімічні прізвища синів Васька й Занька Кунашовичів. — Сини Васька й Занька спадкоємцями свого стрія Рада Кунашовича. — Спір Кунашовичів із зарядом Самбірського двора. — Генеалогічні таблиці роду Попелів в XV і XVI ст.

Далеко більше уваги, ніж Кунашовичі-Уніховські, заслугує в Перемиській землі, для дослідження походження гетьмана Петра Конашевича, рід Попелів, з котрого вийшла окрема вітка, а саме Кунашовичі-Попелі. З давніших польських геральдиків знає Попелів тільки один кс. Каспер Несецький, котрий так пише про сей рід:

„*Popiel herbu Sulima, w Sandomierskiem, Ruskiem, i inszych województwach: Powiadają, że Władysław któryś Król Polski, jednemu z nich, pewne grunta pod Drohobyczą nadał, w wielkich zasługach, gdzie on od imienia swego wieś założył, i Popiele nazwał, temi czasy dość w ludzi nasiadł... A że ten dom rozrodzony dla tego mają swoje przydomki, jedni albowiem Popielowie są Chościakowie, drudzy Dumiczowie inni Romanowiczowie, inni Czarno-*

kozicowie...“¹⁾ Папроцький, пишучи про герб „Sulima“ (див. фіг. 3), каже: „który tu przyniesion z Niemiec, którego przodki Długosz wspomina, że używali czarnego orła w polu złotem, pod nim trzy kamienie w czerwonym polu.“²⁾

Несецький, займаючися родом Попелів, подав їх генеалогію, на жаль, тільки від 1631 р.³⁾, поминаючи цілком XV і XVI ст. З новіших геральдиків занявся досі Попелями тільки Уруський: „Licznie rozrodzona na Rusi Czerwonej rodzina, a biorąca przydomki Brosznowski, Chościak, Chwostyk, Hunczak, Kołodrub, Łastowczak, Oleszkowicz, Romanowicz i inne; do połowy XVII stolecia po większej części zagrodowa szlachta, i od tego czasu w dwóch liniach doszła do senatorskiej godności i liczne w XIX

3. Герб „Sulima“.
(З „Інсігній“ Длугоша).

wieku posiadała ziemskie urzędy, szczególnie w Małopolsce; jej gniazdem ma być wieś Popiele pod Drohobyczem, na Rusi Czerwonej.“ У XVIII і XIX ст. вилегітимувалися Попелі гербу „Sulima“ з такими прізвищами: „Broszniowski, Chościak v. Choszczak, Chwostyk, Czarnokozic, Dumicz, Fedyńczak, Hrycałowicz, Huńczak, Kisielewicz, Kiszczak, Kołodrub, Łastowczak, Malewicz, Oleszkowicz, Petrykacz, Romanowicz, Sałowicz, Stepaniak, Zazula v. Zozula“.⁴⁾ Цікавий випадок, що у деяких Попелів з прізвищем „Брошньовський“ перейшло се прізвище в назвисько, а навпаки, назвисько „Попель“ перейшло в прізвище.⁵⁾ Отсі численні прізвища

¹⁾ Niesiecki: Op. cit. VII, st. 385.

²⁾ Paprocki: Op. cit. st. 580. Знимка гербу „Sulima“, винята з праці Н. Polaczkowa: Stemmata Polonica. Rękopis № 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu. Wydała... Towarzystwo Naukowe we Lwowie. Prace Sekcyi Historji Sztuki i Kultury. Tom I, zes. II. Lwów 1927, st. 209 (i осібно ст. 49).

³⁾ Niesiecki: Op. cit. VII, st. 385.

⁴⁾ Uruski: Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. T. XIV, Warszawa 1917, st. 242.

⁵⁾ Poczet szlachty gal. i buk. st. 199—201 i 329; Dunin-Borkowski: Op. cit. st. 329.

⁶⁾ Poczet szl. gal. i buk. st. 29.

Попелів доказують, як сильно розродженим був сей рід. Але геральдикам відомі не всі прізвища: в перемиських городських і земських актах виступають Попелі також під іншими прізвищами, як угорі вичислені, а серед них звертає на себе увагу прізвище одної вітки Попелів, „Кунашович“. Заким одначе перейду до самих Кунашовичів-Попелів, не без інтересу буде пізнати історію й генеалогію цілого роду Попелів від найдавніших часів, тим більше, що досі сього ніхто не зробив, хоча матеріялу, навіть друкованого, є доволі.

Початки роду Попелів непевні. Цікаво одначе, що прізвище одної вітки Попелів, а саме „Chościak, Choszczak, Chwostyk“, нагадує прізвище „Chosisco“, придане Хронікою Великопольською, а за нею Длугошем, відомому Попельові II, котрого „з'їли миші“.¹) Вказувало б се на якусь неясну родинну традицію. Як уже знаємо з Несецького, „котрийсь“ Володислав, польський король, надав одному із Попелів за якісь великі заслуги землю під Дрогобичем, де повстало село, прозване від його імени Попелі.²) В актах XV ст. виступає наперед назва „Poryelow“³) або „Poryel“⁴) і що йно пізніше стрічаємо назву „Poryele“⁵), а деколи „Poryela“.⁶⁾ Воно сусідує з Унятичами, Дерезичами, Губичами, Котівською Банею, Бориславом, Опокою і Ясеницею Сільною, віддалене 10 кілом. на півд. зах. від Дрогобича і 6 кілом. на півн. зах. від Борислава, а лежить в поріччі Дністра за посередництвом Раточини, допливу Тисьмениці, котрий повстає в південній стороні села, в лісі Раточина і пливе через східну частину села на північний схід.⁷) Звістку Несецького про початок роду й села Попелів доповняє кс. Францішок Сярчинський у своєму історично-статистично-географічному словарі Галичини: „Władysław Jagiełło król

¹) Пор. Al. Semkowicz: Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza. Kraków 1887, ст. 73.

²) Первісно означала ся назва в числі багатьох власників, яко населенців села (на питання, хто живе в тім селі, згл. хто є його власником, відповідали — Попелі!). Пізніше назва перейшла на саме село.

³) AGZ. XIII, № 1614, 2150; XVII, № 1158; XVIII, № 1937.

⁴) Ibidem XIII, № 1620.

⁵) Ibidem, № 6103, 6104, 6105, 6128; XVII, № 621; XVIII, № 856, 2378, 2403, 2404, 2864, 3417, 3782, 3899, 4004, 4063, 4428, 4432; Wierzbowski: Matricularum Regni Poloniae Summaria IV, 3. Supplementum № 1179.

⁶) AGZ. XVIII, № 2310, 2823, 2824, 3417.

⁷) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego VIII, Warszawa 1887, ст. 786.

nadał tu grunta rycerzowi Popielowi r. 1414, gdzie on, iak pisze Niesiecki, wieś ludźmi nasiadłą założył, i ta była siedliskiem Popielów.“¹⁾ Привілей короля Ягайла для Попеля з 1414 р. невідомий. Не був він ніде друкований і не удалося мені знайти його, на жаль, в реґестах із перемиських городських актів. Можливо, що знайдеться ще в земських перемиських актах, досі ще не зреґестованих. Не можна одначе легковажити звістки кс. Сярчинського, котрий певно найшов копію отсього документу з 1414 р. в якимсь старім копіярі. Так отже ми приневолені прийняти, що родоначальником Попелів у Перемиській землі був лицар Попель коло 1414 р.

Про родоначальника Попелів не маємо більше ніякої звістки. Зате зараз таки у 20-их рр. XV ст. виступають, без сумніву його сини і внуки, в Сяніцькій землі, де мали в посіданню село, котре в найстарших сяніцьких судових записках (з 1428 і 1431 р.) називається раз „Podlajsche“²⁾, іншим разом „Podlesche“ або „Polesche“³⁾, а в акті продажі сього села Попелями „pobili Pelka de Jurgiewce“ з 14. квітня 1431 р. назване воно „Podlanszie“⁴⁾. Мимо того, що, як каже видавець сього акту, села з подібною назвою нині в Сяніччині нема,⁵⁾ без сумніву маємо тут діло із селом, котре звалося певно Підлісе або Полісе, а по уступленню з нього родини Попелів, наче в пам'ять своїх попередніх власників, одержало існуючу донині назву Попелі в Сяніччині. На отсе село Підлісе (Полісе) мали Попелі королівський привілей, відомий нині тільки із короткої згадки в одній із сяніцьких судових записок „prout in tenore privilegii ipsorum continentur“⁶⁾ та з акту продажі, де кажеться „prout plenius in privilegio regali super villa predicta Podlanszie confecto continentur“.⁷⁾

Перший виступає в сяніцьких судових записках, мабуть син першого Попеля, Іван Попель (Ywan, Ywanko Popel) в спорі з Пелкою з Юровець 13. і 27. мая 1424 р. Справа, про яку

¹⁾ Siarczyński: Galicya, czyli Słownik historyczno-statystyczno-geograficzny królestwa Galicyi. MS. Бібл. Оссолінських ч. 1826/III, том III, ст. 59, ч. 1829/III, том III, аркуш 21 обор.

²⁾ Akta grodzkie i ziemskie XI. Lwów 1886, ст. 39, № 290.

³⁾ Ibidem, ст. 64/65, № 461.

⁴⁾ Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki litewskiej od 1348 do 1607 roku, wydał Dr. Antoni Prochaska. Lwów 1890, ст. 59—60, № 72.

⁵⁾ Ibidem, ст. 59, прим. 4.

⁶⁾ AGZ. XI, ст. 64—55, № 461.

⁷⁾ Prochaska: Materiały archiwalne, ст. 59, №. 72.

ходило, ближче не означена в записках, в кожному разі ходило про те, щоби довести обопільно „ad concordiam amicabilem“. Справу відрочено, й більше про неї не чуємо¹⁾. Той самий Іван Попель в справі „pro violentia illata kmetoni“ одержав 24. червня і 22. липня 1424 р. присуд, „quod liberum ipsum (т. є. kmetonem) dimittere debet“, а крім сього мусів заплатити „III-es marcas pene“²⁾.

Звертає на себе увагу факт, що Попелі в Сяніччині попадають протягом часу у грошеву залежність від власника Юровець, Пелки. Отсей Пелка з Юровець ручить 7. квітня 1425 р. за Якова Попеля (правдоподібно також сина першого Попеля) квотою у висоті 1 гривни і 1 гроша, під умовою звороту сеї квоти до найближчого Великодня, навпаки, Яків Попель зобов'язується в разі неможности звороту сеї квоти в данім речинці, віддати Пелці в формі заставу половину лану „cum omni iure, sensu et proventibus“ до слідуячого Великодня³⁾. Зараз одначе 13. вересня 1425 р. Яків (Iacob alias Popel) продає „agrum I mansi“ Іванові (сей „Iohannes“ без сумніву згаданий вище Іван Попель і мабуть брат Якова), а той зрікається сього поля в користь Пелки, одначе Пелка обов'язаний платити Якову рік-річно на св. Мартина чинш у висоті 1 гривни, задержуючи згадане поле навіки⁴⁾. З тої пори починається частинне випродування Підліся (Поліся), дідичного села Попелів у Сяніччині, аж остаточно ціле се дідицтво перейшло в руки Пелки з Юровець і його нащадків. Дня 8. лютого 1427 р. родина Попелів (Popelowe), а саме Ходор і його сини Трухан і Луць, далі брати Ходора Філь і його сини Трухан, Гринь (в записці „Hugin“), Іван, Михалко і Дмитро. вкінці сини Якова (а братаничі Ходора і Філя), Тиш (Thisz) і Михалко заявили перед сяніцьким судом, що продали „nobili Pelcze de Jurgiewiczze“ три частки свого дідицтва, одначе під умовою, „si consensus domini Regis consequetur“⁵⁾. Перед остаточною продажею було Підлісе (Полісе) вже в заставі у Пелки. Довідуємося про те з судової справи Гриня Попеля (в записці замість „Hugin“, хибно „Haup Popel“; се очевидно Гринь, син Філя) з 23. серпня 1427 р., в котрій була предложена Гринем

¹⁾ AGZ. XI, ст. 6—7, № 46 і 50.

²⁾ Ibidem, ст. 10—11, № 68 і 79.

³⁾ Ibidem, ст. 15—16, № 114.

⁴⁾ Ibidem, ст. 22, № 169. На 1425 р. кінчається звістки про сього Івана Попеля. Менше правдоподібним було б ідентифікування його з Іваном, сином Філя (як нижче).

⁵⁾ Ibidem, ст. 28—29, № 214. Ходор і Філь, се попри Івана і Якова дальші два сини першого Попеля.

„litera Regie Maiestatis perfecta . . . adversus Pelkam de Jurgiwicze“. На третє питання, яке поставив Гриневі сяніцький староста, „de hereditate, si aliquam haberet pertinenciam“, відповів Гринь, „quod nihil contradicit obligacioni“¹⁾. Те саме стверджує записка з 11. вересня 1428 р., в котрій сказано, що родина Попелів (Popelowye), а то: Ходор і його брат Філь, їх братаничі (а сини Якова) Дмитро, Тиш і Михалко, сини Філя, Гринь, Трухан і Іван та сини Ходора, Трухан і Луць, „cum ceteris hereditariis“, за квоту „centum cum sexaginta marcas monete Cracoviensis et numeri Polonialis“, Пелці з Юровець „villam dictam Podlajsche cum omni iure et dominio obligaverunt manu coniuncta“, з умовою, що коли б згаданої квоти не звернули до найближчого Різдва, „extunc senciant ewi tempore villam amissuram“²⁾.

Сей застав Підліся (Поліся) не тревав довго, бо вже 14-го квітня 1431 р. явилися особисто перед сяніцьким судом „Popelowye heredes de Podlesche“, а саме: Ходор із синами Труханом і Луцем, сини Якова, Дмитро і Тиш та Філь із синами Гринем (в записці „Crusch“, очевидно здрібніле із Григорій — „Груш, Грушкó“)³⁾, Іваном і Труханом, заявляючи, що „eandem villam cum omnibus proventibus, utilitatibus et fructibus, prout in tenore privilegii ipsorum continetur“, продали Пелці з Юровець і його нащадкам, одначе з застереженням своїм і своєї рідні, „si consensus domini Regis nostri prosequetur“. Притім заручили Попелі в імени цілої рідні, що згаданого Пелку з Юровець і його нащадків „nunquam inquietare debent“⁴⁾. Того самого дня (як свідчить захований в Архіві Метрики Коронної пергаминовий оригінал, з датою Сянік, 14. квітня 1431 р., Николай з Хржонстова, сяніцький староста і Клімашко з Побідної, сяніцький суддя, потвердили сю продаж, доконану Попелями в користь Пелки з Юровець за ціну 160 гривен⁵⁾). У тім потвердженню виступають з родини Попелів: Ходор і його сини Трухан та Луць, сини Якова, Дмитро, Тиш і Михалко та Філь із синами Труханом, Гринем і Іваном. Продажу Підліся (По-

¹⁾ Ibidem, ст. 31, № 227.

²⁾ Ibidem, ст. 39, № 290.

³⁾ Без сумніву се Грицько („Chriczo“ як AGZ. XIII. ст. 81, № 1117 і 1119), котрий виступає також зараз у нижче цитованім акті продажі в Prochaska: Materyały archiwalne № 72 побіч братів Трухана й Івана. Про „deminutivum“ із імени Григорія. — „Груш, Грушкó“, гл. Грінченко: Словарь української мови IV, Київ 1909, ст. 551.

⁴⁾ AGZ. XI., ст. 64—65, № 461.

⁵⁾ Prochaska: Materyały archiwalne, ст. 59—60, № 72.

ліся) затвердив остаточно король Володислав Ягайло грамотою, виданою в Перемишлі дня 29. жовтня 1431 р. (як сього вимагало застереження, зроблене Попелями у пересправах з Пелкою) і тим самим Підлісе (Полісе) перейшло в руки Пелки з Юровець¹⁾.

Цікаво, що хоча Попелі в 1431 р. перестали бути власниками Підліся (Поліся), пам'ять про те, що вони були колись його власниками, не затратилася. Таки небавом одержує село назву своїх попередніх власників, Попелі, котрі є нині частиною Срогова горішнього (сяніцького повіту), на південь від Юровець²⁾. В 1448 р. власником сього села, вже з новою назвою Попелі, є „dominus Nicolaus Pelczicz de Jurgiowecz“, а замість давних шляхотських власників, Попелів, виступають 15. і 26. лютого с. р. вже тільки „kmethones Hanko et Paschko de Popuyle“³⁾. Яко „Popuyle villa in distr. et terra Sanocensi“ виступає Підлісе (Полісе) вже відтепер правильно в найстарших сяніцьких судових записках⁴⁾.

Годиться застановитися над тим, на яким праві держав рід Попелів село Попелі в Дрогобиччині, котре остало далі в роді, а також село Підлісе (Полісе), продане в 1431 р. Пелці з Юровець. Що до Попелів, наданих Попелеві (після звістки кс. Сярчинського) в 1414 р., то не можемо нічого ближчого сказати, не маючи зовсім тексту грамоти, навіть у копії. Імовірно одначе надання сього села королем Володиславом Ягайлом наступило на основі дідичного права (*iure haereditario*)⁵⁾. Інша річ із Підлісем (Полісем). Правда, судова записка з 1431 р. згадує тільки загально про „tenor privilegii“, а акт продажу з 1431 р. про „privilegium regale“ на се село, в кожному разі цілком певно, що сей привілей мусів містити в собі одну із умов ленного права (*ius feudale*): узискання королівського дозволу на продажу, бо при пересправах про продажу Попелі роблять, як уже знаємо, двократне застереження: „si consen-

¹⁾ Ibidem, ст. 64, № 77. Грамота з пергаминового оригіналу в Архіві Метрики Коронної. В ній трансумований документ з 14. IV. 1431.

²⁾ Słownik geograf. VIII, ст. 785.

³⁾ AGZ. XI, ст. 322, № 2594, ст. 323, № 2601.

⁴⁾ Ibidem, XI, індекс „sub voce“; XVI, Lwów, 1894, індекс „sub voce“. В AGZ. XIX, Lwów, 1906 в індексі „sub voce“ хибно „Popiele, villa in Prem. t.“.

⁵⁾ Потвердження сього погляду можна добачувати в реституційнім привілею короля Жигимонта Августа на село Котів 26. IX. 1549 р. Гл. нижче при справі реституції Котова і Додаток ч. 5.

*sus domini Regis consequetur*¹⁾). Мусіла бути уміщена в привілею ще й інша умова, характеристична для надань на леннім праві, а саме: обов'язок воєнної служби²⁾. Та мимо сих умов, уміщених в незнанім нам ближче привілею для Попелів на Підлісі (Полісе), можемо на основі цілого акту продажі вважати і се надання імовірно яко надання на основі діличного права, себто „*iure haereditario*“, тим більше, що на Руси надання на основі діличного права, переплітані умовами ленного права, в добі короля Ягайла були доволі часті³⁾.

Позбувшись Підліся (Поліся), рід Попелів держав у своїх руках далі своє діличне село Попелі в Дрогобиччині. Доволі віддаленого Підліся (Поліся) могли вони позбутися без жалю, бо ще перед тим, наслідком нового королівського надання, дісталось їм нове село, зараз у близькім сусідстві Попелів у Дрогобиччині. Взагалі помітне те, що король Ягайло був незвичайно щедрим у своїх наданнях для роду Попелів, маючи видко на увазі якісь їх великі заслуги, або бажаючи їх новими наданнями ще більше собі приєднати. Привілеєм короля Ягайла з дати Перемишль, дня 21. липня 1427 р., одержали син Філя Грицько й син Якова Тишко „*dicti Popielowie*“ за свої заслуги й вірну службу (*pro meritis et servitiis diligentissimis*) для себе, для своїх братів і взагалі для своїх нащадків „*locum vacuum seu desertum super fluvio dicto Ratyczna*“, на пограничних областях повітів дрогобицького й самбірського в цілі заложення там „*villae dictae Ratyczna*“⁴⁾. Надання села Ратична наступило у формі „*haereditatis*“, „*perpetue et in aevum*“. В привілею уміщена одначе умова, що власники Ратичної „*ratione cuius donationis nobis et nostris successoribus servire pro qualibet expeditione bellica quatuor sagittariis super equis valentibus tenebuntur et fient astricti*“. Бачимо тут отже також форму надання на діличнім праві, одначе знова з одною з умов ленного права, як то часто діялося, про що докладніше згадував я вище. Привілей короля Ягайла з 21. VII. 1427 р. не дійшов до нас ані в оригіналі, ані не заховався в Метриці Коронній (котра починається щойно від 1447 р.), а заховався

1) До сеї справи гл. Prochaska: Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu. Відб. з Rozpraw Wyzd. hist-filoz. Akad. Umiej. Kraków, 1901, ст. 10.

2) Ibidem. Гл. AGZ. XI. ст. 29, № 214. Обов'язок Попелів в „*exredicio generalis*“.

3) Prochaska: Op. cit. ст. 10—12.

4) Гл. у мене Додаток ч. 2.

тільки яко трансумпт у потвердженню його королем Жигимонтом Августом з дати Краків, 11. квітня 1549 р.¹⁾

Від узискання королівського надання Ратичної 1427 року й продажі Підліся (Поліся) 1431 р., стрічаємося з Попелями щойно в 1439 р. А саме 3. серпня 1439 р. сини Якова Тиш і Дмитро „de Rathiczno“ Попелі доходять перед земським перемиським судом своїх прав дотично поділу батьківського дідицтва супроти свого стрийного брата Грицька, сина Філя, а те саме робить рівночасно супроти Грицька його рідний брат Трухан, заступаючися притім за інтересами інших братів (синів Філя) і своїх власних синів²⁾. В рр. 1442—1445 сини Філя і Якова Попелів, перепродують собі взаємно певні частки свого дідицтва в Попелях і Ратичній. Дня 19. лютого 1442 р. сини Філя, Іван і Кузьма „de Popyelow“ продали „perpetue“ свою частку в Попелях синам Якова, а саме половину Тишові, а другу половину Дмитрові (в записці сказано „Deszowi“³⁾). При сій нагоді довідуємося, що Тиш досі не заплатив Іванові й Кузьмі належності, до якої зобов'язався⁴⁾. Того самого дня Іван і Кузьма „de Raticzna dicti Popyelowye“ продали знова синам Якова третю частку своїх дібр у Ратичній, положену між частками Грицька й Труша (Трухана), половину Тишові, а другу половину Дмитрові (в записці „Deschoni“) і Радові (мабуть синові Дмитра)⁵⁾. Дня 27. січня 1444 р. продав своїм братам, Дмитрові й Тишкові „suam partem terciam, quam habuit cum eis in divisione“, син Якова, Михайло „de Raticzno“

¹⁾ Гл. у мене Додаток ч. 4. Пор. також Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Summaria V, 1. Varsoviae 1919, ст. 26, № 372. Uruski: Op. cit. XIV., ст. 242 пише на тій основі хибно, що Грицько і Тишко одержали привілей на Ратичну 1549 р.

²⁾ AGZ. XIII, ст. 81, № 1117 і 1119.

³⁾ Ibidem, ст. 114, № 1614. Сей Кузьма (Cuszma), котрий тут уперве виступає, був мабуть наймолодшим сином Філя і в записці з 11. IX. 1428 р. (AGZ. XI, ст. 39, № 290) обнятий тими неназваними „ceteri hereditarii“. „Desz“ або (як в AGZ. XIII, ст. 116 № 1640) „Desch“ (в 3-ім відмінку „Deszowi“, „Deschoni“), се без сумніву здрібніле імя Дмитра (Дмитраш, Дмитрашко, Demetrius—Desz). Пояснення до сього гл. нижче прим. 5.

⁴⁾ AGZ. XIII, ст. 115, № 1620.

⁵⁾ Ibidem, ст. 116, № 1640. Можливо, що Іван, син Філя, ідентичний із Іваном Попелем, котрий виступає 28. X. 1466 р. в справі з Олександром Риботицьким. (Гл. нижче). Що до Деша, то в записці сказано тільки „Deschoni cum Rad“. З огляду на те, що для сього Рада не можу найти іншого генеалогічного получення, припускаю, що був він сином Дмитра — Деша, а внуком Якова. „Рад“, се юго-словянське ім'я, принесене Волохами на Під-

alias Popielow¹⁾). Записка цікава для нас головню з того боку, що Ратична і Попелі стають синонімом. Ратична зливається з сусідніми Попелями в одно село й згадується останній раз, коли не числити згадки про привілей на Ратичну (Litere... Donacio perpetua ville Rathiczna) в люстрації з 1469 р.²⁾, яко „Raciczno“ в записці з 2. листопада 1445 р., при нагоді заставу половини лану в тім селі сином Якова Дмитром Попелем „de Raciczno“ „nobili Vlian de ibidem“³⁾. Даних для означення, чиїм сином був сей Улян (без сумніву Попель з Ратичної), не маємо. Від сеї пори не стрічаємо назви „Ратична“ ні в найстарших перемиських судових записках XV. ст., ні в поборових реєстрах XVI. ст. Нині існує тільки на землях громади Попелі вершок гори, званий „Раточина“, на границі Ясениці Сільної, а в поблизу випливає потік тої назви⁴⁾.

Генеалогію синів і внуків Попеля, родоначальника Попелів, можна було, поминувши незначні сумнівні випадки, зіставити доволі точно. Та від половини XV. ст. генеалогія плутається⁵⁾. Число членів роду зростає, одні й ті самі хрестні імена повторюються часто в поодиноких вітках роду. Оскільки члени роду того самого хрестного імени не відріжені прізвищами, котрих вони відтепер стали з конечности уживати, то деколи годі навіть у приближенню означити, від якого безпосереднього предка походив даний член роду. Такі генеалогічні вказівки, як: „filius“, „frater“, „frater germanus“, „frater patruelis“, „fratruelis“, „synowecz“, „filiaster“, „patruus“, „avunculus“, „gener“ і т. д. в найстарших перемиських судових записках, а навіть у тих актах із пізніших часів доволі рідкі, а притім неточні й неясні. Те саме можна сказати й про документи. Напр. у привілею Ягайла

карпаття. Волохи з іменем „Rad, Raad, Rade, Radko“ і т. д. виступають в сербських грамотах, т. зв. „хрисовулах“, а також у Фогараші в Марамарошині. Kadlec: Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. Praha 1916, ст. 459—460 і 466. Попри ім'я „Дмитро“ стрічаємо серед Волохів також ім'я „Decho, Desikь“. Ibidem, ст. 463.

1) AGZ. XIII, ст. 154, № 2150.

2) Źródła dziejowe XVIII, 1 B, ст. 29.

3) AGZ. XIII, ст. 178, № 2495.

4) Słownik geograficzny IX, Warszawa 1888, ст. 543.

5) В додатку до IV-го розділу уміщую яко ч. II. генеалогічну таблицю роду Попелів і їх віток Попелів-Кунашовичів і Попелів-Колодрубів (поч. XV ст. — 2-гої пол. XVI ст.). Зіставлення доволі точне. Тих Попелів, котрих годі навіть у приближенню получить з головним пнем, уміщую на таблиці ч. III а, б. В клямрах подані роки, в котрих дані особи згадані в актах.

на Ратичну з 1427 р. Грицько й Тишко Попелі названі „*fratres*“, а тим часом із судових записок знаємо, що були вони стрийними братами. Доводиться отже при розв'язуванні генеалогічних питань послуговуватися ріжного рода комбінаціями, або просто здогадами, укладати генеалогію гіпотетично, а деколи оставити питання нерішеним. Мимо сього головну ціль можна досягнути: генеалогію одної з численних віток роду Попелів, а саме генеалогію Кунашовичів-Попелів можна з'ясувати доволі точно аж у 2-гу пол. XVI ст.

Дня 3. серпня 1439 р. виступає в справі проти Яна „*de Felstin*“ jako заступник Духни „*de Bunyowicze*“, а в справі проти „*Lep de Niclowicze*“, jako заступник Яцка „*de Bibel*“, якийсь Попель, одначе без імені¹⁾. В справі „*pro Stolbicze*“ виступає jako „*actor*“ проти Герборта „*de Felstin*“ 21. грудня 1444 р. і 9. серпня 1446 р. Попель „*de Comarouicze*“²⁾. Комаровичі або Коморовичі, нині село в добромильському повіті, 9 кілом. на півд. схід від Добромиля³⁾. Виходить із сього, що Попелі мали там, невідомо на якій основі (може дорогою застава), якусь частку, але посідання мусіло бути хвилеве, бо більше з актів про Попелів у Комаровичах на дізнаємося.

Від 1466—1470 р. виступає в найстарших перемиських судових записках кількох Попелів у зв'язку з Олександром Риботицьким (*Allexander de Rybothicze alias de Hubywszyolo, A. de Hubicze, A. Rybothiczsky de Hubywszyolo, або A. de Hubiczszolo*, як він зветься ріжно в записках). І так Іван Попель (*Iwan, Ivanko de Popuele*) продає отському Риботицькому 28. жовтня 1466 р. за 15 кіп свою дідичну частку й дозволяє на інтромісію⁴⁾. Та показується, що Риботицький довжний Іванові Попелеві 12 гривен, з чого половину має звернути в Самборі „*sub testimonio*“ до найближчого Попельця (*ad prox. carnisprivium*), а другу в тиждень по св. Онуфрію. Коли б частину грошей звернув перед означеним речинцем, тоді озимину, яку засіяв Іван, має Риботицький зібрати для себе. Коли ж останні шість гривен на звернув би Іванові в означенім тижні по св. Онуфрію, тоді попередні шість гривен пропадають, а Іван має остати в посіданні своїх дібр⁵⁾. Дуже можливе, що сей Іванко Попель ідентичний

¹⁾ AGZ. XIII, ст. 79, № 1082 i 1100.

²⁾ Ibidem, ст. 164, № 2316 i ст. 205, № 2836.

³⁾ Słownik geograficzny IV, Warszawa 1883, ст. 306.

⁴⁾ AGZ. XIII, ст. 501, № 6103.

⁵⁾ Ibidem, ст. 501, № 6104.

із Іваном, сином Філя (1427—1442), одначе оставляю се під знаком питання.

Той самий Олександр Риботицький виступає 29. жовтня 1466 р. перед земським перемиським судом як „actor“ і осягає „ob spem concordiae“ порозуміння що до найближчого судового речинця з Грицьком Попелем, котрий в записці названий „Hruczko Hradouicz de Poryele“¹⁾. Імовірно се перекручене патронімічне прізвище сього Грицька й дуже можливо, що треба тут читати „Радович“. Був би він отже сином Рада, що виступає в 1442 р., внуком Дмитра-Деша, а правнуком Якова.

В тім самім часі виступає кілька разів Андрій Попель, якого генеалогію годі одначе ближче означити. Можливо, що він був сином Іванка (1427 — 1466), а внуком Філя. Під днем 29. жовтня 1466 р. довідуємося, що він завинив Олександрові Риботицькому 13 гривен, котрі загіпотекував на половині лану в Попелях, і то на тій половині лану, котру знова заставив Андрієві Матвій (Mathfey) „de Poryele et de Rolow“, брат Дешка (Deszko)²⁾. Андрій Попель виступає ще 31. липня 1469 р. як заступник шляхтича Федька „de Krnuczka“, засудженого на кару за те, що не доставив відповідно до домагання перемиського старости, Якова „de Conyeczpole“, на королівську сіножать 12 косарів (homines falcastratores cum falcastris)³⁾, далі 9. квітня 1470 р. як заступник в справі шляхтича Ігната „de Tustanowicze“⁴⁾, вкінці 9. липня 1470 р. як заступник згадуваного вже кілька разів у зносінах із Попелями, Олександра Риботицького⁵⁾.

Доволі цікаву звістку приносять судові записки про Климка Попеля (Climek Poryelowsky, Clemens Poryel de Poryelow), проти котрого 30. вересня 1468 р. і 18. та 25. вересня 1475 р. ведеться перед перемиським городським судом, за перемиського старости Якова „de Conyeczpole“, справа „pro non solutis penis regalibus“ і „pro repercussione pignorum violenta“, при чому присуд видано на нього ще й тому, „quia termino non paruit nec satisfecit“⁶⁾. Маємо тут отже діло з т. зв. „правом заставу“. За незапачення „repe regalıs“ Климком, наступило на основі судо-

1) Ibidem, ст. 501, № 6105.

2) Ibidem, ст. 502, № 6128. Про Матвія і Дешка буде мова нижче.

3) Ibidem, XVII, Lwów 1901, ст. 11, № 128.

4) Ibidem, ст. 28, № 329.

5) Ibidem, ст. 37, № 413. Його братом міг бути Павло Чех Попель, про що гл. нижче.

6) AGZ. XIII, ст. 583, № 7093 і Ibidem, XVII, ст. 115 і 116, № 1147 і 1158.

вого присуду заняття (ciążenie, pignoratio) рухомостей, проти чого Климко реагував чинно „repercussione pignorum“ (odbicie ciężenia), що підлягало після права карам¹⁾.

В відділі В. „Źródła dziejowych“ том XVIII, часть 1, уміщена „Lustratio 1469 r.“, доторкаюча „Bona regalia operata (корол. добра заставні) in terris Russiae etc.“ Цікаво, що не в люстрації Перемиської землі,²⁾ а в люстрації Львівської землі 1469 р. читаємо: „Litere Klementis Deschkonis Popylewski. Donacio perpetua ville Rathicznia seu vastitatis in Premisliensi; servitium cum tribus sagittariis“.³⁾ Се очевидно згадка про відоме нам надання королем Володиславом Ягайлом 21. VII. 1427 р. Ратичної для Попелів,⁴⁾ з тою ріжницею, що у згаданім наданню стоїть виразно „quattuor sagittariis“. Се надання доторкувало сина Якова Попеля, Тишка, батька Кунаша Попеля і його стрийного брата Грицька, сина Філя. Климко і згаданий побіч нього в люстрації 1469 р. Дешко, се без сумніву рідні брати, а з огляду на їх звязь із Ратичною, мабуть сини Грицька, а внуки Філя.

Брат Климка, Дешко, виступає під днем 29. X. 1466 р. із згаданим уже другим своїм братом Матвієм (Mathfey, Mathwey) Попелем, котрий зоветься „de Popyle et de Rolow frater Deszkonis“⁵⁾. Коли 20. листопада 1466 р. шляхтичі Іванко і Яцко, „heredes de Parva Rolow alias de Wanyouicze“, продали половину свого дідицтва львівському військовому (tribuno leopol.) Петрові Фалеві „de Pelnatycze“ за 13 гривен, тоді Матвій Попель та його сини (pueri) Іван, Утка (Vthka), Аннушка (Annuszka) і дочки (filiae) Анна, Хотимка, Настка та Федька тою своєю часткою, котру посідали спільно з Іванком і Яцком у Малім Ролеві, обмінялися з Петром Фалем в сей спосіб, що Фаль дав за неї Матвієві і його синам лан у Великім Ролеві і 13 гривен.⁶⁾ Довідуємося отже не лише про синів (з доволі оригінальними формами імен) і дочки Матвія, але також про те, що мали вони крім частки в Попелях, якусь частку в Ролеві спільно з дідами Малою Ролева, Іванком і Яцком. З тим Яцком на прізвище „Czoboth“ мав Матвій якийсь спір, бо 16. травня 1466 р. пере-

¹⁾ Dąbkowski: Prawo prywatne polskie II, Lwów, 1911, ст. 306.

²⁾ Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 1—11.

³⁾ Ibidem, ст. 29.

⁴⁾ Гл. у мене Додаток ч. 2.

⁵⁾ AGZ. XIII, ст. 502, № 6128.

⁶⁾ Ibidem. ст. 510, № 6202. Ролів, село в дрогобицькім повіті, 15 кілом. на півн. захід від Дрогобича. Słownik geogr. IX, Warszawa 1888, ст. 717.

миський староста Яків Конецьпольський установив між ними „vadium“ 16 гривен.¹⁾ Із судової записки під 31. травня 1466 р. довідуємося, що Матвій Попель „Matheus Mathwey Popyel de Rolow“ оскаржив Яцка (прізвищем „Czoboth de Minori Rolow“) за те, немов то Яцко вкрав йому меч і інші річі, найдені, як казав, у того ж Яцка. Та Яцко поставив зараз яко свідка якогось Труша, у котрого мав купити згаданий меч. Яцко вийшов цілий з халепи, бо суд признав меч йому.²⁾ Видко, що закид Матвія, зроблений Яцкові, був безпідставний, скоро він не хотів виступити на судовій дорозі проти Труша за зложене ним зізнання в користь Яцка.³⁾ Скінчилося тим, що Матвій Попель заплатив кару 6 гривен.⁴⁾ Цікаво, що Матвій, котрий у судових записках виступає все яко „Popyel“, „de Popyele et de Rolow“, „Popyel de Rolow“, в останній записці названий „Mathwey Popyel Szeschnyk“.⁵⁾ Звертає на себе увагу обставина, що під днем 29. грудня 1449 р. виступають в Ролеві „Petrus, Ivan et alter Iwan de Szeszinkowe de Rolow“,⁶⁾ під днем 6. березня 1465 р. виступає „Iwan Szeschnyk de Rolow“,⁷⁾ вкінці під днем 31. травня 1466 р. виступають Тимко і Іван „Szeschniczi“.⁸⁾ На якій основі Матвій Попель названий „Szeschnyk“ і який зв'язок сього прізвища з поданими вище назвами „de Szeszinkowe“, „Szeschnyk“ і „Szeschniczi“, не можу вияснити. В судовій справі під 7. квітня 1478 р., в котрій „Nobil. Vstyanya de Podhroczcze“ виступає яко „actrix“, а „Iurek de ibidem“ яко „actor“ проти „nobil. Iwan, Petrum, Onyssym et Andrey de Podhroczcze“, Матвій Попель виступає яко їх заступник.⁹⁾ Матвій згадується останній раз ще з одним своїм братом, **Василем** (Waszyl), 8. квітня 1494 р.¹⁰⁾ Припускаю, що Климко, Матвій, Дешко і Василь, були синами Грицька Попеля (1427—1442), а внуками Філя. Стрийним братаничем Матвія та його братів Климка, Дешка і Василя був **Сенько** (Syenco, Zenko, Senco, Szyenko), котрого батьком, а стрийним братом Матвія, Климка, Дешка і Василя, був **Тома** (Thoma),

1) AGZ. XIII, ст. 519, № 6307.

2) Ibidem, ст. 520, № 6328.

3) Ibidem, № 6329.

4) Ibidem, № 6330.

5) Ibidem.

6) Ibidem, ст. 297, № 4064.

7) Ibidem, ст. 467, № 5743.

8) Ibidem, ст. 520, № 6327.

9) AGZ. XVIII, Lwów 1904, ст. 164, № 1080.

10) Ibidem, ст. 524, № 3782.

інакше Хома (Choma) або Хоць (Chocz). Батьком Томи міг проте бути один із дальших синів Філя, а саме Михалко (1427) або Дмитро (1427). В 1476 р. згаданий Тома вже яко „olim“¹⁾, а останній раз принагідну згадку про нього (p[er] memorie) маємо під 1494 р.²⁾ Сенько зізнав 5. лютого 1476 р., що за позичених 7 гривен заставив він цілу свою частку, яку має в Попелях „cum aliis fratribus suis“ та свою хату, синові Тиша Попеля, Кунашові або Кузьмі й дав дозвіл на інтромісію, зобов'язавшись звільнити свою хату протягом тижня від заставу, заручаючи за своїх братів, що додержать умов сього акту.³⁾ Імен тих братів Сенька, а синів Томи не знаємо. Знова дня 3. липня 1492 р. зізнав Сенько, що продав на віки „tria quartalia“ в Попелях Петрови Колодрубовичеві (Golodrubovucz) за 20 гривен, котрі сей йому в цілости заплатив.⁴⁾ Вкінці 8. квітня 1494 р. зізнав він, що ще покійний його батько Хома продав своїм стрийним братам, Матвієві й Василеві пів лану в Попелях за 20 гривен, заявляючи, що годиться „ad sui patris recognitionem et inscriptionem priorem“, а його стрийні стрії й їх спадкоємці мають уживати сього пів лану „tanquam veri et legitimi heredes“.⁵⁾

Дня 14. січня 1496 р. виступає в актах Метрики Коронної яко свідок Йосько (Йосиф), піп із Попелів (Josko pop de Popelye)⁶⁾. Хоч його годі получить генеалогічно з головним пнем Попелів, я не вагаюся зачислити його до сього роду. Попелі, яко дідичі села того імени, держали без сумніву у своїх руках також попівство з церквою („ecclesia rutenica“ згадується в судових записках 5. мая 1500 р. і 26. червня 1505 р.)⁷⁾, подібно, як се діялося напр. серед солтиських чи князівсько-волоських родин. Яко сильно розроджена родина, Попелі, сидючи на дрібних частках, певно не допустили б, щоби хтось інший, не з їх роду, був попом у Попелях. Потверджують се деякі джерельні вказівки.

¹⁾ Ibidem, ст. 130, № 856.

²⁾ Ibidem, ст. 524, № 3782.

³⁾ Ibidem, ст. 130, № 856.

⁴⁾ Ibidem, ст. 338, № 2310.

⁵⁾ Ibidem, ст. 524, № 3782.

⁶⁾ Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. IV, 3. Suppl. ст. 421, № 1179. „Йосько“, се народня форма імени „Йосиф“. Грінченко: Словарь IV, ст. 553.

⁷⁾ AGZ. XVIII, ст. 421, № 2864 і ст. 478, № 3417. В „Regestrum exactionis fortonum“ з 1515 р. в Перемиській землі, дрогобицького повіту, читаємо: „Popelye, lan. 2, pop gr. 15“. Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 143.

В руках Попелів була „area Porowicz“ (згадана 13. листопада 1525 р.)¹⁾, в першій половині XVI. ст. знов один із Попелів, як побачимо нижче, був попом, а його сини уживали прізвища „Porowicze“ або „Porowiczowie“. Попа Йоська не стрічаємо більше в актах.

В 1494 р. виступають у перемиських судових записках два швагри Попелі, Петро, прізвищем Мойсович (Moyszowycz), оженений з Улькою (Ulka, Vlka) і Станько (Stanko, Stanyko), оженений із сестрою Ульки, Настею (Nasztha)²⁾. Дня 30. вересня 1494 р. зізнала Улька, що вона винна Васькові Маловичеві („Malowycz“ се прізвище Васька Попеля)³⁾ шість гривен, за що, аж до звороту цілого довгу, дає дозвіл на інтромісію Васька в половину лану. Рівночасно заручила Улька за свою рідну сестру Настю, жінку Станька Попеля, що й вона дасть на се свою згоду, а Станько від себе заручив, що Васько не буде мати ніяких перепон від його жінки Насті (в записці хибно „a sua uxore nomine Vlka Nasztha“, бо Улька була сестрою Насті) аж до хвилі звороту позички Васькові й звороту Васьком заставленого поля.

Декілька членів роду Попелів у XV. ст. і поч. XVI. ст. групується коло Павла, прізвищем Чех (Czoch Popyel, Nobil. Pavel Czech de Popyelow, Czech), що виступає в рр. 1466—1494, а остання згадка про нього походить із 1525 р. Під іменем Павла згаданий він тільки раз і постійно виступає в актах під своїм прізвищем. Найперше виступає він 29. жовтня 1466 р. в справі Олександра „de Hubicze“ (Риботицького) проти Юрія „de Modrucz“, яко заступник останнього.⁴⁾ Сей Павло Чех міг бути на тій основі сином Іванка Попеля (1427—1466),

¹⁾ Castr. Premisl. T. 15, pag. 568—569.

²⁾ AGZ. XVIII, ст. 351, № 24^{1/3} і 2404.

³⁾ „Васько“, се народня форма імени „Василь“. Грінченко: Словарь IV, ст. 349; Г. Крыжановській: Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ о належитомъ веденію и писанію метричь крещенія, вѣнчанія и погребанія. Львів 1873, ст. 12 (маю під рукою отсе видання; є ще 2-ге попр. і доповн. видання, Львів 1898, котре „обробилъ и дополнилъ І. М.“); Е. Гузарь: Ілюстрованій житя Святыхъ. Станиславів 1890, ст. 496 і 503 (в уступах про виговір імен Святыхъ нашимъ народом). Одначе годі тут рішити, чи Васько Малович звався Іван чи Василь, бо напр. один із Попелів названий раз „Iwasko“ (AGZ. XVIII, ст. 478, № 3417), іншим разом „Wasko“ (Castr. Premisl. T. 15, pag. 568—569), тим більше, що напр., як уже знаємо з попереднього, брат Матвія Попеля виразно названий „Waszyl“ (AGZ. XVIII, ст. 524, № 3782).

⁴⁾ AGZ. XIII, ст. 501, № 6106.

а братом Андрія (1466—1470), отже внуком Філя (1427—1431). З одної записки довідуємося, що Павло Чех мав дочку, бо 2. червня 1490 р. заставив свому зятеві Мицьові (*generi suo Mucz*)¹⁾ за 3 і пів гривен пів лану.²⁾ Сестриничем (*filiaster*)³⁾ Чеха був Івасько (*nobilis Iwasko heres de eadem Popyele*) і йому то зробив Чех якийсь запис. Проти сього запису виступив Федько Попель (імовірно брат Павла Чеха), а приданий йому 3. червня 1494 р. возний Лука (*datus de iure*) здержав (*inhibuit iuxta iuris formam*) видання Іваськові з земських перемиських актів урядового відпису згаданого запису.⁴⁾ Як покінчилася та справа, з актів не довідуємося.

Сей Івасько (*Iwan alias Ivasko* або *Iwanko*) Попель відомий у судових записках із того, що безустанку запозичується у свояків, заставляє або продає їм свої дідичні частки в Попелях, аж остаточно довів до продажу цілого свого дідицтва. Дня 4. березня 1499 р., будучи винним Мицьові Попелеві (зятеві Чеха) п'ять гривен, заставив йому „*quartale agri sortis sue in villa Popyele*“⁵⁾, а вже 1. березня 1502 р. продав він тому ж Мицьові „*reg-*

¹⁾ Невідомо, чи народня форма „Миць“ означає тут „Миколу“ (Крыжановскій: *Op. cit.* ст. 12), чи „Михайла“ (Гузарь: *Op. cit.* ст. 498 і 505). Сей Миць походив без сумніву також з роду Попелів, бо в записках з 1499 і 1502 р. виступає „*Nobil. Iwan heres de sorte sua Popyele*“, „*Nobil. Ivasko de Popyelye heres de sorte sua*“, а побіч нього „*nobilis Mucz eciam heres de ibidem*“, „*nobilis Mucz eciam de Popyelye*“. *AGZ. XVIII*, ст. 535, № 3899 і ст. 545, № 4004.

²⁾ *AGZ. XVIII*, ст. 285, № 1937.

³⁾ *Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. T. III. Niort 1884*, ст. 496: „*Filiaster — pro filio sororis*“. *Dąbkowski: Fryderyk Jacimirski, miecznik sanocki. Studium historyczno-obyczajowe z XV wieku. (Відбитка з „Rocznika IV Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu). Przemyśl 1923*, ст. 60, толкує одначе слово „*filiaster*“ яко „*bratanek*“. З огляду на те, що про братанича самого Іваська, Стецька, кажеться в одній записці „*sui fratru elis alias synowcza*“ (*AGZ. XVIII*, ст. 594, № 4428), тому думаю, що в нашім випадку слово „*filiaster*“ означає „сестринича“. Се не перешкадає, що батько й мати Іваська походили обоє з роду Попелів, котрі між собою наслідком сильного вже розгалуження взаємно побиралися, як того приклад маємо на дочці Павла Чеха Попеля, которого дочка була замужем за Мицьом Попелем. В середньовічній латині сестринич звався також „*sororius*“ і ся назва переходила деколи яко прізвище в назвисько, напр. в Галицькій землі в пол. XV. ст. виступає „*Jan Siostrzeniec (Sororius)*“. *Dąbkowski: Zwierciadło szlacheckie. Wschód. Wydawnictwo do dziejów i kultury ziem wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej. Tom I. Lwów 1928*, ст. 48 і 115.

⁴⁾ *AGZ. XVIII*, ст. 347, № 2378.

⁵⁾ *Ibidem*, ст. 535, № 3899.

petue cum omni iure“ то „quartale agri et piscinulam“ за півшеста гривен, дозволивши на інтромісію.¹⁾ Дня 5. травня 1500 р. заставив він знов „in sorte sua Popuelye dimidium alterum laneum que sunt deserta iacentes infra ecclesiam rutenicam“ за 10 гривен Петрові Колодрубовичеві Попелеві²⁾, а так само „dimidium alterum laneum penes ruthenicam ecclesiam in Popuelya“, за довг 15 гривен, заставив 26. червня 1505 р. Радові, Іваськові й Занькові Попелям.³⁾

Із судової записки під днем 3. березня 1506 р. довідуємося, що Івасько Попель, сестринич Чеха, мав ще брата (неназваного по імені), мабуть тоді вже помершого, й був опікуном свого малолітнього братанича (sui fratruelis alias szynowcza) Стецька (Steczko). Того ж дня Івасько не лише заставив половину лану в Попелях за півчверта гривен Радові Попелеві, синові Кунаша, але також відступив йому в дорозі запису (inscript) опікунство (tutoriam), яке сам мав над Стецьком, аж до повнолітності (usque ad annos discrecionis) Стецька з тим, що Івасько може се опікунство кожної хвили назад обняти.⁴⁾ Маючи одначе у Рада довг у висоті 15 гривен, Івасько того ж таки дня заставив Радові цілу свою частку в Попелях (totam suam sortem) аж до хвилі сплачення довгу.⁵⁾ Сі застави довели вкінці Іваська (в записці названий він ще раз „Nobilis Ivan Czechonis filiaster“) до того, що дня 13. листопада 1525 р. продав він „totam sortem suam hereditariam in Popuelye cum area Popowicz in ibidem“ Радові Попелеві та його рідним братам, Васькові й Занькові.⁶⁾

Сим вичерпуються звістки про Попелів у XV ст., котрих або нема змоги сполучити з головним пнем того роду, або получення переведено в значній мірі гіпотетично. Тому з черги переходжу тепер до генеалогії двох віток роду Попелів, а саме до генеалогії Попелів-Кунашовичів і Попелів-Колодрубів або Колодрубовичів, близько з собою посвоячених і звязаних спільними маєтковими інтересами.

¹⁾ Ibidem, ст. 545, № 4004.

²⁾ Ibidem, ст. 421, № 2864.

³⁾ Ibidem, ст. 478, № 3417.

⁴⁾ Ibidem, ст. 594, № 4428.

⁵⁾ Ibidem, ст. 594, № 4432.

⁶⁾ Castr. Premisl. T. 15, pag. 568—569.

Родоначальником Попелів-Кунашовичів був Кунаш (Cunasch de Popyele, nobilis Kunasch, Cunach)¹⁾, названий в одній записці одинокий раз також Кузьма (nobilis Cusma alias Cunasch).²⁾ Мав він отже подвійне ім'я, бо годі ім'я „Кунаш“, котре походить від „Конон“ (Конаш), виводити з імени „Косма“, згідно вважати ім'я „Кунаш“ яко „deminutivum“ імени „Косма“ (здрібніле: Кузь, Кузьо, Кузько, Кузьма),³⁾ мимо того, що Попелі виступають в актах доволі часто під своїм хрестним іменем, з рівночасним доданням до нього також і його „deminutivum“ (напр. „Thoma alias Chocz de Popyele“,⁴⁾ „Ivan alias Ivasko heres de Popyele“)⁵⁾. Отсе подвійне ім'я „Кузьма-Кунаш“ годі одначе пояснити переходом на латинство, бо лише у представників українських панських родів Галичини в другій прл. XV ст. такі подвійні імена, як „Csthko alias Ioannes“ Порохницький, „Ioannes alias Hruczko“ Бибельський і т. п. служать свідками таких переходів на латинство, що в тишині фамілійних і всякого рода приватноправних відносин робилися в великій масі протягом XV і XVI ст.⁶⁾ Попелі були в тім часі щиро-православною шляхтою й такий перехід годі тут припустити.

Кунаш Попель був сином відомого нам уже Тиша, що виступає в актах від 1427 р., а останній раз згаданий яко неживучий 5. лютого 1476 р. (filius nobilis Thysch bone memorie de Popyele).⁷⁾ Був він отже внуком Якова (1425), а правнуком Попеля (1414), родоначальника Попелів. Уперше згаданий Кунаш в актах 1. липня 1471 р., імовірно з своїм братом, на ім'я Попель (Popyel de Popyele) з нагоди незаплатення податку „фертонів“ (pro fertonibus non solutis), за що засуджено їх на кару 14 гривен.⁸⁾ Був се податок, який у надзвичайних потребах ухвалювано на провінціяльнім соймі Малополющі в Новім Місті Корчині й розкладано його на всі стани.⁹⁾ Кунаша Попеля стрічаємо в актах ще тільки три рази. Дня 5. березня 1476 р. заста-

1) A G Z. XVII, ст. 59, № 621; XVIII, ст. 553, № 4063, ст. 594, № 4428.

2) A G Z. XVIII, ст. 130, N 856.

3) Грінченко: Словарь IV, ст. 554; Крыжановскій: Op. cit., ст. 12; Гузарь: Op. cit. ст. 497 і 504.

4) A G Z. XVIII, ст. 130, № 856.

5) Ibidem, ст. 594, № 4428.

6) Грушевський: Історія України-Руси VI, Київ—Львів 1907, ст. 239.

7) A G Z. XVIII, ст. 130, № 856.

8) A G Z. XVII, ст. 59, № 621.

9) Szaraniewicz: Rys wewnętrznych stosunków Galicyi wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku. Lwów 1869, ст. 33.

вив йому, як уже згадано вище, Сенько Попель, син Хоця, свою частку з хатою,¹⁾ а 4. травня 1502 р. Петро Колодруб (Попель) позичив у свого стрія Кунаша в дорозі заставу 10 гривен.²⁾ Вкінці 3. березня 1506 р. згаданий Кунаш яко батько Рада Попеля (*nobilis Rayd filius Cvnach*),³⁾ з чого можемо вносити, що в тім часі Кунаш ще жив.

Заки представлю дальшу генеалогію Попелів-Кунашовичів, перейду до генеалогії іншої вітки Попелів, а саме до генеалогії Попелів-Колодрубів або Колодрубовичів, звязаних із віткою Кунашовичів не тільки близьким спорідненням, але також спільними інтересами, особливо у вельми цікавій справі села Котова. Яко перший із тої вітки виступає в актах Петро Колодрубович (*nobilis Petrus Golodrubovycz*), званий також коротко Колодруб (*dictus „Colodrub“*, деколи хибно „Korodrub“, „Colodruk“) або просто „*Petrus heres de Popyelye*“. Відомий він нам уже з того, що 3. липня 1492 р. Сенько Попель продав йому певну частину своєї землі в Попелях,⁴⁾ а Іванко Попель заставив знов йому 5. травня 1500 р. рівно ж певну частку землі.⁵⁾ З судових записок довідуємося також під датою 10. березня 1500 р. про його спір із Андрієм і Лехном „*de Vrosza*“⁶⁾ Як уже знаємо із справи затягнення довгу Петром Колодрубовичем у Кунаша Попеля 4. травня 1502 р., Кунаш був його стрієм (*avunculus*).⁷⁾ Дуже імовірним є, що батьком Петра був той Попель із Попелів, котрий разом із Кунашем (як я припускаю, своїм

¹⁾ A G Z. XVIII, ст. 130, № 856.

²⁾ *Ibidem*, ст. 553, № 4063. В записці сказано, що Петро Колодруб „*tenetur decem marc. pol. nobili Kunasch avunculo suo heredi de Popyelye modo obligatorio*“. В класичній латині „*avunculus*“ значить вуй (брат матери) в противенстві до „*patruus*“ (стрий). В судових записках на означення „стрия“ стрічаємо слово „*patruus*“, одначе в середньовічній латині доволі часто в значінню „стрий“ уживається слова „*avunculus*“. *Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. T. I, Niort 1883, ст. 496: „Avunculus, pro Patruo promiscue usurpatum legere est apud Scriptores mediae aetatis“; Brinckmeier: Glossarium diplomaticum. I, Gotha 1856, ст. 229: „Avunculus für patruus häufig bei den Scriptoren des Mittelalters“.* Думаю, що в тім випадку Кунаша годиться вважати за „стрия“ Петра Колодруба Попеля.

³⁾ A G Z. XVIII, ст. 594, № 4428.

⁴⁾ A G Z. XVIII, ст. 338, № 2310.

⁵⁾ *Ibidem*, ст. 421, № 2864.

⁶⁾ *Ibidem*, ст. 416, № 2823 і 2834.

⁷⁾ *Ibidem*, ст. 553, № 4063. Значіння слова „*avunculus*“ пояснював я вище.

братом), поніс 1. липня 1471 р. кару ізза незаплатення фертонів.¹⁾ Можливо, що він, маючи ім'я Попель, ідентичне з родовим назвиськом, дістав прізвище „Колодруб“, котре в тій звичайній формі прізвища, або у формі патронімічного прізвища „Колодрубович“, перейшло на його нащадків.

З обидвома вітками Попелів, Кунашовичами й Колодрубівичами, в'яжеться, як уже сказано, справа посідання села Котова. В історично-географічній літературі панує баламутство що до того, де лежав отсей Котів, котрий був у посіданню Попелів попри їх інші дідичні села, Попелі й Ратичну. Видавці „Słownik-a Geograficzn-ogo“ знають тільки село Котів у добромільським повіті, 36 кілом. на півн. захід від Добромиля, а 7 кілом. на півн. захід від Бірчі.²⁾ В доповненнях до сього словаря маємо одначе деякі ближчі дані дотично отсього Котова в добромільським повіті: „Wś ta pierwotnie szlachecka, została odebrana posiadaczom, którzy nie mieli należytych dowodów i włączona do ststwa samborskiego za Zygmunta I. Następnie Zygmunt August zwrócił ją ziemianom, zostawiwszy sobie tylko lasy i obszar, na którym urządzono tu żupę“.³⁾ Нема одначе ніякого сумніву, що ходить тут за село Баня Котівська в дрогобицьким повіті, положене 11 кілом. від Дрогобича, приналежне до римо-кат. парохії в Дрогобичі, а до гр.-кат. парохії в Попелях.⁴⁾ Видавці „Słown. Geogr.“, подаючи відомости про Котів у добромільським повіті, опиралися очевидно на люстраціях королівщин Перемиської землі з 1565 р., але дійшли до зовсім хибних висновків. В тих люстраціях, у відділі „Zuppi Ziemie Ruskiej“, по „Zuppi Drohobiczkyey spisanie“, читаємо:

„Zuppa Kothowska. Kothow acz yest wyesz ziemianska, a wszakoz była przisła w possessyą i. k. m. sławney pamięczy yeszcze nyebosczyka krolya Zigmuntha za yakaż wążplichosczią praw; s ktorém ziemiami pothem i. k. m. nynyeiszi pan, z dobrothliwosci swoiey, zgodzicz szię raczil them sposzobem: raczil wrocicz ziemianom przerzeczonem wyesz y sz polmi, i z łakami wszithkiemi, yako na on czasz byli szamy w szobie wykopane, zostawywszy do zuppi, ktora thamze yest, pewną stukę grunthu dlya budowania schop, albo yako tam zową — wyesz, w ktorich szol rabyaią, y spiechlerzow dlya chowania szoli, y domow dlya myeskania

¹⁾ A G Z. XVII, ст. 59, № 621.

²⁾ Słownik geogr. IV, Warszawa 1883, ст. 496.

³⁾ Ibidem XV. 2, Warszawa 1902, ст. 141.

⁴⁾ Ibidem I, Warszawa 1888, ст. 99.

urzędnikom zupełnie y pewnem zwariczom y robotnikom etc. Ktemu lyażi wszithkie, tak na gorach, yako y w rowninach lyeżące, ktorich na them grunczie Kothowskiem niemało, wszithkie i. k. m. zachowacz raczył ku thamteyze zupie, y przerzeczeni ziemianie odstąpili ych y spuszcili ye dobrowolnie ku zuppie Kothowskiej i. k. m. wiecznemi czaszi y nie mayą do tich lyażow ynteresse zadnego, yakoz o them y w decrecie szeymu Warschawskiego die 21 februarii, tak przesz pani deputati, yako przesz i. k. m. uczinionem, dokładaią. A tak tho iest praecipuum, yz zuppa Kothowska ma lyażow blisko sziebie doszicz, ma tez y wsi blisko sziebie kilka, iako laszenicza, Nohoiowicze, Stronna, Bistrzicza, Szmolna, Opaka, Zalokiecz, Podbuz y ynsze wsi...“¹⁾

Отсі сусідні з Котовом села вказують ясно, що Котів, котрий був у посіданню Попелів, ідентичний із Банею Котівською. В деяких актах зоветься Котів деколи Кото́ва (Cothowa, Kottowa),²⁾ що означає очевидно скорочення з „Котова Баня“. Що Котова, власности Попелів, не можна лучити з Котовом у добромільським (а давнім перемиським) повіті, доказом сього поборові реєстри із 1589 р., де Котів яко власність Попелів, зачислений до „districtus Drohobycensis“ і уміщений в реєстрі зараз по Попелях і Бориславі.³⁾ Про ідентичність Котова, власности Попелів, із Банею Котівською, свідчить зачислення його знова яко королівської власности, до „districtus Samboriensis“,⁴⁾ до „praefectura Samboriensis“,⁵⁾ або до „bona regalia Sambor et villae ad ea pertinentia“, „Sambor villae regales“.⁶⁾

Те, що подає люстрація з 1565 р. про Котів, а саме, що був він передше „wieś ziemiańska“, але перейшов опісля „w possessyą“ короля Жигимонта I „za jakąś wątpliwością praw“, потверджує нам реституційний привілей короля Жигимонта Августа, виданий у Кракові 26. вересня 1549 р. для Попелів-Колодрубів.⁷⁾ Отсей привілей згадує „litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas et per nos confirmatas“

¹⁾ Жерела II, ст. 48.

²⁾ Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. IV. 1, Varsoviae 1910, ст. 174, № 3013, ст. 177, № 3072; Castr. Premisl. T. 25, pag. 857—858.

³⁾ Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37—38.

⁴⁾ Wierzbowski: M. R. P. S. IV. 1, ст. 174, № 3013, ст. 177, № 3072; IV. 3, ст. 53, № 18411.

⁵⁾ Гл. у мене Додаток ч. 5.

⁶⁾ Castr. Premisl. T. 29, pag. 242—243; Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 140.

⁷⁾ Гл. у мене Додаток ч. 5.

і власне на основі сеї грамоти, даної Володиславом Ягайлом Попелям дотично Котова, вони „*villam praedictam iure haereditario pertinere ad se affirmabant*“. Отсеї грамоти не знаємо ні в оригіналі, не вдалося мені найти її в обляті, не виказана вона, мимо згадки про потвердження її Жигимонтом Августом, у „Сумаріях“ Метрики Коронної з часу того короля, які обіймають, поки що, тільки „*Acta cancellariorum 1548—1572*“, де міститься згаданий реституційний привілей Жигимонта Августа з 26. IX. 1549 р.¹⁾ Не знаємо одначе, якого роду була ся „*wątpliwość praw*“ що до посідання Котова Попелями. Досить, що „*villa Kothow in praefectura Samboriensi sita*“, власність Попелів, „*iudicio Commissariorum*“ Жигимонта I „*Regia esse decretata fuisset ac propterea ab eis per Serenissimam Dominam parentem nostram* (т. є кор. Бону) *redempta ac pro Regia possessa*“.²⁾

Дивно воно, що з Котовом, котрий мав бути наданий Попелям ще королем Ягайлом, в перемиських актах не стрічаємося протягом цілого XV ст. Перша згадка про Котів походить із 1515 р. А саме в „*Regestrum exactionis fertonum Terre Premisliensis anno domini 1515 Cracovie laudatae pro dominica Invocavit*“, зачислений Котів до „*Sambor villae regales*“ (Kotow, lan. 4).³⁾ Дня 24. червня 1519 р. „*Nob. Poryel*“ (його імя не подане) одержав від короля Жигимонта I привілей „*super scultetia seu knyastwo in villa Cothowa districtus Samboriensis*“, але сей привілей був, невідомо з яких причин, уневажнений (*litterae cassatae*).⁴⁾ Вже одначе 16. серпня 1519 р. одержав „*iure haereditario*“ солтиство в Котові „*Nob. Kasko (?) Poryel*“.⁵⁾ Можливо, що се той самий Попель, поданий без імени в привілею з 24. VI. 1519 р. Нема сумніву, що маємо тут діло із перекрученням імени „*Wasko*“, отже привілей був виставлений для відомого вже нам Васька Кунашовича Попеля, котрий в рр. 1505—1525 виступає в актах побіч своїх братів Рада і Захара-Занька.

Як бачимо, в привілею для Васька Попеля виступає Котів

¹⁾ Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. V. 1, Varsovie 1919, ст. 40, № 598. Можливо, що потвердження її найдеться в актах підканцлерських. З Ягайлових грамот для Попелів знаємо тільки привілей на Ратичну в потвердженню Жигимонта Августа 11. IV. 1549 р. Гл. у мене Додаток ч. 2 і 4.

²⁾ Гл. у мене Додаток ч. 5.

³⁾ *Źródła dziejowe* XVIII. 1, ст. 140.

⁴⁾ Wierzbowski: M. R. P. S. IV. 1, ст. 174, № 3013.

⁵⁾ *Ibidem*, ст. 177, № 3072.

яко королівщина, з котрої утворено солтиство. Та Попелі не вдоволилися солтиством і, імовірно, почали акцію в справі відзискання свого дідицтва, до котрого, як уже знаємо, мали претенсії на основі грамоти короля Ягайла. З короткої реґести в „Сумаріях“ Метрики Коронної довідуємося, що „nobilis districtus Samboriensis“ Петрові Колодрубів Попеліві рішенням з датою Краків 25. квітня 1537 р. „pro bonis Cothow terminus reponendorum munimentorum ad 6 diem post ingressum regium Leopolim prorogatur“.¹) Реґеста така лаконічна, що не знаючи документу в цілості, нічого ближче про сю справу не можна сказати, тим більше, що опісля вже про неї в „Сумаріях“ Метрики Коронної нема ніякої згадки. Петро Колодруб виступає в актах ще 19. листопада 1537 р. яко „Nobilis Petrus Popyel dictus Colodrub, ville Popyelle sortis sue heres“.²)

Заходи Попелів коло відзискання Котова увінчалися вкінці повним успіхом. Король Жигимонт Август видав 26. вересня 1549 р. в Кракові реституційний привілей (litteras restitutionis) дотично Котова,³) котрим повернув се село давним власникам. До узискання отсього королівського привілею, як із нього довідуємося, причинилися брати Федько, Павло і Занько з вітки Попелів-Колодрубів, їх стрий Рад, а з окрема ще Дем'ян Колодруб. Не зважаючи на згаданий вже присуд королівських комісарів ще в часах Жигимонта I, на основі котрого Котів признано власністю короля, а королева Бона відобрала його власникам і влучила до королівщин, повищі члени роду Попелів не дали за виграну й звернулися до короля Жигимонта Августа, предкладаючи на доказ посідання Попелями Котова „iure haereditario“ відповідні грамоти. Реституційний привілей видав король за згодою королеви Бони і присутних Панів Рад Королівства, застерігаючи для себе і своїх наслідників посідання салін, лісів і жуп, на що послідувала знова згода інтересованих Попелів. Королівський привілей підчеркує, що Котів має знаходитися відтепер у руках Попелів „iure haereditario“ подібно, як інше їх дідичне село Попелі⁴) і то „cum plena potestate“ диспонування ним під кожним оглядом, переносячи на Попелів усі давніші королівські права дотично Котова (totum, si quod nobis

¹) Ibidem, IV, 3, ст. 53, № 18411.

²) Castr. Premisl. T. 20, pag. 103.

³) Гл. у мене Додаток ч. 5.

⁴) Реституційний привілей стверджує ще більше наш погляд про ідентичність Котова з Котівською Банею.

competebat), а тим самим „cassando et abrogando exnunc priores litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas et per nos confirmatas“. Отся касата привілею Ягайла на Котів (якого поки що не вдалося мені віднайти ні самого, ні в потвердженню Жигимонта Августа) стає доказом, що саме в ньому містилася без сумніву отся „wątpliwość praw“ дотично посідання Попелями Котова, про котру згадує люстрація з 1565 р. В тій люстрації маємо ще цікаву звістку про те, що Попелі зреклися і відступили добровільно на річ Котівської жупи всі ліси на горах і рівнинах, котрих посідання застеріг для себе король, заявляючи, що чинять се на вічні часи і не мають до них ніяких претенсій. Отсе зречення Попелів міститься, по словам люстрації, в декреті Варшавського сойму „die 21 februarii“, виданим депутатами і королем. Року видання сього декрету люстрація не подає; одначе годиться зауважити, що за Жигимонта Августа обрадував Варшавський сойм в 1563 і 1564 р.¹⁾ Зате обов'язані були Попелі, по думці реституційного привілею, допустити королівських комісарів в цілі відграничення згаданих посілостей від інших королівських дібр, а по відграниченню мали мати Попелі, їх наслідники і населенці (incolae) згаданих сіл (Попелів і Котова) повне право свобідного уживання піль і сіножатей, а також лісів, застережених для короля, не лише що до вирубу дерева на паливо та дубів, але також що до випасу всякого роду худоби й товару, між іншим свиней на жолуди.

Зобразивши справу реституції Котова, повернемо назад до генеалогії Попелів-Колодрубівичів. Згадані брати Федько, Павло і Занько Колодрубівичі, котрі одержали (попри свого стрія Рада й Дем'яна Колодрубівича) 26. IX. 1549 р. королівський реституційний привілей на Котів,²⁾ були імовірно синами відомого вже нам Петра Колодрубівича (1492—1537). З Федьком Колодрубівичем стрічаємося в актах від 1549—1556 р.³⁾ Попри Федька виступають 14. грудня 1549 р. яко співвласники половини Котова Івасько і Андрійко Колодрубівичі,⁴⁾

¹⁾ Volumina Legum (вид. петербурзьке) II, ст. 24—44. Konstituycje Seymu Koronnego Warszawskiego Roku Pańskiego 1563 y 1564.

²⁾ Для них видано сей привілей у відписі з книг Метрики Коронної на припоручення короля Жигимонта Августа з дати Пйотрків, 14. грудня 1558 р. Гл. у мене Додаток ч. 5.

³⁾ Castr. Premisl. T. 25, pag. 496 a—a, 857—858; T. 281, pag. 254; T. 282, pag. 63; Terr. Premisl. T. 16, pag. 175—176; T. 269, pag. 412.

⁴⁾ Castr. Premisl. T. 25, pag. 496 a—a.

без сумніву його брата. Іваська Колодрубовича стрічаємо ще в 1589 р. в поборових реєстрах як власника частки в Котіві,¹⁾ а Андрія як власника часток у Попелях і в Котіві, разом із його сином Стецьком (Stecko Andreiowicz Kołodrubowicz).²⁾ Можливо, що сином Петра Колодрубовича був також його іменник, Петро (Petrus Kolodrub Popiel), що виступає 16. грудня 1558 р. як „tenentarius bonorum Regalium Kothoff“ (зачисленого до „bona regalia Sambor et villae ad ea pertinentia“),³⁾ отже тої його частини, котра за реституційним привілеєм була застережена для короля. Виходило б із цього, що Петро Колодрубович (старший) мав шістьох синів: Федька, Павла, Занька, Іваська, Андрійка і Петра.

Чийм сином був Дем'ян Колодрубович, котрий виступає рівнож у реституційним привілеєм на Котів 26. IX. 1549 р., не відомо. Рідним братом Федька, Павла і Занька Колодрубовичів, що до котрих зазначено в привілеєм виразно „fratres“, він не був. Можливо, що Попель Колодруб (1471) мав попри Петра ще другого сина, від котрого походив сей Дем'ян. Так само під знаком питання мушу поставити Грицька (Hriczko Popiel dictus Kolodrubowycz), що виступає як власник частки в Котіві 28. липня 1551 р.⁴⁾ і Миська (Misko Kolodrub), що виступає 5. серпня 1559 р.⁵⁾ Вони могли походити від незнаного третього сина Попеля Колодруба. Жінкою Миська була Настася, котра 27. січня 1586 р. облятувала згаданий реституційний привілей на Котів у перемиських городських актах.⁶⁾ Вона виступає як „Nobilis Nastazia Popielowska, relicta nobilis olim Misko Kołodrub Popielowski consors“, з чого бачимо, що в 1586 р. Мисько вже не жив.

Переходжу тепер до властивої цілі, до генеалогії вітки Попелів-Кунашовичів, котрої родоначальником був син Тиша, внук Якова, а правнук Попеля (1414), Кунаш-Кузьма.

Синами Кунаша Попеля були Рад або Райд (Rad Kunassowicz, Rayd), Івасько або Васько (Iwasko, Wasko) і Захар або Занько (Zanko, Zanyko, Zacharias). Ми мали вже нагоду стрінутися з ними при справі заставу, а вкінці й продажі Іванком

1) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 38.

2) Ibidem, ст. 37—38.

3) Castr. Premisl. T. 29, pag. 242—243.

4) Terr. Premisl. T. 16, pag. 250—251.

5) Castr. Premisl. T. 29, pag. 483.

6) Гл. у мене Додаток ч. 5.

Попелем, сестриничем Павла Чеха Попеля, свого дідицтва в Попелях на річ братів Кунашовичів та передачі Радові опікунства над малолітнім Стецьком, братом Іванка (26. VI. 1505, 3. III. 1506 і 13. XI. 1525 рр.).¹⁾ В поборових реєстрах із 1508 р. серед „*terrigene districtus Drohobicensis*“, що оплатили податок від своїх дібр, заплатив також „*Rad de Poryelow de bonis suis Poyelow, g. 15.*“²⁾

В реституційнім привілею на Котів 26. IX. 1549 р. зачислений Рад Кунашович до вітки Колодрубовичів. Виступають у ньому „*nobiles Chwietko, Paulus et Zanko fratres, Rad patrius et Demian Kołodrubowie*“.³⁾ Се очевидна помилка, котра повстала в привілею можливо тому, що Рад, подібно як і виступаючі рівночасно з ним Колодрубовичі, належали до того самого роду Попелів і тому в коронній канцелярії вважали його, як стрія згаданих Колодрубовичів, також Колодрубовичем. Помилка цілком певна, скоро зважимо, що небавом, бо 14. грудня 1549 р., виступають як „*heredes medietatis ville Kothow*“ з одної сторони „*Nobiles Rayd, Pawel, Zanko Poryelowe*“, а з другої сторони „*Phedko, Iwasko et Andreyko Kołodrubowe*“.⁴⁾ Про якогось Рада Колодрубовича акти зовсім не згадують. Рад Кунашович (*Nobilis Rad Kunassowicz*) заставив 20. січня 1551 р. Федькові Колодрубовичеві своє дідицтво, а саме певні части поля враз із своїми підданими Тимком, Мисиком і Митком (*bona sua hereditaria, videlicet sortes certas agri, in quibus sedunt Tymko, Mysych ac Mytka*).⁵⁾ Звістка цікава з того боку, що довідуємося з неї, що Попелі мали власних підданих, осаджених на ріллі. В Попелях заставив знова Рад 13. березня 1551 р. частину своїх дібр своєму синові Прокопові (*Nobili Proscor Poriel filio suo*).⁶⁾ Прокопа не стрінув я більше в актах і дуже можливо, що він небавом помер, бо в 1558 р., як побачимо нижче, нема його між спадкоємцями Рада, котрими стали його братаничі.

В грамоті короля Жигимонта Августа з дати Пйотрків дня 11. грудня 1558 р. сказано, що деякі з королівських Панів Рад

¹⁾ AGZ. XVIII, ст. 478, № 3417, ст. 594, № 4428 і 4432; *Castr. Premisl.* T. 15, pag. 568—569.

²⁾ *Źródła dziejowe*, XVIII. 1, ст. 116.

³⁾ *Ibidem*.

⁴⁾ *Castr. Premisl.* T. 25, pag. 496 a—a.

⁵⁾ *Terr. Premisl.* T. 16, pag. 175—176.

⁶⁾ *Castr. Premisl.* T. 25, pag. 1080—1082.

просили короля в імені „nobilium Chwietkonis, Pauli et Zankonis fratrum ac Rad patruī illorum et Demiani Kołodrubowie“, про видання з королівської канцелярії відпису реституційного привілею на Котів з 26. IX. 1549 р., а король вволив сій просьбі, приказуючи видати згаданий відпис на пергаміні та з його королівською печаттю.¹⁾ Я навмисно навів сю справу, бо заходить питання, чи Рад жив дня 11. XII. 1558 р., чи ні. А саме в перемиських городських актах облятовані 5. серпня 1559 р. найперше „adcitationes tres“ з 25. липня 1558 р. проти його спадкоємців, де він названий „nobilis olim Rad Popiel“,²⁾ а також „adcitationes duae“, датовані „feria 6. post festum Sctae Margarethe“ 1558 р., отже з 15. або 22. липня 1558 р., одна „contra nobilem olim Rad Popieluowsky“, друга проти його спадкоємців.³⁾ Коли брати під увагу позви з 15. згл. 22. і з 25. липня 1558 р., то 11. грудня 1558 р. Рад не міг уже жити. Річ одначе в тому, що згадані позви облятовані 5. серпня 1559 р. не в цілій основі, а тільки в протоколярній формі, отже дуже можливо, що позви були видані ще за життя Рада, бо один із позвів звернений проти нього самого, а слово „olim“ додано при нагоді їх облятовання тому, що тоді пізваний уже не жив. Тому можна прийняти, що Рад жив ще з кінцем 1558 р., а міг жити навіть ще перед 5. VIII. 1559 р.

Івасько або Васько Кунашович, другий син Кунаша, котрий у 1519 р. одержав був привілей на солтиство в Котові, виступає в актах від 1505—1525 р. По 1525 р. в актах його не стрічаємо. Без сумніву його синами були Павло Кунашович (1546—1562), Федько Кунашович (1546—1559) і Демко Кунашович (1551—1559). Мій погляд опираю на отсих даних. І так 18. червня 1546 р. Павло й Федько згадані яко „fratres germani“, а Захар Кунашович, брат Рада і Васька Кунашовичів, названий яко їх „patruus“.⁴⁾ Знова 20. січня 1551 р. і 9. жовтня 1551 р. виступають Павло, Федько й Демко Кунашовичі яко „fratres germani.“⁵⁾ Їх братом, а сином Васька міг бути Мисько Кунашович (Misko Ku-

¹⁾ Гл. у мене Додаток ч. 5.

²⁾ Castr. Premisl. T. 29, pag. 481.

³⁾ Ibidem, pag. 481-482. Маргарети припадає в лат. календарі 13. липня, але декуди обходжено і обходиться переважно тепер її память 20. липня. Grotefend: Handbuch der historischen Chronologie. Hannover 1872, ст. 112. Треба отже приймати або дату 15. або 22. липня 1558 р.

⁴⁾ Castr. Premisl. T. 23, pag. 530—531.

⁵⁾ Ibidem, T. 16. pag. 72—73 і T. 25, pag. 1416—1420.

pasowicz). Можна би се вносити з того, що возний Вартоломей з Дрогобича в товаристві Демка й Миська Кунашовичів кладе дня 26. січня 1554 р. цитацію в справі Павла Кунашовича проти Павла Брошньовського Попеля.¹⁾ Можливо одначе, що Миська названо в актах хибно Кунашовичем, бо того ж таки 26. січня 1554 р. той самий возний в товаристві Павла Кунашовича і Миська Степановича (Misko Stepanowicz), кладе цитацію в справі Демка Кунашовича проти Яцка Попеля Столбана (nobilis Jaszko Popiel dictus Stolban).²⁾ Не виключене, що в першій випадку замість Мисько „Степанович“ подано хибно „Кунашович“. Сином Васька, а братом згаданих уже його синів міг бути також **Николай**, що виступає 4. березня 1563 р. побіч Павла Кунашовича в грамоті короля Жигимонта Августа, котрою він приказав видати з королівської канцелярії відпис затвердження привілею на Ратичну.³⁾ Правда, тільки про Павла (а також про виступаючих там синів Захара Кунашовича, Романа і Петра) знаємо певно, що був він Кунашовичем. Противно, що до **Николая** не знаємо про те звідки інде, а в самій королівській грамоті з 4. III. 1563 р. виразно се не зазначене. Тому питання, чи **Николай** був сином Васька Кунашовича, оставляю отвертим так само, як питання про походження Миська від Васька.

З перемиських городських і земських актів вибираю декілька справ, що торкаються синів Васька Кунашовича. Павло й Федько Кунашовичі допустилися ріжних насильств і заняли поле свого стрія, попа Захара Кунашовича Попеля так, що він приневолений був внести 18. червня 1546 р. скаргу до городського суду в Перемишлі.⁴⁾ Демко Кунашович Попель (Demko Kunassowicz Popiel, Demian Popyel dictus Kunassowicz) заставив 20. січня 1551 р. шляхтичеві Вартоломееві Найдаковському частину своїх дібр, а саме „smethones Andrey et Iwan Tymkowicze in media area in villa Kothow“.⁵⁾ Се новий доказ, що Попелі мали своїх підданих-кметів, осаджених на ріллі. Той самий Дем'ян Кунашович заставив знова 20. січня 1551 р. в Попелях певну частку свому братові Павлові (Nobili Paulo Popiel dicto

¹⁾ Ibidem, T. 27, pag. 80.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Гл. у мене Додаток ч. 4.

⁴⁾ Castr. Premisl. T. 23, pag. 530—531.

⁵⁾ Terr. Premisl. T. 16, pag. 128—129. Се очевидно ті „incolae“, згадані в реституційнім привілею на Котів 26. IX. 1546 р. Гл. у мене Додаток ч. 5.

Kunassowicz) відповідно до запису, зладженого „in castro Samboriensi feria 6 ante festa Pentecosthen proxima (7. червня) A. D. 1549“,¹⁾ а 9. жовтня 1551 р. виступає він проти двох братів, Павла й Федька (Nobiles Paulus et Phedko Kunaszowicze) в справі поділу ділчих дїбр.²⁾ Під 30. вересня 1550 р. згадана даровизна, зроблена Федьком Колодрубом, на основі котрої дарував він у Котові певний ґрунт Павлові Кунашовичеві,³⁾ котрий знова 24. січня 1553 р. заставив певний огород у Попелях шляхтичеві Олеськові Кульчицькому.⁴⁾

Зокрема годиться звернути увагу на Федька Кунашовича тому, що в актах має він, окрім патронічного прізвища „Кунашович“, оділиченого по батьку Ваську Кунашовичу, ще особисте прізвище „Петелька“ (Nobilis Fedko Pethelka dictus Kunaszowicz Popiel),⁵⁾ а деколи виступає тільки під своїм особистим прізвищем (Phyethko Pethelka).⁶⁾ Чи отсе прізвище має яку зв'язь із словом „петелька = петля“ (Schlinge)? годі сказати напевно. Сим прізвищем дав Федько Кунашович почин новій вітці Попелів, а саме Попелям-Петельчичам, котрі мали свої частки і в Попелях і в Котові, як виступаючі в поборових реєстрах 1589 р. Іван, Васько і Ігнат Петельчичі (в Попелях „Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Petelczow, mol. 1 rot.“⁸⁾, в Котові „Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Peteliczow, 3/4 agri“).⁹⁾ Іван мав ще крім того частку в Бориславі (Sors Sienkonis Boryslawski cum Iwano Popielowicz Petelczycz).¹⁰⁾

У книжці польського геральдика Віттиґа про незнану польську шляхту та її герби маємо одну звістку, котра стоїть без сумніву в зв'язку з Федьком Кунашовичем: „Kunatowicz vel Kunat, h. własnego. Fed'ko w r. 1552 opłaca pobór z części swej

1) Terr. Premisl. T. 16, pag. 72—73.

2) Castr. Premisl. T. 25, pag. 1416—1420.

3) Ibidem, pag. 857—858.

4) Terr. Premisl. T. 16, pag. 589—590.

5) Ibidem, pag. 334—335 (акт із 29. IX. 1551 р.).

6) Castr. Premisl. T. 29, pag. 483.

7) Грінченко: Словарь III, Київ 1909, ст. 148; Желеховский—Недільський: Малоруско-німецкий словарь. II, Львів 1886, ст. 630.

8) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37.

9) Ibidem, ст. 38. В сім випадку „Васько“ означає, як бачимо, в противенстві до Івана, „Василя“. Грінченко: Словарь IV, ст. 549; Крыжановский: Поучение... ст. 12; Гузарь: Илюстр. життя Святыхъ, ст. 496 і 503. Пор. ще у мене про те вище.

10) Źródła dziejowe. XVIII, 1, ст. 37.

wsi Popiele, woj. Ruskie, ziemia Przemyska.¹⁾). Яко джерело подає Віттиг поборовий реєстр у „Muzeum Narodowem w Krakowie III. Nr. 396“, при чому умістив також рисунок гербу ніби-то Кунатовичів або Кунатів, згл. Федька Кунатовича на його печатці в поборовім реєстрі з 1552 р. (гл. фіг. 4). Коли

4. Гербовий знак Федька Кунашовича. (З поборового реєстру 1552 р.)

шукати в польській геральдиці аналогії, то подібного гербового знаку уживають „Ponętowski, h. własnego (na trzech kamkach gałązka róży o trzech kwiatkach).²⁾ Отже гербовий знак ніби-то Федька Кунатовича можна описати яко галузку рожі на мураві, з чотирма квітками. Але у звістці Віттига про Кунатів-Кунатовичів заходить без сумніву непорозуміння. Правда, рід Кунатів (Kunatowie h. Torór), котрий походив із Великопольщі, посідав в XVI ст. в Перемиській і Львівській землі певні села, згл. частки сіл.³⁾ В поборових реєстрах находимо таких Кунатів:

1589 р. Terra Premisliensis: Koniuski, dom. Eustachii Kunath⁴⁾. — 1589 р. T. Pr., districtus Samboriensis: Nowoschuse, sors Agnetis Pletynicka tenutae Adriani Kunath.⁵⁾ — 1589 р. T. Pr., distr. Drohobycensis: Tustanowice, sors Adriani et Eustachii Kunatow.⁶⁾ — 1589 р. T. Pr., distr. Drohob.: Gaie Superior, sors Adriani Kunath tenutae Joannis Sługocki.⁷⁾ — 1589 р. T. Pr., distr. Striensis: Podhorodce, sors Eustachii Kunath.⁸⁾ — 1578 р. Terra Leopoliensis, distr. Leop.: Nietosowicze, Eustachy Kunath.⁹⁾ — 1578 р. T. Leop., distr. Leop.: Semienowska, Martini Kunath; Chrosina, Martini Kunath.¹⁰⁾

Ніякого одначе Федька Кунатовича, власника частки в Попелях у 1552 р. в актах не находимо, зате, як уже знаємо, мав там свою частку в рр. 1546—1559 Федько Кунашович Петелька, а в 1589 р. виступають там його сини Іван, Васько і Ігнат Петельчичі. Звістка Віттига полягає без сумніву на злім відчитанню назвиська „Kunasowicz“ (очевидно, в рукописі було певно довге „s“ — „f“, відчитане як „t“) яко „Kunatowicz“.

1) Wittyg: Nieznana szlachta polska i jej herby. Kraków 1908, ст. 168.

2) Ibidem, ст. 252 (пор. тут рисунок).

3) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 309.

4) Ibidem, XVIII. 1, ст. 18. 5) Ibidem, ст. 32. 6) Ibidem, ст. 36.

7) Ibidem, ст. 38. 8) Ibidem, ст. 41. 9) Ibidem, ст. 64. 10) Ibidem, ст. 67.

Думаю, отже, що звітка Віттига відноситься без сумніву до Федька Кунашовича Петельки, до оплачення ним побору в 1552 р. та до його гербового знаку, уміщеного на його печатці в поборовім реєстрі.

Третій син Кунаша, а брат Рада і Васька, Захар або Занько, котрого стрічаємо в актах в 1505 і 1525 р., виступає 18. червня 1546 р., як уже згадано, в спорі з своїми братаничами, Павлом і Федьком, яко піп у Попелях (*Nobilis et religiosus Zacharias Popiel, popo ritus rutenici*) та вносить проти них скаргу за заняття поля й ріжні насильства.¹⁾ Був він отже по попі Йоську Попелю (1496), другим із свого роду, відомим із актів, попом у Попелях. Він помер десь з початком 1551 р., бо 23. березня 1551 р. згадується вже як „*nobilis olim Zanko Popiel, popo in Popiele*“.²⁾ З реляції Ілька „*de Wloszcz*“, возного земського перемиського „*coram actis et officio castrensi Samboriensi*“ дня 9. мая 1555 р. (облятованої в перем. городі дня 10. вересня 1557 р.) довідуємося, що був він жонатий з Анною Білінською, бо про його синів кажеться там: „*filiū Nobilis olim Zanko Popielowski proponis ex Nobili Anna de Bilina procreati*“.³⁾

Піп Захар-Занько Кунашович Попель полишив двох синів, Петра (1551—1563) і Романа (1551—1589). Вони виступають в актах аж під трьома прізвищами. Першого прізвища, Кунашович, уживав уже їх батько, яко син Кунаша-Кузьми Попеля. Другого прізвища, Попович, уживають Петро й Роман Кунашовичі або самого, або в злуці з першим та з родовим назвиськом Попель з тої причини, що їх батько був попом. В українській народній ономастиці стрічаємо доволі часто сього роду прізвища, утворені від заняття чи ремесла батькового, між іншим таке, як „*Рорowiec*“, „*Рорowieceta*“.⁴⁾ Що доторкає під тим оглядом Петра й Романа Кунашовичів, наведу деякі приклади з актів: 1. *Petr Cunassowycz Popowicz Popiel*.⁵⁾ 2. *Nobilis Pyothr Kunassowicz Popowycz Popiel*.⁶⁾ 3. *Nobiles Petrus et Roman Popielowsczi dicti Popowiczowie*.⁷⁾ 4. *Nobiles Petrus et Roman Popowiczowye dicti Popuelowye*.⁸⁾ 5. *Nobiles Petrus*

¹⁾ *Castr. Premisl.* Т. 23, pag. 530—531.

²⁾ *Ibidem*, Т. 25, pag. 1088—1092.

³⁾ *Ibidem*, Т. 284, pag. 213—214.

⁴⁾ Франко: Причинки до укр. оном. ст. 199.

⁵⁾ *Terr. Premisl.* Т. 15, pag. 545.

⁶⁾ *Ibidem*, Т. 16, pag. 197—198.

⁷⁾ *Castr. Premisl.* Т. 281, pag. 254.

⁸⁾ *Ibidem*, pag. 798—807.

et Roman Popowiczowie Popielowsczy.¹⁾ 6. Nobiles Petrus et Roman Popielowye dicti Popowiczowye.²⁾ 7. Nobilis Petrus Popiel dictus Popowycz.³⁾ 8. Nobilis Petrus Popowycz Popiel.⁴⁾ 9. Nobilis Roman Popuel Popowycz.⁵⁾ 10. Nobiles Petrus et Roman Popiele Popowycze.⁶⁾ 11. Nobiles Petrus et Roman Popuelowye Popowiczowie.⁷⁾

Дуже цікавий випадок, котрий удалося мені знайти в актах самотній раз, що Петро й Роман Кунашовичі уживали прізвища, утвореного від хресного імени свого батька, а саме Заньковята (Nobiles Petrus et Roman Popowiczowie dicti Zanykowietha).⁸⁾ Того роду форму патронімічних прізвищ стрічаємо не тільки серед Попелів у Попелях і в Котові в поборових реєстрах 1589 р. (Popiele: Sors Waskonis, Hryczkonis Iwaskowiąt; Kctow: Sors Waskonis, Hryckonis Iwaskowięta; Sors Jackonis et Prokopі Demkowięta filiorum Milka Popielowska),⁹⁾ але взагалі в українській народній ономастиці,¹⁰⁾ хоча від імени „Захар“ відоме досі було тільки патронімічне прізвище „Zacharcze“.¹¹⁾

Опираючися на актовім матеріалі, зібранім у „Жерелах до історії України-Руси“, Франко робить одну дуже цікаву замітку про назви, утворені від прізвища батька: „Інтересна, хоч у нашій матеріалі дуже мала групка прозвищ сього типу, та такої конструкції, що батько звався патронімічним прозвищем утвореним від імени його батька, а з того прозвища утворено нове для третього покоління. І так дід звався Петро, з того прозвано батька Петрич, а його син називається Petriczenieę (Ж. III, 340). Дід називався Кузьма, батько Кузьмич, а його діти Kuzmiczowieęta (Ж. I, 290). Дід називався Гринько, батько Гринькович, а його діти Hrynkowyszowieęta (Ж. IV, 350)“.¹²⁾ На перший погляд такий цікавий випадок маємо, здавалося би, в актах дочітно внуків Кунаша Попеля а синів Васька і Занька Кунашо-

¹⁾ Ibidem, T. 25, pag. 1053.

²⁾ Ibidem, pag. 1088—1092.

³⁾ Terr. Premisl. T. 16, pag. 250—251.

⁴⁾ Ibidem, pag. 602—603.

⁵⁾ Ibidem, pag. 601—602.

⁶⁾ Castr. Premisl. T. 29, pag. 368.

⁷⁾ Ibidem, T. 269, pag. 530.

⁸⁾ Ibidem, pag. 412.

⁹⁾ Źródła dziejowe XVIII. 1, st. 37—38.

¹⁰⁾ Франко: Op. cit. ст. 195—198.

¹¹⁾ Ibidem, *ст. 196.

¹²⁾ Ibidem, ст. 200.

вичів, а саме, що вони уживали не тільки патронімічного прізвища „Кунашович“, утвореного з імени свого діда, котрого уживали їх батьки, але також прізвища, утвореного з того прізвища для себе, яко для третого покоління. Се прізвище звучить в актах, як я зазначив, тільки на перший погляд: Кунашовичата. В 1558 р. виступають „Petrus et Roman dicti Kunassowictha“¹⁾ та „Paulus, Demko et Phethko Popyelowskye dicti Kunassowyctha“.²⁾ Отсе прізвище виглядає наче б перекручене писарем в актах „Kunaszowiczęta“. Приглянувшись одначе ближче, бачимо, що тут замість „с“ годиться читати „ę“, отже „Kunassowiętha“, а се прізвище Кунашовята є в тім випадку аналогічне з прізвищем „Кунашович“, отже тільки патронімічним прізвищем Васька і Занька, батьків Павла, Демка і Федька та Петра й Романа Кунашовичів, утвореним з імени їх діда Кунаша. Крім сього є воно аналогічне з прізвищем Петра й Романа, „Заньковята“, утвореним з імени їх батька Занька. Досі відомі були з актів тільки такі народні форми патронімічного прізвища, утвореного з імени Конаш: „Konaszienie, Konaszę, Konatcze“.³⁾

Подібно, як інші члени роду Попелів протягом XV і XVI ст. заставляли безустанку свої дідичні частки, роблять те саме й сини попа Занька Кунашовича, Петро й Роман. І так Петро Кунашович заставив 20. січня 1551 р. певну частку в Котові шляхтичеві Вартоломееві Найдаковському,⁴⁾ тому самому, котрому, як уже було згадано, заставив того ж року й дня свою частку в Котові Демко Кунашович, син Васька. Петро Кунашович заставив далі 28. липня 1551 р. частину свого поля в Котові Грицькові Колодрубовичеві Попелеві.⁵⁾ Спільно з своїм братом Романом Кунашовичем заставив Петро 24. січня 1553 р. частину поля в Попелях Марухні, вдові по Андрію Ступницькому,⁶⁾ а того ж року й дня заставили вони обидва частину поля в Попелях Вартоломееві Найдаковському.⁷⁾ Найдаковські не вдержалися в посіданню заставу в Котові, зате в Попелях мають вони ще свою частку в 1589 р., як свідчить про се поборовий реєстр, після котрого в Попелях існує „sors Bernardi

¹⁾ Castr. Premisl. T. 29, pag. 481.

²⁾ Ibidem, ст. 481—482.

³⁾ Франко: Op. cit., ст. 196.

⁴⁾ Terr. Premisl. T. 16, pag. 197—198.

⁵⁾ Ibidem, pag. 250—251.

⁶⁾ Ibidem, pag. 602—603.

⁷⁾ Ibidem, pag. 601—602.

Naidakowski, lan. $\frac{1}{2}$ “¹⁾). В Котові не мають Найдаковські в 1589 р. нічого.²⁾ Сей Бернард Найдаковський, котрий того ж року мав свою „sors“ також на „Suburbium Drohobycense“³⁾ був мабуть сином згаданого вище Вартоломея. При сій нагоді годиться замітити, що Найдаковські в Перемиській землі були гербу „Дєбно“.⁴⁾

В перем. городських актах облятована 5. VIII: 1559 р. одна справа, в котрій виступають яко пізвані сини Занька, Петро й Роман Кунашовичі, сини Васька, Павло, Демко і Федько Кунашовичі, а крім сього їх стрий, Рад Кунашович. Се згадані вже „adcitationes“ з 25. липня 1558 р. і з 15. чи 22. липня 1558 р. (дата неозначена точно з огляду на подане свято Маргарети, обходжене 13. і 20. липня). Обидва документи, хоча не вписані до актів у цілій основі, тільки в протоколярній формі, такі цікаві, що наводжу їх дослівно.

„1. *Feria 3. ipso die festi Scti Jacobi Apli (25. VII.) 1558.* Adcitationes tres ex parte famatarum Catherine, consortis Iwan Sędkowsky et Maruchne Steczowa, ciuium Drohobiczensium, una contra Petrum et Roman Popowicze dictos Kunassowiętha, successores olim Rad Popiel, altera et tertia contra Paulum, Demko et Pheythko Popielyowskye, tamquam contra successores Nobilis olim Rad Popiel, ratione violente occupationis certarum sortium in villis Popielye et Kothow.“⁵⁾

„2. *Feria 6. post festum Sete Margarethe (15. zgl. 22. VII.) 1558.* Adcitationes due ex parte famatarum Catherine, consortis famati Iwan Sudkowsky et Maruchne. Stheczkowa, ciuium Drohobyczensium, una contra nobilem olim Rad Popyelyowsky, altera contra Paulum, Demko et Pheythko Popielyowskye, dictos Kunassowyętha, ratione violente occupationis certarum sortium in villis Popielie et Kothow.“⁶⁾

Цікаві ці позви з того боку, що, як уже піднесено, маємо в них іншу форму патронімічного прізвища Попелів-Кунашовичів. Далі, цікаві вони ще тим, що сини Занька й Васька Кунашовичів названі тут „successores“ свого стрія Рада Кунашовича. Як уже в іншому місці було сказано, Рад Кунашович мав

1) *Źródła dziejowe* XVIII. 1, стр. 37.

2) *Ibidem*, стр. 37—38.

3) *Ibidem*, стр. 36.

4) *Ibidem* XVIII. 2, стр. 344.

5) *Castr. Premisl.* T. 29, pag. 481.

6) *Ibidem*, pag. 481—482.

сина Прокопа, але сей мабуть помер, так, що спадкоємцями Рада стали його братаничі. Справу, чому позов виданий проти Рада, хоча він названий „olim“, пояснив я вже вище. Які одначе претенсії могли мати згадані дві міщанки до часток у Попелях і в Котіві, з актів годі дізнатися.

Ще одна справа облятована в перемисьькім городі 5. серпня 1559 р., в якій виступають Попелі-Кунашовичі спільно з Попелями ріжних віток.

„Nobiles Liucz Oliechowicz, Paulus Kunassowicz, Petrus Kunassowicz, Demko Kunassowicz, Pheythko Pethelka (Кунашович), Jaczko Czarnokossa, Demko Stolban Popyelyowye et Misko Kolodrub protestati sunt solenniter officio presenti, quia ipsi hic requirebant in foresta regia pecora sibi abacta in fundo et hereditate Popielis, bouis quinquaginta, nec non equorum cum pultis viginti, quod sibi fore allegabant abacta et recepta per officium curie Samboriensis“.¹⁾

Можливо, що Попелі опиралися на реституційнім привілею на Котів із 26. IX. 1549 р., котрим король дав Попелям „silvarum praedictarum, quas pro nobis reservavimus, liberum usum fructum tam in incidendis lignis et roboribus, quam in pascendis pecoribus et pecudibus omnis generis, etiam suis propriis in glandine plenam potestatem“,²⁾ за що одначе заряд Самбірського двора заняв їм, очевидно безправно, 50 волів і кобилу з 20 лошатами. Кінця сеї справи в актах не находимо.

На закінчення отсього розділу про рід Попелів і його вітку, Попелів-Кунашовичів, згадаю, що син Занька Кунашовича, а брат Петра, Роман Кунашович, виступає ще в поборових реєстрах із 1589 р., маючи свої частки і в Попелях (Sors Romani Popiel $\frac{1}{8}$ agrī, hort. s. agr. 1) і в Котіві (Sors Romani Popiel, lan. 2, mol. 1 rot.).³⁾ Він дав почин новій вітці Попелів-Романовичів. Його син Іван Романович (Nobilis Joannes Popiel Romanowicz in villis Popiele et Kotow sortium suarum haeres) облятував у перемисьькім городі 3. лютого 1596 р. привілей Володислава Ягайла з 21. червня 1427 р. на Ратичну, в потвердженню короля Жигимонта Августа з 11. квітня 1549 р.⁴⁾

¹⁾ Ibidem, pag. 483.

²⁾ Гл. у мене Додаток ч. 5.

³⁾ Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37.

⁴⁾ Гл. у мене Додаток ч. 2 і 4.

V.

КУНАШОВИЧИ-ПОПЕЛІ Й ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ
САГАЙДАЧНИЙ.

Великопанські (магнатські), заможні, середньозаможні й дрібношляхетські роди в Перемиській землі в XV ст. — Приналежність роду Попелів до дрібної шляхти. — О. Яблоновський, В. Лозінський і М. Грушевський про їх українське походження. — Земельні посілости Попелів. — Хибне зачислення Яблоновським Котова до колльокаційних сіл. — Маєтковий стан Попелів по поборовому реєстру з 1589 р. — Попелі у своїх дідичних гніздах і поза ними. — Попелі в Львівській землі, в жидачівському і львівським повітах. — Попелі яко наслідники попів Івановських у Городку. — Утрата попівства в Городку в користь Винницьких. — Недостача родинної й гербової традиції серед Попелів. — Їх герб „Sulima“, імовірно яко пізніший набуток з XVII ст. — Попелі неозначених „гербів власних“, гербу „Sas“ і „Nafecz“. — Імовірне походження Петра Конашевича з вітки Кунашовичів-Попелів. — Герб „Робог“ Петра Конашевича. — Слідами Побогів у Перемищині в XV і XVI ст. — Коцеппольські одинокими представниками Побогів у Перемищині в XV і поч. XVI ст. — Імовірність родинної традиції серед Кунашовичів-Попелів про співгербовість із Коцеппольськими. — Посередні дані про імовірне походження Петра Конашевича з вітки Кунашовичів-Попелів. — Д-р Андрій Чайковський про походження нашого гетьмана з шляхетського роду Кульчицьких у Самбірщині. — Домашнє виховання Петра Конашевича під оглядом релігійним і воєнним. — Служба у Яна Аксака в Києві. — Вік Петра Конашевича і хронологічне пов'язання з Кунашовичами-Попелями. — Іван-Йов Княгиницький, земляк і сучасник Петра Конашевича та його побут в Острозі. — Імовірність побуту Петра Конашевича в Острозі за впливом Олександра Коцеппольського. — Станіслав Коцеппольський і „компромісова політика“ Петра Конашевича. — Останній із Конашевичів у Перемищині.

Дані, якими розпоряджаємо при досліджуванні походження гетьмана Петра Конашевича, як уже знаємо, вельми скупі. З панегірика Саковича довідуємося, що походив він із перемиського Підгір'я та, що уживав гербу „Робог“, а Єрлич поясняє ближче, що був він шляхтич родом від Самбора. Припускають, що належав до одної з дрібних шляхетських родин у Перемищині, а загально відомо, що Перемиська земля була з усіх земель Руського воевідства найбагатшою на дрібні шляхетські роди.¹⁾ В 1-й пол. XV ст. поділялася шляхта Перемиської землі на три категорії, бо крім великопанських (магнатських) родів, маємо там заможну шляхту, середньозаможну і вкінці убоге лицарство. До першої категорії шляхти належала передовсім стара

¹⁾ Łoziński: Prawem i lewem. T. I, wyd. 3. Lwów 1913, ст. 336; Грушевський: Історія України-Руси VI, Київ-Львів 1907, ст. 240.

земська шляхта, в більшій частині гербові Корчаки, Саси, Шалави, Нечуї, Коси, Варні. Все це українці, або зукраїнізовані нащадки Сасів.¹⁾

Найчисленнішу групу в Перемищині становила, як сказано вище, без сумніву дрібна шляхетська власність. Колонізаційний процес мусів тривав уже довгі часи, коли бачимо шляхту розміщену по всіх усядах прастарої землі, не виключаючи навіть Самбірщини. Переважна частина тої дрібношляхетської власності — це представники місцевих гербів, широко знаних на Підкарпаттю Сасів, Корчаків, Шалавів, а багато з них кров'ю й заслугами набувало привілеї на посідану землю.²⁾ Розміщені ці дрібношляхетські роди по цілій Перемиській землі, особливо довкола головних міст, як от Перемишль, Самбір, Дрогобич, Стрий, Радимно, Вишня, Мостиска, Нижанковичі, Нове Місто, Библо, Доброміль, Фельштин, Хирів і Бірча.³⁾ Ці їх гнізда — то первісно королівщини, котрі ся шляхта здебільша перемінювала на дідичну власність, розуміється не іншим способом, як тільки застугами і кров'ю в обороні землі.⁴⁾

Ол. Яблоновський, заслужений дослідник українських земель Польської Речіпосполитої, так характеризує сю дрібну шляхетську земельну власність на Галицькій Україні:⁵⁾

„Drobna własność szlachecka występowała na Rusi Cz. pod koniec wieku XVI-go w dość urozmaiconej jeszcze postaci. Zależało to w znacznej mierze od trybu powstania samego tej własności.

Tak więc pierwsze miejsce zajmowały pod tym względem osady (wsie) nadawane ludziom wojennym (bojarom i t. p.) pod obowiązkiem wyłącznym służby zamkowej etc., a z których to osad wytworzyły się następnie, z postępowaniem niezależniania się od tych obowiązków, posiadłości ziemiańskie jedno- i parowioskowe oraz gniazda szlacheckie („okolice“), ogarniające pierwotnie grupy rozrodzonych członków jednego rodu, o jednym mianie, od nazwy samej osady (wsi) wziętem...⁶⁾

Обок цих двох powyższych postaci drobnej власності шля-

¹⁾ Пор. передмову д-ра Прохаски до AGZ. XVII, ст. X.

²⁾ Пор. його ж передмову до AGZ. XVIII, ст. XVI.

³⁾ Ibidem, ст. XXII.

⁴⁾ Ibidem, ст. XVIII.

⁵⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 317.

⁶⁾ Сього не можна прикладати до назвиська Попелів, бо як я у відповідному місці підніс, село Попелі одержало назву від імени свого основника.

checkiej¹⁾ wytworzyła się z biegiem czasu jeszcze jedna; mianowicie kollokacye, powstałe z rozdrobnienia wsi ziemiańskich na działki, przechodzące w posiadanie najczęściej przybyszów różnych nazw i pochodzenia.

Nareszcie do kategorii drobnej własności szlacheckiej można poniekąd zaliczyć i dziedziczne działki szlachty jeszcze pod k. w. XVI-go feudalnie zawisłej w niektórych dobrach wielkopańskich — szlachty „manow“, rodzaj szlachty „czynszowej“ późniejszych czasów na Rusi ukraińskiej.

До таких дрібних шляхетських родів у Перемиській землі належав також відомий нам рід Попелів. Окрім свого родового гнізда Попелів у дрогобицьким повіті, яке походило із надання короля Ягайла, мали вони ще хвилево в Сяніччині село Підлісе (Полісе), рівно ж із надання того короля, опісля продане за дозволом короля, далі село Ратичну в дрогобицьким повіті, також із надання короля Ягайла, що зілялося опісля з Попелями, вкінці село Котів, на пограниччю повітів дрогобицького й самбірського, надане королем Ягайлом, відобране власникам за Жигимонта I, а за його наслідника Жигимонта Августа привернене реституційним привілеєм, із певними застереженнями, його власникам. Ми мали нагоду в попередньому розділі пізнати стан тої дрібної земельної власности, що була в руках Попелів протягом цілого XV аж до починів 2-ої пол. XVI ст. Як представлялася вона при кінці XVI ст.?

Перечислюючи гнізда сильно розроджених дрібних шляхетських родів у Перемиській землі, котрі витворили масу загородової, околичної шляхти, подає Яблоновський в дрогобицьким повіті яко такі гнізда Попелі й Котів, зачисляючи їх до „gniazd drobnej ruskiej szlachty“.²⁾ В. Лозінський, подаючи спис дрібної шляхти в Перемиській землі, між нею й Попелів, пише: „Wszystko to szlachta ruska, jeszcze mało spolszczona, twarodo stojąca przy swoim wschodnim obrządku, obok popów najsilniejszy filar antiunickiej ortodoksyi. Nie latynizuje ani polszczy swoich imion chrzestnych, owszem używa ich nawet w aktach zawsze w chłopskiem familiarnem zdrobnieniu, same to jeszcze Łeśki, Sienie, Hrycki, Feđki, Ilki, Steczki, Waśki, Jurki, Hawryły, Demki, z przydomkami czyli imioniskami, które ich mają odróżniać między

¹⁾ Яблоновський говорить далі про визволені поступенно з залежності частки певних солтиств і вйїтївств на німецьким праві та волоських князївств.

²⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 320.

sobą, a które zachowały się do naszych czasów“.¹⁾ При Попелях згадує Лозінський про їх деякі „przydomki Chwościak, Chwostowicz, Kołodrub i t. p.“²⁾ В уступі „Nazwiska Szlachty wogóle“ підчеркує Яблоновський те, що в заранню XVI ст. червоноруська шляхта мала вже усталені назвиська, без огляду на таке чи інше її походження, але зазначає, що „Nazwisk. przezwiskowych z patronymicznemi utrzymało się bardzo niewiele. stosunkowo“ і зачисляє до них назвисько „Popiel“.³⁾ Про деякі прізвища Попелів згадує Яблоновський в уступі „(Nazwy) Przezwy“: „W jednym gnieździe siedząca szlachta, wspólne nazwisko nosząca, wyróżniała się między sobą nazwami patronym. lub wprost przezwami. Tak:... w pow. drohob.: wśród Popielów — Tarapatycze, Petelczyce, etc. etc.“⁴⁾ Акад. Грушевський пише про ту дрібну шляхту осьяк: „Тої дрібної — і ще дрібнішої української шляхти було в XVI віці в Галичині багато (особливо в Перемиській землі) і до неї в XVII в. прилучаються, розмножившись й підупавши ще більше в своїм упослідженню — відсунені від усього, що несло доходи і впливи, — майже всі ті українські роди, які не вигасли й не спольщилися протягом XVI віка“.⁵⁾ Доповняючи де в чім Лозінського, подає акад. Грушевський каталог сеї української шляхти з першої пол. XVII ст., вчисляючи до неї й Попелів.⁶⁾

До одної з категорій дрібно-шляхетської земельної власності належали т. зв. кольокації. Ось що пише про них Яблоновський: „Obok posiadłości jedno- i parowioskowych oraz rojnych gniazd szlachty okolicznej, do kategorii drobnej własności ziemiańskiej trzeba zaliczyć i t. zw. kollokacye..

A jest już ich sporo, pod koniec w. XVI-go, jeśli nie po wszystkich, to po przeważnej części powiatów Rusi Cz. Jednocześnie bowiem z urastaniem nowych latyfundiј przez pochłanianie dóbr pomniejszych odbywał się proces rozdrabiania się, nie tylko już majątności znaczniejszych, lecz nawet dziedzin jednowioskowych — po za gniazdami szlachty okolicznej oczywiście.

Takie rozdrobione, na działki różnej wielkości, nadto zostające we władaniu posiadaczy nazw. różnych, — wsie poosobne stanowiły właśnie t. zw. kollokacye“.⁷⁾

¹⁾ Łoziński: Prawem i lewem I, ст. 337.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 349.

⁴⁾ Ibidem, ст. 352—353.

⁵⁾ Грушевський: Історія Укр.-Руси VI, ст. 240.

⁶⁾ Ibidem.

⁷⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 324.

Перечислюючи колькокаційні села, котрі виступають уже виразніше під кінець XVI ст., в Перемиській землі, дрогобицького повіту, зачисляє Яблоновський до них і село Котів.¹⁾ Одначе, на мою думку, Котова не можна зачисляти до колькокаційних сіл. Знаємо, що Котів дістали були Попелі дорогою надання ще від короля Ягайла, отже був він так само родовим гніздом Попелів, як і самі Попелі. І хоч опісля се село відобрано власникам, привернено його їм вкінці назад. В поборових реєстрах з 1589 р., на котрі покликується Яблоновський, остає Котів не „we władaniu posiadaczy nazw różnych“, як він думає, а в руках одного роду Попелів, тільки з найріжнороднішими прізвищами. І так маємо там „sors Romani Popiel“, далі „Sors Feitkonis Styborowicz et Klim fratris ejus et successorum Wasczowicz“; все се частки Попелів. Потім іде „sors Iwani Kołodrub, Sors Steckonis Andreiowicz Kołodrubowicz, Waskonis, Hryckonis Iwaskowięta“; все се рівно ж Попелі. Частками Попелів у Котові були „Sors Maruchne Brosniewskiej (се прізвище одної вітки Попелів) cum Petro et Sien filiis ejus, sors Iwani Kalicz et Andrei Kołodrubowicz, Sors Jackonis et Procopii Demkowięta filiorum Milka Popielowa, Sors Stephani cum Hryczkone germano et Kostone patrueli fratribus, Iwani Huinczyk, Martini Popielowicz, Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Peteliczow“.²⁾ Все се один в одного Попелі з своїми прізвищами. В їх отже руках був у 1589 році цілий Котів, котрий годі з того приводу зачисляти до колькокаційних сіл, як се зробив Яблоновський, не знаючи очевидно історії сього села і його зв'язку з Попелями, що я у відповідному місці представив на основі автентичних документів.

Переходячи до питання про кількість і величину часток (sortes) в родових гніздах околичної шляхти і в колькокаційних селах, виказує Яблоновський, що в 1589 р. було в Попелях 6 часток, в Котові 9.³⁾ Коли отже, як обчисляє Яблоновський, пересічна норма таких часток виносила від 5—7, то хоча деколи було їх менше, часом було їх значно більше.⁴⁾ Кількість часток у Попелях (6) відповідає сій пересічній нормі, зате в Котові (9) переступає вона згадану пересічну норму. Що до величини, то частки околичної шляхти були деколи дуже дрібні. І так у Попелях у поборовім реєстрі з 1589 р. стрічаємо частку,

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Ibidem, XVIII. 1, ст. 37—38.

³⁾ Ibidem, XVIII. 2, ст. 325.

⁴⁾ Ibidem.

посідаючи 1 млин на 3-х учасників, другу частку тільки $\frac{1}{8}$ лану з 1 загородником без поля.¹⁾

Яблоновський звертає увагу на те, що дрібна шляхта мала мимомовно всього на своїх частках також і підданих, нераз загородників без поля і з полем, а навіть і кметів.) В 1589 р. стрічаємо в Попелях уже тільки загородників,³⁾ хоча ще в 1551 р. Попелі, як уже знаємо з попереднього, мали своїх підданих кметів.⁴⁾

Справедливо підчеркує Яблоновський ту обставину, що під кінець XVI ст. вже рідко стрічаємо шляхетське гніздо, в котрім усі частки (sortes) належали б до членів первісного роду; вже майже всюди виступають і чужі приходні.⁵⁾ Одначе дотично посілостей Попелів висновки Яблоновського вимагають деяких спростовань. І так у Попелях вичисляє він як власників часток також „Wolickich, Krynickich, Brosniowskich etc.“⁶⁾ Правда, приходнем був там у 1589 р. Николай Волицький, Ілля Криницький і Бернард Найдаковський, що посідали в Попелях свої частки попри самих Попелів,⁷⁾ одначе Брошньовські не були тут приходнями, а давніми дідичами, бо „Брошньовський“, як зазначено на початку IV-го розділу отсеї монографії, се прізвище одної вітки Попелів, котра приняла опісля його як назвисько, а назвисько „Попель“ прибрала собі як прізвище. Отже Марухна Брошньовська та її сини Петро й Сенько, котрі виступають в поборових реєстрах із 1589 р. в Попелях і в Котові,⁸⁾ не належали до приходнів, а таки до самого роду Попелів. Далі невірним є погляд Яблоновського, що в Котові нема в 1589 р. „chyba ani jednego z Kotowskich“⁹⁾ та, що під кінець XVI ст. Котів належав до таких шляхетських гнізд, „w których już wszystkie w ogóle działki (sortes) należą do przybyszów“.¹⁰⁾ Правда, знані нам численні шляхетські роди з назвиськом „Kotowski“ з ріжними гербами, як „Łada“ (з Котова в Віській землі), „Pomian“ (з Котовиць на Жмуді), „Puchała“ (з Кот Люто-

1) Ibidem, ст. 326.

2) Ibidem, ст. 329.

3) Ibidem.

4) Terr. Premisl. T. 16, pag. 128—129 i 175—176.

5) Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 337.

6) Ibidem.

7) Ibidem XVIII. 1, ст. 37.

8) Ibidem, ст. 37—38.

9) Ibidem XVIII. 2, ст. 337.

10) Ibidem, ст. 338.

стань у Ломжинським), „Trzaska“ (в Равським), а навіть Котовські „на Rusi i Wołyniu 1528 (M. Woł.)“¹⁾, одначе з Котовом у дрогобицьким повіті не мали вони нічого спільного й ніколи там не сиділи. Котів, як кілька разів підчеркнено, був наданий королем Ягайлом Попелям, і ще в 1589 р. поборовий реєстр вичисляє в Котові не якихось приходнів, а виключно самих Попелів, відвічних власників сього села.

Між дрібношляхетськими родами, що ще під кінець XVI ст. держалися своїх родових гнізд, вичисляє Яблоновський у Перемиській землі, дрогобицького повіту, рід Попелів гербу „Sulima“.²⁾ До тих родових гнізд належав, як я виказав супроти хибного погляду Яблоновського, Котів, а в першій мірі самі Попелі. В поборовім реєстрі з 1589 р. вичислено там „Sors Romani Popiel“, далі „Sors Steckonis Andreiowicz, Waskonis, Hryczkonis Iwaskowiāt“, „Sors Maruchny Brosniowskiej (Попелевої) cum Petro, Sien“ (в реєстрі хибно „Petrosien“), „Sors Iwani Kalicz et Andreae Kołodrubowicz“, „Sors Timkonis Krutymowicz, Stassia Tarapatycza, Kuzmy Chotyniowicza“, вкінці „Sors Iwani, Waskonis, Ihnaty Petelczow“.³⁾ Але й той погляд Яблоновського, що під кінець XVI ст. Попелі держалися свого родового гнізда, вимагає деяких спростовань. Ми бачили, як рід Попелів не тільки в XVI, але й у XV ст. був сильно розроджений, що спричинило роздроблювання їх дідицтва на безліч часток. Безконечні застави й перепродування Попелями своїх дідичних часток, представлені у відповідному місці, були на дневному порядку. В Попелях і в Котові ставало вже тісно. Тому то деякі з Попелів переносяться у Львівську землю, хоча й не зривають з дідичними селами, Попелями й Котовом. Почин зробила в тому напрямі вітка Попелів, Брошньовські, прозвані так від села Брошнева в Львівській землі, в жидачівським повіті. Коли вони вперше перенеслися до Брошнева, нема певних доказів. У „Regestrum exactionis fertorum“ із 1515 р. у Львівській землі стрічаємо в Брошневі, що був тоді „funditus crematum“, двох Брошньовських, Іванка і Стецька (Sors Iwanko lan. 1, sors Steczko lan. 1).⁴⁾ В поборовім реєстрі з 1578 р. стрічаємо в Брошневі „sors Pauli Popiel, lan. 1/2“.⁵⁾ Се без сумніву Павло

¹⁾ Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 178—179.

²⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 331.

³⁾ Ibidem, XVIII. 1, ст. 37.

⁴⁾ Ibidem, ст. 167.

⁵⁾ Ibidem, ст. 82.

Брошньовський-Попель, відомий нам із справи з Демком, Миськом і Павлом Кунашовичами 26. I. 1554 р.¹⁾ У тім самім реєстрі 1578 р. виступають в Брошневi Ілля Лехно і Ілля Брошньовські (Sors Ilias Lechno, Ilias Brosmowsky (sic!), lan. $\frac{3}{4}$).²⁾ Ілля Брошньовський (Ilia Brossniowski Popyel), власник частки в Попелях, виступає в спорі з Павлом Кунашовичем Попелем 30. X. 1553 р. і 26. II. 1554 р.³⁾, а без сумніву він ідентичний із Іллею Брошньовським з 1578 р. У Львівській землі, в жидачівськiм повіті, виступає в поборових реєстрах із 1578 р. Грицько Брошньовський, котрий посідає частки в селі Топільську (Sors Hryczko Brosmowski, arat. $\frac{1}{4}$) і в Гошеві (Sors Hryczko Brosmowski, lan. $\frac{1}{4}$).⁴⁾

В селі Чайковичах Львівської землі, львівського повіту, згаданий у 1578 р. аж два рази Федько Попелевич (sors Feitko Popielowicz, lan. $\frac{1}{2}$, Feitko Popielowicz, lan. 1).⁵⁾ Побіч нього виступають там Чайковські з прізвищами „Беринда“, „Кункович“, отже „Popielowicz“ могло б означати рівно ж одно прізвище Чайковських. Одначе тому, що в Чайковичах не сидять уже самі Чайковські, а частки мають також Натковський і три Тишковські, можна Федька Попелевича вважати Попелем, тим більше, що Попелі появляються від першої пол. XVI ст. ще в іншій місцевості львівського повіту, а саме в Городку.

Поява Попелів у Городку стоїть у зв'язку з тамошньою церквою св. Івана Хрестителя (положеною на передмістю) і з тамошнім приходством.⁶⁾ Для згаданої церкви видав був грамоту король Володислав Ягайло, одначе ся грамота відома тільки зі згадки в потвердженню її вел. кн. Свитригайлом з датою: Городок, 1. січня 1403 р., індикту 6. З огляду на те, що індикт 6-ий відповідає 1443 р. та з огляду на всякого роду інші обставини, нині загально приймається в історичній науці, що Свитригайлова грамота відноситься не до 1403, а до 1443 р.⁷⁾ По-

1) Castr. Premisl. T. 27, pag. 80.

2) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 82.

3) Castr. Premisl. T. 282, pag. 170—171 і T. 27, pag. 82.

4) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 82—83.

5) Ibidem, ст. 64—65.

6) Шараневичъ: Черты изъ исторіи бенефіцій... ст. 33—44. Опираюся на праці Шараневича, доповняючи її деякими новими даними.

7) На основі копії, зладженої Я. Головацьким із оригіналу, видана вона в Акты Ю. и. З. Россіи II, ч. 69, ст. 105; Головацкій: Памятники дипломатическаго и судебно-дѣловаго языка русскаго въ древнемъ Галицко-володимирскомъ княжествѣ... въ XIV и XV столѣтіяхъ. (Відб. з „Науко-

твердження Ягайлової грамоти видане для попа Васька Івановського. Шараневич зазначає, що „прозвище „Івановській“ одно изъ найстаршихъ священническихъ, отъ церкви св. Іоанна въ Городку, такъ якъ прозвище священниківъ Микулинськихъ отъ церкви св. Николая во Львовѣ“.¹⁾ Коли давня церква св. Івана на передмістю Городка погоріла, її землі присвоїла собі родина Попелів, яко наслідники священників Івановських.²⁾ Що до родини Попелів у Городку, пише Шараневич так: „Не имѣю доказательствъ, походилили родина священническая Попелей въ Городку отъ Васька Івановского, упомянутого священника въ Свидригайловой грамотѣ, — родина, которая держала церковъ и лань вольный той-же церкви черезъ цѣлое XVI и черезъ первую половину XVII столѣтія, а которая въ время короля польского Владислава IV сталася такъ численною“.³⁾

На мою думку, священники Попелі в Городку не походили з роду священників Івановських, а імовірно з роду Попелів у Дрогобиччині, котрі видали зпоміж себе в кінці XV ст. відомого попа Йоська, а в першій пол. XVI ст. попа Захара-Занька Кунашовича. Попелі в Городку походили, подібно як Попелі в Дрогобиччині, з дрібно-шляхетського роду і в усіх документах виступають з предикатом „nobilis“, „nobiles“.⁴⁾ До сусідньої Львівської землі мусіли вони зайти, бо в найстарших львівських судових записках з XV ст. їх не стрічаємо.⁵⁾ Наслідниками Івановських були вони без сумніву дорогою подружжя, на що

вого Сборника“ 1866). Львів 1867, ч. XXVI, ст. 25—26; Русская Историческая Библиотека II, ч. 17, ст. 16. На основі автопсії оригіналу, що зберігався в архіві Експ. митроп. Андрея гр. Шептицького (оригінал вивезений у 1914 р. російськими властями, звернений уже назад щойно в 1928 році) дав я статтю п. з. „До питання про Свидригайлове надання для церкви в Городку 1403 р.“ в моїй розвідці „Кілька документів і заміток до часів вел. князів Свидригайла і Жигимонта Кейстутовича“. Записки Н. Т. ім. Ш. т. 115. Львів 1913, ст. 6—10. На основі попередніх видань, не знаючи оригіналу, передрукував сю грамоту з поясненнями Вол. Розов: Українські грамоти. Том I: XIV в. і перша половина XV в. (Пам'ятки і студії з історії української мови, випуск 1). Київ 1928, ч. 78, ст. 143—146.

¹⁾ Шараневичъ: *Op. cit.* ст. 34—35.

²⁾ *Ibidem*, ст. 37, прим. *).

³⁾ *Ibidem*. ст. 39—40.

⁴⁾ *Ibidem*, ст. 40.

⁵⁾ *Popr. Akta Gr. i Z. XIV, Lwów 1899 i XV, Lwów 1891. Łoziński: Prawem i lewem I*, ст. 337, вичисляє Попелів не тільки між дрібною шляхтою Перемиської землі, але також між дрібною шляхтою Львівської землі.

є певні докази. Першим священиком з роду Попелів при церкві св. Івана в Городку був здається Гриць (religiosus Hricz, popo ecclesiae sancti Ioannis in oppido Grodek), на котрого просьбу король Жигимонт I грамотою, виданою в Кракові 1. грудня 1538 р. (feria quarta post festum conceptionis virg. Mariae) рішив, що по смерті Грицька має одержати церкву й її землі його син Іван¹⁾. Згаданий піп Грицько був без сумніву зятем і наслідником останнього попа з роду Івановських, як можна догадуватися з реєстри королівської грамоти з 23. серпня 1547 р.:

„Hrisko poponi de Grodek, dicto Popiel, in exemptionem officii poponatus et bonorum ecclesiae ruthenicae, Iwanowskie nuncupatorum, in suburbio Grodecensi sitorum, ex manibus Annae, socerae suae et Jarosz, Fiedko et Hawrilo filiorum et Oriska ac Tuncza, filiarum dictae Annae, consensus datur“.²⁾ Отже Анна, теща Грицька Попеля, була певно вдовою по попі Івановським, котрого наслідником на основі королівських грамот із 1538 і 1547 р. став Грицько Попель. Шараневич стверджує, що за володіння короля Жигимонта Августа церкву св. Івана в Городку, з приналежною до неї землею держать священики з роду Попелів. Згаданий Шараневичем Григорій Попель (religiosus Gregorius Popiel, r. gr. popo dictus Iwanowski), для котрого король Жигимонт Август потвердив у 1556 р. Свитригайлову грамоту³⁾, ідентичний, очевидно, з попом Грицьком з 1538 і 1547 р., а „Івановський“, се вже його нове прізвище по обняттю в посідання церкви св. Івана. Потвердження Свитригайлової грамоти кор. Жигимонтом Августом заховалося в оригіналі з датою: Варшава, 11. листопада 1556 р.⁴⁾

Із дальшх священиків у Городку з роду Попелів вичисляє Шараневич Юрія і його сина Романа, котрим король Жигимонт III потвердив у 1596 р. грамоту Свитригайла.⁵⁾ Отсе потвердження з датою: Варшава, 13. липня 1596 р. заховалося в оригіналі⁶⁾. Знову ж король Володислав IV грамотою, виданою у Львові 16. жовтня 1634 р. потвердив старий запис до-

¹⁾ Шараневичъ: Op. cit. ст. 38.

²⁾ Wierzbowski: Matr. Regni Pol. Sum. IV, 3. Varsoviae 1915, ст. 239, № 22936.

³⁾ Шараневичъ: Op. cit. ст. 39.

⁴⁾ Архів кн. Чарторийських у Кракові, ч. інв. дипл. 900 (опр. в Vol. V, к. 41). Пор. ще мою статтю в Записках т. 115, ст. 8.

⁵⁾ Шараневичъ: Op. cit. ст. 39.

⁶⁾ Арх. кн. Чартор., ч. інв. дипл. 1027 (опр. в Vol. V, к. 50). Пор. ще мою статтю в Записках т. 115, ст. 9.

тично церкви св. Івана синам і донькам Івана Попеля, а саме „Nicolao, Alexandro, Basilio et Paulo, Margarethae et Eufemiae, filiorum filiarumque ipsius et legitimorum successorum“.¹⁾ Ще за короля Жигимонта III в 1611 р. священник Михайло Попель, син Івана Попеля (котрий, як здогадується Шараневич, був сином Романа), одержав по батькові презенту від того короля на другу церкву в Городку, а саме на церкву св. Николая.²⁾ Грамота видана в Варшаві 23. листопада 1611 р.³⁾ Презенту на ту церкву одержав опісля від короля Івана Казимира привілеєм, виданим у Варшаві 25. серпня 1654 р., Стефан Попель.⁴⁾

Одначе вже в 1672 р. уступили Попелі церкву св. Николая священничій родині Винницьких (що походили з дрібношляхетського роду гербу „Сас“ у Самбірщині)⁵⁾, а ще в 1662 р. уступили Попелі церкву св. Івана братству, що повстало при ній. Причиною сього було те, що члени родини Попелів, покинувши священниче звання, стали світськими людьми й не дбали про богослуження, обряд і церковні треби городецьких прихожан. З того вийшла скарга, внесена братством до городецького старости Станислава Потоцького і його жінки Анни Могилянки 1662 р. В скарзі сказано: „Cerkiew pod tytułem św. Jana na przedmieściu Grodeckim będąca, zaniedbana per injuriam temporis i przez nieprzyjaciela zupełnie spalona, — a urodzeni Popielowie, ludzie świeccy, bona spiritualia et ecclesiastica inhabiles, cmentarów pomienionej cerkwi i gruntów do niej należących posesorowie, ci to wszystko, co do porządków i obrzędów cerkiewnych i gruntów tamecznych pretendowali z pewnych respektów, per abusum stracili“. Цдойно, коли вмішалися в ту справу духовні й світські власті, за посередництвом церковного братства, утверджується при передміських церквах св. Івана і св. Николая в Городку нова священнича родина Винницьких, прихильна церковній унії. Бути може, що з того приводу здобула вона собі прихильність короля Івана III, котрий в 1676 р. надав і потвердив посідання святониколаївської церкви в Городку і приналежних ґрунтів священникові Стефанові Винницьькому й його синам Юрієві, Антонові

¹⁾ Шараневичъ: Op. cit. ст. 39.

²⁾ Ibidem, ст. 40.

³⁾ Castr. Leop. T. 439, pag. 1287—1289.

⁴⁾ Ibidem, T. 412, pag. 2061.

⁵⁾ Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 31; XVIII. 2, ст. 331.

й Стефанові, яко його наслідникам. В 1695 р. король Іван III надав і потвердив також посідання церкви і ґрунтів св. Івана „szlachetnym synom Stefana Winnickiego, Jerzemu, Antoniemu i Stefanowi“,¹⁾ а грамотою, виданою в Варшаві 21. січня 1696 р. затвердив той король Стефана Винницького яко адміністратора сеї церкви.²⁾

Слід зв'язи церковних земель у Городку з родиною Попелів заховався також у назві, утвореній для сих земель із родового назвиська Попелів. А саме на обороті грамоти Свигригайла маємо таку пізнішу дописку: „№ 1. Popielowczyzna w Grodku“.³⁾ Того роду місцеві назви на „-uzna“, „-izna“ заховалися в деяких околицях. І так у заставнім листі Констанції Матушевичевої, писанім у Павлові (коло Радехова) 3. січня 1703 р., сказано, що позичені нею 100 злп. у „ІМЇ Pana Macieja z Nadola Łackiego, towarzysza chorągwi panczernej ІW. ІМЇ Pana Kasztelana Chełmskiego“ на похорони її мужа, „na pewny grónt są dane, to jest dworzysko nazwane Barwinszczyzna, z ogrodem, zagumieniem, polem, sianożęcią, co do tego dworzyska należy i wszystkimi należytościami, które to dworzysko wyż mianowane puszczam kontraktem trzyletnim...“⁴⁾ В повітах плонським і плоцьким мали того роду спеціальні назви шляхетські частки або осади, звані там загально „фортунами“, а назви для тих „форту“ взяті з назвиськ родин, у котрих посіданню вони оставали (напр. „Karwowszczyzna, Chyczewizna, Starczewizna, Kraszewizna“).⁵⁾ І хоча власники часто змінялися, назви „форту“ довго ще заховали свою первісну назву.⁶⁾ Знова один із новіших дослідників географічних назв, Юлій Зборовський, у своїй розвідці п. з. „Wskazówki do zbierania nazw geograficznych“, каже, що „Zakończenie -izna powtarza się w nazwach nowego pochodzenia i oznacza wtedy często spuściznę, jak pole Jamrozowizna, grunt po Jamrozie czyli Ambrożym (por. ojcowizna)“.⁷⁾

1) Шараневичъ: Op. cit. ст. 40—42.

2) Castr. Leop. T. 471, pag. 1372—1374.

3) Розов: Op. cit. ст. 143.

4) Castr. Buscensia T. 26, pag. 1203.

5) Sadkowski: Szlachta drobna w powiatach Płońskim i Płockim. Przydomki osób i wiosek. Wisła T. XVII, 1903, ст. 671 і 674.

6) Ibidem, ст. 671. Ще нині в Павлові (к. Радехова) заховалася згадана вже назва „Бярвінщина“, на означення певного поля чи сіножати, як подав мені усно 28. IX. 1923 р. о. Сохоцький з Павлова.

7) Biblijoteczka Towarzystwa miłośników języka polskiego. № 4, Kraków 1923, ст. 8.

Сліди Попелів у Городеччині заховалися ще в одній місцевій назві. А саме 6 кілом. на південний захід від Городка лежить село Долиняни з присілками Попелі і Korzeniowszczyzna¹⁾ (пор. назву „Porielowszczyzna“ в Городку). Присілок Попелі становить у східній стороні Долинян громаду домів²⁾ і остає безперечно в зв'язку з Попелями, колишньою священичою династією в Городку.

Мимо того, що Яблонівський, Лозинський і Грушевський зачисляють рід Попелів до дрібної української шляхти в Перемиській землі, про їх дійсне походження не можемо нічого певного сказати. Ніяка родинна традиція не дійшла до нас, а польський геральдик XVI ст. Папроцький та геральдик XVII ст. Окольський взагалі про Попелів не згадують. Се нічого дивного, бо, як каже новіший геральдик Урусський, до пол. XVII ст. виступають Попелі здебільшого яко „zagrodowa szlachta“.³⁾ Тому то щойно геральдик першої пол. XVIII ст., Несецький, займається родом Попелів, згадуючи яко перших Попелів: Григорія в Конституції 1631 р., Івана, комісара від сойму 1633 р. для границь від Угорщини, вкінці Романа й Гаврила 1632 р.⁴⁾ Як уже знаємо, дає він їм герб „Sulima“.⁵⁾ На якій одначе основі уживали Попелі сього гербу, не знаємо рівно ж нічого певного.

В Перемиській землі ні в XV ні в XVI ст. шляхти сього гербу не стрічаємо.⁶⁾ Тільки в Сяницькій землі виступає в XV ст. рід Яцимірських, котрий уживав гербу „Sulima“. Сей рід не був одначе сам польського походження, а прибув коло 1375 р. до Польщі з Німеччини, з Міснії (Meissen). Першим з того роду був Фридерик, званий у Польщі „Misnar“ (себто „Meisnansis“) і він то 6. листопада 1390 р. одержав від короля Володслава Ягайла привілей на село Яцимір (Jaćmierz) в Сяницькій землі, від котрого пішло назвисько цілого роду.⁷⁾ Цікаво, що Яцимір лежить у близькому сусідстві (на півн. захід) Підліся

¹⁾ Słownik geogr. II, Warszawa 1881, ст. 101.

²⁾ Ibidem VIII, ст. 786.

³⁾ Uruski: Op. cit. XIV, ст. 242.

⁴⁾ Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

⁵⁾ Ibidem. Пор. ще у нього зіставлення Попелів з іншими співгербовиками. VIII, ст. 564—565.

⁶⁾ Пор. передмову д-ра Прохаски до AGZ. XVIII i Źródła dziejowe XVIII, 2.

⁷⁾ Dąbkowski: Fryderyk Jacimirski, miecznik sanocki, ст. 58—59.

(Поліся), пізніших Попелів у Сяніцькій землі. Підлісе (Полісе) було в посіданню Попелів також на основі надання короля Ягайла, опісля ж продане Попелями в 1431 р. Пелці з Юровець. З того, що Яцімірські й Попелі були гербу „Sulima“, не можна одначе робити ніяких висновків. Самого Фридерика Міснара Яцімірського правдоподібно адоптувала до гербу котрась із родин, що походила з роду Сулимів, бо Яцімірські уживали в пізніших часах сього гербу, котрого, очевидно, не могли принести з собою з Міснії. Тому, що Яцимір був попередно королівським селом, не могла існувати перед тим інша, автотонічна родина Яцімірських, з котрою можна би злучити тамтих Яцімірських. Імовірно тим адоптуючим був тесть Фридерика, котрий оженився уже в Польщі з невідомою ближче Катериною, походженням мабуть із Бецької землі.¹⁾ І хоча син Фридерика Міснара Яцімірського, також Фридерик, що вперше виступає в 1419 р., а помер між 1476 і 1479 р., посідав значні добра не тільки в землях Сяніцькій, Бецькій, Львівській і Вислицькій, але також у Перемиській землі, в повітах самбірським і дрогобицьким,²⁾ де сиділи Попелі, то не вважаючи на се, з огляду на один і той самий герб, годі дошукуватися якоїсь зв'язи між Яцімірськими й Попелями.

Чи отже й дотично Попелів можна припустити можливість адопції до гербу „Sulima“? Пекосінський висловив погляд, що в Польщі від початку були властиво два чинники, управнені, кожний зокрема, до надавання шляхетства, себто або сам король (властиві нобілітації), або поодинокі шляхетські роди, що довершували т. зв. адопцій до гербів.³⁾ Вельми важне спростовання до сього погляду дав проф. Бальцер.⁴⁾ Він каже, що беручи за основу зіставлення всіх знаних нобілітаційних актів від їх першої появи в Польщі (1413) аж до кінця володіння Баторія (1586), котре подав Пекосінський,⁵⁾ можемо, правда, ствердити, що випадки адопції до гербу є в тих часах доволі часті (на 178 актів є їх 99), але аж до 1574 р. кожний випадок адопції становить тільки підставу чи імпульс до зарядження но-

¹⁾ Ibidem, ст. 59.

²⁾ Ibidem, ст. 23 і 33.

³⁾ Piekosiński: Rycerstwo polskie wieków średnich. T. I. O dynastycznym szlachte polskiej pochodzeniu. Wyd. 2. Kraków 1896, ст. 150. Про адопції гл. тут же ст. 154, 165, 168 і 171.

⁴⁾ Balzer: Skartabelat w ustroju szlactwa polskiego. Kraków 1911, ст. 334/335, прим. 6.

⁵⁾ Piekosiński: Op. cit. ст. 260—314.

білітації самим королем, а всі дотичні нобілітаційні акти виходять під королівським іменем. Те саме повторяється в переважній частині також по 1574 р. З цілої тої доби не заховався ані один самостійний нобілітаційний акт, виставлений адоптуючим родом. Адопції товаришить усе королівська нобілітація. Свої замітки кінчає проф. Бальцер так: „Postąpimy trafnie, jeżeli właściwe prawo udzielania szlachectwa przyznamy w tym czasie samemu tylko królowi, nie zaś obok niego równorzędnie także adoptującym rodowi szlacheckim, gdyż adopcyja jest w każdym wypadku tylko aktem przygotowawczym, albo towarzyszącym nobilitacji królewskiej, nigdy zaś samoistnym momentem twórczym szlachectwa“.

Оскільки отже візьмемо під увагу справу шляхетства Попелів, не маємо ніяких даних говорити про їх нобілітацію королем, чи про королівську нобілітацію у зв'язку з адопцією якимсь родом до гербу „Sulima“. Яким отже способом дістався Попелям сей герб? Знаємо, що Попелів зачисляють до місцевих українських шляхетських родів. Сі роди, як пише Яблоновський, уживали в першій мірі на щиті гербового знаку „Сас“ те, на його думку, „bez wyjątku sama Ruś, mniejsza o legendę, prowadzącą ich niby przodka wspólnego z po za gór Beskidu, ze środowiska Wołoszy węgierskiej“.¹⁾ Рівно ж виключно, хоча не в таким розгалуженню, тільки староукраїнські роди уживають гербів Кердея, Шалава і Голобок,²⁾ а побіч них виступає група менше розгалужена від Сасів, уживаюча гербу „Корчак“.³⁾ І тільки всього! „Reszta zaś rodów, notorycznie staroruskich, przystosowała pierwotne znaki swe pieczętne do postaci wykształconych już herbów polskich lub poprzybierała była sobie wprost takowe. Częściej zaś od innych takie, jak: Nieczuja, Sulima, Junosza, Jastrząb, Ostoja“.⁴⁾ Те саме повторяє Яблоновський ще в іншому місці: „Reszta domów staroruskiego pochodzenia — kto wie czy nie druga połowa cała a może i część znaczniejsza — poprzybierała sobie sporadycznie przeróżne, gotowe już herby polskie lub poprzystosowywała znaki swe pieczętne do pobliskich takowym postacią, biorąc dla takich swych herbów i nazwy polskie już utarte“.⁵⁾

¹⁾ Źródła dziejowe XVIII, 2, str. 339. ²⁾ Ibidem.

³⁾ Ibidem, str. 341—342.

⁴⁾ Ibidem, str. 339.

⁵⁾ Ibidem, str. 342.

Дуже можливе отже те, що подібною дорогою явився в гербовім знамені роду Попелів герб „Sulima“. Та ми рішучо не знаємо, від якого часу зачали вони вживати сього гербу. Взагалі в XVI ст. гербова традиція Попелів дуже неясна. Ось знаємо вже, що один із Попелів, а саме Федько Кунашович Петелька, ужив на поборовім реєстрі з 1552 р. печатки, на котрій представляється його герб яко галузка рожі на мураві, з чотирма квітками. Той самий геральдик Віттиг, котрий подав нам про се звістку й відповідну репродукцію гербу (подану й у мене), подаючи „Spis gniazd rodowych“ на основі поборових книг, у Перемиській землі, в селі „Popielów“ (с. в. Попелі) нотує Попеля з прізвищем „Степанович“ (Popielowski Stepanowicz), котрий посідав „h(erb) własny“.¹⁾ На жаль, не подав Віттиг опису сього гербу, але в кожному разі не був се герб „Sulima“, бо в противному випадку був би він се зазначив, а не називав „herb własny“. Є ще інші певні вказівки, що Попелі уживали довільно ріжних гербів. І так д-р Прохаска пише: „Popielowscy (są herbu Sas) pochodzą z Popielów pod Drohobuzczem“.²⁾ Про тих Попелів гербу „Сас“ пише Урусський, що вони „Licznie rozrodzeni na Rusi Czerwonej, Podolu i Ukrainie“.³⁾ Велике їх число вилегітимувалося з шляхетства та з гербом „Сас“ в 1782 р. перед городським галицьким судом, а перед Виділом галицьких станів в рр.: 1808, 1809, 1820 і 1848.⁴⁾ Цікаве тут те, що Попелі з прізвищем „Олешкович“ уживають одні гербу „Сас“, другі гербу „Sulima“.⁵⁾ Були на Русі ще Попелі гербу „Nałęcz“,⁶⁾ але невідомо, в яким зв'язку стояли вони до Попелів із Перемиської землі. Попелі з прізвищем „Брошньовський“, з котрих деякі прийняли своє прізвище яко назвисько і виступають під назвиськом Брошньовський, а з прізвищем „Попель“, вилегітимувалися з кінцем XVIII ст. перед львівським судом земським і перемиським судом земським і городським з гербом „Sulima“, одначе крім сього вилегітимувалися й Брошньовські гербу „Сас“.⁷⁾ Яблоновський подає на основі поборових реєстрів у Львівській землі, в жидачівському повіті, „Broś-

¹⁾ Wittyg: Op. cit. ст. 422. В 1554 р., як я у відповідному місці згадав, виступає Мисько Степанович Попель. Castr. Premisl. T. 27, pag. 80.

²⁾ Пор. передмову до AGZ. XVIII, ст. XXI.

³⁾ Uruski: Op. cit. XIV, ст. 243.

⁴⁾ Poczet szlachty gal. i buk. ст. 200 і 329.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 329.

⁷⁾ Poczet szlachty gal. i buk. ст. 29 і 199.

niowski h. Sulima („de Br.“ Popiele)¹⁾, але ідентифікує їх там же з Брошнівськими гербу „Сас“: „Brośniowski h. Sas (Sulima)“.²⁾

Таке уживання різних гербів одним і тим самим шляхетським родом, а навіть одною й тою самою особою, не було в тих часах нічим дивним і було на днешньому порядку. Причиною сього було те, що, подібно як польські шляхетські назвиська, також і герби не були в XVI ст. устійнені й тому то шляхта мінjala свої герби по власній уподобі так, що одна й та сама особа уживає раз того, раз іншого гербу.³⁾ Щойно під кінець XVI ст. устали сі вібрації назвиськово-гербові й шляхта уодностійнює вже свої герби й назвиська.⁴⁾ Хто знає отже, чи уживання Попелями гербу „Sulima“ не датується щойно першою пол. XVII ст., т. є. від 1630-их рр., коли вони зачинають вибиватися наверх і через те ввійшли вже у гербар Несвцького.

¹⁾ Źródła dziejowe XVIII, 2, ст. 311.

²⁾ Ibidem, ст. 331.

³⁾ Wittig: Op. cit. ст. 11. Очевидна річ, що сим способом треба собі пояснювати ту обставину, що напр. в панеґірику з 1642 р. в честь львівського єпископа Арсенія Желиборського замість гербу „Сас“, яким печаталися Желиборські, уміщений герб „Прус“ 2-го або т. зв. „Wilcze kosy“. Бо хоча, як я підніс у вступі до отсеї монографії, акад. Студинський не береться рішати сеї справи, то одначе зовсім справедливо каже він, що „годі гадати, щоби печатня львівська через помилку напечатала герб „Прус“. Записки т. XII, ст. 10.

⁴⁾ Wittig: Op. cit. ст. 11. Що одначе ще й у XVIII ст. шляхта, відповідно до певних обставин, витискала на документах печатки раз із таким, другий раз із іншим гербом, подам характеристичний приклад на основі ориґінальних родинних документів. А саме Валентин Барвінський, в 1762 р. підчасий хенцінський (pocillator hęcinensis), а в 1769 р. підчасий лівський (pocillator livensis), на акті, виставленім 2. мая 1782 р. в Жидачеві, котрим його жінка Маґдаліна (з Брошнівських (1-о voto Лопацинська, 2-о voto Сосновська) ділить свою посагову суму між дочки, а також на акті з тої ж дати, котрим сам В. Барвінський зрікається права доживоття, витиснув він сигнетову печатку з гербом „Lubicz“, хоча належав до родини, що печатається гербом „Jastrzębiec“. На тій основі в Boniecki: Herbarz Polski. Uzupełnienia i sprostowania do Części I. — Zeszyt III. Warszawa 1902, ст. 87, уміщені „Barwiński h. Lubicz“. Бонецький (згл. геральдик і міський хемік пок. Дунін-Вонсович, котрий Бонецькому давав інформації на основі згаданих документів, перехованих в „Архіві родини Барвінських“ у Львові) не доглянув одначе, що з правої сторони гербового щиту уміщена монограма „AŁ“. Справа отже зовсім ясна: власником сигнету був Antonius Łorasieński, перший чоловік Маґдаліни Барвінської, а В. Барвінський, не маючи під рукою іншої печатки, витиснув на документах, побіч свого власноручного підпису, замість свого родинного гербу „Jastrzębiec“, герб „Lubicz“ Лопацинських.

Се питання має немаловажне значіння при розв'язці квестії походження гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Коли поставимо собі питання, з якого дрібношляхетського роду в Перемиській землі міг походити наш гетьман, то під увагу можна брати тільки два роди: Кунашовичів-Уніховських і Кунашовичів-Попелів. Але при кінці III-го розділу отсеї монографії подав я причини, ізза яких годі нашого гетьмана лучити з Кунашовичами-Уніховськими. Остається отже тільки рід Кунашовичів-Попелів яко той, з котрого, по всякій імовірности, вийшов Петро Конашевич Сагайдачний.

Поминувши навіть доволі загальне означення в панегірику Саковича, що Петро Конашевич походив з підгірських Перемиських країв, докладніше означення Єрлича „od Sambru“ можна приложити цілком добре до родових гнізд Кунашовичів-Попелів, а саме до села Попелів під Дрогобичем і Котова, зачислюваного, як ми бачили, то до Дрогобиччини, то до Самбірщини. Далі, оскільки зпоміж Уніховських тільки сини Кунаша Уніховського уживали прізвища „Кунашович“, то зпоміж Попелів не тільки сини Кунаша Попеля, але й його внуки уживали прізвища „Кунашович“ або в зв'язку з назвиськом, або й самого прізвища, без назвиська. Дуже важною обставиною, котрої не можна навести при Кунашовичах-Уніховських, є те, що в цілім роді Попелів повторяється в XV і XVI ст. доволі часто хресне ім'я „Петро“, котре приходить майже в кожній вітці роду Попелів. І так у рр. 1492—1537 виступає Петро Колодрубович, а в 1558 р. його син Петро; в 1494 р. виступає Петро Мойсович, в 1551—1563 р. Петро Попович Кунашович Заньков'я¹⁾, а в 1589 р. Петро Брошньовський (Попель).²⁾ Невелика різниця у формі прізвищ „Кунашович“ і „Конашевич“, не становить тут нічого, бо, як уже зазначено на самім початку монографії, маємо тут діло з переходом безнаголосного „о“ в „у“ та з переходом „о“ в „е“ і протівно по шиплячих шелестівках. В протоколах Львівського Ставропигійського Братства з 15. липня 1661 р. названий також наш гетьман „Кунашович Шагайдачний“.³⁾ Знова в декларації

1) Пор. генеалогічні таблиці II і III.

2) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 37—38.

3) Архивъ юго-зап. Россіи ч. I, т. XI, ст. 221. „Кунашовича Шагайдачного золотих сто шестдесят“. В примітці 1. увага видавця: „Въ подлинникѣ пробѣль. Очевидно, опущено „Петра“.

козаків п. з. „Pismo od Kozaków Zaporozkich jegomci panu Stanisławowi Żółkiewskiemu i ichmciom panom komisarzom“ з датою „Działo się w obozie nad rzeką Rosią dnia ostatniego (т. є. 31) Octobris roku 1617“, котра зачинається від слів „Ja Piotr Kunaszewic hetman...“, підписаний „Piotr Kunaszewic natenczas wojsk jego król. mci. zaporozkiego hetman, ręką swą.“¹⁾

Одиноким аргументом проти лучности Петра Конашевича Сагайдачного з родом Попелів було б те, що в панегірику Саковича, на ритовині, яка зображає гетьмана, уміщений яко його герб — герб „Робог“. Супроти того одначе, що Попелі, як ми бачили, уживали довільно різних гербів, сей аргумент проти походження гетьмана з роду Попелів повинен відпасти. Ходило б тільки про те, щоби найти розв'язку питання, серед яких обставин у дрібної шляхти Перемиської землі явився герб „Робог“. Очевидна річ, що ся справа стоїть у зв'язку з питанням про розселення Побогів (Робогі) в Перемиській землі. Годиться таки зараз запримітити, що Побогі належали до корінно-мазовецьких родів попри такі роди, як: Jastrzębcy (разом із т. зв. „Terą podkowa“), Luby, Dołęgi, Ślepowny, Łady, Zagroby, Puchały, Boże Wole, Beliny, Bialiny, Dąbrowy, Niezgody, Pokory, Krzywdy. Всі ті роди посідали герби, утворені з комбінації підкови й хреста (згл. меча), деколи ще з додатком стріли або півмісяця й сиділи на Мазовші у безпосереднім сусідстві з собою. Найстаршим, найчисленнішим і наймогутнішим із тих родів був рід Jastrzębc-ів. Длугош каже, що багато з тих пізніше відрубних родів (а саме й Побогі), котрі мають у гербах підкови в різних відмінах, походять з роду Jastrzębies, від котрого колись відорвалися. Такому поглядові противиться проф. В. Семкович, доказуючи, що неможливо, щоби всі мазовецькі співгербовики, які мають в гербі відміну підкови, були рівночасно співродовиками²⁾, бо, коли брати під увагу хочби тільки не зовсім повний під тим оглядом гербар Несецького, тяжко припустити, щоби така величезна цифра, як 943 родини, могли представляти собою один спільний рід. На

¹⁾ Pisma Stanisława Żółkiewskiego... Wydał August Bielowski. Lwów 1861, ст. 318 і 322. Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 365, прим. 1, дає тій декларації хибно дату 30. X.

²⁾ Отці замітки опираю на Semkowicz: Ród Awdańców w wiekach średnich. Poznań 1920, ст. 311—314. У своїй вельми основній і цінній праці виказує автор також аналогічну зв'язь між родом Awdańc-ів (Абданків) Dębn-ів і Syrokoml-ів (розділ VI, ст. 306—315).

основі джерел і аналогій доходить проф. Семкович до заключення, що не всі пізніші співгербовики з XV чи XVI ст. є генетично співродовиками, не всі походять від спільного предка, але багато з них може носити спільний герб як о слід і ремінісценцію тої обставини, що їх предки стояли під спільною хоругвою, були служебним лицарством і мали на щитах однакові знамена (*godła*) своїх хоруговних панів, котрі перейшли дідично на їх нащадків. А в тім часі, коли формувався шляхетський стан на родовій основі, коли почали устійнюватися герби як признака стану, а разом родової приналежности, ввійшло се рядове лицарство на основі спільности гербу до родів своїх давніх хоруговних панів.

Рід Побогів не належав отже до автохтонів Перемиської землі. Переглядаючи каталог великопанських родів, заможної, середньозаможної й дрібної шляхти в Перемиській землі, зіставлений Ол. Яблоновським¹⁾ на основі поборових реєстрів і д-ром А. Прохаскою²⁾ на основі найстарших судових записок, не бачимо там Побогів ні між заможною, ні між середньозаможною, ні між дрібною шляхтою. Правда, Папроцький, пишучи про Станішевських гербу „Pobóg“, каже: „Staniszewscy w czerskim powiecie dom starodawny i rozrodzony, tychże własne potomstwo w Rusi w przemyskiej ziemi.“³⁾ Але хоча в найстарших перемиських судових записках читаємо одинокий раз під датою 5. I. 1506 р.: „Andreas Lyesczkowski et Adam Stanyschowski, comestores panis gsi Raphaelis de Prochnik, subiudicis terr. Prem.“⁴⁾, то одначе в поборових реєстрах XVI ст. Станішевські в Перемищині не приходять і, оскільки там були в XVI ст., були хіба, як той Адам, службою можлишою шляхти. Знова Чижовські, котрих вчисляє в Перемиській землі Яблоновський, даючи їм герб „Pobóg“ із пятайником⁵⁾, були в дійсности гербу „Корчак“ і належали до дрібної шляхти.⁶⁾

Одинокими Побогами в Перемиській землі,

¹⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 278—279, 287—288, 292—295, 304—307, 330—331, 334 і 344—345.

²⁾ A G Z. XVIII, ст. XI—XXII.

³⁾ Paprocki: Herby rycerstwa pols. ст. 235.

⁴⁾ A G Z. XVII, ст. 426, № 3576.

⁵⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 306.

⁶⁾ A G Z. XVIII, ст. XIX.

а саме серед великопанських родів, був рід Конєцпольських (de Conyeczpole). Печаталися вони гербом „Робог“:

5. Герб „Робог“.
(З „Інсігній“ Длугоша).

гербове знам'я (godło) в щиті, се в синьому полі біла підкова відногами вділ, на хребті каблука хрест¹⁾; в клейноті (над шоломом і короною) пів хорта з нашийником на смику.²⁾ Походили з Конєцполя в Серадзькім воевідстві.³⁾ В Перемищині виступають вони від 40-их рр. XV ст. й остають тут до починів XVI ст., почім із Перемищини уступають. В Перемиській землі перевищали вони значінням можний рід Ярославських, займаючи уряди земські й королівські; протягом цілого

XV ст. були вони на переміну в посіданню уряду каштелянського, старостинського й підкоморського. Їх добра складалися головно з королівщини на схід і полудне від Перемишля, одначе мали вони й свої діличні добра. Від деяких дібр у Перемищині підписувалися „de Borthathin“, „de Strunyouicze“, „de Tuligłowy“,⁴⁾

Одним із найвизначніших з того роду був Яків Конєцпольський, спершу (від 1454 р.) перемиський староста, потім перемиський підкоморій, а від 1478 р. перемиський каштелян. Помер одначе вже в 1480 р. В тім році, ще перед смертю, наступив поділ дібр поміж Яковом і його братаницею Навойкою, дочкою Николая Конєцпольського. Сей поділ списаний 28. лютого 1480 р. (feria secunda post Dominicam Reminiscere), не заховався в найстарших перемиських судових записках, а відомий нам тільки з Окольського, котрий його ще там найшов і з тих актів виписав. Поділ обіймав „bona partim Regalia partim hereditaria“ Конєцпольських, причім Яків одержав у Перемищині Дрогобич із дев'ятьма селами, Мостиска з 11 селами,

¹⁾ H. Polaczówna: Stemmata Polonica... ст. 215 (55).

²⁾ Paprocki: Op. cit. ст. 230.

³⁾ Ibidem, ст. 231; Niesiecki: Op. cit. V, ст. 191.

⁴⁾ A G Z. XIII, XVII і XVIII, де надруковані найстарші перемиські судові записки з рр. 1436—1506. Гл. тут у покажчиках sub voce: „de Conyeczpole“, а також „Premislia — castellanus, capitaneus, succamerarius“. Пор. ще передмову до т. XVIII, ст. XI.

Нижанковичі з селом Гійсько і 2 каменіці, а до того „medietatem stationum de villis Regalibus tenutae terrigenarum Capitaneatui Premisliensi obligatorum“; Навойка одержала замок і місто Перемишль з десятьма селами.¹⁾ Дрогобич був одначе в руках Якова Конєцпольського далеко скорше, бо вже в 1469 і 1471/2 р. згадані в його посіданню „bona regalia et tenuta nostra Drohobicz“.²⁾ По його смерті два його сини, Пшєдбор і Станіслав в 1489 р. поділилися взаємно добрами, в котрих склад входили Мостиска, Ляшки, Поздьяч, Яксманичі, Медика, Торки, Бучів, Дев'ятчичі, Шегині, Вишатичі, Нижанковичі, Гійсько і Циків.³⁾ В 1490 р. держали оба спільно із стрийною сестрою Навойкою перемиське староство⁴⁾ і в тім році затвердив король угоду, заключену між Пшєдбором та Станіславом Конєцпольськими і Навойкою дотично королівщин: Перемишля і Дрогобича.⁵⁾ В 1491 р. виступає ще Дрогобич яко „tenuta“ вдови по Якові Конєцпольським, Варвари „de Thanczyn“.⁶⁾ В рр. 1494—1495 Пшєдбор і Станіслав довершили нового поділу дібру Перемищині і Сандомирщині: Пшєдбор взяв Ходновичі і вйтівство Нижанковичі в Перемищині, Станіславові дістався Добрків і т. д. в Пильзненським (у Сандомирщині).⁷⁾

Станіслав Конєцпольський, син Якова, став опісля серадзьким каштеляном і мав двох синів: Николая Пшєдбора й Станіслава Пшєдбора, котрі одідичили спільно в 1540 р. Добрків із приналежностями і Конєцполь.⁸⁾ В починах XVI ст. Конєцпольські, як було вже сказано, уступають зовсім із Перемиської землі і відтепер їх добра находяться, як бачимо; в Сандомирщині і в Серадзьким, в Холмській землі посідають Тератин і Лелеків (в холмським повіті) та Монятичі (в городельським повіті).⁹⁾ Вкінці здобувають вони великі маєтности на Україні, котрих столицею був новий Конєцполь (в Браславським воевідстві) заснований вел. кор. гетьманом Станіславом

¹⁾ Okolski: Orbis Polonus. Tomus II, Cracoviae 1643, ст. 160. Пор. Niesiecki: Op. cit. V, ст. 193; Boniecki: Op. cit. XI, ст. 76.

²⁾ AGZ. XVII, ст. 3, № 30 і ст. 70, № 730.

³⁾ Ibidem XVII, ст. 277, № 1888.

⁴⁾ Boniecki: Op. cit. XI, ст. 77.

⁵⁾ Wierzbowski: Matricularum Regni Poloniae Summaria. Pars I, Varsoviae 1905, ст. 112, № 2139.

⁶⁾ AGZ. XVIII, ст. 312, № 2128.

⁷⁾ Boniecki: Op. cit. XI, ст. 77.

⁸⁾ Ibidem.

⁹⁾ Źródła dziejowe XVIII. 2, ст. 284 і 302.

Конєцпольським.¹⁾ З Перемищиною не зривали одначе зв'язків ще й у 1-ій пол. XVII ст., бо, як пише Несецький про Самійла Конєцпольського, холмського каштеляна й грабовецького старосту, „Kollegium nasze Przemyskie 1632. łaskami się jego szczyciło“.²⁾

Наймолодшим із п'яти синів Станислава Пшедбора, внуком Станислава, а правнуком Якова був Олександр Конєцпольський, серадзький воєвода, котрий в 1580 р. із Стефаном Баторієм визначився у Великолуцькій експедиції, а по списанню 5. XI. 1609 р. завіщання, помер 10. IV. 1610 р. й похований у Конєцполі.³⁾ Найстаршим із його п'яти синів був Станислав Конєцпольський, краківський каштелян і вел. кор. гетьман, жонатий уперше з дочкою вел. кор. гетьмана Станислава Жулкевського, з котрим брав участь 1620 р. в битві під Цецорою, де дістався в турецький полон; відомий добре в історії козаччини особливо тим, що велів побудувати при Дніпрових порогах могутню кріпость Кодак.⁴⁾ Про згаданого вище Олександра Конєцпольського, п'ятого сина Станислава Пшедбора, подає незвичайно цікаву для нас вістку „Rodowód Koniecpolskich, herbu Pobóg, to jest krzyż na podkowie, pisany w roku 1651, przez Stefana Koniecpolskiego, sędzię województwa Sieradzkiego, starostę będzińskiego“, написаний для свого внука Станислава.⁵⁾ Ось що пише автор „Rodowodu“:

„Piąty syn Aleksander, wojewoda sieradzki... Ten z młodych lat swoich zawsze rzeczypospolitej służył; w młodości swojej primordia w rycerskich sprawach przy księciu Konstantym (Ostrogskim) wojewodzie kijowskim zakładał, w pola z ludźmi chadzał, a szczęśliwie to odprawował... Tantaе był aestimationis u książąt Ostrogskich, że, gdy między niemi niezgoda koło działu była, książę stare widząc, że się bardzo na złe zanosiło, pisał do pradziada w mci (т. є до Олександра Конєцпольського), który już był na ten czas wojewodą podolskim, aby zjachał między

¹⁾ Pamiętniki o Koniecpolskich... Wydał Stanisław Przyłęcki. Lwów 1842, стр. 204.

²⁾ Niesiecki: Op. cit. V, стр. 203.

³⁾ Ibidem, стр. 195; Boniecki: Op. cit. XI, стр. 79. Його завіщання видруковане в Pamiętnikach o Koniecpolskich. Przepisy i dodatki. стр. 213—222.

⁴⁾ Niesiecki: Op. cit. V, стр. 195—198.

⁵⁾ Видрукований у Pamiętnikach o Koniecpolskich, стр. 159—203.

nie, a ten zapął zagasił; bo już mieli przeciwko sobie po 10.000. człeka. Zjachał nieboszczyk, trzy niedziele pracował i pogodził, za co wielką wdzięczność od książąt Ostrogskich odniósł“.¹⁾

Факт, що в руках Конецьпольських гербу „Робог“ був Дробич і 9 околичних сіл, не може бути для нас маловажним. В найближчому сусідстві з сими їх посіlostями лежали дідичні села Попелів: Попелі, Ратична й Котів. Рід Попелів, уже протягом XV ст. сильно розроджений, не відзначався, як ми бачили, великими достатками. Дідичні села Попелів розпадалися на що раз дрібніші частки, котрі треба було раз-у-раз заставляти, або навіть продавати та шукати собі кращої долі поза межами родових гнізд і поза межами Перемиської землі. І коли в таких випадках дрібна, зубожіла шляхта, рятуючи себе від цілковитого занепаду, гляділа прожитку на службі у великопанських або заможних шляхетських родів, достарчуючи їм контингенту оружно́ї челяди або т. зв. рукодайної служби (*famulus manu stipulatus*),²⁾ то мабуть не були виїмком під сим оглядом і Попелі. Не виключене, що деякі члени роду Попелів могли вийти вже дуже вчасно в XV ст. в подібного роду служебну залежність від Конецьпольських. Правда, Попелі посідали свої дідичні добра дорогою королівських надань із певними умовами ленного права, напр. у привілею на Ратичну обов'язані були вони давати королеві на війну чотирьох кінних стрільців (лучників), тож з другої сторони могли вони супроти визначніших панів, у сім випадку супроти Конецьпольських, увійти у вищий степень служебної залежності, а саме, яко посідачі маньств, тоб то менших ленн, залежних від панів. Таких менших ленн або підленн, залежних від панів, було значне число в околицях Ярослава й Перемишля, та й взагалі на Русі, тільки до наших часів дійшли про них дуже скупі відомости.³⁾ Не маючи одначе під тим оглядом ніяких документальних даних, мусимо вдоволитися припущенням, що деякі члени роду Попелів могли відбувати у Конецьпольських двірську службу, а передовсім воєнну службу в їх „почтах“ під їх родовою хоругвою. І як самим Конецьпольським, котрих предки, будучи служебним лицарством

¹⁾ *Ibidem*, ст. 164—165.

²⁾ Łoziński: *Życie polskie w dawnych wiekach*, ст. 37; *Prawem i lewem* T. I, ст. 115 і 340.

³⁾ Prochaska: *Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu*, ст. 14—21; Грушевський: *Історія Укр.-Руси V*, ст. 103—106.

і стоячи під спільною хоругвою, мали на щитах однакові знамена своїх хоругвовних панів, дістався тою дорогою дідично герб „Робог“, так і деякі з Попелів, відбуваючи імовірно воєнну службу під родовою хоругвою Конецпольських в їх „почтах“, могли сим способом оставити своїм нащадкам родове знам'я своїх хоругвовних панів, герб „Робог“. Коли отже, беручи під увагу загально рід Попелів, не бачимо серед нього якоїсь певної гербової традиції, чого доказом уживання ними різних гербів, чи то був би „Sulima“, чи „Сас“, чи вкінці якийсь ближче неозначений (як герб Федька Петельки або Попеля Степановича), то з другого боку серед одної вітки Попелів, а саме серед Кунашовичів (чи може тільки серед одного її відлomu), могла заховатися традиція дотично гербу „Робог“ і зв'язку з родом Конецпольських.

Коли після всього досі сказаного прийдеться нам поставити собі питання, де належить глядіти предків гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, то що до сього не може бути імовірнішого здогаду за той, що наш гетьман походив із дрібношляхетського роду Попелів, а саме з одної з численних його віток, із вітки Кунашовичів-Попелів. Правда, безпосередніх доказів на те нема, чи, так сказати б, „метрикального“, тобто генеалогічного отримання не дасться, покищо, перевести. Річ зовсім природна, що гетьман, котрий мабуть у дуже молодому віці опустив родинні сторони, не міг виступати ще самостійно в сучасних собі перемиських актах. Все таки на його зв'язок з Кунашовичами-Попелями вказують деякі посередні дані, котрих не можна легковажити. Лучити нашого гетьмана з шляхетським родом Кульчицьких в Самбірщині, як се вчинив А. Петрушевич (про що згадано вище), нема ніякої основи, хоча сей погляд, мабуть зовсім незалежно від погляду Петрушевича, віджив наново останніми часами. А саме д-р Андрій Чайковський в „Передмові“ до своєї історичної повісти „Сагайдачний“ пише таке: „В Самбірщині, хоч ніде нема шляхтича з придомком „Конашевич“, живе традиція, що сей великий гетьман походив із близького Самборові села Кульчиць. Ще донині показують старі Кульчичани те місце в присілку „Королівка“, де мала стояти хата Конашевичів. У тім присілку живе ще рід Кінашів. В старовину вони могли зватися Конашами або Кунашами. В історії проф. Грушевського в одному місці по цитованому джерелу той великий гетьман зветься „Кунашевичом“. Од чого

пішло назвисько Конаш і Кунаш, — чи від коня, чи від куни — не беруся розбирати¹⁾). На мою думку існування в Кульчицях роду Кінашів та свідомство „старих“ (хочби й найстарших!) Кульчичан про те, де стояла хата Конашевичів, має для розв'язки питання про походження нашого гетьмана таку саму стійність, як етимологічний вивід назвиська „Конаш“ і „Кунаш“ від „коня“ чи від „куни“. Вертаю проте до тих посередніх даних, які вказують на зв'язь Петра Конашевича з родом Кунашовичів-Попелів.

В. Лозінський підчеркнув факт, що дрібна українська шляхта, стоячи твердо при своїм східнім обряді, була, побіч попів, наймогутнішим стовпом антиуніятської ортодоксії.²⁾ Се нічого дивного, бо саме ся дрібна українська шляхта, крім оружно́ї челяди та рукодайної й господарчої служби, достарчала переважно контингенту попів.³⁾ Бо дрібний шляхтич добивався деколи кресцитиви то „панською клямкою“, то військовою службою, а на Русі головно духовною кар'єрою, ігуменством і владицтвом.⁴⁾ І зпосеред Попелів вийшли духовні особи, як згадуваний уже кілька разів піп Йосько з Попелів (кінець XV ст.), або піп Захар-Занько Кунашович Попель (перша пол. XVI ст.). Що більше, Попелі дали початок окремій священничій династії в Городку, котра держалася там від 1-ої пол. XVI до 2-ої пол. XVII ст. Коли отже, зв'язуючи гетьмана Петра Конашевича з родом Попелів, візьмемо під увагу слова Саковича про нього, що він „вйхованъ вь вѣрѣ Церкви вьсходней зь лѣтъ дѣтинскихъ“, то бачимо, що ці слова не були тільки пустим риторичним зворотом, а вказують ясно на реальні основи такого виховання. Безперечно духовні особи з роду Попелів піддержували серед нього прив'язання до східнього обряду, тож у світлі сього стане нам ясною характеристика релігійних переконань нашого гетьмана, подана Яковом Собеським: „Обряд і релігію грецьку (Religionis graecae ritum) окружав він культom незвичайно гарячим, більше ніж забобонним і для тих, що перейшли в лоно римської церкви був він ворогом дуже завзятим і запеклим“.⁵⁾

1) Андрій Чайковський: Сагайдачний. Історична повість у трьох частях. Перша частина: Побратими. 2. вид. Коломия 1927, ст. 5.

2) Łoziński: Prawem i lewem I, ст. 337.

3) Ibidem, ст. 340.

4) Łoziński: Życie polskie... ст. 138.

5) Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 372.

В світлі сього стане нам зрозумілим те, яким чином саме Петрові Конашевичеві, походженням із дрібної української підгірської шляхти, довелося стати стовпом антиуніятської ортодоксії тим, що перевів діло, яке окрило його безсмертною славою в очах українського суспільства — відновлення української православної вярархії.¹⁾

Оскільки кожний дрібний шляхтич мусів бути свідомим воєнного ремесла і в разі потреби кидати плуг та хапати за спис чи шаблюку, то рід Попелів обов'язаний був до сього ще ізза спеціальних умов. Знаємо, що на основі привілею короля Ягайла, даного Попелям на село Ратичну 21. VII. 1427 р., обов'язані вони були ставити на кожний воєнний похід чотирьох кінних стрільців-лучників (*servire pro qualibet expeditione bellica quatuor sagittariis super equis valentibus*). І знова в світлі сього стане нам ясною характеристика Петра Конашевича, подана Петрициєм, що він „з маленькості привчився натягати лук, зброї й коня з рук не випускати“.²⁾ Очевидна річ, що Попелі мусіли заправляти змалку всю свою мужеську молодь до воєнного ремесла, головню до стріляння з лука, а се могло власне придбати нашому гетьманові нове почесне призвище від козаків, „Сагайдачний“.

Хоч, як сказано, Петра Конашевича годі получитьи „метрикально“ з Кунашовичами-Попелями, все таки ніщо не стоїть на перепоні получитьи його з ними хронологічно. В зв'язку з тим стоїть у першу чергу питання про час народин нашого гетьмана. На жаль, рік його народин нам зовсім невідомий³⁾, ба навіть не відомо нам, якого віку він дожив, умираючи 10. квітня ст. ст. 1622 р. Здавалося б, що се питання можна розв'язати, беручи під увагу час, коли Петро Конашевич удався до Острога на науку. Але тут стаємо знова перед новим питанням, а саме, коли він у дійсности покинув рідні підгірські околиці Галицької України, щоб їх уже більше в життю не побачити. Сакович каже, що після своїх „лѣтъ дѣтинскихъ“ Петро Конашевич „шоль потомъ до Острога, для наукъ уцтивыхъ которыи там квити, за благочестивыхъ княжатъ“ та, що жив там „часъ немалый“. Беручи се під увагу, каже Каманін, що „мы не знаемъ также, какіе годы провелъ здѣсь Сагайдачный, но судя по тому, что его „молодыя лѣта“, прове-

¹⁾ Ibidem, ст. 373.

²⁾ Ibidem, ст. 372, прим. 2.

³⁾ Каманінъ: Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго, ст. 6.

дення в Острогѣ, совпадають съ тѣмъ временемъ, когда тамъ науки „квитли“, можно думать, что это было въ 80—90-хъ годахъ XVI столѣтія, когда школа достигла наибольшаго розцвѣта, когда тамъ збранились лучшія умственныя силы, когда тамъ заведена была типографія и стали печататься труды мѣстныхъ ученыхъ“.) Навівши зовсімъ невѣрно погляд Каманіна, наче б то „Сагайдачний був в Острозі під час найбільшого розцвіту наук, отже поміж 1580 і 1590“, каже Чайковський так: „Однак сього ствердити напевно не можна, ніщо не говорить проти того, що Сагайдачний був у школі між 1590—1600, бо і в тім часі науки в Острозі стояли ще високо“.) Се правда, що Острозька Академія процвітала не лише у своїй першій добі в 1570—1580-их роках³⁾, але ще й у другій добі свого існування, себто в 1590-их і 1600-их рр.⁴⁾ Одначе закид Чайковського, зроблений Каманінові не зовсім справедливий тому, що Каманін не говорить про процвіт наук в Острозькій Академії, а тим самим про побут Петра Конашевича там же „поміж 1580 і 1590“, а каже виразно „въ 80—90-хъ годахъ“ (себто в 80-их і 90-их рр.), отже мав на думці час аж по 1600 р. включно.

Є одначе певні дані, котрі не дозволяють пересувати побуту Петра Конашевича в Острозі аж на 1590-і рр. Передовсім мусимо взяти тут під розвагу час його вступлення на Запоріжжя. Бо хоча про погляд Максимовича на сю справу, що сей час треба положити найпізніше на 1595 р., про погляд Антоновича, що сталося се в останніх літах XVI або в перших літах XVII ст. та вкінці про погляд Каманіна, котрий приймає 1601 р., висловлюється Чайковський, що „все те одначе чисті гіпотези, яких з причини браку жерел годі доказати“⁵⁾, то супроти сього видається мені найбільш імовірним погляд акад. Грушевського: „Коли в Острозі учився досить довго, то до війська Запорозького вступив не дуже молодим. Як перші кампанії, де брав він участь, Сакович, як бачимо, називає війну молдавську й ливонську; судячи з сього, початки воєнної кар'єри Сагайдачного треба покласти перед 1600 р.“⁶⁾

¹⁾ Ibidem, ст. 7.

²⁾ Чайковський: Початки гетьмановання Петра Конашевича Сагайдачного, ст. 250.

³⁾ Грушевський: Історія Укр.-Руси VI, ст. 490.

⁴⁾ Ibidem, ст. 494.

⁵⁾ Чайковський: Ор. cit. ст. 251.

⁶⁾ Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 370—371. Акад. Грушевський має тут на думці молдавську війну 1600 р. і ливонську війну 1602 р.

Додати до того годиться ще й те, що по всякій імовірности не пішов Петро Конашевич на Запоріжжя безпосередньо зі шкільної лавки.

А саме проф. Антонович передає нам таку звістку про Петра Конашевича перед його вступленням на Запоріжжя: „говорять, что онъ служилъ прежде у кievскаго судьи Аксака, здѣсь разыгралась какая то семейная драма, въ которую онъ также былъ замѣшанъ, что и было причиною бѣгства Конашевича изъ Кіева“.¹⁾ В іншому місці каже проф. Антонович про Петра Конашевича: „Потім ми зустрічаємо його на службі в одного київського магната (Яна Аксака): покинувши сю службу, через якийсь час він опинився на Запоріжжі“.²⁾ Про того Яна Аксака читаємо в гербарі Несецького: „Jan Akszak, sędzia ziemski Kijowski, a kiedyś podwojewodzy, z Polesia w te się kraje przeniósłszy, dobrego ojczyzny syna powinność wypełnił, z różnych sejmów na komisyje upraszany, jako w r. 1607. do lustracyi niektórych miejsc, któreby się sposobne zdały na Ukrainie do fortyfikowania. Constit. fol. 830. W tymże r. 1611. i 1613. do rozgraniczenia między Województwem Kijowskiem i Księstwem Litewskiem. W Moskwie, i Inflantach Rycerskiego serca dał dowody. W sądach i prawa Polskiego umiejętność, i nieprzeświadczoną swoją sprawiedliwość pokazał, kiedy żadna sentencya od niego ferowana, ani trybunalskim, ani zadwornym dekretem nie była skassowana“.³⁾ З новіших гербарів Бонецького й Уруського довідуємося, що Ян Мартинович Аксак згаданий у житомирських актах під 1586 р., був у 1592 р. підвоєводою і поборцем київським, а від 1600—1619 р. київським суддею земським та що визначився за Жигимонта Августа в ливонських війнах, а за Стефана Баторія в московській війні.⁴⁾ В люстрації Винницького староства з 1616 р. виступає він яко „Jan Axag, sędzia ziemski, poseł kijowski“ (на Варшавський сойм).⁵⁾ Коли отже, як каже акад. Грушевський, початки воєнної кар'єри Петра Конашевича, котрий перед вибором на гетьмана жив серед запорізького війська, по словам Саковича, також „чась немалый“, треба покласти перед 1600 р., а Ян Аксак виступає в Києві вперше в 1592 р.,

¹⁾ Антоновичъ: Исторія малорусскаго козацества, ст. 43.

²⁾ Антоновичъ: Бесіди про часи козацькі на Україні, ст. 35.

³⁾ Niesiecki: Op. cit. II, Lipsk 1839, ст. 16.

⁴⁾ Boniecki: Op. cit. I, Warszawa 1899, ст. 26; Uruski: Op. cit. I, Warszawa 1904, ст. 19.

⁵⁾ Архивъ юго-зап. Россіи ч. VII, т. 2. Кіевъ 1890, ст. 391.

то службу Петра Конашевича у нього годиться класти між 1592 р. і 1600 р.¹⁾ Через те побут його в Острозі, де він перебув „часть немалый“, треба відсунути до 1580-их рр.

Чи справді Петро Конашевич, вступаючи перед 1600 р. до запорізького війська, був „не дуже молодим“, як думає акад. Грушевський, напевно не знаємо. Вмираючи 10. IV. 1622 р. від рани, одержаної в Хотинській війні, він не мусів бути в дуже підхожій віці, скоро Яків Собеський подає яко причину, котра прискорила його смерть, ту обставину, що гетьман „неповздержно служив Венері“.²⁾ Бо хоч отся подробиця, що життя нашого гетьмана вкоротили його сексуальні пристрасти давно вже викликала недовір'я³⁾, все таки сам факт подання такої подробиці Яковом Собеським, також учасником Хотинської війни, що мав багато діла з нашим гетьманом і в сій кампанії і в московській і добре його знав⁴⁾, свідчить хіба про те, що Конашевич помер не дуже старим, коли треба було глядіти аж такої причини для прискорення його смерти. Міг проте наш гетьман уродитися десь у 1560-их рр., чи може коло 1570-го р., себ то, вмираючи міг він мати яких п'ятдесят кілька років життя. Се дало б нам змогу получитьи гетьмана Петра Конашевича не лише хронологічно, але й генеалогічно з віткою Кунашовичів-Попелів та вважати його сином одного з синів Васька, зглядно Захара-Занька Кунашовичів.

Ще одна немаловажна справа, а саме, серед яких обставин Петро Конашевич, син дрібного шляхтича з перемиського Підгір'я, дістався на науку до Острозької Академії? Аналогічний випадок відомий нам із протилежної часті Галицької України, а саме з Покуття. Річ іде тут про сучасника й земляка нашого гетьмана, Йова Княгиницького, основника Великоскитської обителі. Та притім годиться підчеркнути, що, оскільки про Петра Конашевича маємо докладніші джерельні звістки щойно з останніх років його життя, то Йов Княгиницький діждався обширної біографії пера Ігнатія з Любарова п. з. „Житіє и жизнь преподобнаго Отца нашего Іова“...⁵⁾

¹⁾ Цікаво, що в XVII ст. дочка Станислава Попеля з вітки Хосцяків, жидачівського мечника, Катерина, 2-о voto була замужна за Аксаком, житомирським стольником. Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

²⁾ Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 372.

³⁾ Ibidem, ст. 371, прим. 1.

⁴⁾ Ibidem, ст. 371.

⁵⁾ Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860. Львів, ст. 225—251. Згадане „житіє“ видав п. з. „Жизнь преподобнаго отца Іова“... А. Петрушевич.

З отсеї біографії довідуємося, що світське ім'я Йова було „Йоан“,¹⁾ що походив він „отъ предѣль Галицкихъ глаголемыхъ Покутя, отъ града Тисмяницъ“,²⁾ що „родился въ предреченомъ градци Тисмяници, отъ благородныхъ родителей, зовомыхъ Княгиницкымъ въ богатствѣ доволни суще“, що батьки вислали його „къ святѣй обители Оуневской, большаго ради наученія“, що потім він „оустремился къ богоспасаемому граду Острогу, до совершенѣйшихъ наукъ“ у часі, коли „скиптро княженія съдержашу благочестивому князю Василію, съ сыновы своими“.³⁾ Біографія Йова подає точну дату його смерті, а саме: „въ субботу, по Рождествѣ Христовѣ, мѣсяца Декаврія, къ (29) року 1621“.⁴⁾ Помер отже Йов три місяці скорше, ніж Петро Конашевич, у віці коло 70 літ („Бысть бо оуже до 70 (70) лѣтъ имѣя“),⁵⁾ на основі чого здогадуються, що уродився коло 1550 р.⁶⁾

Ігнатій із Любарова називає батьків Йова Княгиницького „благородними“, значить, походили вони з шляхти. Тому не зовсім правильний вислів Целевича, що Йов „походивъ зъ маломѣщаньского, але шляхотского роду въ Тисьменици“.⁷⁾ Рід Княгиницьких був гербу „Сас“ і походив із Княгинина або Кнігинина в Галицькій землі і галицькім повіті, Тисьменицької волости.⁸⁾ Тому звалися вони також Кнігиницькі або Кнігининські⁹⁾ й були одного походження з Креховецькими гербу „Сас“.¹⁰⁾ Від 1453 до 1485 р. виступає в галицьких актах Іван із Креховець і Кнігинина, котрий був галицьким кастеляном, а котрого Длугош називає від тої другої посілости Княгиницьким.¹¹⁾ Сучасно з ним виступає Матей із Кнігинина, котрий мав двох синів, Янця (Janyetz) Кнігиницького і Васька з Креховець; той Янець пишеться вже постійно Кнігиницьким або Кнігининським і був

¹⁾ Ibidem, ст. 229.

²⁾ Ibidem, ст. 227.

³⁾ Ibidem, ст. 228.

⁴⁾ Ibidem, ст. 250.

⁵⁾ Ibidem, ст. 248.

⁶⁾ Целевичъ: Історія Скиту Манявского. Львів 1887, ст. 11, прим. 1.

⁷⁾ Ibidem, ст. 11.

⁸⁾ Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 93 і 170; XVIII. 2, ст. 332 і 388.

⁹⁾ Boniecki: Op. cit. X, Warszawa 1907, ст. 205—206.

¹⁰⁾ Dunin-Borkowski: Op. cit., ст. 159 і 186.

¹¹⁾ Monografia Krechowieckich herbu Sas. Bytom 1877, ст. 6.

родоначальником родини того назвиська.¹⁾ Тому, хоча Йов Княгиницький уродився в Тисьмениці, а не в Княгинині (з котрого походив його рід), все таки годі казати, що походив він з „маломіщанської“, хоч і „шляхетської“ родини.

Родина Княгиницьких або Кнігининських осіла пізніше на Волині²⁾ і виступає в Волинській Метриці від 1528 р.³⁾ Не диво отже, що Іван-Йов Княгиницький, син заможних батьків, маючи свояків на Волині, міг за їх протекцією дістатися до Острога. Але й Петро Конашевич, син дрібного шляхтича з Перемищини, міг, хоч і не серед власних свояків, найти рівно ж протектора, котрий допоміг йому дістатися до Острога на науку. Подія в життю Петра Конашевича вельми важна, бо без неї немислиме було осягнення пізнішої світлої військової кар'єри, завдяки котрій став він одним із найвизначніших мужів не тільки України, але, як висловлюється Яків Собеський, „мусить бути зачислений для потомства до найвизначніших людей Польщі“.⁴⁾

Дуже імовірно воно, що тим протектором Петра Конашевича, завдяки котрому він дістався до Острога, був згаданий уже Олександр Конецпольський, котрий з молодих літ перебував на дворі князя Константина Острозького, заправляючися там до лицарського діла та й опісля, як ми бачили, не зриваючи „приятних“ взаємин із старим князем та його синими.⁵⁾ Під сим оглядом родинна традиція Конецпольських про зв'язки з родом Попелів, що сягала взад у XV ст., могла бути живою ще й у 2-й пол. XVI ст. Та з другого боку така сама родинна традиція могла бути живою й серед Кунашовичів-Попелів. Цікаво, що в „історичнім“ часі діяльності гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного доволі часто одним із королівських комісарів до переговорів із козаками був визначуваний син Олександра Конецпольського, Станислав Конецпольський, зять вел. кор. гетьмана Станислава Жулкевського і сам пізніше вел. кор. гетьман.⁶⁾ Можливо, що не без певної зв'язи з тим стояло те, що саме Петро Конашевич виступає серед козаччини яко репре-

¹⁾ Ibidem, ст. 6—7. Пор.: також найдавніші галицькі судові записки в AGZ., XII, Lwów 1887 (гл. покажчик sub voce).

²⁾ Monografia Krechowieckich ст. 7.

³⁾ Dunin-Borkowski: Op. cit. ст. 159.

⁴⁾ Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 371.

⁵⁾ Pamiętniki o Koniecpolskich ст. 164—165.

⁶⁾ Грушевський: Історія Укр.-Руси VII, ст. 363 і 380.

зентант партії „старших“ і „статочніших“, а се доводило нераз до того, що він мусів уступатися перед провідниками своєвільників, котрі на час захопляли в свою руку булаву.¹⁾ Ся родинна традиція Кунашовичів, котру назверх піддержувало спільне з Конєцпольськими родове знам'я, герб „Робог“, могла відограти важну ролю в історичній діяльності гетьмана яко представника „компромісової політики“, дарма, що ся компромісова політика, її мета й наслідки, як каже акад. Грушевський, в широких масах козаччини не могли бути оцінені відповідно й тому серед них гетьман Петро Конашевич правдоподібно ніколи не був популярним, не вважаючи на те, що козаччина багато завдячувала йому у своїм зміцненню й зрості свого престижу.²⁾

Наприкінці я приневолений застерегтися, що свою монографію про Конашевичів у Перемиській землі в XV—XVI ст. вважаю тільки спробою розв'язки питання про походження гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Все таки отся спроба має за собою всі дані імовірности, тим більше, що опирається на багатім актовім матеріалі. Перемиські городські й земські акти, переглянені мною аж по кінець XVI ст., не виказують уже в останніх двох десятиліттях яких небудь „Конашевичів“. З сього приводу можна вважати нашого гетьмана останнім галичанином із Перемищини, що уживав сього прізвища.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Найновіша розвідка Антона Лукашевського про походження Петра Конашевича. — Заквестіонування його шляхетського походження. — Мої замітки до неї.

Вже після написання моєї монографії (викінченої в осени 1928 р.) появилася дрібна (всього на 9 сторінок) розвідка Антона Лукашевського п. з. „Pochodzenie Piotra Konaszewicza Sahajdacznego“.³⁾ Автор поставив собі яко головну ціль відповісти на таке питання дотично нашого гетьмана: „czy był

¹⁾ Ibidem, ст. 372.

²⁾ Ibidem, ст. 373.

³⁾ Prace Historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878—1928. Lwów, 1929, ст. 253—263.

(Конашевич) szlacheckiego pochodzenia czyli też nie?¹⁾ Згори зазначити мушу, що забираючися до розв'язки отсього питання, автор не використав у своїй розвідці ні всеї друком оголошеної історичної літератури даного предмету, ні друком оголошених історичних джерел, які не в одному були б йому дали певні вказівки, поминувши те, що не вважав він доцільним оперти свою працю на архівних дослідах.

Все те не перешкодило одначе авторові дати своїй розвідці ось яке закінчення: „Zestawiając zatem wszystkie omówione momenty, przemawiające z jednej strony za szlachectwem Sahajdaczego, z drugiej zaś przeciw, uważam te ostatnie za bardziej przekonujące i uprawniające do przyjęcia, że tenże szlachcicem nie był“.²⁾ Тенденцію автора, доказати нешляхетське походження Петра Конашевича, видно одначе вже на самім початку розвідки. Бо хоча зразу каже, що дотично питання про походження гетьмана маємо „kilka równej wartości źródeł historycznych, z których jedne przemawiają za jego szlachectwem, inne przeczą“,³⁾ то стверджуючи факт, що „cała prawie nowsza literatura historyczna ruska o Sahajdaczym dowodzi jego szlachectwa“⁴⁾, зараз таки підчеркує, що вона джерел, котрі перечать шляхетському походженню Конашевича, „nie docenia, czy też nie chce doceniać, jakkolwiek te w niczem pierwszym nie ustępują, — jeśli ich nawet pod pewnymi względami nie przewyższają“.⁵⁾ Отже автор перечить свому попередньому поглядові, кваліфікуючи зразу одні й другі джерела яко „równej wartości“, а через те звертає проти себе закид, що сам тих джерел, котрі промовляють за шляхетським походженням гетьмана, „nie docenia, czy też nie chce doceniać“.

Згори намічена тенденція автора доказати, що Петро Конашевич не був шляхетського походження, доводить його до того, що у своїй розвідці промовчав він зовсім погляд Йосифа Третьяка, котрий, як я вже на початку своєї монографії згадав, старався дуже влучно погодити суперечність звісток про походження гетьмана тим способом, що вважає його сином загородового шляхтича, отже що до сього згідний із поглядом акад. Грушевського. Далі, хоч автор вважає справедливим по-

1) Ibidem, ст. 256.

2) Ibidem, ст. 263.

3) Ibidem, ст. 256.

4) Ibidem.

5) Ibidem, ст. 257.

гляд Й. Чайковського про те, що „Конашевич“ — се патронімічне прізвище гетьмана та що його дійсне назвисько нам незвісне, руководячися знову тою самою тенденцією, дошукується в джерелах всяких „Конашевичів“ тільки нешляхетського походження, ось як напр. „Коношевичъ козаць войска запорозкаго“, син Конаша й Пелагії, що жертвував євангеліє оправлене в срібло до храму Пр. Богородиці Чигиринської, або Грицько Конашевич, міщанин із Городка, котрі з нашим гетьманом ані з його родом не мали нічого спільного.¹⁾ Зате не завдав собі автор труду чи то в друкованих, чи в архівних джерелах найти Конашевичів, котрі були шляхетського походження і мали попри патронімічне прізвище „Конашевич“, також своє родове назвисько. Що до прізвища „Сагайдачний“, котре, на думку автора, є топографічного походження й зв'язане з річкою та островом „Сагайдак“ у південних границь б. Херсонської губерні²⁾, то того роду „наукове відкриття“ автора вважаю дуже нещасливим супроти існування тьми-тьменної Сагайдачних на Придніпрянщині (як то я виказав у відповідному місці моєї монографії), котрих прізвище годі лучити з річкою чи островом „Сагайдак“. Що більше, пояснення Якова Собеського, чому Петро Конашевич дістав прізвище „Сагайдачний“, вповні погоджується з ритовиною гетьмана у Саковича, на якій гетьман зображений із сагайдаком та луком. А в тім, і сам автор, попри свою гіпотезу, наводить сучасні джерела й дотичну літературу, які вважають назву „Сагайдачний“ прізвищем, наданим гетьманові козаками на тій основі, що він носив усе при собі сагайдак.³⁾

Коли вже автор взявся в дуже категоричнім тоні рішати геральдичні квестії, то повинен був познайомитися бодай з основами польської геральдики. Тоді гербу Петра Конашевича на його портреті в „Віршах“ Саковича не був би автор називав „coś w rodzaju herbu“ чи „rzekomu herb jego“⁴⁾, не був би писав із здивованням, що акад. Грушевський „porównuje nawet ów rzekomu herb z herbem „Pobóg“ na podstawie Niesiec-

¹⁾ Ibidem, ст. 255—258, прим. 4 і 11. Автор зовсім хибно вважає Коноша й Пелагію батьками гетьмана, а на основі того, що Грицько Конашевич був міщанином, доказує, що „rodzina Konaszewiczów szlachecka nie była“.

²⁾ Ibidem, ст. 262.

³⁾ Ibidem, ст. 261.

⁴⁾ Ibidem, ст. 256.

kiego“.¹⁾ Автор одначе, не маючи ніякого поняття про те, що зовсім що іншого є „знам'я“ (godło) в гербі, а зовсім що іншого „клейнот“, каже, що „różnice w szczegółach, widocznych przy porównaniu owego rzekomego herbu z herbem „Pobóg“ u Niesieckiego“, промовляють проти погляду акад. Грушевського.²⁾ Доказом сього, на думку автора, є те, що „na miejscu charta u góry w herbie Pobóg“ (як у Несецького) „w rzekomym herbie Sahajdacznego, coś w rodzaju trzech kresek, co określić się bliżej nie da“.³⁾ Йдучи методом автора, мусіли б ми також герб „Pobóg“ в „Інсігніях“ Длугоша, де зображене тільки гербове „знам'я“ (godło) подібно, як на гербі Петра Конашевича (хрест на підкові), заквестіонувати з огляду на „różnice w szczegółach“ в порівнянні із зображенням того гербу у Несецького. До річі зауважу, що те „coś w rodzaju trzech kresek“ не має нічого спільного з гербом, а становить частину прикраси обрамування гербового щиту, отже не може вважатися за „różnice w szczegółach“, коли брати під увагу хорта в „клейноті“ гербу „Pobóg“ у Несецького, а через те не може промовляти проти названня гербу Конашевича гербом „Pobóg“.

Можемо повірити авторові, що „Dziwnem przytem wydaje się owo połączenie godła ze znakami alfabetycznymi początkowych liter imienia i nazwiska Sahajdacznego..., czego przy herbach się nie spotyka“.⁴⁾ Правда, ініціали уміщені на родових печатках над гербовим щитом⁵⁾, а на портретах і в панегіриках уміщені вони довкруги гербу.⁶⁾ Одначе в козацькій геральдиці, котра витворювалася на основі польської геральдики, приходять ініціали також і в злучі з гербовим знаменем⁷⁾, як то бачимо й на гербі Петра Конашевича. Отже ся обставина не може ніяк промовляти проти автентичности гербу нашого гетьмана. Оскільки ж автор уважає герб гетьмана, уміщений у Саковича, „wytworem fantazji“ його, то радше погляд автора, що „ów krzyż w rzekomym herbie (Сагайдачного) byłby tylko symbolem zwycię-

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Ibidem, ст. 259.

³⁾ Ibidem, прим. 15.

⁴⁾ Ibidem, ст. 260—261.

⁵⁾ Wittyg: Nieznana szlachta polska, ст. 6.

⁶⁾ Пор. відповідні ілюстрації в Грушевський: Ілюстрована історія України і Культурно-національний рух на Україні.

⁷⁾ Б. Барвінський: Причинки до польсько-української геральдики і сфрагістики. (Відб. з „Ювілейного Збірника Н. Т. ім. Ш.“ — Записки т. 138—140). Львів, 1925, таблиця (фіг. 1 і 3).

stwa idei chrześcijańskiej nad pogaństwem“¹⁾ годиться признати „wytworem fałtazji“ самого п. Лукашевського. Дивно, що автор якось не відважився для скріплення свого аргументу признати підкову „півмісяцем“ з настромленим на нім хрестом.

Одначе не тільки герб гетьмана, уміщений на ритовині у Саковича, але й сам портрет Конашевича видається п. Лукашевському фантастичним. Він старається обнизити його вартість тим способом, що зіставляє його разом із поясным портретом гетьмана, зображеного не на коні й без оружжя, з таким же гербом, як у Саковича. Сей портрет находиться в авлі Київської Духовної Академії і хоча п. Лукашевський каже про нього, що його прототипом „według wszelkiego prawdopodobieństwa był ów portret, przekazany nam przez Sakowicza“ та що „Na jego podstawie, prawdopodobnie i później zapewne, powstał ów portret, mieszczący się w duchownej Akademji“²⁾, то одначе без сумніву ціллю його міркувань було заквестіонувати також автентичність портрету у Саковича, а через те ще більше уґрунтувати свій погляд про „фантастичність“ уміщеного на ньому гербу. На жаль се йому не вдалося, як сам зазначає словами: „Datu te ostatecznie stwierdzić się jednak nie dadzą, ponieważ dotychczasowa literatura historyczna, na podstawie której możnaby dojść do odpowiednich wniosków, kwestją czasu powstania owego portretu kijowskiego się nie zajęła, sam zaś portret jest mi niedostępny“³⁾. Отже що торкається сього академічного портрету, то вже акад. Грушевський, даючи його поменшену знимку, зазначив, що се „пізніший портрет“⁴⁾ а зладжений він безперечно на основі ритовини у Саковича, як се знаємо дотично ідентичного портрету в Музею В. В. Тарновського (нині в Державному Музею) в Чернігові.⁵⁾

Не можучи заквестіонувати автентичности портрету гетьмана у Саковича, застановляється автор, яку ціль могло мати уміщення портрету гетьмана з „rzekomym herbem“ у тексті „Віршів“. На його думку сей факт „celowości żadnej nie nasuwa. Nie stoi on bowiem w żadnym związku z treścią tak poprzedzają-

1) Łukaszewski: Op. cit. ст. 261.

2) Ibidem, ст. 260.

3) Ibidem. Автор знає його репродукції в працях Антоновича й Беца та Каманіна.

4) Грушевський: Ілюстр. історія України ст. 272, обр. 216.

5) Каталогъ... Колекції В. В. Тарновскаго ст. 73. Портреты истор. лицъ № 696.

cych go, jak i następujących po nim wierszy. Nie można przeto sądzić nawet, by autor chciał w ten sposób np. zadokumentować szlachectwo Sahajdacznego¹⁾ Отже на мою думку Саковичеві мусіло ходити без сумніву про задокументування шляхетського походження Петра Конашевича уміщенням його гербу на портреті, бо таку саму, а не іншу ціль мають відомі нам портрети інших козацьких гетьманів чи старшин, на яких бачимо уміщені їх шляхетські герби.²⁾ Таке підчеркнення шляхетського походження Петра Конашевича вистарчило Саковичеві цілковито, бо в „Віршах“ мав він до підчеркнення важніші речі, ті самі, котрі приневолили Якова Собеського зачислити нашого гетьмана „inter clarissimos aetate sua in Polonia viros“.

З усього сказаного видно зовсім ясно, що автор не тільки недоцінює вартости джерел, які промовляють за шляхетством Петра Конашевича, але що більше, він їх легковажить. Яко головний аргумент проти шляхетства Конашевича послужили йому слова Якова Собеського, що гетьман „originem, vitam ac consuetudinem plebeiam excesserat“. Сим способом каже автор, Собеський „podkreśla niezbiecie jego niskie pochodzenie“.³⁾ На думку автора „chyba nikt lepiej, jak on (Собеський) właśnie, senator Rzeczypospolitej, uczestnik kampanji Chocimskiej i komisarz wydelegowany ze strony polskiej do przeprowadzenia ugody polsko-tureckiej, nie mógł znać tak aktualnej na owe czasy sprawy, jak tej mianowicie, która dotyczyła pytania: kto przewodzi kozakom, tej sile, na którą sama Rzeczpospolita, wobec nowej nawały tureckiej, tyle liczyła i jakie stanowisko zajmuje ten ktoś wobec niej?“⁴⁾ Такою аргументацією побиває автор себе самого, бо чейже супроти турецької грози ні Собеському, ні Речіпосполитій не прийшло певно на думку застановлятися над питанням, чи Конашевич шляхтич, чи ні. Ходило тут про те, щоби той, котрий стояв на чолі такої сили, якою була в тих часах козащина, а без якої Польща певно тоді була б пропала, прийшов їй у поміч, байдуже, чи то був Конашевич, чи Бородавка. І певно Собеський ані самого Конашевича не запитував, чи він шляхтич, ані певно ні в кого про те не інформувався. На такі речі тоді не було часу й охоти, скоро ворог сидів на карку. Собеський бачив в особі гетьмана Конашевича тільки „козака“ й через те, як кожний шляхтич

1) Łukaszewski: Op. cit. str. 260.

2) Пор. ті портрети в Грушевський: Ілюстр. історія України.

3) Łukaszewski: Op. cit. str. 257.

4) Ibidem.

у Польщі, дивився на нього як на чоловіка простого походження. Тому то й у листі короля Жигимонта III з 23. березня 1619 р., писаним до гетьмана в формі універсалу, а на який п. Лукашевський покликується, щоб остаточно припечатати нешляхетське походження Петра Конашевича, названий гетьман тільки „uczsiwu“, а не „urodzony“.

Зате злегковажив автор цілковито Саковича. А хто ж, як не Сакович, тодішній ректор київської братської школи, міг краще знати про те, чи Конашевич, протектор київського братства, був шляхетського походження, чи ні? Чи вміщуючи у „Віршах“ на його похорони портрет гетьмана на коні з луком і сагайдаком, як його не раз і не два кияни бачили живим, міг Сакович дати на тім портреті якийсь фантастичний знак, котрий п. Лукашевський називає „rzekomym herbem“? Даремні зусилля автора з покликанням на авторитет самого Несецького, скоро на портреті Конашевича умістив Сакович як символ шляхетства знам'я (godło) його гербу „Робóg“. А що се герб „Робóg“, про те кожний, хто має хоча дрібку поняття про польську геральдику, не буде ні на хвилину сумніватися.

Намічена згори тенденція автора, доказати нешляхетське походження нашого гетьмана, доводить його до того, що він, забувши про те, як то на початку своєї розвідки назвав Саковича й Єрлича, в зіставленню з іншими противними джерелами, джерелами „równiej wartości“, волисть при самому кінці для піддержання свого погляду про нешляхетське походження Конашевича, покликуватися на „cały szereg innych źródeł kronikarskich, różniejszych wprawdzie, lecz dużo niejednokrotnie oryginalnych szczegółów do osoby Sahajdaczego przynoszących“, при чому вчисляє тут літопис Величка, Грабянки, Львівський і Київський.¹⁾ Правда, каже він, що ці джерела „pisane nie współcześnie może, lecz w czasie, kiedy świeża pamięć czynów Sahajdaczego istniała,... a przecież żadne z nich o szlachectwo Sahajdaczego nie potraça nawet.“²⁾

Тут, можна сказати, п. Лукашевський осягнув у своїй тенденції справдешній рекорд. Для нього важніші аргументи „a silentio“ Грабянки, що писав свій літопис у 1710 р., або Величка, що писав у 1720 р., ніж свідоцтво Єрлича. Отже тамті літописи мають для п. Лукашевського вартість тому, що мовчать про шляхетство Конашевича, Єрлич не має для нього вартости, бо

¹⁾ Ibidem, ст. 262.

²⁾ Ibidem.

підчеркує виразно шляхетське походження гетьмана. Літописи Величка й Грабянки мають для нього вартість, хоча належать до джерел „*róźniejszych wprawdzie*“, літопис Єрлича не має для нього вартости, бо „*jest źródłem róźniejszym*“.¹⁾ А щоби ще більше ослабити вартість записки Єрлича про шляхетське походження гетьмана, старається автор побити його віродостойність „Коментаріями“ Собеського, „*wspóczesnego opisywanym wypadkom, jak również i samemu Sahajdacznemu*“.²⁾ Про Єрлича каже автор, що він „*opisuje to co słyszy, lub też opiera się na innych w tym względzie źródłach, bliżej zresztą nieznaných*“, Собеський „*na podstawie autopsji*“.³⁾

Можемо признати авторові слушність тільки в одному: Єрлич почав писати свій літопис щойно в 1648 р. в часі повстання Хмельницького. Одначе писав його в Києві в Печерському монастирі, де ще живіші були традиції про Конашевича в тім часі, ніж в часах покликуваного автором Грабянки чи Величка. Притім забуває автор про те, що Єрлич був не тільки учасником описуваних подій, але й сучасником Конашевича, як і Собеський.⁴⁾ Єрлич уродився 19. мая 1598 р. в селі Коленка під Острогом, отже в тім часі, коли Конашевич кінчив в Острозі свої науки. Від свого батька Олизара Єрлича, чоловіка, що відбув із Стефаном Баторієм усі воєнні експедиції, міг багато чути про Конашевича, котрий учився в сусідньому Острозі і котрий вкрився вже безсмертною славою в часі, коли молодий Йоахим Єрлич яко 19-літній молодець розпочав 1617 р. військову службу під булавою Станислава Жулкевського в таборі під Бушею, а в 1619 р. боровся з Татарами. В 1621 р. Єрлич був учасником Хотинської війни, в часі якої одержав постріл від одного з яничар. Його, яко українського православного шляхтича, що бачив наочно один із найбільших воєнних подвигів Петра Конашевича під Хотином, мусіла цікавити особа гетьмана, а особливо його походження. І тому вважаю зовсім безосновними софістичні міркування п. Лукашевського, який старається доказати, що записка Єрлича про шляхетське походження нашого гетьмана „*nie wykazuje formy kategorycznosci, oraz bezstronności*“, що Єрлич не має „*pewnych wiadomości o osobie Sahajdacznego*“.⁵⁾ Навпаки, Єрлич мусів мати

¹⁾ Ibidem, ст. 259. ²⁾ Ibidem. ³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Поп.: К. Wł. W[ójcicki]: Jerlicz. Encyklopedya Powszechna (Orgelbranda). T. XIII, Варшава 1863, ст. 255—257.

⁵⁾ Łukaszewski: Op. cit. 259.

дуже докладні відомости про походження Конашевича, а свідчить про те хочби його вказівка про околицю, відки гетьман походив, „od Sambru“, ще докладніша, ніж вказівка Саковича.

На сім кінчу свої замітки до розвідки п. Лукашевського, якій я посвятив більше уваги, часу й місця, ніж вона на те заслугувала. Бо коли Собеський славить заслуги нашого гетьмана ще більше тому, що був він, на його думку, простого походження, а Єрлич уважає їх вислідом його шляхетського походження, то з розвідки п. Лукашевського набирається вражіння, що ходило йому головно про непризнання Конашевичеві права до шляхетства тільки через те, що був він українським гетьманом.

Ще одна дрібна замітка. Автор пише на початку, що Сакович і Єрлич „stwierdzają w zasadzie jedną rzecz, a mianowicie małopolskie jego (Конашевича) pochodzenie“.¹⁾ Того роду термінологія може уйти в сучасному польському днівникарстві, але польська історична наука не повинна рішучо дозволити на осмішування себе. Пок. Ол. Яблоновський, автор „Atlasu historycznego ziem ruskich“ і видавець „Źródeł dziejowych (Ziemie ruskie)“, на котрого авторитет п. Лукашевський покликується в одному місці своєї розвідки²⁾, коли би встав з гробу, читаючи висказ п. Лукашевського про „małopolskie“ походження нашого гетьмана, був би у великій колізії при досліджуванні, відки саме походив гетьман Петро Конашевич, чи з воевідства Краківського, чи з Сандомирського, чи з Люблинського. На щастя Сакович поясняє, що був він родом із „Перемиських підгірських країв“, а Єрлич каже, що походив він „від Самбора“, отже з Руського воевідства, а тим самим був „Русином“ не тільки територіяльно, як ті численні „Rutheni“ шляхтичі корінно польського походження, студенти краківського, липського й базельського університетів у XVI. ст.³⁾, але був також ним і з національного огляду.

¹⁾ Ibidem, ст. 255. ²⁾ Ibidem, ст. 262, прим. 24.

³⁾ Грушевський: Історія України-Руси VI. Київ-Львів 1907, ст. 337.

ЕКСКУРС:

СУСПІЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПОПЕЛІВ У XV. СТ.

Найновіший погляд про первісний „служебний“ характер Попелів — „Servitores“ Добрянські в Сяніччині. — Порівняння суспільного становища Попелів із суспільним становищем Добрянських.

В IV-ому розділі моєї монографії доторкнувся я коротко питання, на яким праві держали Попелі села, надані їм королем Володиславом Ягайлом у починах XV ст. На основі вельми скупих джерельних даних висловив я погляд, що Попелі і Котів у Перемищині одержали Попелі на основі дідичного права (*iure haereditario*), знова ж Ратичну в Перемищині і Підлісе (Полісе) в Сяніччині одержали на основі дідичного права, одначе рівночасно з певними умовами ленного права (*ius feudale*). Тому, що вже по написанню моєї монографії появилася цінна праця д-ра Войтіха Гейноша (*Hejnosz*) п. з. „*Ius Ruthenicale. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*“,¹⁾ в котрій автор порушив також мимоходом справу первісного суспільного становища Попелів, я приневолений зайнятися сею справою в окремім екскурсі.

В III-ьому розділі своєї праці присвятив автор особливу увагу одній із суспільних груп на Галицькій Русі, т. зв. „*servitores*“ (*służki*)²⁾. Ся назва мала ріжнородне значіння, між іншим означала вона також особи, як поясняє автор, „*pozostające w stosunku zawisłości lennei w ścisłym słowa tego znaczeniu*“ (ст. 13). Для ближчого пояснення сього відкликується автор до вступних заміток до своєї праці, де кажеться, що ся форма залежности мала своє джерело „*w stosunkach lennych sensu stricto, zaszczerpionych tu na Rusi w drugiej połowie XIV w. na wzór urzędzeń zachodnich*“, що „*w stosunku lennym chodziło głównie o obowiązek służby wojennei, w nadaniu zazwyczaj dość ściśle określony*“, а протиставлячи тій ленній залежности „*zależność iuris Ruthenici*“ яко залежність давнішого типу, підчеркує, що „*treść stosunku zależności dawniejszego typu jest pospolicie nieustalona, bardzo różnolita; sięga ona od obowiązków służby wojennei aż do różnorodnego rodzaju posług przy grodzie*“ (ст. 6).

Автор занявся в першу чергу групою „*servitores*“ того

¹⁾ *Studia nad historią prawa polskiego*. Том XII, zeszyt 1. Львів, 1928.

²⁾ *Ibidem*, 12—61. Для упрощення буду подавати далі цитати сторін із праці автора в самім тексті.

давнішого типу, яку стрічаємо в XV ст. в Сяніччині, деколи під назвами „haeredes“, „terrigenae — ziemianie“, часом навіть з предикатом „nobiles“. Використовуючи сяніцькі судові записки, видруковані в XI-ім томі „Aktów grodzkich i ziemskich“, в яких стрічається назва „haeredes“, пише автор між іншим таке:

„Wzmianki o haeredes w aktach ziemi sanockiej są dość liczne; szczególnie na uwagę zasługują zapiski odnoszące się do „heredes de Jutrilo“ (XI. nr. 17, 26, 102, 551, 1108, 1123 i t. d.), oraz do „heredes de Podlesche“ (Popyelowye XI. nr. 68, 214, 290, 461 i t. d.), z których drogą analogii możnaby wnioskować o służebnym pierwotnie charakterze tych rodzin; zob. szczególnie: zap. XI. nr. 214, z której wynika, że Popielowie do pozbycia się części swej dziedziny potrzebowali zezwolenia królewskiego, gdyż ciążyła na niej służba wojenna; możliwą jednak jest rzeczą, że okoliczność tę należy tłumaczyć jako wpływ stosunku lennego“ (ст. 41, прим. 3). Як бачимо, погляд автора висловлений дуже обережно. Причиною сього недостача виразних джерельних доказів, що підчеркнув автор таки зараз у тексті (в тіснім зв'язку з вище наведеним поглядом), бо говорячи про „servitores“ в Лодині, каже, що „poza kilku wspomnianemi wiadomościami o służkach w Łodzinie niedostaje wyraźnych świadectw o tem, żeby istniejąca tamże równocześnie druga grupa ludności zostawała niegdyś w ścisłym związku ze służkami, który w czasie tym uległ już silnemu zatarciu; można się tego tylko domniemywać w braku innych pewniejszych wskazówek“ (ст. 41).

Не маючи наміру рішати питання про можливість первісного „служебного“ характеру родини Попелів, бажаю тільки підчеркнути ті моменти, котрі відріжняють Попелів від найбільш типової групи „servitores“, які виступають під назвиськом Добрянських у Сяніччині, а яким автор присвятив спору частину своєї цінної праці (ст. 15—37).

Добрянські, мешканці села Добра в Сяніччині, виступають в сяніцьких судових записках зразу з предикатом „terrigenae — ziemianie“, „haeredes“, а щойно в 1446 р. названі вони там виразно „servitores“, що є рівнозначним із пізнішим „servi“, при чому зіставлення назв „servitores sive terrigenae de Dobra“ вказує на їх ідентичність (ст. 19). Існування такої групи населення на Галицькій Русі в польських часах має свій початок в передстановім устрою, який був тут ще за княжих часів, є отже проявом тутешніх передстанових відносин. Автор підносить, що становище тої групи (servitores) „nie da się utożsamić ani z ро-

łożeniem szlachty, ani też ze stanowiskiem ludności kmiecej; jest ono czemś zupełnie odrębnem, jest przeżytkiem, który dopiero pod działaniem dłuższego procesu asymilacyjnego zanika“ (ст. 21—22). На думку автора „Wymowną ilustracją tego procesu — Dobrzanie“ (ст. 22).

Станова титулятура Добрянських, як се стверджує автор, дуже нестала. Одні з них виступають з предикатом „kmetho“, інші з предикатом „dominus“, а в рр. 1477—78 виступають деякі Добрянські яко „laboriosi“. В 1444 р. один із Добрянських виступає з претенсіями до титулу „nobilis“, зобов'язуючися „litteras reponere super suam nobilitatem“. В тих „litterae“, які предкладали Добрянські, не було одначе ніякої згадки про їх „nobilitas“. Все таки на основі привілею короля Володислава Ягайла з 1402 р., мимо того, що не було в ньому формальної нобілітації (Добрянські названі там „servitoris nostri de Ulicz“), удалося бодай деяким Добрянським дістатися до шляхетського стану, а сянїцькі судові записки вже в 60-их і 70-их рр. XV ст. щораз більше послідовно уживають супроти них титулятури „nobiles“ (ст. 22—23).

Службні відносини Добрянських в характері „servitores“ полягали на основі згаданого королівського привілею з 1402 р. на тім, що були вони обов'язані на кожний военний похід висилати трьох стрільців (лучників), а на кожне жадання до замку трьох кінних. Люстрація з 1565 р. називає сей останній обов'язок „służba potoczna“: був се обов'язок сталого удержування при сянїцькім замку трьох кінних для листових посилок, збирання данин, надзору над людьми при затягу та інших послуг. Від тих утяжливих обов'язків намагаються Добрянські звільнитися оплатами річного чиншу, аж вкінці й від нього увільняються, затираючи тим способом сліди своєї залежності від городу (ст. 24—25).

Факт, який знаємо з Ягайлового привілею, що Добрянські виступали в характері „servitores“ ще перед його наданням, дає авторові привід до таких висновків: „w nadaniu Dobrej trudno tedy dopatrzeć się ekwiwalentu za ich (Добрянських) usługi, do których niezależnie od tego byli zobowiązani. Owszem przypuścić można, że na ogół położenie ich przez to nadanie także i pod względem służby, której pierwotnego zakresu nie znamy, poprawiło się. Prawdopodobnie przedtem każdy z nich, jako służka, zobowiązany był osobiście do owej służby przy grodzie, teraz zaś, od chwili nadania mają wysyłać tylko trzech z pośród siebie, co przy ich

silnem rozrozdzeniu się (o czym świadczą zapiski) było niewątpliwie znaczną ulgą“ (ст. 27—28).

Автор уважає знаменною для справи судової підвладности Добрянських ту обставину, що вони не виступають зовсім перед земським судом (в Сяніччині зорганізовано земське судівництво щойно в 1435 р., передтим усі справи полагоджувано в старостинським, т. є. в городським суді). Навіть тоді, коли вже титулюються „nobiles“ і то в справах про нерухомости стрічаємо Добрянських виключно в городі, перед старостинським судом, зарівно яко пізваних і яко позовників (ст. 29).

Дотично надання Ягайла для Добрянських з 1402 р. стверджує автор, що воно виказує, подібно, як у переважній частині інших надань на Русі, подібність до надань ленного права, бо за віддану в посідання „на віки“ землю, зобов'язуються Добрянські до служби на віки. Тут одначе, очевидно під впливом струй, пливучих з Польщі; елементи публично-правної натури, які містилися в леннім наданню, уступили місця приватно-правним моментам (ст. 33—34). Що до предикату „haeredes“, який придають Добрянським судові записки, то означає він, на думку автора, їх відношення до землі, на котрій сидять, а яка в відношенню до них зветься „haereditaria porcio“, „haereditas“, „bona haereditaria“. Джерелом сього відношення був привілей, даний Добрянським. В світлі записок „haereditas“ має доволі широке поняття, бо обіймає дідичення нащадків, право видержавлювання, заміни і свободної продажі (ст. 34).

Реасумуючи свої погляди стверджує автор, що: 1. Добрянські під впливом нових суспільних відносин з елементу алясового стають помалу становим елементом, будь переміняючися в шляхту, будь то (імовірно) спадаючи до селянського стану; 2. яко „servitores“ обов'язані до двоякого роду повинностей: а) до участі в воєнних походах, б) до „поточної служби“ при городі, при чому ці повинности, доволі стисло очеркнені, тяжать на цілій групі (осаді), а не на поодиноких її членах зокрема, так, що особисто мають вони змогу звільнитися від них; 3. підлягають виключно присудам городського суду; 4. держать землю „iure haereditario“, з правом, доволі нею розпоряджати (ст. 37).

Джерелом для пізнання суспільного становища Попелів у XV ст. є для нас чотири привілеї короля Володислава Ягайла, дані їм на села Попелі, Ратичну і Котів у Перемиській землі та на село Підлісе (Полісе) в Сяніцькій землі, далі найстарші

сяніцькі судові записки від 1424—1431 р.¹⁾ й найстарші перемиські судові записки від 1439—1506 р.²⁾

Привілей на Попелі відомий нам тільки зі згадки у Несецького, котрий каже, що „Władysław któryś Król Polski, jednemu z nich (Попелів), pewne grunta pod Drohobyczą nadał, w wielkich zasługach, gdzie on od imienia swego wieś założył, i Popiele nazwał“³⁾, далі зі згадки в історично-статистично-географічному словарі кс. Сярчинського, котрий (без сумніву на основі копії привілею, найденої в якомсь старім копіярі) під словом „Popiele“ подає, що „Władysław Jagiełło król nadał tu grunta rycerzowi Popielowi r. 1414“⁴⁾, вкінці з посередньої згадки в реституційнім привілею короля Жигимонта Августа з 26. IX. 1549 р. на село Котів, в котрому кажеться, що Попелі мають держати Котів „iure haereditario“, а то „cum alia villa Popiele dicta ipsorum haereditaria“.⁵⁾ Про Попелі знаємо отже: 1. що надав їх першому з Попелів король Володислав Ягайло в 1414 р., 2. що Попель був „rycerz“, 3. що одержав привілей за якісь „особисті заслуги“, та 4. що Попелі держали се село „iure haereditario“.

Привілей на Ратичну, даний Грицькові й Тишкові Попелям королем Володиславом Ягайлом 21. VII. 1427 р., знаємо тільки яко трансумпт у потвердженню його королем Жигимонтом Августом 11. IV. 1549 р.⁶⁾ З привілею, який Попелі предложили до потвердження в оригіналі, довідуємося: 1. що Ягайло надав його згаданим Попелям за якісь „servitia fidelia“ супроти короля, названі там далі „merita et servitia diligentissima“, а то тому, „ut fiant promptiores ad servitia nostra (для короля) assidua“, 2. що король надав „locum vacuum seu desertum super fluvio dicto Ratyczna“ не тільки згаданим братам, але також „eorum haeredibus et successoribus... pro ratione possessionis, haereditatis, seu villae dictae Ratyczna“, 3. що надання наступило „in aeterna tempora... cum omnibus et singulis usibus et fructibus... perpetue et in aevum... effectualiter“, 4. що за те надання Попелі „nobis (королеві Ягайлови) et nostris successoribus servire pro qualibet expeditione bellica qua-

1) AGZ. XI. Всіх записок дотично Попелів 10.

2) Ibidem, XIII, XVII i XVIII. Всіх записок дотично Попелів 45.

3) Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 385.

4) Siarczyński: Galicya... MS. Бібл. Оссол. ч. 1826 III, том III, ст. 59.

5) Гл. у мене Додаток ч. 5.

6) Гл. у мене Додаток ч. 2 i 4.

tuor sagittariis super equis valentibus tenebuntur et fient astricti“. Як я у відповідному місці підніс, з нагоди люстрації в 1469 р., доторкаючої „Вона Regalia onerata in terris Russiae“, згадка про привілей на Ратичну попала якимсь дивом не в люстрацію Перемиської землі, а в люстрацію Львівської землі, де читаємо про „Donacio perpetua ville Rathicznya seu vastitatis in Premisliensi“, одначе хибно зазначено там „servicium cum tribus sagittariis“.¹)

Привілей на Котів відомий нам тільки з подвійної згадки в реституційнім привілею короля Жигимонта Августа з 26. IX. 1549 р., виданого для Попелів.²) Коли наслідком присуду комісарів короля Жигимонта I признано Котів королівщиною й відібрано його Попелям, вони „litteras obtulerunt, quibus villam praedictam iure haereditario pertinere ad se affirmabant“. В тім же реституційнім привілею маємо ближче пояснення, що були се „litterae ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessae“ (на жаль, не знаємо року видання), а потверджені опісля Жигимонтом Августом (потвердження на знаємо рівно ж). Люстрація з 1565 р. каже, що Котів „acz yest wyesz ziemianska, a wssakoz była przisła w possessyą i. k. m. sławney pamięci yeszcze nyeboszczika krolya Zigmuntha za yakaż wążpłiwoszczią praw“.³) Ся „wążpliwość praw“, котра дала безперечно привід до згаданого вже присуду королівських комісарів, була така неясна, що самі люстратори з 1565 р. не вміли її докладно означити, а назвали її тільки „jakaś“. Не вияснив сеї „wążpliwości praw“ також реституційний привілей короля Жигимонта Августа дотично Котова словами „nihil nobis iuris, dominii et proprietatis... reservando, sed totum, si quod nobis competebat, in praedictos nobiles (Попелів) et eorum successores transferendo“. Що одначе була якась „wążpliwość praw“ Попелів і то в самім привілею короля Ягайла, доказом сього факт, що Жигимонт Август усунув її щойно „cassando et abrogando priores litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas“. Досить, що на основі реституційного привілею мали Попелі в будучині, зрі-

¹) Źródła dziejowe XVIII. 1, ст. 29. Се тим більше дивне, що люстратори покликуються на предложені „Litere Klementis Deschkońis Populewski“. Можливо, що згадані Попелі предложили дійсно якийсь відпис привілею, в котрім зроблено, невідомо на якій основі, таку зміну.

²) Гл. у мене Додаток ч. 5.

³) Жерела II, ст. 48.

каючися добровільно деяких частин Котова в користь короля, держати його подібно, як інше своє дідичне село, також „iure haereditario, temporibus perpetuis, cum plena potestate eam ipsam villam dandi, donandi, permutandi, vendendi, alienandi et in eos, quos illis videbitur usus, convertendi“...

Привілей короля Володислава Ягайла для Попелів на Підлісе (Полісе) відомий нам тільки з двох коротких згадок в 1431 р.: в сяніцьких судових записках кажеється „prout in tenore privilegii ipsorum continetur“¹⁾, а в акті продажі читаємо „prout plenius in privilegio regio super villa predicta Podlanszie confecto continetur“²⁾. А що Попелі виступають в сяніцьких записках уперше в 1424 р., тож сей привілей мусів бути виданий перед тим роком. В акті продажі і взагалі в судових записках виступають Попелі яко „heredes de Podlanszie“³⁾, „heredes de Podlesche“⁴⁾. В королівському привілею містилася умова, що Підлісе (Полісе) можуть Попелі продати тільки за згодою самого короля. Тому то продають Попелі своє дідицтво Пелці з Юровець „prehabita condicione, si consensus domini Regis nostri consequetur (prosequetur)“⁵⁾, почім король Ягайло грамотою з 29. X. 1431 р. ту продажу затвердив.⁶⁾ В королівському привілею на Підлісе (Полісе) була ще інша важна умова дотично Попелів. Яків Попель зобов'язався супроти Пелки з Юровець в разі, коли б не міг йому в означеному речинці звернути квоти, якою Пелка за нього заручив, дати Пелці „in vadio seu in obligacione“ пів лану „cum omni iure, censu et proventibus“, а Пелка застерігається, що „predictus Popel debet servicium intercedere, si quando contingat.“⁷⁾ В іншому випадку зобов'язується Пелка платити Якову за відступлене поле „ratione census unam I marcam“, одначе „nullis aliis expeditio nibus de dicto agro“.⁸⁾ Вияснення сього находимо в іншій судовій записці. Коли Попелі заявили перед сяніцьким городським судом, що продали Пелці з Юровець три частки своєї „hereditatis“ (під умовою, що одержать на се королівський дозвіл)

¹⁾ AGZ. XI, ст. 64—65, № 461.

²⁾ Prochaska: Materyały archiwalne, ст. 59, № 72.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ AGZ. XI, ст. 64—65, № 461.

⁵⁾ Ibidem, ст. 28—29, № 214 і ст. 64—65, № 461; Prochaska: Op. cit. ст. 59—60, № 72.

⁶⁾ Prochaska: Op. cit. ст. 64, № 77.

⁷⁾ AGZ. XI, ст. 15—16, № 114.

⁸⁾ Ibidem, ст. 22, № 169.

„cum omni iure“, зобов'язалися рівночасно „Insuper, si tempore intermedio (заким наспіє королівський дозвіл на продаж) expedicio generalis fieri contingerit, extunc ipsi eadem expedicione intercedere sunt obligati“.¹⁾ Бачимо отже, що подібно, як у привілею на Ратичну, Попелі обов'язані були за надання Підліся (Поліся) повнити воєнну службу. Не знаючи одначе самого привілею, не знаємо точно обсягу тої воєнної служби. Можливо, що була вона така сама, як у привілею на Ратичну (чотири кінні стрільці-лучники), але певно сього сказати не можемо. В кожному разі бачимо різницю поміж привілеєм на Підлісе (Полісе) й привілеєм на Ратичну. Оскільки в першій привілею надання наступило „iure haereditario“ з двома умовами, які стрічаємо в леннім праві, т. є. дозвіл на продаж і обов'язок воєнної служби, то в другій привілею надання оснований тільки на обов'язку воєнної служби. Про умову дотично королівської згоди на продаж у привілею на Ратичну нема ніякої згадки, бодай сього в привілею виразно не зазначено.

Тепер на основі того, що знаємо про привілеї Ягайла для Попелів, та на основі сяніцьких і перемиських записок спробую порівняти суспільне становище Попелів із таким же становищем Добрянських. В першу чергу годиться підчеркнути той факт, що Попелі, в противенстві до Добрянських, ніде (ані в привілеях, наскільки їх знаємо, ані в судових записках) не названі „servitores“. Ті „servitia fidelia“ чи „merita et servitia diligentissima“, за котрі одержали Попелі напр. Ратичну, се їх особисті заслуги, а королівський привілей, се еквівалент за них та заохота на будуче. Бо крім обов'язку воєнної служби про ніяку іншого роду службу Попелів, котру би їм королівський привілей, як напр. Добрянським, облегував, не знаємо нічого. Далі, як маємо дотично Попелів 10 сяніцьких, а 45 перемиських записок, не стрічаємо там у титулятурі Попелів таких предикатів, як „kmetho“, „laboriosus“, котрі мають Добрянські. Противно, Іван Попель відповідає в 1424 р. перед судом „pro violentia illata kmetoni“ та „liberum ipsum dimittere debet cum bonis suis“.²⁾ Знова ж у Підлісію (Полісію), котре по продажі його Попелями Пелці з Юровець в пам'ять попередніх власників одержало назву Попелі, нема вже Попелів, тільки виступають там уже піддані Николая Пелчіча з Юровець „kmethones Hanko et Paschko“.

¹⁾ Ibidem, ст. 28—29, № 214.

²⁾ Ibidem, ст. 10, № 68 і ст. 11, № 79.

de Poruelye“.¹⁾ Бачимо отже, що „kmethones“ виразно протиставлені в судових записках Попелям. Один спільний предикат із Добрянськими, який мають Попелі, се предикат „haeredes“, а їх землі зовуться „haereditas“.

Одначе й та „haereditas“ не була однаковою у Добрянських і Попелів. У Попелів була вона троякого роду. Оскільки Добрянські яко „haeredes“ мали право видержавлювання, заміни і свобідної продажі села Доброї, то Попелі мали таке саме право тільки дотично села Попелів і Котова, як сказано в реституційнім привілею на Котів, що Котів мають вони держати так само як Попелі „iure haereditario, temporibus perpetuis, cum plena potestate... dandi, donandi, permutandi, vendendi, alienandi et in eos, quos illis videbitur usus convertendi“.²⁾ Нема одначе притім ніякої згадки про воєнну службу, як у привілею для Добрянських. Іншого роду „haereditas“, котрої не бачимо при Добрянських, бачимо дотично Підліся (Поліся), бо його могли бути Попелі продати тільки за згодою короля, а крім сього обов'язані були до воєнної служби. Знова ж Ратичну одержали „ratione haereditatis... perpetue et in aevum“ з обов'язком воєнної служби, але без спеціального застереження про королівський дозвіл на продажу. В кожному разі не стрічаємо в судових записках ні одного випадку заставу чи продажі якої небудь частини Ратичної чужому чоловікові. Два рази бачимо тільки, як Попелі перепродують собі взаємно в рр. 1442 і 1444 поодинокі частки Ратичної³⁾, а одинокий раз один Попель заставляє другому в 1445 р. свою частку в Ратичній.⁴⁾ Се діялося одначе тому, що все таки дані частки оставали в роді Попелів, для яких був виданий королівський привілей на Ратичну. Противно, поодинокі частки села Попелів, яко „haereditatis“ без умови ленного права, перепродують, заставляють і міняють Попелі не тільки взаємно між собою, але також продають або заставляють певні частки чужим людям. Напр. Іван Попель продав у 1466 р. Олександрові Риботицькому „porcionem suam hereditariam de Poruelye“⁵⁾, а Андрій Попель того ж таки року за зтягнений довг у Олександра Риботицького „invadiavit“ йому „medium laneum“.⁶⁾

¹⁾ Ibidem, ст. 322, № 2594 і ст. 323, № 2601.

²⁾ Гл. у мене Додаток ч. 5.

³⁾ AGZ. XIII, ст. 116, № 1640 і ст. 154, № 2150.

⁴⁾ Ibidem, ст. 178, № 2495.

⁵⁾ Ibidem, ст. 501, № 6103.

⁶⁾ Ibidem, ст. 502, № 6128.

Та найбільше відрізняються Попелі від Добрянських тим, що коли останні, крім воєнної служби, були обов'язані ще до т. зв. „поточної служби“, т. є. до всякого роду послуг при замку, то ні в однім привілею, ні в одній судовій записці, про такий обов'язок Попелів нема найменшого сліду. Отсей обов'язок „поточної служби“ Добрянських дуже різко відрізняє, на мою думку, суспільне становище Попелів у XV ст. від суспільного становища Добрянських.

Переходжу тепер до титулятури Попелів, „nobiles“. В одинокім із кількох привілеїв Ягайла для Попелів, відомім нам у цілій основі, а саме в привілею на Ратичну з 1427 р., виступають Попелі без сього предикату, а так само в сяніцьких судових записках із 1424—1431 рр. та в акті продажі Підліся (Поліся) з 1431 р., де названі вони, як уже знаємо, „haeredes“. І хоча в деяких сяніцьких записках Пелка з Юровець, який набув Підлісе (Полісе) від Попелів, виступає деколи з предикатом „nobilis“ попри Попелів без сього предикату, то на основі сього не можна робити ніяких висновків дотично суспільного становища Попелів у XV ст., бо є також сяніцькі записки, в котрих Пелка і Попелі виступають побіч себе без предикату „nobilis“,¹⁾ а в перемиських судових записках попри Попелів без предикату „nobiles“ виступають „Joannes de Felstin“ та „Herbordus de Felstin“ також без сього предикату.²⁾ Інакше було, як ми бачили, з Добрянськими, котрі в привілею короля Ягайла з 1402 р. названі „servitores“, а від 1446 р. далі виступають ще з таким предикатом у сяніцьких записках, стараючися присвоїти собі „per fas et nefas“ предикат „nobilis“. На доказ своєї „nobilitas“ обіцяють предложити якісь „litterae“ і, хоча в них нема про неї ніякої згадки, все таки в 60-их і в 70-их рр. XV ст. частіше виступають з предикатом „nobilis“. Тим часом Попелям ніколи не була квестіонована їм „nobilitas“. В перемиських судових записках виступають вони уперше з предикатом „nobilis“ у 1442 р.,³⁾ потім у 1444 і 1445 рр.,⁴⁾ почім уже від 1466 р. майже без виїмку виступають в тих же записках з предикатом „nobilis“.⁵⁾

Се одначе квестія не така важна. Важніша для нас квестія судової підвладности Попелів в порівнянню з Добрянськими.

¹⁾ Пор. напр. А G Z. XI, ст. 6—7, № 46, ст. 7, № 50, ст. 31, № 227.

²⁾ Ibidem XIII, ст. 79, № 1082, ст. 164, № 2316 і ст. 205, № 2836.

³⁾ Ibidem, ст. 116, № 1640.

⁴⁾ Ibidem, ст. 154, № 2150 і ст. 178, № 2495.

⁵⁾ Пор. відповідні записки в А G Z. XIII, XVI і XVIII.

Добрянські, як знаємо, навіть тоді, коли титулюються „nobiles“, виступають в усіх справах перед городським, старостинським судом. Подібно і такі „terrigenae de Lodzyna“, котрі деколи вживають предикату „nobilis“, виступають яко „servitores“ перед городським судом.¹⁾ Цілоком інакше мається річ з Попелями. На основі сянїцьких судових записок не можемо перевірити, яка була судова підвладність Попелів, бо в Сянїччині виступають вони тільки від 1424—1431 р., а земського суду не було там до 1435 р., тому всі справи шляхти й нешляхти полагоджував для одних і других городський старостинський суд. Одначе в перемиських судових записках від першої хвилі, т. є. від 1439 р. виступають Попелі постійно перед земським судом,²⁾ чи то яко позовники, чи яко пізвані, чи яко заступники іншої шляхти, в справах про поділ, застав і продажу своїх діличних дібр і т. д. і т. д. Всіх тих судових перемиських записок від 1439—1506 р., в яких виступають Попелі перед земським судом, маємо 34. Тільки в 11-ох випадках, а саме в рр. 1466, 1468—1471 і 1475 виступають Попелі перед перемиським городським (старостинським) судом в таких справах:

1. „Nobilis“ Матвій Попель з Ролева скаржить шляхтича Яцка Чобота в 1466 р. за те, „quomodo sibi gladius furatus esset et alie res“.³⁾

2. „Nobilis“ Климко Попель відповідає в 1468 і 1475 р. „pro repercussione pignorum violenta“, „pro non solutis penis regalibus“ і „quia termino non paruit nec satisfecit“.⁴⁾

3. „Nobilis“ Андрій Попель виступає в 1469 р. яко заступник „nobilis“ Федька „de Krnuczа“ в справі „pro non statuitione duodecim hominum falcalstratorum cum falcastris... in prato regali“.⁵⁾

4. Той самий Андрій Попель виступає в 1470 р. яко заступник „nobilis“ Ігната „de Tustanowicze“ та яко заступник „nobilis“ Олександра „de Hubiczszolo“ (Риботицького).⁶⁾

5. В 1471 р. „nobiles“ Андрій „de Truskowyecz“, Попель „de Poryeie“ і Кунаш „de Poryeie“ засуджені на кару 14 гривень „pro fertonibus non solutis“.⁷⁾

1) Hejnosz: Op. cit. ст. 45 - 46.

2) A G Z. XIII, ст. 79, № 1082 і 1100, ст. 81, № 1117 і 1119.

3) Ibidem, ст. 519—520, № 6307 і 6328—6330.

4) Ibidem XIII, ст. 583, № 793; XVIII, ст. 115—116, № 1147 і 1158.

5) A G Z. XVII, ст. 11, № 128.

6) Ibidem, ст. 28, № 329 і ст. 37, № 413.

7) Ibidem, ст. 59, № 621.

Бачимо отже, що Попелі виступають перед городським (старостинським) судом тільки в таких справах, які входили в круг ділання городського старости. Зате в усякого роду цивільних справах виступають Попелі постійно і виключно перед земським судом.

Оскільки отже Добрянські ще довго протягом XV ст. виступають яко „servitores“ і стараються щойно поступенно втиснутися в ряди шляхти, Попелів застає XV ст. вже яко шляхту, хоча не є виключеним, що й вони, як се підніс дуже обережно в недостатчі джерельних даних автор праці „Ius Ruthenicale“, могли первісно становити групу т. зв. „servitores“. Попелі були зразу т. зв. „неповноправною“ чи „служебною“ шляхтою до хвилі, коли взагалі вся шляхта українських земель Польської Корони була зрівняна в правах із корінною польською шляхтою.¹⁾ Все таки Попелі довгі часи були дрібношляхетським родом чи там загородовою шляхтою, бо аж до пол. XVII ст. і щойно від сеї пори здобувають собі навіть сенаторські достоїнства. Та для нас найважніше те, що зпосеред роду Попелів, чи там одної його вітки, Кунашовичів-Попелів, вийшов імовірно чоловік, котрого Яків Собеський у своїх „Мемуарах Хотинської війни“ зачисляє „inter clarissimos aetate sua in Polonia viros“, а саме один із найвизначніших українських гетьманів, Петро Конашевич Сагайдачний.

¹⁾ Про неї гл. Грушевський: Історія України-Руси V, особливо ст. 89—95.

ДОДАТКИ.

I.

В Перемишлі, 15. листопада (20. вересня?) 1369 р.

Перемиський суд признає посідання села Частровиці дідичеві Бишкович, Пінкові Кунашевичеві, в його спорі з Верещакою Бутевичем.

Бъ лѣто 7573. И ста(л)са сѣдъ во вѣлѣю с(вѣ)т(о)го Мацѣа¹⁾ ап(осто)ла и ева(н)гелнста ѡ четъве(р)токъ при п(а)нѣ М(с)кѣ Кмитѣ старостѣ рѣско(м), ѡже и ста(л) са сѣдъ. Тага(л)са Пѣнѣко Кѣнашевн(ч) ис Берещакою²⁾ Бѣтевичемъ, ѡ га(н) що ѡ Частровици³⁾ и ѡ зе(м)лю. И помо(г)лъ Б(о)гъ Пѣнѣковей во-стагатѣ ѡ Ве(рѣ)щакн⁴⁾ какоже бы(л)⁵⁾ Кѣнашевн(ч) из вѣка при рѣскихъ Кѣнзе(ч). Такоже и нинѣ сѣдъ ѡздадѣ⁶⁾ Пѣнѣкови ты(н) га(н)⁷⁾ и со зе(м)люю ѡ вѣкн и со сѣножа(т)ми и со лѣками и со вѣкъмъ ис тѣмъ, ка(к) та(г)ло из вѣка — та(г)ло и(з) вѣка⁸⁾ к томѣ и(з) вѣка к томѣ и(з) вѣка⁹⁾ дѣди(ц)твѣ¹⁰⁾ ѡ Бы(ш)ковн(ч). Я сѣди(л) ти(н) сѣдъ¹¹⁾ Янѣдрѣнко Испро(в)ски(н)¹²⁾ во-

1) ФС. „Мацѣа“, поправлено на „Мацѣа“, потім знова дописано „Мацѣа“.

2) ФС. „Берещакомъ“.

3) ФС. „Частровици“.

4) I. і ФС. хибно „Верещакн“ (опущено „рѣ“).

5) ФС. „бывъ“.

6) ФС. „воздадѣ“.

7) ФС. „той гаи“.

8) I. і ФС. два рази повторене.

9) I. і ФС. два рази повторене.

10) ФС. „дѣдитвѣ“.

11) ФС. „той сѣд“.

12) „Янѣдрѣнко Испровскин“ т. є. „Спровскин“ (= de Sprowa). Бачимо тут так зване „приставне і“ перед словом, що починається аж трьома шелестівками. Воно тут непотрібне, бо попереднє слово кінчиться не шелестівкою, а голосівкою. Пор. Сімович: Граматика української мови. 2. вид. Київ—Ляйпциг 1919, ст. 57, § 56. Зовсім правильно бачимо зате приставне і в Свитригайловії грамоті для церкви в Городку з 1403 р. (згл. 1443 р.), де читаємо: „панъ Сенко Сенковскнн, панъ Ильвскнн“ (пор. Головацкій: Памятники ст. 25), бо тут попереднє слово кінчиться шелестівкою. Воно означає „львівського кастеляна“. У згаданім уже потвердженню сеї грамоти Жигимонтом Августом 11. XI, 1556 р. (Арх. кн. Чартор. ч. інв. дипл. 900, vol. V, к. 41) читаємо: „pan Senko Senowski j pan Lwowski j“. Не розумів значіння сього Шараневичъ: Черты

євода переми(с)льски(н), бра(т) єго А(с)ко, а сѣдн¹⁾ Кость Єко-
ви(ч), Ми(х)ла(ко) вонтъ²⁾ переми(с)льски(н), А(с)ко писа(р), панъ
Ме(ч)сла(в) Бѣдник³⁾, Ган(ш)ко⁴⁾ Жире(в)скии, мѣстичеве,
Ми(с)ко Ранъфлеви(ч)⁵⁾, Ганко Гѣрпахови(ч)⁶⁾, Яньдри(х) Ге(х)⁷⁾
Балокє(ц)ки(н), а при то(м) вы(л) мѣсць Бискупъ⁸⁾, кня(з) Ба(р)-
толомѣи плева(н), Я(л)бра(х) гъ Кмита, старости(н) бра(т), Семенъ
Тѣратн(ч)⁹⁾, Зе(н)ъ Широкови(ч)¹⁰⁾, Ма(т)ѣецъ Єре(в)ны(н)¹¹⁾,
Взъне(ц)ъ, Давидецъ, Єста(ш)ко Потрѣтови(ч), синь єго Ми-
ха(л)ко, а вы(л) сѣ(д) Єста(л)сѣ 8 домѣ. Я писана грамота 8 Я(л)-
бра(х)та 8 домѣ. Я писа(л) дна(к)¹²⁾ пана старости(н) переми(с)ль-
ски(н) А(н)ко¹³⁾ Рипочи(ч). Я да(л) Пѣнько помо(ч)ного гри(в)нѣ
єре(в)ра.¹⁴⁾

Castr. Premisl. T. 324, pag. 509;

Fasc. Cop. Castr. Premisl. № 3, pag. 111—112.

Примітка. Повища грамота відома в двох пізніших копіях XVII ст. Першу копію, котру я поклав в основу, находимо в перемиських городських книгах, а саме в індукті Castr. Premisl. T. 324, pag. 509. На ст. 508 зазначено, що дня 1. IV. 1608 р. до обляти предложено „Rndus Paulus Moszczizensis, vicarius perpetuus Ecclesiae Cathedralis Praemisliensis, nomine totius venerabilis Capituli eiusdem Ecclesiae Cathedralis Praemisliensis, literas rutenico idiomate in pergameno scriptas sigillisque tribus appensis obsignatas, omni suspitionis nota carentes“. На ст. 509—510 уміщена дуже лиха „Transuersio polonico idiomate“. Друга копія, облятована 23. IV. 1672 р. міститься в Fasc. Cop. Castr. Premisl. № 3, pag. 111—112. Обидві копії зладжені дуже неграмотно. Друкую їх без ніяких змін в сей спосіб, що, як уже сказано, першу з них кладу в основу, з другої виймаю важніші варіанти, подані

изъ исторіи бенефіцій... ст. 35, даючи при згаданім слові окличник: „панъ Ильвъскы (sic)“.

1) FC. „сѣдн“.

2) FC. „вонтъ“.

3) FC. „Мечислав Бѣдник“.

4) FC. „Ганшъко“.

5) FC. „Ранъфлевич“.

6) FC. „Гирпакович“.

7) FC. „Яньдрѣх Чех“.

8) FC. „Бискупъ“.

9) FC. „Тѣратнич“.

10) FC. „Занъ Широкович“.

11) FC. „Матѣецъ Єребрный“.

12) FC. „днѣк“.

13) FC. має „Ганъко“. Очевидна річ, що дяк звався Янко Рипочич, як у FC., зате в І. з кириличного „л“ зроблено дві окремі букви („ Янько), через що вийшли дві особи, котрі писали грамоту, дяк перемиського євста-рости, неназваний по імені і Янко Рипочич.

14) FC. „єревр“.

у мене в нотках. Очевидні пропуски жопіста, доповнені мною, розв'язки скорочень і надстрічні букви подаю в тексті, уймаючи їх у клямки.

Оригінал грамоти, котрий ще в XVII ст. був власністю перем. лат. Капітули, нині невідомий нам, а бодай не видруковано її в „*Dyplomatarjuszu kapituły przemyskiej obrządku łacińskiego*“ (Akta grodzkie i ziemskie VIII, Lwów 1880). Згадане в грамоті з 1369 р. село Бишковичі дарував Володислав князь Опольський (*villam nostram Byskowycze*) грамотою, виданою в Городку, 31. VIII. 1375 р., Глібови Дворсковичеви (*ibidem*, ст. 13—14, ч. IX). Видавці останньої грамоти пояснюють, що се „*Buszkowiczki wieś w powiecie przemyskim, własność kapituły przemyskiej*“ (*ibidem*, ст. 14, прим. 1; пор. ще *Słownik geogr. I*, ст. 482). До Бишкович і до села Частровиці, згаданого рівно ж у грамоті з 1369 р., відноситься слідуюча перемиська судова записка з 18. IV. 1463 р.:

„*Vble Capitulum Premisl. et Gsus Stephanus Swanthopelk cum consorte sua Margaretha de Bolestraschicze fecerunt talem inter se concordiam pro lacu, qui est in Byskowicze et gays alias konthi, quod Stephanus Swanthopelk de Zawada cum consorte Margaretha recesserunt alias odstompili lacum vulgariter gyeszoro, quem lacum habuerunt per medium cum Capitulo et cum terra, que est post lacum, et cum rubetis et gays alias kanthi Capitulo. Et Capitulum recesserunt Stephano cum consorte sua gayum et rubetum dictum Pyenkowothopole in Czastrowicze cum aribus et mellificiis et cum pratis...*“ (A G Z. XIII, ст. 406, № 5140). Село Частровиця (за грамотою з 1369 р.) чи Частровичі (за судовою запискою з 1463 р.) не існує нині під тою назвою й не згадується вже в актах XVI ст. Пам'ять про Пінка Кунашевича заховалася, як бачимо з повищої записки, в назві гаю й ожинових кущів „*Pyenkowothopole*“ до другої половини XV ст.

Заходять деякі труднощі в означенню дня й місяця нашої грамоти. На самім початку грамоти поданий рік 6877 (за візантійською ерою). Що до дня, в котрім відбувся суд, то в грамоті сказано, що діялося воно „*ко вѣлѣю сѣагоу Маѣѣа апостола и еванѣѣаиста 8 четвѣртоукѣ*“. Під увагу можна тут брати тільки св. Матєя (Матфтей, *Matthaeus, Mateusz*), бо в грамоті сказано виразно „*апостола и еванѣѣаиста*“. Не можна думати тут про св. Матія (Матфтії, *Mathias, Maciej*), котрий був апостолом, але не був євангелистом. Тому то в копії FC. подано „*Маѣѣа*“ і, хоча справлено на „*Маѣѣа*“, опісля дописано знова „*Маѣѣа*“.

Все те не розв'язує ще одначе самої дати дня. Розходиться перш за все про те, чи маємо тут діло зі святим латинського, чи грецького календаря. Форма імени „*Маѣѣа*“ (мимо того, що розходиться тут про Матєя) вказувала б на латинського святого. Латинського Матєя єванг. припадає 21. вересня. Приймаючи отже рік 1369 (6877—5508) в котрім Великдень припадав 1. квітня, „*вілія*“ латинського Матєя припадала 20. вересня, в четвер, згідно з датованням у грамоті. Одначе означення року за візантійською ерою може вказувати на грецького святого. Грецького Матєя припадає 16. листопада (ст. ст.), хоча маємо ще два побічні свята, 30. червня і 5. жовтня (ст. ст.). Беручи за основу головне свято, навечеря грецького Матєя припадало в 1369 р. 15. листопада, в четвер, в другім випадку дня 29. червня, в п'ятницю, в третім випадку 4. жовтня, в четвер. Можна би отже прийняти дату головного свята, 15. листопада (менше правдоподібно 4. жовтня).

Тільки знова заходить питання, чи з огляду на датування грамоти роком візантійської ери, не розходиться тут про вересневий рік 1369, отже січневий 1368 (6877—5509). В 1368 р. Великдень припадав 9. квітня. Беручи під увагу св. Матея дня 16. листопада бачимо, що навечеря 15. листопада припадало в середу, а також узгаднюючи свято з 5. жовтня, навечеря 4. жовтня припадало рівно ж в середу. Навіть коли б ми схотіли при вересневім 1369 р. (січневім 1368) брати під увагу лат. св. Матея 21. вересня, то його вілія 20. вересня припадала також на середу. Отже зовсім ясно, що маємо тут діло з січневим роком 1369-им. Нерішеним однак остається питання що до сього, чи приймати тут латинського, чи грецького Матея. Можна проте приймати для нашої грамоти або день 15. листопада, або 20. вересня 1369 р.¹⁾

2.

В Перемишлі, 21. липня 1427 р.

Король Володислав Ягайло надає Грицькові й Тишкові Попелям та їх нащадкам пусте місце над рікою Ратичною для засновання там села Ратичної, зобов'язуючи їх за те до військової служби.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Tam vivente scriptura, vivit et actio litterarum datarum, quae recognitio facit memoriam aeviternam. Proinde nos Wladislaus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae etc. Dominus et haeres, recognoscimus modo praesenti, quibus expedit universis praesentibus et futuris, prout sinceriter supplicantibus et ratione servitii fidelis et ex magna constantia eorundem servitorum²⁾, quibus meritis et servitiis diligentissimis Hryczko et Tysko³⁾ fratres, dicti Popielowie, gratae⁴⁾ nostrae Maiestati et in futurum ut possint feliciter fideliterque iuxta scientiam latius esse dilecti, intuitu⁵⁾ eorum hoc volentes nos ipsis fratribus speciali gratia ambiere aut circumdare, ut fiant promptiores ad servitia nostra assidua, istis fratribus et eorum haeredibus et successoribus locum vacuum seu desertum super fluvio dicto Raticzna alias od Uscia asz do Wierzchowiska, cum omnibus litoribus ex utraque parte et decursionibus alias Potoki decurrentibus in flu-

¹⁾ Для цілковитого вяснення сумнівів годиться піднести, що не можна тут брати під увагу св. Матія (Матфтія) чи там Масієжа (Mathias) і то не тільки з огляду на те, що він не був євангелистом, а також тому, що в ніоднім випадку його навечеря в 1369 р. не випадало в четвер (гр. Матія 9. серпня, навечеря 8. серпня в середу; лат. Масієжа 24. лютого, вілія 23. лютого в п'ятницю, 1. вересня, вілія 31. серпня в п'ятницю, 5. вересня, вілія 4. вересня у вторник).

²⁾ В обляті „servitorum“.

³⁾ В обл. „Tysno“.

⁴⁾ В обл. „grati“.

⁵⁾ В обл. „intuiti“.

vium dictum, Kotowiecz et Potok profundum, pro ratione possessionis, haereditatis seu villae dictae Ratyczna, quae granicies et limites alias miedze in districtu Drohobyczensi od Uscia asz do Wierzchu Wierzchowiska ex utraque parte ripae a superficie¹⁾ alias od wierzchu slonego do wierzchu Ratycznego, et etiam in districtu Samboriensi a sumitate alias od Wierzchu Ratycznzy do Wierzchu Czernczei, et exinde usque po wodotopie, et a Wodotopie transgrediendo ad Jasionicza et Baginsko, et a Baginsko eundo superius Glinnego Potoka do Worotecz, od Worotecz do Uniatyczy et Lietyczno Potokow, et exinde usque ad laneos Drohobyczenses, usque ad Uscie praedictae Ratyczna, ratione graniciei eductae in Terram Russiae, dedimus et donavimus et consignavimus et committimus in aeterna tempora benigniter per praefatos Hriczko et Tysko et alios fratres eorum germanos habendum, tenendum, utifruendum pacifice et quiete cum omnibus et singulis usibus et fructibus, censibus, dationibus, pertinentiis, cum omnibus agris, pratis, campis, silvis et indaginibus alias dąbrowami, cum gaiis et eorum fructibus alias z żyrmi et venationibus, cum omnibus melleficiis alias z barciami, cum aquis fluentibus et potoki eorum, cum piscinis et molendinis, perpetue et in aevum tenere effectualiter, ratione cuius donationis²⁾ nobis et nostris successoribus servire pro qualibet expeditione bellica quatuor sagittariis super equis valentibus tenebuntur et fient astricti. Quarum rerum ob evidentius testimonium sigillum nostrum subappendere iussimus praesentibus litteris. Acta sunt haec Praemisliae, feria secunda in vigilia Beatae Mariae Magdalenae, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo septimo. Praesentibus Reverendissimis, Magnificis, Generosis et Nobilibus Joanne Dei gratia Archiepiscopo Leopoliensi, Janussio Dei gratia Episcopo Praemisliensi, Floriano de Koritnicza³⁾ Castellano Visliciensi, Alberto Malsky⁴⁾ Lanciensi, Scheliga Januszowsky Siradiensi Succamerariis⁵⁾, Laurentio Zaremba Marsalco Curiae Regalis, Nicolao Chraştowsky Gladifero Cracoviensi et aliis quam plurimis fide dignis testibus ad praemissa. Datum per manus Venerabilis Joannis Decani Cracoviensis, R. P. Cancellarii nobis dilecti. Ad relationem Venerabilis Joannis Decani Cracoviensis, R. P. Cancellarii.

Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—307.

¹⁾ В обл. „superficieae“.

²⁾ В обл. „dationis“.

³⁾ В обл. „Rokitnicza“.

⁴⁾ В обл. „Molsky“.

⁵⁾ В обл. хибно „Alberto Molsky, Scheliga Januszowsky Lanciensi et Siradiensi Succamerario“.

Примітка. Отсей привілей, невідомий нам в оригіналі, заховався яко трансумпт у потвердженню Жигимонта Августа з датою Краків, 11. квітня 1549 р., облятованім в Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—308 (пор. у мене ч. 4). Правопис, з виїмком імен особових і географічних, модернізую, справляючи рівночасно важніші очевидні похибки переписувача, зазначені в нотках.

3.

В Буді, 6. червня 1482 р.

Король Матвій Корвин видає нобілітаційний привілей для Стефана Янча з Уніхова (de Vainág).

Nos Mathias dei gratia Rex Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie, Rame, Seruie, Galitie, Lodomerie¹⁾, Comanie Bolgarieque Rex, necnon Slesie, Lucemburgensis dux Marchioque Morawie et Lusatie. Tibi fideli nostro, Stephano Jancho de Wainach in comitatu Maromarusiensi, salutem et gratiam nostram regiam ac fauorem. A claro lumine troni regie magestatis, velut e sole radii, nobilitates iure procedunt, et omnium nobilitatum²⁾ insignia a regia claritate dependent ita, vt omne nobile generositatis insigne a gremio proueniat regie magestatis. Sane tum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillime supplicationis instantiam per eos pro³⁾ parte tui nostre propterea porrecte magestati, tum etenim consideratis tuis fidelitatibus et fidelium seruitiorum gratuitis meritis, quibus tu, vti didicimus, prefato regno nostro Hungarie sacreque eius corone regie et tandem etiam nobis⁴⁾ fidelitatis constantiam feruentisque animi zelo studuisti, eoque feruentius et diligentius in posterum studebis complacere, quo te tuosque singularibus honorum⁵⁾ gratiis a nostra celsitudine conspexeris, fore insignitum, pro arma tua damus gladium vtrinque incidentem, cuius in medio transfixa sagitta aurea apparet. Tibi Stephano Janchio de dicto Wainach et per te heredibus et posteritatibus tuis vtriusque sexus vniuerse⁶⁾, que⁷⁾ doctrinā (?) seu arma et nobilitatis insignia, prout⁸⁾ in principio seu capite presentium literarum nostrarum suis apropiatis coloribus arte pictoria signata sunt et distinctius expressa, animo deliberato et ex certa nostre mage-

¹⁾ В обл. „Rodomerie“.

²⁾ В обл. „nobilium“.

³⁾ В обл. нема „pro“.

⁴⁾ В обл. нема „etiam nobis“.

⁵⁾ В обл. „honoribus“.

⁶⁾ В обл. „vniuersis“.

⁷⁾ В обл. „hec“.

⁸⁾ В обл. нема „prout“.

statis scientia dedimus et contulimus, immo ex abundantiori plenitudine nostre specialis gratie concedimus et presentibus elargimur, vt tu tuique heredes et posteritates vniuerse pretacta arma seu nobilitatis insignia, more aliorum armis vtentium, a modo in posterum in preliis, hastiludiis, torneamentis, duellis ac aliis omnibus exercitiis nobilibus et militaribus, necnon sigillis, vellis, cortinis, annulis et generaliter in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub mere et sincere nobilitatis titulo, quali te ab vniuersis et singulis cuiuscunque conditionis, preeminentie, status, gradus vel dignitatis existant¹⁾, insignitum ac verum nobilem nominari et teneri volumus, ac etiam reputari²⁾, gestare, omnibusque et singulis gratiis et honoribus et libertatibus, quibus³⁾ ceteri proceres, nobiles militesque et clientes regni nostri armis vtentes, quomodolibet, consuetudine vel de iure, freti⁴⁾ sunt et gauisi, frui et gaudere possis atque valeres, de talismodique singularis et specialis nostre gratie antidoto⁵⁾ merito exultes et tanto⁶⁾ ampliori studio ad honorem regie magestatis tua de cetero solidetur intentio, quanto te largiori⁷⁾ fauore regio prouentum esse conspicias et lumine⁸⁾ gratiarum. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras secreto sigillo nostro, quo vt rex Hungarie vtimur, impendenti comunitas duximus concedendas. Datum Bude, feria quinta proxima post festum sancte et Indiuidue Trinitatis, anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo secundo.

Castr. Premisl. T. 306, pag. 680—682.

Примітка. — Отсей nobілітаційний привілей невідомий нам в оригіналі, тільки дійшов до нас якo трансумпт в атестації всеї шляхти Марамарошського комітату з датою Сигіт, 26. лютого 1566 р., для правнука Стефана Янча, рівно ж Стефана, на доказ шляхетського походження Уніховських (гл. у мене ч. 7), а разом із нею уміщений якo трансумпт у привілею Жигимонта Августа, виставленім у Люблині, 15. лютого 1569 р., надаючим нащадкам Стефана Янча індигенат у Польщі. Сей привілей Жигимонта Августа (гл. у мене ч. 8) облятований разом із трансумованими документами в Castr. Premisl. T. 306, pag. 678—686. З отсеї обляти знав уже його Niesiecki: Op. cit. VII, ст. 545—547 і IX, ст. 204—205, та мимо сього представив невірно на його основі генеалогію Уніховських. Nobілі-

1) В обл. „existatur“.

2) В обл. „reputare“.

3) В обл. „que vos“.

4) В обл. „frui“.

5) В обл. „anticlate“.

6) В обл. „tanti“.

7) В обл. „longiori“.

8) В інших nobілі. грамотах кор. Матвія є „munere“.

таційний привілей Матвія Корвина друкую на основі згаданої обляти, реконструючи його (в обляті доволі попсований) текст при допомозі інших нобілітаційних привілеїв того короля, відомих нам в оригіналі. Полишаю отже в нім оригінальний правопис нобілітаційних привілеїв Матвія Корвина, а в нотках уміщую похибки переписувача, справлені мною в тексті.

Для реконструкції згаданого привілею з 1482 р. використав я видані Угорською Академією Наук в Будапешті Monumenta Hungariae Heraldica (Magyar Czimeres Emlékek). Közli Fejérpataky László. I. Füzet. Budapest 1901, а саме нобілітаційні привілеї короля Матвія Корвина з рр. 1459, 1462, 1476, 1479, 1488 і 1489 (т. е. №№ XIX—XXIV, ст. 73—84); далі II. Füzet. Budapest 1902, а саме нобіл. привілеї того короля з рр. 1460, 1474, 1476, 1480 і 1481 (т. е. №№ XX—XXIV, ст. 57—66); вкінці III. Füzet. Közli A'ldásy Antal. Budapest 1926, а саме нобіл. привілеї того ж короля з рр. 1466 і 1478 (т. е. №№ XVIII і XIX, ст. 51—55). З огляду на се реконструований привілей для Стефана Янча одержав вигляд, наче би був копіюваний з оригіналу.

4.

В Кракові, 11. квітня 1549 р.

Король Жигимонт Август потверджує привілей короля Володислава Ягайла з дати Краків, 21. липня 1427 р., яким він Грицькові й Тишкові Попелям надав пусте місце для засновання села Ратичної.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum in rebus humanis nihil sit firmum et perpetuum, sed omnia fluxa et caduca, prudenti consilio inventum est, ut ea litterarum monumentis mandentur, quae ad posteritatis memoriam transire debent. Proinde nos Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Culmensis, Elbingensis, Pomeraniaeque etc. dominus et haeres, significamus praesentibus litteris, quorum interest universis praesentibus et futuris, harum notitiam habituris. Exhibitas nobis esse litteras Serenissimi Wladislai Regis Poloniae, Proavi nostri, sigillo eius appenso¹⁾ communitas, donationem loci vacui seu deserti super fluvio dicto Ratyczna siti in se continentes supplicatumque, ut eas approbare, confirmare et innovare dignaremur, quarum tenor est iste.

[Далі слідує яко трансумпт привілей короля Володислава Ягайла з 21. VII. 1427, видрукований у мене під ч. 2.].

Quas quidem litteras uti salvas, sanas et integras nullique suspicioni obnoxias, auctoritate nostra Regia approbandum, confirman-

¹⁾ В обляті в тім місці стоїть „iucunda servitia“, що не має ніякого зміслу. Були там очевидно якісь слова в зв'язку зі словами „sigillo eius appenso“, але тут перекручені копістом.

dum et innovandum duximus, approbamusque, confirmamus et innovamus praesentibus litteris, decernentes eas robur debitae firmitatis obtinere. In cuius rei fidem et evidentius testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Cracoviae, feria quinta post Dominicam Judica proxima, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo nono, Regni nostri vigesimo. Praesentibus Reverendissimo in Christo Patre Domino Samuele Macieiowsky Episcopo Cracoviensi et Regni Poloniae Cancellario, necnon Magnificis, Venerabilibus et Generosis Joanne de Koscielec Palatino Inowlodislaviensi et Brzestensi, Dobrzynensi Kowalensique Capitaneo, Petro Opalinsky Gniznensi et Costensi Olstinensique Capitaneo, Spytkone de Tarnow Woiniczensi, Regni Nostri Thesaurario et Brzeznicensi, Krzepicensi, Krzesoviensique Capitaneo, Stanislae Maczieiowsky Lublinensi, Serenissimae Coniugis nostrae Curiae Magistro et Capitaneo Zawichostensi, Severino Bonar de Balicze Sandecensi ac Oswiacimensis, Zatoriensis Ducatum, Bieczensi, Rapsthinensique Capitaneo, Nicolao Grabia Helmensi, Regni nostri Vicecancellario et Capitaneo Lubomlensi, Joanne Komorowsky Polanecensi, Nicolao Liutomirsky Czechoviensi Tribuno, Maiori Siradiensi, Joanne Bonar Oswiacimensi Castellanis, Jacobo Uchansky Decano Ploczensi, Archidiacono Warsoviensi, Valentino Dembiensky Curiae nostrae Refferendario, Andrea Czarnkowski Gnesnensi et Lenciciens Praeposito ac Scholastico, Joanne Przerembski Praeposito, Philippo Padniewsky Cantore Cracoviensi, Secretariis nostris, Nicolao Mniszek de Magna Kunczycze Burgrabio Cracoviensi, Cubiculi nostri Praefecto ac Lucoviensi Socaliensique Capitaneo, Joanne Lutomirski Burgrabio Cracoviensi, Curiae nostrae Thesaurario, Nicolao Myskowsky Incisore Regni et Capitaneo Miedzyrzeczensi, Stanislae Ligęza Pocillatore et Capitaneo Thischowiczensi, Gabriele Tarło Dapifero mensae nostrae et Capitaneo Chelmensi et aliis quam plurimis dignitariis et officialibus nostris circa praemissa existentibus. Datum per manus praefati Reverendissimi etc. Relatio eiusdem etc.

Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—308.

Примітка. Отсей привілей разом із трансумптом привілею Володислава Ягайла був виданий інтересованим з королівської Канцелярії в формі трансумпту в слідуючій грамоті Жигимонта Августа з дати Пйотрків, 4. лютого 1563 р. :

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae Samogitiaeque etc. dominus et haeres. Significamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis, contineri in actis Cancellariae nostrae infrascriptas litteras sub hac verborum serie.

[Далі слідує яко трансумпт привілей Жигимонта Августа з 11. IV. 1549 р., видрукований у мене під ч. 4. враз із трансумптом привілею Володислава Ягайла, видрукованим у мене під ч. 2.]

Nos itaque Sigismundus Augustus Rex praefatus, adducti supplicationibus Nobilium Petri, Romani, Nicolai et Pauli Popielow, litteras praeinsertas ex actis Cancellariae nostrae describi et ipsis easdem¹⁾ extradi mandavimus. Harum testimonio litterarum, quibus sigillum nostrum est appensum, Petricoviae, in Conventu Regni nostri Generali, feria quinta post festum Purificationis Beatae Mariae Virginis proxima, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio, Regni nostri trigesimo quarto²⁾. Joannes Ocieski Regni P. Cancellarius. Relatio Magnifici Joannis de Ocieschino R. P. Cancellarii, Cracoviensis Generalis ac Oswiecimensis, Zatoriensis, Samboriensis, Olstinensisque Capitanei³⁾.

Отсю грамоту разом із обидвома трансумптами облятували 3. лютого 1596 р. в перемиських городських актах (Castr. Premisl. T. 312, pag. 305—308) „Nobilis Joannes Popiel Romanowicz in villa Popiele et Kotow sortium suarum haeres“ і інші члени роду Попелів.

5.

В Кракові, 26. вересня 1549 р.

Король Жигимонт Август видає братам Федькові, Павлові й Занькові Попелям-Колодрубам, їх стривів Радові Попелеві та Дем'янові Колодрубів реституційний привілей на посідання села Котова „iure haereditario“, з застереженням для себе і своїх наслідників посідання там же жуп, лісів і салін.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Solent reges et principes, quorum memoriam volunt esse perpetuam, ea monumentis litterarum commendare. Quam ob rem nos Sigismundus Augustus, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae etc. dominus et haeres, significamus tenore praesentium quorum interest universis praesentibus et futuris. Quod cum villa Kothow in praefectura Samboriensi sita⁴⁾ nobilium Chwietko, Pauli et Zanko fratrum et Rad patrum et Demian Kołodrubowie, iudicio Commissariorum Divi Parentis nostri Regia esse decretata⁵⁾ fuisset ac propterea ab eis per Serenissimam Dominam Parentem nostram redempta ac pro Regia possessa, venerunt tandem ad nos nobiles praedicti atque litteras obtulerunt, quibus villam praedictam iure haereditario pertinere ad se affirmabant. Quibus nos revisis, accedente consensu Serenissimae Dominae Parentis nostrae, quem nomine Maiestatis illius Magnus Comes de Thenczin,

¹⁾ В обляті „eandem“.

²⁾ В обл. „vigesimo quarto“.

³⁾ В обл. „Capitaneo“.

⁴⁾ В обляті „sit“.

⁵⁾ В обл. „decreta“.

Palatinus Sandomiriensis, Curiae nostrae Marschalcus et Lublinensis Leloviensisque Capitaneus praestitit ac Consiliariorum Regni nostri tunc praesentium, villam praedictam Kothow cum omnibus ad illam pertinentiis restituendam Nobilibus Chwietko, Paulo et Zanko fratribus et Rad patruo et Demian Kołodrubowie¹⁾ duximus restituimusque praesentibus litteris, salinis tamen ac silvis, zuppis pro nobis et successoribus nostris reservatis, recedente expresso consensu nobilium praedictorum. Quam quidem villam nobiles praedicti et successores eorum cum alia villa Popiele dicta ipsorum haereditaria habebunt, tenebunt et possidebunt iure haereditario temporibus perpetuis, cum plena potestate eam ipsam villam dandi, donandi, permutandi, vendendi, alienandi et in eos, quos illis videbitur usus, convertendi, nihil nobis iuris, domini et proprietatis ad eas ipsas villas reservando, sed totum, si quod nobis competebat, in praedictos nobiles et eorum successores transferendo, cassando et abrogando priores litteras ipsis nobilibus per Divum olim Wladislaum Poloniae Regem concessas et per nos confirmatas. Debebunt autem nobiles praedicti Commissarios a nobis accipere, qui cum consensu Capitanei Serenissimae Dominae Parentis nostrae bona praedicta ab aliis bonis nostris Regiis distinguent et limitabunt, quae ita ut distincta et limitata fuerint, possidere et obtinere ea debebunt. Qui Commissarii eos iuxta antiquas possessiones reservare debebunt, in campis et pratis habebunt etiam ipsi et eorum successores incolaeque villarum praedictarum temporibus perpetuis, silvarum praedictarum, quas pro nobis reservavimus, liberum usum fructum tam in incidendis lignis et roboribus, quam in pascendis pecoribus et pecudibus omnis generis, etiam suis propriis in glandine plenam potestatem. In cuius rei fidem etc. Datum Cracoviae, feria quinta ante festum Sancti Michaelis proxima, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo nono, Regni nostri vigesimo. Relatio Reverendi in Christo Patris Domini Samuelis Maczieiowski, Episcopi Cracoviensis et Regni Poloniae Cancellarii.

Castr. Premisl. T. 301, pag. 775—778.

Примітка. Відпис отсего реституційного привілею одержали інтересовані на основі слідуючої грамоти Жигимонта Августа з дати Пйотрків, 14. грудня 1558 р.:

Sigismundus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae Samogitiaque dominus et haeres. Significamus tenore praesentium ad quos pertinet universis, supplicatum esse nobis per certos Consiliarios nostros nomine nobilium Chwietconis, Pauli et Zankonis fratrum

¹⁾ В обл. „Kołodrubow“.

ac Rad patruī illorum et Demiani Kołodrubowie, ut litteras restitutionis villae Kothow infrascriptas ex libris Cancellariae nostrae extradi, in pergamenoque describi ac sigillo nostro communiri mandare dignemur, quarum tenor sequitur estque talis.

[Далі слідує яко трансумпт реституційний привілей Жигимонта Августа з 26. IX. 1549 р., видрукований у мене під ч. 5].

Nos itaque Sigismundus Augustus Rex supplicationi praefatae benigne annuentes, litteras praeinsertas ex libris Cancellariae nostrae extradi, in pergamenoque describi ac sigillo nostro communiri mandavimus. In cuius rei testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Petricoviae, feria quarta postridie festi Sanctae Luciae Virginis, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo octavo, Regni vero nostri vigesimo nono. Joannes Oczieski Regni Poloniae Cancellarius m. p. Relatio Magnifici Joannis de Oczieschino Regni Poloniae Cancellarii, Cracoviensis Generalis ac Oswieczimensis, Zatoriensis, Sandecensis Olstinensisque Capitanei.

Отсю грамоту разом із її трансумптом облятувала 27. січня 1586 р. в перемиських городських актах (Castr. Premisl. T. 301, pag. 775—778) „Nobilis Nastazia Popielowska, relicta nobilis olim Misko Kołodrub Popielowski consors“.

6.

В Густі, 22. листопада 1565 р.

Наджупан Марамарошського комітату й начальник замку Густ, відежупан того ж комітату й чотири комітатові судді, дають Дем'янові Стебницькому атестацію дотично походження з шляхетського роду Уніховських.

Nos Christopherus Chainasz de Borczo Comes Maromarusiensis et praefectus arcis Husth, Michał Urmiesowski Iszpan Judex Maromarusiensis, Gawrelo Dragoiewski, Stoyko Ugrebski, Dolgaiert (Dilzenski), Gawrelo Krzyczowski, significamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis et praesertim Baronibus Regni Poloniae et Ducatus Russiae, quia veniens ad nostri personaliter Nobilis Demian Stebniczki, indigena Ducatus Russiae Capitaneatus Przemisliensis, asserebat se per Generosum Nicolaum Herborth de Fulstin et tenutarium in Lesko esse in nobilitate sua inculpatum supplicavitque nobis, ut eidem litteras patentes significatorias de eius nobilitate in vim testimonii daremus. Nos vero annuentes iustae eius petitioni, ex quo unicuique de iure nostro tenemur facere et praesertim mandatis bene constat officialibus istisque uti, eius de stirpe nobilitatis sanguineque eorum militari esse eundem Nobilem Demian Stebniczki progenitum estque vere de linea paterna frater propinquus, quod sub corporalibus iuramentis attestamur. Rogantes nihilominus omnes Barones Regni Poloniae et Ducatus Russiae, do-

¹⁾ В обл. можна читати також „Pilzenski“.

minos, amicos et vicinos clarissimos, ut huiusmodi litteris significantioribus testimonii fidem indubiam adhibeant. Nos etiam in talibus et maioribus omnibus vicissim eam mereri studebimus. Harum testimonio litterarum, quibus sigilla nostra propria sunt appensa manibusque nostris subscriptarum. Datum in castro Husth, die vigesima secunda novembris, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo quinto. Christopherus Haynas manu propria, Machior Possan de Urmesach Vicecomes Maromarusiensis manu propria et quatuor Judicialium Comitatus Maromarusiensis.

Castr. Premisl. T. 306, pag. 683—684.

Примітка. Отся атестація відома з трансумпту в привілею короля Жигимонта Августа з 15. лютого 1569 р., облятованім в Castr. Premisl. T. 306, pag. 678—686, яким сей король признає Дем'янові Стебницькому і його нащадкам індигенат у Польщі (пор. у мене ч. 8). Текст атестації доволі попсований копістом, таксамо імена й назвиська перекручені, котрі одначе оставляю без змін, модернізуючи тільки правопис документу.

7.

В Сиготі, 26. лютого 1566 р.

Шляхта Марамарошського комітату дає Стефанові Янчові, правнукові Стефана Янча з Уніхова, атестацію дотично його шляхетського походження.

Nos Universitas Nobilium Comitatus Maromarusiensis damus memoria, quod cum nos feria tertia proxima ante Dominicam Invo-cavit proxime transacta ad oppidum Sygeth, locum et diem nostrae Judiciariae, congregati fuissetis tribunalique consedissemus, extunc Nobilis Stephanus Jancho de Vainach, filius Joannis Janchio, filii Emerici, filii olim Stephani Janchio de Vainach, coram nobis personaliter exurgens, per modum protestationis significare curavit nobis in hunc modum. Quod ipse haberet quendam propinque regionis fratrem nomine Damianum Stebniczki de Ustryk sub Capitaneatu Premisliensi, contra quem Generosus Nicolaus Herborth de Fulstin contumeliosa verba protulisset ex eo, quod dictus Damianus Stebniczki, filius Nobilis Kunass, Filii Theodorii, filii quondam Stephani Janchio de Vainach, qui fuit proavus ipsius supradicti Stephani Janchio de Vainach et Damiani Stebniczki, aliter supradicto cognomine abavo et proavo Janchio, non ex nobili genere natus et procreatus esset. Ideoque, cum eodem Generoso Nicolao Herborth de Fulstin iura sua exercere non posset, itaque supplicavit nobis idem Stephanus Janchio, ut parte litterarum suarum nobili-

tarium¹⁾ iuris eiusdem Damiani Stebniczki ad cautellam dare volumus, quarum quidem litterarum suarum tenor talis est.

[Далі слідує яко трансумпт нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина для Стефана Янча з Унінова, виданий в Буді, 6. червня 1482 р., видрукований у мене під ч. 3.]

Nos itaque supplicationi eiusdem Nobilis Stephani Janchio de Wainach, tanquam iuri consoni, acquiescentes, praesentes litteras nobilitares Nobilis quondam alterius Stephani Jancho, proavi ipsius, per quondam serenissimum principem Dominum et Dominum Mathiam, Regem Hungariae, eidem donatas, in praesentibus litteris nostris transumere de verbo ad verbum, nihil addendo nihilque detrahendo, sed tantummodo ea, qua debuimus, diligenter transumendo, in transumptoque litterarum nostrarum una cum eiusdem praelibati Damiani Stebniczki alias Janchio uberiorem ad cautellam per supplicationem consanguinei sui, iam dicti Stephani Janchio de Wainach, sigillis²⁾ nostris, quibus in Comitatu nostro Maromarusiensi utimur, pendendis, munitas, dandum et concedendum duximus. Datum in oppido Sigeth, loco sedis nostrae Judiciariae, die supradicta, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo sexto.

Castr. Premisl. T. 306, pag. 679—682.

Примітка. Отся атестація шляхти Марамарошського комітату разом із трансумованим у ній нобілітаційним привілеєм короля Матвія Корвина міститься яко трансумпт у привілею короля Жигимонта Августа з 15. лютого 1569 р., облятованим в Castr. Premisl. T. 306, pag. 678—686, яким сей король признає Дем'янові Стебницькому і його нащадкам індигенат у Польщі (пор. у мене ч. 8).

8.

В Люблині, 15. лютого 1569 р.

Король Жигимонт Август затверджує нобілітаційний привілей короля Матвія Корвина для Стефана Янча з Уніхова й признає на його основі Дем'янові Стебницькому і його нащадкам індигенат у Польщі.

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Nos Sigismuntus Augustus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, necnon terrarum Cracoviae³⁾, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Kuiaviae, Russiae, Masoviae, Culmensis, Elbingensis Samogitiaequae etc. dominus et haeres. Notum testatumque facimus eiusque

¹⁾ В обл. „nobilitarum“.

²⁾ В обл. „siligis“.

³⁾ В обляті замість опущеного „Cracoviae“, стоїть тут „Russiae“, хоча другий раз „Russiae“ подано між „Kuiaviae“ і „Prussiae“.

rei firmam ac perpetuam extare memoriam volumus, certe nos esse edoctos non solum vivorum hominum fidedignorum testimoniis, sed etiam litteratoriis et authenticis documentis et probationibus legitimis coram nobis adductis, Nobilem olim Theodoricum Janchio de Wainach ex stirpe nobilis gentis Hungaricae et terra Transsilvaniae prognatum, incolatum suum huc in Regnum nostrum Poloniae ex Regno Hungariae a multis iam annis transtulisse in terraque Russiae et territorio Przemisliensi consedissee, ad instarque aliorum nobilium et status militaris hominum Regni nostri iam pridem sese in omnibus exercere et conservare. Non deest tamen quosdam aemulatores, qui posteritati illius legitimae et praesertim nobili Damiano Stebniczki, nepoti olim Theodorici Vainach propter incognitum genus nobilis familiae Vainachtorum in comitatu Maromarusiensi¹⁾ Regni Hungariae, ex quo ipse Damianus originem ducit, detrudere audent. Supplicatumque itaque est nobis nomine ipsius Damiani Stebniczki et illius successorum legitimorum, ut illis ea in re de remedio iuris opportuno prospicere dignaremur litterasque authenticas sufficientis et legitimae probationis nobilitatis et genealogiae²⁾ praefati Damiani ex Regno Hungariae officiose allatas, in metricam actaque Cancellariae nostrae inscribere mandaremur, autoritate nostra Regia approbare et confirmare dignaremur. Cui supplicationi uti iustae nos benigne annuentes, visis eiusmodi litteris salvis, sanis omnique suspicionis nota carrentibus, easdem, ut in suo tenore sonant, de verbo ad verbum praesentibus litteris nostris inscribere iussimus. Quarum quidem litterarum ab Universitate Nobilitatis Maromarusiensis una cum rescripto litterarum Serenissimi olim Mathiae Dei gratia Regis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galitiae, Lodomeriae³⁾, Comaniae Bolgariaeque Regis, necnon Slesiae et Lucemburgensis Ducis Marchionisque Moraviae et Lusatiae, nobilitationis olim Stephani Jancho de Vainach, proavi ipsius Damiani Stebniczki legitimi, sub quorum appensis sigillis⁴⁾ Judicum et Officialium comitatus Maromarusiensis, in pargameno exaratarum, verba sunt haec et tenor sequitur talis.

[Далі слідує трансумпт атестації шляхти Марамарошського комітату з 26. II. 1566 р. для Стефана Янча, видрукованої у мене під ч. 7, з трансумованим у ній нобілітаційним привілеєм Матвія Корвина з 6. VI. 1482 р., видрукованим у мене під ч. 3.]

¹⁾ В обл. „Marumarustensi“.

²⁾ В обл. „genalogiae“.

³⁾ В обл. „Radomeriae“.

⁴⁾ В обл. „silgis“.

Deinde aliarum litterarum similiter pargameneorum, sex sigillis, uno Comitum Maromarusiensis et praefecti arcis Hustensis et altero Vicecomitis atque quatuor¹⁾ Judicum et Officialium districtus eiusdem Maromarusiensis sigillis obsignatarum, de nobili stirpe et progenie praefati Damiani sufficiens testimonium perhibentium, tenor sequitur talis.

[Далі слідує трансумпт атестації надзупана, віцежупана й чотирьох суддів Марамарошського комітату з 22. XI. 1565 р. для Дем'яна Стебницького, видрукованої у мене під ч. 6.].

Quas quidem litteras praeinsertas nos ratas et firmas habentes, easdem autoritate nostra Regia approbandas et confirmandas duximus, approbamusque et confirmamus praesentibus, eundemque Damianum Stebniczki, pronepotem olim Stephani Jancho Wainach legitimum, stemmate et insigne nobilitatis suae gladium scilicet utrinque incidentem, in medio transfixa sagitta aurea in campo rubeo, vulgariter Przestrzal dictum, ex antiquo spectante, in Regno nostro possessionatum et de Republica nostra bene meritum iuribusque, libertatibus et omnibus praerogativis nobilium Regni nostri utentem, iam non pro advena et extraneo homine aliquo esse, sed pro subdito et vero ingenuoque nobili cum posteritate et omnibus consanguineis ipsius reputamus et declaramus omnibusque iuribus et praerogativis aliorum Regni nostri illum et illos gaudere et utifrui volumus perpetue et in aevum. Idque universis et singulis cuiuscunque status et conditionis hominibus denuntiamus atque mandamus, ut hunc Damianum Stebniczki cum liberis et familia sua universa in perpetuum eodem loco cum reliquis nobilitate praestantibus viris habeant eodemque iure censeant seque erga illum familiamque eius utriusque sexus ita gerant, uti solent in reliquos, qui equestrem ordinem a maioribus in Republica nostra obtinent. Qui vero illi posterisque eius probrum faxit genusque illius nobile exprobrasset, ei poena in statuto Regni contra tales edita, sit mulcta. Huius autem totius voluntatis nostrae haec litterae, manu nostra subscriptae sigilloque nostro communitae, aeterni et fideles testes sunt. Datum Lublini, in Conventu Regni Generali, die quindecima mensis februarii, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, Regni vero nostri anno quadragesimo. Praesentibus Reverendissimis et Reverendis Jacobo Uchanski Archiepiscopo Gnesnensi, Philippo Padniewski Cracoviensi, Stanislae Karnkowski Wladislaviensi, Adamo Konarski Poznaniensi, Petro Myskowski Plocensi, Alberto Staroszbaski Chelmensi Episcopis, necnon Magnificis Sebastiano a Mielecz Castellano

¹⁾ В обл. „quorum“.

Cracoviensi, Stanislao Myskowski Palatino et Capitaneo Generali Cracoviensi ac Ratinensi, Petro a Zborow Sandomiriensi, Joanne Syrakowski Lanciensi, Joanne a Sluzewo Brzestensi, Nicolao Sieniawski Russiae, Georgio¹⁾ Jazlowieczki Podoliae, Joanne a Dąbrowicza Lublinensi, Regni Poloniae supremo Marsalco Palatinis, Stanislao Sobek a Suleiow Sandomiriensi, Thesaurario Regni, Joanne Drzewiczki Inowladislaviensi Castellanis ac Reverendo Francisco Crasinski R. P. Vicecancellario, ad praemissa testibus. Datum per manus Reverendi Francisci Crasinski Praepositi Plocensis, Regni Poloniae Vicecancellarii. Sigismundus Augustus Rex.

Cum stemmate depicto²⁾).

Cum appenso sigillo.

Cast. Premisl. T. 306, pag. 678—686.

Примітка. Отсей привілей разом із трьома трансумптами облятований в перемиських городських актах: „sabbato ante Dominicam quadragesimalem Ramis palmarum proxima (14. квітня) A. D. 1590“. В наголовку обляти: „Oblata litterarum Sigismundi Augusti Regis Poloniae ex parte nobilitatis Ustriczki“. В закінченню обляти: „Oblatae sund ad officium et acta praesentia Castrensia Premisliensia litterae supra scriptae per Nobilem Iwan Ustryczki occasione nobilitatis antecessori ipsius datae, manu Serenissimi olim piae memoriae Sigismundi Augusti Regis Poloniae [subscriptae] et sigillo appenso [communitae], in quo (?) signum seu stemma nobilitatis depictum erat: Ensis et per ensem sagitta transfixa. Quibus litteris officium praesens visis salvis, in nullo viciatis, easdem suscepit susceptasque actis suis inseri mandavit“. Правопис привілею, в обляті не всюди одностійний, уодностійною й модернізую. (Пор. ще мої уваги в примітці до ч. 3.).

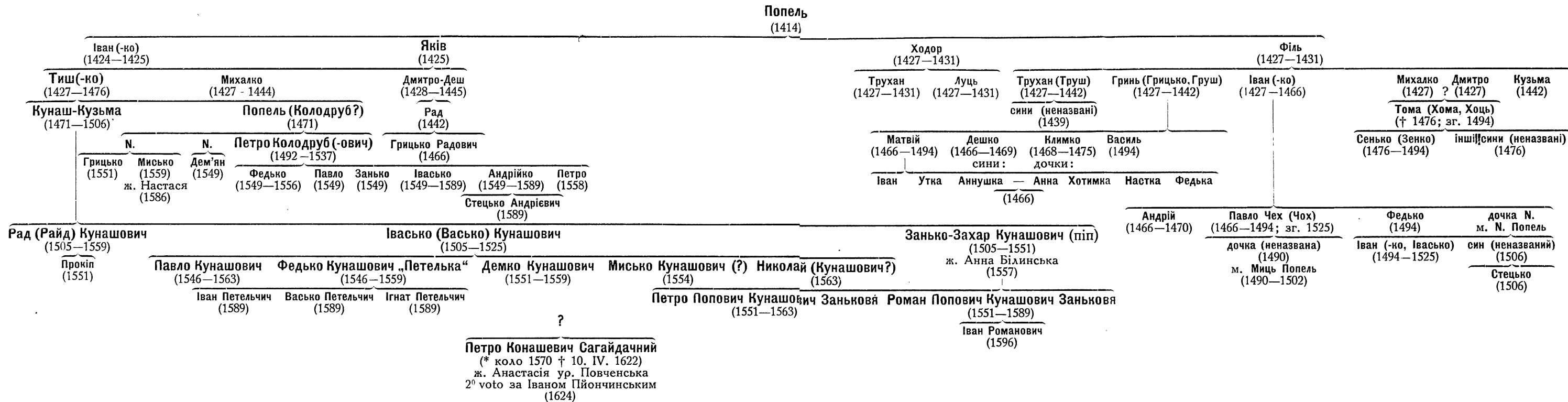
¹⁾ В обл. „Georgii“.

²⁾ В обл. поданий тут дуже примітивний рисунок гербу „Przestrzal“, зладжений індуцентом.

II. ГЕНЕАЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ РОДУ ПОПЕЛІВ І ЇХ ВІТОК:

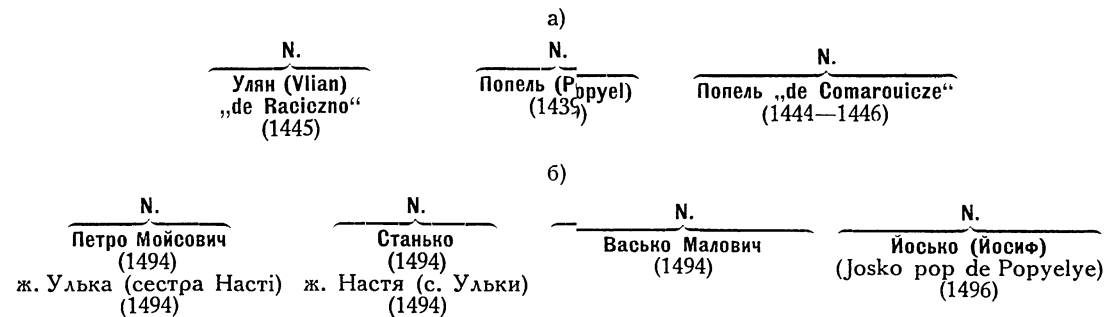
Попелів - Кунашовичів і Попелів - Холодрубівичів

(від поч. XV ст. — 2-ої пол. XVI ст.).

III. ПОПЕЛІ В XV ст.

(без получения з головним пнем роду).

З ПРИВОДУ ОДНОЇ ЧАСТИ „ДЕННИКА ОСЬВЕНЦІМА“.

Подав ГНАТ ХОТКЕВИЧ (Харків).

„Діярій Осьвенціма“, як відомо, є одним з поважних джерел для історії Хмельщини¹⁾, а спеціально для року 1651, на котрім фатальним способом уривається кілька інших важних джерел. Те, що автор був наочним свідком описаних у деннику подій, надає його книзі особливої ваги й вартости.

Але при ближчій розгляді матеріялу ми побачимо, що не все Осьвенцім бачив на власні очі, а тим часом денник його не уривається ні на один день. Звідки ж тоді Осьвенцім брав відомости? Очевидно з усяких сучасних реляцій, листів, актів, а часом поговірок і слухів.

От одною з таких подій, що їх описує Осьвенцім, сам їх наочно не бачивши, є центральна подія кампанії 1651 року — Берестецька битва. Деяке висвітлення питання, звідки Осьвенцім брав свої відомости, постараюся дати на підставі архівного матеріялу.

Осьвенцім, яко дворянин Олександра Михайла Любомирського, конюшого коронного, мав їхати в похід зі своїм паном. Під 16 травня в деннику читаємо: „...pożegnawszy Jej Mość (це жінку Любомирського) nie bez wielkiego łez wylania, i ku War-

¹⁾ Ще В. Антонович звернув на нього увагу і дав уривки в рос. перекладі в „Київській Старині“ за 1882 р. Між іншим — Антонович перекладав з рукопису і всюди де говориться про „лінію“ — це демаркаційна лінія між Р. Посполитою й козацькими землями — слово „лінія“ заміняв „Линцы“. Це вийшло від неправильного читання. В рукопису, старим правописом, написано „лінія“ насамперед з великої літери, а потім „у“ замість „і“ перед голосівкою — „Linyej“, „Linye“ і т. д. Оце „у“ машинально прочиталося перший раз як російське „ц“ та так і пішло. В цілости видав „Діярій Осьвенціма“ проф. Чермак у видаваних Краківською Академією Наук *Scriptores rerum polonicarum* XIX, Краків 1907.

szawie wyprawivszy, samiśmy ku Nisku obrócili, gdzie pokarmiwszy, pocowaliśmy“ i т. д.¹⁾

Се був початок походу, і далі день за днем, день за днем описує Осьвенцім всю кампанію — аж до 26 червня.

Річ у тім, що 23-го червня краківський біскуп Петро Гембицький доніс королеві, що якийсь „Aleksander Leo z Stemberku Kostka alias Napierski, zmyśliwszy sobie uniwersały królewskie na zaciąganie ludzi, nie tylko wszczyna między chłopy podgóРСкими око́ло Krakowa pod pretekstem usługi królewskiej buntу, ale też już i Czorszтын²⁾, zamek pograniczny od Węgier, samą naturą miejsca (bo na skale z jednej tylko strony przystępnej leży) obronny — opanował i w niem sedem rezydencyej swojej jako in specula засадивши і люди cudzoziemских на Śląsku zaciąгanych przez pewne по́сты oczekiwając, tymczasem chłopy okoliczne, do buntу z natury swej zawsze skłonnych, tak przez subordynowane na to subjecta, jako і przez listy prywatne а przyтым і uniwersały otworzyste bardzo buntuje і до gromady zwoływa, pozwoleniem od Króla zmyślonem wielu do siebie pociągając і до tej swejwoli przychęcая, praedam opimam obiecując“.³⁾

Очевидно ся звістка мусіла дуже стрівожити і короля і присутну в обозі шляхту посполитого рушення. Шляхта зараз уявила собі свої двори в огнях хлопського бунту, а королеві мабуть тільки тепер ясно стало, що з державними справами зовсім не так легко давати собі раду. Були відомости, що Раковці (Rákóczi) хоче вчинати війну, кореспондує в тій справі з Хмельницьким — а тут головна опора угорської границі, замок Чорштин, вже в руках якогось авантюрника й таким чином границю одкрито.

Дальші вістки з Кракова не були рівно ж потішаючи. Вже на другий день, 24 червня прийшла вістка „od k-dza Biskupa Krakowskiego o pomienionem Kostce і srogich око́ло Krakowa między chłopy buntach, о прѣдкіе prosząc posielkie, wielkie alias tantym krajom і Krakowowi obiecując periculum propter defectum ludzi wojennych, dla wyścia wszystkiej szlachty на pospolite ruszenie, pod który czas wielką miała commoditatem brać górę і imprez dokazować zamyślonych“.⁴⁾

¹⁾ Script. rer. pol. XIX, ст. 282.

²⁾ Тепер село в повіті Новотарзькім у б. Західній Галичині, 22 кілом. на полудневий схід від Нового Торгу.

³⁾ Scriptorum XIX, ст. 326.

⁴⁾ Ibid. ст. 330.

Король скликав раду, але, як зазначає Осьвенцім у деннику — „*nihil jednak tego wieczora nie stanęło conclusum*“ і тільки на другий день (25 червня) ухвалено було післати під Краків військо. Просили маршалка коронного Юрія Любомирського, аби він узяв то на себе, але він не захотів. Тоді поручено було йти Михайлові Зебржидовському, мечникові коронному, придавши йому чотири легкі хоругви й чотири корнети драгонів пана Мартина Чарнецького. Окрім Зебржидовського мав іти й конюший коронний, отже з ним і наш Осьвенцім.

Взявши поручаючі універсали короля й атестації маршалка коронного (аби ніхто не сказав, що утекли з поля битви), вирушило 26 червня дві тисячі війська з-під Берестечка¹⁾. Таким чином від 26 червня Осьвенціма вже на полю берестецьким нема — а денник його не уривається й так само точиться день за днем та ще в тоні особистої присутності. Звідки ж Осьвенцім черпав свої відомості?

По виході з-під Берестечка військо дуже спішилося, „*już i рісчосіє nie folgująс*“. А що в тих краях було багато лихих переправ, то аби не гаяти на них часу, військо розділилося зараз же по виході на дві часті: Зебржидовський з другим Любомирським (Костянтином, сандецьким старостою) пішов на Нарольський гостинець, а Осьвенцім зі своїм паном пішли звичайним трактом на Любачів, тоб-то тим, що ним ішла й почта, під ті часи вже майже регулярна. Отже Осьвенцім міг мати що-день свіжі вісти, але, очевидно, ті самі, що могли мати їх і інші люди. Таким чином денник, що був досі джерелом відомостей з перших рук, тепер уже повторяє вісти за другими.

І от сліди тої спільности джерел знаходяться потроху. Поки-що можна сконстатувати тільки факт спільности, не установлюючи факту походження, але се не відбирає надії з часом, при відкриттю нових матеріалів, дійти й до головного джерела.

Працюючи (1906—1912) по різних закордонних архівах і бібліотеках, в бібліотеці Оссолінських у Львові довелось мені натрапити на один надзвичайно цінний рукопис, дуже мало

¹⁾ В атестації маршалківській стоїть: „*За nastąpieniem niebezpieczeństw od ściany podgórskiej i żarzącej się między chłopcy rebelliej J. K. Mć Pan Nasz M-ciwy dla obrony i zabezpiezenia wszczynającym się rozruchom, za zdaniem Panów Rad i Senatu powracać raczy JMPana Koniuszego Koronnego, któremu, jako i wszystkim tym, którzy z JMcią i przy JMci powracają, to jest PP. Stanisławowi Oświęcimowi, za się i za niedzielną bracią, Krzysztofowi Wiszowatemu*“ і т. д.

використаний в літературі. Се — записна книга Мартина Голінського, райці в Казімержу, книга, до якої вдумливий автор заносив усе, що здавалося йому вартим уваги. Майже весь кодекс написаний власною рукою Голінського, але попадається й інший почерк — се документи, які, очевидно для ощадження часу, давав Голінський переписувати якомусь писарчукові з магістрату.

Так от на сторінках 517—525 власне отим „чужим“ письмом переписано видимо з якогось документу цілу потребу трьохденну Берестецьку. Читаючи се місце рукопису і читаючи аналогічні уступи денника Осьвенціма, бачимо ясно, що і краківський райця і Осьвенцім користали з одного якогось джерела, правда, не всюди з однаковою правильністю, але все ж з одного.

Перший день — середа 28-го червня — має таких спільних точок мало, як у поодиноких фразах, так і в будові цілого оповідання. Але все ж такі спільні місця трапляються. От, напр., Голінський пише: „Tam JMP. Chorążu Koronny pierwszy, iako wielkiego Oycza Syn iako wielki ...nis tey Oyczyny Credensował Pułkowy swoiemu y per consequens Woysku wszystkiemu y przed Pułkiem swym (co iest notandum WKMP. Mściwemu)¹⁾ nadobre spatium potkał się mężnie y okrył inter consertos hostes, a z nym JMP Marszałek Koronny mężnie i odważniejszą suffragante invidia“.²⁾

А у Осьвенціма читаємо: „(наші) powrócili do obozu z wielką sławą tak Chorążego Koronnego, który się pierwszy w to morze ochynał et primam scenam tego actu w oczach woyska wszystkiego odprawiał, jako też i Marszałka Wielkiego Koronnego, który ipsa suffragante invidia to oświadczył, co się wielkiego ojca synowi godzielo“.³⁾

Тут, очевидно, Осьвенцім, яко слуга Любомирських, фразу про великого батька з особи Станіслава Конєцпольського переніс на пана маршалка Любомирського. А в тім Осьвенцім певно мав більше джерел під рукою, отже свій опис міг комбінувати з кількох.

Другий день (четвер 29-го) має вже більше спільних точок. Для ясности випишемо їх паралельно.

¹⁾ Писарчук, видимо, механічно переписував з чийогось листа, але це місце загадкове. Скорочення W. K. M. може бути Waszej Królewskiej Mości, але хто ж міг писати реляцію королеві про Берестецьку битву, коли сам король там знаходився? Може се відносилось до якого Князя, так у ті часи Książę писалося частіше (а й у самого Голінського) — Xiążę.

²⁾ Рукопис Голінського, ст. 518.

³⁾ Scriptores XIX, ст. 336.

Осьвенцім:

Pokazało się to dnia tego czwartkowego, że nihil magis est anceps quam fortuna belli, bo po wczorajszej szczęśliwej rozprawie...

(у Осьвенціма ці події відбуваються під кінець дня)

...na Wojewodę Braclawskiego nieprzyjaciel nastąpił, który już po trzykroć ze wszystkim pułkiem ogarniony multitudine hostium został, ale coraz mężnie emergebat, straciwszy rotmistra jednego, Zygmunta Lanckorońskiego i towarzystwa nie mało... aż Wojewoda Podolski dextre et opportune z pułkiem swoim nastąpiwszy, i nieprzyjacielowi wstręt uczynił i pułki nasze z owego ognia eliberował.

Але найясніше користання зі спільного джерела показується в третім дні — великій п'ятниці берестецькій 30-го червня.

Осьвенцім:

...mgła była sroga w nosy, która trwała i z rana aż do ósmej, dla czego Kozakom i Tatarom, którym takowa zwykła favere aura, zdał się być ten dzień przychylniejszy. Interea w tę mgłę wyprowadzić rozkazał Król wojsko w pole

...za opadnieniem tumanu obaczył (неприятель), praeter opinionem suam, w dość ogromnem wojsko nasze szyку

Голінський:

Pokazało się to, że iako kazda na swiecie fortuna, tak mianowicie bellica anceps et dubia est, bo iako dnie wczorayszego szczęśliwie concludia martis odprawowali się...

(і зараз же, за два рядки)

...zaras Kommunikiem ze wszystką potęgą, która pola i góry okrywała, na lewe skrzydło naszemu P. Woiewode Braclawskiego¹⁾ ktorego Pułk już czale byli zagarneli y po trzykroć iak w mątnie zabierali, ale wielką opatrnością Boską a posiłkiem P. Woiewody Podolskiego, ktorego dextre succurował eliberowany został, straciwszy iednak Rotmistra iednego P. Zygmunta Lanckorońskiego od Pogan wzięto.²⁾

Голінський:

...zrana mglisto bardzo uczyniło się tak, że Kozakom i Tatarom zdał się bydz dzien przychilnieyszy, który takowa aura fauet. Interea w te mgle wyprowadzyc rozkazał Woysko w pole KJM.

...gdy mgła opadła, obaczył Nieprzyjaciel P-ter opinionem suam Woysko w ogromnym szyку

¹⁾ Повинно бути або нашzego P. Woiewody Braclawskiego або нашзему P. Woiewodzie Braclawskiemu.

²⁾ Очевидно „wzięтого“.

...Chmiel... tergiversando nie-co, nie chcąc od poranku aż ku południu descendere in arenam. Na harce tylko wywabiali naszych, których Król pod gardłem zakazał, zgadzając na to i całe tego zycząc, aby nieprzyjaciel wojsko nasze, w szyku stojące, chciał primus aggredi. Zaczynam, zaniechawszy harców, z działań tylko do szyku nieprzyjacielskiego strzelano i dobrze ich mieszano, co trwało do samej trzeciej z południa. Co widząc Król, i takowej się w nim nie mogąc doczekać rezolucyj, z przedniejszymi albo raczej poblizszymi zniósłszy się wodzami, inquit consilium, coby dalej czynić hoc in passu. Były zdania niektórych, non sine ratione, żeby do jutra bitwę odłożyć, ponieważ już i dzień się skracał i wiatr przeciwny sobie upatrowali; zaczęli radzono, żeby jutro, da Bóg, z wojskiem wszytkiem a oraz i taborem na nieprzyjaciela nastąpić i tam ultimam experiri fortunam.

Co gdy było proponowano od niektórych, zaraz K-że Wiśniowiecki Wojewoda Ruski i z rycerstwem na lewym skrzydle stojący, żadną miarą odkładać do jutra nie radził, i owszem, posłał Zygmunta Denhoffa, Starostę Bydgoskiego, do Króla, swoim i rycerstwa wszytkiego imieniem szczerą wszytkich na nieprzyjaciela oświadczając ochotę i oznak do po-

...obaczywszy jednak wojsko nasze, poczęli trochę tergiversari y nie chcieli od poranku do południa in arenam descendere, tylko ...litationibus provocabant naszych in(ce)rtamen, ale JKM pod gardłem harców zakazał. Nieprzyjaciel blisko podsiadał, ale z Dział barzo dobrze mieszano, strzelano, nigdy darmo nie wystrzeliwszy do samej trzeciej s południa nie śmiał Nieprzyjaciel tota care, a my zyczylibyśmy byli sobie tego, aby on chciał nas w szyku aggredi. Lecz nie mogąc się resolutyiego doczekać cum Capuis (?) Capitibus zniósł się JKM co by dali czynić hoc in Passu. Byli sententie niektórych, non sine ratione, żeby do iutra bitwę odłożyć, bo już barzo późno było, druga że wiatr przeciwny służył na nas; radzono żeby jutro y Wojskiem y Taborem zaraz nastąpić na Nieprzyjaciela.

Jednak że gdy to było proponowano X-ciu JMP Woiewodzie Ruskiemu y Rycerstwu na Lewym skrzydle stojącemu żadną miarą nie radzili odkładać do iutra y owszem przysłał Xiążę JMP Starostę Sokalskiego prosząc o ordinans do potrzeby. Ucieszywszy się tedy KJM ochotę Xiążęcia JMP i Rycerstwa swego dał ordinans P. Starostcie Sokalskiemu aby się potkali, bło-

trzeby prosząc. Ucieszyła niepomatu królewskie serce tak wielka wojska wszystkiego ochota, którą za nieodmienne przyszęłego, da Bóg, zwycięstwa wzięwszy omen, ochotnie się do ich affektacyj skłonił i Starości Bydgoskiemu rzetelny, przy błogosławienstwie swoim pańskim, dał do potkania ordynans. Z którym jako skoro do K-cia przybieżał, tegoż momentu w trąby i bębny kazawszy uderzyć, ruszył się zaraz sam Książę z lewem skrzydłem, sam osobą swoją ośmnaście chorągwi kwarcianych, po sześciu na skwadron, przywodząc.

...przyszły mu zaraz w posiełku województwa: krakowskie, sędomierskie, łęczyckie i insze. Okryło się tedy to wszystko skrzydło tak w nieprzyjacielskim tłumie, że go czas niemały w ogniu nie widać było, tylko huk, strzelanie z dział i z ręcznej strzelby słychać było i całe rozumiano że się stamtąd nikt zdrowo wrócić nie miał.

...Gdy jednak Tatarowie z lewego skrzydła przyszli im na posiełek, poczęła była nieco ta acies prae multitudine ingruentis hostis declinare i ku szancom ustępować, ale cudowna providentia Boska restituit rem i znowu tak recrudit certamen, że nieprzyjaciel, samą rezolucją naszych zwyciężony, musiał na ostatek terga dare, to

gosiawięstwo im swoje dawszy, zaczym jako skoro P. Starosta Sokalski z ordinansem przybieżał, eodem momento w trąby i w bębny uderzono i zaraz posunął się z lewem skrzydłem Xiążę P. Woiewuda Ruski y we dwunastu Chorągwi kwarcianych.

...w posiłku 6 Kozackich, potym 4 Raytarskich, potym Woiewodstwo Łęczyckie, Sandomirskie. Okryło się tedy to lewe skrzydło w tłumie nieprzyjacielskim, że go wielkie półgodziny w ogniu nie wydac było, tylko chuk, strzelanie z dział y ręczney strzelby, tak żeśmy rozumieli że się z tątąd nikt zdrowo ni wroci.

...pocęła była acies tanta multitudine declinare asz ku szancom naszym, ale cudowną providentią Boską restituit... rem i znowu recrudit certamen, gdzie Nieprzyjaciel samą resolutią zwyciężony musiał terga dare Kozak do Taboru swego, ktorego asz w sam Tabor wegnano, a Tataryn na gorę recessit pobliższą.

jest kozacy do taboru swego, który jakokolwiek już przedtym rozerwany, znowu skliili, a orde na górę secessit poblizszą.

Pod tenże czas, gdy lewe skrzydło tak potężnie certabat z nieprzyjacielem (któremu wszystka tego dnia debetur gloria), Król też cum medio agmine w dobrem postępował porządku, lubo srogie gminy tatarskie assidue go infestabant, ogromnym swoje zwyczajne: Hała, hała! wołając okrzykiem. Ochotnie jednak nieustraszone pułki i regimenty, w tym szyku postawione, postępowały ku nieprzyjacielowi z regimentowych działek, które przed regimentami gwardyey królewskiej, Książęcia Bogusława Radziwiła i Hoffwalda, w czele tego szyku będących, prowadzono, dexteritate Zygmunta Przyjemskiego, Generała artyleryej i umiejętnością dobrych puszkarczów assidue ich mieszając i wielką bez przestanku w nieprzyjacielu czyniąc szkodę, który tak odważnej naszych nie mogąc wytrzymać rezolucyey musiał tandem bezwstydnie terga victori dare. I zaraz ordy wszystkie tatarskie poszły vias suas, jak oczy wybrał, ku Leśniowu, zostawiwszy tylko kommunika na odwodzie i cieniami tylko naszych i hałakaniem zabawiając. Ale i ci za nastąpieniem naszego prawego skrzydła musieli retrocedere i za wojskiem swoim

W ten czas kiedy lewe skrzydło tak potężnie certabat z Nieprzyjacielem Krol JM cum medio agmine ornandissime procedebat, lubo srogie gminy Tatarskie assidue infectabant KJM srogim okrzykiem halla, halla wołając, ale imperterritae (?) legiones JKM postempowały rzesko przeciwko nim Trzy Regimenti piesze w cele, to jest Gwardia KJM, Regiment Xiążęcia Radziwiła y P. Hubalda, a regimentowe działki przed nimi, z których dexteritate (?) JMP. Przyemskiego assidue mierzano z wielką szkodą Nieprzyjaciela a uciechą naszą, że nie wiedzieli gdzie sie mieli udac, asz musieli bezwstydnie terga victori dare y poszła zaraz in vias suas ku Lesniowu, zostawiwszy kummuniki na odwodzie, ale y ten za nastąpieniem naszego prawego skrzydła musiał retrocedere, że sie ich z wielkim zalem Rycerstwa nie dostało bic lewemu skrzydłu ieno iusz gonit y w pogoni sieczono y bito niemało, oni sami impedimenta swoje rzucali, Kotary, Kulbaki, Oponcze, a na koszu namiotów y Kotar odbiegli y namiot Chanski JMP Chorążemu Koronnemu in Pdam cessit, tos sie stało y z Rydwaniem Hanskim, bo sam Han te-

w ucieczkę się puścić; za któremi w też tropy poszło pomienne prawe skrzydło w pogoń, ale się ich tylko samemu Chorążemu Koronnemu i ludziom jego bic dostało dla następującego mroku i surowego od Króla rozkazania, za którym powrócić nazad do szyku musieli. A trudno ich też było już ugonić, bo tak rześko uciekali, że i kulbaki z pod siebie, opończe z troków, katany i insze impedimenta od siebie rzucali, namiotów i kotar na koszu odbiegli. Namiot chański Chorążemu Koronnemu in praedam cessit, toż się stało i z rydwaniem jego. I nie oparł się chan ze wszystkimi ordami swemi tego wieczora, aż za cztery mile pod Kozinem, miasteczkiem, które tejże nocy w pień wysiekli. Kozacy też i chłopstwo rozgromione, taborem jakkolwiek skleconym uchodząc, gdy do przeprawy przyszli, obawiając się, aby ich na przeprowaniu się nie rozerwano do końca, stanęli i tabor swój nad błotami dołem zatoczyli, na których naszy ustawicznie contitundo victoriam, dobrą sprawą następując, gdy ich mrok objął ciemny, musieli naostatek continere habenas zwycięstwa, wiedząc, z jakim i jak ostrożnym sprawą nieprzyjacielem.

Zastanowiwszy się tedy na gorach, nad taborem kozackim leżących, za tak znaczne Panu

gos wieczora sromotnie 4 mile upad.

(Далі тут у Голінського йде дуже підхлібний опис, як три кулі гарматні мало не вцілили Яна Казимира, і як він мужно при тім поводився. Осьвенцім, будучи слугою Любомирських, неприхильних королеві, вважав за відповідніше все це місце цілком опустити.)

...Slismy victoris az nad sam tabor kozacki ogromny dobrą sprawą do samy nocy, gdzie nas mrok ciemny objął y musieliśmy habenas continere zwycięstwa, widząc że z ostrożnym Nieprzyjacielem rzec mamy.

Te noc JKM sub dio et sub signis na srogim discu insomnem duxit z konia nie siada-

Bogu dziękując zwycięstwo, Te Deum laudamus wojsko zaśpiewało i na tym że miejscu tę całą noc sub signis na srogiem deszczu, który na ten czas lał, w sprawie, pilnując nieprzyjaciela, zostało, z koni nie zsiadając, wszytek ten niewczas dulcedine victoriae et praesentia Regis, która anima animans była wojska wszytkiego sobie cukrując

(Далі йде у Осьвенціма досить великий уступ, де критикується невдалі кроки польського війська, що, очевидно, справлено проти короля).

Zaczym przyszło sie i tym kontentować, które Pan Bóg z łaski swej na ten czas dać raczył, zwycięstwem, którego magnitudinem stąd każdy łącno colligere może, że sie zwyciężyło gentes immanitate barbaras, numero innumerabiles, multitudine infinitas, regionibus dissitas. Tak ich na ten dzień jeden furor sociaverat, ze razem i nieprzejazne ordy sylistryjskich, urumelskich, dobruckich Tatarów, Turków, Wołoszy, Urumbetów, Petyorców, gdzieś a mari Glaciali, montibus hiperboreis et mari Caspio zawołanych dzikich Tatarów, ktorych Pan Bóg walecznej szabli JKM subiecit, a nadewszystko tetram belluam Chmielnickiego i szarańczą zaporowską nieogarnioną w polu przełomaną i w tabor z srogą szkodą wpędzoną, dalszemu try-

jąc z wielkim podziwieniem Wojska wszytkiego, ktore exemplum Regis musiało sequi, aleśmy to sobie dulcedine victoriae wszytko cukrowali y praesentia Pańskiej, którą anima animans była Wojska naszego magnitudinem wiedzona, ztąd niech kozdy colliguit ze JKM lusit gentes immanitate Barbaras numero innumerabiles multitudine infinitas Regionibus dissitas.

(У Голінського нічого того нема й дальші рядки йдуть зараз же за попередніми).

(Аналогічні рядки бачимо у Голінського вище).

...Tak ich na ten dzień ieden furor sociaverat, ze razem y nieprzeyzane ordy Tatarskie y Sylistryskie, rumelskich, Dobruckich Turkow, Wołoszey, Urumbegow, lanczarow, Petyorcow gdzieś za mari glacioli et montibus hyperboreis et mari Caspio zawołanych dzikich Tatarów waleczney Szabli JKMP naszego subiecit, a (na)dewszystko tetram belluam Chmielnickiego y Szarańczą Zaporowską nieogarnioną w polu przełamaną y w Tabor z srogą szkodą wpędzoną dalszemu Triumfowi JKM reser-

umfowi JKM fortuna rezervavit. Nie wiem, jeżeli nie tylko ojczyzna nasza, ale i świat kiedy widział po Gronowaldzkiej bitwie co podobnego. Ab utrinque było tu wojska najmniej pięćkroć sto tysięcy; postronni ludzie temu wierzyć nie będą, a pogotowiu posteritas nasza; nawet i ci, co na to patrzali, magis mirabantur, quam credebant; jakoz każdego animum pierwej pewnie stupor, quam fides occupavit. Cośmy sobie imaginowali być niepodobnego, rozerwać Tatarów od kozaków, to dzisiejszych kilka godzin pokazało, lubo z srogą rezolucją, bo już o całość wszytkiej ojczyzny przyszło kostkę rzucić. A to Bóg wszechmogący nie chciał podać in confusionem pomazańca swego, wiary świętej katolickiej i kościołów sobie powierzonych w hańbę i ohydę.

Numerus caesorum był z naszej strony w tych trzechdniowych potrzebach pod siedmset człowieka, a najwięcej towarzystwa i szlachty z województw krakowskiego, sędmirskiego i łączyckiego. Kozactwa nieporównanym sposobem legło na placu, a Tatarowie swoich tropów zaraz zbierali i do ziemi nawet upaść nie dawali. I może sie bezpiecznie rzec o tej bitwie,

vat gdyz propediem y z tych laiām victoriam od P. Boga sobie obiecuiemy kied da Pan Bóg harde karki swe subyciant JKM., czego barzo blisko. Nie wiem iesli nie tylko Ojczyzna nasza, ale y Swiat kiedy widział po Gronowaldzkiej bitwie co podobnego, ab utrinq. było tu Wojska najmniej 300.000, postronni ludzie wierzyć nie będą a pogotowiu posteritas nasza. Nawet i ci, co nato niepatrzało (очевидна помилка переписувача. І. X.) magis mirabantur quam credent jakoz kazdego animum pierwey pewnie stupor, quam fides occupabit. Cośmy sobie imaginowali bic niepodobnego rozerwac Tatarow od Kozakow to oniegdaysze kilka godzin pokazało, lubo z srogą resolutią bo iuz o calosc wszytkie (ojczyzny?) przysło kostkę rzucic, oto P. Bóg wszechmogący nie chciał dac in confusionem pomaząca swego wiary S. Katoliski y Kościołow sobie powierzonych hanbe i ohide.

Numery caesorum był z naszej strony najmniej 200 człowieka a więcej Towarzystwa. Kozactwa nieporównanym sposobem legło więcej na placu, a Tatarowie swoich zaraz trupow zbierali y do ziemi upasc nawet nie dawali

(Далі у Голінського йдуть рядки, що в Освєнціма стоять уже під 1-м липня, а по них оці)

Moze sie bezpiecznie rzec to, co

co o owej rzymskiej adversus Jugurtham: ac nuncquam maiori emolumento et minori dispendio sanguinis certatum est, tak i z Kozakow nikt nigdy większej wiktoryej mniejszym różnieniem krwi nie otrzymał, jako w ten dzień Król, któremu tota otrzymanej wiktoryej cedit gloria, lubo i ci Ich Mość, którzy dopomagali prace, godni są wspomnienia, jako Pan Krakowski, K-ze P. Wojewoda Ruski, P. Chorąży Koronny, P. Generał Hubald (ktory od samego Króla publicam odnosi commendationem), P. Pisarz Polny, także i inni, z których quisque pro posse suo concurrebat do tej wiktoryej JKM., za którą niech Najwyższy pochwalon będzie.

(В Освєнцима опису роздачі достоїнств нема, а цілком іншого змісту уступ. Слідуючі рядки стоять уже під 1-м липня).

Dzień sobotni quiete wojska wszytkiego cessit, bo i piechota dzienną pracą i nocnem deszczem zmorzona i nademdlona była i jazda miała za swe, bo konie, wszystkie te prawie trzy dni w szyku stojąc, nic nie jadły. Interea Król z wiadomemi ludźmi dzieła tego radę uczynieł o sposobie dobywania taboru kozackiego, myśląc abo o osadzeniu ich i oblężeniu, patrząc jako wielki tabor i okiem prawie nieprzejrzany, ludny, ognisty i mocno okopany, a, co

o owej bytwie Rzymskiej ...edis adversus Jugurtham ze nunquam maiori emolumento et minori dispendio Sanguinis Romani certatum est, tak y z Kozakow nikt większej wiktorye mniejszym rozlaniem krwi nie otrzymał, jako JKM, ktoremu tota gloria victoriae cedit. Lubo i ci JM, którzy dopomagali prace godni są wspomnienia, iako JMP Krakowski, Xiąże JMP Wojewoda Ruski, JMP Chorąży Koronny, JMP Generał Hubald, ktory y od samego JKM publicam odnosi commendationem, JMP Przyjemski, także y inszy Ich MM, ktory wszysci pro posse suo concurrebat, do tej wiktorye JKM, za którą niech Pan Naywyszzy pochwalon będzie.

(Тут у Голінського йде опис роздавання достоїнств, що стали вакантними після битви. А рядки, що йдуть далі, як сказано, були поміщені вище).

Dzien wczorayszy gmien (?) wojska wszytkiego cessit, bo y Piechota zemglona była y nocnem deszczem barzo zmorzona y Kawalerya miała za swe, bo konie prawie trzy dni w szyskach stojąc nic nie iadli. Interea KJM z ludmi swidomemi dzieła tego o sposobie dobywania taboru Kozackiego mislic począł abo o osadzeniu onych bo Tabor iest barzo wielki okiem nieprzeżyżany ludzy ognisty a co większa ten ktory ius desperat de salute a desperatio timidus

największa, ten, który już desperat de salute: a desperatio etiam timidus fortes facit. Tymczasem z działek im dokuczali miernych, po wielkie do Brodów posławszy cugi królewskie.

fortes facit Chmielnicki sam iest in persona przedawac sie do nas nie dopuszą swoim y owszem iednemu Pułkownikowi Białoczerkiewskiemu suspentio de fide szyie uciąc kazał. Z dział im nasi dokuczaią po burzące działa do Brodow dzis JKM cugi swoje posiła.

Як бачимо, спільність джерел не підлягає жадному сумнівові. Ясно, що документ, переписаний Голінським, мав у руках і Осьвенцім, але мав і якісь інші й на підставі того всього матеріялу комбінував свої записки.

На тім кінчиться спільність джерела у Голінського й Осьвенціма. Але Осьвенцім і далі веде свій денник, отже й далі користає з якихось матеріялів. Тут уже знаходимо спільність отого матеріялу з деякими відомими вже в друку джерелами. Так у „Starożytność-яx“ Грабовського, у відділі „Wojna z kozaki i tataru“ розкидані уривки з різних реляцій і листів з поля битви, на основі яких бачимо подібні місця між тими реляціями й денником Осьвенціма. Так, напр., у Грабовського на ст. 320-й, є чиясь реляція під загальним заголовком „Z obozu pod Beresteczkiem d. 8 julii“. Вона починається фразою: „Po szczęśliwej Victoriej IKM. po spędzonych z pola Ordach tatarskich, a wpędzonym w tabor wojsku zaporozkiem, Kozacy nie inaczej jak ludzie tonący i brzytwy się chwytaią, tak i oni różnie ratunku swego probować usiłują.“ А в Осьвенціма під 1 липня, зараз же по вище видрукованій фразі („cugi królewskie“), вісти цього дня кінчаться фразою „co tez widzając Kozacy i już cale o sobie zważpiwszy, nie inaczej, jako ludzie tonący, którzy sie i wiszu chwytaią, różnie saluti suae prospicere usiłowali“.

Слідуючий уступ у Грабовського йде в рядок, а у Осьвенціма під датою 2 липня. Для ясности знову випишемо паралельно.

Осьвенцім:

W niedzielę zaraz dali sie słyszeć że o miłosierdzie chcieli prosić, dla czego i list do Króla w tej materyej napisali (звістка про лист полк. Криси); а przecię w tenze czas omnem

Грабовський:

W niedzielę zaraz dali się słyszeć że o miłosierdzie chcieli prosić, i list do JKM w tej materyi napisali, а przecięż kroków wojennych nie przestali, z dział nie ustannie do nas bi-

hostilitatem exercere nie przestawali, z dział incessanter do naszych bijąc i przeprawy naszym na drugą stronę broniąc

(Далі багато нових вісток і лише при кінці:)

Jakoż i tej nocy skradłszy się, po ziemi czołgając, szanć nasz jeden ubiegli byli i z piechoty zmorzonej ośmiu kosami wyrznęli i kilku poranili, a w ostatku szanću o włos nie opanowali, gdyby były subsidia wczesnie submissa nie nastąpiły, które to zaraz to pogaństwo odpędziły.

(Під датою 3 липня:)

W poniedziałek niektórzy z nich przedawać się poczęli, mianowicie szlachta, która u nich była (jako sami udawali) in detentione i ktorých angariaverunt na wojnę, rewera jednak czynili to ob defectum, straciwszy wszystko dobro swoje. Ci referowali, że między kozakami niezgoda; a nie dziw, bo tak bywa in corpore capita diminuto.

(Далі події описані широко, але спільности нема; під датою 4-го липня довший уступ, в якому теж не добачаємо спільности, а потім:)

Interim nieprzyjaciel, widząc, na co sie zanosi i obawiając sie takowego naszych ku sobie zbliżania, już maiori ausu od taboru i od szanćów swych na górę

jąc, przeprawy naszym na drugą stronę broniąc: w nocy też, skradłszy się po ziemi czołgając, szanć jeden nasz wzięli byli, i piechoty ośm kosami wyrznęli, kilku ranili i o włos szanću nie opanowali, gdyby spieszna pomoc nie wypędziła była tego pogaństwa

W Poniedziałek niektórzy od nich przedawać się poczęli, mianowicie ślachta, która u nich była w więzieniu. Ci referowali że Chmiela już nie było, gdyż uszedł z Hanem. Między Kozakami niezgoda wielka, jako bywa w ciele bez głowy. Dziedziałemu oddano rządy, który tylko do kilku dni tego się podjął, że tego regimentu głową przyplącić trzeba będzie¹⁾.

We Wtorek już śmielej od taboru i szanćów swych na górę

¹⁾ А у Осьвенціма під 2 червня теж подібна фраза: „obrali sobie za hetmana na miejsce Chmielnickiego Džadzałego i onemu invito et reluctanti regiment detulerant, którego sie on tylko do kilku dni podjął, czując, że tego urzędu miał przyplącić szyją.

rę wyszedłszy, chcieli z wielką rezolucją z naszymi experiri, ale większą naszych pułków odwagą z pola spędzeni aż pod tabor, gdzie ich kilkaset zginęło, ale i naszym non incruenta cessit victoria, bo towarzystwa kilku zabito, Pana Sokoła, mężnie przywodzącego postrzelono i Pana Sokoła, mężnie przywodzącego postrzelono i Pana Piaseczyńskiego. Działa cały dzień ab utrinque nie próżnowały, nasze i ogromniejsze i większy efekt czyniły, ich zaś multorum metu, paucorum periculo padały kule: towarzysz jeden z działa zabity, ex gregariis kilka; koń pod Panem Jackiem Rozdrażewskim zabity, sam zdrów został za łaską Bożą. W nocy ustawicznie chłopstwo naszych alarmować i fatygować usiełowało, nawet i srogim impetem na obóz uderzyć umyśleło, ale ostrożność JKM i regimentarów, a przytym luna pernox iako to przed pełnią, impios conatus onych elusit.

(Далі йде мова про лист хана. Потім під датою 5-го липня:)

We środę rano Mechmet Celeby, wierny Tatarzyn JMP Krakowskiego przywiózł więźnia jednego Tatarzyna, Murtaza agę, który od uciekających Tatarów na drodze porzucony był na wozie, bo go dalej postrzelonego uwosić nie mogli. Ten Murtaza-aga znaczny jest i wysokich Tatarów familiej, ze krwi

wyszedłszy, chcieli wielką rezolucją naszym okazać; ale większą naszych pułków odwagą z pola spędzeni aż pod tabor, gdzie ich kilkuset zginęło: ale i nasi zwycięstwo opłacili, bo towarzystwa kilku zabito, P. Sokoła mężnie przywodzącego i P. Piaseczyńskiego postrzelono. Cały dzień z obu stron działa nie próżnowały: nasze ogromniejsze, większy efekt czyniły. Towarzysz jeden z działa zabity, z pospólstwa kilku. Koń pod P. Jackiem Rozdrażewskim zabity, a sam bez szkody został. W nocy ustawicznie chłopstwo naszych alarmować i fatygować usiełowało, nawet i srogim impetem na obóz uderzyć ʘmyśliło, ale ostrożność JKMci i Regimentarów, a przytym noc jasna jako pod pełnią, niepobożne ich zamysły rozchwiała.

We srode rano Mustafa Mechmet Celebi, wierny Tatarzyn J. Pana Krakowskiego przywiódł więźnia jednego Tatarzyna Murtaza Agę, który od uciekających Tatarow na drodze porzucony był na wozie, bo go dalej postrzelonego uwosić nie mogli. Ten Murtaza Aga znaczny jest i wysokiej u Tatarów

przeszłego chana idzie; tylko ten jeden z wezerem consilia wszytkie w Krymie konkludował; śrótem z działa w rękę i w bok postrzelony został, już ledwie mówił, gdy go przywieziono. Dawał temu Mechmet Celebejowi dziesięć tysięcy talerów, żeby go był za chanem prowadzić, a nie do naszego obozu. Pod tysiąc trupa swego Tatarowie i z postrzelonymi po drodze porzucali, co u nich nefas przed tym było trupy rzucać; już to znać, że srogi gwałt i consternatio na nich paść musiała. Powiedają asseveranter, że ich tysiąc w tych trzech dniach zginęło krom postrzelonych i pojmanych, co jest inauditum, żeby tak wiele wstępnym bojem Tatarów zginąć miało. Chana samego nie postrzelono, jako udawano, ale kilku murzów, około niego stojących zabito.

Tego dnia dzień spokojny był. W nocy mieli jakąś gwałtowną imprezę kozacy wyrzecz, ale deszcz srogi, lejąc całą noc, podobno im przeszkodą był; i naszych nie pomału incommodował, bo z dziesięć tysięcy wojska dlatego w sprawie stało i pułk kaliski, który na ten czas przyszedł, pierwszą straż odprawował. Wieczorem samym Pan Bałaban w tysiącu człowieka na tamtą stronę przechodził, aby tył kozaków mógł popułatu arcere, więc też i od uciezki (bo po kilkuset poczęli ucho-

familii: ze krwi Hana przeszłego idzie i tylko jest sam jeden; śrótem z działa w rękę postrzelony został, i już zaledwie mówił gdy go przywieziono. Dawał temu Mechmet Celebowi 10. tysięcy talarów, żeby go był za Hanem prowadził, a nie do obozu naszego. Pod 2.000 trupa swego Tatarowie i z postrzelonymi po drodze porzucili, co u nich nefas przedtem było trupy rzucać. Już to znać że srogi gwałt i konsternacya na nich paść musiała. Powiadają z podobieństwem do prawdy, że ich 20.000 w tych trzech dniach zginęło, krom postrzelonych i pojmanych, co jest niesłychane żeby tak wiele wstępnym bojem Tatarów zginąć kiedy miało. Hana samego nie postrzelono, ale kilku Murzów około niego stojących zabito.

Tego dnia w nocy mieli jakąś gwałtowną imprezę Kozacy wyrzecz, ale deszcz srogi lejąc całą noc podobno im przeszkodą był, i naszych nie mało incommodował, bo kilka tysięcy wojska w sprawie stało, i pułk kaliski który na ten czas przyszedł, pierwszą straż odprawował. Wieczorem samym P. Bałaban w 200. człowieka na tamtą stronę przechodził, aby mógł kozakom w pastwiskach przeszkodzić, więc też i od uciezki, bo po kilku set poczęli uchodzić sub praetexto paszy i drew dostawania.

dzić) nawracał, a przy tym o chanie (o którym językowo powiedali, że sie na prośbę Chmielnickiego cztery mile za Wiśniowcem zatrzymał) pewną przyniósł wiadomość.

Як бачимо, для того дня Осьвенцім майже не мав інших джерел, як документ опублікований у Грабовського, а тим часом яка більш ніж свобідна зміна цифр: в документі говориться про 2.000 трупа, а в Осьвенціма тільки тисяча; в документі 20.000, а в Осьвенціма теж тільки тисяча. В документі Балабан іде з 200 людей, а в Осьвенціма знову тисяча. Це взагалі характеристичне для всяких цифр, на які ніколи не можна покладатися.

Для слідуючого дня (6-го липня) так само виключним джерелом Осьвенцімові служила реляція, видрукована у Грабовського. От де-що з неї:

Осьвенцім:

We czwartek salvę potężną z dział od nas dawano, z których barzo sie im przykrzono i z kilku stron macano, tak że z południa wysłani byli trzej pułkownicy kozaccy, to jest: Krysa, czechryński pułkownik, hoży chłop i nam życzliwy, ut fertur, Hładki i Peresławiec. Ci naprzód do P. Krakowskiego przywiedzeni, dobrą od niego mieli łacinę, bo im P. Krakowski wszystkie ich zbrodnie exprobrował, mówiąc: żeście wy zdrajcy, jakich pod słońcem świata nie masz, żeście wy już nie chrześcijanie, bo z Tatarami, Turkami brat a brat jesteście, żeście niegodni przyjść przed Króla JM etc. Potym ex consilio senatus przywiedzeni przed JKMc prostrati prawie na ziemi, prosili miłosierdzia i na wszytki py-

Грабовський:

We czwartek salvę potężną z dział od nas dawano, z których bardzo się im przykrzono i z kilku stron macano tak, że z południa wysłani byli trzej Półkownicy kozaccy, t. j. Kresa czechryński pułkownik, chłop hoży i nam ut fertur życzliwy, Chładki i Perejasławocz. Ci naprzód do Pana krakowskiego przywiedzeni, gdzie dobrą mieli łacinę, bo im Pan krakowski wszystkie ich zbrodnie exprobrował, mówiąc: żeście wy zdrajcy jakich pod słońcem nie ma; żeście wy już nie Chrześcijanie, bo z Tatarami i Turkami brat a brat jesteście; żeście niegodni przyjść przed Króla Imci etc. — Tandem z narady Panów Rad przywiedzeni przed JK Mość, gdzie prawie na ziemię padłszy prosili miłosierdzia,

tania nic innego nie odpowiadali, jedno o miłosierdzie prosili i omnem culpam na Chmiela zwałali i na grzech swój solito more suo; naszym P. P. Senatorom kolejną szaty i ręce całowali; dość było pokory, byle niezmyślonej. Po długiej konsulcie deklarował Król przez K-dza Kanclerza, że lubo za takowe ich zbrodnie, które nie mają równych na świecie, nie są godni miłosierdzia, jednakże JKM jako pan miłosierny, naśladowując Pana Niebieskiego w miłosierdziu, nie jest od tego, aby wam nie miał miłosierdzia oświadczać, byleście się jeno szczerze upokorzyli. Kondycye jutro wam podane będą, a dziś jednego z między siebie zostawcie, abyście dowiedli, że szczerze miłosierdzia prosicie. I zaraz, lubo trochę ze strachem, zostawili Kryśę pułkownika, który ochotnie został, bo też i sam naszych o to bardzo prosił aby go zostawiono.

Отже ся підозріла покора й ціловання шат сенаторських (і то не хлопями, не простими козаками, а полковниками, людьми, що звикли вже повелівати тисячними масами) потверджується не двома джерелами, а одним, бо Осьвенцім, як бачимо, просто переписав чиюсь реляцію.

Далі у Грабовського є ще опис днів 7-го й 8-го, але ці дні Осьвенцім описував уже з якогось іншого джерела, отже спільність на цім уривається.

a onę culpę na Chmiela zwałali, za grzech swój solito naszym P. P. Senatorom kolejno szaty i ręce całując. Dość było pokory, byle nie zmyślonej. Tandem po długiej konsulcie deklarował Król Imć przez JX. Kanclerza, że lubo takowe zbrodnie nie mają równych na świecie, jednakże JKM jako Pan miłosierny, naśladowując w tem niebieskiego Pana, nie jest od tego aby wam miłosierdzia nie miał oświadczyć, byleście się jeno szczerze upokorzyli. Kondycye jutro wam podane będą, a dziś jednego z między siebie zostawcie, abyście dowiedli, że szczerze miłosierdzia prosicie. I zaraz lubo trochę ze strachem, zostawili Kresę Pułkownika, który ochotnie został, bo znać i sam naszym to namienił, aby go zostawiono. Ubrani byli wszyscy od bławatów i karmazynów, celował jednak drugich i strojem i osobą Kresa.

ДОДАТОК.

З огляду на те, що рукопис бібліотеки Оссолінських (ч. 189) є unicum-ом, подаю тут випис із того рукопису про подію Берестецьку, описану Голінським, яко документ ніде недрукований (з нього користав тільки Kubala):

Ktoby śmiał powiadać, że P. Bog cudow przestał czynić, ten by sie barzo na swoiey opiniey musiał mylic, bo oczywisti cud Boży wczora y dzis uznalismy a to w ten sposob:

Kiedy iuz ani ięzykow ani z podiazdow ktore z nyczem powraczały nic a nic JEKM. nie mógł percipire y nie mogąc sie doczekac zadney rzetelney o nieprzyiacielu wiadomosci, tylko incerta fama sparserat tu in vulgus, że Chmielnicki nie mogąc sie doczekac Chana, powracza w Ukraine ex consilio ludzy woiennych umyslił ruszyc KJM woysko pod Dubno, zachodząc nieprzyiacielowi. A działo sie to die 27 iuny.¹⁾

Interim gdy iuz y wozy posły y woysko w polu stało a KJM Mszy Świętey tylko słuchał — dał znac Xiąże JMP Woiewoda Ruski²⁾ że Chmielnicki pewnie ruszył sie z pol Kołodzinskiх a idzie nas przemowac w drodze (a stał na ten czas na strazy sam X. JM).

Wpadło to zaraz diuino instinctu w consideratią KJM y nie chciał ruszyc woyska, az exploratis rebus; iakos y JMP Krakowski (ktorego consilium zawsze optimum było)³⁾ uprasał o to KJM publice aby darował dzien ieden dla dostania wiadomosci o nieprzyjacielu. Skłonył sie do tego y KJM y zarasz kazał wozy nawracac iuz z drogi non sine murmure ludzi upornych albo niewiadomych rzeczy.⁴⁾

¹⁾ Тут у тексті нема відступу, а звичайна протинка й слово „interim“ розпочинається з малої літери. Для ясности роблю відступ, як іще в деяких місцях.

²⁾ Ярема Вишневецький.

³⁾ Миколай Потоцький, гетьман великий коронний. Він під той час уже вернув з татарського полону.

⁴⁾ Перебіг подій, про які згадує тут рукопис, був такий: Військо польське було неупорядковане, не мало загального проводу: гетьмани (великий — Потоцький і польний — Калиновський) ворогували між собою остільки, що один відміняв зараз же те, що приказав другий. Та зрештою гетьмани не мали й значіння, бо головне начальство перебрав на себе король. Короля ніхто не поважав, отже й не слухав — і тому безлад був страшний. Особливо він давався чути в руху війська, коли величезні маси людей двигалися без субординації, піхота влазила в кавалерію, артилерія в піхоту, хто коли хотів, тоді їхав і їхав куди хотів. Самі поляки казали, що при такій обстановці їх могли зовсім розбити 2—3 полки козацькі.

Хмельницький переживав тоді особисту драму й не використав нагоди. Коли він прийшов до себе, польське військо стояло вже під Берестечком

I iako skoro wozy do obozu powrocili, az wiadomos(c) po wiadomosci bieży iedna za drugą, ze y Han iest y potęga wszytka idzie na Perewiatyn, widziano na oko wielkie (woys)ko nieprzyiacielskie. Po tych mieyszczach otrąbiono zaras aby konie w koło wtrzymano y niepuszczano na trawe, ale to nie pomogło, bo licentia czeladzi naszey niepohamowana, post tot supplicia iechali na trawe na dwie na trzy mile, y tam Tatarowie napadszy na niespodzianych, zagarneli siła luznych ludzy i koni, iako to bywa w takich okazyach, powracali sie nasi ranni, koni niemało zabrano y siła pokalicono z czeladzy.

Interea temporis KJM y JMP Krakowski non omittebant occasionem rei bene gerendae y zarasz woisko w pole wyprowadzieli, od iednego boru poczawszy az do drugiey dąbrowy nad Styrem na puł myle ruskie namniey wszersz woysko sprawione polskim szykiem, bor bliski dobrze piechotą y dragonią obwarowawszy y tak gdy iusz woysko w szyku stanie, Tatarowie inceszanter harcuia z iusz nie rzec była przy tak ogromnym woysku dac sobie pod nos kurczyc (sic!).

Przyiedzie JMP Chorązi Koronny¹⁾ do JMP Krakowskiego mowiać:

— Dla Boga, Dobrodzieju — co czyniemy, ze nieprzyiaciel tak sie zbliza y pasze nam odeymuie?

Rzecz JMP Krakowski:

— Gdyby sie cnota staropolska wroczyła, ażeby kto chcial spędzic tego kommunika tatarskiego s pola.

Odpowie JMP Chorązy Koronny:

і вирушати не думало. І от Хмельницький задумує тоді цікавий стратегічний плян.

Насамперед укриває всю свою армію так, що поляки не можуть дістати жадних відомостей (ото в початку рукопису скарги, що король не може дістати жадної вістки). Далі, Хмельницький рядом комбінацій (нема місця про них говорити) переконує поляків, що татари не прийшли й що він, Хмельницький, розчарований повернув з усім військом назад на Україну. Це все робилося для того, аби вивабити поляків зі становища і напасті під час переходу. І ця маніпуляція, як бачимо, удавалася Хмельницькому — військо вже вирушило, вози пішли, а король дослухував обідні, як нараз Ярема Вишневецький, держучи передню сторожу, доніс, що Хмельницький і не думав іти на Україну, що він уже близько і що єдиний рятунок — цю ж хвилю вертати назад в окопи. Вишневецького, як бачимо з рукопису, підтримав Потоцький — і це рішило судьбу Берестецької битви, а з тим і долю всієї України. Бо не було в історії України більше критичного моменту, де від одної події залежало би так багато, як власне битва Берестецька.

¹⁾ Станіслав Конєцпольський.

— Ja proszę! Oto niech idę z pułkiem moim, a proszę o przydanie drugiego.

I zaraz JMP Krakowski przydał mu P. Marszałka Koronnego¹⁾ iako brata, iako gemina sidera Castorem et Polucem.

Sly tedy ochotnie y zapadli trochę w iedney dolinie, asz Tatarowie z wielką furią, z okrzykiem natarły naszym impetuose; tam JMP Chorąży Koronny pierwszy iako wielkiego oycy syn, iako wielki ciuis tey Oycyzny credensował pułkowy swojemu y per consequens woysku wszytkiemu y przed pułkiem swym (co iest notandum WKMPMłciwemu) nadobre spatium potkał sie mężnie y okrył inter consertos hostes, a z nym JMP Marszałek Koronny mężniej odwazniejszą suffragante invidia tam dubio marte długo bili sie, trzy razy na odwrot JMP Chorąży Koronny wpadł z swoimi y z JMP Marszałkiem Koronnym, a tymczasem z lewego skrzydła wysunął sie Xiąże JMP Woiewoda Ruski tamże y P. Woiewoda Braclawski²⁾ pomknął sie oportune. Peł i kurzawa sroga lubo na trawie y zproszoney ziemi powstawa pod niebo, okrywaią sie pierwsze dwa pułki, a nieprzyziaciel, widząc posiłki, rzucił sie effuse in fugam, ze zaraz wsiadł na nych JMP Chorąży Koronny y asz do przeprawy gonił, siekąc, biiąc, więzniow biorąc dobrych barzo y znacznych, ktorzy dali o wszytkim relatią dostateczną — ze Han jest w Lesniowie, mila stąd, ze chciał sie jednac, ale Chmielnicki zadną miarą nie chce, ze gwoli temu tu Chan przyszedł ze mu udano, ze tylko iest 20 m. woyska polskiego, ze chciał was bic na przeprawie gdybysmy sie byli ruszyli od Beresteczka y dla tego tu komunikiem y z Chmielnickim przyszedł zeby was w ciągnieniu zaskoczył, bo wszysci ięzykowie zeznawali, zescie sie ruszyli od Beresteczka. Zaczym tu potrzeba uznac kazdemu, ze kazdy monarcha musi miec assistentem intelligentiam, bo gdyby był P. Bog KJM tego niepodał do serca, abysmy byli tu przez dzien wczorayszy zostali, nie wiem iakoby nas byli w ciągnieniu witali.

To sie działo co piszę do WKM. Wigilią S. Piotra iuz o trzeciej społudnia cudownym zrządzonym Boskim, umiejętnością y dzielnością KJM, dobrą sprawą P. Krakowskiego a męstwem y rękoma JMP Chorążego Koronnego y P. Marszałka Koronnego y ludzy ich, ktorzy oswiadczyli to w oczach woyska wszytkiego, ze nie wygasła ieszcze polska cnota, ale iuz reflorescet y post limina³⁾ podobno pulsa powrocie sie do nas straczona fortuna za szczęściem JKM.

¹⁾ Юрій Любомирський.

²⁾ Ляцкоронський.

³⁾ В рукописі „poso lim ino“, відчитуємо „post limina“.

Tegos dnia Sendomirskie y Wolinskie Pospolite Ruszenie dobrze stanęły, niemały wstręt nieprzyjacielowi czyniąc y owszem w pole cum signis strenue wypadając z wielką uciechą wszystkiego riczerstwa KJM, ze ta ochota wielką meretur commendationem, ale inter precipuos nie godzy mi sie przypomniec JMP Jaskolskiego Straznika Woyskowego, ktorego od samego poranku widziano, ze na sobie odwaznie trzymał nieprzyjaciela y mądrze nawodził na woysko, a potom in hoc p(roe)lio s pochwalom wszytkich dobrze stawał y chorągiew iego magna pars rei prospere gestae była. Terasz iusz więczyz pisac nie mogę, bo woysko znowu w pole idzie, nieprzyjaciel z większą iuz niz wczora potęgą przechodzi na te strone, a da P. Bog zdarzy, ze odniesie confusią. Datum z obozu zpod Beresteczka w dzien S. Piotra y Pawła na samym roswicie.

W dzien S. Piotra y Pawła.

Pokazało sie to, ze iako kazda na swiecie fortuna, tak mianowicie bellica anceps et dubia est, bo iako dnia wczorayszego szczęśliwie concludia martis odprawowali sie, tak progressus pokazał sie bydz arduus et difficilis, bo iako skoro JMP Krakowski woysko wyprowadzył w pole konne tylko bez taboru y bez piechoty — nieprzyjaciel wysunął sie zaras kominikiem ze wszystką potęgą która pola y gory okrywała, na lewe skrzydło naszemu P. Woiewode Braclawskiego, ktorego pułk iuz czale byli zagarneli y po trzy kroc, iak w mątnie zabierali, ale wielką opatrnością Boską a posiłkiem P. Wojewodi Podolskiego¹⁾, ktorego dextre succurował, eliborowany został, straciwszy iednak rotmistrza iednego P. Zygmunta Laczkoronskiego, od pogan wzięto kilkunastu towarzystwa.

Potkało sie dobrze na ten czas y Woiewodztwo Sendomirskie, ale przecie potentiey poganskiey zrownac rzec była niepodobna. Interea ze srotka woyska skoczył pułk P. Krakowskiego y P. Marszałka Koronnego, rozrywając potęgę tatarską — y zmiesali sie tak z poganstwem, ze niepodobna rzec była rozeznac Polaka od Tatarzyna, tak strasne było zamieszanie, ieno sie miały chorągwie y bunczugi tatarskie.

Skoczył y pułk P. Podkanclerzego Litewskiego²⁾, ale quid inter tantos musieli naszi z niemałą stratą receptui canere, boby ich noga nie uszła, y dobrą sprawą pod armatę reterowali sie. Polegli na ten czas znaczni y wielci ludzie, iako JMP Kazanowski Kastelan Halicki, przed tym Chorążi Sendomirski y Pan Starosta Lubelski Osolinski, mężnie okrywszy sie w poganstwie, chorągiew P. Krakow-

1) Станислав Потоцький. 2) Сапіга.

skiego culpa P. Chorążego samego wzięto, towarzystwa dwu zabito; P. Staroscie Krasnostawskiemu¹⁾ siedmi towarzystwa zabito, innym po dziesiątku, po dwudziestu; P. Marszałka Koronnego, który y dzis y wczora in defenso conatu sam in persona odważnie stawał, znacznych ludzi y sług pozabyiano, iako P. Miecznika Przemiskiego, P. Ligęzę, P. Rzeczyckiego, towarzystwa namniey 30, postrzelonych niemało; z pułku P. Podkanclerzego Litewskiego kilkunastu towarzystwa zabito: P. Sapihe, oboznego Litewskiego levaliter postrzelono. I tak dzien ten infestus naszym extitit, ale y nieprzyacielowy nie mniey dał sie znac y owszem więcey trupa tatarskiego padło y znacznych Murzakow nagineło niemało, ktorych zaraz z pola zdeymowano y do Kosza odnoszono; kilku dobrych Tatarow wzięto i pokoiowego pisarza Chanskiego; takze rowna strata była capita, sumo rachuiąc, a co większa — ze naszi nic a nic serca nie tracili²⁾.

Wieczorem stanęło consilium ofensiue hostem aggredi, który tak nas iuz scisnął, zesmy y pase nie myely, tylko iuz albo trzcina albo dębowym lisciem konie karmic musieli, przychodzyło y to krwią sie oblewac potrzeba było³⁾. Tegos dnia z Pospolitego Ruszenia niemało ludzi zacnych nagineło, iako P. Podkomorzy Sanocki, P. Stano, P. Broiewski powyatu Przemyskiego y Sanockiego. Trupi ab utrinque do samego wieczora z pol zbierano; naszych zginęło 200 in circa, Tatarow cos więcey, a m(i)ędzy nimi Toakay Murza znaczny.

Ultima Juny.

Nie chciał iusz P. Bog dłużey zwłaczac victoryi JKMPM Miłosciwego, gdys skoro illuxit dies fausta, zrana mglisto barzo uczyniło sie tak, ze kozakom i Tatarom zdał sie bydz dzien przychilnyeysz, który takowa aura fauet. Interea w te mgle wyprowadzyc roskazał

¹⁾ Марко Собеський.

²⁾ Як бачимо, реляція вказує тільки на татарські трупи, а козаків мов би й не було. Се тому, що їх не було і в дійсності. Хмельницький задумав великий обхідний рух через непробитний Лешнівський ліс і кинув туди всю свою армію. На полі битви, перед поляками zostалися тільки два регулярні козацькі полки й табор черні. Отже вся діяльна роля випала татарам. Вони мусіли забавляти поляків військовою грою, поки Хмельницький не проб'ється лісом і не дасть знаку. Тоді, вдарені зпереду й ззаду, поляки лягли би всі (як висловився Богдан: „ноги шляхетської звідси не піде“).

³⁾ Поляки стали, обіпершися плечами на р. Стир. З правого крила у них був отой самий Лешнівський ліс. А поле Берестецьке було перед ними і воно, як бачимо, було заняте татарами та козаками. Пасті коней стало ніде. Зоставалося ще одно — переправлятися через Стир, але татари, очевидно, й туди пустили свої загони, отже полякам стало скрутно.

woysko w pole KJM y podemgłe staneło w szyku porządny; także gdy mgła opadła nie inaczy iako kiedy uelum za comediam odkryte, zkaąd potym z sieni wychodzą, obaczył nieprzyiaciel praeter opinionem suam woysko w ogromnym szyku, ktorego frons spectabat iakoby in orientem, dextera septentrionem, leua meridiem w puł woyska przy armacie y piechocie ognisty z raytariey consistebant KJM, prawe skrzydło prowadził JMP Krakowski a lewe Xiąże P. Woiewoda Ruski¹⁾, posilki dobrze obmyslone y oboz nasz piechotą y luzną czeladzią osadzony.

Wyszedł y nieprzyiaciel w pole z okrutnym gminem pola na mile communiem samym okrywaiąc, obaczywszy iednak woysko nasze, poczęli troche tergiversari y nie chcieli od poranku do południa in arenam descendere,²⁾ tylko uelitationibus provocabant naszych in certamen, ale JKM pod gardłem harcowa zakazał; nieprzyiaciel blisko podsiadał, ale z dział barzo dobrze mierzano, strzelano, nigdy darmo nie wystrzeliwszy.

Do samey trzeci s południa nie smiał nieprzyiaciel tota acie dimycare a my zyczylibismy byli sobie tego aby on chciał nas w szyku aggredi, lecz nie mogąc się rezolutiey iego doczekac, cum praecipuis capitibus zniósł sie JKM coby dali czynic hoc in passu. Byli sententie niektorych non sine ratione, zeby do iutra bitwe odłożyc, bo iusz barzo pozno było; druga, ze wiatr przeciwny służył na nas; radzono zeby iutro z woyskiem y taborem zaraz nastąpic na nieprzyaciela. Iednak ze gdy to było proponowano Xciu JMP Woiewodzie Ruskiemu y rincerstwu na lewym skrzydle stojącemu, zadną miarą nie radzili odkładac do iutra i owszem przysłał Xiąże JMP Staroste Sokalskiego³⁾, prosząc ordinans do-potrzeby.

Ucieszywszy sie tedy KJM z ochotą Xiążęcia JMP y rycerstwa swego dał ordinans P. Staroscie Sokalskiemu aby sie potykali, błogosławięstwo im swoje dawszy, zaczym iako skoro P. Starosta Sokalski z ordinansem przibiezał eodem momento w trąby y bębny uderzono y zaraz posunął sie z lewym skrzydłem Xiąże Woiewoda

¹⁾ На козацькім боці проти Потоцького були татари, а проти Вишневецького табор нерегулярних військ. В центрі поляків стояла королівська гвардія, чужоземні полки, важка артилерія Пшиемського, а з козацького боку оті всього на всього два полки під загальним начальством Джемжаліка.

²⁾ А се не тому, що перелякалися польського війська, а тому, що від Хмельницького був наказ — не розпочинати битви, поки не буде знаку; а розпочавши — вести її одступаючи, аби увільнити польські зади, куди мало упасти все козацьке військо.

³⁾ Денгоф.

Ruski y we dwunastu chorągwi kwarcianych¹⁾ credensował woysku, za nimy w posiłku 6 kozackich²⁾, potym 4 raytarskich, potym woiewodstwo Łęczyckie, Sendomirskie; okryło sie tedy to lewe skrzydło w tłumie nieprzyacielskim, ze go wielkie puł godziny w ogniu nie widac było, tylko chuk, strzelanie z dział y ręczney strzelby, tak zesmy rozumieli, ze sie tam ztąąd nikt zdrowo nie wroci³⁾.

Poceła była acies tamta multitudine declinare asz ku szansom naszym, ale cudowną prouidentią Boską restituit rem y znowu recruduit certamen gdzie nieprzyaciel samą resolutią zwycięzony musiał terga dare, kozak do taboru swego, ktorego az w sam tabor wegnano a Tataryn na gore recessit pobliszą⁴⁾.

W ten czas kiedy lewe skrzydło tak potenzie certabat z nieprzyacielem, Krol JM cum medio agmine ornadissime procedebat lubo srogie gminy tatarskie assidue infestabant KJM srogim okrzykiem halla halla wołaiąc, ale imperterritae legiones JKM postempowały rzesko przeciwko nim, trzy regimenti piesze w cele to iest gwardia KJM, regiment Xiążęcia Radziwiła y P. Hubalda a regimentowe działka przed niemi z ktorych dexteritate JMP Przyiemskiego assidue mierzano z wielką szkodą nieprzyaciela a uciechą naszą, ze nie wiedzieli gdzie sie mieli udac, asz musieli bezwstydnie terga victori dare y posła zaraz orda in uias suas ku Lesniowu zostawiwszy kommuniki na odwodzie⁵⁾, ale i ten za nastąpieniem naszego prawego skrzydła musiał retrocedere, ze sie ich z wielkim

¹⁾ Не треба думати, що то були хоругви коронного кварцяного війська — то були власні хоругви Вишневецького. І не дванадцять їх було, а 18.

²⁾ Легка польська кавалерія називалася козацькою.

³⁾ Вишневецький, як уже знаємо, стояв проти табору черні, що складався з возів. В першій ударі Вишневецький прорвав табор і вскочив до середини; його там замкнули і, якби там було регулярного козацького війська хоч трохи, то Вишневецький і дійсно не вискочив би звідти; але що там були недисципліновані й погано узброєні люди, то Вишневецькому удалося вирватись.

⁴⁾ В цей момент битви на горі стояв тільки хан зі своїм оточенням, а військо татарське ще було на полі.

⁵⁾ Оце й рішило битву. Річ у тім, що татари взагалі не хотіли йти в кампанію 1651 року і Хмельницький тільки дипломатією змусив їх до того (через Порту). Отже й билися татари з-під неволі. Хан стояв на горі. Гарматня куля вдарила на те місце, убила під ханом коня й кілька приближених. Хан злякався і, аби вийти зі сфери вогню, сів на другого коня та поскакав зі своїм почетом назад. А військо татарське, бачучи, що хан біжить, погадало, що то справжня втеча — і почалася паніка. Вся орда татарська ринула з поля битви й подалася за ханом. Ліве крило козацького війська обнажилося цілковито — і ясно, що поляки використали це на всій лінії.

zalem rycerstwa nie dostało bic lewemu skrzydłu, ieno iusz gonic y w pogoni sieczono y bito niemało, oni sami impedimenta swoje rzucali kazany, kulbaki, oponcze, a na koszu namiotow y kotar odbiegło i namiot Chanski JMP Chorążemu Koronnemu in praedam cessit, tos sie stało i z rydwanem Hanskim bo sam Han tegos wieczora sromotnie 4 mile upadł.

Continuando cursum uictoriae postępował KJM sam zawsze ku taborowy na czele kozackiemu bez zadney resistentey, tylko iuz na pagorek wchodząc, snac ab exploratibus edoctus nieprzyiaciel ze dwu dział uderzył na Krola JM tak prosto, iako do celu własnie na ten kórnet raytarski Kurfistowski, przy ktorym stał KJM, raz troche gorom uderzono, drugi raz nad samemi głowami naszemi, trzeci raz po koniach bez szkody, a czwarty raz iusz po kopi-tach konskich, a KJM przed kompanią raytarską stał tak impavidus, ze sie y umknąc nie chciał krokiem iednym y owszem — kiedy o to proszono odpowiedział te słowa — zem sie z większych niebezpie-czenstw nie zwykł reterowac. Niechze by byli wszyscy monarchowie swiata teraznieysy na JKM patrzali, obaciliby byli regem inter gregarios pugnaniem cego dawno swiat nie widział, a terazniejszy parem nie pokaze.

Slismy tak uictores az nad sam tabor kozacki ogromny dobrą sprawą do samy noci¹⁾ gdzie nas mrok ciemni obiał y musi-lismy habenas continere zwycięstwa widząc, ze z ostroznym nie-przyiacielem rzec mamy, ktory Partorum more fugiendo pugnāt²⁾.

Te noc KJM sub dio et sub signis na srogim discu insomnem duxit z konia nie siadaiąc z wielkim podziwieniem woyska wszytkiego, ktore exemplum Regis musiało sequi, alesmy to sobie dulcedine uictoriae wszytko cukrowali y praesentey Panskiey, ktorą anima ani-mans była woyska naszego magnitudine uictoriae, ztąd niech kozdy colliguie ze JKM uicit gentes inmanitate barbaras, numero innumera-biles, multitudine infinitas, regionibus dissitas.

Tak ich na ten dzien jeden furor sociaverat, ze razem y nie-przezyrzane ordy tatarskie y sylistryiskie, rumelskich, dobruckich Turkow, Wołoszy, Urumbetow, Janczarow, Petyorcow, gdziesz a

¹⁾ Поляки дійсно посувалися обережно, боючися, чи нема тут яких хитрощів.

²⁾ Коли Хмельницькому дали знати, що хан утік, гетьман не міг зразу навіть собі й уявити тої дійсно панічної втечі, думав, що то просто якась „заманка“. Тому, zostawivши військo в Лешнівськiм лісі й звелівши себе чекати, поскакав за ханом, надіючися його уговорити. А військo, zostaw-шись без начальства, стояло так до ночі й вернуло нічю до табору.

mari glaciali et montibus hiperboreis et mari Caspio zawołanych dzikich Tatarow, waleczney szabli JKM P. naszego subiecit a (na)de-wszystko tetram belluam Chmielnickiego y szarą Zaporowską nieogarnioną w polu przełamaną y w tabor z srogą szkodą wpędzoną dalszemu triumphowi JKM reservat, gdyz propediem y z tych datam victoriam od P. Boga sobie obiecujemy, kieda Pan Bog harde karki swe subyciant nogom JKM, czego barzo blisko. Nie wiem iesli nie tylko Oycyzna nasza, ale i swiat kiedy widział po Gronowoldzkiej bitwie co podobnego, ab utrinque było tu woyska namniej 300.000, postronni ludzie temu wierzc nie będą a pogotowiu posteritas nasza nawet i ci co na to nie patrzyło magis mirabuntur quam credent, iakoz kazdego animum pierwey pewnie stupor quam fides occupabit. Cosmy sobie imaginowali bic niepodobnego — rozerwac Tatarow od kozakow, to onegdaysze kilka godzin pokazało, lubo z srogą resolutią, bo iuz o całosc wszytkie przyszło kostke rzucic, oto P. Bog wszechmogący nie chciał dac in confusionem pomaząca swego wiary S. Katolicki y Kosciolow sobie powierzonych hanbe y ohide.

Numerus caesorum był z naszey strony namniej 200 człowieka a więcey towarzystwa, Kozactwa nieporownanym sposobem legło więcey na placu, a Tatarowie swoich zaraz trupow zbierali i do ziemie upasc nawet nie dawali.

Dzien wczorayszy quiete woyska wszytkiego cessit, bo y piechota zemglona była y nocnem discem barzo zmorzona y kawaleria miała za swe, bo konie prawie trzy dni w szyssakach stojąc nic nie iadli.

Interea KJM z ludmi wiadomemi dzieła tego o sposobie dobywania taboru kozackiego mislic począł abo o osadzeniu onych, bo tabor iest barzo wielki okiem nieprzeyrzany ludny ognisty, a co większa ten ktory iuz desperat de salute, a desperatio timidus fortes facit, Chmielnicki sam iest in persona, przedawac sie do nas nie dopusca swoim i owszem jednemu pułkownikowi Białoczerkiewskiemu suspecto de fide szyie uciąć kazał.

Z dział im nasi dokuczaią, po burzące działa do Brodow dzis JKM cugi swoje posiła, moze sie bezpiecznie rzec to, co o owey, bytwie Rzymskiej kiedis adversus Jugurtham, ze nunquam maiori emilumento et minori dispendio sanguinis romani certatum est, tak i z kozakow nikt większey victorii mniejszym rozlaniem krwie nie otrzymał iako KJM, ktoremu tota gloria victoriae cedit lubo y ci WJM którzy dopomagali prace godni są wspomnienia, iako JMP Krakowski, Xiążę JMP Woiewoda Ruski, JMP Chorązi Koronny, JMP General Hu-

bald, który od samego JKM publicam odnosi commendationem, JMP Przyemski, także y inszy Ich MM którzy wszyscy pro posse suo concurrebant do tej victorie JKM, za którą niech P. Naywyszy pochwalon będzie, niech przy Oyczyźnie naszej y przy Krzescianstwie wszytkim Laetum recana Te Deum Laudamus zostaie.

Wakansze po pozabianych tak disponowane: Kastelania Kaliska Panu Centnerowi conferowana, Kastelania Czernieowska ieszcze vacantia, Starostwo Lubelskie JMP Krakowskiemu cessit, Winnica Xiążęciu Dimitrowi Wisniowieckiemu, Chorągstwo Podolskie P. Baranowskiemu Stolnikowi Braclawskiemu, Stolnikostwo P. Niezabitoskiemu, Podkomorstwo Sanockie y Wielunskie vacat, Miecznikostwo Przemyskie P. Bakoszowi, Stolnikowstwo Sanockie P. Uniakowskiemu, vacat i innych urzędow kilka, chorągwi tez kilka zostaie bez rotmistrzow mianowicie P. Jordana y z chorągwią zniesiono; słuszna rzecz y tym wielkim Bohaterom naszym eviterna commemoratione parentare y w Kosciolach nie przepominac, P. Instygator Koronny ex pietate ciała wszytkich swym kosztem grzesc kazał, mianowicie czeladne cadauera, ktore nie sepulta iacebant.

Wczora Kozacy finte uczynily o miłosierdzie prosząc, a oni interea incessanter przeprowowac sie ku Ukrainie poczęli. Dwu sie przedało z taboru ci referuią, ze desperuią o miłosierdziu y uciekac myslą i de facto uciekaią. Chmielnickiego nie masz, bo go zaras Han w piątek za szyie wziac rozkazał, (c)hoc prawi ze mną, zdraico, y odday mi wszytkie twoie skarby w Ukrainie, bos mie tu darmo na wstyd i sromote wywiodył. Szancami naszemi opasuiemy ich y sciskamy co dzien to barzey, ze dzis podobno iuz sie rozriwac nie będą mogli.

Примітка Редакції. Наслідком деякої нечиткості рукопису Голінського, в 12-му аркуші С-го тому „Записок Н. Т. Ш.“ в статті д. Г. Хоткевича, а саме в поданих ним у виїмках, побіч Осьвенціма, уступах із оповідання Голінського про Берестецьку битву, трапилися деякі неправильно відчитані автором статті слова, а то й пропуски. Мавши змогу щойно після видрукування 12-го аркуша дістати до рук зайнятий хвилево рукопис Бібл. Оссол. ч. 189, Редакція перевірила основно текст оповідання Голінського, поданий д. Хоткевичем у цілості на кінці статті, а справивши його, відсилає туди читачів з огляду на недокладності, які вкралися до 12-го аркуша.

КОЛИ Й ХТО НАПИСАВ ГУСТИНСЬКИЙ ЛІТОПИС?

Написав АНАТОЛІЙ ЄРШОВ (Ніжин).

I.

Час складення Густинського літопису¹⁾ не встановлений певно. Автор його теж невідомий нам. Видавці літопису зазначили в передмові до нього, що „особенности правописанія Мгарскаго и Архивнаго списковъ доказываютъ, что „Русская Лѣтопись“, въ нихъ заключающаяся, составлена едва ли не прежде половины XVII вѣка. Густинскій списокъ ея писанъ въ 1670 году; онъ исправнѣе прочихъ въ слогѣ и изложеніи... но его не должно считать „подлинникомъ“, тѣмъ болѣе, что изъ предмовы іеромонаха Михаила Лосицкаго видно, что онъ былъ не сочинитель, а только переписчикъ означенной Лѣтописи“²⁾. Погляд видавців Густинського літопису на час складення його повторив акад. Іконніков, додавши, що „подтверждается это и тѣмъ, что позднѣйшія событія, упоминаемыя въ лѣтописи, относятся къ концу XVI в. (1597), а въ списокѣ Мгарскаго монастыря реестръ московскихъ патріарховъ (ст. 370) заканчивается Никономъ“³⁾. Про те, хто й де склав літопис, акад. Іконніков не висловив нічого. Акад. М. Грушевський зазначив при нагоді про Густинський літопис: „З кінця XVI чи поч. XVII в. маємо дуже інтересну українську компіляцію звісну (по пізнішій своїй копії) під назвою Густинської літописи, доведена до р. 1515“⁴⁾ і далі завважив у примітці, що її „кінцеві статті (1516—17) додані мабуть пізніше“⁵⁾. П. Клепацький, на-

1) Виданий за трьома списками: т. зв. Густинським, Мгарським та Архівним, яко додаток до Іпатського літопису, в II-му томі Полн. Собр. Русскихъ Лѣтописей, СПб. 1843, ст. 229—373. На жаль, літопис видано не в цілості, а починаючи лише з утворення Київської держави.

2) Полн. Собр. Русск. Лѣтописей т. II, ст. 232.

3) Опытъ русской исторіографіи, т. II, кн. 2, ст. 1521.

4) Історія України-Руси, т. VI, Київ-Львів, 1907, ст. 350.

5) Там-таки, ст. 351, прим. 1.

водячи хронологічні межі можливого складення літопису (1597—1670), здається, припускає можливість, що літопис складено в Густинському монастирі (Михайлом Лосицьким?)¹⁾. Акад. Д. Багалій, відмітивши, що списки Мгарський і Архівний „належать до половини XVII віку“, каже: „самий оригінал складений був, мабуть, раніше, бо найпізніші звістки його належать до кінця XVI віку, і тільки реєстр московських патріархів захоплює часи Нікона та його наступника Іоасафа; та реєстр цей міг бути дописаний пізніше“²⁾. Нарешті, Д. Дорошенко, нічого не кажучи про час написання й автора основної частини Густинського літопису, висловлює думку, що літопис „довповнив у Густинському Прилуцькому монастирі еромонах Михайло Лосицький... Самостійна праця Лосицького починається в розділі про початок козаччини; далі йдуть розділи про новий календар, церковну унію і полемічна оборона православної віри та української народности“³⁾.

Підсумовуючи, мусимо сконстатувати, що серед дослідників нема однастайної думки про час, місце складення та автора Густинського літопису. Дехто, як ми бачили, навіть припускає авторство двох, а то й кількох осіб.

II.

Той факт, що автор Густинського літопису, складаючи свою працю, користав із Паліодії Зах. Копистенського, визначає час, раніш від якого не міг бути складений Густинський літопис⁴⁾. Копистенський почав писати Паліодію не раніше рр. 1620—21, а закінчив не швидче 1622 року⁵⁾. Те, що автор літопису користав із Паліодії чимало, інколи й не посилаючись на неї⁶⁾, протягом усієї праці, а також те, що Паліодію цитовано поміж іншими джерелами (ст. 342), а не наприкінці їх,

¹⁾ Огляд джерел до історії України, в. I, Кам'янець на Поділля, 1920, ст. 110—111.

²⁾ Нарис української історіографії, т. I, в. 1, Київ, 1923, ст. 115.

³⁾ Огляд української історіографії, Прага, 1923, ст. 19.

⁴⁾ Поклики на Паліодію в Густинському літопису зустрічаються не раз (ст. 327, 342, 357 друк. вид.), і дослідники, перелічуючи джерела автора літопису, всі влад зазначають у числі їх цей твір Копистенського. Див. Іконніков, цит. праця, ст. 1522; Багалій, цит. праця, ст. 117; Клепацький, цит. праця, ст. 111.

⁵⁾ В. Завитневичъ: Палинодія Захарія Копыстенскаго etc. Варш., 1883, ст. 306—7.

⁶⁾ Це зазначив акад. Іконніков — цит. праця, ст. 1522, прим. 2.

показує, що автор літопису користав із неї в процесі складання праці, а не доповнював її уже потім відомостями з Палінодії. Таким чином приступити до складання літопису автор його міг не раніше 1623 року, хоча б уже через те, що третя частина Палінодії, на яку головним чином він покликається, писана вже 1622 р.¹⁾.

Для визначення дати, пізніш якої не міг скластися Густинський літопис, текст його подає такі підстави. Рядки літопису з оповідання про початок козаків: „старѣйшину себѣ избирають (розбивка моя — А. Є.) спосредѣ себе... по своему древнему обычаю“ (друк. вид. ст. 367—68) приводять до думки, що літопис закінчено не пізніш від р. 1638. Відомий факт, що ординація 1638 р. позбавила козаків права обирати старшину з-поміж себе, а її відтоді призначали вже самі поляки. Через це можна гадати, що наведене вище місце з літопису про порядок обрання козацької старшини було написано до позбавлення козаків права обирати військово старшину, — до р. 1638.

Аналіза переліку московських патріархів у літопису (ст. 370) дає можливість точніше визначити час його складення. У Мгарським списку перелік патріархів закінчується Ніконом (1652—1658), при чому зазначено: „пятый нынѣ Никонъ“²⁾. Але переписувач Мгарського списку, згадавши про Нікона, що за його патріяршества він переписував Густинський літопис, проминув двох попередників Ніконових: Йоасафа I (1634—1640) й Йоосифа (1642—1652). Нема їх і в Густинським списку. Це показує, що в оригіналі, з якого переписували обидва списки, не було імен цих патріярхів (самі ж переписувачі не знали або забули про них) і перелік москов. патріярхів в оригіналі кінчався Філаретом (1619—1623)³⁾, за якого отже й уложено Густинський літопис.

Ми визначили приблизні межі часу, коли міг бути складений Густинський літопис: рр. 1623—1633. Встановити пізнішу дату закінчення літопису можна, як побачимо далі, вже на підставі біографічних даних про його автора. Самий же літопис, здається, нічого більш не дає для відповідних висновків.

¹⁾ Завитневичъ, цит. праця, ст. 307.

²⁾ У Густинським списку доданий ще наступник Ніконів — Йоасаф II (1667—1672).

³⁾ Треба сказати, що важко відкинути вражіння, що перелік патріярхів, починаючи з слів: „по немъ 2 патріярхъ“ і т. д., вставлено пізніш при переписуванні й він належить не авторові літопису. Але з другого боку є підстави думати, що автор літопису й сам міг згадати про Філарета, за якого писав працю.

III.

Приблизне визначення часу, коли написано Густинський літопис, змушує шукати невідомого автора його серед учених діячів першої чверти XVII в. Текст літопису, не обзиваючися жадним словом про свого автора, дає багато для визначення останнього. Коли переглядати літопис, мимоволі увага звертається на силу силенну джерел, з яких користав автор, складаючи свій твір. Серед них були польські хроністи: Длugoш, Меховіта, Кромер, М. Бельський, Стрийковський, Гвагніні, декілька руських (Несторів та інші) й угорських літописів, Патерик печерський, Пролог, *Obropa verifіcasіey M. Смотрицького* (ст. 357), західньо-європейські історичні твори — Дітмара, кардинала Баронія, Слейдана, М. Крузія. Автор Густинського літопису використав навіть твори грецьких істориків — Куропалата, Зонари, Сократа, Кедрина, Никифора Грегори, Ем. Маласси, не вважаючи на те, що в той час знання грецької мови було незвичайне серед українців¹⁾, і самі грецькі книжки були рідкістю²⁾. Крім цього, в літопису є ще поклики на твори Йосифа Флявія й Тертуліяна. „Приємно констатувати, каже П. Клепацький, що український історик XVII в. потрапив зібрати такий джерельний матеріал, якого й зараз вистарчило б на доброго наукового робітника“³⁾.

Надзвичайна обізнаність автора Густинського літопису з своєю величезною літературою — от друга риса, яку не можна поминути. Автор не обмежується покликом на одну-дві книжки, а кожен раз посилається на цілу низку різних творів. Знати, що він вільно володіє своїм науковим апаратом, що він добре знайомий із своїми джерелами. „Компіляція ця скидається навіть на історичну працю, бо автор її, oprіч того, що покликається на джерела, наводить різні погляди на якусь подію, а тоді висловлює і свій власний погляд“, каже акад. Багалій⁴⁾.

Третя риса, характеристична для автора Густинського літопису — велика його точність у цитації: всюди він зазначає не тільки заголовки своїх джерел, а ще й числа томів або книжок та навіть їх сторінки чи аркуші. Отці три риси: склад

¹⁾ Акад. М. Грушевський: *Історія України-Руси*, т. VI, ст. 332; В. Завитневич, *цит. праця*, ст. 269.

²⁾ Завитневич, *loc. citat.*

³⁾ Огляд джерел до історії України, в. I, ст. 111—112; пор. Іконников, *цит. праця*, ст. 1521.

⁴⁾ *Цит. праця*, ст. 117.

(численний) джерел, обізнаність із ними й точність при покликах на них дають ключ до визначення невідомого автора Густинського літопису. Цими особливостями невідомий автор нагадує одного лише свого сучасника — Захарію Копистенського. Серед історичних джерел його Палінодії ми бачимо майже всі ті книжки, з яких користав автор Густинського літопису. Що це так, легко переконатися, тільки перегорнувши хоч би сторінки друкованого видання Палінодії¹⁾. Автор її „располагалъ такою богатою коллекціей сочиненій византійськихъ историковъ, — каже Завитневич, — какой не имѣли подъ руками ни его предшественники, ни слѣдовавшіе за нимъ западно-русскіе писатели... Сочиненіями Кедрина, Зонары... Грегоры... „Турко-Греціей“ Мартина Крузія не пользовался даже самый солидный изъ предшествовавшихъ полемистовъ — Филалеть, о другихъ же современныхъ писателяхъ въ этомъ отношеніи не можетъ быть и рѣчи“²⁾. Крім византійських істориків Копистенський користав із польських хроністів, руських літописів, Патерика печерського, Баронія, Дітмара, Й. Флявія, Тертуліяна, с. т. з тих самих джерел, що були в руках автора Густинського літопису. Зах. Копистенський виявляє таку ж саму обізнаність із цими джерелами, як і автор Густинського літопису. В Копистенського — однаковий спосіб цитування джерел і однакова точність при ній. Відзначаючи обізнаність автора Палінодії з своїми джерелами, Завитневич каже: „авторъ ея много копался въ разнаго рода древнихъ историческихъ памятникахъ и новѣйшихъ сочиненіяхъ... у него нельзя отыскать ни одного положенія, которое бы не было закрѣплено болѣе или менѣе длиннымъ рядомъ свидѣтельствъ“³⁾. „Обширная эрудиція автора, — каже Завитневич в іншому місці, — обрацаетъ на себя вниманіе не только количественною, но и качественною своею стороною. Способъ пользованія разнаго рода сочиненіями, гдѣ авторъ въ немногихъ строкахъ нерѣдко совмѣщаетъ краткое резюме цѣлыхъ страницъ цитуемого произведенія, свидѣтельствуєтъ, что Копыстенскій... тщательно изучалъ ихъ“⁴⁾. Копистенський, „приводя тѣ или другія фактическія данныя, нерѣдко съ мельчайшею подробностію опредѣляетъ какъ самый источникъ, изъ

1) Русская Историческая Библиотека, т. IV, СПб, 1878. Памятники полем. литературы въ Западной Руси, кн. I, ст. 313—1200.

2) В. Завитневичъ, цит. праця ст. 387 і дальша.

3) Там-таки, ст. 341.

4) Там-таки, ст. 369 і дальша; пор. 344 і дальш.

которого онъ заимствуеъ, такъ и мѣсто его нахождения¹⁾). Ці особливості праці Копистенського дають її дослідникові змогу оцінити її як „капитальний трудъ, въ значительной степени удовлетворяющій научнымъ требованіямъ даже съ современной точки зрѣнія“²⁾).

Переведеного порівняння було б уже досить, щоб визнати автора Густинського літопису й Зах. Копистенського за одну особу, але є ще інші докази їх тожсамости. В Густинськiм літопису є сторінки, дослівно подібні до відповідних місць Палінодії, які безумовно взято з неї, але, беручи які, автор послався не на неї, а просто на перводжерела. Так, оповідання літопису про перше хрещення руське (ст. 251) писано безумовно за відповідним місцем Палінодії (ст. 969—971), так само як і оповідання про дальші хрещення Руси (пор. літоп. ст. 251—256, Палінодія, ст. 971—977). Відомості про київських митрополитів автор Густинського літопису також узяв із відповідного „артикулу“ Палінодії (див. ст. 1007—1040). Це стверджує між іншим подібність хронології київських митрополитів у цих двох творах³⁾. Густинський літопис повторює ті самі помилки з хронології, які часом трапляються в Палінодії. Так і в Палінодії і в Густ. літопису наведена однакова помилкова дата поставлення на митрополита Іони Глезни — 1482 рік (пор. Палінодія, ст. 1037, Густ. літоп., ст. 359). Нарешті й оповідання Густинського літопису „О унії, како почася въ Русской землѣ“ в першій своїй частині (ст. 369—370) писано безумовно за відповідними сторінками Палінодії (пор. Палінодія, ст. 1058—1061). Цей факт стає за новий доказ того, що автор літопису й Палінодії та сама особа. За тої точности цитації, яку спостерігаємо в Густинському літопису, неможливо припустити, щоб його автор, користаючи з Палінодії, інколи дослівно списуючи з неї, не покликався б на неї. Міг робити це тільки той, кому належали запозичені рядки — автор Палінодії⁴⁾. Кінець кінцем можна

¹⁾ Завитневичъ, цит. праця, ст. 267.

²⁾ Там-таки, ст. 252. Цікаво тут відзначити деяку схожість цієї оцінки Палінодії з вищенаведеною оцінкою літопису з боку його науковости П. Клепацького.

³⁾ Правда, подібність ця спочатку невелика (навіпаки, дані літопису ближчі до даних „Оборони унії“ Кревзи, чим до Палінодії, див. Русс. Ист. Б-ка, т. IV, ст. 227—230), але починаючи з к. XIII ст., вона став повною. Пор. від. дані літопису й Палінодії, Ік о н н і к о в, цит. праця, ст. 1522. пр. 2.

⁴⁾ Поклики автора Густинського літопису на Палінодію, його власний твір, не повинні нас бентежити: в інших працях Копистенського

навести ще один доказ тожсамости автора Густинського літопису з Копистенським. Між Густинським літописом і Палінодією є подібність внутрішня, з боку спільности провідної думки. Літопис, як і Палінодію, написано на захист української культури й народности. „Інтереси православної віри й української народности, каже П. Клепацький, автор літопису близько бере до серця“¹⁾. „Въ лѣтописи чувствуется полемическій тонъ, направленный въ защиту вѣры и русской народности“, каже й акад. Іконніков²⁾. Д. Дорошенко також знаходить, що в останніх розділах літопису йде „полемічна оборона православної віри та української народности. Головний мотив праці, каже він далі, — любов до рідного краю“³⁾.

Оці всі моменти порівняння Густинського літопису й Палінодії, як з боку їх змісту й провідної думки, так і з боку джерелового їх матеріалу, методи, здається, не залишають сумніву щодо того, хто був автор літопису. Зах. Копистенський помер 21.ІІІ. 1627⁴⁾. Таким чином, Густинський літопис не міг бути закінчений пізніше від початку 1627 року. Ця дата встановлює, поки-що остаточно, час написання літопису — рр. 1623—1627.

Те, що Зах. Копистенський склав Густинський літопис, становить новий факт для його біографії. Цей факт висвітлює з нового боку велетенську постать славнозвісного діяча України, — що, борючися з ворогом рідної культури, рідного народу, хотів дати своєму народові його історію, висвітлити його минуле й цим довести право на незалежний, вільний розвиток його культури. Це підносить Захарію Копистенського, яко громадського діяча, на надзвичайну височінь і ставить його в перший ряд великих борців за українську культуру й українську народність.

(напр. „О правдивой едности“) теж зустрічаються поклики на Палінодію. Див. В. Завитневичъ, цит. праця, ст. 287. Так само не повинні бентежити й численні байкові оповідання (напр. на ст. 345, 349, 360—61, 62 літопису); байки подибуємо і в самій Палінодії, див. напр. ст. 315—16, 470—72. Пор. Завитневичъ, цит. праця, ст. 380.

¹⁾ Огляд джерел до історії України, в. I, ст. 111.

²⁾ Опытъ русской исторіографіи, т. 2, кн. 2, ст. 1524

³⁾ Огляд української історіографії, ст. 19.

⁴⁾ В. Завитневичъ, цит. праця, ст. 305.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

Написав ВАСИЛЬ ГЕРАСИМЧУК (Львів).

Переяславський акт з 1654 р. задля свого значіння згромадив навколо себе значну історичну літературу, одначе останнього слова історіографія щодо знаних редакцій Богданових статей ще не сказала. Дійсно, дивна й рідка подія сталася в історії новіших часів: акт такого величезного значіння, як акт злуки двох держав, акт, що клав фундаменти нових дій для східньої Європи, був майже незнаний для сучасної суспільности, не був чомусь зараз опублікований, був чомусь укриваний і рівно ж неясним і невиясненим випадком лишився для будучини. Звичайно такі документи переходять задля своєї цінности в оригіналах, а тут заходить обставина, що оригінальні статті — як завважують історики — або загубилися, або може вмисне затрачено, або може, — що ледви чи правдоподібно — не найдено ще їх, хоч як пильно пошукували урядові круги в XVIII і XIX ст.¹⁾ Тому нічого дивного, що навколо Богданових статей витворилася таємнича, неясна атмосфера. Особливий клопіт і замішання справляє та редакція 14 договірних статей, які стали відомі на Україні в жовтні 1659 року і які тоді в Переяславі на раді, при виборі гетьмана Ю. Хмельницького прочитав присутним московський воевода, князь Олексій Трубецкой, як властиві „прежні статті Б. Хмельницького“. Вони бо в порівнянні до знаних редакцій, що походять з часу побуту української делегації в Москві в днях 12—27 березня 1654 р., виказують значні різниці й то на некористь України.

З часу переговорів української делегації (на чолі її стояв полковник Павло Тетеря й суддя Самійло Богданів-Зарудний) з московськими боярами залишилися до нас брульйони, чорновики, почеркані концепти статейних списків: а саме, з дня 13. III. 1654 маємо записаний протоколянт, чи радше перепо-

¹⁾ Ближче про історію пошукувань за статтями переяславського договору в проф. Вол. Щербини: До питання про статті Б. Хмельницького (Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I, ст. 195—204).

віджений ним з українського списку текст 20 статей, які були тільки усно делегацією зреферовані, з наступного дня, себто, з д. 14. III. маємо редакцію з 23 артикулів, а з д. 21. III. маємо редакцію зложену з 11 артикулів. Під кожним артикулом (статтею) двох останніх редакцій маємо сформуловану резолюцію (рішення) того ж уряду на прийняття (наприклад: быть по ихъ челобитью), або резолюції, які містять певні поправки-зміни. Як сказано, ця, ніби остання в актах записана редакція з дня 21. III. по рації речі і по твердженню деяких дослідників повинна вважатися за властивий трактат заключений між Україною й Москвою.

Тому, що редакція 14 статей не була поміщена між сучасними актами й не знаємо про народини її статей за час побуту козацької делегації, й тому, що виринула аж по шости літах у досить дивній і підозрливій обстанові й сама представлена в некориснім виді, почали деякі дослідники оспорювати представлену нею автентичність Богданового договору. Але цей договір, деким тепер заквестіонований, був на Україні від 1659 р. почавши, найбільше знаний, а то тому, що був опублікований московським урядом друком і звідси дістався до українських літописів.

* * *

Інтензивніша дискусія в історичній літературі над статтями Б. Хмельницького розвинулася щойно по виданню джерел до цього часу. Г. Карповим, редактором Х т. „Актів Юго-Запад. Росії“, який також дав цінну студію під наг.: „Переговоры объ условіяхъ соединенія Малороссіи съ Великою Россією“ (Журн. Мин. Нар. Просв. 1871, XI—XII). Останніми часами з доручення УАН. пошукував за автентичним списком Богданових статей Вол. Щербина і про свої пошукування та погляди на цю справу доповів д. 7. XI. 1921 в УАН. Ця доповідь, уміщена пізніше в Ювілейнім Збірнику на пошану акад. Грушевського (I, ст. 196—204) під наг. „До питання про статті Богдана Хмельницького“, була zarazом відповіддю на доповідь проф. Укр. Унів. в Празі А. Яковлева: „Статті Б. Хмельницького в редакції 1659 року“, надруковану там же (ст. 180—194). Крім цього проф. Яковлів помістив довшу студію: „Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Москвою року 1654“ в Ювілейнім Збірнику на пошану акад. Д. Багалія.

В доповідях обох цих учених коротко зібрана вся дотеперішня література з долученими до цього питання новими їх увагами, але погляди згаданих дослідників на це питання роз-

ходяться в діаметрально-протилежних напрямках. Проф. В. Щербина обстоює погляд, що статті в редакції, проголошеній воеводою Трубецьким на раді в Переяславі, є копією загубленого оригінального договору з р. 1654. Проф. А. Яковлів уважає давніші статті Б. Хмельницького в редакції 1659 р. фальсифікатом — підробленням автентичних договірних статей 1654 р. „Статті Б. Хмельницького в редакції 1659 р. — говорить він — були складані в Москві року 1659 ad hoc, та були вислані Трубецькому під іменем „прежнихъ статей Б. Хмельницкаго“ в місяці лютому 1659 р., при чому Москва, маючи певні відомості, що автентичного тексту договору 1654 р. у Війська Запорізького не було, використала момент для того, щоб замінити дійсний договір 1654 р. зфабрикованими статтями 1659 р. І Москва досягла свого, бо, починаючи з Юрія Хмельницького, всі наступні гетьмани присягали додержати не автентичний договір 1654 р., а цей фальсифікований договір, надаючи йому ім'я переяславського договору, хоч в дійсності договір 1654 р. був складаний не в Переяславі, а в Москві“.¹⁾

Не входячи тут у дискусію над висновками проф. Яковлева й не уймаючи ані цінності зведеного ним матеріялу, ані цінності його спостережень над певними стилістичними змінами, зробленими при оголошенні 14 Богданових статей воеводою Трубецьким, мусимо всетаки зазначити, що поставлена автором теза не є незбито доказана, як це зрештою виказав проф. В. Щербина. З нагоди зведеної цими вченими дискусії хочу піднести тут під розвагу деякі уваги до цього питання.

Із захованих до нас записок договірної комісії виявляється безсумнівний факт, що козацька делегація привезла з собою до Москви два статтейні списки. Перший список був той, що містив — якщо його точно записано, 20 статей, між якими попри інші домагання маємо пропозицію на обсаду двох городів — Києва й Чернігова воеводами й жадання жолду для козаків на випадок війни, веденої за границями. Цей список по всій правдоподібності був першою концепцією зложеною під час або по переяславській раді і він, можливо, сповняв ролю тимчасового договірного начерку між Москвою й Україною. Як наказувала сама річ, його то насамперед прочитала чи переповіла козацька делегація, але яку над ним того дня ведено дискусію, з певних причин чомусь не записано всього.

¹⁾ Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I, ст. 194.

Тільки бояри, спровоковані висказаною на останку просьбою гетьмана, що правду кажучи, зовсім не надавалася на догвірну статтю, а йно висловлювала внаслідок згоди бажання гетьмана, щоби цар, з огляду на війну з Польщею, зробив диверсію на Смоленськ, відповіли докладними поясненнями щодо пороблених військових заряджень. По інформації бояр, мав незадовго з одною частиною військ (праве крило) Василь Шереметьєв іти в напрямі на Полоцьк, воевода Олексій Трубецькой в напрямі Брянська, а сам цар із серединою війська мав рушити з царями й царевичами, які в нього служили, на Смоленськ. Крім того бояри розпитували про політичні відносини у полудневих сусідів і про зносини гетьмана з Кримом, з Молдавією, Волощиною та Семигородом, про кількість запорізького війська та про інше. Одначе про зацікавлення згаданих сусідів заключеним трактатом та про те, як козацьке правительство представляло згоду з Москвою, що без сумніву було головною темою дискусії — не записано.

Зі слідуючого дня маємо вже редакцію з 23 статтей з московськими відповідями-резолюціями¹⁾, які очеркують становище московського уряду до поодиноких українських постулатів. Є це еляборат, якого рішучо не могла б опрацювати комісія в однім дні, беручи на увагу конечну повільність, потрібну при таких рішеннях, як би не те, що статтейний список був предложений у готовій формі. Це були статті, які посли привезли з собою з Чигирина і які мали гетьманський підпис. Композиція статтей проста, без шумної юридично-дипломатичної діалектики, зложена популярно, — трохи за вільно: посвоячені змістом артикули розбиті, справи церкви трактуються дуже коротко, й то відсунено аж на кінець під 18 число. Зате говориться про гарантії автономного урядування, про збирання своїми власними урядниками податків до царської каси, про залишення привілеїв для шляхти, для міст, а передовсім найширше дискуту-

¹⁾ Всі редакції статтей помщені в IV і X т. Актів Ю. З. Р., а саме: в X т. редакція 20 статтей, ст. 438—442; редакція 23 статтей, ст. 446—450; редакція 11 статтей, ст. 478—484. В IV томі: жердівські статті (числом 14) з 1659 р., ст. 256—257; 14 Богданових статтей, ст. 262—265; 18 статтей додаткових з 1659 р., ст. 265—269.

Статті ч. 20 не виказують докладно вистилізованого забезпечення свобід і поборів козацького війська. Цікава тут 4 стаття, яка так передчасно висловлює якби побоювання розділу України на дві часті: „Гетьмана аби всі полковники й полки з обох сторін Дніпра мали й аби йому належне послушенство віддавали“.

ється про установлення платні для всіх ранг старшини та війська (по 30 зл. п. на козаків). На диво маємо при кінці трактату жадання тимчасового характеру, а саме диверсії з боку Московщини в напрямі Смоленська і, як зайде потреба, зі сторони Дону на татар далі; йде жадання про устаткування твердині Кодака військовим знаряддям і про установлення 3.000 наємників на границях від Польщі. Отже попри загальні справи є помішані справи дуже спеціального військового характеру.

Статті з д. 21 березня творять виразну перерібку попередньої редакції, себто, покриваються своїм змістом з попередніми, а через те, що однородні члени стягнені, плеоназми пропущені, зміст їх є замкнений в 11 артикулах. Єсть певні несуттєві зміни в текстах деяких артикулів. Статті цим разом усі затверджені, тон стилізації незвичайно м'який і ввічливий, текст прозорий, дрібниці усунені або додані до жалованої грамоти. Все це вказувало би на певне викінчене оброблення статей, але, щоб ця редакція була дефінітивною згодою, годі на це згодитися, якось занадто разять артикули вузького, виразно тимчасового характеру й маркантна невірнішеність і замовчання деяких важних справ, як напр. справа церкви (о митрополитѣ Київскомъ посланникамъ изустный наказъ данъ), невірнішена справа жолду, бо його узалежнювано від спису доходів і щойно по їх розгляді мав наступити царського величества указ. „А ви, післанці“ — як кажеться при кінці цього трактату — „як будете у гетьмана у Б. Хмельницького, то йому скажіть, щоби велів козаків скоро посортувати й зладити спис і цей спис скоро, власноручно, нехай зволить відіслати до царського величества“, — очевидно, як підставу до обчислення й виміру жолду.

Перечитуючи ці статті, видаються нам вони, як дипломатичний акт „вічного договору“, недостатньо й невідповідно зложені. Права й застереження, складані під знаком вічності, а притім хвилеві зарядження військові в такому елябораті, де неодно відкладається на бік або замовчується, не можуть стояти побіч себе без якоїсь тенденції. Того роду стилізація актів, що нормують взаїмовідносини на будучність, є просто немислима. Складати вину на недосвідченість і не випробованість козацтва, як це чинить Г. Карпов, думаю, річ ризикозна. В такому разі повинен був звернути увагу досвідченіший у таких справах московський уряд! Але статті в редакції 1659 р. мають стильову й річову викінченість, пристосовану до своєї цілі. Тому мусить конечно насунутися питання, яке тут, у трактаті

мають місце спеціальні справи, які відносяться до тодішньої мобілізації, а які вже були найдокладніше обговорені й вирішені, бо ж *ad hoc* відбувалися приготування й рухи військ.¹⁾ Якби ці статті військового характеру були предметом присяги і зобов'язання, як ними були 14 статей, оголошених Трубецьким, то було б курйозом, як би наступні гетьмани присягали на 7-й артикул: „щоби царське величество зволив своє військо скоро післати на Смоленськ, не відкладаючи нічого, аби неприятель не міг упоратися та з іншими получитися, для того що неприятельські війська тепер є вимучені...“ Або чи не могла б зміна ситуації вчинити неактуальним 10-й артикул: „Якби Кримська орда мала кинутися (на Україну), тоді треба від Казані і Астрахані на них наступити, також і донським козакам треба бути готовими, а нині ще треба дозволити їм видержати в братерстві й їх не задирати“.

Такої нелогічності не могла б поповнити козацько-московська комісія, якби цьому не присвічувала якась виразна ціль.

Стилізація 11 статей виказує найочевиднішу тенденцію призначити їх попри тимчасовий домашній ужиток також на заграничний-експорт, для дипломатії.²⁾ Вже в Чигирині, зараз по розголосі переяславського договору мусіли відчутти потребу якогось, у можливо лагідній формі устилізованого договору для заспокоєння цікавості балканських православних князів, Туреччини, Швеції³⁾, може й ще кого. Певно, може й уважали за

¹⁾ Про напрями поодиноких армій була мова, як знаємо, на першій засіданні. Про це, хоч загально, згадується навіть в 9 артикулі тої самої редакції: „а для вашої оборони зібравши руські, татарські і многі німецькі війська, йде сам великий наш государ, його царське величество на християнських неприятелів, і бояр своїх і воевод посилає з численними військами...“ Рівно ж цар на листи Б. Хмельницького й Виговського, післані Ф. Горкушею з Чигирини д. 12/III, також заспокоює гетьмана, представляючи йому напрями маршів вищезгадуваних армій. Що гетьман, маючи у себе на Україні поляків, просить усильно про диверсію на Смоленськ, це зрозуміло (А. Ю. З. Р. т. X, ст. 560), але брати це прошення в договірні статті — такі не було радії. Воно було полагожене через посольство й обміною письм.

²⁾ В редакціях статей можна відрізнити дві змістові тенденції. Перша редакція має спільність ціли з 4 редакцією служити за підставу до дійсної українсько-московської згоди. Редакція друга і третя, як зазначено, творять другий комплекс змістової цілості й служать іншому призначенню.

³⁾ Передовсім ходило козакам знеутралізувати й погодити з Москвою Швецію та перетягнути останню на свою сторону. В місяці лютім 1654 р. у Львові М. Голінський записує в своїм дневнику кольпортовану новину, що Хмельницький слав післанців до Швеції з просьбою, щоби вона злу-

відповідне маскувати трохи компромітацію ізза деяких прикрих артикулів, які наказувала прийняти тверда конечність, передовсім треба було сальвувати гонір великого гетьмана. І, очевидно, признали такому поглядові повну рацію в Москві. Але щоби знов ізза цих хвилевих оглядів не стратити користей, що їх давав царатові фактичний стан річей, постановлено цю справу розв'язати, виставляючи дві редакції статей.

Через вказання ударних пунктів — Смоленськ і Крим хотіли у Чигирині при укладанні концепту звернути увагу заграниці на те, що умова з Москвою є військового характеру і звернена проти Польщі, а в разі вини з боку татар і проти цих останніх.

Тому то бояри, йдучи по вказаній тенденції, незвичайно зручно вплели з свого боку до артикулу про жолд для козацького війська непропорціонально до інших статей довгий вивід — декларацію про причини зломання вічного миру з Польщею, яке — як там кажеться — наступило по багатьох зневагах царя в титулах, по безплідній спробі посередництва між козаками й Польщею, що сталося також із морального права, яке наказувало взяти в оборону поневолену в Польщі християнську-православну віру: „і великий государ наш, его царське величество, видячи з королівської сторони многі несправедливості, грубості й неправди і хочачи православну християнську віру у всіх православних християн від гонителів і латинян, що наміряли церкви божі і християнську віру викоринити, оборонити, прийняв вас під свою високою руку“.

Цікаве також, що в цій III редакції московські бояри усунули бліду козацьку мотивацію розриву України з Польщею задля переслідування віри і нарушення вольностей, де згода з Москвою узалежнена від затвердження свобод для козацтва і шляхти (в II редакції § 17 рівняється § 13 IV редакції з 1659), а дали причиновість сильнішу, яка відповідала більше повазі хвилі й становищу царату. Без такого призначення цих статей — служити для заграниці були би нам незрозумілі й інші факти. От, наприклад, козаки у зреферованім концепті 20 статей з д. 13. III. 1654 просять за воєвод для Києва й Чернігова. Знана річ, як бажаним було це для Москви; тим часом у цих статтях нема взагалі згадки про воєвод, ані нема згадки про обсаду Києва,

чилася з Москвою. Очевидно, до того не прийшло, але Швеція постановила не робити Москві перешкод у війні і може з козацької інтервенції продала цареві 15.000 мушкетів. Бібл. Оссолінських рукоп. ч. 189, ст. 681.

яка *de facto* була переведена і яка була — так сказати — заставом Б. Хмельницького на його вірність, як гарантія й безпека перед зрадою та козацькою шатістю. Навіть про залогу в Києві не згадують статті тому, бо такий факт міг би подати позори інкорпорації — чи там окупації України й „сусідні монархи“¹⁾, особливо Швеція й Туреччина, могли би це взяти Москві за зле, тоді як факт неумовленої обсади можна б було легко оправдати тимчасовими конечностями війни супроти Польщі й татар. Для тої самої цілі не згадують ці статті про підлеглість київської митрополії московському патріярхатові²⁾ і, що важне, дальші статті лишають гетьманові деяке право мати зносини з сусідами, з виїмком Польщі й Туреччини. Ця дипломатична свобода, очевидно, за пізнішим повідомленням Москви, була на руку й цареві, бо у Хмельницького були вже нав'язані конексії з сусідами, отже могла зайти потреба втягнути когось до війни, або запосередничити між Москвою — й приміром — Швецією. Ці позори суверенности надавали Україні супроти заграниці вигляд самостійности й тому Хмельницькому, яко „суверенові“, не назначувалася плата 1000 зл. п., як це вчинено в редакції з 1659 р., де він уже є позбавлений свободи дипломатичних зносин.

Змагання з боку гетьманату виплачувати для 60.000 війська жолд поставлене на те, аби ослабити факт плачення царатові данини з доходів України. Через виплату жолду, який з великими труднощами можна би стягнути тільки при добрій адміністрації, надавалося данині хіба значіння символічне, бо в дійсності вона вся вертала через виплату для армії. Здається, козацьке правительство, висуваючи зручно потребу відповідних статей на заграничний експорт, мало на оці подвійну ціль:

¹⁾ Хмельницький перед смертю говорив до московського післанця, окольничого Ф. Бутурліна: „З боярином Ф. Бутурліним (1654 р.) ми договорилися, аби воеводи були в Києві, щоби сусідні монархи знали про наше підданство, щоби знали, що в стародавній столиці великих князів є воведа царського величства“. Очевидно тут у цих словах є нещирість, та й історична нестислість. Бо таки далеко правдоподібніше, що Києва й ще якихсь городів жадали москалі яко „*conditio sine qua non*“. Для нас тут важна увага Хмельницького, що трактату не роблено без уважливости на сусідніх монархів.

²⁾ Підчинення митрополії під московський патріярхат могло хвилево видатися гетьманові вигідним, бо патріярх разом з невдоволеним духовенством міг би під впливом Порти й Польщі робити труднощі в справі згоди з Москвою.

передовсім не робити умові труднощів, а друге, зробити пресію на Москві до злагодження деяких для України твердих умовин, як напр. зректися данини через плачення жолду, та, що було дуже дразливе, не жадати — бодай зараз — обсади городів московськими гарнізонами, не наставати на підпорядкування української церкви московському патріярхатові і т. інше. Вкінці такими подвійними статтями можна було б з часом відтрутити для України дійсний, далеко твердший трактат.

Не улягає також найменшому сумніву, що в Москві і в Чигирині здавали собі з того справу, що як усі міжнародні трактати, так само й трактат переяславський з р. 1654 буде предметом уваги й зацікавлення сусідів, як інструмент пересунення державних сил тяжости на сході в інший бік, як спосіб нового укладу там сил, нових економічних і мілітарних систем. І Москва, яка через трактат з Україною перетворювалася у світову монархію, була свідома того, що саме заключення й списання точок згоди нічого не дає, але ціла вага його лежить у зручності й вмілості переведення поступенно, етапами. І ходило не тільки про зручне перефорсування трактату без потрясень і збройних протестів у сусідів, але також про усунення внутрішніх терть на Україні, про заспокоєння опозиції деяких полковників, Богуна, Гуляницького, Сірка¹⁾ представників середнього козацтва, або може турецької орієнтації, які добре були поінформовані й знали про слабі сторони переяславської згоди.

Що українська гетьманська влада числилася з європейською опінією і може числилася більше, як цього було потреба, potwierджують численні факти уважливості її на міжнародню політику при пізніших трактатах. Не для чого іншого, як тільки для того, що європейські держави були повідомлені про заключення договору України з Москвою, кілька літ пізніше гетьман Іван Виговський маніфестом до держав Європи повідомляє про розрив України з Москвою і подає причини, які

¹⁾ Цікаво, що імена полковників Богуна, Гуляницького, Сірка стрічаємо між ініціаторами всіх початкових повстань на Україні і то навіть проти своїх гетьманів. Проти Б. Хмельницького 1654 р. вони зазначили сильно своє невдоволення. Повстання проти Ів. Виговського 1659 р. організують Богун і Сірко, втягаючи в нього Юрія Хмельницького. Гуляницький був може змушений до безсторонності через такий застав, яким була жінка. В повстанні Поповича за Тетері також виступають чоловіми особами Богун, Сірко, Гуляницький. І вкінці при повстанні проти Польщі 1664 р. виступають ті самі з Ю. Хмельницьким. — Яку ідею вони репрезентують, було б цікаво прослідити, бо де в чім була чимала доза неорієнтації.

привели його до кінцевої розлуки і війни з Москвою¹). І він то, починаючи переговори з Польщею, сондує наперед ґрунт в оттоманської Порти й просить за посередництво в тій справі. Ту саму уважливість бачимо не лише супроти Швеції, але навіть супроти дальших положених держав, як Австрія, а навіть Франція. Коронний гетьман Станислав Потоцький перестерігає 1660 р. польських комісарів у Борисові перед договором з Москвою: „Якщо ми з Москвою заведемо згоду, то турки й татари ударять на нас, бо господарі посіяли вже підозріння... Бажав би мира з Москвою, але якби потім мала наступити війна з Туреччиною“²), то... по його думці — гарніше дати спокій трактатам.

Знаємо вкінці, яке вражіння зробила згода з Москвою на татар і Туреччину і як пильно гетьман заходився виправдувати себе й як представляв її невинний характер.

І дійсно вдалося зручно ввести козацько-московську згоду в факт доконаний, себто приспати чуйність європейської opinio³). Зовсім слушно — признає сам проф. Яковлів — чужоземні монархи й держави, не вважаючи на договір 1654 [бо не знали фактичного договору], трактували Україну, як окрему від Москви державу, а гетьмана як самостійного володаря. Держави називали його другом, приятелем, а договір 1654 р. уважали за договір протекції в тодішнім розумінню протекції почасти номінальної, що не перешкоджало мати з Україною дипломатичні зносини, (А. Яковлів, Договір гетьмана Б. Хмельницького. Ювіл. Збірник в пошану Д. І. Багалія, ст. 605).

Якщо вищезгадана редакція статей мала зовнішнє призначення, мусіла вона бути для ока виразом дійсного внутрішнього взаїмовідношення, мусіла відповідати, бодай хвилево фактичному станові. І дійсно ці статті відповідали ще найбільше тому становищу, яке займав Б. Хмельницький, вони були виїмковою хартією, були призначені бути посереднім етапом між давнім і новим станом, призначеним для його наслідників. Коли по смерті Б. Хмельницького новий гетьман, Іван Виговський, невдоволений з політики московського уряду та з його намірів, почав оглядатися за іншими протекціями, боярин Хитрово привіз у своїм наказі також тих 11 „протекційних“ статей і для заслуженого в справі угоди з Москвою його наслідника, щоби

¹) Архивъ Ю. З. Р. III, т. VI, с. 363—4.

²) Памятники изд. врем. ком. т. III, ст. 300.

³) Але поволі в європ. пресі Хмельницький сходить на цар. енерала.

продовжити їх правне interim¹⁾). Ситуація, вироблена Б. Хмельницьким, його престиж між козацтвом позбавляли московський уряд можності вложити сильну індивідуальність гетьмана в рамки яких небудь статей. Його писар, а пізніший гетьман, своєю надмірною услужністю для Москви, де годі було означити границі між лояльністю й запроданістю, був тим самим скомпромітований і уважаний за чоловіка, при помочі якого можна було боярам зреалізувати всі заміри щодо України.

Наявність різних цілей при редагуванні статей і існування двох редакцій спричинили певну секретність цілої цієї договірної акції. Перші статті редаговано явно, але властиві статті, що обмежували сильно свободу України з долученими резерватами, а передовсім резервати, мусіли бути зредаговані секретно, йно при участі Тетері й Богданова-Зарудного²⁾, або може подані їм уже в готовім вигляді. — Отже ця дволичність редакційних статей, скомплікованість цілої договірної акції й дразливість деяких справ були причиною укривання і нехті до опублікування їх як в одної, так і в другої сторони. Дійсно, багато в цілій цій акції було нещирости, крутіства, облуди, обчислених на взаємне перехитрення³⁾.

* * *

¹⁾ В наказі бояринові Хитрово, післаному на Україну при кінці 1657 р. для остаточного затвердження нового гетьмана, маємо надруковані три кінцеві артикули 9—11. Початок через ушкодження документів не наведений. Можна припускати, що в наказі був поданий цілий текст, та догадуватися, що Москва, боячися втратити Україну, хотіла цими статтями поправити свою захитану позицію (Акты Ю. З. Р. т. IV, ст. 96). Здається, ці статті були дані Виговському „ad personam“ секретно і він на них зложив присягу, як указувала би на це увага при статтейнім списку (А. Ю. З. Р. т. XV, ст. 331—2). Також перед тим були якісь статті читані зараз по смерті Б. Хмельницького на раді 26 серпня 1657 р. При чім, як знаємо з реляції посла Кикіна, мав він перед козаками щось витолковувати і пояснювати, на чім полягали ці свободи, бо вони не зробили доброго вражіння (А. Ю. З. Р. т. XI, ст. 787, 799, 802). Як можна припускати, це мусіли бути 14 статей, що мали обов'язувати козацтво по смерті Богдана. На раді вони були подані в чистій формі без застережень. В кожному разі плян Москви відбуту в Києві раду, плян концентрації сил на Україні, присутність дяків при воеводах, вказували б на пляни оголосити якісь немилі речі.

²⁾ Так роблено в андрусівськім трактаті: секретніші справи обговорювали в вужчім колі „semotis arbitris“, усуваючи інших свідків.

³⁾ Жалована грамота дана козацькому урядові, що вкоротці рекапітулювала властиві договірні права України, в зручно устилізованих фразах висловлює безсумнівну заборону гетьманові зноситися самовільно

Одначе, як воно там не було, властивими статтями призначеними на будучність для наслідників Б. Хмельницького, були статті в тій редакції, які є знані з оголошення на другій переяславській раді 15 жовтня 1659 року, як це твердить за деякими попередниками проф. Волод. Щербина. За їх автентичністю сильно промовляють самі обставини, а саме, відповідність і пристосованість їх до незвичайно прикрої ситуації України з кінцем 1653 й початком 1654 р.¹⁾ і те, як справедливо завважує проф. В. Щербина, що Трубецькому не треба було фальшувати старі статті, коли він вставив у нові все, що хотів.

Як вище зазначено, текст тих 14 статей дає редакцію значно змінену й погіршену. Вони то наказували: гетьман по своїм виборі був зобов'язаний їхати до Москви по затвердження і там одержував булаву, знам'я і жаловану грамоту, на Україну призначувано двох воевод — до Києва і до Переяслава, гетьманові відібрано право зноситися з загрою. Москва клала руку також на автономію української церкви, яку звільнювано з-під влади царгородського патріархату, а піддавано під залежність московського. Визначення поборів старшині й притім зрівнання поборів гетьманських з поборами писаря виказує якусь укриту ціль вивищити незвичайно канцлера. Це заходить евентуальність, що деякі з статей таємною клявзулею були знижені і обмежені в обсязі їх правосильности. Одначе, поки прийдемо до обговорення справи цієї клявзулі, застановімся вперед іще, чи дійсно могла бути можливість пофальшування проголошених 1659 р. статей.

Жаль, що проф. Яковлів у своїх студіях, поборюючи автентичність Богданових статей в редакції 1659 р., не мав під рукою, що правда, рідкої тепер праці Ейнгорна (Очерки изъ истории Малороссіи в XVII в., ст. 64—85) і через це не звернув уваги на виводи цього вченого, який збиваючи твердження Шафранова (Кіевская Старина 1889, кн. XI, ст. 369—391) щодо неавтентичности статей в редакції 1659 р., дає з свого боку вказівки на піддання української церкви під московський патріархат з березнем 1654 р.

Одначе, найвимовніше промовляє проти фальсифікату сама

з загрою. Цей уступ може відповідати тільки відповідному артикулові 4 редакції (14 статтям).

¹⁾ Прб трагічне положення тоді України, а передовсім гетьмана Б. Хмельницького дав нове освітлення академік М. Грушевський у своїй монументальній історії України Руси, т. IX, ст. 552—568.

політична ситуація перед і під час оголошення 14 статей. Від травня 1659 р., себто від часу затвердження польською Короною гадяцького трактату, а особливо по Конопотським погроми Москви, Україна стала ареною величезної агітації для повалення цієї нової орієнтації. Агітацію цю вели нижче духовенство, частина українського громадянства, особливо з Лівобережжя, що було під духовим патронатом київського воєводи, Запоріжжя й кілька позисканих Москвою задніпрянських полковників. Взагалі р. 1659 був часом гарячої агітації й дискусії над добрими й негативними сторонами гадяцького й переяславського трактату, одним словом — був це час настроєвих плебісцитів на користь двох орієнтацій¹⁾. Річ ясна, через неопублікування обох трактатів друком opinia мас не була добре зорієнтована. Головну роль в неї грали два питання: чи лучитися з Польщею, опікункою шляхетства й унії, чи з Москвою, протекторкою православ'я й демократії.

Але старшина таки знала добре про істоту слабкої сторони московських пактів. А втім, чи ж так тяжко було запам'ятати кілька дразливих для України точок, коли всі останні стверджували йно status quo? Чи ж можна припустити, що автори статей — Виговський, Тетеря, Богданів-Зарудний і інші учасники комісії — серед частих нарад на користь нової орієнтації укривали те, що знали? Або чи можна припустити, щоби такий Богун, Лісницький або Гуляницький дали себе водити наосліп, не знаючи, в чім річ? Та й козацький уряд також старався творити настрій і інформувати свої круги про московські затії²⁾. Дуже добре знав про властиві статті й гетьман Ю. Хмельницький.

Найбільше здискредитував Виговського та його сторонників

¹⁾ Цей стан ситуації подаю на підставі матеріялу, який маю до розпорядження в рукописах.

²⁾ До речі буде тут згадати, що по смерті Б. Хмельницького, десь при кінці 1657 р., миргородський полковник Г. Лісницький проголосив на раді, очевидно, за тихим порученням Виговського, якісь дуже упокорюючі статті, як пункти прислани Москвою, і явно по сотнях в універсалах голосив про пляни Москви вкороити козацькі свободи (зниження реєстру, перейняття в свої руки адміністрації і доходів, тощо). (Акты Ю. З. Р., т. IV., ст. 31—23). Цих фактів не можна легковажити. Вони викривали укритий перед українським громадянством стан речей, до чого давав мандат у трудних хвилях зладжений договір, а в чім може і немало вини поносила легкодушність Тетері і, як то в нього було, — праця на два фронти. Полковник Лісницький був дуже поважною та зрівноважною людиною, за життя Б. Хмельницького він був у найсердечніших з ним відносинах і знав без сумніву всі секрети договору 1654 р.

і значну козаччину виявлений тайний резерват гадяцької згоди, що обнижував число 60.000 реєстрових козаків, подане в оригінальним списку, на 30.000; рівно ж обурював призвіл на 10.000 наємного війська, як думали — призначеного для переведення замаху на тодішній реєстр (понад 60.000).

Не подобалося також козацтву й те, що трактат витворював зі сторонників Виговського нову магнатурію, яка, маючи опертя у польської шляхти, розбивала єдність демократичної козаччини. Вкінці, як можна судити з доносів до Польщі, був на Україні рух за обмеженням гетьманської влади на користь козацької ради¹⁾. Гетьманський абсолютизм уважали козаки шкідливим для козацтва й приписували йому всі останні нещастя на Україні²⁾. По масовім погромі, уладженім на наємні війська і вірні гетьманові хоругви та прихильну йому шляхту і капіталістів, майже все військо перейшло в осени 1659 р. на сторону Ю. Хмельницького, ворога дому Виговських, і вибрало його своїм гетьманом і цим вибором сина Б. Хмельницького хотіло розв'язати прикру ситуацію. На Жердівській долині недалеко Трехтемирова на раді склала старшина нові статті, що мали бути підставою до нових переговорів з Москвою, а саме, козаки бажали в своїх нових домаганнях не привернення 11 статей, а тільки усунення деяких невігідних та додання нових корисних гарантійних пунктів до 14 Богданових статей, до тих самих, які незабаром мав Трубецкой проголосити на раді. І не інші, а тільки цих 14 справлених статей, зложених між 21—26 березня 1654, хотіли мати козаки своєю хартією, бо вони в своїм тексті мали корисний артикул щодо жолду для війська, на який козаки так усе ловилися, а якого не було в жадній з інших редакцій. Жердівські статті цікаві для нас власне тим, що вони були вимірені на очищення 14 Богданових статей з тих дефектів, які козаки, будучи в примусовім положенні, мусіли прийняти, і вони є де в чім уже під впливом гадяцького трактату й досвіду, якого набрало козацтво з учинків Москви. Саме, вони жадають для України тільки одного московського гарнізону для Києва, не бажують, аби нововибрані гетьмани їздили до Москви особисто для затвердження свого уряду, а жадають поширення гетьманських прав у напрямі заграничних зносин, жадають свободи

¹⁾ Бібліотека орд. Красінських, рукоп. ч. 4032, ст. 237—243.

²⁾ Цей настрої козацтва проти гетьманського самовладдя викликала й підтримувала Москва.

для української церкви й підлегlosti царгородському патріархатові і, чого давніше не було, хочуть, аби вільно було всякого язика школи для учення дітей в Малій Росії по обох сторонах Дніпра закладати, хочуть знести апеляцію українських сторін до Москви, усунути кореспонденцію і доноси всяких добровільних кореспондентів до царату і т. інше.

Отже, як бачимо з наведених перших статей, редактори жердівських статей знають дуже добре текст того трактату, який за кілька днів мав бути читаний. Устами полковника Дорошенка заявляють вони, що хочуть бути в підданстві під самодержавною государською рукою, але щоби й вони були при правах і вольностях так, як був гетьман Богдан Хмельницький (А. Ю. З. Р., т. IV, ст. 255). Та одначе московський воєвода, що прибув на Україну на заклик москвофільської партії, маючи за собою сильну 40.000 армію, чернь, зичливе біле духовенство, народ, не вважав за відповідне числитися зі слабим і дезорганізованим домовими спорами козацтвом, дотого ще через агітацію ворожо настроєним до абсолютної (було й таке підозріння) гетьманської влади, та й, що найважніше, не потребуючи числитися з зайнятими війною Польщею й Швецією, зігнував давані щедро обіцянки в справі помноження свобод, які мали бути нагородою за повалення І. Виговського і його польської орієнтації. На раді в Переяславі д. 15 жовтня воєвода на загальне бажання ради прочитав привезені в відписі властиві Богданові статті, але й козаки мусли вислухати прикрих нових 18 статей, даних на те, щоби „не было измѣны и междуособія и напраснаго пролитія крови христіянскої“ і щоби перечеркнути найважніші атрибути українського автономізму. Тут у Переяславі царський абсолютизм справив цілковитий погром гетьманському абсолютизмові при допомозі самих українців, причім нужденну ролю безрадности відіграв сам Богданів син.

Як там воно не було, — предложения й перефорсування фалшивих статей, як думає проф. Яковлів, по тій кампанії двох орієнтацій і по тих широких дискусіях було неможливе й могло би скомпромітувати Москву, яка майже чудом усунула з активної арени побідника з-під Қонотопа і яка була готова за згоду з царатом віддати Київ і усунути війська з України¹⁾. А щоб іще до того московське правительство сміло давати наказ надрукувати фалшовані статті в київських друкарнях

¹⁾ А. Ю. З. Р., т. IV, ст. док. 107.

для спопуляризування на Україні¹⁾, це вже неправдоподібне. Не треба забувати, що партія Виговського була ще сильна, іно тим часом стероризована. Виговський і його сторонники з табору положеного на пограниччі зносилися з Юр. Хмельницьким, вели агітацію проти Москви, були про все добре поінформовані, і там були автори переяславських статей²⁾. А втім їх зміст, як це видно з переяславських статей, знало оточення Хмельницького. Вкінці така комедія відбилася б голосним відгомоном у Польщі, а може навіть і заграницею, наприклад у *Gazette de France* і *Theatrum Europaeum*, бо ці газети мали в Польщі своїх кореспондентів.

Найлогічнішим і найправдоподібнішим є лише таке поставлення справи, як це наведено на початку: 14 статей у редакції 1659 є статтями призначеними на унормування взаємин України з Московією на будуче, а редакція 11 статей — це ніби тихцем дані протекційні статті Богданові, переходові, для тимчасового вжитку і для хвилевого експорту на заграницю для злягодження й заспокоєння підозрінь щодо „інкорпорації України“. Таке розв'язання питання могло конвеніювати Москві і мусіло вдовольяти Україну, яка будучи в прикрій ситуації ізоляції, за всяку ціну мусіла купувати чужу поміч, і це годилося з інструкціями даними Виговським П. Тетері: робити так, аби кожний був задоволений³⁾. Одними статтями неможна було перевести такої штуки, отже рада собі комісія, виставляючи дві редакції.

Хоч редакцію статей, проголошену воєводою Трубецьким, уважають дослідники некорисною для України, то однаке беручи річ об'єктивно, вони також не могли бути серйозно трактовані й Московією і в тій формі, яку ми маємо, вони не могли бути виконані без застережень і обмежень певних артикулів якимсь секретним скриптом, як це подібно було в гадяцькім трактаті.

¹⁾ Ibidem, ст. 273; Волод. Щербина: До питання про статті Богдана Хмельницького. Ювіл. Збірник, I, ст. 200.

²⁾ Юрій Хмельницький, обурений обидливим трактуванням козащини в Переяславі, по відбутій нараді в Чигирині післяв одно посольство до царя з просьбою відкликати несмачні козащині нові статті, а рівночасно вислав тихцем посольство до короля і, не даючи писаних документів, присягнув королеві на вірність у Шубині д. 20. XI. 1659 р. (Бібл. Ягайл. рукоп. 5, ст. 896).

³⁾ Це пише, що правда, Виговський до Тетері д. 12. березня. Той лист дійшов до Москви по виїзді укр. делегації з Москви, однаке, без сумніву це були тільки загострені повторення таких самих давніших поручень. (А. Ю. З. Р., т. X, ст. 557—8).

Здається, і це дуже правдоподібне, що такий резерват з 1658 р. на 30.000 війська (замість 60.000, поданого в трактаті), підписаний братом гетьмана, Костянтином Виговським¹⁾, був наслідком подібного випадку, застосованого при договорі 1654 р. і мав свій прецедент і школу в Москві. Такими дразливими справами, що надавалися до секретного-резерватного трактування, була 1654 р. справа обсади українських міст московськими залогами²⁾ й справа високого реєстру — 60.000, ще дотого й платного. На такий секретний резерват, що позволяв на побільшення числа твердинь з московським військом, маємо кілька ясных натяків у джерелах. Московське посольство перед смертю Б. Хмельницького пригадувало і покликувалося на договір Тетері й Богданова-Зарудного, щоби московські воєводи були в Києві, Переяславі і Ніжині. На це Хмельницький відповів, що він своїм послам того не наказував і в думці у нього того не було, щоби воєводи були в Чернігові, Переяславі та Ніжині. Навпаки при переговорах в Переяславі постановлено, аби воєвода був лише в Києві (Акты Ю. З. Р., т. III, ст. 567—569).

Здається, що воєводи без підстави так настирливо не налягали б, якби в дійсності за собою не мали в посіданні якихсь уповажнень. Далі, в наказі боярина Хитрово, післаного на початку 1658 р. на Україну для відібрання присяги вірності від Ів. Виговського, також натискає московський уряд на гетьмана в справі поміщення воєвод у Чернігові, Ніжині, Переяславі та по інших більших містах. На це домагання викручується тоді український гетьман неясною відповіддю: „і постановилисьмо бути воєводам в городах Малої Росії, а в котрих городах мають бути воєводи, як поїду до Москви до царя, то я цареві предложу“ (А. Ю. З. Р., т. IV, ст. 95—96).

Щойно аж на другій раді в Переяславі 1659 р. найшла Москва нагоду зреалізувати своє бажання, чи там свої претенсії. І в 5 точці додаткових статей установлено воєвод у Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові, Браславі та Умані. Цікаво, що

¹⁾ В інвентарі скарбу Корони з 1669 нахрідився резерват з підписом Ів. Виговського. L. Hubert, Pamiętniki, t. I. Покищо його не вдалося відшукати.

²⁾ Англійський кореспондент у Гданську, під 7 III 1654 доносячи правительству Олівера Кромвеля про згоду козаків з Москвою, подає чутки кольпортовані польським правительством, що козаки для запевнення своєї вірності відступили Москві три полки [очевидно, три полкові городи], Збірник державних документів Джона Серльова, т. II, ст. 120. Всіх томів 7 і вони обіймають матеріал від 1638 аж до реставрації. Лондон 1742 р. Ці реляції знаю з відпису др. В. Безушка.

як незадовго Ю. Хмельницький під впливом обурення на Москву на раді в Чигирині вислав до Москви посольство з домаганням знесення накинених статей і усунення постановлених воевод, так бояри знову покликаються на якісь усні постанови з давнішими послами Б. Хмельницького (Істочники малоросійської історії, ст. 117—123). Щоб Москва опирала свої претенсії тільки на балачках комісії в Москві, це річ немислима, тільки мусіли бояри зловити українську делегацію на якусь конкретнішу рацію.

Як уже вище піднесено, дуже підозріло виглядає також артикул призову на 60.000 „чтобъ всегда полно было“ (редакція 23 ст.) реєстрового війська і на плачення йому постійного жолду¹⁾. Платна армія, ще в тій висоті, в половині XVII ст., в часі так званої стратегії вимучування (Ermattungsstrategie), виглядає собі на якесь непорозуміння або куріоз. Що правда, в 70-тих роках цього століття завів внаслідок війн здебільша в тій же висоті платну армію в багатій Франції Людовик XIV, але в знищеній, бідній, здепопульованій Україні такий мілітаризм був би разячою аномалією і понад сили держави. А до того Україна, маючи в себе, як це зрештою всюди було, духовенство, шляхту, могла би фатально відчутти наслідки такої гіпертрофії на своїй економіці, а це незмірно побільшило б тягарі наложені на селян і міщан.

Висока чисельність української армії, як це аргументували поляки 1658 р., наражувала на піднесення числа війська в Польщі

¹⁾ В наказі, данім воеводі Турбецкому р. 1659, говоритьсь також про плату для війська тільки під час війни (служби): „Да какъ и нынѣ у царскаго величества были ихъ же посланники, Павелъ Тетеря съ товарищи, и имъ царскаго величества думные люди говорили въ разговорѣхъ о тѣхъ же прежнихъ статяхъ, что имъ войску запорожскому царскаго величества изволеню и по ихъ челобитью указано бытъ 60.000 человекъ и царскаго величества жалованье давать имъ въ то время, какъ имъ бытъ на государевѣ службѣ“. А. Ю. З. Р., т. XV, ст. 322. Отже, як бачимо з цієї інструкції, даній воеводі Турбецкому, московське правительство на випадок козацьких нарікань щодо неплачення їм жолду, поучає його, як треба оправдатися зі зрозуміння обов'язку платности козацькому війську. Артикул про платність для війська був тільки для обману козаччини. Але й ця інструкція відноситься йно до редакції 14 статей.

Посол царський Кикін, післаний на Україну по смерті Б. Хмельницького, доносить свому урядові про свої балачки з козаками та про успокоєння козаків, що реєстрового війська має бути 60.000 (вічне побоювання у козаків щодо редукації!) і що їм буде даватися плату, як вони будуть на службі у царя. Отже справа жолду не була річчю усталеною й не могла бути усталеною для 60.000, бо такої цифри уряд не думав оплачувати.

і на Литві, що було получене з великими видатками і konieczністю особливої уваги на свого союзника. А справність козацького війська в Польщі оцінювано дуже високо: по словам канцлера Пражмовського, який був резонатором opinii воєнних кругів і правительства, українська армія в злучі з татарами мала все запевнену перевагу над Польщею, тим більше мала перевагу над нескладними ще військами Москви, як це виказав Конотоп. Супроти існування 60.000 реєстрового війська, не числячи дотого Запоріжжя, при легкості порозуміння з татарами й Туреччиною, всі договори були би лише порожніми фразами.

Тому то Москві дуже залежало на обсаді українських твердинь, які були потрібні до тримання козацтва в послуху і для евентуального здемобілізування, чи, що на одно вийде — як скажемо — для зменшення реєстру, застереженого секретним скриптом. Не є виключеною річчю, що призначений Москвою в середині 1654 р. жолд для 42.000 козаків був жолдом для унормованого скриптом числа реєстрового війська.¹⁾ Москва через визначення плати для війська хотіла тоді конечно примусити гетьмана до зладження реєстру, до чого одначе таки не прийшло через побоювання перед розрухами. Можливо, що редуція пізніше могла бути ще вищою, як на це вказували би інформації засягнені командантом Кам'янця Подільського, післані ним для гетьмана коронного Ст. Потоцького зараз по смерті Б. Хмельницького.

Командант твердині повідомляє начальника польських військових сил про жадання московського уряду, закомуніковані нововибраному українському гетьманові, і на першім місці ста-

¹⁾ Козаки в редакціях статей з д. 14 і 21 березня 1654 р. жадають крім 60.000 війська ще 3.000 наємного. Отже редуція могла виносити 40.000 козаків + 2.000 наємного війська, якщо ця цифра не була в зв'язку з цифрою 18.000 війська, післаного на поміч Москві на північ під проводом Золотаренка. З слів актів виходить, що справа постійного жолду зовсім не була усталеною, запевненою справою.

²⁾ Бібл. Чарторийських, рукоп. ч. 1656, ст. 546 : Extract z listu IMP. Humieckiego, Commandanta na Kamiencu Podolskim, pisanego do IMP. hetmana koron. 1657.

Posel Moskiewski do Wyhowskiego z temi posłany punctami : Zeby iedno 12 tysięcy rejestrowych kozakow było, zeby intrata wszytka na cara szła..., zeby Chmielnickiego młodego z skarbami odesłano, zeby metropolit kijowski miał dependencją swą praelatorii od patriarchy moskiewskiego y tam od niego zeby sacrę brał, takže, aby za przywileiem carskim na tym urzędzie zostawał. Iako niemile przyięty... Wyhowski do trzech lat obrany hetmanem...

вить наказ обмежити реєстр козаків (до 12.000?).²⁾ А Кам'янець Подільський був польською розвідною централею в справах України, Криму і Балкану і звідси звичайно виходили точні інформації. Нехай цифра реєстру 12.000 неточна, то все ж для нас буде цікавий сам факт обмеження реєстру.

Не повинен нас дивувати і заказ дипломатичних зносин. Дипломатія — це все був найважливіший атрибут суверенності і всі монархи були дразливі на тім пункті. В Польщі, по заключенню гадяцької згоди пильно сліджено за Виговським саме задля його зносин з заграницею (слідила Москва і Богдана) і, хоч він усе робив у польським інтересі і потім повідомляв короля, то мимо того Корона не могла йому простити зажитості з усякими Карачбеями, як висловлювався канцлер Пражмовський. Тому воліли в 1659 р. бачити його упадок з усіма фатальними наслідками, ніж дати поміч. Так само, а може ще більше був дразливий на зносини гетьманів з сусідами царат. На це маємо безліч документів по тогочасних актах.

Резерват, що коригував дразливі статті, очевидно, на тихий розказ гетьмана міг підписати Тетеря з Богдановим-Зарудним; але й міг такий резерват, як сказано вище, у власнім імені дати сам Тетеря. Отже в такім, хоч не зовсім формальнім випадку могли московські бояри по смерті Б. Хмельницького без найменших скрупулів прокликнутися на умову. Артикул, що трактував обсаду українських міст московськими залозами, воевода Трубецкой долучив сміло до нових 18-ти статей, бо він для населення не був дразливим, а навпаки, як це було у західній Європі, міста й села самі в уряді допрошувалися заліг. Не дуже противилися цьому самі прості козаки, які не любили гарнізонової служби. Знана річ, залози давали населенню крім запоруки безпечности й дохід від апровізації. Артикул цей міг бути немилим для гетьмана й старшини, але противна сторона з тим не числилася. Не маючи в своїх руках українських твердинь, московський уряд не міг проголосити обниженого реєстру. Лишаючи покищо дозвіл на 60.000 війська й ще платного, уряд вив'язувався з даної обіцянки, що цар не тільки дасть те, що польський король, але навіть додасть. Та такий високий реєстр, ще й платний, трудно було погодити з дійсністю, бо українські державні доходи як безпосередні, так і посередні виносили заледви понад мільйон зл. п., а розхід на саме військо виносив коло двох мільйонів¹⁾). Коли б так дійсно

¹⁾ Ів. Крипякевич: Український державний скарб. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. СХХХ, 1920, ст. 98. Цифри поданих доходів тут рішучо низькі.

справа малася, то не було б нічого дивного, якби московський уряд, додаючи до України, мусів положити свою руку на адміністрацію й мати вплив на українські центральні власті, себто на гетьманат, і міг, а навіть мусів поназначувати своїх урядників-старшин до важніших українських управ, не виключаючи в тім і війська, як на це маємо натяки в вістях розсіваних полковником Лісницьким, або в реляції з Кам'янця Подільського. Статті в редакції 1659 р. крили багато небезпек для України: 14 статтями міг уряд легко інтригувати гетьмана з козацтвом, яке маючи до вибору з одної сторони жолд, а з другої авторитет своєї влади, дуже легко могло би пожертвувати для користі це друге. Тому дивною є річчю, чому українські послы так нещасливо поставили справу договору, опираючи його на переданні всіх доходів України Москві, через що загнали козацький уряд у лабіринт безвихідного положення. По що козацькі послы наставляли так дуже на виплату жолду, коли потім гетьман і старшина так дуже боялися допустити Москву до його роздачі між козаків і навіть, боячися втратити авторитет, не допускали до роздачі хвилевих запомог. Перед переяславською згодою козакам ані на думку не приходило брати який небудь жолд, з виїмком фактичної служби зброєю в інтересі Москви. В чийм отже інтересі Тетеря й Богданів так дуже наставляли на цей жолд, якого фактично Москва ніколи не думала виплачувати в такій висоті? Чи не була це демагогія деяких осіб, Виговського, Тетері й ще хіба кого переліцитувати самого гетьмана в дбайливості про добро козацького спільства? Чи ж дійсно не було іншого способу полагодити справу бюджету і чи не можна було пошукати ключа до розділу доходів на данину і на покриття своїх видатків? Форсування жолду коштом автономії і гетьманської влади може вказувати на боротьбу гетьманського авторитету з вузько-клясовими інтересами козаків, бо дійсно якось виїмково зійшлися до купи інтереси царату й козацтва.

Збираючи уривкові вісти про відносини найближчого оточення, себто старшини до Б. Хмельницького, записані й чужими обсерваторами й подані рівно ж самими деякими старшинами, набираємо переконання, що серед старшини була супроти гетьмана якась фронда, на чолі якої стояв не хто інший, як його впливовий писар, І. Виговський. Ця фронда, скільки можна догадуватися з натяків, була вимірена проти гетьманського абсолютизму, очевидно, на користь старшинської ради. В доносі на

Виговського до короля якась кліка, по усуненню його з гетьманства в 1659 р., виводячи жалі на правління бувшого гетьмана, не вирізняє політики Виговського від політики його попередника, по котрім козацтво виграло стільки, що з під дощу попало під ринву. Тлом нарікань є самовладність, укорочування козацьких прав податками і т. п. Чи не заходить тут евентуальність, що старшина, якій більше усміхалася доля великих власників, ніж полковників, тихцем, при посередництві того самого Тетері й Богданова, за маєткові надання й гарантії жертвувала інтереси автономії й гетьманські. А не треба забувати, що Тетеря, як це видно з пізнішої кореспонденції, зовсім не був приятелем нижчого козацтва, а як дипломат був дуже несолідною фірмою. Його великі надбання маєткові у Москви за заслуги, з якими він крився перед Хмельницьким, закопуючи документи на них, дають багато до думання; його оправдання гетьмана при допитах бояр виходили більше на обвинувачення свого шефа.¹⁾ Так само нещиро поведився супроти свого шурина Виговського, будучи його парламентаром при умові з Польщею р. 1658. Перше, ніж став пактувати з Беневським, казав йому услугу заплатити селом на Волині (Корсів). Яко репрезентант гетьмана, не встидався зраджувати полякам, що гетьман мусить заключити угоду з Польщею, бо з усіх сторін настають на його життя, з одної сторони Москва, з другої многі козаки, в яких він не має любови, що Ю. Хмельницький бунтується проти нього і т. д. Такі речі були приймані в Польщі як дуже пожадані сенсації.

Переяславська згода ставить перед нами кілька сумних фактів. Цєю згодою козацтво резигнує з ролі верховодного чинника суспільности, який по вимогам ідеології XVII в. мав вирішити квестію національности — квестію утворення національної держави. А навпаки, виставляючи просто неморальні статті на мандат Москві в справі всіх українських поборів і на виплати для запорізького війська сталих, — вічних поборів, вичисляючи докладно висоту їх для всіх військових ранг, забажало при московській помочі загарантувати собі і своїм наслідникам вічні доживоття.

У виготовлених у Москві статтях поступали козаки так,

¹⁾ Понуре світло на характер цього українського дипломата кидають пізніші Дорошенкові письма до польського уряду, в яких обвинувачує він Тетерю, що він вивіз козацький архів, гроші, церковні і сиротинські депозити, чого очевидно козацькому урядові ніколи не звернув.

як поступали 1660 р., складаючи згоду з Польщею по погромі Москви під Чудновом.

Ото старшина, зразившись до народу й нижчого козацтва, які поспували їй будівництво національної держави на взір Польщі (гадяцький пакт), отверто в статтях зрікалася князівства, яке на них клало обов'язок будівництва, мотивуючи свій поступок оттакими словами: „Ті ж статті, які торкаються Українського князівства (через гадяцький трактат), тому, що вони некорисні для свобод запорізького війська й для сталого вічного замирення, гетьман відсилає до Його Королівської Милости і віддає їх назад в його руки“. Козацтво волило, подавши руку шляхті або боярам, стати упривілейованою верствою, ніж наражатися на дальші непевні експерименти творення державности. Так думало козацтво, як загал, але властиво на цім виходила добре тільки козацька старшина та шляхта, які на якийсь час замиливши очі козацтву, хотіли при допомозі московського уряду зафіксувати свої привілеї, а потім пожертвувати нижче козацтво, обернувши його назад у робучий народ, бо воно через свою чисельність було балястом і для їх станових свобод і для тодішньої державної економії.

Отсі свої уваги вважаю за відповідне подати до темної справи переяславських статей і подати свій здогад, чому вони були укривані обома сторонами і чому московське правительство десь усунуло оригінал статей, а постаралося на копії трактату положити підпис гетьманського сина.

НЕЗВІСНИЙ ЕПІЗОД З ЖИТТЯ ДОРОШЕНКА.

Написав МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (Київ).

Історіографія і ще більше красне письменство ХІХ і поч. ХХ в. присвятили багато уваги Петрові Дорошенкові — зробили з нього одну з найпопулярніших постатей української історії. Але вся увага зосереджується на трагічному десятилітті його гетьманства. Попередня ж діяльність відома незвичайно мало — хоча було б дуже цікаво її знати. Тому все, що можна знайти з його попереднього життя, варте того, щоб його зібрати і висвітлити. В отсій замітці я хочу спинитися на однім досі невідомім епізоді його діяльності з часів Хмельниччини. Епізод сам по собі не яскравий і не вплітає лаврів в його біографію, але, повторюю, все, що можна зібрати про діяльність Дорошенка перед гетьманством, варте уваги.

Діялося се літом 1655 р. серед комбінованого українсько-московського наступу на землі Польщі—Литви. Головна українська армія під проводом самого гетьмана наступала на Галичину. Північна армія під проводом „гетьмана сіверського“, Івана Золотаренка вела операції в районі горішнього Дніпра і Березини; частина сього сіверського війська стояла під Старим Биховом (на Дніпрі, пониже Могилева), що завзято боронився й не піддавався козакам, розбиваючи їх плани прилучення до козацької території сих горішне-дніпрянських країв. Царська армія заходила коло Вильна. Між гетьманською кватирою і царською ставкою йшли часті пересилки. Відносини не визначалися ширістю. Позначалась уже цілком ясна глибока розбіжність між українською політикою, що ставила своїм завданням приєднання до козацької України західніх українських земель і Білоруси та утворення з них одної українсько-білоруської держави під протекторатом Москви, Туреччини і може ще якихось держав, — і політикою московською, що ставила широкі плани експансії в землях Литви—Польщі, в краях балканських, і в землях білоруських і українських хотіла бачити прості провінції, такі самі, як старші надбаня Московського царства.

Але власне — чим менш було щирости, тим більш і уряд український і уряд московський старалися тушувати сю розбіжність, що відбивалась дуже шкідливо і на військових операціях і на дипломатії і на внутрішній політиці обох держав, і надробляли брак щирости ріжними зверхніми етикетальними зносинами. Гетьман і цар сповіщали один другого через окремі посольства про свої операції і військові успіхи; гетьман посилав цареві визначніших полонеників і „язиків“ — з котрих можна було щось довідатись; цар платив дарунками, соболями, „милостивими словами“ і „похвалами“ за вірну службу: що місяця або й частіше були такі пересилки. З козацької сторони їздило звичайно десять і більше людей: кілька з старшини, кілька з заслуженіших і рядових козаків, що при сій нагоді одержували цінні дарунки, гроші, а при тім вели й ріжні торговельні та фінансові операції, тому охочих до таких подорожей було багато і визначення до них було виявом гетьманської ласки.

Так от на початку липня (в останніх днях червня старого стилю, як каже звітлення) призначив гетьман на шефа такого посольства Петра Дорошенка. Мало воно відвезти цареві гетьманського листа і „вістові письма“ — звітлення про операції козацького війська і вісті одержані в гетьманському штабі, та двох „німців“ з польського війська, т. зв. „язиків“, для інформації московського штабу: один називається капітан Давид, а другий Матус; взято їх у битві під Межибожем. В „товаришах“ з Петром Дорошенком їхав його брат Федір, три сотники і сім рядових козаків — посольство було досить репрезентативне. В розпитах Петро Дорошенко назвав себе „наказним полковником“ — на жаль, без пояснення, де саме він полковникував (взагалі відомості про посольство — як видно з нижче поданих документів, дуже скупі, а самі акти посольства пропали).

Дорошенко з товаришами поїхав на Старий Бихів, де стояв козацький табор, і відти козацький полковник Курбацький взявся відпровадити їх до московського війська, щоб дістатися до царської ставки. Але хоч Курбацький повів їх нібито доволі обережно, не зближаючися до неприятельського війська, що трималося в Старім Бихові, сталося нещастя — бихівська розвідка їх підстергла, напала в дорозі і погромила сю експедицію: відбила бранців, що віз Дорошенко, забрала дипломатичну кореспонденцію і все, що було, тільки самі з душею втекли назад до козацького табору, де лишився старшим полковник Косинський (що сталося з Курбацьким, невідомо). Косинський

відправив їх до найближчого московського табору, що стояв на Березині під проводом кн. Олексія Трубецького, а той повідомив про сю неприємну пригоду царя. В ставці дано розпорядження — дати сим нещасливим послам жаловання прикладом попередніх і відправити назад до гетьмана. Від царя виписано листа з повідомленням про все, що сталось. На великий жаль, в усій кореспонденції від самого Дорошенка нема нічого: все пишуть за нього інші. Але з огляду на його славне ім'я подаємо сю кореспонденцію (разом з актами інших українських посольств сих років вона збереглася в архіві московського сибірського приказу тому, що соболів послам видавано з його сибірської скарбниці: сибірські соболі, що збиралися від сибірської людности, служили замість монети в усяких дарунках то-що).

I. Одписка Ол. Трубецького, одержана в ставці 14 серпня с.с.

Августа в 4 день приїхали к нам, холопом твоим, на стан на реку Березину на Слуцкую сторону Запорозского войска гетмана Богдана Хмельницького посланецъ Петръ Дорощевъ с товарищи. А сказали, государь, нам, холопом твоим, они Петръ с товарищи: їхали де государь, они к тебѣ, вел. гос., от гетмана от Богдана Хмельницького с вестовыми писмами; да с ними ж де государь послал к тебѣ, вел. гос., гетманъ Богданъ же Хмельницкой взятых на бою вь язьцех Нїмець дву человекъ: капитана с товарищем. I приїхали де, государь, они к Старому Быхову в городокъ к черкаскому полковнику к Самойлу Курбацкому. И Курбацкой-де повел их из городка своего блиско города неопасно; i быховцы-де, государь, вышед ис Старово Быхова их побили, и тѣ вестовые письма и дву языковъ, которыхъ послалъ было к тебѣ великому государю с ними гетман Богдан Хмельницкой, — у нихъ взяла в Быхов. И они-де, государь, с того погрому прибежали вь городокъ к черкасскому ж полковнику к Ивану Косицкому; и Косицкой-де отпустил их к нам холопом твоим. Да того же числа прислал к нам ис-под Старово ж Быхова черкасской полковник Иван Косицкой листокъ о том же погроме. И мы, холопи твои, гетмана Богдана Хмельницкого посланца Петра Дорощева с товарищи отпустили к тебѣ, государю...”

II. Лист полковника Івана Косинського до кн. Ол. Трубецького. („Список з белорусского писма“).

Мой многомилостивый пане гетмане Трубецкии и добродѣю мой великии! Вѣдомо чиню твоей милости: їхали посланники от его милости пана гетмана Хмельницкого с вязнеми до его царского величества, а приїхали до полку пана Курбацкого и проводил до нашего полку. Тѣ неизбежные люди вышед из Быхова тѣхъ вязней отняли и листы гетманские взяли. А намъ панъ Курбацкии никаковы вѣдомости не учинил наперед, чтоб мы вмѣсте с ним провели тѣхъ посланников; дали нам вѣдомость с погрому помощи просячи. Мы всѣдши на лошади с полковником твоей милости, а с моимъ товарищемъ, какъ могли помочь чинили. Я прошу твоей милости, изволь твоя милость тѣмъ посланникомъ письмо дати до его царского

величества и хлѣба им не возбранить, и вѣрити им во всемъ. И прошу твоей милости, изволь до тѣхъ людей милостивъ быти. Посем твоей милости отдаюся. Дан с табору Варкалабовского лѣта 1655 г. июля 30 дня. Всего добра желательный Иван Косинскіи полковникъ гетманскіи.

III. Лист царя до Б. Хмельницкаго (чорновик).

Повний царскіи титул — „нашего б. в. войска Запорожскаго гетману Богдану Хмельницкому и всему войску Запорожскому наше ц. в. милостивое слово. В нынешнем во 163-м году августа въ 14 день писали къ намъ, вел. гос. нашего ц. в-ва бояре и воеводы: ближней боярин и намѣсникъ казанской князь Алексѣй Никитичъ Трубецкой с товарищи: Августа - де въ 4 день приѣхали к нимъ на реку Березну на Слуцкую сторону нашего ц. в. твои, гетмана Богдана Хмельницкаго, посланцы Петръ Дорошенко с товарищи; а сказали имъ бояромъ нашимъ и воеводам, что послал их к намъ, вел. гос., к нашему ц. в-ву, с вестовыми писмами и со взятыми языки з двумя человекы Нѣмцы нашего ц. в-ва ты, гетман Богдан Хмельницкіи. И какъ-де они приѣхали под Старой Быхов в городок нашего ц. в. войска Запорожскаго к полковнику к Самойлу Курбацкому, а Курбацкой-де повел ихъ из городка і не близко города. И Быховцы вышед из Старово Быхова товарищев их, казаков, побили и тѣ вестовые писма и дву языков у них взяли в Быхов. И они-де, Петръ с товарищи, с того погрому прибежали в городок нашего ц. в. войска Запорожскаго к полковнику к Ивану Косицкому. И Косицкой-де прислал ихъ к намъ нашего ц. в. бояромъ и воеводам. И они, бояре наши и воеводы, прислали их, Петра с товарищи, к намъ, вел. гос., к нашему ц. в-ву.

А Петръ Дорошенко с товарищи в Посольскомъ Приказе сказали: в нынешнем-де во 163-м году в ѣюне месяце в послѣдних числах послал ихъ к намъ вел. гос. к нашему ц. в-ву с листом и с вестовыми писмами и со взятыми языки з двумя человекы Нѣмцы ты, нашего ц. в-ва гетман Богдан Хмельницкіи. А тѣ-де языки взяты были на бою в Межибоже, а имяны тѣ языки — капитан Давыд, а другой Матус. И какъ-де они приѣхали в Черкаской городокъ к полковнику к Самойлу Курбацкому, і полковникъ-де Курбацкой повелъ ихъ, і не близко города Старово Быхова; и Быховцы де выбежав из Старово Быхова скорым дѣломъ ихъ побили, и листъ твой, гетмана нашего, и вестовые писма у нихъ взяли, и тѣхъ языковъ отбили. А они-де, Петръ с товарищи, 17 человекъ, с того погрому ушли в Черкаской же городокъ к полковнику к Ивану Косицкому, а Косицкой отпустил ихъ нашего ц. в-ва к бояромъ и воеводам: к ближнему боярину и намѣснику казанскому ко князю Алексѣю Никитичю Трубецкому с товарищи. А они, бояре наши и воеводы, отпустили ихъ к намъ, вел. государю. И мы, вел. гос., наше ц. в-во, пожаловавъ ихъ, Петра с товарищи, нашимъ государскимъ жалованьемъ, отпустили к тебѣ. Писан в нашемъ государскомъ походе на стану нашего ц. в. в городе Вильне. Лѣта 7163-го августа въ 16 день.

IV. „Написано в доклад: В нынешнемъ во 163-м году августа въ 14 день писали ко государю царю и в. кн. Ал. Мих. всеа В. и М. Росіи самодержцу бояринъ и воеводы князь Алексѣй Никитичъ Трубецкой с товарищи, и прислали войска Запорожскаго гетмана Богдановых посланцов Хмельницкаго Петра Дорошенка с товарищи 12 человекъ. А ѣхали-де тѣ посланцы к вел. государю от гетмана с вестовыми писмами и с языки

к черкасскому полковнику к Курбацкому, и Курбацкой повель ихъ мимо города. И вышед из Быхова многие люди их, посланцов, побили и листъ гетманской и вестовые писма и языков у них отбили; а языков де с ними было 2 человекъ Нѣмецъ.

А посланцы: Петръ Дорошенко — сказался полковником наказным, да брат ево родной Федор, да 3 человекъ сотников, 7 человекъ казаков. А в роспросе сказали тож, что и в отписке бояр и воевод князя Алексѣя Никитича Трубецкого с товарищи написано.

Да с ними ж прислан в провожатых ис-под Быхова Курбацкого полку сотникъ Осипъ Максимовъ да 2 человекъ казаковъ.

А что тѣмъ посланцомъ и провожатымъ дати государева жалованья на отпуске, и о томъ государь-царь (титул) какъ укажетъ“.

Далі виписано попередні видачі гетьманським післанцям, а на окладках резолюція :

„163 августа в 16 день государь пожаловал — велѣл дать своего государева жалованья на отпускѣ гетманским посланцам: Дорошенку двѣ пары соболей — пара в 8 руб., пара в 7 руб.; брату ево пара соболей 5 руб.; сотникам трем человекам по паре соболей, по 4 рубли пара; казакам 2 чел. по паре по 2 рубли пара, одному пол — 2 рубли пара; трем человеком по парѣ на 4 алтынъ пара, одному человекъ пара рубль; денегъ всѣм 12 рублев.

Курбацкого сотнику Анисиму Матвѣеву пара соболей 4 рубли; казакам двум человеком по паре соболей по рублю пара; денегъ всѣм три рубли“.

Додам, що сей інцидент не відбився на репутації Дорошенка і зимою 1656/7 р. вислано його ще в важнішій місії — договорюватися з королем шведським. Але й сим разом він не мав щастя: дорогу заступило польське військо, і Дорошенко з товаришами вернулися назад¹⁾). Можливо, що інцидент 1655 року зробив його обережним аж надто.

¹⁾ Акты Южной и Западной России III, с. 572.

З ЖИТТЯ ПЕТРА ДОРОШЕНКА НА МОСКОВЦІНІ.

Подав МИКОЛА ПЕТРОВСЬКИЙ (Ніжин).

Дев'ятнадцятого вересня тисяча шістьсот сімдесят шостого року гетьман Петро Дорошенко прибув з Чигирина до табору гетьмана Ів. Самойловича й кн. Гр. Ромодановського, де здав свої гетьманські клейноди й зложив присягу московському царю¹⁾.

Цим актом закінчилася політична діяльність Петра Дорошенка, цього видатного українського діяча, сподвижника Богдана Хмельницького з перших кроків революції 1648 р.²⁾, діяча, що, займаючи різні високі уряди в козацькому війську, р. 1665 став гетьманом Правобережної України³⁾, 8-го червня 1668 р. обраний гетьманом обох боків Дніпра⁴⁾, посідав цей уряд ко-

¹⁾ Древнехранилище Центрархива Р. С. Ф. С. Р., (Москва) Архив Министерства Юстиции, Книги Малороссийского Приказа № 43, лл. 584, 591 (справа про видачу нагороди Ів. Ржевському, що прибув до Москви з сеунчом про здачу П. Дорошенка); пор. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, т. XII, СПб. 1882, № 203, ст. 742—743.

²⁾ В статтях, які подав П. Дорошенко 1676 р. гетьману І. Самойловичу, маємо, що 1674 р. він, П. Дорошенко, казав турецькому великому визирю й кримському хану, що „онъ давно былъ въ Запорогахъ: какъ вышелъ съ старымъ Хмельницкимъ, съ того времени уже не бывалъ въ Запорогахъ“ (Акты ЮЗР., т. XII, № 213, ст. 818).

³⁾ Акты ЮЗР., т. V, СПб. 1867, № 141, ст. 308.

⁴⁾ Захоплені в полон московським під'їздом опішнянські козаки Овд. Софронів і Миско Івахно показали 11 червня 1668 р. на допиті Г. Ромодановському: „июня де 8-го числа Ивашка Брюховецкой с войскомъ своимъ, которое с нимъ было и с татарами ис под Зинкова пришло к Петрушки к Дорошенку к селу Будищам. И того ж де государь дня у казаков, которые были с Петрушкой Дорошенкомъ и пришли с Ивашком Брюховецкимъ и которые были в Опошне с кошевымъ с Ивашкомъ Белковскимъ, была рада. И на той де раде выбрали обѣ стороны в гетманы Петрушку Дорошенка, а Ивашку де Брюховецкого да нового ево бунчужного да запорожского полковника Саху, которой былъ у Нежинского полку полковником, — на той раде казаки убили“ (одписка Г. Ромодановського царю, Древнехранилище Центрархива Р. С. Ф. С. Р., Архив Мин. Юстиции,

роткий час, але й потім як гетьман або всього Правобережжя, або тільки частини його, продовжав відогравати дуже видатну ролю не тільки в життю України, але й усєї східної Європи.

Про дальшу долю П. Дорошенка, після здачі його Москві й І. Самойловичеві, ми маємо в оголошених джерелах або працях дослідників досить мало звісток. Відомо, що після здачі Петра Дорошенка його переведено з Правобережжя на Лівобережжя, де він оселився на короткий час у Сосниці, а потім на початку 1677 р. його забрано до Москви, де й бачимо його в 1678—1679 рр., потім бачимо П. Дорошенка в 1682 р. воеводою в Вятці, маємо дані про пожалування П. Дорошенку царем 1000 дворів і про смерть П. Дорошенка на Московщині 1698 р.¹⁾

Крім цих уривчастих даних ми не знаємо більше нічого про життя П. Дорошенка на Московщині.

Белгородской стол, столб. № 613, лл. 61—62; в дальших покликах на фонди Древнехранилища Центрархіву Р. С. Ф. С. Р. буду зазначувати тільки фонд його і відділ); торкаючися цих подій, П. Дорошенко в листі до Я. Собеського з 10 червня ст. ст. 1668 р. пише, що „wszystko Woysko w kupie, у Zadnieprskie obie strony pod iednym regimentem w posluszenstwie mnie przynależytym zostaly. A to się stalo die 8-va Junii, v. s. w poniedzialek, na Weyrzynie Nowtwy, w mile od Opusznego“ (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia 1507—1795, vol. II, t. I, pars 1, Cracoviae 1880, № 158, ст. 382—383).

¹⁾ Акты ЮЗР., т. XII, № 211, ст. 795, № 212, ст. 798 і д., № 213, ст. 810 і д., т. XIII, СПб. 1885, № 8, ст. 30—31, № 14, ст. 58, № 16, ст. 68 і д., № 54, ст. 217 і д.; Дворцовые Разряды т. IV., СПб. 1855, ст. 62, 103; Акты Исторические т. V, СПб. 1842, № 88, ст. 140—141; Дополнения къ Актамъ Историческимъ т. X, СПб. 1867, № 18, ст. 50—51; Н. Костомаровъ: Руина, Собр. Сочинений, кн. VI, СПб. 1905, ст. 281 і д.; С. Соловьевъ: Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, кн. III, СПб. 1896, ст. 830 і д.; В. Модзалевскій: Малоросійській Родословникъ, I, Київъ 1908, ст. 451—452. Про могилу П. Дорошенка, яку бачив 1833 р. і відомий російський поет О. С. Пушкин (в листі його до дружини з 26 серпня 1833 р., маємо: „Въ Ярополиць приѣхаль я въ среду поздно. Наталья Ивановна встрѣтила меня, какъ нельзя лучше. Я нашель се здорово, хотя подлѣ нее лежала палка, безъ которой далеко ходить не можетъ... Она живетъ очень уединенно и тихо въ своемъ разореномъ дворцѣ и разводитъ огороды надъ прахомъ твоего прадѣдушки Дорошенки, къ которому ходиль я на поклоненіе“. Сочиненія Пушкина, изд. Акад. Наукъ, Переписка подъ редакц. и съ примѣч. В. И. Саитова, т. III, СПб. 1911, № 738, ст. 36), див. у В. Краснова (В. Красновъ: Могила гетмана Дорошенка, Київская Старина 1900 г., № 7—8, ст. 5 і д.); малюнок цієї могили маємо у І. Кревецького (І. Кревецький: Український Некрополь, Стара Україна 1924, Львів, VI, ст. 79).

Тут у цих рядках я хочу навести кілька епізодів із життя П. Дорошенка на Московщині, про які я знайшов під час праці в Москві в Древнехранилищі Центрархіву Р. С. Ф. С. Р. деякі матеріали.

I.

Під час життя П. Дорошенка на Московщині в його траплялися сутички й непорозуміння з окремими особами, при чому в одних випадках ми маємо скарги Дорошенка на шкоди йому, а в інших навпаки, скарги на П. Дорошенка.

В березні 1685 р. скаржився П. Дорошенко царям Іванові й Петрові на князя Федора Семеновича Хованського. В цій скарзі він зазначає, що „во 193-м году марта 2 дня з дворишка моего московского збежала борзая собака; и за тою борзою собакою людишки мои вслѣд погнались“. Коли ж люди Дорошенка були в цій погоні біля двору кн. Ф. Хованського, люди останнього, пише далі Дорошенко, „у людишек моихъ тое собаку отняли и іх перебили при многихъ людехъ. И я, холопъ вашъ, посылал к нему князь Федору людишек своихъ с стрельцами стольника і полковника Лаврентьева полку Панкратьевича Сухорукова, чтоб мнѣ тое собаку отдалъ, а на людей в бою велѣлъ бы д(ать) оборонѣ. И он князь Федор при тѣхъ стрельцахъ, холопа вашего, бещестил, называл тое собаку краденою, бутто та собака украдена у Сергѣя Милославского и велѣлъ людем своимъ он князь Федор тѣхъ стрельцов и людишекъ моихъ от двора своего отбить“. За все це Петро Дорошенко й прохав царів „послать по ево князь Федоровыхъ людей и ропросить тѣхъ ево людей в той моей собаке и в бою людей моих и свой государской милостивой указ учинить“. На цій чолобитній маємо таку поміту: „193 г. марта въ 23 день. Поставить к суду человекъ ево, которой за дѣлы ходитъ“¹⁾.

З листопаду того ж 1685 року маємо царські укази в справі захоплення у П. Дорошенка сіна. В указі царів з 16 листопаду думному дяку Василю Семенову „с товарищи“ маємо, що царі „указали с Москвы послать в Волоцкой уѣздъ Ламского ис Приказу Малыя Росіи подьячего Федота Рогова по челобитью Петра Дорошенка для сыску и досмотру пвоженного ево сѣна с пустоши Львовской росщи“. Для здійснення цього доручення необхідно післати на Волок-Ламський від царів „послушную

¹⁾ Архив Минист. Юстиции, Белгородский стол, столб. № 1582, лл. 164—165.

грамоту из Розряду“ до М. Чуровського, аби він дав тому піддьячому Рогову „на Волоку-Ламском площадных подьячих трех человекъ да служилых 20 человекъ“. Маємо також і цю грамоту царів з 17 листопаду „на Волок-Ламской Матвѣю Михайловичю Чуровскому“, в якій є: „по нашему, великихъ государей, указу, по челобитью Петра Дорошенка послан с Москвы в Волоцкой уѣзд ис Приказа Малые Росіи подьячей Федот Роговъ для сыску и досмотру свозного ево сѣна с пустоши Лвовской росщи“, для чого й наказано Рогову взяти на Волоку-Ламському „площадныхъ дьячков трех, да служилых людей 20 человекъ“. Чуровський повинен після одержання цієї грамоти й приїзду Рогова вжити заходів „о даче площадных дьячковъ и служилых людей“ Рогову¹⁾.

На жаль в обох цих справах, і в справі про собаку й в справі про сіно, ми не маємо дальших звісток, чим ці справи покінчилися.

В цих двох вище наведених справах ми маємо діло з скаргами П. Дорошенка на шкоду йому.

Крім цього маємо ще й справу з скаргою на діяльність і самого П. Дорошенка.

11 червня 1690 р. подав піддьячий Оружейної палати Василь Юдін царям скаргу на П. Дорошенка. Зміст цієї скарги такий: 1690 р., згідно з чолобитною Юдіна, йому були царями віддані „по закладной подьячехо Никиты Воробьева із Тверского уѣзду Старицкого Успенского монастыря с монастырской их земли из деревни Дьякова крестьяне и дѣловые люди“. Коли ж цих, скаржиться далі Юдін, „крестьянъ и дѣловых людей“ з їх сім'ями везли люди Юдіна до його маєтку („в Дмитровскую мою деревнишку в сельцо Микиѳорово“) „Волоцким уѣздом мимо Ерополческіе волости, где живеть Петръ Дороеѣвъ сынъ Дорошенокъ, и люди ево Петровы людишек моих и крестьянишекъ взяв въ Ерополческой волости били і увѣчили невѣдомо за что і отвели з женами и з детми и з животы на Волок-Ламской; и на Волоку людишек моих і крестьянишек держат в тюръме безвинно многое время і з животишками“. Далі Юдін прохає розпорядження царів, щоб „тѣх людишек і крестьянишек на Волоку іс тюръмы свободить и животишки их отдать, а до которых людишек і крестьянишек ему Петру будет дѣло и учи-

¹⁾ Архив Минист. Юстиции, Приказный стол, столб. № 872, лл. 297—299 (чернетки обоіх документів). Хто ж захопив сіно П. Дорошенка, цього на підставі цієї справи встановити неможливо.

нитца спор і тѣх спорных людишек и крестьянишек велите, государи, из Ярополца прислать к Москве в Приказ Малья Росіи“. „А бою і увѣчья і в грабежу людишек і крестьянишек своих я, холоп вашъ, искать буду впредь, потому что мнѣ, холопу вашему, вѣдомости нѣт. Великие государи смилуйтеся“, закінчує свою скаргу Юдін. У відповідь на цю скаргу від царів була послана 12 червня грамота „на Волокѣ-Ламской стольнику нашему и воеводі Дмитрѣю Богдановичю Коровину“. В цій грамоті, після повторення змісту вищенаведеної скарги Юдіна, наказується Коровину: „какѣ к тебѣ ся наша великих государей грамота придет, и ты б к намъ великимъ государемъ писал: Оружейные полаты подьячего Василья Юдина люди и крестьяне з женами и з детьми в Волоцком уѣзде пойманы ль і на Волок-Ламской взяты ль и в котором мѣсяце и числѣ и по чьему челобитью и в каком дѣле взяты и на Волоку-Ламском в тюрьму посажены ль и по какому указу и много ль человекѣк и кто имяны и что с тѣми ево Васильевыми людьми крестьянских животов на Волок-Ламской взято. А буде о тех крестьянех и о людех спору и челобитья ни от ково не будетъ и на Волок-Ламской взяты и посажены в тюрьму не в татином и не в разбойном дѣле и ты б велѣл тѣх ево Васильевых людей и крестьян отдать ему Василью с роспискою“ й повідомити потім про стан справи в Москву.¹⁾

На жаль і в цій справі не тільки нема нічого про те, чим вона закінчилася, а навіть і ніяких даних, що освітлювали б причину цього вчинку П. Дорошенка.

II

Крім вищенаведених епізодів з життя П. Дорошенка на Московщині, епізодів, що стосуються до його відносин з окремими представниками московського суспільства, маємо також ще й епізоди трохи іншого характеру.

1679 р. 1 листопаду П. Дорошенко надіслав до Посольського приказу „малого“, який „объявился... у него Дорошенка на дворѣ“. В Посольському приказі цього „малого“ розпитувано і він дав про себе відомості, що він „породою черкашенинъ города Суржи мещанской сынъ, Федькою зовуть Гавриловъ сынъ Беляевъ“. Батько й мати його живі й мешкають у „Сурже“; тому вже четвертий рік як люди Вас. Костянтинова Большева

¹⁾ Архив Минист. Юстиции, Приказный стол, столб. № 1194, лл. 98—100 (Скарга В. Юдіна оригінал, а царська грамота Коровину-чернетка).

(з Переяслава-Рязанського) захопили його під „Суржею“ в полі й привезли в деревню Большева в Переяславський (Рязанський) повіт, де він і був років з два до смерти Большева, після чого перейшов до стольника П. Г. Вердеревського, що мешкав в тому ж повіті. Вердеревський привіз цього Біляєва до Москви, де „во 186 году“ його переманили до себе люди з польського посольства, що були тоді на Москві; з цим же посольством Біляєв виїхав і за кордон і повернувся до Москви в слідуєчому „во 187-м году“ з польським же посольством і працював у послів „поваренную работу недѣль з десять“, а потім „с Посолского двора сшед пристал к Петру Дорошенку“. Цар Федор 29 листопаду наказав „того малого Оедьку Беляева ис Посолского приказу послать в Розряд“, а потім згідно з цим же царським указом з Розряду його „послать в Суржу с кѣмъ пригоже и отдать отцу и матери с роспискою, сыскав подлинно буде он впрям их сын“. В Розряді Ф. Біляєв показав те саме, що й в Посольському приказі; крім того там же в Розряді Біляєва пізнав „Сумского полку сурженецъ черкашенин Михайло Босого“, який сказав, що дійсно Біляєв міщанський син з Суржи й що батько його мешкає „в Сурже в мирскомъ шинковом дворѣ“, після чого Біляєва й передано під росписку цьому ж Босому, аби він доставив його до Суржи.¹⁾

Пізніше, 1692 р. 11 березня до Приказу „Малыя Росіи“ з'явився чоловік П. Дорошенка Сила Іванов і привів з собою „малороссийскихъ городовъ черкашенина“ і заявив, що під час перебування П. Дорошенка в Ярополчі туди прибув і цей „черкашенин“; 8-го ж березня 1692 р. Дорошенко поїхав з тої волости до Москви і післав його Силку з цим черкашенином до Приказу, бо „без ихъ великихъ государей указу онъ Петрѣ такихъ приходящихъ людей держать у себя не смѣеть“. Присланого до Приказу цього українця, звичайно, теж розпитано і він показав, що „зовуть де ево Яковомъ Григоревъ сынъ по прозванью Лещинский, а родился в Чигиринѣ. А отецъ ево Григорей был той стороны Днепра при бывшемъ гетмане при Петрѣ Дорошенкѣ полковникомъ Чигиринскимъ и в прошлыхъ годѣхъ, а в котором того онъ сказать не упомнить умре, а Петру де Дорошенку отецъ ево был в свойстве, а почему того онъ не вѣдаеть“. Після смерти батька Лещинський з матір'ю переселився у Київ, де вони мешкали років з чотири й де Лещинський

¹⁾ Архив Минист. Юстиции, Белгородский стол, столб. № 939 лл. 323—325.

вчився в школі; після цього він жив років зо три у піхотного полковника П. Кожуховського, а потім, років тому з дванадцять, Лещинський рушив на Запоріжжя й „жил в Запорогахъ при Иване Серкѣ в хлопцахъ года з два“; після смерті Сірка жив він на Запоріжжю у Кущовському куріні. Під час походу 1689 року на Крим, коли козацько-московське військо прийшло до р. Каирки, кошовий отаман Ф. Лихопій виходив із Січі до цього війська з запорожцями (біля 1½ тисячі), серед яких був і Лещинський. По наказу Голіціна Лихопій післав відділ запорожців, серед яких був і Лещинський, під Перекоп для захоплення язиків; спочатку ці розвідчики захопили бранців і худобу; бранців післали наперед, а потім рушили й самі з худобою; в цій дорозі на них напали татари, частину перебили (9 чолов.), а частину (5 чол.) захопили в полон і надіслали до Перекопу. Лещинського спочатку продано ногайському татарині Юсупові, а цей продав його в Царгород „Гайвас каравану паше“ (sic), в якого Лещинський жив і був при паші в Кам'янці: звідтіль разом з іншими бранцями він утік до Львова, а звідтіль перебрався до Варшави, Вильни, а потім дібрався до Московщини в Великій Луки, де одержав від воеводи „проѣзжую память“ і, довідавшись, що близько „Ерополческа“ волость П. Дорошенка, прибув туди й явився до Дорошенка, з яким і прибув до Москви. В дальшому Лещинський сказав, що його сестра була заміжжю за Яненком, „которой учинился убить от ляхов во Львове“, і потім пішла заміж за генер. осавула Андрія Гамалію „и ныне за оным замужемъ обрѣтаетца“. На цих розпросних річах маємо поміту, що „200 г. марта въ 14 день по указу великихъ государей думной дьякъ Емельян Игнатьевичъ Украинцовъ приказал того черкашенина ис Приказу Малыя Росіи свободить и отпустить в Малоросійские города и дать ему их великих государей проѣзжую грамоту по указу; да для его бѣдности ис Приказу Малыя Росіи сукно амбурское да от росходу рубль денегъ с роспискою. И по сей помѣте указы даны к росходу того ж числа, а проѣзжая дана марта въ 22-ом числѣ. Подписал дьякъ Алексѣй Никитинъ“.)

Ці обидва вище наведені епізоди свідчать, що українці, які попадали тоді в скрутне становище на Московщині, шукали притулку у П. Дорошенка. Ці обидва епізоди та ще випадок

1) Архив Министер. Юстиции, Книга Малоросійского Приказа, № 65, лл. 131—135.

з Ганною Кусівною,¹⁾ що дав М. Костомарову сюжет для відомого оповідання „Чернігівка“, свідчать, що популярність П. Дорошенка серед люду України,²⁾ яку він мав у перші роки свого гетьманства, збереглася за ним навіть і потім, коли він приніс своєю діяльністю багато шкоди Україні й зійшов з політичної арени.

¹⁾ Акты ЮЗР., т. XIII, № 54, с. 217 і д.

²⁾ Напр. Акты ЮЗР., т. VIII, СПб. 1875, № 10, ст. 27, № 18, ст. 62, 71; Acta historica... vol. II, t. I, p. 1, № 284, ст. 631.

ДО ІСТОРІЇ ПРАВОБІЧНИХ КОЗАКІВ В 1689—90 РР.

Подав МИКОЛА АНДРУСЯК (Львів).

Воюючи з Туреччиною, польський король Ян III Собеський старався приєднати для цієї боротьби й козаків. Зміряючи до цього, він не зражався тим, що останні хилилися весь час більше в бік Московщини або Туреччини й Криму, а Польщу опустив її сторонник, гетьман Михайло Ханенко, складаючи булаву в руки лівобічного гетьмана Івана Самійловича. Собеський, опанувавши Браславщину в 1675 р., перетягнув на свій бік тамошніх козаків і назначив гетьманом над ними Остапа Гоголя. Після його смерті (1679) організував Собеський поки що тільки козацькі полки по польським боці, щоби бодай цим способом підкопувати вплив Туреччини на правобічних козаків¹⁾. Коли ж польсько-турецька війна набрала більших розмірів, Собеський зібрав з усіх усюдів більшу кількість козаків та надав їм у 1683 р. гетьмана Куницького; його одначе стяли козаки в Могилеві вже з початком 1684 р. ізза невдалого походу на Буджак, а вибрали гетьманом зайшлого з Лівобережжя Могилу²⁾. Його признав теж польський уряд, а соймова конституція з 1685 р. признавала козакам, що були під гетьманом Могилою, як також тим, які признавали б над собою його зверхність, всі привілеї й вольності, надані їм попередніми королями³⁾. Крім того Собеський, що віддав козакам під селитьбу простір між Тясмином, Тикичем та київським Поліссям, себто околиці Корсуня, Черкас, Чигирина, Лисянки й Уманя⁴⁾, ста-

¹⁾ Туреччина після здачі Дорошенка Московщині назначила для козаків гетьманом і князем Юрія Хмельницького, а після нього Олександра Дуку та Янія Драгинича. — Про це у В. Антоновича: *Содержаніе актовъ о козакахъ на правой сторонѣ Днѣпра (1679—1716)*, ст. 10—16 (вступна стаття в Архив-і Юго-Зап. Россіи, ч. III, т. II, Київ 1868).

²⁾ Антонович: *op. cit.*, ст. 35—36.

³⁾ *Volumina legum* т. V, 1 вид. Варшава, 1738, ст. 718; — 2 вид. Петербург 1860, ст. 350; — М. Костомарів: *Мазепа*. (Русская Мысль, Москва 1882, кн. IV, ст. 80—81).

⁴⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. III, т. II, ст. 94, № XXV, —

рався зорганізувати відділи козаків під шляхетським проводом. Це однак йому не вдалося; тому велів він регіментареві Дружкевичеві, якому надав начальний провід над усіма козацькими військами, щоби видавав „приповідні листи“ для збирання козацьких полків не шляхтичам, а козакам. Внаслідок того з початком 1686 р. появилися козацькі полковники з новозібраними полками, як Семен Палій у Хвастові, Самусь у Богуславі, Іскра в Корсуні й Абазин у Браสลіві¹⁾.

Вістки про діяльність цих полковників у 80-их рр. XVII ст., як і про гетьмана Могилу досить скупі. Щодо останнього, то він обрав собі за резиденцію Немирів та провадив партизанську війну з турецькими військами на Поділлі. На гетьманський уряд він зовсім не надавався. Після поразки, яку завдали йому турки в Студениці, зворохобилася проти нього більшість його козаків та перейшли на лівий бік до Самійловича; при нім лишилася мала горстка, що не перевищала й 2000 люда. Більше вісток про його діяльність не маємо в нашій історіографії. — Антонович подає, що „невідомо, чим він скінчив свою сумну ролю, тільки в останнє згадується його ім'я в 1686 р.; з того часу сучасні свідочтва промовчують про нього, а його місце займають люди, що й гетьто більше мають значіння“²⁾. Як його наслідника подають козацькі літописці Самуся³⁾, однак — як Могила перестав бути гетьманом, а після нього настав Самусь — це — як зазначає Величко⁴⁾ — для нього невідоме.

В дійсності після смерти Могили Собеський назначив наказним гетьманом Гришка (4 травня 1689). Коронному гетьманові Яблоновському велів король розпорядити передачу всіх козацьких військових клейнодів Гришкові, а всі інші рухомості по небіжчикові гетьманові Могилі мали припасти його жінці та наслідникам. Гришка настановляв король наказним гетьманом тільки тимчасом, до дальшого рішення Речіпосполитої тому, що з причини різних труднощів та розв'язання сойму не міг — як подавав сам — обговорити та постановити „в багатьох дуже

універсал комісара польського війська на Україні Станислава Дружкевича з 16 серпня 1684; Антонович: *op. cit.*, ст. 39; Костомарів: *op. cit.* ст. 80.

¹⁾ Антонович: *op. cit.*, ст. 49; Костомарів: *op. cit.*, ст. 81—82.

²⁾ Антонович: *op. cit.*, ст. 36—37.

³⁾ Літопис Величка, т. II, Київ 1851, ст. 549; Літопис Грабянки, Київ 1854, ст. 241; П. Симоновський: Краткое описание о козацкомъ малороссійскомъ народѣ, Москва 1847, ст. 117.

⁴⁾ *l. cit.*

добрих і потрібних справах¹⁾. Повідомляв Гришка, як також хвастівського полковника Палія, що для унормування відносин між козаками висилає на Україну комісара²⁾. На заспокоєнні козаків королеві дуже залежало з причини небезпеки з боку татар, що в той час прямували на Україну, а на становищі комісара для козацьких справ залишив король далі холмського кастеляна Станислава Дружкевича³⁾.

Семен Палій не був вдоволений з призначення Гришка наказним і не слухав його. Гришко найшовся в невідраднім положенні, бо проти нього на Немирів ішов Стецько, гетьман ягорлицьких козаків, що признавали татарську зверхність, з кільканадцятьма тисячами татар⁴⁾. Супроти цієї небезпеки радив король коронному гетьманові Яблоновському зміцнити залогу Немирова й післати проти Стецька Палія⁵⁾. Цей, хоч не годував на Гришка, одначе з королівського поручення пішов на татар, яких щасливо громив в околицях Немирова⁶⁾. Притім Палій, бажаючи позбутися Гришка, хотів опанувати його резиденцію Немирів; це одначе йому не повелося тому, що Гришка спомогала польська залога в Немирові. Палій дістався в полон⁷⁾; тамошній польський командант задержав його у в'язниці й повідомив про це Яблоновського, прохаючи вказівок, що має з Палієм робити⁸⁾. На останнього посипалися тепер наклепи з боку польської шляхти, якій він з своїми козаками дався досить в знаки⁹⁾.

¹⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 35 (Дод. I). Лист Собеського до Гришка з Варшави, 4 V 1689.

²⁾ Ibid. і л. 36 (Дод. II). Лист короля до Палія.

³⁾ Ibid., л. 58 (Дод. III). Лист короля до холмського кастеляна Ст. Дружкевича з 13 VIII 1689.

⁴⁾ Ibid., л. 58—59 (Дод. III); Літопис Величка, т. III, Київ 1855, ст. 163.

⁵⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 59 (Дод. IV). Лист Собеського до Яблоновського з Яричева, 13 VIII 1689.

⁶⁾ Ibid., л. 64 (Дод. V) і л. 66 (Дод. VI). Листи Собеського до Яблоновського з д. 1 IX 1689 і до Палія з д. 9 IX 1689; А. С. Петрушевич: Сводная галицко-русская летопись съ 1600 по 1700 г., Львів 1874, ст. 665.

⁷⁾ E. Rykaczewski: Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od r. 1548 do 1690, т. II. Берлін-Познань 1864, ст. 594. Лист папського нунція в Польщі Кантельмі до монс. Пассіонеї, секретаря колегії кардиналів з д. 16 X 1689.

⁸⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 81 (Дод. VII). Лист Собеського до Яблоновського з Олеська, 12 X 1689; Антонович (ор. cit., ст. 76) і Костомарів (ор. cit., ст. 87) відносять хибно це ув'язнення Палія на 1688 р.

⁹⁾ Київський латинський єпископ Андрій Хризостом Залуський, по-

Про ув'язненого Палія ходили тоді чутки, наче б то він хотів разом з запорізькими козаками, що „збунтувалися проти Москви“, та в союзі з татарами вдертися до цієї або тієї держави¹⁾. Не знати, чи ці чутки основувалися на тім, що Палій

даючи в листі з Жовкви, 6 XI 1689, римській конгрегації стан своїх маєтностей, жалівся, що їхня „pars (Біла-Церква й Хвастів) a rebelli Cosaco Pally dicto occupata“ (A. Ch. Załuski: Epistolarum historico-familiarum tomі I, pars II, Брунсберг 1710, ст. 1112, № LXX). — 26 III 1691 жалівся в окружнім городськiм уряді в імені київського хорунжича Михайла Теодора Блеца Ян Величанський, що Палій з своїми козаками опанував у 1688 р. маєтності Блеца, з яких випер їх за р. Тетерев у слідуючiм році шляхтич Романовський (Арх. Ю. З. Р. ч. III, т. II, ст. 215, № LXII). — 2 III 1688 жалілися там на Палія шляхтичі Меленевські з причини розташування його козаків в їх маєтності Меленях (*ibid.*, ст. 172—173, № L). — Знову ж 22 IV 1689 жалівся в тім самiм уряді Степан Куджицький в імені белзького воеводича Яна Конецпольського, власника містечка Іванкова, та корол. ротмістра Данила Федоровича, посесора цього містечка, на Палія та його козаків, Андрушенка, Тишка й інших, числом до 500 з причини їх нападу по Палієвому наказу 22 XII 1688 на Іванків. Там паліївці зрабували панський двір, побили слуг та шукали за ротмістром, вигукуючи: „Щастя його, що ми його не застали, а певно зогнив би у кайданах у нашого й. мил. п. полковника; й так хай знає, що не вихопиться нам з рук, бо добре на нього уважаємо, хоч він поїхав до засідки й. м. п. гетьмана, свого протектора“. А в день латинського Різдва виволокли паліївці здохлого кабана на міст та покепковували: „Хай це ляхи з'їдять, матимуть на всі свята“ (*ibid.*, ст. 182—184, № LIV). — Соловйов (Історія Росії, кн. III, т. XIV, ст. 1110), а за ним Антонович (ор. cit., ст. 76—77) і Костомарів (ор. cit., ст. 87—88) відносять хибно цей останній факт на час, коли Палій вернув з в'язниці. Притім подають, мовби то в часі неприсутности Палія у Хвастові мали прибути туди два уніятські ксьондзи, що хотіли загарбати православної церкви, а Палій, повернувши з неволі, велів їм відрубати голови. Це одначе неймовірно оповідання зачерпнув Соловйов не знати звідки, що підносить Костомарів.

¹⁾ Rykaczewski: ор. cit., ст. 596, — лист нунція Кантельмі до Пассіонеї з д. 23 X 1669. — Щодо причини ув'язнення Палія, то історики Соловйов, Костомарів і Антонович беруть під увагу факт, що в 1688 р. звернувся Палій за посередництвом Мазепа до Москви з проханням прилучити Правобережжя до Лівобережжя під владою гетьмана, залежного від царя, чого одначе йому Москва відмовила. Супроти того Соловйов (ор. cit., ст. 1110) пише: „Пров'їдали ли Поляки о желаніи Палія перейти на русскую сторону, или по какимъ другимъ причинамъ, только они схватили его и посадили въ тюрьму въ Немировѣ, а потомъ перевели въ каменный городокъ и держали цѣлую зиму“. Подібно також Костомарів (ор. cit., ст. 87): „Неизвѣстно, открытыя ли покушенія Палѣя отторгнуть отъ Рѣчи посполитой правобережную Украину, или козацкія нападенія на шляхетскія усадьбы были причиною, только Палѣй былъ схваченъ поляками и посаженъ въ тюрьму въ Немировѣ“. Натомість Антонович (ор. cit., ст. 76) кладе більший натиск на цей факт: „Хотя Палію и отказано

від часу до часу мав деякі приязні зносини з татарами¹⁾, чи були вони тільки вислідом наклепів з боку ворожо настроєної до нього шляхти; досить того, що король не дуже то вірив Палієві й нарікав на „невірне підданство й незичливість“ його супроти себе²⁾). Можливо, що потребуючи козаків у війні з Туреччиною та знаючи про популярність Палія серед них, король уважав конечним випустити його на волю. Тому поручив Яблоновському, який звернувся до нього з запитом, що має робити з ув'язненим у Немирові Палієм, потішити останнього листом, щоби він не турбувався цим арештом тому, що невдовзі пришло до нього гідних і розумних людей для признання його невинности, і він нічого не втратить. Крім того поручав Собеський коронному гетьманові написати до Палієвого полку, щоби вибрали собі наказного полковника на час, доки до них не поверне Палій. З тим наказним полковником мали йти паліївці на призначені їм станиці. Король піддавав Яблоновському думку, що оскільки вважає відповідним, то може їх вислати в похід на Буджак; одначе попередю повинен коронний гетьман добре це розважити та розвідатися як слід про їх настрій, бо він побоюється, щоби паліївці не злучилися з ягорлицькими козаками³⁾).

З королівського листу виходить, що король не хотів дразнити паліївців, помочі яких потребував проти турків і татар. Останні саме тоді старалися перетягнути правобічних козаків на свій бік. Татарський хан оголосив козацьким гетьманом Стецька й після здобуття Сорок і Цеканівки призначив йому там станицю⁴⁾). Це мусіло збільшити побоювання короля щодо

было въ его просьбѣ, но Поляки, встревоженные этимъ намѣреніемъ, рѣшились подавить опасность въ зародышѣ. Палій былъ схваченъ въ Немировѣ, посаженъ въ тюрьму и отправленъ въ лагерь гетмана короннаго, осаждавшаго въ то время Каменецъ“.

¹⁾ Літопис Грабянки, ст. 240. — Слід зазначити, що Палій мав рідню серед татар: його сестра, взята в полон, була жінкою одного татарина, а її син, Чора-мурза приїжджав часом до дядька в гості (К о с т о м а р і в: ор. cit., ст. 86).

²⁾ „gdyz dochodziły rozne do roznych, a nawet y do samego Uprzeymosci Waszey nie dobre relatie, iakoby o niewiernym iego ku nam poddanstwie y niezyczliwości“ — писав Собеський дня 12 жовтня 1689 до Яблоновського (Ркп. Оссол. 876, л. 81. — Дод. VII).

³⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 81 (Дод. VII) Відповідь Собеського з Олеська, 12 X 1689 Яблоновському на лист з 10 X 1689.

⁴⁾ Ibid., л. 97—98. (Дод. VIII). Відповідь короля царям з Варшави, 19 II 1690. Король виправдувався перед царськими закидами, начебто він

паліївців, які поки що, жадаючи звільнення свого вождя, боролися проти татар та два рази розбили татарські чамбули. Тому, успокоюючи їх, писав до них 30 квітня 1690 р., що він як тільки одержав та переглянув прислані слідчі письма, так зараз велів випустити Палія; запевнював, що не віритиме більше жадним наклепам на нього та є певний того, що Палій своєю зичливістю до нього й Речіпосполитої доведе брехливість цих наклепів та завстидає своїх неприятелів. Притім подавав, що поручив коронному гетьманові дати їм „рівне з іншими полками уконтентування“¹⁾. Знову ж увільнений Палій заявив королеві, що він не бажає тих маєтностей, які належать „Богові й церкві“. Про цю заяву Палія доніс король київському латинському єпископові; цей годився на те, щоби Палій з своїми козаками перебував у маєтностях київського латинського єпископства під умовою, що не робитиме перепон в їх оренді, як це мав робити перед тим. Подаючи цю згоду до відома Палієві, король повідомляв його zarazом, що поручив Яблоновському зайнятися справою забраних від паліївців у Немирові річей та деяких ув'язнених козаків, про звільнення яких просив Палій. Натомість просив Палія, щоби він покарав тих своїх козаків, що заподіяли кривду прийняв під свій протекторат запорожців, через що нарушував постанови миру; натомість король закидав царям, що вони прийняли на лівий бік Дніпра полковника Кулика з польськими підданими з Кальника, Дашева й інших правобічних міст. Притім король подавав царям новини щодо їх спільного ворога Туреччини.

¹⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 111 (Дод. IX). Лист Собеського до Палієвого полку з Варшави, 30 IV 1690. — Супроти того хибні є вістки козацьких літописців: Грабянки (Літопис, ст. 240), автора „Краткого лѣтоизобразительного знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случаевъ описанія“ (М. Білозерський Южнорусскія лѣтописи, т. I, Київ 1856, ст. 86), автора „Краткого описанія“ (Сборникъ лѣтописей, отн. къ ист. Южной и Зап. Руси, Київ 1888, ст. 36), як також Залуського (op. cit., ст. 1169, № LXXXIII: „In declivio Comitiorum captus Cosacorum Colonellus Palej dictus homo ad nocendum natus, et Poloni nominis hostis verum brevi post e vinculis elapsus, dum praeter Camenecum duceretur non sine suspitione pretio corruptos“), начебто Палій утік з неволі. Не знати, куди віднести б згадку Костомарова (op. cit., ст. 88), оперту на Арх. Юст., кн. 62, л. 125, що в 1689 р. писав Палій до Мазепи, що польський король прощає йому його вчинки й радить лишатися слухняним йому й Речіпосполитій, однак він з своїми козаками хоче бути тільки під царською рукою. Гетьман Мазепа радив цареві поселити Палія в опустілім містечку Трипіллі, однак безуспішно. Цей факт подав уже ранше Соловйов (op. cit., ст. 1110—1111), а за ним Антонович (op. cit., ст. 77—78). Из змісту цієї згадки виходить, що факт цей мав місце після визволення Палія, через що не могло це бути в 1689 р.

київському латинському канонікові Подканському¹⁾). Це останнє вказує, що паліївці чинили полякам більше пакостей без Палія. Супроти того король бачив, що краще мати над ними чоловіка, який держав би їх у послуху та був відвічальний за їх учинки. І саме це прискіпшило увільнення Палія.

Увільнений Палій воював далі проти татар²⁾. Він звернувся до лівобічного гетьмана І. Мазепи „з таким бажанням, що хоче разом з Мазепиним військом сам іти й все своє товариство провадити на ворожі селитьби для добичі“. Тому Мазепа велів своєму комонному полковникові Іллі Новицькому йти з Палієм у похід; з городових полків мали йти туди з переяславського тисяча козаків з двома гарматами та з своїм полковником Лисенком на чолі й стільки ж з лубенського полку вибраного товариства з наказним полковником та з запасами борошна й теж з двома гарматами. Ці охотні й городові полчани мали „з ним, паном Палієм туди пійти й чинити, при Божій помочі, для більшої своєї слави над неприятелями промисл“. Новицькому ж поручав Мазепа, щоби відбув нараду з Палієм, як мають брати Кизикермень та його знищити. Тому, що з причини приязних відносин між запорожцями й татарами в той час могли запорожці, хочби самі на своїх городових братів не стали, зрадити про цей похід татарам, радив Мазепа, щоби „п. Новицький разом з п. Палієм і з військом при них будучим перевели цей намірений похід тихо, нікому не оголошуючи, й таким ідучи трахтом, на яким би не тільки запорожці не могли їх увидіти, але й бісурманські сторожі спостерегти“. А Палій через свого післанця заявив Мазепі, що хоче вибиратися з Хвастова в поле в тиждень або найбільше два після св. Петра й Павла, та що він „добре на полі знається й на неприятельські жилища може пристойно провести військо“; а побувши якийсь час під Кизикерменем, можна буде козакам після кількадевнього відпочинку „пійти за Бог і за Дністер на певне місце, де значною добичею кожний збогатитися може“. Тому поручав Мазепа своїм, щоби його повідомили, як тільки злучаться з Палієм та рушать з ним у похід, як теж, яким підуть шляхом. Вкінці упоминав гетьман, щоби „старші спільною любовною радою це діло справували,

¹⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 130—131 (Дод. XI). Лист короля до Палія з Варшави, 29 VII 1690; *ibid.*, л. 133 (Дод. XII). Лист до Яблоновського з 3 VIII 1690.

²⁾ Білозерський: Южнорускія лѣтописи I, ст. 86; Сборникъ лѣтописей, отн. къ ист. Южной и Зап. Руси, ст. 36.

даючи у всяких випадках місце порадам і пропозиціям пана Семена Палія, як того, що будучи лицар добрий, досвідчений і вже має вправу, як поступати у воєнних промислах проти тих неприятелих св. Хреста¹⁾.

Палій дійсно вирушив дня 20 липня 1690 з Хвастова²⁾. Дійшовши до Лебедина, написав до Новицького й лівобічних полчан, щоби назначили йому, де мають зійтися. За взаїмним порозумінням зійшлися оба війська під Чигирином³⁾. Звідсіля рушили разом під Кизикермень, де повоювавши якийсь час, лівобічні полки, вернули додому⁴⁾, а Палій з своїми козаками пішов походом на Буджак⁵⁾. Хоч Палій виправлявся проти татар у порозумінні з лівобічним гетьманом, а може й за царським відомом⁶⁾, проте не зірвалися його приязні зносини з Собеським, якому теж був на руку його похід⁷⁾.

Собеському в тім часі ходило про прихилення, а не зраження собі козаків, яких потребував до війни з Туреччиною. Через козацько-шляхетський антагонізм був він у великім клопоті, бо шляхта не могла стерпіти не тільки побуту паліївців в своїх добрах на Україні, але також і козаків, що були під вірним і слухняним у всім Польщі наказним гетьманом Гришком. Бо коли ці козаки вернули з походу проти татар до своєї попередньої станиці Ковалівки біля Немирова, не хотіли поляки дозволити їм навіть „попасти“. Тому король звернувся до белзького воєводи Казимира Замойського, що там перебував, з докором; зазначував, що це дає козакам притоку до нена-

¹⁾ Акты Зап. Рос., т. V, Петербург 1853, ст. 233, № 204. Лист Мазепи до Новицького з Батурина 10 VII 1690; ст. 233—236, № 205. Інструкція Мазепи Новицькому, як має з Палієм напасти на Кизикермень.

²⁾ Ibid., т. V, ст. 238, № 209. Лист Мазепи до Новицького з Батурина 28 VIII 1690.

³⁾ Ibid., ст. 239, № 210. Відповідь Мазепи з Батурина, 1 VIII 1690 Новицькому, який після злуки з Палієм доносив гетьманові, що замало має борозна для паліївців.

⁴⁾ В похвальнім листі з 26 VIII (ibid., ст. 240, № 211), як також у листі з д. 9 X 1690 (ibid., ст. 241, № 212) про царське жалування й сукно для тих лівобічних полковників, що брали участь у поході на Кизикермень, Мазепа не згадує нічого про Палія.

⁵⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 148 (Дод. XIII). Лист Собеського до польського резидента в Москві з д. 14 VIII 1690.

⁶⁾ За тим промовляли би слова Мазепи в інструкції Новицькому: „Такій при монаршому указу приказъ нашъ учинивши“ (Акты Зап. Рос., V, ст. 234, № 205).

⁷⁾ Ркп. Оссол. 876, л. 148 (Дод. XIII).

висти супроти Польщі тоді, коли з причини грози війни з Туреччиною треба з ними як найлагідніше обходитися. Тому напирав Собеський на белзького воеводу, щоби козаки залишилися в немирівських маєтностях. Радив не дуже руководитися економічними оглядами, коли б з того випливала жорстокість супроти козацького народу, „доки Господь Бог не забезпечить Річпосполиту доскональшою надією мира“; бо все дасться надолужити й винагородити, одначе невідшкодованим залишиться те, коли ізза господарської жорстокости допровадиться цей нарід до якоїнебудь зневіри¹⁾. Відсилаючи цей лист на руки руського воеводи Яблоновського, щоби подав його адресатові, жалівся теж і йому король, що немирівське господарство раз-у-раз задирається з козаками. Тому поручав Собеський Яблоновському писати до Гришка, щоби він порозумівся з своїми козаками, яке місце на Подністров'ю вважали б вони відповідним для свого осідку. Просив прислати розумних людей з належною й досконалою інформацією на наради львівської комісії, яка б при співучасті сенаторів, краківського кастеляна й посесорів маєтностей на Україні розглянула справу козацьких станиць, бо таким способом можна би раз на все заспокоїти козаків²⁾.

Одначе ця справа далі залягала. Безуспішно просив короля Гришко два рази до кінця 1690 р. про призначення станиць для його козаків; за другим разом висловлював своє бажання, щоби признано їм околиці над Богом. Одначе король, дякуючи йому за прислугу козаків ізза їх походу на білгородську землю, потішав Гришка тільки тим, що поручив цю справу руському воеводі³⁾. Цього останнього дійсно взивав, щоби вже раз скликав комісію для обговорення справи осідку козаків⁴⁾. Одначе на тих королівських візваннях для скликання комісій в козацькій справі й кінчилася розв'язка цього питання.

¹⁾ Ркп. Оссо л., 876, л. 171—172 (Дод. XV). Лист Собеського до белзького воеводи з 24 X 1690.

²⁾ Ibid., л. 171 (Дод. XIV). Лист короля до коронного гетьмана й руського воеводи Яблоновського з 24 X 1690.

³⁾ Ibid., л. 182—183 (Дод. XVI). Лист Собеського до Гришка з 8 XII 1690.

⁴⁾ Ibid., л. 183 (Дод. XVII). Лист Собеського до Яблоновського з 8 XII 1690.

ДОДАТОК¹⁾.

I.

Лист Собеського до Гришка з 4 травня 1689, в яким іменує його наказним гетьманом правобічних козаків.

Do urodzonego Hryszka deklarując go nakaznym hetmanem, w Warszawie d. 4 majj 1689.

Poniewaz za roznemi trudnosciami y niedoysciem seymu nie mogliśmy w wielu bardzo dobrych y potrzebnych rzeczach namowic y postanowic tedy do dalszey skuteczniejszey Rzeczypospolitey decisiey y naszej woli, znaiąc dobrze nalezytą Wiernosci Twoiey ku nam y Rzeczypospolitey wiernosc y zyczliwosc, tudziesz maiąc zaleconą iego w dziele rycerskim ochotę y do przysługi naszej zarliwosc, onego nakaznym woyska naszego zaporoskiego postanawiamy y deklaruiemy. Kleynoty wszystkie woienne zlecelismy Wielmoznemu hetmanowi wielkiemu koronnemu aby dał ordinans na wydanie onych Wiernosci Twoiey, insze zas wszystkie ruchomosci po nieboszczyku hetmanie Mohyle, zonie y successorom według sprawiedliwosci s. nalezec maią. Woysko nasze wszystko mile y oycowsko pozdrawiamy, y ze o nim skutecznie myslemy, prętko za przybyciem tam urodzonego commissarza naszego pokaze się. A teraz dobrego etc.

Do tegoz: wdzięcznosc za ięzykow.

Wdzięczni bardzo iestesmy, tey Wiernosci Twoiey rycerskiej ochoty, którą nam swiadczysz w przysłanych ięzykach: zyczemy aby ręka Boska woienne iego ku nam y Rzeczypospolitey zasługi y daley wspierała, a oraz y całemu woysku naszemu zaporoskiemu obfite dawała błogosławienstwo, ktorey my z osoby naszej oycowsko przesyłaiąc łaskę panską ofiaruiemy. Dan etc.

(л. 35).

II.

Лист Собеського до Палія. Без дати (правдоподібно рівночасний попередньому).

Do urodzonego Pallia.

Jako z oycowskiej naszej opatrznosci nie przestaiemy myslic o wkontentowaniu woyska naszego zaporoskiego, прętko to pokaze urodzony nasz commissarz, ktorego destinuujemy. Ten bowiem iako we wszystkim doniesie wolę naszą, y do woiennych okazii y przy-

¹⁾ Рукопис Бібл. Оссолінських № 876, писаний одною рукою з кінцем XVII або з поч. XVIII ст., містить у собі в копіях переписку польського короля Яна III Собеського з 1689—1690 рр. Тут подаю у відписі ті листи Собеського, що відносяться до козацьких справ.

sług informatią: tak y wiernosc twoię respektem naszym panskim upewni, y nalezycie wszystko do dalszey deciziey naszej rozrządzi. Na tego się tedy zupełnie we wszystkim referując, rycerskich wszystkich mołoycow mile pozdrawiamy. A oraz dobrego etc.

(л. 36).

III.

Лист Собеського з 13 серпня 1689 р. до холмського кастеляна С. Дружкєвича про події на Україні.

Do urodzonego kasztelana chełmskiego, d. 13 augusti.

Puncta listu Uprzeymosci Waszey wszystkie, zdadzą się popierac destinowanego Uprzeymosci Waszey przedsięwzięcia: bo iezeli na Niemirow idą Tatarowie to go tym bardziey bronie nalezy; jєzeli swoim Hryszko nie dufa, to tym więcey nad nimi trzeba wisiec, y z dobrocią y z ostroznością, aby się owo zyscic mogło, oderunt boni pacare virtutis amore, mali formidine poenae. Ze zas nam Pan Bog sorocką pomieszał imprezę, w ręku to iego świętych, co wie dziec, iezeli to nie na nasze dobro Paliy, kiedy Hryszka słuchac nie chce, to Uprzeymosci Waszey pewnie musi y zbraniac się nie będzie. Z Soroka traktowanie, abo impreza na nie, iezeli iuz cale będzie impossibilis, to się y tym kontentowac, ze Niemirow będzie in securo: ze się Kozacy Niemirowscy y Hryszkowi utrzymaia, y ze stanąwszy pod Niemirowym, iezeli przeciwko Soroce stanac nie będzie mozna, utrzymac się moze na sobie Stecka, z kilkanastą tysięcy Tatarow, przez co iuz gotowa; a nieprzyiacielskich będzie diversia. Wszytka iednak rzecz nalezy na prętkiey Uprzeymosci Waszey wyprawie, ktorey ad vota przy dobrym od Pana Boga etc.

(л. 58—59).

IV.

Лист Собеського з 13 серпня 1689 до руського воеводи й коронного гетьмана Станислава Яблоновського.

Do Wielmoznego woiewody ruskiego.

List Uprzeymosci Waszey z pod Barysza d. 8 praesentis doszedł nas z przydanymi roznyimi in adiunctis wiadomosciami, ktore wiele czynią reflexiey; nie widzimy iednak czemuby destinowanego urodzonego kasztellana chełmskiego przedsięwzięcie do skutku przysc nie miało, a tym bardziey, ze się to iuz dzieie, quod author voluit, to iest, ze tam nie mała część Tatarow w tamtą się obraca stronę, przez co iuz znaczna stanie się diversia. Iezeli tedy nie dla imprezy na Sorokę, którą nam wzięcie ztamtąd Atanazego y wpadnienie w niewolą Georgiego Ładyzyn pomieszało. Tedy na obronę Niemi-

rowa, na zatrzymanie in obsequio kozaków, na tym większe utwierdzenie niemirowskiej okolicy, y samego Pallia na zrażenie tego Stecka, ktorego to sobie Han creowac chce, y ktory pewnie całą compagnę w tantym w okolicy Niemirowa kraiom inhiabit, dla inszych wielu consideratiew bardzo potrzebuie. Po odprawionym popisie tak się było postanowiło, aby ruszyc czołny z prowiantami ku Wasiłowi, gdziebys naywcześniejsze Uprzeymosc Wasza upatrzył mestowi mieysce. Imprezy zas te, ktore się namieniły gdyby miał nieprzyjaciel prętkim w wielkiej potedze pospiechem praepedire, toczy należało naprzod omnibus viribus experiri z tym nieprzyjacielem, o którym abysmy mogli iak nayprętszą y naywcześniejszą miec wiadomosc, usilnie żądamy. Wszytka iednak vis szczęśliwosci tey compagny nalezy, abysmy pewnosc miec mogli, by tez ją naydrozey zapłacić. O obrotach nieprzyjaciela iezeli są iakie woyska tureckie przeciwko nam, y na którym znajduią się mieyscu, destinowac. Han dotąd się obrocił, y kogo przeciwko nam, y w iakiej potędze ordinował, gdyz się tego naybardziej obawiamy, aby nam ta campagna niezyczliwemi y nieprawdziwemi wołoskiemi nie spełzła wiadomosciami, ktorzy kiedysmy daleko od nich, wzywaią nas do siebie, siły nieprzyjacielskie extenuant, a iako dzis zblizemy, prawie to wiadomosc po wiadomosci, iedna drugiey niepewnieysza. A. to wszytko ad eum scopum, iakoby nas od wszelkich zrazic imprez, a przez to sobie favores u Porty ziednac, w ostatku poniewaz parvus numerus znajdował się in consilio w Jaworowie, chciey Uprzeymosc Wasza ex praesenti rerum y woysku coniunctura, y z codziennych, ktore tam interveniunt wiadomosci firmare bellicum consilium, y z niego ultimariam wziąc resolutionem, quod sit agendum, quid practicabile vel non, iako tam ex re oculis subiecta, et ex momentaneis eveniet occurentiis, aby czasu nie trawic nad ktory nic droszszego in his coniuncturis nie mamy. Relatiew o popisie z impatientią czekaiąc, pieniądze iuz od kilku dni stanęły w Pomorzaniach; My zas zesmy dotąd nie stanęli we Złoczowie z osobney informatiew w karty, gdzie da Bog iutro staniemy. A teraz dobrego etc. z Jaryczowa d. 13 Augusti.

P. S. We szrodę to iest 10 praesentis zdrowiusienko wszycy wyiachawszy, dla załosnego trefunku musimy az dotąd w drodze zostawac. Na pierwszym bowiem noclegu P. Federze z tym swiatem pozegnała się, a nas nie małego nabawiła zalu, a potym drugiego noclegu wielka słabosc wielmoznego podskarbiego koronnego tu nas przytrzymała, ale iuz z łaski Bozey iest extra periculum.

(л. 59—60).

Лист Собеського з 1 вересня 1689 до Яблоновського про політичні новинки.

Do wielmoznego woiewody ruskiego, d. 1 Septembris.

Z expeditiā poszty obozowej zatrzymalismy się az do przyscia wiedeń., przez którą odbieramy in faustum nuntium o smierci oyca s. ktore 12 augusti dni swoje skonczył. Kapelusze wakujące przyszłemu zostawił. Pieniądze takze pozostałe in sublevationem populi do dispositiey przyszłego. Obsidio Moguntiey continuatur, z wielkim z obu stron krwie rozlaniem. Mareschal de Duras chcąc uczynic diversią przeszedł Rhen we 20. m. woyska Bruchselium mieysce pewne, czy ad Rhenum czy in insula Rheni: ktore byli cesarscy nowo wystawili ad impediendam diffluentionem Gallicam wziął y gubernatora do Filisburga odesłał. Poszedł potym pod Heydelbergę pałac wszytkę tameczną okolicę y funditus znosząc: w ktorey drodze mało Syryniego, generała bawarskiego inopinatè nie ubiegł: atoli przecie regiment xięcia Wirtemberskiego in defensionem miasta uprowadził. Juz tedy opus stellatum Heydelbergu począł był działami Durassius ruinowac, ale gdy się dowiedział, ze generał Dineualt od xięcia Lotaryńskiego pod Mogunciey wyprawiony złączywszy się z Syrynim generałem miał isc prosto na odsiecz, ustąpił nazad pod Filizburg. W tey tego reteradzie miano mu cos urwac ludzi y prochow, xiąże Brandenburski iuz się resolwował Bonę formaliter oblec y approsy otworzone. Xiąże de Baden przeszedszy Morawę prosto ciągnie pod Nisę, w którym miescie wszytkie prowianty, y granaria tureckie. Turcy o pietnascie mil od niego, ktorzy czekaią na tatarskie posiłki. Cesarz y wezyr w Sofiey. In Bosnia pasza Zwornik fortecę obległ y wziął, o czym takze z listow formalia. Interim Christianorum exercitu in tam longinuum regionem amoto Bosniensi Basza, coactis Bosniensibus incolis et militibus Zwornikium obsedit, quodque diutius Haydones arma ferre recusarent, deditione intercept, praesidiumque Sabacziū deductum fuit, hac loci recuperatione hostes elati ad Savum properarunt, Sabacziūque ipsum tentabunt, quo expugnato loco, in Sclavoniam irrumpere, misereque provinciam non solum devastare, verum etiam liberum Danubii fluxum infestare poterant. Od Paliia tez do ktorego przyszło cos swiezych kozakow tu przyprowadzamy bardzo dobry ięzyk tam gdzie za Niemirowem wzięty, wyprawil ich sto koni, działa gasy dla ięzyka. O Hanie powiada, ze iuz był wyszedł z Perekopu; spodziewamy się go co godzina, y widzial oczyma swemi, kiedy siano y drwa zwozono, y na przyjazd iego się gotowano; ktory mało co odpoczawszy, miał się

był zaraz ruszyć do Węgier. My tu cum summa impatientia oczekiwamy wiadomości o dalszym progressie, y o tych Tatarach, co weszli w miasto, gdzie się tandem podzieli. Dłaczego posztę z Pomorzan aż do Podhaiec pomykamy, abysmy iak nayprętsze od Uprzeźmosci Waszey miewali wiadomości, ktoremu przy pomysłnym powodzeniu dobrego etc.

(л. 63—64).

VI.

Лист Собєського з 9 вересня 1689 до Палія.

Do urodzonego Pallia pułkownika, d. 9 Septembris.

Bardzo się z tego cieszymy, że Wiernosci Twoiey w okazjach przeciwko poganstwu Pan Bog szczęści y błogostawi, od którego y daley szczęśliwego zyczymy powodzenia, na dobre imię y sławę iego ludzi przy Wiernosci Twoiey zostających nie przepomniemy zalecić, aby tenze respekt odebrali, który odbierać będą ci, co są w okazie. Języka przyszłego wdzięcznieszmy przyięli, y tych ludzi którzy go przyprowadzili, panską naszą ogarnawszy łaską odsyłamy. Samemu zas Wiernosci Twoiey respekt nasz ofiaruiąc etc.

(л. 66).

VII.

Відповідь Собєського Яблоновському з 12 жовтня 1689 з вісткою про ув'язнення Палія.

Do tegoz, y tegoz dnia.

Z listu Uprzeźmosci Waszey d. 10 praesentis reflektuiemy się coby uczynić z pułkownikiem Paliem, przytrzymanym w Niemirowie. Non occurrit nam inszy sposob na ten czas, tylko zebys Uprzeźmosc Wasza napisał od siebie do Paliia, aby się tym nie turbował, że go tam commendant tameczny zatrzymał, gdyż dochodziły rozne do roznych, a nawet y do samego Uprzeźmosci Waszey nie dobre relatie, iakoby o niewiernym iego ku nam poddanstwie y o niezyczliwosci. Obiecowac oraz będziesz Uprzeźmosc Wasza, że prętko ludzi godnych y rozumnych zeslesz do niego, na uznanie niewinnosci iego, przy ktorey nic mu namniey szkodzić nie będzie. Do pułku zas także Uprzeźmosc Wasza napiszesz, aby obrali sobie nakaznego pułkownika, puki się Paliy nie powroci do nich, albo swoiey nie wywiedzie niewinnosci, y aby z tym obranym na naznaczone szli consistentie. In quantum by się zas zdało Uprzeźmosci Waszey, zeby excursionem na Budziak uczynili, mogłbys tam ich zalecić, nam bowiem przychodzi ta reflexia, zebys się zas zbuntowawszy, miasto podiazdu, z Jahorłyckimi złączyć nie chcieli, ale to wszytko consu-

mata prudentia Uprzeymosci Waszey doskonaley zwazyc moze. Mogł by bydz przykładem urodzony rothmistrz Turkuł, który ze tam dobrze gościł, bardzosity kontenci. Jakie tu w tym momencie o powtorney victoriey woysk cesarza Jmci z samego wezyra przychodzą wiadomosci, posyłamy in originali list urodzonego Romaniiego, a oraz relatią o tym, tak szczęśliwym zwycięstwem. Jakie tam Uprzeymosc Wasza będziesz miał wiadomosci, z pobranych ięzykow, czekamy iak nayprętszey communicathey. A teraz dobrego Uprzeymosci Waszey od Pana Boga etc.

(л. 81).

VIII.

Відповідь Собеського царям з 19 лютого 1690 р. на їх закиди, що Польща не додержує постанов мира.

Respons carom Ichmosciom od JKr. mci z Warszawy, d. 19 lutego 1690.

Na hramotę Was Wielkich Hospodarow Waszego Carskiego Wieliczestwa d. X Decembra w roku przeszłym 1689 obszernie strony kozakow zaporozskich pisaną taki nieodwłoczny daiemy respons: Iz przed samym wyiazdem Naszego Krolewskiego Wieliczestwa z kraioy ruskich na seym teraznieyszy do Warszawy, odezwali się Naszemu Krolewskiemu Wieliczestwu z Zołkwi mołoycy zaporozcy z ochotą swoią rycerską przeciwko poganom, o czym iak прётко my Wielki Hospodar Nasze Krolewskie Wieliczestwo wzielismy sprawę, tak zarazem nie przypuszczaiąc do pocałowania ręki naszey, ani ich w registr woysk naszych przyimuiąc odprawic nakazalismy, ukazuiąc im wolną y otwartą na pogan drogę z zarobieniem niesmiertelney sławy, na imię Was Wielkich Hospodarow Waszego Carskiego Wieliczestwa y całego chrzescianstwa, y o tym ze samym zaraz z drogi warszawskiej urodzonemu rezidentowi Naszego Krolewskiego Wieliczestwa w stolicy na dworze Waszego Carskiego Wieliczestwa zostaiącemu donieslismy. Nie moze to tedy wyrazonych w tey Waszego Carskiego Wieliczestwa hramocię punctow wiecznego pokoiu, y swiątobliwego soiuzu, zadnym z naszey strony naruszac spcsobem, ani ztąd naymnieyszey obawiac się potrzeba przeciwnosci, racezyby nam Wielkim Hospodarom temu wczesnie zabiegac, y wszelkimi wczesnymi przemysłami przeszkadzac należało, co swiezo teraz nas Wielkiego Hospodara Naszego Krolewskiego Wieliczestwa nie bez wielkiego zalu wiedziec dochodzi, iz han tatarski hetmana swego kozackiego na imię Stecka ogłosił, y opanowawszy Sorokę, y Czekanowiec¹⁾, tamze mu consistentią naznaczył, a to znac na oder-

¹⁾ Цеканівка, ямпільського повіту, над Дністром напроти Сороків.

wanie, zciągnięcie y zgromadzenie ludzi ukraińskiego narodu przeciwko chrześcijaństwu, te zaś potoczne przeyscia iezeli uważać, tedy najwyższą stroną naszą dotkniętą mogły, gdy niedawnymi czasami Kulik pułkownik, y inni pod znakami Naszego Królewskiego Wieliczestwa zostający, pieniędzy, barwy pobrawszy, a nadto jeszcze poddanych naszych z Kałnika, z Daszowa y z innych miast zprowadziwszy, z tym wszystkim zbiegli y na stronę Waszego Carskiego Wieliczestwa przejści zostali. W czym lub my Wielki Gospodar Nasze Królewskie Wieliczestwo dotąd sprawiedliwości s. y satisfakcyi, które my po kilkakroć żądali nie odnieśliśmy, przecież nic więcej przed się nie bierzemy, iako ten Bogu miły, straszny nieprzyjacielom z Waszym Carskim Wieliczestwem sojuz nierozrywany chowac y zdzierzec na zgubę poganstwa, na wielką tak imienia Naszego Królewskiego Wieliczestwa iako y Waszego Carskiego Wieliczestwa sławę, a na wieczne ubezpieczenie, y dalsze spólnych naszych gospodarstw pomnożenie. Jako z tym koncem y seymem iak naysposobniey odprawic y skonczyc prętko umyśliliśmy. Dlatego przypominamy, y Waszego Carskiego Wieliczestwa żądając, abyscie to wszystko przed oczyma mając przyszłą da Bog kompanią na pohanbienie y starcie nieprzyjaciół Krzyża s. iak nayskuteczniey przedsięwzięc raczyli; a ile gdy żadney nadziei do traktatów nie masz, kiedy to iuz posłowie tureccy z Wiednia odprawieni, na sam tylko respons Naszego Królewskiego Wieliczestwa oczekiwali, z którym iuz o mil kilkadziesiąt nad Dunajem dogoniono, ten zaś iaki jest dany przed dwiema jeszcze posztami temuz urodzonemu rezidentowi naszemu posłaliśmy, aby Waszemu Carskiemu Wieliczestwu nie był tajny. Nie zostaje tedy do pokoju żadna apparentia, tylko ta jedyna w złączonych siłach chrześcijańskich nadzieia, y prętkie oczekiwanie, żeby tego nieprzyjaciela spólnymi woennymi przemyśłami, albo do lepszych y pożyteczniejszych na stronę nas Wielkich Gospodarów sojuzie zostających conditii y sposobow przywiesc y przymusic, albo przy Bozey pomocy y za przyczyną Boga Rodzice, Przenajświętszey Panny Mariei niepokalanie poczętey z państw chrześcijańskich wyprzec y wypędzić, ile gdy ten nieprzyjaciel iuz począł gorę brac, za weysciem w Albanię y inne przyległe prowincie sił tatarskich, iako to nie bez zalu tę odebraliśmy wiadomość, y iuz o niey rezidentowi naszemu donieśliśmy. Racztwiec tedy Wy Wielcy Gospodarowie Wasze Carskie Wieliczestwo dla miłości Boskiej, wiary s. katolickiey y dla niesmiertelney imienia Waszego Carskiego Wieliczestwa sławy, o tym spólnym dziele iak nayskuteczniey myślic, aby y my złączonymi radami, siłami, y woennymi przemyśłami do po-

żądanego intencie całego chrześcijaństwa iak nayskuteczniej przywodzić mogli konca, czyniąc dosć nie tylko paktom z nami Wielkim Hospodarem naszym Krolewskim Wieliczestwem zawartym y zaprzyięzionym, ale tez urodzoney swey na zaszczyt y obronę świąt nic Boskich zarliwosci y nastupatelnemu zawsze przeciwko bisurmanom soizowowi. Zyczymy przytym Wam Braci Naszey Wielkim Hospodarom Wasze Carskie Wieliczestwo dobrego od Pana Boga zdrowia y szczęśliwego w gospodarstwach waszych z przymnozeniem wszelkich fortun y ozdob pomnozenie. Dan w Warszawie w residentiey naszey hospodarskiej stołecznyim xięstwa mazowieckiego zamku. (л. 97—98).

IX.

Лист Собеського з 30 квітня 1690 до паліївців із вісткою про увільнення їхнього полковника.

Do pułku Palliowego d. 30 Aprilis z Warszawy.

Szlachetnym, mężnym, dzielnym y rycerskim ludziom nakaznym sotnikowi, atamanom y wszytkiey czerni pułku Palliowego, woyska naszego zaporoskiego wiernie nam miłym łaska nasza krolewska. Ze rycerska ochota wiernosciam waszym nad nieprzyiacioły Krzyza s. we dwuch pogromach czambułow tatarskich odniosła szczęśliwosc, iako to nam listem' swoim y przysłanymi swiadczycie ięzykami, wdzięcznie bardzo przyjmujemy y panskim naszym oddac to respektem nie omieszamy, zycząc usilnie, aby tez ochotę rycerską na sławę narodu naszego y na przysługę Rzeczypospolitey dobroc Boska w dalszych błogosławiła okazyach. Urodzonego Pallia pułkownika, iak tylko nas doszły inquisite, w ktorechesmy się przeryzeli, tak zaraz wypuscic onego rozkazalismy, ani dalszym przeciwko niemu udaniom, ktoreby się mnozyc miały, wierzec nie będziemy, pewni będąc, ze on nieporuszoną swoią zyczliwoscią ku nam y Rzeczypospolitey te wszytkie udania pokaze bydz nieprawdziwe y nieprzyiacioł swoich zawstydzi. Co się tknie obrządzenia pułku waszego, to wszytko wielmoznemu woiewodzie ruskiemu hetmanowi wielkiemu koronnemu pilnie zlecamy. A teraz łaskę naszą panską wiernosciam waszym ofiarujemy y dobrego etc. (л. 111).

X.

Лист коронного референдаря з 30 червня 1690 до коронного стольника з вістями про події на Україні.

Do Imci pana stolnika koronnego od Imci pana referendarza koronnego d. 30 Junii.

Listu waszmosci pana d. 19 Majj komunikował mi krol imsc pan moy miłosciwy, zleciwszy obszerniejszym piorem odpisac na tak cięższe zarzuty y zadnego nie tylko fundamentu, ale podobienstwa słusznego nie mające. Bo naprzod co do bytnosci zaporoskich kozakow w Zołkwi nie było to claudestinum, gdy imsc nie tylko o nich przez waszmosc pana doniosł, ale tez po kilkakroc responsami swemi ponowił; instantie zas do carow ichmsc zeby iakie od krola imci bydz miały, toc by się iuz dotąd musiały pokazac na stolicy, ale kiedy tego nie było y nie masz, toc sublata causa effectus takowych expostulatiy bydz nie powinien; ci bowiem ludzie, iako się z rycerskiey swoiey ochoty praezentowali od siebie, nie od Zaporoza, tak z tąz rycerską ochotą na robienie sławy odprawieni. Jakoz raz y drugi chodząc w pole zdobywszy się słyszę nazad powrocili, a podobno to z teyze watachy y więzniow, o których Waszmosc pan wspominasz na stolicę poprowadzili, poniewaz oni są polowi y takową zdobyczą zywoť swoy zawsze prowadzą. Imiona Hryszki y Filipenka imsci panu naszemu miłosciwemu są cale ignota, bo mu się o nie pytac nie należało, ani o nich słyszał, zeby zas tym kozakom w kosciele czegos zakazowac miano, y tam ich informowac, cale się to iedno drugiego nie trzyma, bo iezeli ci kozacy skrycie y sekretnie przyiachali, a iakozby ich w kosciele, który u nas iest locus publicissimus, miano praezentowac y informatią dawac, więc y x. episkop Szumlanski na co by miał sekretnie w pokoju panskim przysięgac, kiedy on iest krom tego przysięgłym imsci poddanym y episkopem, y gdyby to tych kozakow informowano w kosciolach, cozby w pokoju po sekrecie. Urodzonego Iskry nie tylko w Kowalowce pod Niemirowem, ali ani pod Chwastowem noga nie postała, gdyz on był ordinowany ku Kamiencowi, na zasłonę kraiw ruskich y wołynskich, iako się to mogło dac słyszec, gdy u Podola koło Kamienca dobrze goscił przeszley zimy, a do tego Chwastow zawzdy bywał rezidentią Pallia z kozakami. Pan Iskra zas tam nigdy bydz nie myślał, co ze tak iest, łacna y iawna tego wszytkiego proba w tak iawnych okolicznosciach, suppositum falsum, toc y wszytko, zadney w sobie rzetelnosci miec nie moze y uwazyc, iakiey tu kary ci ludzie godni, ktorzy wymyslonym sposobem mieszac chcą monarchow, tak iako zdrayca Sałomon czerniec, o którym się Waszmosc pan nizey doczytasz powiadanie bayki przez kozaka Mozyra, zal się Boze, ze na publiczney sessiey wspomniane, iakoby to prosta mowa kozacka miała bydz dowodem w rzeczach ad statum należących y przeciwko osobom godnym, gdyby tu był praesens imsc pan woiewoda ruski, pewnie musiały

się o to uiąc, bo y Mozyra ten szwagier Mohyły nie jest tu znaiomy, y Mohyła iuz nie dopiero umarł, a zatym quid haec ad no^s. Tatarowie ze pod Perekopem roznyimi sposobami straszyli, nie dziwowac się, bo nieprzyiaciel chciał quocunque stratagemmate woyska carow ichmosc od siebie odwrocic, ale się temu dziwowac należy, ze kiedy to iuz rok minął y my przez cały rok z nimi woiuujemy, iako to continuus loquitur eventus, a przecie iak płoche nie ustaiają suspitio, izalizby do tego o czasie, gdyby był tractat, nie była publicatia onego, izalizby nie nas topił spoczynek y uzywanie pokoiu; ale y teraz to się nie bez wielkiego zalu publicznego namienic moze. Tatarowie zniesli po kilkaset ludu w dwuch partiach na Wołyniu y Pokuciu. Pan Baranowski pułkownik ordinacki y pan Kalinowski w niewolą dostali się y niemało innych; stała ta okazia d. 15 et 16 praesentis: kiedy tedy Pan Bog kraie nasze pod ustawicznymi nieprzyacioła trzymia excursiami, carow zas ich mosciow zadne podobne nie dotykaią, raczeyby się tam suspitio o traktacie iakim przeniesc miały, gdzie cicho et omnia pacata videntur, a nie gdzie codziennie nieprzyiaciel krew chrzescianską rozlewa. Rezidenta hanskiego na dworze i kr. mosci zadnego nie było y nie masz, ale iest teraz poseł tatarski z propositiā pokoiu, o którym i. kr. mosc doniosł tak cesarzowi imosci chrzesciianskiemu, iako y carom ich mosciom, nie chcąc nic bez colligatow czynic. Ten zas człowiek, ktorego waszmosc pan w liscie swoim namieniasz, iest to chrzecianin Greczyn, rodem z Krymu, za tłumacza na dworze krola imosci, ani się do Krymu powracac myśli dla zachowania wiary, gdyby zas był residentem, iuzby mu dawno szyię uciąc potrzeba zato, ze nas ustawnie Tatarowie infestuią, boby sie to w dobry sposob, gdyby było iako tam wiara dana, dziać nie miało. U Borysowie z cerkwią co się stało, dotąd nikt się iegomosci panu naszemu miłosciwemu o to nie skarzył; gdyby zas kto miał krzywdę, miał by iuz recurs dawno do swego pana, episkopa w Mohilowie, ze ieszcze nie podobno, wolno iego krolewskiej mosci deliberantia do przeyrzenia się in subiectis, o ktore teraz bardzo trudno, zeby się podobały cerkwiom Bozym, a ludziom przykładnym pozyciem, y aby wy . . . dżyły¹⁾ expectatiom dusz pobożnych. Imosc x. episkop Szumlanski pisze się administratorem nie metropoliey, ale dobr quondam metropoliey kyiowskiej, bo po naszymu administrator nie iest nic inszego, ieno ekonom, ale y to samo iest in favorem duchowienstwa, nie sekularyzowaiły te dobra, poniewaz szlachta tamtych kraioy zyczyła,

1) Це слово в троха замазане.

aby im były rozdane, zeby się zas tenze archimandrytą pieczarskim pisac miał, o tym nigdy ani kroła iegomosci, ani nas wiedziec nie doszło y pojąc tego nie mozemy, na coby mu się to przydac miało; zlecił mi jednak iego krolewska mosc pisac do niego y w tym informowac, co rationé udania się tego pod protectią carow ichmosc postaray sie waszmosc pan, abys kopia listu tego mógł miec y tu do nas odesłac, tego iednak rozumiec y kombinowac niepodobna, ze udawszy się do carow ichmosciow miał by zas miec przeciwko nim szkodliwe iakie z hetmanem Mazepą correspondentie. Więc y dla czego by ten episkop lwowski list kroła iegomosci pisany do iegomosci pana wojewody mazowieckiego, senatora swego, wydac y przesyłac miał y coby z niego za uraza, cale nie rozumiemy. Czy się bowiem nie godzi radzie swoiey nieprzytomney oznaymic, co się dzieie w panstwie sąsiedzkiem, ile kiedy ogien częstokroc w sąsiedztwie zapalony zwykł y na insze wybuchac kraie, y kiedy nowe exemplum dało do tego okazją; zaprawdę nie badamy się o tym, co carowie ichmosc piszą, abo co z swoią, pro consentione status dumaią radą, dosc ze w liscie kroła iegomosci nil hostile znalesc ku sobie pewnie nie mogą. Ale to fundament wszystkich tych rzeczy, zda mi się pochodzi z tych okolicznosci, ktore waszmosc pan zrozumiesz ex confessatis pomienionego czerca Salomona y z osobna o nim przy tychze confessatach historyey, którą nie chciał krol iegomosc carow ichmosc turbowac, wszytkie mysli obracaiąc przeciwko nieprzyjacielowi Krzyza s. y puszczaiąc to mimo się, co się u lubli y miłosci braterskiey czasu swego wyrazic y uspokoic mogło, co gdy wszytko waszmosc pan rozsądkiem swoim zwazysz, łączno y sam uznasz y komu należy wywiedziesz, ze wyraźne zarzuty najmniejszey rzetelnosci nie maiąc, wielką y ciężką krzywdę czynią sąsiedzkiey nie poruszoney przyiazni, którą iegomosc świętobliwie zachowuie, a zas nasze nieporownane, bo maiące istotny fundament suspitie, a raczey prawdziwe dolegliwosci, powinnyby wielką znalesc u carow ichmosc reflexią z okaziey tego złośliwego czerca, który chciał monarchow pomieszac. Tak tedy pro munere officii fideliter waszmosc panu wypisawszy zostawam. (л. 115—117).

XI.

Лист Собеського з 29 липня 1690 р. до Палія після його увільнення.

Do urodzonego Pallia z Warszawy, d. 29 Julij.

List Wiernosci Twoiey d. 2 maia doszedł nas, bardzo tez serce nasze panskie kontentowac musi, gdy się według prawowierney chrześcianskiey zarliwosci oswiadczas, iz dobr tych, ktore Bogu y koscio-

łowi są poświęcone, nie pragniesz. O czym gdysmy wielebnemu biskupowi kijowskiemu wyrazili, wszelkie płonne potłumiwszy wiadomości, dobrą Wiernosci Twoiey bierze przychylnosc y przebywac mu w dobrach swoich nie broni, byles w arendzie nie czynił uszczerbku, albo sam onę, iakos się dał słyszec, wydawał. Co się tknie rzeczy zabranych y ludzi Wiernosci Twoiey w Niemirowie zostających, piszemy o tym do Wielmoznosci hetmana wielkiego koronnego zalecając mu, aby się w tym iak naydoskonaley informował y uczynił co słusznosc y sprawiedliwosc kaze. A teraz Wiernosci Twoiey y wszystkim bitnym iego mołoycom łaskę naszą krolewską ofiaruiemy. Dan etc.

P. S. Wielebnemu kanonikowi kijowskiemu Podkanskiemu ze ludzie Wiernosci Twoiey contempt y krzywdę uczynili, tudziesz niektore rzeczy zabrali, usilnie zalecamy, abys w tym skuteczną kazał uczynic sprawiedliwosc.

(Л. 130—131).

XII.

Лист Собеського з 3 серпня 1690 р. до Яблонівського.

Do wielmoznego woiewody ruskiego, d. 3 Augusti.

Wczoraysza poczta wiedzanska przyniosła, ze tam concludowano reassumowac traktat z posłami tureckimi w Komorzynie zatrzymanemi, y nas prętko mają przez umyslnego kuriera requirere o wysłanie plenipotentiarij. Jezeli tedy przydzi do tego traktatu, nic pewniejszego, ze tam wiele operabuntur owe propositie, co kto wzięł, niech trzyma. A zatym na list Uprzeymosci Waszey d. 26 julij nie moze się inaczy odpisac, tylko zyczyc abysmy się mogli impatronowac przynaymniey w część iako Wołoch, iako my to y przez wielebnego Bonesanę Uprzeymosci aszey obszerniey namienili. Pułkownik Paliy supplikuie tu o uwolnienie ludzi swoich y rzeczy zabranych. Posyłamy ten memoriał iego Uprzeymosci Waszey abys mu potym dał do ukontentowania respons. Z Kijowa przyiachał tu Moskal pewny z listami od rezidenta carskiego, zadnego nie mając ni od kogo w granicach naszych paszportu; y dopiero się tu o nim dowiaduiemy, kiedy nazad chcąc powracac, prosi o paszport. Rzecz bardzo potrzebna, zebys tam sam Uprzeymosci Waszey dla takowych, y tym podobnie przeiezdziących zalecił większą ostroznosc, zeby bez opowiedzi przeiezdzac granic naszych nie mogli. Od carow moskiewskich co raz przychodzą expostulacie, velut studio formowane, iako to teraz dwiema hramotami wyrazili, o zabranie y grabiezy niektorych kupcow y o commissarzow pogranicznych per constitu-

tionem naznaczonych, iakoby non iuxta tenorem pactorum. Odpisalismy suavissime et cum satisfactione wydanych uniwersałow et monitoriarum do tych, ktorzyby to grabic mieli, w drugim punkcie suspendimus do zgromadzenia się rady przez seym naznaczoney. Posła hanskiego, poniewaz mu się tu przykrzyło, expediowac ztąd sic stantibus rebus nie wiedzielismy, iako wysłalismy wczora w kraie tamte przodem pred nami. Dobrego zatem etc. (л. 133).

XIII.

Уривок листу Собеського з 14 серпня 1690 до польського резидента в Москві.

Do urodzonego rezidenta na stolicę, die 14 Augusti.

Z listow Wiernosci Twoiey y responsow tamtego dworu mała consolatia in rem całego chrzescianstwa, kiedy tylko około Czarnego lasu subsidia wyrazasz, ktore nec hostem vulnerant, nec colligatos protegunt, iako należy ex ui s. soiuзу. Tu zas na naszej stronie continuus fragor armorum y krwawe boie; recentissime bowiem woyska tureckie y tatarskie z Tekielem wdawszy się w ziemię siemigrodzką, onę opanowali. Generała Heyzlera z woyskiem niemieckim y Telekiego z woyskiem węgierskim zniesli, sam Teleki zginął. Heyzler w niewolę wzięty, y wiele bardzo generałow y pułkownikow niemieckich zginęło, tylko się kilkaset salwowac mogło z ludzi niemieckich; nasze ztąd augentur pericula, bo iuz się nie tylko od Wołoch y Multan, ale y od ziemi Siedmigrodzkiej strzec y obawiac potrzeba nieprzyaciela. Woyska nasze in tali casu czynią co mogą dla ligi s. y pomocy colligatow; przeszedzsy bowiem Dniestr idą w kray wołoski; kozacy takze nasi nie proznują, bo iedni z Paliem pułkownikiem az na Budziak poszli, drudzy nam tu wczora ięzykow przyprowadzili, y tak iako mozemy dzwigamy y ratuiemy spolne dobro chrzescianskie...¹⁾ (л. 148).

XIV.

Лист Собеського з 24 жовтня 1690 до Яблоновського в козацьких справах.

Do wielmoznego woiewody ruskiego, d. 24 Octobris.

Słabego Uprzeymosci Waszey zdrowia bardzo załuiemy profundissimo zycząc voto, abys iak nayprędzey ad statum zupełney powrociwszy czerstwosci, nas oną długoletnie cieszył. Języcy przysłani iako opportune y gdy własnie ich potrzeba było są wzięci; tak bardzo onych wdzięcznie od Uprzeymosci Waszey przyymuiemy; na scisle iakoby srod naywiekszego pokoiu, y coraz zadzieraiące z kozakami, gospodarstwo niemirowskie, nie mamy inszego sposobu, tylko serio

¹⁾ Дальша часть листу не подає вістей, які відносилися б до України.

pisac do wielmoznego woiewody bełzkiego, co instantione czyniemy, y list volanti sigillo na ręce Uprzeymosci Waszey odsyłamy; a teraz o tę consistentią kozakow nowe zachodzą trudności, zda się nam abys Uprzeymosc Wasza pisał do Hryszka, zeby się porozumiawszy z kozakami, gdzieby mogli osiadac, na pod-Dniestrzu, y gdzieby sobie naypodobniejsze widzieli mieysce, przysyłac ludzi rozumnych z należytą y doskonałą informatią pod ten zjazd commisiey lwowskiej, gdzieby się nie tylko z wielmoznymi senatorami za nadiachaniem jasnie wielmoznego kasztelana krakowskiego y innych skutecznie naradzic, ale tez y z possessorami dobr zaraz traktowac mogło. Takim bowiem sposobem iuzby się pomienione kozackie consistentie semel pro semper uspokoic mogły. Co dalszey Uprzeymosci aszey podawszy reflexiey, dobrego etc. (л. 171)

XV.

Лист Собеського з 24 жовтня 1690 до белзького воєводи в козацьких справах.

Do wielmoznego woiewody bełzkiego, d. eadem.

Kozacy Hryszkowi przyprowadziwszy tu ięzyka tatarskiego pod Oczakowem wziętego, z wielką expressią skargi swoiey doniesli, ze gdy nazad z podiazdu tego powrocili y chcieli wstapic do Kowalewa¹⁾, tam gdzie mieli consistentią swoią, nie chciano im pozwolic nawet popasc. Co ze znaczne narodowi temu przynosi irritamenta, wtenczas gdy ich naywięcey głaskac należy, poniewaz woyna za tymi successorami tureckimi gorę biorąc iak znowu się zaczyna, zda się nam Uprzeymosci Waszey iak naygoręczyey insinuare, aby w dobrach niemirowskich przykazał tantis permoderare. Ekonomiczne dozory, ktorych exacerbata y ostrosc przeciwko narodowi kozackiemu wynikac moze, puki Pan Bog doskonalszą pokoiu nadzieją Rzeczypospolitey nie ubezpieczy, nagrodzone to y powetowane rzeczy, niepewetowana zas y nienagrodzona nigdy szkoda wprowadzic tymi gospodarnemi ostrosciami pomieniony narod w iakąkolwiek desperatią. Co samego Uprzeymosci Waszey głębszey zostawiwszy uwadze dobrego od Pana Boga etc. (л. 171—172).

XVI.

Лист Собеського з 8 грудня 1690 до правобічного наказного гетьмана Гришка.

Do urodzonego Hryszka, d. 8 Decembris.

Tey ryczerskiej ochoty y przysługi woyska naszego, którą w ziemi Białogrodzkiej z odwagą pokazali, bardzo wdzięczni iestesmy.

¹⁾ Властиво Ковалівка біля Немирова в браславським повіті. (Słownik geogr. ziem polskich, т. IV, ст. 514).

Daiemy paskie nasze błogostawienstwo na dalsze podobne actie ku dobrej sławie całego narodu naszego. Gdziebyscie zas Wiernosci Wasze gruntownie się y spokojnie fundowac y osadzac mieli, zlecilismy wielmożnemu woiewodzie ruskiemu hetmanowi wielkiemu koronnemu, aby zprowadziwszy siebie na czas pewny ludzi rozumnych y znających się na rzeczy, a oraz nam y Rzeczypospolitey zyczliwych, od Wiernosci Twoiey naznaczonych, skuteczną namowę y postanowienie uczynił; tamze zaraz y o posiłku na woysko nasze pilnosc y staranie oswiadczył. W czym nie wątpiemy, ze iuz Wiernosci Twoiey uwiadomił y ostrzegł. Tam się tedy według oznaymienia wielmożnego woiewody ruskiego z wysłaniem posłow swoich miec należy y iak nayskuteczniej namowic. A my w czymkolwiek paskiey łaski naszej będzie potrzeba, skutecznie dopomozemy. A teraz woysko nasze mile pozdrawiając, dobrego Wiernosci Twoiey etc.

(л. 182—183).

XVII.

Лист Собеського з 8 грудня 1690 до Яблоновського в справі козацьких станиць.

Do wielmożnego woiewody ruskiego, d. 8. Decembris.

Juz to powtornie do nas pisze urodzony Hryszko o consistentie dla kozakow, przydając specifice w terazniejszym liscie, zeby nad Bohem. Pisalismy do Uprzeymosci Waszey, zeby było zprowadzic y zaciągnąc do niego posłow, z ktorymby podczas commissiey raz na zawsze namowic, o mieyscu dla ich osiadania. Dlatego mu teraz in eundem sensum odpisuiemy a oraz y posiłek woyska do tegoz termini odkładaiać. Co do zimowli nad Bohem, nicesmy im na to nie odpisali, ale tak rozumiemy, zeby się im mogła nad tą rzeką w dobrach naszych krolewskich pozwolic y naznaczyc. In reliquo prudentiaa Uprzeymosci Waszey commitissimus, a oraz dobrego etc.

(л. 183).

ДОЛЯ КОЗАЧЧИНИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ.

Написав ВОЛОДИМИР ЩЕРБИНА (Київ).

Козаччина, ця українська суто-демократична громадська організація, досягла апогею свого розвитку в половині XVII ст.; у пізніші часи вона помалу вироджується, втрачає свій первісний характер, а далі й зовсім занепадає. Але спомин про козаччину ще довго зберігається серед люду та виявляється — чи в формі пережитків, чи в формі прагнення відновлення козацького ладу.

Цей процес ішов не одним темпом і виявлявся не в однакових формах на Україні Правобережній і Лівобережній. На Україні Правобережній останнім проявом козацького руху була Хвастівська козаччина, яку влаштував був Палій. Відомо, як сумно скінчилася ця справа. В. Антонович, що так яскраво описав цю подію, закінчив свою розвідку про неї такими словами: „Такимъ образомъ исчезло на всегда въ этой области козачество, возстановленное на время въ прежнемъ видѣ и въ формѣ согласной съ пониманіемъ народа трудами Палія и его сподвижниковъ“¹⁾. Але ж, хоч у формі кволик пережитків, козаччина зберігалася на Правобережжі ще в другій половині XVIII ст., і тільки помалу рештки її зливалися з селянством²⁾. Та й після того спомини про козаччину ще довго лунали серед закріпаченого люду. Це виявилось в коліївщині 1768 р., а пізніше в так званій київській козаччині 1855 року.

Інакше було на Україні Лівобережній. Там аж до останніх часів за частиною сільського населення збереглася назва „козаки“, хоч від колишнього козацького ладу не залишилося майже нічого. Щоби пояснити, як це сталось, треба хоч у за-

¹⁾ В. Антоновичъ: Послѣднія времена козачества на правой сторонѣ Днѣпра. По актамъ съ 1679 по 1716 годъ. (Передмова до II тому III частини Архива Юго-Западной Россіи. Київ 1868, ст. 194).

²⁾ В. Щербина: Послѣдніе слѣды козачества в Правобережной Украинѣ. (Труды XI Археологическаго съѣзда въ Кіевѣ, въ 1899 г., Том II, ст. 90—94).

гальних рисах розглянути становище цієї країни від другої половини XVII до кінця XVIII ст. й далі сливе до наших часів.

Після сумних подій Руїни і знищення козащини на Правобережжі Лівобережна Україна стала була за справжній осередок козацького життя. Там складалася ніби то вільна автономна козацька держава. На чолі цієї держави стояв гетьман разом з генеральною старшиною; територія була поділена на полки, якими кермували полковники з полковою старшиною; полки поділені були на сотні, сотні на куріні. Це були не тільки військові, а також і адміністративні та судові ділянки. Всіх урядовців, не виключаючи й гетьмана, обірало само населення на своїх радах.

Але ж такий вільний, демократичний лад не міг зберегтися на довгі часи. З одного боку він був повною протилежністю автократичному, централістичному ладові Московської держави, а ще більше пізнішої Російської імперії; з другого боку він спирався на дуже складних економічних та соціальних відносинах серед населення. Це викликало жорстоку боротьбу протилежних інтересів і привело до повного знищення козацького ладу.

Московський уряд почав утручатися в українські справи ще за Хмельниччини. Цар призначав на Україну московських воеводів — спочатку до Києва та Переяслава, а опісля й до інших міст, та посилав з ними московське військо. Далі, на обрання гетьманів стали посилати московських бояр, та при цьому що раз складати нові „статті“, які значно змінювали умови Переяславської угоди. До гетьманів уряд ставився підозріло, обвинувачував їх у зраді; деяких навіть заслано в Сибір (Многогрішний, Самійлович). Після смерти Скоропадського цар Петро I не дозволив обрати його наступника, а для кермування Україною призначив Малоросійську Колегію з шести російських офіцерів з бригадиром Вельяміновим на чолі; про обрання ж нового гетьмана він заборонив навіть „докучати“. Це було перше отверте порушення справи української автономії. Через кілька років один із наступників царя, Петро II дозволив обрати нового гетьмана, але влада цього гетьмана (Данила Апостола) була вже дуже обмежена, а після його смерти нова цариця (Анна) установила нову інституцію під назвою „Правління гетьманського уряду“ з трьох українців та трьох росіян, що кермували Україною 16 років (1734—1750). Наступниця її, цариця Лизавета „дозволила“ обрати за гетьмана українця Кирила Розумовського, якого брат був морганатичним чоловіком цариці; але це вже

було фіктивне гетьманство російського царедворця, а не справжнього козацького гетьмана. Останнім знищенням української автономії було скасування гетьманства царицею Катериною II (1764 р.).

Не тільки утиски з боку російської влади порушували демократичний лад козаччини. Не меншу вагу мали економічні та соціальні умови життя гетьманщини. За Хмельницького всі, що брали участь у повстанні, називалися козаками, та за Переяславською умовою кількість козаків обмежено шостидесятьма тисячами; всі, що не були вписані в реєстр, полишалися селянами. В умові ясно сказано: „кто козакъ, тотъ будетъ вольность козацкую имѣть, а кто пашенный крестьянинъ, тотъ будетъ должность обыкшую царскому величеству отдавать“. Наслідком цього було, що „можнѣйшіє“ стали козаками, а „подлѣйшіє“ — селянами. Так почався поділ увільненого населення на стани. Окреме становище займали, розмірно нечисленні, міщани та духовенство, що не брали активної участі в повстанні. Спочатку селяни мало чим відрізнялися від козаків. Вони були вільні й живилися з свого господарства, коли мали землю та реманент. Але мало хто з них мав ту землю, бо після революції всю вільну землю вважали за власність війська, і гетьмани почали роздавати її козакам — старшині чи й рядовим товаришам — за їхню військову службу, та ще й монастирям на їх потреби. А це ставило поселенців у залежність від нових власників та накладало на них обов'язок нести якесь „послушенство“. Спочатку обов'язки були не дуже важкі, а до того селянин при нагоді міг перейти до іншого власника, в інший маєток. Але ж такі пільгові умови не довго тривали. Змінялися помалу загальні умови життя, змінялося й становище козаків та селян. Досвідченіші, спритніші козаки (почасти це були нащадки шляхти, що перейшла до козаків) склалися в окрему пануючу клясу „старшини“, яка згодом оберталася в спадкову упривілейовану верству. Решта залишилася козацькою „черню“. Старшина помалу скупчила в своїх руках великі земельні маєтки, які одержала від гетьманів чи „на ранг“, чи у власність. Маєтки ці вона заселявала захожим безземельним людом, закликаючи його „на слободи“, а по скінченню терміну свободи цих поселенців залишено в повній залежності від власника. Не задовольняючися таким „легальним“ способом для свого збагачення, старшина намагалася всякими правними, а почасти й безправними способами присвоювати собі ґрунти селян, а то

й козаків, а власників обтяжила великим послушенством. Іноді траплялося, що козаки й самі збувалися своїх ґрунтів, щоб увільнитися від що раз важчих вимог російської влади — від далеких походів, від будування нових фортець, від робіт по каналах. Але ж це ставило їх у стан тоді вже напів закріпаченого селянства. Всі ці явища яскраво висвітлив у своїх відомих працях з історії „Старої Малоросії“ О. Лазаревський.

Так помалу змінився устрій колись автономної демократичної козацької держави. Вона обернулася у цілком залежну від російської влади клясову державу. Більша частина населення опинилася в повній залежності від невеликого гуртка козацької старшини, що скупчила у своїх руках великі земельні маєтки. Від колишнього вільного демократичного ладу не лишилося майже нічого.

Останні кроки до повного знищення старого ладу зроблено було наприкінці XVIII ст. за цариці Катерини II. Року 1764 скасовано гетьманство й відновлено Малоросійську Колегію. На чолі її став відомий малоросійський генерал-губернатор граф П. А. Румянцев-Задунайський. Герой Семилітньої та Турецької війни, людина освічена, один із видатніших державних діячів свого часу, Румянцев на Україні притьмом проводив централістичні погляди цариці. Під його проводом відбулися на Україні значні реформи. Року 1780 поширено на Україну „Учреждение о губерніяхъ 1775 р.“. Замість колишніх 10 полків, Україну поділено на три намісництва (Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське), в яких засновано нові адміністративні та судові установи. Разом із цим поширено на Україну жаловану грамоту дворянству, що давала дворянам великі пільги і право обірати своїх представників до нових установ. Року 1783 скасовано право вільного переходу селянства, що мало наслідком повне його закріпачення.

Всі ці реформи рішуче змінили становище козаків, старшини і черні козацької. Старшина після скасування гетьманства втратила всяку надію повернути свої політичні права і стала піклуватися лише за свої станові та матеріальні інтереси. Російське дворянство користувалося великими правами на державній службі, у вихованню своїх дітей, у своїх господарчих інтересах (володіння населеними маєтками, користування кріпацькою працею). Представники козацької старшини домагалися зрівняння з російськими дворянами й помалу цього добилися.

Ще при Румянцеві кілька старшин — обозних, осавулів, пол-

ковників, сотників, бунчукових товаришів — „перейменовано“ в російські військові чини, і тим добули вони права дворянства¹⁾). Далі багато представників бувшої козацької старшини добивалося такого ж перейменування. Такі питання вирішували місцеві дворянські зібрання охоче на користь заінтересованих, не вимагаючи від них докладних доказів. Але ж у кінці XVIII ст. (1796 р.) всі подібні справи наказано передавати на розгляд до департаменту герольдії, який став часто касувати постанови зібрань. Це викликало великі протести з боку заінтересованих. Справа затяглася аж до 1835 р., коли указом „признано право на потомственное дворянство за генеральними старшинами, полковниками, полковими обозними, осаулами, хорунжими и писарями, сотниками и войсковыми и бунчуковыми товарищами, а изъ чиновъ статского правленія за подкоморными и земскими судьями и подсудками, но только за тѣми, которые жалованы были во время существованія въ Малороссіи Гетманского правленія“; всіх же інших наказано обернути у козаків та заборонено їм називатися дворянами²⁾). Так скінчилася справа з козацькою старшиною.

Інакше було з козацькою черню. Румянцев при складанні своєї відомої „Генеральної Описи Малороссіи“, яку так цінують історики як джерело до вивчення внутрішнього стану України в кінці XVIII ст., не міг не звернути уваги на становище козацтва. Самий склад козацтва був неясний. Багато козаків повтрачали свої ґрунти й числилися селянами, а тепер знову домагалися повернення їх у козацтво; селяни та міщани, що одружилися з козачками, позахоплювали козацькі ґрунти й домагалися зачислення їх до козацтва. Військова організація козаків утратила свою колишню вагу; козацькі ватаги, що їх мав Румянцев під своєю командою за війни з турками, йому не дуже були до вподоби, бо були менше дисципліновані, ані ж російські полки. Румянцев уважав за потрібне виправити їх хиби та притягти козаків до постійної військової служби. Але насамперед треба було встановити кількість козаків. Російський уряд давно вже намагався це зробити, але цьому перешкоджав частий перехід козаків у поспільство і навпаки. Ще за царювання Анни, Олександр Румянцев (батько Задунайського), що якийсь час

¹⁾ Мотиви цього виловив сам Румянцев у листі до генерал-прокурора кн. Вяземського (Київск. Стар. 1891, I, 176—177).

²⁾ Історія цього питання докладно виложена в статті Д. Міллера: Превращеніє козацкой старшини въ дворянство (К. Ст. 1897, I—IV).

правив на Україні, добився видання указу, щоб козаки своїх ґрунтів нікому не продавали й відбували за них козацьку службу. Але це мало помагало, і старшина продовжувала свою хижацьку працю; архіви Лівобережжя містять велику силу справ „объ ищущихъ казачества“ (як архіви Правобережжя „объ ищущихъ вольности“). Син того Румянцева, Петро, наказав, „чтобъ отъ сего времени никого болѣе въ козаки не писать, а кого при нынѣшней генеральной въ Малой Россіи описи, къ окончанію приводимой, гдѣ какъ найдень будетъ, тому тамъ уже и быть, вѣчно, о козачествѣ же молчать“¹⁾ Генеральна опись Румянцева ще не досить досліджена, та не вся й збереглася. Тому кількість козаків у колишніх десяти полках позначити важко; але в книзі Шафонського²⁾ є докладні дані з трохи ранішої доби, а саме: за ревізією 1764 р. В усіх десяти полках було: козаків виборних 176.886, козаків підпомошників 198.295 — разом 375.181, — інших станів населення (дворян, різночинців, посполитих) 648.842³⁾, себ-то козаки становили більш як третину усього населення Лівобережньої України. Після обчислення козаків Румянцев почав організувати з них постійне військо. Звичайну козацьку службу він уважав „за ни къ чему не удобную и не надежную“ і бажав „сію милицію привести въ надлежащій порядокъ воинскихъ людей“. Замість десяти скасованих козацьких полків він влаштував десять „карабінерних“ полків з шостирічною службою. Полки ці не були вже зв'язані з певною територією, як колишні козацькі полки; в них на підставі окремого указу (20. XII. 1768) заведена була сувора військова дисципліна на зразок російських полків та окремі військові суди за воєнним (російським) уставом та воєнним артикулом⁴⁾. Козакам важко було

¹⁾ Чтенія въ Московскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей 1861, II, ст. 63.

²⁾ Шафонскій: Черниговского намѣстничества топографическое описаніе. Київ 1851, ч. I, ст. 72—85.

³⁾ При відкритті трьох намісництв десятих (Полтавський) полк поділено між новими губерніями Азовською та Новоросійською, що не входили в склад „Малої Росії“. В цьому полку числилося козаків виборних 17.123, підпомошників 20.880 — разом 37.923. Ці числа можна відлічити від наведених вище. Але пізніше Полтавщину приєднано до „Малої Росії“ і малоросійські генерал-губернатори жили в Полтаві.

⁴⁾ Текст цього указу надруковано в статті Н. Стороженка: Къ исторіи малоросійскихъ казаковъ въ концѣ XVIII и въ началѣ XIX. вв. (Кіевская Старина 1897, IV, VI, X, XI, XII). Автор мав нагоду користуватися рукописами Яготинського архіву, що належав К. Розумовському, і не раз зсилається на документи цього архіву, між іншим і на цей указ.

призвичаюватися до нових порядків; вони хотіли служити по старому. Румянцев жорстоко карав неслухняних: він наказував бити їх „нешадно плетьми та кіями“¹⁾. Нарешті, 1 грудня 1797 р. зроблено перший рекрутський набір з українських козаків по 3 рекрути з 500 душ²⁾. Таким чином козаки були зрівняні з селянами.

Від звичайних селян одначе їх відрізняло те, що вони не були закріпачені та мали свої власні ґрунти.

Але спомини про колишню вільну козачину ще довго не вгасали й викликали надію на відновлення козацького ладу. Російський уряд теж не забував давньої козацької слави і бажав скористати з воєнної вдачі козаків для захисту своїх інтересів, але в іншому місці — на пограниччі: за роки 1808 до 1811 виселено було на Чорноморське побережжя 25.000 козаків з їх сім'ями. Пізніше були одначе спроби, але дуже невдали, відновити козачину й на Лівобережжі.

На початку так званої „отечественної війни“ (1812) цар Олександр I доручив малоросійському генерал-губернаторові, кн. Лобанову-Ростовському набрати на Україні замість звичайного рекрутського набору козацькі полки. Лобанов розіслав копії царського рескрипту усім земським комісарам з поясненням, що згодом, коли мине потреба, козаки будуть розміщені по домах, але будуть вважатися за козацьке військо, яке, коли потреба вкаже, повинно являтися на службу. Така організація, мовляв, буде подібна до колишнього стану козаків. Накази Лобанова були виконані, сформовано 15 кінних полків по 1200 чоловіка у кожному (з кожної сотні взято чотири чоловіка), але на тому й скінчилося. Разом із козацьким зібрано було загальне ополчення з усіх губерній; на козаків мало звертали уваги, в воєнних подіях вони ніякої участі не брали, хоч їх затримали аж до 1816 року, коли їх розпустили по домах, звільнивши на якийсь час від деяких податків³⁾. Ніякого старого війська з козаків не влаштовано. Дорого обійшлася ця

¹⁾ Два документа о состоянїи малоросійскаго казачества въ половинѣ XVIII ст. (Кіев. Стар. 1882, X, 126—133) та стаття Н. С.: Къ исторїи малор. козаківъ (К. Стар. IV, 1897, 147—149).

²⁾ Н. С.: Къ исторїи мал. каз. (К. Ст. 1897, IV, 155). Автор посилається на „списки населенныхъ мѣстъ россійской имперїи“. Полтавська губернія. СПб. 1862, XVIII.

³⁾ Н. Стороженко: Малоросійское ополченїе 1812. Чтенїя въ Обществѣ Нестора Лѣтоп. кн. V (також у його ж статті: Къ исторїи мал. коз. К. Ст. 1897. VI).

спроба козакам. Пізніше голова Державної Ради, В. Кочубей, писав: „Кн. Лобановъ-Ростовскій нанесь ударъ козакамъ въ 1812 году. Онъ совершенно раззорилъ ихъ сформированіємъ большого ополченія безъ всякої помощи со стороны правительства“¹⁾). Так сумно скінчилася ця перша спроба уряду покористуватися войовничою вдачею козаків. Після цієї спроби уряд повернувся до своєї попередньої політики, та переселив у 20-х роках до Чорноморського війська ще 25.000 козаків з Лівобережжя.

Минуло 15 років, і уряд знов згадав про козаків.

Почалося польське повстання і треба було зібрати військові сили, щоб його припинити. Цар Микола запитав 1831 р. малоросійського генерал-губернатора кн. Н. Репніна, чи не можна набрати, як це було 1812 року, кілька козацьких полків. Репнін охоче згодився виконати таке доручення, бо воно відповідало його поглядам на потреби козацтва. Князь Микола Григорович Репнін-Волконський був одним із видатних політичних діячів того часу²⁾). Питоме його прізвище було Волконський. Він мав двох братів — Микиту єгермейстера та Сергія — декабриста; мати їх була з роду Репніних. Але як цей рід згас, цар Олександр I дозволив одному з братів прийняти подвійне прізвище — Репнін-Волконський. Діяльність Миколи Григоровича була дуже складна: він брав участь у війні з Францією (навіть був ранений — під Австерліцом), далі був за російського посла у Вестфалії, а потім в Іспанії, р. 1813—1814 був за віцекороля Саксонії під час окупації її союзним військом, а вкінці коло 20 років (р. 1816—1835) малоросійським генерал-губернатором. З Україною він був зв'язаний дуже тісно. Дружина його, Варвара Олексіївна була онука останнього гетьмана Кирила Розумовського, сам він був родичем гр. Гудовича, якийсь один час був за генерал-губернатора в Києві та якого цар Павло мав замір призначити за гетьмана. Не дивно, що Микола Григорович уважав Україну за свою батьківщину, дуже піклувався її інтересами й тому користувався великою популярністю. Пригадуємо ще, що дочка його Варвара Миклоўвна приятелювала з Шевченком та вела з ним постійне листування. Доручення царя дало Репнінові можливість звернути увагу уряду

¹⁾ К. Ст. 1897. XI. 145.

²⁾ В XII кн. Київської Старини 1897 р. надруковано прекрасний портрет Репніна та докладну біографічну розвідку Н. Стороженка, як додаток до цього портрету.

на скрутне становище козаків. Він дуже охоче взявся за набирання козацького війська для здавлення польського повстання. „Народ сей, — писав він, — сохранившій доселѣ воинственный духъ предковъ своихъ, сохранилъ и древнюю ненависть къ ляхамъ, подъ игомъ коихъ стеналъ край сей болѣе трехъ вѣковъ“. До цього Репнін пропонував полекшити матеріальне становище козаків та зменшити з них податки. Цар згодився, та навіть подарував усі недоплатки й обіцяв після скінчення служби цих полків видати якесь окреме розпорядження про козацьку службу. Наслідком цього було швидке влаштування 8 козацьких кінних полків. Один з молодших співробітників Репніна, І. Сердюков, так описує це ополчення: „Им обѣщано по окончані кампаніи возврат в дома, а поступившим из гражданских чиновников в офицеры переименованіе в военные чины. В такой надеждѣ все закипѣло, и менѣе нежели в мѣсяцъ Полтавская и Черниговская губерніи выставили 8 полков по тысячѣ каждый, а дворяне купили лошадей и сбрую. Казаки шли всѣ охотно; между ними много было таких, которые оставили жен, дѣтей и довольно значительное состояніе. Здѣсь вполне выразился козацкій героизм, и я тогда только повѣрил малороссійской исторіи, в которой борьба Хмельницких, Наливайков и других героев Украйны с поляками мнѣ казалась невѣроятною. Судил я прежде так потому, что в мирной жизни малоросс кажется от волов не мог ступить ни шагу... Но нужно знать этот истинно добрый и смышленный народ в часы невзгоды, в серьезных дѣлах — это львы неукротимые и самые правдивые поборники славы“¹⁾. Не довго протяглася служба цих козаків; через якихось три місяці повстання було приборкане й козаки повернулися додому. Репнін хотів покористуватися цим, щоби здобути для козаків якісь пільги. В своєму донесенні царю він нагадував, у якому важкому стані опинилися козаки після нещасної спроби 1812 року, після якої уряд не здійснив своїх обіцянок. Не вважаючи на те, козаки знову прийшли на допомогу урядові і тепер мають надію, що цар відновить їхню колишню військову організацію. На підставі таких міркувань Репнін представив царю якийсь „проектъ положенія обѣ обращеніи малороссійскихъ казаковъ къ первобытному ихъ воинственному состоянію“. Проект цей здається не зберігся, але в Яготинському архіві збереглася чернетка

¹⁾ Кіевск. Старица 1896, XI, 193—194 (Автобіографическая записка И. И. Сердюкова).

рапорту, при якому Репнін послав його цареві. Н. Стороженко, що користувався рукописами цього архіву, надрукував її у своїй статті¹⁾. Здається проєкт Репніна звертав на себе увагу українського громадянства. Серед творів тодішнього письменника Е. П. Рудиковського є досить довгий вірш „Помин о славній козаччині в Малоросії давно колись бувшої й теперішньої“. Починається цей вірш так:

„Були на світі козаки
Колись... А що вони тепер...
Злиденні стали мужики —
Весь дух козацький в них замер.“

Далі описується зубоження козаків, злидні, піяцтво, лінощі, але проте їхня військова вдача не завмерла. Вірш закінчується побажанням:

„Коли ж, коли ж їм принесе
Щю з неба вісточку Господь,
Що військовий вони народ“²⁾.

Про долю проєкту, що його склав був Репнін, скажемо далі. Що ж до військової служби козаків, то ця справа скінчилася для них дуже погано. Відновлено було рекрутські набори з козаків, хоч з деяким полекшенням — на 15 років, замість звичайних 25. Козакам, що брали участь в ополченні 1831 року, наказано позаписуватися у різні регулярні російські полки. До нас дійшли цікаві подробиці про те, як було виконано цей наказ. Козаки повинні були збиратися до трьох пунктів — Полтави, Лубень і Чернігова. Туди післано до прийому губерніяльних урядовців і офіцерів. До Лубень приїхав сам Репнін. Він поздоровкався з козаками й велів прочитати царський указ, а далі почав обходити козацькі лави й запитувати, куди хто хоче записатися. „Ну, ребята (пише свідок цієї сцени Номис), допитував Репнін, гдѣ-бы вы хотѣли служитъ — в уланах, гусарах, артилеріи — гдѣ?“ — Молчаніє. — „Говорите — гдѣ?“ — Снова молчаніє. — Репнин снова начал идти вдоль фаса и, приблизившись к саженному фланговому, в каптанкѣ и черной смушковой шапкѣ: Ну, ты бы напимѣр, спрашивает, гдѣ-бы ты желал служить? — В козаках хочю служить, Ваше благородіє. Эх ты, говорит Репнин (и при этом мазнул гиганта рукой так, что шапка надвинулась ему на глаза). — В козаках!... Нельзя в козаках!... Господа, поворотился он к наѣхавшим офицерам,

¹⁾ Кіевск. Старина 1897, X, 123.

²⁾ В. Щербина: Изъ семейного архива — К. Ст. 1892, VII, 55—59; або в окремому виаднні ст. 88—92.

выбирайте себѣ!“ Тут почалася ганебна сцена огляду, як оглядають коней на ярмарці. Репнін схвилювався й закричав якимсь скрипучим голосом: „Козаки по мѣстам!“ і сам став ділити козаків по полкам¹⁾.

Здається при цьому не обійшлося без хвилювань серед козаків та без суворого покарання неслухняних. М. Максимович пізніше так розказував про ці події: „Репнин воодушевил козаков. Энтузіазм был чрезвычайный. Козаков довели до Бѣлоруссии, и потом отвели назад и поворотили их всѣх — добровольных — то ополченцев и на собственный счет вооруженных — в солдаты. Стали протестовать, но в отвѣт на это прогнали сквозь строй до смерти“²⁾. Сердюков теж каже: „В Полтавѣ и Черниговѣ вспышка была, но „безпорядки“, как обыкновенно у нас называют, были прекращены оружіем“³⁾. Сам Репнін у листі до Кочубея (що не спочував замірам Репніна), ніби виправдуючись, каже: „Волненіе в Полтавѣ не имѣет никакого значенія; все было успокоено при одном моем появленіи и строгом тонѣ, к которому мои подчиненные не привыкли“⁴⁾.

В 30-х роках знову почалися переселення козаків на Кавказ.

Так смутно скінчилася справа з ополченням 1831 р. Що ж до проекту Репніна, то його передано на розгляд спеціальної комісії, в якій він викликав великі заперечення, переважно з боку того ж Кочубея (голови Державної Ради), упертого централіста. Репнін все ж настоював, що козакам треба дати сталу організацію, щоб захистити їх від великих тягарів та надужити, які вони терплять. Про військову організацію козаків він уже згадував. Наслідком його домагань було затвердження складеного ним „Устава объ управленіи малороссійскими козаками“ (17 січня 1834). Для керування козаками засновано „Главное попечительство о малороссійскихъ козакахъ“ в Полтаві, „Попечительныя конторы“ по повітових містах, волосні правління та стани по селах; для цих установ складено подрібні інструкції.

Таким чином Репніну пощастило дати козацтву якусь сталу організацію, що відрізняла їх від селян не тільки панських,

¹⁾ Сердюковъ: Автобіографическія записки. (К. Ст. 1896, XI, 195—196); М. Номис: Нѣсколько замѣток к автобіографической запискѣ И. И. Сердюкова. (К. Ст. 1897, IV, 158—161).

²⁾ Мысли М. А. Максимовича о Н. Г. Репнинѣ и об ополченіи 1835 (К. Ст. 1898, V, 45—46).

³⁾ Сердюков, ст. 195. ⁴⁾ К. Ст., 1897, XI, 148.

а також і казенних. Але самому Репніну не довелося провадити цю організацію. 1 січня 1835 р. його звільнено з посади мало-російського генерал-губернатора й призначено за члена Державної Ради, а ще через півроку (16 червня 1836) дано йому повну димісію. Претекстом до цього були якісь непорозуміння при будівництві Жіночого Інституту в Полтаві, але справжньою причиною були його близькі зносини з декабристами (він навіть не явився на коронацію царя Миколи, що так жорстоко покарав його брата Сергія Волконського), споріднення з Розумовськими й Гудовичами, та велика популярність на Україні. Номис в одній із своїх статей каже: „Мы еще в дѣтствѣ, живя в центрѣ управления князя Репнина, слышали о происках и клеветѣ нѣкоей партіи на дѣятельность князя. Кто бы мог думать, что этот видный государственный дѣятель... был заподозрѣн и почти обвинен ни болѣе ни менѣе, как, говоря по нинѣшнему, в сепаратизмѣ и украинофильствѣ. И однако это так“¹⁾. По димісії Репнін прожив на Україні ще коло десяти років у дуже сумному стані й помер 7 січня 1845 р. в своєму маєтку Яготині, що належав колись К. Розумовському.

Статут, що його склав для козаків Репнін, здавалося б поклав край військовому ладу лівобережньої козаччини, до якого так підозріло ставився російський уряд. Але серед козаків усе ж зберігався спомин про давні часи, а уряд при нагоді пробував користуватися цими історичними ремінісценціями. Року 1855, під час війни з європейською коаліцією, з цілої Росії скликано ополчення. В Полтаві теж сформовано кілька козацьких полків та послано на вартування до Прибалтійського краю.

Ми не знаємо ніяких подробиць про це вартування. Тільки в „Київській Старині“ є цікава замітка про дві урочисті зустрічі козацьких полків у Курську, коли вони йшли на війну і коли верталися додому. У цій замітці наведено дві досить вдало складені пісні тих козаків. В одній пісні козак з сумом покидає свою батьківщину та висловлює побажання:

„Щоб козацька добра сила
В тобі процвітала;
Щоб до віку не змарніла
Козацькая слава;
Щоб тебе, мамо, кохали
Свої й чужі люди,

¹⁾ Ст. Фонъ Носъ: Письмо кн. Н. В. (sic) Репнина къ императору Николаю Павловичу (К. Ст. 1882, XII, 561—562, з поясненнями Носа).

І кобзарі щоб співали
Про все, що ще буде!..“

В другій пісні козак у бадьорому тоні висловлює побажання:

„Щоб козацька слава
Знову встала з домовини,
Де так довго спала...“¹⁾

Року 1863, під час нового польського повстання знову скликано на Україні ополчення. Здається, це було вже не козацьке ополчення, а збиралося воно з загального складу населення. Ніяких звісток про це ополчення в літературі я не знайшов. Може до цього ополчення відноситься відзив М. Максимовича в розмові його з Н. Гіляровим-Платоновим (відомий московський публіцист слов'янофільського напрямку): „Ну, а как послѣднее ополченіе? спрашивал я. Ну, что, ничего й спрашивать, говорит он. Тут просто из крестьян брали, да и то каких старались отдавать — самых дрянных пьянчуг“²⁾.

Так зникла колишня військова організація козаччини на Лівобережжі. Не вважаючи на зазначені спроби її відновлення (1812, 1831 і 1863 рр.), можна сказати, що її скасовано ще за Румянцева. Скасування гетьманства, поділення України замість полків на намісництва, заведення рекрутських наборів з козаків, а до того ще незначна, розмірно, кількість козаків супроти загалу сільського населення краю³⁾ — усі ці обставини мали за наслідок повернення козаків у мирне хліборобське населення. Козаки Лівобережжя не одержали такої військової організації, яку мали до недавніх часів козаки, що жили на пограниччі — Чорноморські, Кубанські, Азовські (нащадки запорожців та виселенці з Лівобережжя); вони обернулися ніби то в селян. Але становище козаків було значно краще, ніж становище селян. Вони ніколи не були закріпачені, а були якимсь окремим станом населення; їх права були стверджені окремим статутом. Найважливішим правом козаків, що відрізняло їх навіть від селян державних, було те, що вони зберігали з давніх часів повне право власности на землю; це ставило їх навіть у рівень з дворянами. Козаки користувалися таким виключним становищем аж до останніх часів.

¹⁾ А. Танков: Из недавней истории малорусского казачества. (К. Ст. 1898, ст. 46—51).

²⁾ Киевская Старина 1898, V, 46.

³⁾ Репнін налічив козаків приблизно пів мільйона. Кількість населення Чернігівської та Полтавської губернії, правда, трохи пізніше, виносила більш як 5 мільйонів.

ОБРАЗКИ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНИЦТВА В ГАЛИЧИНІ В XVIII і XIX СТ.

Написав АМВРОЗІЙ АНДРОХОВИЧ (Сокаль).

1. БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ І УЧНІВ.

В тім часі, коли австрійське правління перемінювало в Галичині поезуїтські й попіярські гімназії на чисто державні, або касувало їх, всевладно панувало вже Йосифінське освічення. Приклонники освічення, австрійські урядники, обійшлися з бібліотеками монастирських гімназій просто по варварськи. Всі твори, противні кличам освічення, чи германізаційним плямам, понищено, попродано й хіба в найліпшім разі стягнуто до університетської бібліотеки у Львові. На великі просьби гімназійних префектів виїмково оставляло правління до вжитку гімназій тільки латинських клясиків¹⁾. Для академічної гімназії вратував трохи книжок з поезуїтської бібліотеки префект Гнат Мільбахер²⁾. Скасувало австрійське правління бібліотеки монастирських гімназій, але не подбало про заснування нових при державних гімназіях, хочби вже навіть у дусі освічення. Зі смертю Йосифа II проти „освічення“ пішла повна реакція. Для бібліотек при гімназіях не принесла ця зміна ніякого поліпшення. „Освічення“ знищило давні твори, а реакція й давніх творів не давала й нових не допускала. Від 1790 до 1843, а властиво до 1848 р. австрійські правлячі круги просто тремтіли перед усякою новою книжкою, щоби через неї не діставалися західньо-європейські свободолюбні кличі між населення, передусім між молодь. Правда, в 90-их роках 18-го століття ширило правління між молоддю спеціально спрепаровані проти кличів освічення брошури під замітним заголовком: „Розвідка проти мудрагельства й всезнайства“ й „Розвідка проти шкідливих наслідків французької революції“, але на тій спробі й скінчилося, бо „Sparsystem“ не

¹⁾ F. Świstun: Kronika gimnazyum rzeszowskiego. Звідомлення 1885/6, ст. 25—26.

²⁾ Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Elenchus 1789, ч. 4.292.

дозволяв навіть на такі видатки. Замість цього вибрало австрійське правління зовсім некоштовну дорогу, а саме не допускало між молодь ніяких книжок при помочі що раз гострішої цензури й нагляду з боку Губернії, дирекції поліції, гімназійних директорів, префектів і вчителів. Шкільні підручники, особливо хрестоматії, котрих учителі повинні були точно придержуватися під грозою суворой відповідальности, мали бути одинокою лектурою для учнів і для вчителів! Учителі мав лише част підручника чи хрестоматії взяти в школі, а прочі уступи, пропущені в школі, мали служити на приватну лектуру й, на думку правління, заспокоювати цікавість молоді до книжки взагалі! Тому, що правління не давало грошей на бібліотеки при гімназіях, могли вони повставати тільки дорогою добровільних дарів від префектів і вчителів, або приватних людей, прихильників школи. На помножування бібліотеки дорогою жертволюбности правління годилося радо й не щадило похвал жертводавцям¹⁾. Тим часом у тайних реляціях префект мусів що року подавати в останній рубриці при кожнім учителі, в котрих предметах він відзначається й чи старається про поглиблення свого знання. Таким чином правління, не справляючи само книжок до шкільних бібліотек, звало на вчителів обов'язок, самим за власні гроші купувати нераз навіть дорогі потрібні твори!

Ще поки існували клясові вчителі, могла така аномалія від біди уходити. Одначе з хвилею введення фахових учителів (в Галичині 1811—1819 рр.) мусіло правління подумати про гімназійні шкільні бібліотеки, щоби фахові вчителі могли поглиблювати своє знання, а попри те, щоби й здібніші учні мали з чого заспокоювати свою жадобу знання. В тім разі потреба показала ся сильнішою від ощадности. З початком шк. року 1810/11 купило правління для академічної гімназії природничі й фізикальні прилади і збірку помічних фахових книжок²⁾. Був отже вже зав'язок бібліотеки. У 1816 р. правління рішилося навіть завести по гімназіях справжні бібліотеки й визначити щорічно відповідні фонди на те. Але зарівно, як і кожний майже вчинок австрійського правління, так і цей був половинний. Придв. декрет з 21 IV 1816 р. завів окремі бібліотеки, але тільки по провінціяльних гімназіях, де не було університетської, колегіатської чи монастирської бібліотеки. „Щоби можна заснувати й помножувати доцільно бібліотеку для тих гімназій, що не на-

¹⁾ Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Elenchus 1789, ч. 4.140.

²⁾ Gazeta Lwowska 1811, ч. 9.

ходяться при університетській, колегіятській чи монастирській бібліотеці“, говорив згаданий декрет, „визначається з наукового фонду для кожної такої гімназії протягом 6-и літ по 200 fl. rh., а опісля по 50 fl. rh. річно“¹⁾). Таким чином академічна гімназія, а вкоротці разом з нею й II львівська гімназія найшлися поза скобками й тої дрібної спроможности дійти колись до своєї доцільної бібліотеки. В додатку втратила академічна гімназія й збірку помічних книжок до реальних предметів, справлену з початком шк. року 1810/11, бо з хвилею введення наново класових учителів і усунення фізики й історії природи, мусіла академічна гімназія й II гімназія відступити ті книжки й всі прилади реальній школі²⁾). Обидві львівські гімназії, називані все „взірцевими школами“, а академічна гімназія, називана „*alma mater gymnasiorum*“, опинилися від шк. року 1818/19 без бібліотеки в тім самім часі, як кожна гімназія на провінції діставала що року досить значну підмогу на бібліотеку! Такий стан тривав до 1843 р. Правда, мали обі гімназії у Львові користуватися університетською бібліотекою, але університетська бібліотека, неустатковувана як слід свіжими творами, не відповідала потребам професорів і слухачів богословського, філософічного, правничого й ветеринарського відділів, не то, щоби могла заспокоїти потреби гімназійних учителів і учнів. Тяжко було з неї користати вчителям обох гімназій, а майже недоступною була вона для гімназистів; а в тім, не мала університетська бібліотека підхожих і цікавих для гімназійної молоді творів. Жалілися без упину на таке упослідження академічної гімназії вчительський збір, префект і краєвий гімн. директор, але ощадне австрійське правління оставало на всі їх домагання глухе й все їх відсилало до університетської бібліотеки. Аж у 1843 р. вдалося краєвому гімн. директорові виклопотати в правління підмогу на справлення конечних помічних навчальних творів. Придворна комісія 15 XII 1843 р., ч. 1054 признала обом гімназіям у Львові одноразово 356 fl. rh. 03 kr. на справлення „кількох навчальних помічних творів, „бо там крім кількох мап і гльобу досі нема ніяких бібліотек“³⁾). Скандальний стан бібліотеки при академічній гімназії згаданими словами

1) *Gymn. Codex*, IV. вид., Відень 1829, ст. 25.

2) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Звідомлення краєв. гімн. дир. 30 X 1818, ч. 50 і з д. 10 X 1823, ч. 54.

3) *Ibidem.*: Звідомлення краєв. дир. гімн. з шк. року 1842/3. Підчеркнення мое.

відмітила сама Придворна комісія! Префект академічної гімназії предложив спис замовлених книжок до одобрення ревізійному урядові книжок (Bücherrevisionsamt), себто цензурі й краєвому гімн. директорові й купив 57 книжок, 2 гльоби і 26 мап. На тім і стало. До 1848 р. бібліотека першої на цілу Галичину гімназії виносила всього 57 книжок!

Просто ганебне уполіщення акад. гімназії під цим оглядом зілюструє нам найліпше такий факт: Губернія 14 IV 1844, ч. 14.882 розпорядила, що всі гімназії на провінції мають даром одержувати по 1 примірнику „Oesterreichische Blätter für Kunst und Litteratur“, і справді вони той журнал діставали. Не відносився цей розпорядок до обох львівських гімназій, бо вони були приділені до університетської бібліотеки й звідти мали згаданий журнал одержувати. Як їх під цим оглядом обслуговувала університетська бібліотека, видно з просьби, а радше скарги краєвого гімн. директора, А. Баранецького з дня 5 XI 1844 р. Він просив Губернію, аби по однім примірнику журналу прислала також до обох гімназій у Львові, „бо вони прилучені до університету, що складається з 3-ох відділів і з ветеринарського відділу з дуже великим числом професорів і через те від 14 IV 1844 р. ані він, ані ніхто з учителів обох гімназій на очі не бачив того журналу“¹⁾. Чи прихилилася Губернія до його просьби, чи знову відіслала до університетської бібліотеки, не знаємо. Правління було далі глухе на всякі домагання й тому в акад. гімназії в шк. році 1845/6 „не справлено ніяких навчальних засобів“. У шк. році 1846/7 писав краєвий гімн. директор: „академічна гімназія не дістає ніякого павшалою й тому нічого не справлено“²⁾. Так само було й у шк. році 1847/8. Тим часом, немов на глум, діставала акад. гімназія, хоча й не мала бібліотеки у властивім цього слова розумінні, нарівні з іншими гімназіями розпорядки від правління в справі бібліотеки. В 1824 р. дала Губернія вчительським зборам вказівку, як усувати лихо, спричинюване приватними вичачальними книжок (Leihbibliotheken), а для заощадження видатків на справлявання нових книжок веліла продати чужомовні й непотрібні книжки з гімназійних бібліотек і за придбані гроші купити потрібні твори³⁾.

1) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Звідомлення краєв. дир. гімназ. 5 XI 1844, ч. 511.

2) Ibidem. Звідомл. кр. гімн. дир. 21 XII 1846, ч. 534; Звід. зішк. р. 1846/7.

3) Ibidem, Губернія 4 VIII 1842, ч. 44.788; звідомлення кр. гімн. дир. 1 X 1834, ч. 385.

Місцеві директори, себто старости на провінції й краєвий гімн. директор (усе канонік латинської капітули!), а для акад. гімназії краєвий гімн. директор і цензура наглядали над бібліотеками й давали дозвіл на купно нових книжок до бібліотек. Але й їм правління недовіряло! Й тому Придворна комісія 27 II 1828, ч. 1540 піддала шкільні бібліотеки ще під нагляд ординаріятів. Ординаріяти мали переглянути гімназійні бібліотеки через своїх відпоручників, „сумніві книжки взяти в переховання, себто сконфіскувати й списати запас книжок“¹⁾. Принайменше з бібліотеками обох львівських гімназій мали ординаріяти спокій, бо там не було що переглядати! Щойно в 1841 р. видала Придворна комісія інструкцію, як вести й зберігати гімназійну бібліотеку. Префект мав зладити точний каталог: подати титул, автора, час і місце видання, формат і оправу книжки й на творі прибити печатку. Бібліотеку обов'язаний був префект усе в ладі удержувати й бодай раз у році очистити книжки з пороху й не тримати чужих творів усуміш з гімназійними. При випозичуванні книжок молоді треба вважати, чи книжка відповідна; записувати точно, кому й коли випозичується; випозичати найбільше на 3 місяці. Спис книжок, котрі префект хоче купити, має предложити до одобрення на провінції місцевому старості, той краєвому гімн. директорові, той Губернії, а Губернія цензурі і щойно по їх одобренню може купити. Префекти обох львівських гімназій предкладали просто краєвому директорові гімн., а той далі. З визначеної на бібліотеку дотації мав префект складати що року точний рахунок. Місцевий директор на провінції, себто староста, а у Львові краєвий гімн. директор мав перевести що 3 роки ревізію книжок по гімназійних бібліотеках, а крім цього на провінції краєвий гімн. директор при кожній візитації. При переміні в особі префекта має відбутися правильна передача й перейняття бібліотеки²⁾.

Не находячи для себе займавої духової поживи, в бібліотеках академічної й II-ої гімназії з браку книжок у них, випозичали собі цікавіші й здібніші учні книжки в бібліотеці Ставропигійського Інституту, в приходській бібліотеці того ж Інституту, в університетській бібліотеці, згодом в Оссолінеум, а го-

¹⁾ Ibidem: Звідомлення префекта ак. гімн. з д. 20 IX 1828, ч. 447.

²⁾ Ibidem: Гімн. акти 8 В: Придв. комісія 8 V 1841, ч. 2658/672.

ловно по приватних випозичальнях¹⁾. Австрійське правління з ощадности, хоч виховання молоді мало під своєю управою, само випускало з своїх рук дуже важний засіб — шкільну бібліотеку, при допомозі котрого могло було нагинати молоді уми на свій лад через цікаву лектуру, спрепаровану у своїм дусі. Голод на книжку в молоді хотіло австрійське правління вбивати всякими заборонами й обмеженнями. Але, звісна річ, живої душі не закуєш у рамці сухого параграфу! Само отже правління через свої заборони, через брак пригожої бібліотеки спричинювало, що незаспокоєний школою голод на книжку робив львівську гімназійну молодь дуже податною на всяку революційну, а в суті речі польську пропаганду.

2. НАСАДЖУВАННЯ „ОСВІЧЕННЯ“ ЗА ЙОСИФА II-ГО В ГІМНАЗІЯХ. БОРОТЬБА З „ОСВІЧЕННЯМ“ І „ПЕРЕВОРОТОВИМИ КЛИЧАМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ“ ПО ЙОГО СМЕРТІ.

Йосиф II і його помічники всіми способами насаджували „освічення“ (Aufklärung). При переміні галицьких гімназій в 1784 році на чисто державні пересівали помічники Йосифа всіх учителів крізь сито „освічення“ і відсували всіх, що не підходили під це мірило. В 1786 р. побоюючися, що мимо їх дослідів могли дістатися на вчителів до гімназій прихильники давніх поглядів, приказала Придворна комісія 20 VI 1786 р. Губернії, щоби щодо кожного вчителя розслідила, „чи він є освічений і тверезо думаючий чоловік, чи навпаки, прихильник старої, навчальної методи, слабый твердолобий чоловік; чи і в якій мірі знає навчальні предмети й навчальну методи; чи має дидактичний хист, охоту до культури й наук і чи знає німецьку мову“²⁾. І справді, Губернія й префект акад. гімназії Мільбахер придержувалися тої вказівки, провіряючи кандидатів до гімназійних посад. Тим часом наслідник Йосифа II, Леопольд II, а передусім Франц I старалися всіми способами саме усувати наслідки Йосифінізму. А спонукував їх до того страх, щоби кличі французької революції не поширювалися і в Австрії і не викликали подібного

¹⁾ Моя розвідка: О. І. Горбачевський ст. 93. Архів Намісн.: Гімн. акти 8 В: Губернія 4 VIII 1824, ч. 44768; звітномлення кр. гімн. директора 1 X 1824, ч. 385.

²⁾ Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Придв. комісія 20 VI 1786, ч. 1017. Підчеркнення мое.

перевороту. Правлячі круги намагалися всякими способами боротися проти нових кличів. Заборонювано ширити книжки з новою тенденцією¹⁾ і заохочувано письменників, урядників і вчителів писати й видавати твори й брошури проти „освічення“ й проти кличів французької революції та в обороні існуючого суспільного, релігійного й державного ладу. Дня 21 IV 1794 р. поручила Губернія всім гімназійним учителям написати працю на премію „про мудрагельство й всезнайство“ (Preisfragen wegen Klügeln und Besserwissen) і предложити Консессові, а той Губернії, щоби найліпшій праці признати грошову нагороду в висоті трьох дукатів. Кожний учитель був обов'язаний зладити працю, вкотрій у виді повістки або розвідки мав виложити учням, „що в кожному званні можна мати у людей пошану й що багато треба вчитися, аби в світі дійти до вищого щастя, ніж його мали наші батьки, і що ніколи не можна за багато вміти, або вважати себе за мудрішого від других людей, бо є мудріші від нас“. В 1793 р. оповіщено конкурс на написання популярної розвідки: „Über die üblen Folgen der französischen Revolution“. Префекти всіх гімназій дістали рішучий приказ виєкзеквувати від підлеглих учителів виробу на завдані теми²⁾. В 1791 р. цензуру загострено, читальні й випозичальні книжок піддано під пильний нагляд поліції, настоятелям поручено надсилати тайні кваліфікації підлеглих. Гостро заборонено тайні товариства, масонські льожі замикано³⁾. Що року Придворна комісія накликувала вчителів, аби берегли молодь перед від'ємним впливом революційних ідеалів, щоби пильно пособляли релігійному й моральному вихованню молоді⁴⁾. Очевидно, доки стояли на чолі навчальних заведень і яко вчителі впливали на молодь приклониики Йосифінізму, вислід з таких накликувань був слабкий. В 1801 р. мусіли всі урядники й учителі підписати реверс, що не належать до ніяких тайних товариств. В 1805 р. доносила Губернія, що цісар із великим невдоволенням довідався, „що багато урядників занедбує з каридостойного ложного лібералізму приписи

1) Ibidem: Губернія 20 VII 1790.

2) Арх. льв. університету: Proth. Consess. 1792, ч. 610, 877; St. Tomaszewski: Pogląd na rozwój gimnazjum brzeżańskiego. Звідомлення з р. 1906, II ч., ст. 81; F. Świstun: Kronika gimnazjum rzeszowskiego. Звідомлення з р. 1885/6, ст. 30, 32.

3) L. Finkel: Historia uniwersytetu lwowskiego I, Lwów 1894, ст. 151.

4) Арх. льв. унів.: Proth. Consess. 1795, ч. 141, 1796, ч. 1031.

нашої святої релігії, не ходить зовсім на богослуження або вважає костели за світські дома забави. Наказується всім... виповняти точно релігійні обов'язки й не давати через їх легковаження притоки до згіршення¹⁾). В Придворній канцелярії, у шкільнім відділі, де за Йосифа II безупинним кличем було „освічення“ (Aufklärung), від його смерти зачало появлятися викликане передусім подіями й страхіттями французької революції, інше слово, „Aufklärungsdünkel“, під котрим розуміли спершу тільки від'ємні сторони доби „освічення“, а потім по волі кожне змагання до ширшої освіти²⁾).

3. ПРИВАТНІ ЛЕКЦІЇ ГІМНАЗІЙНИХ УЧИТЕЛІВ.

(Correpetitiones, Nachstunden 1774—1852).

Важним джерелом доходів для гімназійних учителів були крім держання учнів на станції — корепетиції (Nachstunden), себто приватні лекції, уділювані у шкільнім будинку по шкільних годинах. Спершу заплата за них не була управильнена і це давало притоку до надужить, недалеких від хабарництва. Якщо спори викликали згіршення, за кару забороняла Губернія на якийсь час цей спосіб зарібку, „щоби по змозі запобігати надужиттям“, але згодом на просьбу вчителів дозволяла знову з тим обмеженням, що вчитель міг уділяти приватні лекції тільки за попереднім зголошенням і дозволом префекта³⁾). А в тім, сам уряд толерував корепетиції і йшов під тим оглядом на руку гімназійним учителям, обмежуючи до 1832 р. що раз більше свободу приватного навчання. В 1832 р. знесла, правда, Придворна комісія в засаді корепетиції гімназійних учителів, але поодиноким заведенням, а передусім тим, що були в глухій провінції, давало правління й далі дозвіл на приватні лекції. Їх тільки дуже докладно унормовано для обмеження всяких надужить, напр. учитель міг учити тільки 10 учнів нараз, лекції могли відбуватися тільки 4 рази на тиждень, гонорар місячно від одного учня міг виносити найвище 2 fl. rh. і т. д.⁴⁾ В 1835 р.

¹⁾ L. Finkel: Op. cit. I, ст. 158.

²⁾ Ibidem, ст. 149.

³⁾ St. Tomaszewski: Pogląd na rozwój gimnazjum brzeżańskiego. Звідомлення з 1906 р., ч. II, ст. 82; Архів львів. університету: Proth. Consess. 1795, ч. 5; Губернія 13 XII 1794, ч. 32.461.

⁴⁾ St. Tomaszewski: Op. cit., II, ст. 82; Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Звідомлення краевого директора гімназ. з шк. року 1834/5; Губернія 18 VI 1832, ч. 34.433.

пригадувала Губернія, що гімназійним учителям невільно уділяти приватних лекцій у себе дома, а тільки в шкільнім будинку; в противнім разі мав префект потягати винуватців до відповідальности ¹⁾. В академічній гімназії існували корепетиції до 1832 р. Придворний декрет, що їх касував, примінено передусім до академічної гімназії, бо у Львові було досить іспитованих приватних учителів, а втім, усякі надужиття тут скоро доходили до відома загалу, а тим самим і до Губернії. Знаємо напевно, що не було корепетицій до 1844 р., бо в 1843 р. учитель гуманіорів при II-ій гімназії, В. Гофман, просячи за додаток до платні, мотивував просьбу тим, що у Львові життя дорожче, ніж на провінції, а таке важне джерело доходів, як корепетиції, заборонене²⁾. В 1844 р. знову дозволило правління на корепетиції у Львові й вони існували тут до 1850, зглядно 1852 р.³⁾

4. ПРИВАТНІ (ДОМАШНІ) ВЧИТЕЛІ (1784—1856).

(Privatlehrer, Hauslehrer, Privatinformator, Privatcorrepetitor, befugter Privatlehrer, Hofmeister, Instructor).

В буденнім житті називано їх гувернерами, директорами, інструкторами. З приватними іспитами тісно в'язалася інституція домашніх учителів. Австрійське правління, перемінюючи в 1784 р. галицькі гімназії на чисто державні, мало на оці виключно науку й пильно наглядало, щоби через школу не поширилися між молоддю згубні для устрою й задушевних плянів держави ідеї, натомість поминуло одну сторону шкільництва, на котру давні манастирські школи звертали більше уваги, а саме виховну. Давні конвікти й бурси австрійське правління покасувало, щоби зовсім усунути монастирі, яко ворожі кличам „освічення“, від впливу на виховання молоді. Отже державні гімназії замінилися на заведення, в котрих тільки задавано, пояснювано й відпитувано лекції, а журбу про позашкільне поведіння й виховання оставлено родинному домові⁴⁾. Через те з заведенням чисто державних гімназій заможніші батьки (передусім шляхта), що дбали за моральне поведіння й виховання синів, воліли домашню науку

¹⁾ Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Звідомлення краєв. директора гімн. з шк. року 1834/5; Губернія 24 VII 1835, ч. 30.514.

²⁾ Ibidem: Просьба Гофмана з 1843 р.

³⁾ Tomaszewski: Op. cit. II, ст. 82; Е. Харкевич: Хроніка львівської академічної гімназії. Звідомлення з 1900/1.

⁴⁾ Świstun: Kronika gimnazjum rzeszowskiego. Звідомлення дирекції гімназії з р. 1885/6, ст. 39.

для своїх дітей під своїм оком. Таким робом повсталася інституція приватистів, приватних іспитів і приватних учителів. Однак для правління не могло бути байдужою річчю, хто займався приватним навчанням і впливав на молодь. Тому піддало воно й приватну науку під свій пильний нагляд і контролю й видало різні, подрібні навіть постанови, що очеркували й обмежували точно цю установу. Правління взагалі відносилось неприхильно до приватної науки й тому видавало переважно обмежуючі розпорядки. Щойно від сорокових років 19-го ст. поволі дозволяло й на деякі полегші. Приватні вчителі за австрійської влади різнилися зовсім від гувернерів у давній Польщі. Давніше за Польщі додавали батьки синам, виховуваним у конвіктах, гувернерів, аби товаришили їм у дорозі й поза домом та доповняли їх освіту й огладу. Нові приватні вчителі вчили й виховували молодь дома зовсім по державній системі і їх учні складали приватно іспити в державних заведеннях.

Же в 1784 р. приказала Придворна комісія, „що лише ті можуть бути приватними вчителями, які присвоїли собі методу нормальних шкіл“¹⁾. В 1788 р. повторила Придворна комісія попереднє обмеження й видала приписи, як переводити іспит з кандидатами на приватних учителів²⁾. Кандидат на приватного вчителя до 1827 р. мав виказатися, що скінчив гімназію й що під політичним і моральним оглядом бездоганний. У 1792 р. загрозило правління неіспитованим приватним учителям за приватне навчання в'язницею! Внаслідок цісарського розпорядку з 6 X 1796 р. всі приватні вчителі мусіли піддатися строгому іспитові перед учительськими зборами гімназій. Придв. декрет з д. 28 VII 1818 р. знову постановляв: „Тому, що державі не може бути байдуже, хто по приватних домах сповняє обов'язки вчителя, гувернера, інструктора або корепетитора, тому на будуче не вільно нікого приймати в цім характері без попереднього відомого й дозволу префекта гімназії, бо в противному разі хлопця, котрого вчив неіспитований приватний учитель або корепетитор, не допустить до іспиту в державнім заведенню“. Декрет з 28 VII 1818 р. був доповненням до придворного декрету з д. 23 IV 1813 р., котрим Придворна комісія приказувала, щоби префект гімназії доти не вписував приватиста до листи приватистів, доки той не дасть доказу, що його дома

¹⁾ Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Index 1784.

²⁾ Ibidem: Index 1788.

вчить іспитований приватний учитель¹). Ще дальші обмеження наступили в 1827 р. Придворна комісія 23 IV 1827 р. порішила, що кандидат на приватного вчителя до граматикальних клас мусить виказатися скінченням філософії, а до гуманістичних клас ще іспитом з всесвітньої й австрійської історії, класичної літератури, грецької філології, естетики й педагогіки. Патент на приватного вчителя має вагу лишень на 6 літ; по 6 літах треба наново старатися за нього. При тім Придворна комісія заборонила видавати патенти на приватних учителів „занятим у державній, чи приватній службі і в адвокатурі, бо їх заняття спиняло б їх у належнім сповнюванню вчительських обов'язків“²). До 1828 р. міг приватиста з релігії приготовляти кожний священик, та в цім році рішила Губернія, що тільки ті священики можуть учити приватно релігії, котрим признає це право ординаріят і виставить на це свідоцтво³). Всі ці обмеження мали на цілі контролю, щоби тільки певні для держави люди займалися приватним навчанням. Навіть емеритованим гімназійним учителям правління не довіряло; якщо котрий із них хотів учити приватно, мусів просити дозволу. Прим. у 1798 р. просив такого дозволу емеритований учитель акад. гімназії о. Фридрих Граве⁴). Тільки для духовенства, яко певнішого, льояльнішого елементу, було правління ласкавіше. І так у 1802 р. дозволив цісар відручним письмом з 2 IV усім душпастирям і монастирям учити приватно хлопців, але тільки з граматикальних клас, одначе під тою умовою, що хлопці перед тим скінчать нормальну школу. Невільно їм було натомість підготовляти хлопців з гуманістичних клас. Щойно в 1841 р. обмежило правління дещо цей привілей духовенства. Придворна комісія д. 4 III 1841 р., ч. 15.319 признала, правда, знову право „сільським парохам уділяти приватно науку в граматикальних класах поодиноким убогим талановитим хлопцям зі своєї парохії“, але вони мусіли просити дозволу через ординаріят і могли вчити лише тоді, як єпископ виставив їм свідоцтво, що надаються до приватного навчання. Хлопці, підготовлювані своїми парохами, мусіли з кін-

¹) Tomaszewski: Pogląd na rozwój gimnazyum brzeżańskiego. Cz. II. Звідомлення з 1906 р., ст. 82; Бібліотека львів. університету: відділ рукописів ч. 663.

²) Gazeta Lwowska 1827, ч. 86; Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Звідомлення префекта акад. гімназії 30 IX 1828, ч. 447; Губернія 29 II 1828, ч. 13.524; Придв. комісія 2 VIII 1828, ч. 3.993.

³) Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В.: Губернія 17 III 1828.

⁴) Архів львів. універс.: Proth. Consess. 1798, ч. 973.

цем шк. півроку зголошуватися до приватного іспиту й були вільні від оплати чесного¹⁾. В 1842 р. поширено це право на сотрудників і завідателів²⁾, а в 1844 р. і на урядників, якщо будуть придержуватися приписів виданих що до цього³⁾.

Обмежуючи право приватного навчання, мало правління також на оці й інтерес гімназійних учителів. Ходило про те, щоби приватне навчання не підтинало важного джерела доходів гімназійних учителів — корепетицій. З введенням нового організаційного пляну 1856 р. впала й інституція приватних учителів у такому виді, як її ось тут зображено.

Хто хотів зайнятися приватним навчанням, вносив просьбу через гімназійний директоріят до Губернії про дозвіл, долучав свідоцтво про скінчення гімназії, а від 1827 р. про скінчення філософії, а як хотів дістати патент на приватного вчителя до гуманістичних кляс, предкладав ще свідоцтва, що зложив іспит з надобов'язкових предметів. Дирекція поліції видавала свій осуд про політичні, моральні й релігійні засади петента і щойно тоді одержував він дозвіл на іспит. Кандидат зголошувався в означенім речинці у визначеній йому гімназії й здавав іспит перед учительським збором. Іспит був зовсім подібний до конкурсового іспиту на гімназійні посади, тільки ставляно при нім менші вимоги. Складався з письменної части під клявзурою і з усного викладу перед цілим учительським збором. Здавали звичайно іспит наперед до граматикальних кляс, а потім до гуманістичних, але можна було здавати й відразу до обох кляс. Теми укладав звичайно префект гімназії. У II гімназії десь перед 1848 р. мали кандидати на приватних учителів до граматикальних кляс при клявзурі опрацювати в латинській мові тему: „Що то є *surina*? Коли і як їх уживається? Навести відповідні приміри.“ Д. 22 III 1849 р. в II гімназії кандидатам до грам. кляс подано на клявзуру опрацювати отсі теми в латинській мові: „1. Коли вживається в латинській мові *coniunctiv*-у? Переложити на німецьку мову виїмок із Ціцерона: *Parricidii suspicio* з Хрестоматії ч. I, ст. 176. 3. Уложити німецьку задачу для

¹⁾ Gestionsprotocoll гр.-к. парохії в Горохолині 1841. Губ. 18 VI 1813, ч. 41.199. Архів Намісн.: Гімназ. акти 8 В.: Звідомлення краєв. гімн. директора з р. 1840/1; Губернія 20 III 1841, ч. 15.319.

²⁾ Архів. Намісн.: Гімн. акти 8 В.: Звідом. кр. дир. гімн. 28 X 1842; Губер. 7 IV 1842, ч. 14.333.

³⁾ Арх. Нам.: Гімн. акти 8 В.: Звідомлення кр. дир. гімн. 5 XI 1844, ч. 511; Губернія 25 VI 1844, ч. 16.761.

учнів IV кл. грам. і через засіб слів двічі іншим способом переложити на латинську мову. 4. Переложити з грецької мови на латинську оповідання з Плутарха: Честолюбність молодого Олександра ст. 39 грецької хрестоматії т. I і пояснити трудніші вислови. Тему до усного викладу може кандидат вибрати собі сам.“¹⁾

По клявзуровій письменній часті іспиту в означенім дні, звичайно пополудні, діставав кандидат або сам собі вибирав тему до усного викладу й по $\frac{1}{2}$ годинній застанові виголошував виклад перед цілим учительським збором. Опісля вчительський збір, оцінивши його письменну працю й усний виклад, або відмовляв, або признавав йому здібність приватного вчителя. Свідоцтво здібности виставляв префект гімназії й сам підписував. Згодом треба було ще підпису краєвого гімн. директора. Від 1827 р. виразно зазначувано в свідоцтві, що воно важне тільки на 6 літ від дати виставлення. Приватним учителям, що далися пізнати з доброї методи й знання, часом продовжувано свідоцтво на дальших 6 літ без іспиту.

До 1827 р. приватним навчанням займалися укінчені гімназисти, сини вбогих батьків, що корепетиціями заробляли на прожиток, аби продовжати студії, а по 1827 р. укінчені філософи в тій самій цілі, правники й богослови, що своїм коштом кінчили студії²⁾. Приватним навчанням займалися далі семінаристи-богослови, що ще мусіли ждати на свячення, бо не мали приписаного віку³⁾. Передусім одначе займалися приватним навчанням кандидати на гімн. посади. Набували вони цим способом педагогічної й дидактичної практики й при обсаді посад саме через це мали першенство перед іншими. Деякі з них нераз і кільканадцять літ ждали на гімназ. посаду. В тих часах майже кожний гімназійний учитель перед своїм іменуванням учив приватно кілька чи кільканадцять літ. Інституція приватних учителів заступала тоді теперішні педагогічні університетські семінарі. Як порівняємо тодішніх вступаючих у службу гімназійних учителів з теперішніми початкуючими гімназ. учителями, то тодішні стояли вище від теперішніх під дидактично-педагогічним оглядом, бо мали вже багатий досвід, набутий практикою, але зате стояли нижче під оглядом знання. Приватним

¹⁾ Арх. Намісн.: Гімн. акти 8 В і Архів II гімн. німецької у Львові.

²⁾ Архів львівс. гр.-к. дух. семін. 1805.

³⁾ Ibidem 1806.

навчанням займалися також священники, а згодом і урядники, щоби тим чином поліпшити собі децю доходи¹⁾.

5. АДЬЮНКТИ.

(1811—1856).

Під адьюнктами треба розуміти аплікантів, що існували по львівських гімназіях до 1918 р. Придворна комісія 27 IX 1811 р., ч. 1654 завела при ліцеальній (sc. академічній) гімназії у Львові 2 адьюнктів з платнею 300 fl. rh. в тій цілі, що „мають вони вишколюватися на будучих учителів і тому будуть учитися методики, а також вправлятися в різних науках, потрібних для гімназій, особливо в латинській і грецькій мові“²⁾. Звичайно учительський збір академічної гімназії з префектом вибирав наперед з-поміж кандидатів на ту посаду 3 і предкладав їх до 1817 р. директорові акад. гімназії, а по 1817 р. краєвому гімназ. директорові, тому, що по думці згаданого декрету Придв. комісії „іменування адьюнктів належало виключно до гімназ. директора“. Він вибирав з-поміж предложених 3 кандидатів одного і його іменував, а до Губернії належало лише потвердити його й визначити платню. Так само до краєвого гімназ. директора належало й усування адьюнктів. Рідко коли іменував краєвий гімназ. директор адьюнктів на власну руку, не запитуючи збору акад. гімназії. Кандидат на адьюнкта мусів мати укінчену філософію, педагогіку й надобов'язкові філософічні предмети. Однак в практиці було того звичайно за мало, а треба було ще датися пізнати з педагогічного й дидактичного хисту учительському зборові акад. гімназії, чи краєвому гімназ. директорові. Томуто збір акад. гімназії чи краєвий гімназ. директор вибирали кандидатів на адьюнктів з-поміж приватних учителів, котрі вже далися пізнати з доброї методи навчання, чи з дуже добрих успіхів своїх учнів приватистів, або з-поміж суплентів, чи навіть із кандидатів, що вже добре зложили конкурсовий іспит, але не дістали ще посади. Адьюнктура тривала 2 роки; тільки, якщо адьюнкт підготовлявся на учителя гуманіорів, могла Губернія на внесення краєвого гімназ. директора продовжити йому адьюнктуру ще на 2 роки. Вишколювалися і вправлялися адьюнкти під кермою префекта й директора. Хо-

¹⁾ Архів Намісн.: Гімн. акти 8 В: Губернія 30 III 1841, ч. 15.319 і 7 IV 1842, ч. 14.333.

²⁾ Gazeta Lwowska 1811, ч. 70.

дили вони прислухуватися лекціям учителів, іспитам, вели модь на богослуження й наглядали, рівнож наглядали й під час екзорт. Помагали адьюнкти префектові й директорові в канцелярії. Уживано їх до удержування ладу й карности в гімназії на коридорах і коло гімназійного будинку, як префект був чим зайнятий, а вчителі вчили по клясах. Інвігілювали вони під час іспитів на приватних учителів і під час конкурсних іспитів на гімназійних учителів. Найчастіше однак уживано їх до заступства недужих чи неприсутних учителів так, що Губернія в 1818 р. пригадувала, „що можна адьюнктів уживати до заступства тільки в міру поступаючого їх вишколення“, а в 1837 р. Придворна комісія обмежила заступство адьюнктів лише до їх власної гімназії, заборонивши вживати їх до заступства по чужих заведеннях. Придворна комісія й Губернія видавали від часу до часу розпорядки, котрими обмежували чи ближче очеркували права й обов'язки адьюнктів. В 1823 р. признала Губернія адьюнкам дієти 10-ої ранги. В 1833 р. порішила Придворна комісія, що адьюнками можуть бути тільки нежонаті, а в 1835 р. заборонила адьюнкам мати корепетиції! Спершу було двох адьюнктів при акад. гімназії, але від шк. р. 1820/1, себто остаточного відділення II-ої гімназії від головного заведення, був один адьюнкт при акад. гімназії, а другий при II-ій гімназії. Адьюнкти могли бути тільки при обох львівських гімназіях, а ніколи при провінціальних гімназіях. В 1818 р. добивалися префекти провінціальних гімназій адьюнктів при своїх гімназіях, як не настало, то хоч на якийсь час, але Губернія д. 2 XI 1818 р. відповіла, „що адьюнктура є постійною інституцією, з котрої користь не може обмежуватися тільки до одної гімназії, а мається все на оці потребу всіх гімназій“. Знов у 1834 р. домагався перемиський староста, яко місцевий директор гімназії в Перемишлі, адьюнкта до своєї гімназії, щоби заступав хорих і неприсутних учителів, бо префект старий і приглухуватий уже нездужає. Спротивився цьому краєвий гімн. директор Жмігородський і вказував на те, що в таким разі треба б іменувати адьюнктів до всіх гімназій на провінції, а це спричинило б чимало коштів навчальному фондові. Заступати недужих чи неприсутних учителів обов'язаний префект, а не адьюнкт, котрого завданням і обов'язком є підготовлюватися до вчительського звання. Головна бо ціль тої інституції є підготовлення здібних учителів до гімназій. Очевидно, Губернія відмовила домаганню перемиського старости.

Подібно, як супленти львівських гімназій, так і деякі адьюнкти використовували свою посаду лише на те, щоби покінчити правничі студії й потім покинути вчительське звання для кориснішої посади в іншому званні. Через те адьюнктура часто не сповняла свого завдання. В 1829 р., наприклад, візвала Губернія краєвого гімназ. директора до пильнішої контролі над тим, „щоби адьюнкти пильно працювали над своєю освітою відповідно до свого призначення, бо признані їм підмоги зовсім не є стипендіями, при помочі котрих мали би вони підготовлюватися до всякого іншого звання, а не до вчителства“.

Від 1812—1848 рр. були адьюнктами при акад. гімназії: Іван Ронер (Rohner), Василь Красицький, Михайло Вжесньовський, Семен Попкевич, Василь Неронович, Василь Студинський, Еразм Стшетельський, Осип Мисевич, Антін Лішка, Гнат Завалкевич, Людвик Петрі, Маркил Тарновецький, Тома Кунцек, Януарій Скажинський, Кость Ступницький, Амврозій Яновський, Петро Пашковський, Гнат Яворський, Чеслав Лозинський, Гнат Ставарський, Кипріян Тимінський, Франц Шинглярський. З виїмкою Тарновецького, Скажинського і Яворського прочі були опісля переважно добрими вчителями. Інституція адьюнктів була дуже доброю інституцією й придбала чимало здібних учителів для галицьких гімназій¹⁾. З введенням нового організаційного пляну знесло правління інституцію адьюнктів, а їх місце заняли пізніше у львівських і краківських гімназіях апліканти.

6. ПРЕМІЇ (НАГОРОДИ).

(1781—1856)

а) Медалі. Для заохочення молоді до пильнішої науки завів придворний декрет з 28 II 1781 р. на премії медалі. Від 1781—1792 рр. признавав ці відзнаки директор з префектом, від 1792—1802 рр. за Консессу учительський збір із префектом

¹⁾ Архів Намісництва: Гімн. акти 8 В: Придв. ком. 27 IX 1811, ч. 1654; Губернія 2 XI 1818, ч. 46706; Губернія 20 V 1824, ч. 29694; звідомлення краєв. гімн. директора 29 X 1821, ч. 222; Губернія 21 XI 1821, ч. 58505; Придв. комісія 9 X 1829, ч. 5190/636; Губернія 24 X 1829, ч. 63727; перемиський Циркул 3 IV 1834, ч. 28; краєв. директор гімн. 14 VII 1834, ч. 149; звідомлення краєв. гімн. директора за шк. р. 1832/3; Придв. комісія 12 IV 1833, ч. 984; Губернія 9 V 1833, ч. 26970; звідомлення краєв. дир. гімн. 14 III 1835, ч. 94 і 16 XI 1835, ч. 424; Придв. комісія 9 VI 1835, ч. 3552; звідомлення краєв. гімн. дир. 24 XI 1837, ч. 408; Губернія 24 V 1837, ч. 898; Придв. комісія 19 XII 1836, ч. 7734.

у львівській акад. гімназії, а на провінції рішав учительський збір, префект і місцевий директор, себто староста. Від 1790 р. заведено для відзначаючих учнів відзначення і з того року між учнями I-го ступня відрізнявано: обдарованих премією (*praemio donatos*) і найближче до премії приступаючих (*proxime ad praemium accedentes*). Між *praemio donati* найліпший звався: *primo praemio donatus* або 1. *Praemifer*, другий *secundo praemio donatus* або 2. *Praemifer*, а третій *tertio praemio donatus* або 3. *Praemifer*; між *accedentes* відрізнявано: *primus accedens*, *secundus* і т. д. Від 1794 р. преміянти творили окремий ступінь. Медалю носив учень під час шкільних торжеств, походів і прилюдних виступів так довго, доки удержався в гімназії при здобутім ступні¹⁾.

Маємо автентичне пояснення про премії з 1799 р. компетентного під тим оглядом чоловіка, бо префекта акад. гімназії, др. Гната Мільбахера. На запит західньо-галицької Губернії, котра підготовляла реорганізацію своїх гімназій, за премії дав таку він відповідь: „Премії в тутешніх гімназіях (*sc.* східньо-галицьких) складаються з позолочених і посріблених медалів („*Pfennigen*“), котрі треба замовляти у віденській менниці. Для кожної кляси призначені 3 медалі. Велика позолочена медала вартости 2 фл. р. є першою, менша позолочена вартости 1 фл. р. є другою, а посріблена вартости 1 фл. р. є третьою премією. На клясу з 10 учнями припадає 1 премія, з 20 учнями 2, а тільки у клясах, що складаються з 30 або більше учнів, розділюється 3 премії. Учні поетики, себто найвищої кляси при відході з гімназії задержують премії собі, з інших кляс мусять звертати їх з кінцем шк. року“²⁾. Купном потрібного числа медалів для всіх галицьких державних гімназій і їх розділом між ці гімназії займався завжди префект акад. гімназії. Діставав він на це відповідну кількість грошей і здавав з того рахунок. Придворна комісія пильно стежила за тим, щоби не давано більше премій або щоби з ощадности не зменшувано їх числа, й тому все пригадувала, що належить безоглядно приміняватися до придворного декрету з 28 II 1781 р. Тому в 1792 р. не дозволено префектові Мільбахерові справити кілька премій навіть своїм коштом, „бо на основі придворного декрету не може бути побільшене число премій“, а з другого боку пригадала Придворна комісія в тім році, „що муситься дати премії учням, якщо вони собі на них заслу-

¹⁾ Świstun: Kronika gimnazyum rzeszowskiego. Звідомлення дирекції гімназії з 1885/6 р., ст. 28.

²⁾ Архів львів. університету: Персональні акти, ч. інвентаря 415.

жили“; вчительський збір кожної гімназії має тільки означити число потрібних премій¹⁾).

б) Книжки. Придворний декрет з 19 XI 1804 р. зніс премії-медалі, а завів премії-книжки. „Премії мають складатися з книжок пригожих до вжитку, корисних, чисто переплетених і підписаних назвиськом того, котрий їх одержує яко нагороду на свою тривку власність“. Щоби невідповідні книжки не діставалися до рук молоді, „на книжки призначені на премії мусить дати дозвіл директор“²⁾), а придворний декрет з 10 XII 1813 р. додав, „що директор відповідає за їх нешкідливість“³⁾). В 1824 р. приказала Придворна комісія давати на премії для гуманістичних учнів лиш перечищені (*castigatae*) видання латинських поетів, а для граматикальних учнів давати тільки такі книжки, що крім тексту мають пояснюючі примітки⁴⁾). В 1831 р. пригадувала Придв. комісія дня 11. II, що при розділі премій треба давати преміантам книжки відповідні до їх умового рівня⁵⁾). До 1835 р. жиди були виключені від премій. Щойно в тім році відповіла Придв. комісія на запит учительських зборів, чи можна признати премію жидові, що можна, якщо він з релігії й інших предметів вповні відповів приписам виданим у цій справі⁶⁾). Щоби завести однастайність у виборі книжок на премії, краєвий гімназ. директор Баранецький уложив на поручення Губернії в 1843 р. спис книжок пригожих на премії. Губернія потвердила цей спис. Два роки пізніше Баранецький доповнив попередній спис, Губернія його одобрила й полишила префектам і вчительським зборам волю вибирати книжки з давнього чи новішого спису. Були це переважно нові видання латинських і грецьких клясиків, словарі, твори давніших німецьких поетів ще зперед „*Sturm- und Drang*“-періоду, всесвітня історія, історія Габсбургів, фізичні, матема-

1) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Elenchus 1786, ч. 1860, 1906, 2052. — Архів львів. університету: Proth. Consessus 1792, ч. 166, 387; Губернія 22 VI 1792; Proth. Consess. 1794, ч. 1371; Губернія 7 XI 1794, ч. 28264 і Proth. Consess. 1795, ч. 255; Губернія 2 III 1795, ч. 5365, ч. 931; Губернія 28 VIII 1795, ч. 22281.

2) *Gymnasial-Codex* 1808, ст. 33—4.

3) *Gymnasial-Codex* IV. вид. 1829, ст. 41.

4) Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Звідомлення краєв. директора гімназ. 1 X 1824, ч. 385.

5) *Ibidem*: Придв. комісія з дня 11 II 1831, ч. 663/85.

6) *Ibidem*: Звідомлення краєв. директора гімназ. за шк. рік 1834/5 і Губернія 20 II 1835, ч. 60.003.

гичні й природописні твори¹⁾. Для приміру, якими саме книжками обдаровувано молодь, подаю спис книжок на премії, що їх пред-
 ложив префект акад. гімназії Гляц до потвердження дня 4 VI
 1845 р.: 1) Твори Ціцерона вид. Reuter-a. Авґсбург 1831; 2) Insti-
 tutiones ad eloquentiam. Neo Boleslaviae 1829; 3) Mythologie der
 Griechen. Kassel 1820; 4) Die Kunst der Deklamation. Leipzig 1818;
 5) Lateinisch - deutsches und deutsch - lateinisches Handwörterbuch.
 Schönberger. Wien 1842; 6) Handwörterbuch der lateinischen Spra-
 che. Kärcher. Stuttgart 1842; 7) Handbuch der Naturgeschichte von
 Ruess. St. Gallen 1841; 8) Algebra von Bourdon. Quedlinburg 1842;
 9) Mathematische Übungsaufgaben. Leipzig 1835; 10) Lehrbuch der
 Buchstaben - Rechnen - Kunst. Düsseldorf 1827; 11) Römische Alter-
 thumskunde. Jena 1842; 12) Römer: Lehrbuch der allgemeinen
 Geographie. Leipzig 1832; 13) Handbuch des Wissens aus der Natur.
 Blaze. Hall 1840; 14) Sartori: Naturwunder. 1838; 15) L. Chimani:
 Histor. Bildersaal. Wien 1842; 16) Menschenwerth. Berlin 1826;
 17) Schöpfungswunder. Stuttgart 1841; 18) Das Buch der Tugenden.
 Leipzig 1837; 19) Kunst und Alterthum des oesterreich. Kaiserstaates.
 Wien 1831; 20) Naturwunder. Berlin 1841; 21) Der Erdball. 1843;
 22) Sammlung algebraischer Aufgaben. Ausgsburg 1843²⁾. З німець-
 кої белетристики дуже рідко узгляднювано тільки Геллерта, Гот-
 шеда й Вілянда. Твори представників німецького романтизму,
 навіть твори Шіллера й Гете були на індексі! Такою мертвеч-
 чиною хотів австрійський уряд здержувати молодь від лектури
 творів, з котрих могла би набратися ліберальних, революційних
 кличів! Томуто самі вчительські збори жалувалися, що преміянти,
 одержавши на премії книжки, негайно продавали їх антикварям
 за безцінь³⁾. Спершу уряд визначував поодиноким гімназіям
 щорічно потрібну квоту на купно премійних книжок. Щоб улег-
 шити собі працю, Придв. комісія визначила 28 XII 1840 р. стали
 квоту на премії для гімназій, у столичних містах по 80 фл. р.,
 в окружних по 60 фл. р., а в інших по 40 фл. р. річно. На ака-
 демічну й II-гу гімназію у Львові припадало по 80 фл. р.⁴⁾.
 Вводячи новий устрій гімназій, уряд зніс усякі премії.

¹⁾ Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Звідомлення краев. гім-
 наз. директора 22 XI 1845, ч. 449; Губернія 15 XI 1843, ч. 68475, 12 XII 1845,
 ч. 76882.

²⁾ Архів II гімназії у Львові: Звідомлення префекта Гляца з дня
 4 VI 1845.

³⁾ Ibidem: Звідомлення вчит. збору з 3 V 1849.

⁴⁾ Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Придворна комісія 28 XII
 1840, ч. 8091/2259.

7. ЧЕСНЕ (ШКІЛЬНА ОПЛАТА, DIDACTRUM, SCHULGELD). (1784—1848).

Для побільшення навчального фонду й здержання синів убогих батьків від середніх і вищих шкіл завів Йосиф II-й придворним декретом з 3 IV 1784 р. чесне. Гімназійні ученики мали платити річно 12 fl. rh. Для улегшення дозволено платити чесне місячними ратами по 1 fl. rh. Хто не мав посвідки про заплачення місячної рати, міг, правда, ходити до школи, але не вільно йому було здавати іспитів. Префекти мали збирати чесне й вести з того точний рахунок. Префект акад. гімназії Мільбахер просив у 1784 р. винагороди за це, але дістав відмовну відповідь. Тому в 1785 р. просив він звільнити його від того обов'язку, але знову просьба остала без успіху. В 1786 р. зніс Йосиф II-й зовсім чесне, а призбирані попереду гроші призначив на стипендії для вбогих, але пильних учнів. Тоді й визначила Губернія Мільбахерові 30 fl. rh. за збирання чесного попередніми роками¹⁾. Реакційний уряд Франца завів чесне знов у шк. році 1806/7. Декретом з 26 VI 1806 р. завела Придв. комісія оплату від шк. науки. Виносила вона річно від кожного учня в гімназії 6 зл. рин. „Оплату, поділену на 10 місячних рат, мав учень все на початку кожного місяця зложити до рук префекта“. „Учні доброго поведення“, додавав декрет, „якщо викажуться, що самі або їх батьки є вбогі, а при тім одержали першу клясу з відзначенням, можуть дістати звільнення від чесного. Ніякого учня не допуститься до іспиту, якщо не докаже, що оплату зложив у цілості й правильно, або що його правно від неї звільнено“²⁾. В 1828 р. продовжила Губернія речинець до вношення подань про звільнення від чесного на перші 2 початкові місяці кожного шкільного півроку. Раз одержане звільнення задержував учень і далі, доки заслугував на це поведенням і поступами в науці. Збирав чесне від 1808/9 до 1830 р. префект, а від 1830 р. університетський синдик. Чесне перетривало й поза 1848 р. яко важне джерело доходів австрійського скарбу, а далі яко чинник, що з одної сторони побуджував молодь до більшої пильности, але з другої здержував незаможних від вищої освіти³⁾.

¹⁾ Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Index 1784, ч. 227; Elenchus 1785, ч. 1514; 1786, ч. 1849.

²⁾ Finkel: Op. cit. I, ст. 170—171.

³⁾ Архів Намісництва: Гімназ. акти 8 В: Звідомлення префекта акад. гімназії 20 IX 1828, ч. 447; Губернія 4 II 1828, ч. 3971; Універс. акти 8 А: Придв. комісія 30 VI 1830, ч. 3387; Finkel: Op. cit. I, ст. 133.

8. БІЙКИ ГІМНАЗИСТІВ З ЖИДАМИ.

В спадщині по єзуїтських школах остав звичай, немов осв'ячений шкільною традицією, зводити бійки з жидами. За Польщі жиди викупували собі мир з боку учнів грішми й порохом на стріляння в шкільні торжественні обходи; цю данину називано *judaica*. Піяри знесли цей податок, але в єзуїтів остав він аж до їх скасування¹⁾). Австрійське правління мало багато клопоту, заки викорінило цей звичай, що перетривав у провінціальних гімназіях і поза 70-ті роки 19-го століття. По всіх гімназіях з кінцем 18-го і в 1-ій половині 19-го століття вибухали від часу до часу бійки з жидами. Напр. у Перемишлі тривали бої з жидами в 1797 р. д. 29 XI і 30 XI²⁾). Губернія 2 XII 1797, ч. 32449 висказала своє вдоволення вчительському зборові перемиської гімназії за поправне поведення учителів під час боїв³⁾). В 1798 р. вибухли бійки з жидами у Львові. Учні акад. гімназії побили під час жидівських свят жидів коло їх школи на Зеленій вулиці. Дирекція поліції відступила д. 9 IV 1798 р. Консессові жалобу жидів з Зеленої вулиці, „що під час їх свят при жидівській школі учні допускалися ексцесів“. Консесс тоді звернувся до вчительського збору з таким візванням: „Дійшло тут до відома, що під час недавно минулих жидівських Великодних свят д. 1 і 4 квітня пополудні більше число учнів непокоїло жидів у їх школі, вибили шиби й мали жидів побити. Приказується поручити молоді при нагоді спокійніше й моральніше поведення, а в разі викриття одного чи більше винуватців, покарати по приписам“⁴⁾). В 1830 р. допустилася гімназійна молодь у Ряшеві грізних вибриків проти жидів; щойно поліція втихомирила заворушення, ув'язнивши бешкетників. Кількох учнів виключено, інших винуватців суворо покарано⁵⁾). В Чернівцях гімназійна молодь виходила звичайно в суботу пополудні за місто на толоку „Rososcher Hutweide“ грати в „кічку“. На весні 1858 р. відібрали раз жиди учням „палестри“ й прогнали їх з пасовища. Заворушилось у цілій гімназії й почалися гарячкові приготування до бою з жидами. Учні нижчих клас мали в одній кишені пісок, а в другій каміння й виступали наперед,

1) Świstuń: Kronika gimnazjum rzeszowskiego. Звідомлення з 1885/6 р. ст. 16—17.

2) Архів львів. університету: Proth Consess. 1797, ч. 1211.

3) Ibidem, 1797, ч. 1393.

4) Ibidem, 1798, ч. 426.

5) Świstuń: Op. cit., ст. 38.

аби жидам засипати піском очі й обкидати камінням. За ними йшли до бою учні вищої гімназії під проводом семаків і восьмаків, уоружені в грубі палиці, „палестри“. Боротьба розгорілася надобре. Щойно ескадрон гусарів розділив оба роз'юшені ворожі „війська“ й розігнав їх. Управа гімназії заборонила ходити учням в суботу на „кічку“ на згадане пасовище¹⁾.

¹⁾ З оповідання свого батька, Антона Андроховича, що в 1858 р. був у II-й класі й брав участь у цім бою. — Про подібні бійки з жидами учнів тернопільської гімназії в 50-их роках XIX ст. оповідає Ол. Барвінський: Спомини з мого життя, І. Коломия 1912, ст. 37—38. Ті часи називано „Heldenzeitalter“. — Прим. Редакції.

ДО ІКОНОГРАФІЇ ТА НОБІЛІТАЦІЇ ІВАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО

(зі знімками портрету й гербу).

Подав ІВАН ШПИТКОВСЬКИЙ (Перемишль).

I. ПОРТРЕТ ІВАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО.

В шкільному році 1911/12 віднісся до мене, до Перемишля, академік М. Грушевський, щоби постаратися для його другого видання „Ілюстрованої Історії України“ про знімку портрету крилошанина Івана Могильницького. За дозволом о. крилошанина Подолинського, тодішнього управителя бібліотеки перемиської гр. кат. капітули, дав я зробити у найліпшого тоді в Перемишлі фотографа Б. Геннера кілька фотографічних знімків та з них один примірник переслав акад. М. Грушевському.

На її основі находимо портрет Івана Могильницького в „Історії“¹⁾ акад. М. Грушевського. Про нього бажаю дещо ближче сказати, бо, скільки мені відомо, сей портрет опубліковано там взагалі уперше.

На згаданій ілюстрації в „Історії“ акад. Грушевського ви́йшов Ів. Могильницький зовсім виразно, а саме черти його лиця, волосся і погруддя, прикрашене крилошанськими відзнаками та хрестом. Одначе мимо того вона не дає належного поняття про оригінальний портрет. Щодо величини, то по оригінальному портрету виносить вона приблизно 52×72 см; зладжена з нього фотографічна знімка має всього 10·5×14·5 см величини, а ілюстрація в „Історії“ акад. Грушевського має за́ледви 5×6 см величини. Додати б, що на згаданій ілюстрації портрет дещо обкровоно, бо на оригінальному портреті й на фотографічній знімці бачимо ще ліву руку, в якій Ів. Могильницький держить книжку, мабуть малий „часословець“. В „Історії“ спід фотографії з рукою відтято, опущено рівнож уміщений

¹⁾ Михайло Грушевський: Ілюстрована Історія України. Восьма тисяча, Київ—Львів, 1912, ст. 481, (ілюстрація 377).

на оригіналі герб Могильницького, який там видніє вгорі (в углі) по правій стороні голови¹⁾.

В дійсності виходить воно інакше. Портрет роблений барвною пастелею на півтемнавому тлі, ще й за шклом (шкляну шибу під час роблення знимки вийнято), робить вражіння лазуркового, блідого образу. Іван Могильницький виступає на портреті з усіма крилошанськими відзнаками. Має на собі крилошанську тогу, ясноголубої краски, з темнішими синіми випустками на обводі „пелеринки“, на берегах тоги, на переді, на рукавах та з такими ж синіми гудзиками. На шиї висить золотий

І. Іван Могильницький
(з перемиського капітульного портрету).

крилошанський хрест, всередині на ньому емалю зі сценою хрещення св. Івана Хрестителя, патрона перемиського собору (катедральної церкви), з написом „Joseph II“ та з золотою короною, на моровій темнішій стяжці. З-під коміра темногранатової рясни видно білий „обойчик“, з двома „язичками“, обведе-

¹⁾ Хоча взагалі у перше опублікував капітульний портрет акад. Грушевський, то однак уперше в повному виді (себто з гербом і з лівою рукою) був він опублікований (у величині 5×6,5 см.) в студії акад. Студинського: Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829—1843). Збірник Філол. Секції НТШ, т. XVII/XVIII, Львів, 1916, ст. CLV. Відти подається його в отсій розвідці (гл. фіг. 1). — Прим. Редакції.

ними ясними випустками (т. зв. „французький комірець“). В лівій, незручно зробленій руці — книжка, здається часословець, в шкіряній оправі, темно-брунатної краски. Правої руки на портреті не видно.

Сей портрет, по словам покійного о. Подолинського, не належить до кращих портретів у збірці згаданої бібліотеки. Він тепер у рамках за шклом, а знаходиться в давній, великій, склепленій салі засідань перемиської капітули (Capitularium), що межує з бібліотечними убікаціями.

Хто малював сей портрет, невідомо: на ньому не можна знайти ніякого підпису, а традиція під тим оглядом мовчить. Час повстання портрету також годі докладно означити. Міг він одначе повстати найскорше по 1818 р., а перед 1831 р., бо з одного боку на портреті зображений герб, а нобілітація Могильницького наступила в 1818 р., з другого ж боку (як подає „Шематизм Клира Перемиської Епархії“ з 1928 р.) помер він 1831 р.¹⁾ Але що І. Могильницький виглядає на портреті ще доволі бадьорий, молодий мужчина (вмер маючи 54 роки) — дату повстання портрету можна вважати ближчою до 1818 р., ніж до 1831 р.

II. НОБІЛІТАЦІЯ.

Завдяки ввічливості та інформаціям теперішнього управителя перемиської капітульної бібліотеки, о. мітрата дра В. Пинила, маю змогу подати ближчі відомості про оригінальний диплом шляхетства Івана Могильницького, який знаходиться рівнож у згаданій книгозбірні.

Диплом шляхетства Івана Могильницького з 1818 р., величини 38 × 32 см, оправлений у тверду окладинку, назовні в темно червоний, багрянний плюш. На фронтівій карті, на плюші видніє напис чорним тушем: „Diploma nobilitatis Joannis Mogilnicki 1818“. До берегів твердої оправы вшито з правої сторони по дві, згори і здолу по одній стяжці, на переміну чорної і жовтої, т. є австрійської державної краски. Внутрішня сторона окла-

¹⁾ Іван Могильницький, ур. 1777 р., а справді помер 12 (24) червня 1831 р. на холеру. Пор. Ю(стинъ Ж(елеховскій): Новыи данныи до біографіи Іоанна Могилницкого. Новыи Галичанинъ, Львів 1889, ч. 11/12, ст. 143; Іван Ем. Левицький: Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801—1825. (Передрук із Збірника Істор.-філософ. Секції НТШ. т. V, Львів, 1903) ст. 32, прим. 1 до ст. 30; Студинський: Ор. cit. ст. ССLII, прим. 1. — Прим. Редакції.

динки виклеєна зелено - червоним папером, опісля йде одна картка сірого, тоншого, відтак вісім пергаментових карт тієї самої величини (37 × 31 см).

Перша сторона пергаменту має дуже працьовито орнаментоване обрамування геометрично - ботанічного мотиву, зроблене чорною краскою: лаврові листки, сплетені в легкому овалі, сягають місцями 6·5 см ширини, декуди й 10 см. Серед них визирає на горішній рамі чорний одноголовий орел, звернений в праву (геральдично) сторону, в його правій лапі два мечі, в лівій яблуко з хрестиком. По рогах нагорі на правому боці, готична буква **W** (6 см завширшки, 9·5 см завдовжки), на противному розі, вгорі, в формі сплету ініціал F. I (Франц I); по противній стороні, в горішньому розі, відворот сеї фігури (сплету) для симетрії. Долом в рогах два ангелики, яких середина тіла заслонена широким листовим орнаментом так, що в ангеликів видно лиш головки, праві руки та передуддя. Один ангелик тримає вагу і лікторські пруті з топором — символ справедливости, другий держить галузку лаврового дерева — символ слави. Всередині прямих боків, сподом, орнамент розширений у форму гербових піль, в яких з правого боку герб Угорщини, з лівого боку чеський лев з короною на голові, долом всередині здається герб Долішньої Австрії, скомбінований з домовим габсбурьським гербом¹).

Серед сього широкого орнаменту остає вільне поле 20·5 × 16 см (шир.), записане орнаментною готикою: „Wir Franz der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich, König zu Jerusalem, zu Hungarn, Böhmen, (,) der Lombar(dei)“. Сі букви, писані готикою в семи рядках сеї фронтової (пергаментової) карти — орнаментовані ще потрійними під- над- і межистрічними півовальними чертками. Під сподом першої сторони, дрібним, критим письмом: „Franciscus Mayer fecit 1757“. Сей підпис свідчить про те, що сі орнаменти не роблені спеціально „ad hoc“, для нобілітаційного диплому Ів. Могилиницького, а були або стереотипово повторювані в усіх того роду нобілітаційних дипломах, можливо одначе, що рисівник шляхетської грамоти для Івана Могилиницького відбив орнаментуку з якоїсь старшої грамоти, зробленої згаданим Маєром.

Друга і третя сторона, або відворот першої карти та перша сторона другої карти, які становлять разом дві сторони роз-

¹ Гл. ілюстр. видання *Unsere Monarchie: Die österr. Kronländer*, (з нагоди 50-ліття цісаря Франца Йосифа I). Зшиток № 3, 4 і 5 (Чехія).

критої книги — є також гарно прикрашені, одначе не так багато, як перша сторона першої карти, щойно описаної. Вони мають вид рам образу, в яких поздовжні прямі рами, в другій, долішній половині, вгнуті до середини; з поперечних-поземих: верхня рама довша (26 см) є більш орнаментована, долішня лише 21—22 см завбільшки, становить вже лише викінчення орнаменту. Мотив орнаменту на сих двох сторонах — розхилені від себе лінії вгорі, в формі кльошів, що обвиті лавровими гаузками з таким же листям.

На горішньому вичілку на 2 стор. гербове поле, на ньому головка в соняшному промінні; на третій стороні в таким же місці — схилене скісно вправо гербове поле з перевішеним на ньому лавровим вінцем. Слідуючі сторони на пергаментових картах уже без рамових прикрас. На вільному полі всередині рамового орнаменту на 2 стороні докінчена титулятура Франца I.

На 3—5 стороні подано загально мотиви давніших відзначувань, даваних знатним мужам за попередніх цісарів. Тут кажесться, що з давних-давен відзначували предки Франца I мужів, які показали свою: „Treue und Ergebenheit, gegen den Staat, den Thron, unsere Person und Familie“, або за те, що вирізнялися славно: „mit guten Sitten in Kriegesdiensten, in Ämtern der bürgerlichen Verwaltung, in Wissenschaften“, або за те, що визначно прислужилися: „zur Beförderung des allgemeinen Wohls“. Після такого вступу на першій половині 5 стор. переходить диплом до властивої речі, до справи нобілітації Івана Могильницького. Там читаємо: „Nun ist zu Unserer Kenntniss gekommen, das Johann Mogilnicky, Domkustos und Konsistorialrath des Przemysler griechisch-katholischen Dom-Kapitels in den Ritterstand erhoben zu werden unterthänigst angesucht hat (ст. 6). Da derselbe sich in Hinsicht seines exemplarischen Lebenswandels, seiner patriotischen Anhänglichkeit an die österreichische Regierung, seines ausgezeichneten Eifers in Erfüllung der Seelsorgerspflichten, dann Beförderung in Vermehrung der Pfarrschulen und in Verfassung des Katechismus und Namenbüchleins für die Pfarrschulen ganz besonders verdient gemacht, überhaupt aber Johann Mogilnicky seit jeher, als ein sehr gebildeter, aufgeklärter Mann und als ein sehr religiöser und eifriger Priester bekannt ist“, длятого „zur Belohnung dieser Verdienste“, підносить цісар Франц I „ihn für seine Person, für alle künftige Zeiten in den Ritterstand des österreichischen Kaiserstaates“ та надає йому „das Ehrenwort: Ritter von...“

уряди та приватні особи мають його відтепер за такого (шляхтича) вважати.

На 8 стор. знаходиться опис гербу, а на 9 стор. вимальований сам герб Могильницького. В сім описі гербу сказано, що зображає він „einen aufrechten, ablangen, unten rund in eine Spitze zusammenlaufenden von gold und blau quer getheilten Schild; in dem obern Felde wachset aus der Teilungslinie ein ausgebreiteter, schwarzer Adler mit roth ausgeschlagener Zunge hervor, und in der untern Hälfte ist ein goldenes Tatzenkreuz zu sehen“¹⁾. Далі чита-

2. Герб Івана Могильницького
(з нобілітаційного диплому).

ємо: „Auf dem Schilde ruhen zwey gegeneinander gewandte, gold gekrönte, rechts mit einem schwarz und gold, links blau und gold kunstmässig vermischte herabhängende Turniers-Helme mit offenen Rösten und ihren goldenen Halsgeschneiden, deren Krone mit zwey schwarzen Schwingen auswärts gekehrten Flügeln geziert ist“.

Сей герб намальований на осьякому тлі. Гербовий щит спочиває на полі шахівниці в попеляставі та рожеві квадрати, в перспективному зменшенні. З правої сторони ріка, ніби Сян,

¹⁾ На долученій до сеї розвідки ілюстрації (гл. фіг. 2) подаємо тільки знімку гербового щиту з гербовим „знаменем“. Інші складові часті гербу, що належать уже до гербового „клейноту“, подаємо в німецькому описі per extensum.

на його березі рибак у широкому чорному капелюсі, в бронзовій блюзці, в ясніших штанцях по коліна, в чорних панчохах та в півчеревиках. На далекому горизонті — горбки ніби Карпатського Підгірря. З лівої сторони подальше видніє церква з трираменним хрестом на золотій бані (наслідування перемиської катедральної церкви). Цілу сю картину, що на ній спочиває герб, виповняють облаки над горизонтом, що з ясно-жовтої краски переходять в темно-синю і бронзову. Представлювання гербового образу на такому орнаментному тлі — се ціха глибокого упадку гербівництва в Австрії. Отся ціла картина в розмірі 22 см довжини × 16,5 см ширини, обведена золото-чорною лямівкою, мов рамами, на їх верху три гербові щити. В середньому щиті чорний двоголовий австрійський орел; з правої сторони срібний лев на червоному полі, звернений вправо; з лівої сторони герб Галицького Князівства (переполовлений поземо гербовий щит: в горішній половині на голубому полі чорна галка на примурку, звернена вправо; в долішній половині на синьому полі три золоті корони)¹⁾.

На 12 стор. читаємо: „Gegeben... in Unserer Kaiserlichen Haupt- u. Residenzstadt Wien, am dreissigsten Monatstag July, im Jahre nach Christi Geburt achtzehnhundert und achtzehnten, Unserer Reiche im sieben und zwanzigsten. Franz m. p.“ Вкінці слідує контрастигнатурні підписи: „Franz Graf von Saurau, Erhard Ritter von Ley, Graf von Geizlern“.

На останній стороні урядова формула Метрики Галицьких Станів: „Praesens Instrumentum vigore decreti Excelsi Collegii ad № 13, a. c. emanati, in Matricula Statuum Regnorum Galiciae et Lodomeriae, Libro generali Majestatico Tomo 18-vo, Pagina 273, de verbo ad verbum ingrossatum esse testor²⁾. Leopoli, die 24-ta Mensis Octobris 1819-no Anno. Joannes Rzepeński, Excell. Statt. Galic. Archivar. (L. S.)“. Нижче: „№ 9752, Taxa 3 fl. 48 kr. in M. C.... bezahlt am 21. Oktober 1819“.

Після останньої пергаментової карти йде знова 1 картка жовтого паперу й одна краскована.

¹⁾ Гл. *Unsere Monarchie: Die österr. Kronländer*, зшиток № 8 (Галичина); герби на декоративних вінцетах.

²⁾ На основі сього Ів. Могильницький уміщений в офіційальному видавництві п. з.: *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej*. Lwów, 1857, ст. 169. Виймки з шляхетського диплому Ів. Могильницького подав Ю. Желеховській: *Op. cit.* ст. 143 і І. Е. Левицький: *Op. cit.* ст. 31—32, прим. 1. — Прим. Ред.

До сього диплому долучене урядове повідомлення (2 карти аркушеві) Івана Могильницького від Станів Галичини і Володимирії. На адресовій стороні: „Od Wydziału Stanowego Królestw Galicyi i Lodomeryi № 1149. W-mu ImCi Xiędzu Janowi Mogielnickiemu, Kustoszowi Katedralnemu przemyslskiemu. Ex offo w Przemysłu“. На 1 стороні: „№ 1149. Gdy Stany Królestw Galicyi i Lodomeryi na dniu 27-m miesiąca października terażniejszego roku, na Seym zgromadzone, Naywyższą Nayiaśniejszego Pana wolą względem przypuszczenia WWMC Pana do Indygenatu tych Królestw sobie obiawioną z naygłębszym uszanowaniem i zgodą przyięły; przeto o tym Wżny JMSC Xiądz Jan Mogielnicki (,) Kustosz Katedralny Przemyslski z tem dodatkiem uwiadamia się, ażeby Oryginalne Dyploma swego do Stanu Rycerskiego wyniesienia, naylaskawiej otrzymane, tu do Wydziału Stanowego dla wciągnienia go dosłownie w Metryki stanowe podać, y razem o nakazanie wygotowania y wydania Dyplomatu, na otrzymany teraz Indygenat, upraszać nie zaniedbał.

Nayiaśniejszego Cesarza i Króla zaufny tayny Radca etc... Królestw Galicyi i Lodomeryi Gubernator, Stanów tychże Królestw Wydziału Stanowego Prezes, Franciszek Hauer“. Нижче: „Na Radzie Wydziału Stanowego Królestw Galicyi i Lodomeryi, we Lwowie, dnia 21-o Listopada 1818 Roku. Łukasz z Lubrańca Dąbski, Królestw Galicyi i Lodomeryi Stanow sekretarz“. (Печать Станів).

На закінчення статті насувається ще одно питання, а саме, які мотиви казали І. Могильницькому старатися про нобілітацію? Чи те, що інші Могильницькі були гербовані, як наш поет, Антін Любич Могильницький? Чи причиною цього була може особиста амбіція? На сі питання не легко відповісти.

В історії української літератури проф. Ом. Огоновського читаємо, що наслідком оголошення конституції галицьких станів 18. IV. 1817 р., обі тоді наші капітули, львівська й перемиська, набули право висилання до станового сойму своїх депутатів. З перемиської капітули таким депутатом став Іван Могильницький¹⁾.

Не виключено воно, що Ів. Могильницький, свідомий свого таланту, знання та моральної вартости, був надто амбітний, щоби на нього, депутата перемиської капітули і представника „руського“ народу — в шляхетському соймі хтонебудь згори дивився як на „плебея“. Все те одначе тільки здогади. Один

¹⁾ Ом. Огоновскій: Исторія литературы рускои, часть II, 1 вѣдѣль, Львів, 1889, ст. 18.

тільки неперечний факт, що Іван Могилянський на основі цісарського диплому з 30. VII. 1818 р. одержав австрійське шляхетство з предикатом „Ritter von“, а вже як шляхтич отримав у королівстві Галичини й Володимирії індигенат¹⁾.

¹⁾ Мотиви того, що І. Могилянський постарався про нобілітацію, зовсім ясні. В § 4 патенту цісаря Франца I з 13 квітня 1817 р. (яким він відновив, з деякими модифікаціями, йосифинський становий статут з 1782 р.) сказано, що крилошани, котрих вибрано депутатами капітул та інші духовні достойники, котрі не є єпископами або архієпископами, можуть бути допущені до станового союму тоді, коли перед предсідником союму викажуться прислужуючою їм пребендою, довершеною на ній інсталяцією і узисканим індигенатом. Пор. Br. Łoziński: Galicyjski Sejm Stanowy (1817—1845), Львів, 1905, ст. 12. Геральдикам відомі два шляхетські роди Могилянських: гербу „Корчак“ і гербу „Любич“. Пор. Dunin-Borkowski: Spis nazwisk szlachty polskiej, Львів 1887, ст. 259; Uruski: Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Т. XI, Варшава 1914, ст. 208—210. Про Івана М-ого подає останній, що „Mogilnicki h(ербу) Mogilnicki“. Не виключене, що Ів. Могилянський належав до одного з тих родів, але недостача родинних документів утрудняла легітимацію старопольського шляхетства, тому І. Могилянський, щоби здобути собі вступ до станового союму, подбав про австрійську нобілітацію. Пор. J. Siebmacher's grosses u. allgemeines Wappenbuch. Bd. IV, Abt. 14: Der Adel von Galizien u. der Bukowina. (Galizischbukowinisches Wappenbuch). Begonnen von Hauptmann Fr. Heyer von Rosenfeld u. beendet von Dr. Iwan von Wojničič. Nürnberg 1905. Galizischer Adel. II. Teil. Ritter u. Edelleute, ст. 170. Там подані Могилянські г. Любич, як „Mogilnicki I.“, Іван Могилянський, як „Mogilnicki II.“, з коротким описом його гербу. Tafel 206 подає в цілій основі зображення гербу Івана Могилянського („Mogilnicki II.“). — Прим. Ред.

М. МАКСИМОВИЧ І ЖУРНАЛ „ОСНОВА“.

(ЛИСТИ В. БІЛОЗЕРСЬКОГО ДО М. МАКСИМОВИЧА).

Подав ВОЛОДИМИР ДАНИЛОВ (Ленінград).

Ще задовго до того, як почала виходити „Основа“, порвалися спочатку дуже приятельські відносини між М. Максимовичем і П. Кулішем. Останній припинив листування до нього і лише Кулішева дружина Олександра Михайлівна іноді писала Максимовичеві. В 1859 році вона навіть бажала приїхати до нього з Шевченком на хутір Михайлову Гору, але ця гадка не здійснилася. У тому ж році, 24-го жовтня, Олександра Михайлівна писала Максимовичеві про відносини до нього Куліша: „На васъ Пантелеймонъ Александровичъ недоволенъ за направленіе, которое, говоритъ онъ, противоположно его направленію, но независимо отъ того, что вы высказали печатно, онъ противъ васъ лично ничего не имѣетъ въ душѣ и посылаетъ вамъ свой поклонъ съ желаніемъ насладиться и за него осенью, которую онъ любитъ такъ страстно, что его карманы и теперь наполнены желтыми и красными листьями“.

Коли впорядковувалося видання „Основи“, видавцем якої був брат Олександри Михайлівни, Василь Михайлович Білозерський, звичайно, було бажано мати серед співробітників часопису Максимовича яко старшого в тих часах українознавця. Обминути його було незручно. Через те Білозерський звернувся до Максимовича з листом, де прохав його погодитися на співробітництво в „Основі“, але цього листа Максимович не одержав. Тим часом треба було друкувати оголошення про видання „Основи“ з переліком співробітників і редакція, не одержавши від Максимовича відповіді, рішила без його згоди оголосити його як співробітника часопису.

Але тому, що керманичі „Основи“ не знали причин мовчанки Максимовича і могли думати, що вона навмисна, Білозерський написав іншого листа до Максимовича. Цей лист зберігся, і ми подаємо його в цілості.

Милостивый Государь Михаилъ Александровичъ.

Хотя я не получилъ отвѣта на письмо мое, отправленное къ Вамъ, многоуважаемый Михаилъ Александровичъ, вмѣстѣ съ письмомъ сестры, Александры Михайловны, въ началѣ августа, однако, приписывая Ваше молчаніе не нерасположенію Вашему къ „Основѣ“, а какой-либо случайности, и высоко цѣня Ваше участіе въ общемъ дѣлѣ на пользу родины, я рѣшился и безъ формального согласія Вашего, показать, въ объявленіи, Ваше почтенное имя. Позвольте мнѣ надѣяться, что Вы не поставите въ вину смѣлости Вашего стараго, признательнаго, ученика и удостоите „Основу“ „дѣйствительнымъ“ участіемъ: въ занимательности и пользѣ Вашихъ трудовъ для науки я впередъ увѣренъ. Наша дорогая родина такъ близко Вамъ извѣстна, что не смотря на обширность программы, Вы легко могли бы украсить своимъ трудомъ каждый изъ отдѣловъ „Основы“. — Считаю не лишнимъ сообщить, что въ „Основѣ“ отнюдь не будетъ преобладать ни одна какая-либо личность, или партія, ни одно какое-либо исключительное воззрѣніе: истина, безпристрастіе и уваженіе къ каждому достойному лицу, ко всякому добросовѣстному труду, — точное выполнение предложенныхъ и принятыхъ условий — этимъ я буду постоянно руководствоваться какъ редакторъ.

Не теряя надежды получить отъ Васъ благопріятный отвѣтъ и душевно желая Вамъ и семейству Вашему здоровья и благополучія, покорно прошу вѣрить искренней преданности и неизмѣнному уваженію Вашего ученика и покорнаго слуги.

В. Бѣлозерскій.

29 октября 1860. Спб.

На листа Білозерського, що Максимович одержав 19 листопаду, як свідчать помітки його на листі, він відповів 25-го числа того ж місяця, а 13 січня одержав у відповідь листа від Білозерського. З цього листа бачимо, які широкі пляни виникли у Максимовича з приводу співробітництва в „Основі“.

Редакція южнорусскаго вѣстника „ОСНОВА“ у Круглаго рынка, домъ Принца Ольденбургскаго 24 декабря 1860 ном. 206. С. П. Б.

Милостивый Государь, Михаилъ Александровичъ.

Принося Вамъ живѣйшую благодарность за Ваше письмо, драгоцѣнное для меня по воспоминаніямъ и по тому искреннему уваженію къ Вамъ, которому я никогда не измѣнялъ, —

отъ всего сердца радуюсь, — что Вы неизмѣнно сохраняете живость душевныхъ силъ, и встрѣчаете нашу „Основу“ съ такимъ теплымъ сочувствіемъ и готовностью содѣйствовать успѣху южно-русскаго вѣстника. Да подкрѣпите Господь Ваши силы, и да пожнетъ Украина, посредствомъ „Основы“, плоды Вашихъ полезныхъ трудовъ.

Обращаясь къ предложеннымъ Вами вопросамъ объ условіяхъ сотрудничества, я нахожу, что назначеніе для Васъ числа листовъ на весь годъ было бы стѣснительно для обѣихъ сторонъ, тѣмъ болѣе, что думая издавать „Основу“ не годъ, а многіе годы, располагая довольно значительными средствами, я могу ненапечатанное въ одномъ году оставлять у себя для слѣдующаго. Поэтому минуя вопросъ о количествѣ, ограничусь опредѣленіемъ платы за Ваши статьи. По моимъ соображеніямъ, я могу высылать Вамъ отъ 40 до 60 р. за печатный листъ всего, что будетъ принято редакціей. Дополнительные условія Вы изволите прочитать въ первомъ моемъ объявленіи, которое прилагаю, такъ какъ посланное въ Августъ не дошло до Васъ. Очень сожалью за себя и за сестру о потерѣ писемъ. Саша скоро воротится снова въ Петербургъ. Пантелеймонъ Олександровичъ, здѣсь, и работаетъ по источникамъ старымъ и новымъ — надъ исторіей Украины, которую пишетъ по нашему. Н. Ив. Костомаровъ готовится къ чтенію 3-хъ или 4-хъ публичныхъ лекцій о Выговскомъ и къ печатанію Малороссійскихъ дѣлъ иностраннаго Архива. Недавно онъ, почти единогласно, избранъ въ ординарные.

Очень сожалью, что I-я книжка „Основы“ не украсится Вашимъ дорогимъ именемъ. Программа наша обширна: было бы желаніе писать. Ваши познанія, опытность, воспоминанія, наблюдательность, дадутъ Вамъ богатые матеріалы, и такъ, покорнѣйше просимъ, помогать и подвигать другихъ на содѣйствіе общепользному дѣлу.

Съ чувствомъ искренней преданности и почтенія имѣю честь быть Вашъ покорный слуга
В. Бѣлозерскій¹⁾.

Ще до того, як Максимович одержав отсього листа Білозерського, він, побачивши своє ім'я серед співробітників „Основи“ в друкованому оголошенні, почав працювати для неї, про що писав О. Бодянському 10-го січня 1861 року: „Въ декабрѣ я начиналъ писать и написалъ 11 писемъ о Хмель-

¹⁾ Листа, окрім останніх рядків, писано писарською рукою.

ничкомъ къ Костомарову для „Основы“, гдѣ объявленъ со-трудникомъ до полученія на то моего согласія... Ничего, я готовъ сотрудничать, если по первымъ книгамъ увижу, что дѣло пойдетъ у нихъ ладно. Боюсь только за Кулиша, что заврется. Какую гиль нагородилъ въ своей „Хатѣ“, въ переднемъ словѣ до громады“¹⁾.

Окрім „Писемъ о Богданѣ Хмельницкомъ къ Н. И. Костомарову“, що були надруковані в чч. 2 (ст. 105—120) и 5 (ст. 1—21) 1861 року, Максимович умістив в „Основі“ ще невеличку, на дві сторінки, „Замѣтку о словутномъ пѣвцѣ Митусѣ“ (ч. 6, 19—20), що його згадує Волинський літописець під 1241 роком, та три українські вірші: „Привѣтъ Шевченку на обѣдѣ 25 марта 1858 года“ (ч. 6, ст. 8—9), „На смерть Шевченка“ (ibid., ст. 18) і „На похорон Т. Г. Шевченка під Каневом“ (ibid., ст. 35—38).

Таким побитом, співробітництво Максимовича в „Основі“ продовжувалося пів року, з другої до шостої книжки 1861 року, і припинилося через неуважність до його з боку редакції, як сам він повідомляв Бодянського 20 січня 1862 р.: „Что касается до „Основы“, то эта господиня, пригласивъ меня и опубликовавъ меня сотрудникомъ своимъ, печатала все, что я посылалъ, а, между тѣмъ, ничего въ отвѣтъ мнѣ не пишетъ и не шлетъ, такъ что я наконецъ и плюнуль...“ Через чотири місяці Максимович знов писав про „Основу“ в листі до Бодянського з 14 травня: „Съ „Основую“ совсѣмъ разстался: надула, не прислала ни общаннѣхъ грошей за статьи, ни отдѣльныхъ оттисковъ, ни даже письмечка за 1861 годъ и нынѣшній, а на сей годъ уже нѣтъ мнѣ и „Основы“. Вотъ какіе молодцы. Наплевать же на нихъ и на нечестную редакцію“.

Максимович мав рацію так казати, коли ми прийнемо до уваги останній лист його до В. М. Білозерського і обов'язки супроти співробітників, які редакція брала на себе, й про які було оголошено у проспекті видання часопису²⁾.

1) Листи М-ча до Бодянського надруковані в „Чтеніяхъ Общества исторіи и древностей Россійскихъ“, Москва 1887, кн. I. Щодо переднього слова до громади у „Хаті“, то справді воно могло навести сумнів не тільки на зрівноваженого Максимовича, як вияв якогось українського мессіянізму: „Українська словесність, пише Куліш, діло велике; се — нове слово між народами, которе на те й явилось, щоб якось инше, не по-давньому, людський розум повернути“.

2) Там сказано: „Редакція приняла въ основаніе своихъ отношеній къ сотрудникамъ: 1) добросовѣстное вознагражденіе за статьи, не уступающее другимъ извѣстнымъ журналамъ; 2) точное выполненіе взаимно-пред-

Проте причини неуважности до Максимовича з боку редакції „Основи“ не були випадкові і не залежали лише від забуття грошових зобов'язань супроти співробітників. Саме у 1861 році загострилося літературне ворогування між Кулішем і Максимовичем у зв'язку з етнографічною критикою Куліша „Вечеровъ на хуторѣ близь Диканьки“ Гоголя, яку він провадив саме на сторінках „Основи“, і антикритикою на це Максимовича в статтях „Оборона повѣстей Гоголя“, що друкувалась у газеті „День“, з приводу чого Куліш висловився, що те, що для „нашихъ антиподовъ“ є День — „для насъ Ночь“.

Пізніше Максимович міг розміркувати, що з ідейного боку він був в „Основі“ не до діла. Український романтик і заступник єдиної руської культури, як він сам казав, що дивився на руську землю не „съ москворѣдской высоты Ивана Великаго“ і не „съ запорожской поэтической Саворъ Могилы“, а „съ высоты старокіевской, съ холма св. Андрея Первозваннаго“¹⁾, Максимович не мав у своїх українських інтересах ніякого сучасного йому радикально-політичного забарвлення. Інакше ставився до українського питання Куліш, який власне був головним керманичем „Основи“. Через те пізніше, у 1865 році, Максимович обвинувачував „Основу“ в національних крайностях, що шкодили тодішній українській просвіті та літературі. Ось що він писав Бодянському 1-го січня зазначеного року: „Напечатаць маленькаго „Украинца“... Здѣшняя цензура духовная не пропустила псалмовъ на украинскомъ нарѣчїи, а свѣтская не позволила прибавить малороссійскихъ пословиць ко второму изданію краткаго „Букваря“... Вотъ, что натворила „Основа“; украинскаго языка стерегутся и не любятъ теперь больше польскаго, и въ книгахъ для народа онъ сталъ запретнымъ“.

Нарешті ще пізніше Максимович наче пильнував про те, щоб виправдати свою участь в „Основі“ та відмежуватися від її ідейного напрямку. Про це дуже виразно свідчать рядки, присвячені епізодів співробітництва Максимовича в „Основі“ в його біографії, що її написав і видав ще за життя Максимовича у 1872 році С. Понамарьов. Понамарьов писав біографію майже на підставі власних розмов з Максимовичем; через те ми знаходимо в ній тільки такі думки, що їх бажав висловити

ложенныхъ и принятыхъ условий и 3) доставленіе постояннымъ сотрудникамъ не менѣе 3-ей части всего вознагражденія за статьи, тотчасъ по принятїи ихъ редакціей, не дожидаясь напечатанія“.

¹⁾ Юбилей М. А. Максимовича (1821—1871). Київ, 1871, ст. 73—74.

сам Максимович, і ось що там сказано з приводу співробітництва його в „Основі“: „Місяців за два до смерти Шевченка почав виходити південно-російський вістник „Основа“. Максимович не відрізняв цього видання від інших, посилав туди такі статті, які міг би післати до кожного часопису, і статті свої писав російською мовою. Він був певний, що українська мова, яко мова простолюдна, може бути мовою поезії і для сучасного йому українця, але не може бути ані мовою освіченого громадянства, ані мовою науки“ (ст. 67).

В інтересі справедливості треба зазначити, що коли Максимович турбувався зближенням свого ймення з „Основою“, з напрямком якої він ніколи не згоджувався, то його супротивник Куліш незабаром після закриття „Основи“ став зовсім відрікатися від неї, і наприклад у 1867 році в листі до проф. Кістяківського називав „Основу“ „кукольваном“, який „слава Богу, знесло по Дніпру, до моря забуття“, і прирівнював світогляд „Основи“ до несвідомості Митрофана, героя комедії Фонвізіна „Недоросль“¹⁾.

¹⁾ „Кіевская Старина“ 1902 р. ч. 2.

ПРИЧИНКИ ДО УРЯДНИЧОЇ СЛУЖБИ КУЛИША.

(ВІД ГУБЕРНСЬКОГО СЕКРЕТАРЯ ДО НАДВОРНОГО РАДНИКА).

Подав МИРОН КОРДУБА (Варшава).

З усіх епізодів життя Панька Куліша найменше досліджена справа його урядової служби в Польськiм королівствi в 60-их роках минулого столiття. Всi просторiшi життєписи письменника: Ом. Огоновського, Маковея, Шенрока, Дмитра Дорошенка, подають про се тiльки скупi i не зовсiм докладнi вiдомості, а окремі розвiдки про поодинокi доби його дiяльностi досi не доторкали сеi справи. Сю прогалину дозволяє у значнiй частi виповнити зшиток актiв, що знаходиться у варшавськiм „Archiwum Akt Dawnych“ ч. 320 п. заг. „Дiло Учредительнаго Комитета вi Царствi Польскомъ о командированiи вi распоряженіе Учредительнаго Комитета Губернскаго Секретаря Кулиша. Началось 23 дек. (4 янв.) 1864/5 года, кончено 9 ноября 1867 года“. Спираючися головно на сих урядових письмах, я зладив отсi причинки, додаючи у прилозі важнiшi акти¹⁾.

Матерiальне положення Куліша, що вiд катастрофи в 1847 р. ніколи не було свiтле, з кiнцем 1863 р. стало майже безвихiдне. Спроби з хуторним хозяйством, упадок з трудом придбаної друкарнi, в котру вложив чимало гроша, а також деякi видавництва, загнали його в довги, яких не було чим сплачувати. Згадуючи свої переживання в пiзнiшiм листi до одного зi своїх приятелiв, Куліш писав: „В 1864 році я находився в положеннi невиплатного довжника, почасті iзза захоплення українською iдеєю до величезного ентузiязму. З сього прикрого й безвихiдного положення спас мене Мiлютин...“²⁾. Не було iншого виходу, як шукати урядової посади, котра дала би йому спромогу до

¹⁾ Вельми Шановнiй Дирекцiї Архiву за дозвiл хiснуватися актами висказую щире подяку.

²⁾ Лист Куліша до Л. Жемчужнікова з 27 грудня 1876. Див. С. Глушко: Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужніковим. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 177.

дальшого існування, заспокоєння своїх вірителів, а може й виконання деяких плянів, з котрими від довшого часу носився, от хочби видавання українського журналу. Очевидно, ся посада мусіла би бути перш за все добре платна, не якогось там урядовця статистичного відділу, що її в департаменті сільського господарства в міністерстві державних маєтків займав після повороту з заслання в Тулу і вкінці, як безвиглядну, покинув в 1854-ім році. Тепер часи змінилися. Після Миколи I на царськім престолі засів Олександр II. Система безоглядної реакції, скомпромітована в Кримській війні, мусіла уступити. Надійшла доба ліберальних реформ. До голосу і впливу в державі прийшли слов'янофіли, з котрими Куліш поприязвився ще в середині 1850-их років, гостюючи зимою 1854/55 р. в домі Аксаккових у Москві. Деякі з них здобули собі чималий вплив на дворі молодого царя, як от Микола Олексієвич Мілютін, кн. Володимир Александрович Черкаський, Юрій Самарін та ін. і позаймали чільні урядові становища: перший державного секретаря при особі царя для особливих доручень у Польщі, другий головного директора, тоб-то міністра, внутрішніх і духовних справ у Польськім королівстві. З Миколою Мілютіним Куліш був знайомий через його брата Володимира, секретаря „Географического Общества“ і видавця „Географического Вѣстника“, в котрім Куліш співробітничав, доставляючи перекладів чільніших англійських і німецьких праць. З кн. Черкаським зв'язувало його співробітництво у слов'янофільській „Русской Бесѣдѣ“. Крім сього, після видання своїх найзнаменитших творів, „Чорної Ради“ і двох томів „Записокъ о Южной Руси“, Куліш стояв на вершкун слави і був відомий не тільки в українських, але й російських та польських кругах. Знаючи собі ціну й маючи добрі зв'язки, сподівався здобути собі якесь видніше урядове становище і не думав чимнебудь вдоволятися.

Саме тоді російський уряд пошукував здібних і довірених людей до служби в Польськім королівстві. Після здавлення Січневого повстання стали там заводити нові порядки, творити нові начальні уряди, перебудовувати шкільництво на зовсім інших підставах. Перестрій управи в Королівстві цар передав саме в руки Мілютіна, а сей прикликав собі на помічників кн. Черкаського й Якова Александровича Соловйова, також гарячого слов'янофіла. Сей тріюмвірат: Мілютін-Черкаський-Соловйов, став поруч намісника, гр. Федора Федоровича

Берга, головним господарем у Польщі й обсаджував там усі важніші урядові посади. Куліш надіявся також найти там пригоже, визначніше й добре платне місце, тим більше, що доволі добре знав польську мову. Він ще під кінець 1850-их років носився з наміром поїздки до Варшави. З його особистих висказів довідуємося, що найбільше тягнула його туди бібліотека Константина Свідзінського, котру знав ще з Ходоркова в Київщині, а котра опісля записом перейшла в посідання гр. Крассінських у Варшаву¹). Задумуючи писати історичну працю про польсько-українські взаємини за часів давньої „Речі Посполитої“, сподівався також у варшавськiм головнiм архiвi найти багатi матерiали для сеї справи. Зi своїми плянами звiрився перед приятелем Михайлом Грабовським, визначним польським критиком і письменником т. зв. „української школи“, в котрого посілості Олександрівці та в двірку в Чигирині перебував нераз по кілька тижнів. Коли в 1861 р. фактична управа Польського королівства перейшла в руки марграфа Олександра Вельопольського і сей покликав Грабовського на директора департаменту в міністерстві просвіти, Грабовський в свою чергу запрошував Куліша приїхати до нього до Варшави, даючи йому у себе приміщення й обіцяючи урядову посаду, якої сам забажає. Але Куліш, тоді зайнятий іншими справами, відкладав подорож до „безпечнішої хвилі“²). Смерть Грабовського і вибух Січневого повстання розвіяли його варшавські пляни. Коли ж тепер насунулися вигляди досягнути за одним дві мети: урядову посаду і можливість хісновання варшавськими рукописними скарбами, Куліш, не надумуючися, метнувся до Петербурга.

До столиці приїхав десь у березні 1864 р.³) і зараз почав

¹) Лист Куліша до Л. Жемчужнікова з 27 грудня 1876. Див. С. Глушко: Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужніковим. „Україна“ 1926, кн. 2—3, ст. 177.

²) Лист Куліша до кн. Шаховського з 21 серпня 1893 р. Київская Старина т. 57 (1897), ст. 353. Пор. В. Гнатюк: Польський літератор М. А. Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем. Записки Іст.-Філ. Відділу УАН. т. XXI—XXIII.

³) Ще 16 (28) січня 1864 писав лист з Мотронівки, а 14 (26) березня вже з Петербурга. Шенрок у життєписі Куліша (Київ. Стар. т. 74, 1907, ст. 57—58) згадує, що Куліш весною 1864 р. приїхав до Петербурга „в своїх літературних справах“. Тим часом цілий його лист, писаний відти до Жемчужнікова (див. далі), вказує, що головною причиною його приїзду були старання за урядову посаду. Се й він сам отверто признає в сім листі: „Читаючи по газетах, що правительство потребує людей, які знають поль-

робити старання, щоби дістати яке догідне службове місце. Незабаром після приїзду стрінувся з знайомим сенатором, Віктором Антоновичем Арцімовичем, що саме став назначеним на заступника предсідника державної ради і на члена установчого комітету у Варшаву. Арцімовіч був шурином сердешного Кулішевого друга й симпатика українського руху, російського артиста-маляря Льва Михайловича Жемчужнікова; тому до нього в першу чергу звернувся Куліш із проханням, дати йому приміщення в своїм уряді. Сенатор віднісся до справи з великою прихильністю, але не маючи ще визначеного бюджету для особового складу свого відділу, не міг йому покищо нічого певного обіцяти. Бажаючи тим краще впевнитися, Куліш негайно написав лист до Жемчужнікова, прохаючи, щоб або сам безпосередньо, або через свого батька, Арцімовичевого тестя, підпер у свого шурина його справу. В сім письмі висказав своє гаряче бажання служити саме під рукою Арцімовіча, котрого всі високо цінують й при котрім міг би дечого навчитися. Арцімовіч, впевняв, безперечно відиграє в Польщі важну й самостійну ролю, тому йому дуже стануть у пригоді такі люди, як от він, Куліш. Жемчужніков, помагаючи інтересам його, як свого приятеля, одночасно зробить прислугу й своєму шуринові. „Що ж торкається моїх політичних переконань“ — писав далі Куліш — „то які би вони не були (а вони може навіть сходяться з його [Арцімовіча] переконаннями), при моїй мовчальності й ізольованій діяльності він не може бути мною компромітований. Ані в публічному життю, ані в літературі я не зробив кроку, що суперечив би характерові його служби“. А в тім заявив, що у найближчих часах має намір зайнятися виключно збиранням і розслідуванням матеріялів до просторої праці про Польщу та південно-західню Русь і, доки не признає себе здатним сказати тверде слово в сім складнім та запутанім питанню, не стане нічого друкувати¹⁾. Отся дивна мішанина підхліблювань і гордовитої самопевности в злучі з завірюваннями про свою політичну „благонадежність“ у листі до давнього приятеля може бути вияснена тільки скрутним положенням, в яким Куліш тоді опинився.

Не найшовши покищо нічого певного, Куліш вернув „во ську мову, я рішився йому предложити свої услуги і от приїхав до Петербурга“.

¹⁾ Лист з 14 (26) березня 1864 р. див! С. Глушко: Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужниковим. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 162—3.

своєї". 21 травня (2 червня) писав лист до свого приятеля Каменецького зі свого хутора Піддубня коло Борзни, зазначаючи, що саме приїхав додому. Опісля маємо ще його листи з 14 (26) червня і 25 серпня (6 вересня) також до Каменецького, писані з цього ж хутора¹⁾. Але й відсіля робив дальші старання за державну посаду. Ставити всі свої надії на одного тільки Арцимовіча вважав надто непевним і тому шукав ще й інших протекторів. В сім ділі, між іншими, старався Кулішеві допомогти земляк Микола Яковлевич Макаров, один із ближчих його товаришів по перу. Він звернувся до Константина Карловича Грота, першого директора департаменту неподаткових поборів, прохаючи його дати Кулішеві посаду ревізора. Та показалося, що всі місця ревізорів були вже обсажені і вглядів на приміщення в сім відділі не було. Все ж таки старання Макарова не були зовсім безуспішні. Грот пригадав собі своє давнє знайомство з Кулішем, часті з ним стрічі у Петра Олександровича Плетньова, давнього ректора петербурзького університету й редактора „Современника“, рішився допомогти йому по змозі й обіцяв переговорити з Мілютіним про його приміщення на службі в Польськім королівстві. Незабаром переказав Кулішеві через Макарова, щоби негайно приїхав до Петербурга, бо Мілютін погоджується дати йому посаду в Польщі²⁾.

Прийшлося Кулішеві знов їхати до Петербурга. Ся друга його подорож припадає мабуть на вересень 1864 р.³⁾ Та тут прийшлося зразу жити тільки надіями і дальше дождити. В однім листі писав до жінки: „Від людей близьких до Мілютіна знаю,

¹⁾ Киевская Старина т. 62, ст. 134—137.

²⁾ Лист цитований у Шенрока, *ibidem*, ст. 59.

³⁾ 25 серпня (6 вересня) Куліш писав ще з Піддубня (див. вище). В своїй автобіографії п. заг. „Жизнь Куліша“, Правда р. II (Львів 1868), ст. 336, каже, що приїхав до Петербурга в осени 1864 р. Не може бути ніякої непевности, що сей життєпис писаний самим Кулішем: мова, стиль й багато подробиць з інтимного родинного життя, котрі, хочби й кому іншому були відомі, не важився би подавати їх до публичного оголошення, свідчать про се зовсім виразно. Тому дивно, чому Евген Кирилюк у своїй Бібліографії праць П. О. Куліша, у Києві 1929, не зарахував її між твори самого Куліша. Шенрок, *cit. l.*, ст. 59, взагалі не подає часу сеї другої поїздки, вдоволяючися фразою: „Наконець Кулішъ рѣшилъ поѣхать въ Петербургъ, чтобы поискать себѣ мѣсто“. Брак докладно означених дат у зложенім ним життєписі Куліша спричинює, що тут часто годі визнатися в часі, коли відбувалися згадувані ним події, тим більше, що нераз пізніші факти переказує поперед раніших.

що він хоче прийняти мене на службу, але тепер ще дуже занятий і не придумав для мене уряду, тоб-то роду заняття. На службу до Варшави поїду з охотою. Тепер усі мої літературні роботи такі, що мені треба користуватися варшавським архівом і Публічною бібліотекою¹⁾). Дожидаючи вирішення своєї справи, Куліш не сидів у Петербурзі бездільно й пильно працював у Публічній бібліотеці, збираючи матеріяли до намічених праць. Одночасно передав Мілютінові просьбу примістити його в тій службі, котра була йому найближча і в котрій був занятий перед катастрофою в 1847 р., добуваючи собі вигляди на блискучу кар'єру, тоб-то в шкільництві. Тоді в Польськiм королівствi і в сiй ділянцi відкривалися доволі приманливі вигляди. Реформа тамошнього шкільництва, проголошена в т. зв. Югенгаймських указах з 30 серпня (11 вересня) 1864 р., впроваджувала між іншим децентралізацію шкільної управи. Територію Королівства поділено на десять шкільних округ, на чолі з директорами, котрі мали заряджувати всіма початковими й середніми школами своєї округи. Були се значні, керівничі та при сім добре платні посади, бо призначували їм по 3000 карб. річної платні, а крім сього по 1000 карб. на об'їздки²⁾). Для порівняння згадати б, що гімназійні вчителі побирали тоді 600—800 р. річно. Отже Кулішеві хотілося придбати таку директуру для себе. Мілютін обіцяв свою поміч. Але обсада шкільних урядів спочивала в руках „головного директора комісії просвіти“, тоб-то немов міністра просвіти в Польськiм королівствi, Федора Федоровича Вітте. Вітте, котрий був досі куратором київської шкільної округи, став міністром у королівстві проти волі могутньої трійці (Мілютін - кн. Черкаський - Соловйов) тільки завдяки особистій інтервенції намісника гр. Берга у самого царя. Між Бергом та згаданою трійцею була основна різниця в поглядах про загальний напрям майбутньої політики в Польськiм королівствi. Намісник був за тим, щоби не дратувати національних почувань поляків та лагідними засобами перевести тривке успокоєння краю, — трійця, а особливо кн. Черкаський та Соловйов, стояли за рішучими засобами та радикальною русифікацією. Тому відносини між обома таборами були вже зразу напружені й далі що раз більше загострювалися. Вітте, спираючися на намісника, добирав собі директорів по своїй уподобі, не дуже ра-

¹⁾ Лист цитований у Шенрока. Ibidem, ст. 59.

²⁾ Зразу директори в негубернських містах побирали тільки по 2000 карб., але вже по кількох місяцях їх зрівняли з губернськими.

хуючися з бажаннями Мілютіна. А в тім, кермуючим у Варшаві сферам, в першу чергу Віттому, котрий прибув сюди з Києва, було безперечно відоме вмішання Куліша в справу Кирило-Методіївського братства, його арештування 1847 р., усунення з посади учителя V-ої петербурзької гімназії та заслання в Тулу. Давати йому після сього, без попередньої урядової регабілітації, такий самостійний і довірений уряд, як директора шкільної округи в Польськiм королівстві, видалося просто неможливим. Тепер годі перевірити, чи кандидатуру Куліша відсунув сам намісник у характері предсідника адміністраційної ради, котра іменувала директорів на внесення управи комісії просвіти, вимовляючися, що його зовсім не знає — як се подає до відома Куліш у своїх листах, — чи просто Вітте не хотів ставити його кандидатури, подаючи Мілютінові правдиву причину, досить, що Куліш директору не дістав. Знову ж посади „молодшого“ директора, тоб-то директора (чи властиво по обов'язуючій тоді в Польськiм королівстві титулятурі: інспектора) гімназії, і то мабуть не в Варшаві, тільки на провінції, яку Вітте згоджувався йому дати, Куліш не прийняв¹⁾.

Через се справа приміщення в уряді проволікалася й матеріальне положення Куліша погіршало ще більше. На прожиток у Петербурзі прийшлося позичати грошей у приятелів та знайомих і залізати все далше в довги. Доходило до того, що став у глибині душі немов жалувати за відкиненою посадою і вже рішався, скинувши пиху зі серця, брати всяке, хочби

¹⁾ Про сю свою кандидатуру Куліш писав Д. С. Каменецькому пізніше, вже після приїзду до Варшави: „Проти назначення мене директором один „чин“ спротивився тому, що він поручав двох на директорів, але їх не прийняли на тій підставі, що їх не знають особисто. А що мене також не знали особисто, то великий чин побідив малого чина його ж оружієм, відказуючися затвердити моє назначення. Я й радий сьому, бо у Варшаві місце вже віддане, а на провінцію мені відсіля не хотілося б їхати більше, ніж із Петербурга. Служба на провінції була би для мене дуже утяжлива навіть при найліпших матеріальних умовах“. Київ. Стар. т. 62 (1898), ст. 138. В своїй автобіографії в „Правді“ 1868, ст. 336 каже Куліш, що в Петербурзі дістав лист з Варшави з повідомленням, що не „старшим“ директором шкіл думають його назначити, а „молодшим“ — і тому відказався. Під „великим чином“ можна розуміти тільки намісника гр. Берга, котрий кермувався опінією свого ставленика Вітте. Шенрок сей уступ з листу до Каменецького зовсім хибно відносить до справи іменування Куліша функціонарем при установчiм комітеті і додає від себе: „Но послѣ дѣло уладилось“ (cit. I. ст. 63, прим. 2). Тим часом се діло зовсім не уладилось, бо тут ходило про шкільну директуру в Королівстві, а сеї Куліш таки не дістав.

й найпідрядніше місце, яке трапиться. „Політика примушує мене — писав до жінки — грати ролю людини, яка знає свою ціну; але коли вискажеться постороння оцінка або спромога зробити для мене що-небудь при моїй нікчемній ранзі та з опсованім горожанським положенню, то стану конкурувати з малими землі „крохобоствовать“, відкинувши на бік всяку гордість“¹⁾. Все ж таки постановив витривати в Петербурзі до остаточного поладнання своєї справи. „Сидячи тут без грошей — писав — можна сподіватися дочекатися хоч чого небудь, а сидячи на хуторі, тільки вичеркнеш себе з пам'яті живих людей. Одним словом, так скрутно, як тільки могли б собі бажати мої численні вороги“²⁾.

Вкінці все ж таки діждався. Мілютін остаточно десь у жовтні візвав його до себе і порадив самому їхати до Варшави. „Вам треба тільки ногу поставити в стремено“ — сказав³⁾. Як точку опертя та zarazом як подорожний документ Куліш отримав від міністра — державного секретаря Польського королівства, В. П. Платонова, письмо, датоване 23 жовтня (4 листопаду) 1864 р., що віддавало його до розпорядимости установчого комітету. Як показує печатка залізничного уряду, прибита на сім документі, Куліш приїхав до Варшави петербурзькою залізницею 6 н. ст. листопаду 1864 р.⁴⁾

В Варшаві справа швидко прийняла корисний оборот і Куліш мав незабаром можливість навіть вибирати між двома добре платними посадами. З одного боку Арцімовіч, котрий саме улаштував своє бюро, жертвував йому місце в кодифікаційній комісії з платнею 3000 карб. в рік. З другого боку була спромога приміститися в тім уряді, до котрого Куліша спрямував Мілютін, а саме в установчім комітеті. Установчий комітет був утворений у Варшаві указом з 19 лютого (2 березня) 1864 р., початково в цілі введення в життя постанов указу з того ж самого дня про визволення та увласнення селян і про організацію сільських громад у Королівстві; незабаром комітет поширив свій круг ділання на всі ділянки краювої адміністрації, стаючи таким чином найважливішим органом правління Польського

¹⁾ Тут мабуть натяк на правдиву причину невдачі зі стараннями за директуру.

²⁾ Цитов. Шенроком *ibidem*, ст. 61—62.

³⁾ Куліш до кн. Шаховського 21 серпня 1893, Київская Старина т. 57 (1897), ст. 352.

⁴⁾ Прилога. Акти ч. 1.

королівства. Предсідником на засіданнях комітету був сам намісник гр. Берг, але головним господарем і зарядчиком усіх бюр з титулом „члена-завідуючого справами установчого комітету“ був один із попереду згаданої трійці; а саме Яків Ол. Соловйов, видний діяч у ділі визволення селян у Росії 1861 р. Діставши від Мілютіна окремо поручаючий лист у справі Куліша, він заопікувався ним і передав йому на спробу деякі роботи в комітеті. Не треба було довгого часу, щоби переконалися про велику роботящість та небуденні здібності Куліша, і Соловйов швидко рішився дати йому передовіше місце між урядниками комітету. А що Арцімовіч запрошував Куліша на посаду з платнею 3000 карб, в рік, то Соловйову не випадало давати йому менше, тому предложив 3600 карб. річно, платних від 1 грудня 1864 р. Куліш волів остати в установчім комітеті і прийняв запрошення Соловйова. Запевнившись згодою з боку намісника, Соловйов вніс справу на засідання установчого комітету, котрий на засіданню з 5 (17) січня 1865 р. прийняв до відома, що губернський секретар Пантелеймон Олександрович Куліш на підставі апробати намісника з 23 грудня (4 січня) 1864/5 р. став приділеним до установчого комітету („состоящимъ при комитетѣ“) з платнею 300 карб. місячно¹⁾.

Таким чином після цілорічних старань Куліш вкінці діждався „ситого куска хліба“, як сам назвав свою посаду в листі до Жемчужнікова. Лишаючи на боці, до іншої нагоди, з'ясування політичної ролі, яку прийшлося йому відограти на новім становищі, скажемо кілька слів про зовнішній бік його служби. Листи, які писав з Варшави в 1865 р., показують, що Куліш був зовсім вдоволений зі своєї служби і з службових відносин. Особливо радувала його обставина, що як урядовець до окремих доручень не був зв'язаний канцелярськими приписами і не мусів відсиджувати урядових годин у бюрі, а виконував поручені йому роботи дома і тільки двічі в тиждень являвся у начальника для усного обговорення ділових справ. Зразу урядове діловодство було йому чуже, давався відчутти брак потрібної вправи, бюрократичної рутини. „Спершу здавалось“ — писав до Жемчужнікова — „що ніяк сього діла не второпаю, а тепер так насобачився, наче й зріс на кручкотворстві¹⁾“. Був також

¹⁾ Постановлення Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ т. III. Засѣд. 43, статья 236; Куліш до Жемчужнікова 8 (20) січня 1865, cit. I. № 6, ст. 173; Прилога ч. 2 і 3.

²⁾ Лист з 19 червня (1 липня) 1865, cit. I. № 7, ст. 174.

вдоволеній зі свого начальника Соловйова, строгого „блюстителя бюрократическихъ формъ“. „Начальство мое дуже мене похваляє і нічим мені не допікає, як іншим, що поперед мене почали папір нівечити“. Зі самовдоволенням підчеркує, що начальник зчаста його вироби передає до переписки на чисто, не змінючи ні одного слова, що рідко трапляється навіть уже закостенілим у службі урядникам. „Але сей тріумф дістається мені недешево: він вимагає величезної уваги до різnorodних форм урядового діловодства“. Роботи мав дуже багато, бо Соловйов, пізнавши завзятість і працездатність свого помічника, засипував його різними дорученнями, а Кулішеві се спершу підлещувало. „Я все пишу та й пишу, от обридло, а проте на заняття своє не нарікаю, бо мене радує, що я таки не зовсім нікчемна людина на світі“... „Роботи багато, працюю безнастанно, в повнім значінню слова, але спочуваю справі й тому робота для мене приємна“¹⁾. А до іншого приятеля, Д. С. Каменецького писав у лютім 1865 р.: „Що торкається мого службового положення, то я все більше і більше ним вдоволений; чому, не можу з'ясувати, але з часом дізнається. Доволі з вас сього, що я потрібний, необхідний, незамінимий і є такі боки в службі, до яких я відношуся з глибоким співчуттям“²⁾. Та на роботах в установчім комітеті ще не кінчилися заняття Куліша. Арцімовіч задумав видати збірник матеріалів для устрою місцевої адміністрації в російськім перекладі і Куліш перебрав на себе редакцію, за що діставав окрему винагороду 1500 карб. річно. За несповна чотири року свого побуту у Варшаві видав 63 томи сього „Сборника Административныхъ Постановлений въ Царствѣ Польскомъ“. Мимо сього він ще не зовсім потонув у бюрократичних заняттях, подвійна урядова праця не абсорбувала його цілого. Він все ж таки находив ще час на пошукування по варшавських архівах і бібліотеках, де збирав матеріали для історії польсько-українських взаємин. В короткім часі зладив історично-політичний трактат під заг. „Русь і Польща“, котрий Мілютін предкладав самому цареві, спільно з Лебедницевим зладив „Холмській календарь“, у котрім примістив свою статтю про Польщу й Росію, та згромадив масу матеріалу для своєї пізнішої праці „Історія возсоединенія Руси“.

¹⁾ Листи Куліша до Жемчужнікова з 8 (20) січня і 19 червня (1 липня) 1865, cit. l. № 6 і 7, ст. 173—4.

²⁾ Лист. з 10 (22) лютого 1865 р. Київ. Стар. т. 62 (1898), ст. 143.

котрої початок п. заг. „Колонизація русскихъ пустынь“ появился у „Вѣстникъ Европы“¹⁾.

Але приміщення Куліша при установчій комітеті було поки-що тільки тимчасове, провізоричне. На перешкоді до установаження службового становиська, яке заняв у Варшаві, стояв низький ступінь, який здобув собі у своїй дотеперішній урядовій службі ще 10 лютого 1841 р., тоб-то чин губерньського секретаря, другий щабель знизу на ранговій драбині російської урядничої ерархії. Хоча кермуючим сферам у Варшаві не могла остати тайною причина застановлення дальшого авансу Куліша, а саме події з 1847 р., його ув'язнення й заслання в Тулу, все ж таки слід було, після отримання службового атестату Куліша, надісланого міністром-державним секретарем Королівства В. П. Платоновим²⁾, зажадати урядового вияснення справи. Щойно на підставі такого вияснення можна було поробити потрібні кроки, щоб усунути перешкоду, котра перепиняла устійнення нових службових відносин Куліша і замикала йому шлях до дальшої урядничої кар'єри. Тому до департаменту сільського господарства міністерства державних маєтків, у котрім видано службовий атестат, відійшов 18 лютого (12 березня) 1865 р. з канцелярії установчого комітету, за підписом Кулішевого шурина Василя Білозерського, урядовий запит, чому від 1841 р. досі не представлявано Куліша до переведення у вищі „чини“³⁾. У відповіді на се письмо директор департаменту вияснив, що в сій самій справі ще в 1851 р., зараз після вступлення Куліша на службу під його управою, звертався до начальників тих урядів, у котрих Куліш служив давніше, значить, до куратора Петербурзької шкільної округи і до начальника Тульської губернії. Від куратора Мусін-Пушкіна дістав відповідь, що Куліш не міг бути переведений до вищого ступеня на становищі старшого учителя гімназії, бо не відбув приписаної чотиролітньої служби в характері губерньського секретаря. Знову ж начальник Тульської губернії заявив, що не мав дозволу представляти його до нагороди вищим „чином“, бо після увільнення з петербурзької твердині прислано Куліша в Тулу на службу не „по ученой часті“ і поставлено під строгий поліційний дозор із за-

¹⁾ Пор. лист Куліша до кн. Шаховського з 21 серпня 1893. Київ. Стар. т. 57 (1897), ст. 350.

²⁾ Прилога ч. 4.

³⁾ Прилога ч. 5. Білозерський виконував тоді обов'язки директора канцелярії установчого комітету.

казом відпускати його на Україну або за границю; від себе одначе доложив, що скільки торкається служби Куліша в тульським губернським уряді, то ніякої перепони до його підвищення на слідуючий ступінь не було. Діставши такі відповіді — писав директор департаменту сільського господарства — тодішній міністер державних маєтків, генерал-адютант гр. Кісельов, представляв 1 січня 1852 р. Куліша до переведення на вищий ступінь, але державний секретар Танєєв повідомив його 5 вересня того-ж р., що цар не дав на се свого дозволу. Подаючи се вияснення до відома установчого комітету, директор департаменту докинув від себе, що за час свого урядування в департаменті сільського господарства Куліш не вчинив нічого, що відбирало б йому право на підвищення, і навпаки все відзначався ревністю в службі і сумлінним виконанням поручуваних йому робіт¹⁾.

Офіційальне тавро, що лягло на Куліша за його співучасть в „Україно-Славянскомъ Обществѣ“ (Кирило-Методієвським Братстві), міг зняти тільки сам цар. Тому Соловйов письмом з 1 (13) квітня 1865 р. звернувся до В. П. Платонова з проханням, щоби, з огляду на корисні вискази про Куліша попередніх його службових начальників і з огляду на те, що його теперішня служба в Польським королівстві є для правління дуже хосенна, виеднав у царя дозвіл не вважати його побуту під поліційним доглядом за перешкоду до переведення на вищі службові ступені і до признання йому всіх інших службових прав; а коли цар згодиться, щоб опісля виступив у сенаті з внесенням на признання Кулішеві найближчого з черги ступеня, колежського секретаря, з заслуженим старшинством²⁾. Але виявилось, що сеї справи не можна поладнати без відома й згоди гр. Берга. Міністер-державний секретар відповів, що з огляду на 32-гу статтю царської грамоти з 14 (26) лютого 1832 р. для Польського королівства він може предкладати цареві тільки такі справи, котрі поручить йому сам намісник. Через те Соловйову прийшлося звернутися з сею справою спершу до гр. Берга, а щойно на припоручення сього останнього письмом з 21 квітня (3 травня) Платонов виложив її цареві. Вкінці в червні 1865 р. прийшло до намісника урядове повідомлення, що цар з огляду на корисні відзиви про службу Куліша з боку міністра гр. Кісельова і намісника гр. Берга приказав: перебу-

¹⁾ Прилога ч. 6 і 7.

²⁾ Прилога ч. 8.

вання Куліша під поліційним доглядом не вважати за перешкоду до переводження його у вищі службові ступені й признання йому всіх інших службових прав та вигід, крім відзнаки за бездоганну службу й ордену св. Володимира 4-ої класи за вислугу літ¹⁾.

Щойно тепер стало можливим настановлення Куліша справжнім урядником і приділення його до відповідної ранги в системі урядничої служби. В тій цілі Соловйов звернувся на письмі до намісника, прохаючи згоди на іменування „состоящаго при комитетѣ губернскаго секретаря Кулиша“ урядником для окремих доручень у V-ій ранзі з платнею, яку й досі діставав, тоб-то 3600 карб. річно. На сім письмі гр. Берг написав 16 (28) жовтня замітку, що хоче з сим підоджати, поки Куліш дістане службовий ступінь, на котрий представлений²⁾.

Як тільки цар зняв з Куліша опалу, міністер-державний секретар Платонов, на доручення намісника, виступив перед сенатом з внесенням, щоби Куліша перевести до вищого ступеня урядничої ерархії, тоб-то надати йому „чин“ колежського секретаря з старшинством з 10 лютого 1844 р. Та хоч за сим обстоювали такі визначні і впливові достойники, як Соловйов, Платонов і намісник гр. Берг, справа стрінулася з великими противностями і перепонами. Спершу пролежала в сенаті цілих п'ять місяців, а коли відтак прийшла під обради департаменту герольдії, то тут на засіданню 18 (30) листопада порішено, що правда, перевести Куліша на ступінь колежського асесора, але зараховано йому старшинство тільки від 10 червня 1865 р., тоб-то від дати царського прощення. Щойно після сього, на нове представлення Соловйова, намісник 8 (20) грудня іменував колежського секретаря Куліша урядником для окремих доручень при установчім комітеті Польського королівства в V-ій службовій ранзі³⁾.

Але для дальшої служби мала чимале значіння дата признаного старшинства. Признання старшинства від 10 лютого 1844 р., як се пропонували Соловйов і намісник, уможливило би Кулішеві швидче пересування на дальші, вищі, службові ступені і тим самим давало б йому спромогу бодай частинно наздігнати в урядовій кар'єрі 17 літ часу, страченого через царську неласку. Рішення сенату обертало сі надії в нівець і зв'язувало

¹⁾ Прилога ч. 9—12.

²⁾ Прилога ч. 13.

³⁾ Прилога ч. 14—16.

дальші службові підвищення з перебуванням на кожному ступені приписаної законом кількості літ. Воно було для Куліша зовсім несподіваним і діяючим ударом, тим більше, що повага й симпатії, які здобув собі в кермуючих варшавських колах, відкривали йому блискучі вигляди. Крім сього рішення сенату було з правничого боку несправедливе й спиралося на хибних правових підставах. Тому Соловйов рішився далі обстоювати за правами свого помічника і виступив перед намісником з внесенням виеднати у самого царя признання Кулішеві старшинства від правно належного йому речинця, звертаючи увагу, що закон, на котрий покликався сенат у своїм рішенню з 18 (30) листопада, відноситься до осіб, котрі були під судом і понесли кари втягнені у формулярний службовий список — чого з Кулішем зовсім не було; рішення сенату суперечить також царській постанові, що вернула Кулішеві всі службові права й вигоди. Намісник признав се домагання зовсім справедливим і з початком н. ст. січня 1866 р. поручив Платонову обстояти його перед царем. Все ж таки справа знова затягнулася, мабуть через кризу в уряді міністра-державного секретаря Польського королівства, з котрого уступив Платонов. Ще майже півтора року пізніше, 1 (13) травня 1867 р. Соловйов пригадував її наслідникові Мілютіна, начальникові царської канцелярії для справ Польського королівства, Дмитрові Миколаєвичеві Набокову, прохаючи в окремім письмі прискорити поладнання. Прямого свідоцтва про остаточне вирішення ми не найшли, але акт, виданий у Лівадії 30 серпня (11 вересня) 1867 р., котрим цар іменував Куліша надворним радником, показує, що все ж таки зараховано правно йому належне старшинство¹⁾. Та се було тоді вже майже безпредметовим, бо сталося напередодні усунення Куліша з державної служби.

Після довгих злиднів, що тягнулися майже безпереривно від пам'ятного 1847 р., Куліш найшовся в над сподівання корисних фінансових умовах. Крім платні з установчого комітету 3600 карбованців, побирав ще окремо 1500 карб. за редактування „Сборника административных постановлений“, значить мав 5100 карб. річної пенсії. За протекцією кн. Черкаського дістав 27 марта 1866 р. ще одноразову підмогу 1200 карб.²⁾. З огляду на тодішню вартість гроша були се справді доволі

¹⁾ Прилога ч. 32.

²⁾ Див. Атестат, прилога ч. 35; порівн. лист Куліша до кн. Шаховського з 21 серпня 1893, Київ. Стар. т. 57 (1897), ст. 350.

значні доходи. Ми вже згадували, що сам Куліш у листі до Жемчужнікова признавав, що має у Варшаві „ситий кусок хліба“¹⁾; ще яркіший вислів своєму вдоволенню дав у листі до Костомарова, кажучи, що тепер може зовсім сміло повторити слова Ірода з одної вертепної драми: „Азь богатъ, богатъ зъло“²⁾). При сім призвичаений до безнастанних грошових турбот і не маючи надто великих життєвих вимог, провадив і у Варшаві дуже ощадне життя. Спершу, не маючи спромоги найти відповідної квартири, оселився в Римській гостинниці (hotel Rzymiski), що спричинювало дещо значніші видатки, тим більше, що зараз-же спровадив до Варшави свою жінку, а з нею приїхала й своячка з двома дітьми та гостила у Кулішів довший час. З початком 1865 р. найшов вигідне мешкання в домі графині Бромірської на Мазовецькій вул. ч. 1346, отже в самім осередку міста, за 500 карб. в рік³⁾). Свій спосіб життя й бюджет своїх видатків з того часу подає в листі до Хильчевського: „Чи знаєш ти, що коштує мій обід? — 21½ коп. Припустім, що кава ранком і чай вечером коштують стільки ж. Ось тобі 50 коп. З візником etc. на круглий рахунок вийде мені на 1 карб. Я не курю, горілки не п'ю, тільки чарку і то не завсіди. Але кожної суботи обідаю ex officio в клубі. Се мене коштує в місяць 20 карбованців. Разом 50. Таким чином витрачаю на себе в рік 600 карб. та на одіж etc. 400 = 1000. Все ж таки багацько! але останок значний також! Виділивши з нього 1000 карб. на Олександрю Михайлівну і 500 карб. на квартиру, у мене останется 4000 карбованців⁴⁾). Сьогодні обідаю в клубі за 5 карб. (з вином), а завтра за 21½ коп. з чаркою горілки — і не нахожжу великої різниці...“⁵⁾

Надвишку, яка йому лишалася, повертав у першу чергу на сплату довгів, тим прикріших, що затягнених у переважній часті у приятелів на слово, без ніяких записів. В червні й липні 1865 р. повертає Жемчужнікову по 50 карб.; в липні 1866 р. заповідає Василеві Тарновському (синові) сплату ратами суми 3660 карб., позиченої ще в його батька без ніякої розписки,

¹⁾ Лист з 8 січня 1865. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 173.

²⁾ Лист з 13/25 квітня 1865. Ігн. Житецький: Куліш і Костомтров. Україна 1927, кн. 1—2, ст. 44.

³⁾ Лист до Жемчужнікова з 8 січня 1865, с. 1., лист до Костомарова 13/25 квітня 1865, с. 1.

⁴⁾ В той час Куліш був уже директором і побирав більшу платню; див. далі.

⁵⁾ Лист з 11/23 жовтня 1866. Київ. Стар. т. 60 (1898), ст. 87—88.

а відтак і процентів. Хильчевського запитує: „Скажи, які найбільші проценти дістаєш, такі положу тобі до сотні рублів, що їх тобі винен“. Таким чином сплата йшла доволі швидко й по 2½ роках, в липні 1867 р. Куліш міг похвалитися Хильчевському, що вже так як би не має зовсім ніяких довгів, бо хоч остало ще несплачених біля 1000 карб., то за се йому різні люди винні до 25 тисяч карб.¹⁾

В той час прийшлося також вирівняти зобов'язання, що тяжіло від більше ніж 20-ти літ. Ще в 1843 р. під час свого перебування в Києві Куліш видав два свої твори: збірник поезій в українській мові п. заг. „Україна“ й історичний роман, написаний російською мовою п. заг. „Михайло Чарнышенко“²⁾. Сі книжки друкувалися в університетській друкарні, а що Куліш не мав грошей на заплачення доволі значних коштів друку (біля 1000 карб.), то за нього дав поруку тодішній помічник куратора київської шкільної округи, відомий Мих. Вол. Юзефович, а Куліш мав сплачувати довг із розпродажі сих книжок. І справді, більшу частину довгу сплатив сим способом, але після його арешту і заслання в Тулу дальші сплати перервалися. Літом 1849 р. друкарня університету через куратора звернулася до київського генерал-губернатора з проханням стягнути з Куліша незаплачену решту 437 карб. 81 коп. Генерал-губернатор переказав сю справу тульському губернаторові, бо Куліш тоді перебував у Тулі, а сей тульській міській поліції. На домагання поліції Куліш написав заяву, що сих грошей заплатити не може, бо хоч перебуває на службі, то жалування ніякого не дістає, а маєтку жадного не має, крім невеличкої спадщини по батькові в Чернігівській губернії, в містечку Вороніжі, Глухівського повіту, котра ще не виділена; зрештою буде старатися по змозі в короткім часі вирівняти свій довг. Отримавши таку заяву, київський генерал-губернатор повернув справу до чернігівського губернатора. Тут стверджено, що Куліш мав на Глухівщині 15 десятин по батькові, й рішено сю посілість продати на покриття претенсії університетської друкарні. В 1850-ім р. відбулася перша

¹⁾ Листи до Жемчужнікова з 19 червня (1 липня) і 15 (27) липня 1865 р., Україна 1926, кн. 2—3, ст. 174; до В. В. Тарновського, Київ. Стар. т. 64 (1899), ст. 83; до Хильчевського з 22 червня 1867 р., Київ. Стар. т. 60 (1898), ст. 89.

²⁾ Україна, зложивъ П. Кулъшь. Кіевъ 1843, 8^о 7+95+2 ст. Михайло Чарнышенко или Малороссія восемьдесятъ лѣтъ назадъ. Сочиненіе П. Кулъша. Кіевъ 1843, 8^о, 3 части: 206 + 190 + 215 ст.

ліцитація ґрунту, але глухівський суд не затвердив dokonаної тут продажі через деякі неформальності. На другій ліцитації в 1856 р. купив землю якийсь урядовець Рязцов за 241 карб. (на 7 карб. дешевше, ніж була продана за першим разом) і гроші відослано друкарні. Щоби добути ще решту належитости в сумі 196 карб. 81 коп., куратор київської округи писав 16 червня 1856 р. до міністерства освіти, вказуючи, що Куліш служить у міністерстві державних маєтків. Рівно рік опісля дістав відповідь, що його вже взагалі нема в Петербурзі.

Так представляє справу М. П. Павлушков на підставі актів тульської губернської канцелярії і кінчить словами: „Дальша доля цього Кулішевого боргу нам невідома. Цілком певно довідатися про те, чи сплатив Куліш решту боргу, оті 196 р. 81 к. університетській друкарні, можна було б тільки з архіву цієї друкарні. Але ж, на превеликий жаль, з цілого архіву цього збереглося тільки 150 справ, та Кулішівської справи серед цих не найшлося“¹⁾. Та мимо запропущення архіву друкарні, можемо тепер подати автентичну відомість про епілог сеї справи. Вона спочивала цілих 10 літ, бо управа київського університету не знала місця побуту свого довжника, яке зрештою часто мінялося, а Куліш, живучи в скрутних матеріяльних відносинах, не спромігся сплатити решти довгу. Але як тільки стало відомим, що Куліш займає посаду в установчім комітеті в Варшаві, ректор київського університету, А. Матвеев, вислав 11 (23) квітня 1866 р. письмо до сього уряду, прохаючи стягнути з нього 196 карб. 81 коп. як решту суми, довжної за видрукування в 1849 (!) році твору „Михайло Чарнышенко и Украина“ (!! в університетській друкарні. Куліш, діставши таку пригадку, вислав 3 (15) травня ректорові почтою 197 карбованців, а Вас. Білозерський, як директор канцелярії установчого комітету, зараз у найближчий день окремим урядовим письмом повідомив його про се“²⁾. В актах комітету находиться також почтова посвідка про вплату сеї суми.

Крім на сплату довгів Куліш повертав свої грошові засоби також на підтримку українського руху, що саме тоді почав живіше розвиватися в Галичині. Погоджуючися цілою душею, як сам впевняв, на політику російського уряду в Польськім королівстві, навіть на русифікацію шкільництва в Холмщині та на

¹⁾ М. П. Павлушков: Куліш в Тулі на засланні. Записки Істор.-Філол. Відділу УАН. кн. XIII—XIV, Київ 1927.

²⁾ Прилога ч. 19 і 20.

на Підляшшу, він одночасно підпирав українську народню справу в Галичині. Особливо велике громадянське значіння мали його зносини з питомцями львівського духовного семінара, що почалися ще в осени 1861 р. і тривали до 1867 р. Тут за почином питомця Данила Тянячкевича, здібного й рухливого організатора, заснувалася тайна українська громада, котра на ті часи стала огнищем національного життя серед молоді. Куліш слав їм вказівки, поради, інформації, книжки, не жалуючи й грошей на підтримання видавництва, і передавав все те здебільша на руки Тянячкевича. „Служачи у Варшаві“ — писав він пізніше своєму приятелеві Л. Жемчужникову — „я безнастанно був зайнятий убогими русинами... Я жертвував значні для мене гроші на львівські видання і на підтримку працюючих бідняків, котрі зверталися до мене за порадами¹⁾. На жаль ціла інтересна ся переписка з галицькою молоддю досі не зібрана і навіть треба побоюватися, чи й зовсім не затратилася.

Довір'я, з яким галицькі семінаристи горнулися до Куліша, було для нього до певного ступеня винагородою за ті напружені відносини, в яких тоді находився до своїх земляків з російської України. В зв'язках з галицькою молоддю він просто шукав моральної підпори для себе. Вже відновлення в 1855 р. переписки й приятельських стосунків з Юзефовичем, що таку погану ролю відограв у справі Кирило-Методіївського братства, викликало серед давніх приятелів Куліша велике здивування. Ще більше вразило їх його співробітництво в журналі „Вѣстникъ Западной и Юго-Западной Россіи“, видаванім відомим обскурантом Ксенофонтом Антоновичем Говорським, що виходив у Києві 1862—1864 р. і визначався їдкими нападами на український рух. Вступлення на службу в Польськім королівстві знову збільшило прірву між Кулішем та українськими колами. Не тільки самі українці, але й ліберальні росіяни дивилися з нехиттю на тих, що рвалися тоді за урядовими посадами в Польськім королівстві, щоби після здавлення Січневого повстання стати знаряддям русифікаційної політики уряду в польських землях. М. Чалий висказується у своїх споминах про них з гіркою іронією, зараховуючи їх до типів, для котрих *ubi bene ibi patria*, а вчителів, котрі зваблені вищою платнею та надією на швидкі підвищення в службі горнулися до тамошніх шкіл, називає „пошукувачами золота — педаго-

¹⁾ Лист з 26 грудня 1876. Україна 1926 кн. 2—3, ст. 178.

гами¹⁾. Костомаров, Кониський та ін. осуджували сей новий політичний напрям Куліша, вважаючи, що він пустився на дуже непевну дорогу, і Хильчевський, а пізніше й Жемчужников, старалися його від неї відтягнути. Куліша все те драгувало й викликувало в його серці обурення й жаль на земляків, що висказував нераз у дуже різкій формі. „Скажеш, якого ж гаспида сидиш у той Варшаві?“ — писав до Хильчевського — „А деж мені дітись? На столиці нас не треба, а на Україні дурень на дурневі сидить та дурнем й поганяє. А що вже Київ, то вибачай — навряд чи є на світі дурніший город“. А в іншому листі: „Дуже помиляєшся, друже Іване, думаючи, що як би я жив у вітчизні, то міг би мати добрий вплив на моїх земляків. Перебравши в життю багато людей, я прийшов до висновку, що моїх земляків, тоб-то інтелігенцію, треба лишити на ласку їх нікчемної долі“²⁾. Його життя у Варшаві було доволі ізольоване. В близьких і дружних взаєминах жив тільки зі своїм шурином і товаришем по уряді В. Білозерським. До нових знайомих з-поміж земляків відносився зразу обережно, з недовір'ям. „Білозерський приймав мене з особливою любов'ю“ — писав директор Холмської шкільної округи, Теофан Гаврилович Лебединців зі своєї першої поїздки у Варшаву до брата — „Куліш спершу відштовхнув мене холодом, але опісля сам зайшов до мене і заговорив зовсім інакше, так, що було любо“³⁾. З російськими урядовцями, своїми службовими товаришами, сходився лише офіційально на суботнісні обіди в клубі; про якісь ближчі зв'язки з ними не згадує ніде в листах. Ще найбільше наблизився до польських учених кругів, котрі побачивши його зацікавлення історичними студіями, з великою уважливістю помагали йому в його пошукуваннях по варшавських архівах і бібліотеках. „Тут учені люди“ — писав до Каменецького вже в несповна місяць після свого приїзду до Варшави — „оказують мені різні услуги в області моїх історичних дослідів, закидують мене дорогоцінними рукописами, роблять різні особисті довідки, навіть випереджують мої бажання — і я не можу нічим подібним віддячитися їм, так подарую їм

¹⁾ М. Чальй: Бѣлоцерковская гимназія. Кіев. Стар. т. 71 (1900) ст. 242.

²⁾ Листи з 12 липня 1867 р. і 29 листопада 1868 р. Кіев. Стар. т. 60 (1898) ст. 88—89 і 90—91.

³⁾ Письма О. Г. Лебединцева къ брату. Іbidem ст. 322, лист з 15 (27) лютого 1865 р.

бодай сі книжки, з котрих вони мене властиво знають“, і тому просив Каменецького прислати йому два примірники обох томів „Записокъ о Южной Руси“. А місяць пізніше знову згадує з вдовolenням: „Польські вчені з свого боку дають мені всякі можливі вказівки, що значно облегує історичні роботи й навіть просто захоплює мене до них, бо дає те, без чого багато оставало би незрозумілим і невідомим“¹⁾.

Маючи тепер більше гроша, Куліш забажав виїхати на якийсь час у подорож за кордон. Вже в квітні 1865 р., пишучи до Костомарова, пригадував їхню спільну прогульку по Німеччині і над Середземне море, яку відбули в 1861 р., і заохочував приїхати до Варшави, щоби відсія вкупі з ним виправитися в Париж, Лондон і на Рів'єру. Туди то задумує їхати для зміцнення свого тіла, в котрім живе „духъ бодръ“. Відпустку з уряду надіється дістати з огляду на величезну роботу, що її переробив протягом минулого пів року. Опісля, в серпні, просив Жемчужнікова подати йому адреси швейцарських місцевостей, де міг би за ненадто дорогу ціну прожити якийсь час, бо вибирається з жінкою за кордон; а що жінка хотіла би на кілька місяців лишитися в Парижі, то заразом придалося би поручаюче письмо „къ парижскому священнику“. Одночасно вдруге заохочував Костомарова до спільної подорожі на осінь у Швейцарію або на зиму до Риму й Неаполя. Те ж саме стрічаємо ще в листі з 10-го грудня. Але Костомарів саме тоді не дуже захоплювався Кулішем, а крім сього зайнятий працею над історією Московщини в добі лже-Димитріїв, не мав часу на заграничні прогульки. Також і Куліш не міг у 1865 р. добитися відпустки від свого начальника Соловйова, а коли з весною 1866 р. став знову проситися, затримав його кн. Черкаський з огляду на справи, які мали доторкувати його дальшого становища в уряді²⁾.

Своїми здібностями й роботящістю Куліш уже від перших днів своєї служби звернув на себе увагу найвищих представників російського уряду в Варшаві, а зокрема кн. В. Черкаського. Також схожість поглядів на польську справу наблизила

¹⁾ Листи з 4 грудня 1864 р. і 5 січня 1865 р. в. ст. *Ibidem* т. 62 (1898) ст. 139—142.

²⁾ Листи до Костомарова з 13 (25) квітня, 15 (27) серпня, 10 (22) грудня 1865 р. і 4 (16) червня 1866 р. Див. І. Житецький: Куліш і Костомаров. Україна 1927 кн. 1—2 ст. 44—46, 49. Лист до Жемчужнікова 7 (19) серпня 1865. *Ibidem* 1926, кн. 2—3, ст. 175.

сих двох людей до себе. В пізнішій листі до кн. Шаховського Куліш згадує, що кн. Черкаський був захоплений зретагованим ним Холмським Календарем, а особливо поміщеною там його статтею про Польщу й Росію¹⁾, про котру думав, що вона вийшла з під пера Костомарова²⁾). Разом з кн. Черкаським Куліш брав участь в деяких важних конференціях та нарадах, як от у травні 1865 р. в конференції директорів в справі організації шкільництва для греко-уніятського населення в Холмщині і Підляшшу³⁾). Попертю кн. Черкаського завдячував Куліш, як ми вже згадували, окрему заемогу 1200 карб., що її отримав у березні 1866 р. Як головний директор комісії внутрішніх і духовних справ, кн. Черкаський був властивим керманичем політики російського уряду в Польськiм королівстві. Головною метою сеї політики було знищити, а бодай підкосити домінуючий серед польської суспільности вплив шляхти та духовенства, як представників воюючого націоналізму, та приєднання для царського уряду симпатій польських селянських мас. Тому указом з 19 лютого 1864 р. заряджено аграрну реформу, надано селянам у Польськiм королівстві засиджену ними землю на власність і даровано громадську самоуправу; тому Югенгаймськими указами духовенству й дідичам відібрано всякий вплив на народне шкільництво. Особливо небезпечним для Росії вважав кн. Черкаський римо-католицьке духовенство і всіми можливими способами старався паралізувати його діяльність. Його погляд поділяв також і Мілютін, котрий із залізною послідовністю поборював обов'язуючий конкордат з Римом з 22 липня (3 серпня) 1847 р., поки вкінці не добився його скасування 25 листопада (7 грудня) 1866 р. Коли Автоном Як. Солтановськiй, переймаючи директуру Сувальської шкільної округи, представлявся

¹⁾ Не згаданю в бібліографії Євгена Кирилюка.

²⁾ Лист з 21 серпня 1893. Кієв. Стар. т. 57 (1897) ст. 350.

³⁾ Слід зазначити, що висказ Куліша в розмові з Кониським, наведений Шенроком в його життєписі Куліша (Кієв. Стар., т. 74, ст. 71), немов би справу мови навчання в уніятських школах Польського королівства кн. Черкаський передав зовсім на рішення Куліша, годі брати поважно. Таке трактовання так засадничої і важної справи зовсім не відповідало б ані тодішній політиці російського уряду (після циркуляра Валуєва з 1863 р.), ані енергійній та автократичній вдачі кн. Черкаського. Зрештою і сам Куліш у листах до редактора „Золотої Грамоти“, Ливчака, і до Костомарова в травні 1866 р. (Україна 1927, кн. 1—2, ст. 49) заявляв рішучо, що кн. Черкаський ніколи не питав про його думку в справі викадової мови в уніятських школах, та що він (Куліш) тільки перед Вітте висказався за введенням російських підручників.

кн. Черкавському, сей у розмові сказав йому м. ін.: „З ксьондзами, котрі вічно каламутять польський дух і є вічними ворогами поляків і руських, ви не церемоньтеся. Пишіть мені про всякі події приватними листами. Я їх не пощаджу. Вони мене вже добре пізнали!“¹⁾ Нагляд і контролю над духовенством виконував окремий відділ духовних діл, підчинений комісії внутрішніх і духовних діл, котрий завідував усіма справами, що торкалися церков, духовенства та установ усіх віроісповідань у Польськім королівстві, з виїмком православного й грекоуніятського. Директор сього відділу, дійсний радник стану Грігор'єв, був довіреною особою кн. Черкаського і мусів принорвлюватися до його вказівок. Коли ж у травні 1866 р. міністер внутрішніх справ Валуєв покликав Грігор'єва до Петербурга, кн. Черкаський рішився передати сей важний і відповідальний уряд Кулішеві. Куліш саме дістав відпустку й збирався в дорогу на Крим, щоби там відпочити, як кн. Черкаський несподівано завіззав його до себе, порадив подорож відложити на найближчу весну й предложив йому місце по Грігор'єву. Про сю подію Куліш оповідає в листі до Костомарова з 4 (16) червня 1866 р. в жартовливім, що правда, тоні, в старослов'янській мові, котрої оба з Костомаровим залюбки вживали в переписці між собою, але при сім дуже влучно зазначає ціль свого покликання та виявляє, як він сам розумів свої майбутні завдання на новім уряді: „Призва мя предъ лице свое хитроумный Одиссей варшавский, мудрѣйшій отъ князей Черкасскихъ, іеросхимонахъ Владимиръ, ѡ рече ми: „Чадо Пантелеймоне! вѣси, яко беззаконія іереовъ и архіереовъ лядскихъ превзыдоша главы ихъ; день и ноцъ помышляють ны злая. Сего ради препояши мечъ разума твоего по бедру мужества твоего и изыди во срѣтеніе злоумышленій прелатскихъ и бискупскихъ; азъ же нареку тя воеводою силъ росскихъ, еже въ мірѣ глаголется Директоръ. Въ совѣтѣ праведныхъ возсядеши одесною мене, и вдасть ти Кесарь 5 тысящъ талантъ, и славенъ будеши въ народѣ Росскомъ даче всѣхъ бригадиръ... облекись въ броню браннолюбія твоего і побори борющія мя враги, заке оскудѣваетъ крѣпость моя и къ тому не возмогу единъ стояти крѣпщѣ, по множеству лукавства лядска“. Слышавъ таковая рекома ко мнѣ... склонихъ главу мою и рекохъ смиреннѣ, яко сотворю

¹⁾ Отрывки изъ записокъ Я. А. Солтановскаго. Кіев. Стар. т. 41 (1893) ст. 107.

вся, слика бысть заповѣдана мнѣ свыше“¹⁾). Отримавши 30 травня (11 червня) згоду Соловійова на звільнення Куліша з дотеперішнього урядування та 11 (23) червня апробату намісника, кн. Черкаський поспішно відослав справу до Петербурга. Незабаром указом з Царського Села 26 червня (10 липня) 1866 р. цар іменував Куліша директором відділу духовних справ у Польськiм королівствi, а 19 (31) липня Куліш перебрав вже свій новий уряд. Платню тепер йому підвищено на 5062^{1/2} карб., так, що разом з винагородою за редагування „Сборника“ діставав 6562^{1/2} карб. річно²⁾).

На новій посаді Куліш зразу з питомим собі жаром та завзяттям кинувся до роботи. А ся робота показала ся тяжкою й виснажуючою навіть на Кулішеві сили. Вже кілька днів після перебрання директорства писав до Хильчевського: „Мій час належить до кн. Черкаського, а кн. Черкаський є не що інше, як буря діяльності. З захопленням повинуюся сій незвичайній людині. Дуже трудно, тяжко, болісно, але се моя сфера! Або пропаду, або зроблюсь лицарем-невмиракою!“ А іншому приятелю, Чуйкевичеві доносив про свої нові зайняття: „Дуже тяжко, але за се маю діло з найрозумнішою людиною, яку до сеї пори стрічав у життю, — з кн. Черкаським. Насолода його розумом каже мені забувати про возню від рані до вечера і про доклади о першій годині ночі. Все те переноситься без найменшого ропоту душі; коли б тільки фізичних сил стало, а попрацюємо з цілого серця на славу російського (русскаго) імени!“ Ще місяць пізніше звірювався Хильчевському: „Наша службова робота йде гарно і стає для мене з кожним тижнем інтереснішою. Хоча й совісно хвалити себе, скажу, що кн. Черкаський зробив премудре діло, прикликавши мене до себе на співробітника. Я передбачую дуже важні висліди“³⁾).

¹⁾ Україна 1927, кн. 1—2, ст. 49.

²⁾ Прилога ч. 21—26. Звертаємо підчеркненням увагу на титул уряду, який Куліш дістав, бо щодо сього в літературі про Куліша стрічаємо різні баламутства. І так Ом. Огоновський (Історія Литератури Рускои ч. III, 1. Львів 1891, ст. 114) каже, що Куліша назначено „директоромъ комисіѣ внутреннѣхъ и духовныхъ дѣлъ“, тоб-то міністром у Королівстві, надаючи йому таким чином уряд, який займав кн. Черкаський. В. Гнатюк (Польський літератор М. А. Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем. Записки Істор.-Філ. Відділу УАН кн. XXIII (1929) ст. 120) робить його знову „директором департаменту освіти при установчому комітеті“, хоч такого департаменту при установчому комітеті взагалі не було.

³⁾ Листи до Хильчевського з 23 липня (5 серпня) і 28 серпня (9 ве-

Але захоплення не тривало довго. Вже в листі до Хильчевського, писаним у жовтні, стрічаємо зовсім іншу нуту, читаємо вискази невдоволення, а навіть такі рідкі у Куліша та противні його гордій вдачі критичні рефлексії про свою дотеперішню діяльність. Він признається, що досі у своїм життю набрав чимало промахів, дурниць, погані — й се його тепер мучить. Одиноким рятунком остає ще інтензивна праця, що дає забуття. Тому служить в уряді. А ще й тому, бо хоче посплачувати всі свої довги. Коли сю останню ціль осягне, покине все і забереться в свою хуторську западню, щоби там позапорізьки вмерти¹⁾. Отже вже ні словечка про „свою сферу“, про „славу російського імени“, про „дуже важні висліди“, про „лицарство-невмирацтво“ — тільки сіра буденщина, робота, щоби забути прогріхи й сплатити довги! Очевидно, що в межичасі мусіли зайти якісь важні події, виринути якісь різниці, чи може й сутички з кн. Черкаським. Та про ці події, про причини наглої зневіри Куліша в доцільність своєї роботи не довідуємося нічого. Чи кн. Черкаського не вдоволяла діяльність Куліша й він робив йому докори, чи може радше Куліш побачив, що напрям політики російського уряду примушує його, як директора відділу духовних діл у Польським королівстві, переступати ті межі, яких переходити не дозволяли йому його етичні поняття та почуття особистого достоїнства, — годі рішучо сказати. Радше на принципове розходження, ніж на особисті сутички вказувала б обставина, що Куліш, котрий під впливом особистих настроїв так часто міняв свої осуди про поодиноких людей, про кн. Черкаського все, навіть після уступлення з уряду, висказувався з великою вдячністю та пошаною. Деякий промінчик світла кидає на сю темну справу коротенька згадка в автобіографії Куліша, де він зазначає, що його директорство не таким вийшло, як він собі його уявляв, і оповідає, що не минуло й пів року, як написав до Черкаського, „що помилився Черкаський у йому, що не найшов у його такої дотепности, якої сподівався, що він, Куліш, директорувати більше не хоче, а шукатиме собі іншого місця, де заслуговував би свій хліб, не сумнячись у роботі“. Та кн. Черкаський поспів ще його відмовити від резигнації своєю „поезією холод-

ресня) 1866 р. Київ. Стар. т. 60 (1898) ст. 86—87; лист до Чуйкевича (без дати) цитований Шенроком в його життєписі Куліша, *Ibidem* т. 74 (1901) ст. 74.

¹⁾ Лист з 11 (23) жовтня 1866 р. Київ. Стар. т. 60 (1897) ст. 87—88.

ного розуму“ і порадив поки-що поїхати на відпочинок за границю¹⁾). Тут підчеркнені нами вислови також вказують, що у Куліша збудилися етичні сумніви, що він переконався, що політично-боевого становища директора відділу духовних діл не може погодити з своїм сумлінням. Все ж таки послухав ради кн. Черкаського. Листом з 11 листопаду дав знати Костомарову, що виїздить на 6 тижнів до Парижа, щоби там відпочити від великих трудів, і своїм звичаєм знову захочував його пристати до нього в дорозі. Але його побут за границею не тривав навіть місяця, бо вже 10 (22) грудня писав до Данилевського з Варшави, повідомляючи, що саме вернув з Парижа²⁾).

У Варшаві Куліш уже не застав кн. Черкаського, бо в найвищих урядових сферах Польського королівства зайшли події, що незабаром відбилися й на становищі самого Куліша. Можливо, що саме слухи про ці події прискорили його поворот із заграниці. В листопаді 1866 р. постиг Мілютіна апоплектичний удар, котрий зробив його зовсім нездатним до дальшої урядової служби³⁾). Кн. Черкаський поспішив до Петербурга, щоби відвідати свого недужого приятеля і бути причасним при виборі відповідного кандидата на його наступника. Коли ж довідався, що державним секретарем й головним начальником царської канцелярії для справ Польського королівства на місце Мілютіна назначено сенатора Дмитра Миколаєвича Набокова та що намічується обкороєння його власного дотеперішнього круга ділання, подався до димісії і, мимо особистого натиску царя Олександра II, не хотів відкликати своєї постанови. Таким чином Куліш нагло стратив обох своїх головних опікунів в уряді. Наслідки сього не дали на себе довго ждати. Ще в грудні 1866 р. переведено реорганізацію правительственной комісії внутрішніх справ у Польськім королівстві, відокремлюючи від неї відділ духовних діл, причім управу над сим відділом передано дотеперішньому віцедиректорові департаменту духовних діл у міністерстві внутрішніх справ, радникові стану гр. Коскулові. Головним директором самої ж комісії внутрішніх справ (на місце кн. Черкаського) настановив цар 11 (23) грудня Ру-

1) Жизнь Куліша, Правда, Львів 1868 р., ст. 366.

2) Лист до Костомарова, Україна 1927, кн. 1—2, ст. 50; до Данилевського, Кієв. Стар. т. 80 (1903), ст. 229. З Парижа маємо тільки лист Куліша до Ом. Партицького (грудень 1866) Руслан, Львів 1908, ч. 2.

3) Умер 26 січня (7 лютого) 1872 р.

дольфа Івановича Брауншвейга, дотеперішнього члена установчого комітету й адміністративної ради Королівства.

Внаслідок сеї реорганізації й іменування Коскула Куліш зовсім несподівано опинився без місця. Бажаючи йому допомогти й затримати таку визначну силу для уряду, Соловйов пропонував йому вернути назад на свою давню посаду при установчій комітеті з платнею 3600 карб. річно. Але Куліш, котрий нагле відсунення від директору вважав особистою обидою, не згодився на се, заявляючи, що се було би для нього деградацією, сказав, що взагалі не бажає далше оставати на службі в Польськїм королівстві, і домагався, щоби його оставили по закону „за штатом“. Сім способом сподівався дістати відправу у висоті дволітної платні. Однак, як виходило б із сучасного листу Куліша до Костомарова, Соловйов проти його волі заявив намісникові, що Куліш згодився остати при установчій комітеті, як що побільшать йому плату на 4500 карб. річно, а коли його новий начальник Брауншвейг виступив з внесенням, щоби Куліша оставити „за штатом“, йому відповіли, що він уже приділений до установчого комітету. Таке безцеремонне розпоряджування його особою немов-то ще більше розсердило Куліша і він твердо рішився зовсім кинути Варшаву та розписав до всіх знайомих у Петербурзі, щоби шукали йому іншої служби, заявляючи, що готов прийняти яке-будь місце на 2000 або й 1500 карб. в рік. В сім-же листі запитував і Костомарова, чи не найшлася б при редакції саме недавно заснованого „Вѣстника Европы“, яка робота для нього, він радо возьме хоч би й найчорнішу, бо після роботи, яку мав тут у Варшаві, ніяка праця для нього не страшна. По урядовим актам ся справа представляється ось як: Намісник гр. Берг вислав 7 (19) січня 1867 р., безперечно за спонукою Соловйова, письмо до Набокова, в котрім зазначає, що внаслідок настановлення Коскула директором відділу духовних діл у Королівстві дотеперішній директор сього відділу, Куліш, мусить уступити; одначе з огляду на дуже корисну службу сього останнього, він, намісник, бажав би приділити його до установчого комітету з платнею 4500 карб., тому поручає Набокову виєднати у царя згоду на звільнення Куліша з дотеперішнього уряду. Вже десять днів пізніше, 17 (29) січня, цар сповнив бажання намісника, звільнив Куліша від його дотеперішніх обов'язків і призначив його до установчого комітету. Се царське зарядження прийняла адміністративна рада Королівства на засіданню з дня 24 січня (5 лю-

того) до відома, а 4 (16) лютого Соловйов повідомив про се урядово Куліша¹⁾. Зовсім очевидно, що почин до всіх отсих урядових чинностей і заряджень міг вийти тільки на підставі попереднього порозуміння між Соловйовим і Кулішем, значить за виразною згодою сього останнього, бо інакше, на випадок резигнації Куліша, Соловйов і намісник вийшли би тяжко скомпромітовані. Виходить, що у вищезгаданім листі до Костомарова Куліш дещо підмалював справу і що його обурення не було щире. Ще менше ваги можемо прив'язувати до Кулішевого висказу в пізнішій листі до Жемчужнікова, немов то Соловйов навмисне взяв його знову під свою руку, щоби йому дошкулювати і мститися на нім за некорисні для Соловйова довірочні звідомлення, які посилав Мілютінову²⁾. Сам же Куліш незабаром після кризи писав до Леоніда Глібова: „Мене могли усунути зовсім [зі служби], але спасла мене відома тут загально моя трудолюбивість“³⁾. А в тім вихід із неприємного положення, спричиненого назначенням Коскула, вказаний Соловйовом, був для Куліша зовсім приємливий і доволі корисний. Він вернув на своє попереднє місце з підвищеною на 900 карб. платнею й разом з винагородою за редагування „Сборника“ мав 6000 карб. річного доходу, тоб-то тільки на 562½ карб. менше, ніж за піврічний час виснажуючого його фізично й морально директорування, котрого сам хотів збутися. Його домагання оставлення „за штатом“, згадуване в листах до Костомарова й Жемчужнікова, було хіба хвилевою фантазією, бо винагорода для „заштатних“ у висоті дволітньої платні була обіцяна тільки на випадок цілковитого розв'язання установчого комітету. Також слід зазначити, що під сю пору Соловйов відносився до Куліша зовсім прихильно й, як уже попереду розказано, ще 1 (13) травня 1867 р. налягав на Набокова в справі зарахування йому старшинства на драбині чинів від 10 лютого 1844 р. і спонукав признання йому достоїнства надворного радника. Про яку-небудь секатуру Куліша з боку Соловйова в службі не находимо жадних слідів. З пізніших листів, писаних протягом 1867 р., бачимо, що Куліш доволі швидко погодився з своїм новим положенням і не виявляв ніякого невдоволення з службових відносин. „На службі-ж — писав до Костомарова в травні

¹⁾ Прилога чч. 27—30.

²⁾ Лист. з 27 грудня 1876 р. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 178.

³⁾ Лист з 28 червня 1867 р. Червоний Шлях, Харків 1924, кн. 8—9, ст. 284—285.

1867 р. — „я побачив, що мною все ще дорожать, тому що тільки небагато можуть працювати так багато і так швидко“ далі у тім же листі згадував, що хотів би для відсвіження сил поїхати на Крим або в слов'янські землі й має вже словну згоду на се від свого начальника, Соловйова¹⁾.

Та незабаром спав на Куліша куди болючіший удар і то з боку, з котрого найменше надіявся, а саме зі сторони своїх давніх приятелів, редакторів львівського „Слова“ і московських слов'янофілів. Маємо на думці відому історію з листом Куліша до Якова Головацького, оголошеним без його дозволу в „Слові“ з 7 (19) червня 1867 р. (ч. 44), заяву Куліша з 13 (25) червня, видруковану у відповідь на се Ом. Партицьким у „Правді“ (I ст. 72) та викликані сею заявою напади на Куліша за його українофільську пропаганду віденського москвофільського „Бояна“ й панславистичних часописів „Московскія Вѣдомости“, „Москва“ й ін. Ся справа обговорена ширше і вияснена в життєписах Куліша Ом. Огоновського й Ос. Маковея та ще окремо акад. К. Студинським²⁾, тому не будемо тут зупинятися над нею. Куліш спершу легковажив сі атаки. „Славні бубни за горами, а прийдеши ближче — собача шкура“, — відповідав Хильчевському на його побоювання. „Ти здалеку жахаєшся, а ми в Варшаві байдуже про неї“³⁾. Але незабаром побачив, що вони в урядових колах викликали більше, ніж сподівався, вражіння й кинувся до оборони. Але ані Катков, ані давній приятель Аксаков не хотіли друкувати його відповіді, зробили се тільки одні „Ст. Петербургскія Вѣдомости“. Навіть Костомаров, котрого Куліш просив листом у вересні взяти його в оборону ще й зі свого боку⁴⁾, мовчав.

До сього прилучилася ще одна історія, котра з прихильного досі Кулішеві Соловйова зробила його ворогом. Сам Куліш у пізнішій листі-сповіді до Жемчужнікова признається, що між паперами недужого Мілютіна найшли його, Куліша, листи, „в котрих я, по усній з ним умові, представляв, як Соловйов перепиняв мене вести справи по обов'язку урядника особливих доручень, наслідком чого Мілютін нераз мусів спонукувати височайші прикази для спрямування порученої мені справи у вка-

¹⁾ Лист з 10 мая 1867 р. Україна 1927, кн. 1—2, ст. 53.

²⁾ До історії взаємин Галичини з Україною. Світ, Львів 1906, ч. 8—11 і відбітка.

³⁾ Лист з 22 серпня 1867. Київ. Стар. т. 60 (1898), ст. 90.

⁴⁾ Україна 1927, кн. 1—2, ст. 55.

заний мною бік“¹⁾. Значить, Куліш пустився був на ховзкий шлях інтриг між двома передовими і впливовими урядовцями і сі інтриги вийшли наверх. Соловйов, дізнавшись про зміст листів Куліша до Мілютіна, наговорив йому грубостей і зірвав з ним усякі, навіть службові, зносини, тоб-то не прикликував його в службових ділах і не посилав йому актів до полагоджування. Куліш якийсь час сидів без урядової роботи, зайнятий тільки редакційними справами „Сборника“. Не торкаючи своєї особистої справи, Соловйов рішився використати проти Куліша політичну компанію, що велася із-за його українофільства в пресі. Новий матеріал до обвинувачення його в пропаганді українофільства доставив, як оповідає Куліш у листі до Жемчужнікова, вислана йому галицькими семінаристами патріотична адреса, котру перехопив Вітте й передав Соловйову. Після наради з намісником Соловйов поставив Куліша перед альтернативою: або відректися публично в часописах усіх українських переконань, які коли-небудь висказав у літературі, або покинути службу. Куліш мав відповісти, що не вірить, щоби гр. Берг вимагав від нього такого чину, який тільки опоганив би його ім'я, не приносячи правительству жадної користі, й мав домагатися, щоби намісник прислав се жадання йому на письмі з своїм підписом²⁾.

Вислід цілої справи був такий, що на внесення Соловйова гр. Берг 30 жовтня (11 листопада) 1867 р. звільнив Куліша з урядової служби „по причині недуги“. Зараз другого дня Соловйов урядово повідомив його про се, додаючи, що за його, Соловйова, встановленням намісник поручив виплатити йому на відхідне за попередні праці окремий додаток у висоті цілорічної платні, тоб-то 4500 карб.; при сім поручив папери й урядування передати своєму наслідникові Ревакіну. Про звільнення Куліша зі служби по причині недуги повідомив також Набокова письмом з 6 (18) листопада³⁾.

Після звільнення з урядової посади Куліш ще цілий рік оставав у Варшаві, зайнятий редагуванням „Сборника административных постановлений“, поки не довів діла до кінця. За се крім звичайної редакційної платні дістав після закінчення видавництва окремо 2000 карб. нагороди. Що-йно 30 грудня 1868 (12 січня 1869) р. виїхав з Варшави за границю⁴⁾.

¹⁾ Лист з 27 грудня 1876. Україна 1926, кн. 2—3, ст. 178.

²⁾ Той самий лист до Жемчужнікова, с. 1. ст. 178—179.

³⁾ Прилога чч. 33 і 34. ⁴⁾ Листи Куліша до Хильчевського з 29 листопада й 30 грудня 1868. Київ. Стар. т. 60 (1898), ст. 90—93.

ПРИЛОГА: АКТИ.

Archiwum Akt Dawnych № 320. Дѣло Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ о командированіи въ распоряженіе Учредительнаго Комитета Губернскаго Секретаря Кулиша. Началось 23 дек. (4 янв.) 1864/5 года, кончено 9 ноября 1867 года.

Ч. 1.

Министръ Статсъ Секретарь Царства Польскаго. Въ Спѣтсбургѣ 23 Октября (4 Ноября) 1864. № 3440.

Свидѣтельство. Предъявитель сего, членъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, отставной Губернскій Секретарь Кулишъ, командированъ по дѣламъ службы въ распоряженіе Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ. Въ удостовѣреніе чего, и для безпрепятственнаго проѣзда въ Варшаву, дано ему, Г. Кулишу, настоящее свидѣтельство за надлежащимъ подписаніемъ и съ приложеніемъ казенной печати.

За отсутствіемъ Министра Статсъ-Секретаря, Тайный Совѣтникъ Старынкевичъ. [оригін.].

In dorso печатка: Przyjazd do Warszawy koleją żelazną Petersburgsko-warszawską dnia 6 Listopada 1864.

Ч. 2.

Виписка изъ доклада о перемѣнахъ въ личномъ составѣ Канцеляріи Комитета.

Членъ-завѣдывающій дѣлами Учредительнаго Комитета¹⁾ имѣеть честь испрашивать разрѣшенія Вашего Сіятельства: командированнаго въ распоряженіе Учредительнаго Комитета, Губернскаго Секретаря Кулиша, назначить состоящимъ при Комитетѣ съ производствомъ содержанія по триста руб. в мѣсяць, примѣняясь къ Высочайшему повелѣнію, объявленному Статсъ-Секретаремъ Платоновымъ 26 Февраля (9 Марта) 1864 г. Назначаемое содержаніе производитъ съ 1 Декабря сего года.

На подлинномъ докладѣ рукою Господина Предсѣдателя Комитета написано: „Согласень. Гр. Бергъ. 23 Дек. (4 Янв.) 1864/5 г.“ [копія].

¹⁾ Яків Олександрович Соловійов.

Ч. 3.

Его Превосходительству Н. А. Милютину.
Милостивый Государь,

Николай Алексѣвичъ.

На основаніи отзыва Вашего Превосходительства о командированномъ въ распоряженіе Учредительнаго Комитета, Губернскомъ Секретарѣ Кулишѣ, я поручалъ ему нѣкоторыя работы по дѣламъ Комитета, и, убѣдившись въ его способностяхъ къ службѣ и неутомимомъ трудолюбіи, представилъ Графу Намѣстнику о назначеніи г. Кулиша состоящимъ при Учредительномъ Комитетѣ, съ содержаніемъ по 300 руб. в мѣсяцъ. Его Сіятельство, 23 декабря 1864 (4 января 1865) года извѣявилъ на это свое согласіе. Сообщая объ этомъ, имѣю честь покорнѣйше присить Васъ, Милостивый Государь, не изволите ли оказать Ваше содѣйствіе къ скорѣйшей высылкѣ изъ Статсъ-Секретаріята Царства Польскаго документовъ г. Кулиша, которые тамъ имъ оставлены, а при семъ принять увѣреніе въ истинномъ моемъ почтеніи и совершенной преданности.

(Подписано) Яковъ Соловьевъ.

№ 6631. 24 декабря (5 января) 1864/5 года. Варшава. [копія.]

Ч. 4.

Аттестатъ объ отставкѣ Губернскаго Секретаря Пантелеймона Александрова сына Кулѣша.

№ 2203. Аттестатъ.

Данъ сей, отъ Департамента Сельскаго Хозяйства Министерства Государственныхъ Имуществъ, служившему въ ономъ въ числѣ чиновниковъ на усиленіе Губернскому Секретарю Пантелеймону Александрову Кулѣшу, въ томъ, что онъ, какъ изъ формулярнаго о службѣ его списка за 1854 годъ видно: происходитъ изъ дворянъ, вѣроисповѣданія православнаго, отъ роду имѣетъ тридцать три года, имѣнія у него у самаго и у родителей, равно и за женою никакого не состоитъ. Обучался въ Новгородсѣверской гимназіи съ 1833 по 8 Августа 1837 года. Потомъ слушалъ лекціи по отдѣленіямъ философскаго и юридическаго факультета въ университетѣ св. Владиміра; изъ онаго выбылъ до окончанія курса наукъ 1840 Декабря 31. Определенъ исправляющимъ должность учителя Русскаго языка въ Луцкое Дворянское училище, съ выдачею не въ зачетъ трех[мѣсяч]наго жалованья 1841 Февраля 10-го; переведенъ къ исправленію должности учителя того же предмета: въ Кіево-Печерское Дво-

рянское Училище 1841 Августа 21-го, въ Кіево-Подольское Дворянское училище 1841 Декабря 23-го; утвержденъ въ должности учителя Русскаго языка и словестности при Кіево-Подольскомъ Дворянскомъ училищѣ 1842 Сентября 15-го; Кіевскимъ Военнымъ, Подольскимъ и Волинскимъ Генераль-Губернаторомъ былъ командированъ для осмотра Кіевской губерніи всѣхъ архивовъ находящихся при присутственныхъ мѣстахъ и Монастыряхъ 1843 Юля 5-го; Попечителемъ Кіевского Учебнаго округа опредѣленъ учителемъ Исторіи и Географіи при томъ же Кіево-Подольскомъ Дворянскомъ училищѣ 1843 Октября 23; Кіевскимъ Военнымъ, Волинскимъ и Подольскимъ Генераль Губернаторомъ утвержденъ членомъ сотрудникомъ при временной Коммисіи для разбора древнихъ актовъ съ жалованьемъ по 150 руб. 1844 Января 18; Кіевскимъ Гражданскимъ Губернаторомъ, съ согласія училищнаго начальства, командированъ былъ для собранія свѣдѣній о предметахъ древности въ нѣкоторыхъ уѣздахъ Кіевской губерніи 1844 Юля 13; Г. Министромъ Народнаго Просвѣщенія отъ 27 Апрѣля 1845 года за № 768 утвержденъ въ чинѣ Губернскаго Секретаря со старшинствомъ съ 1841 Февраля 10; Кіевскимъ Учебнымъ округомъ перемѣщенъ къ исправленію должности Старшаго учителя Исторіи въ Ровенскую гимназію 1845 Августа 31; изъ Ровенской гимназіи перемѣщенъ Старшимъ учителемъ Русской словесности въ 5-ю СПетербургскую гимназію 1845 Декабря 15-го: по Высочайше утвержденному положенію Комитета Г. г. Министровъ отъ 1 и 15 Октября 1846 г., въ слѣдствіе докладной записки Г. Товарища Министра Народнаго Просвѣщенія, по представленію конференціи Академіи наукъ, повелѣно: отправить Г. Кулѣша для изученія славянскихъ нарѣчій въ Пруссію, Саксонію и Австрію, на два съ половиною года, съ производствомъ на содержаніе и путевыя издержки по 1143 р. 68 к. сер. въ годъ, изъ суммы отпускаемой по штату отдѣленія Русскаго языка и словесности. О семь Г. Министромъ Народнаго Просвѣщенія дано знать конференціи Академіи наукъ въ предложеніи за № 9533 съ извѣстіемъ, что вмѣстѣ съ тѣмъ предложено Г. Попечителю СПетербургскаго учебнаго Округа объ увольненіи Г. Кулѣша отъ должностей Преподавателя СПетербургскаго Университета и Старшаго Учителя 5-й гимназіи 1846 Октября 22-го; въ слѣдствіе предложенія Г. Министра Народнаго Просвѣщенія на имя Г. Предсѣдательствующаго II-го отдѣленія Академіи наукъ за № 739-м, означенное путешествіе

почислено прекращеннымъ 1847 Юня 2-го; по прошенію его принять на службу въ Канцелярію Начальника Тульской губерніи 1847 Сентября 17, Высочайшимъ приказомъ по Гражданскому вѣдомству утверждень канцелярскимъ чиновникомъ канцеляріи Начальника Тульской губерніи 1848 Ноября 4; по словесному предложенію Г. Начальника Тульской губерніи, назначень исправляющимъ должность корректора Тульской губернской Типографіи 1849 Октября 24; Высочайшимъ приказомъ по Гражданскому вѣдомству за № 122-й, перемѣщень въ Департаментъ Сельскаго Хозяйства въ число чиновниковъ положенныхъ на усиленіе 1851 Юня 24; на основаніи Св. зак. т. 3 ст. 960 изд. 1842 исправляль должность Редактора Статистическаго Отдѣленія Департамента Сельскаго Хозяйства съ 1 Юля 1851 по 22-е Октября 1852 г. Въ походахъ, штрафахъ и подѣ судомъ не былъ. Въ отпуску былъ: съ 28 Октября 1845 на 28 дней, въ 1851 г. съ 23 января на 3 мѣсяца и на срокъ являлся; въ 1852 г. съ 29 Августа на 28 дней и въ 1853 г. съ 19 Мая на 28 дней, явился въ первый разъ 22 Октября и во 2-й разъ 23-го Октября и о причинѣ просрочекъ представилъ законныя медицинскія свидѣтельства. Въ отставку былъ со 2 Юня по 17-о Сентября 1847 г. безъ награжденія чиномъ. Къ продолженію службы аттестовался способнымъ и повышенія чина достойнымъ и за время служенія его въ семь Департаментѣ не подвергался случаямъ, лишающимъ права на полученіе знака отличія безпорочной службы. Женатъ на Александрѣ Михайловой, дѣтей не имѣеть; жена православнаго исповѣданія. Съ сего тысяча восемь сотъ пятьдесятъ четвертаго года, въ слѣдствіе поданнаго имъ прошенія, о невозможности продолжать службы по разстроенному здоровью, Высочайшимъ приказомъ по Гражданскому вѣдомству отъ 11 Февраля за № 30, уволень отъ службы по болѣзни. — Въ удостовѣреніе чего и данъ сей аттестатъ Г. Кулъшу отъ Департамента Сельскаго Хозяйства за надлежащимъ подписаніемъ и приложеніемъ печати. С. Петербургъ, Марта 16-го дня 1854 года. Директоръ Департамента Сельскаго Хозяйства Тайный Совѣтникъ [підпис нечиткий] Правитель Канцеляріи Черемиссовъ т. р. [оригін.]

Ч. 5.

Въ Департаментъ Сельскаго Хозяйства. 18 февраля (2 марта) 1865 г. № 1145.

Изъ аттестата, выданнаго, 16 марта 1854 г. за № 2203, отъ департамента Сельскаго Хозяйства Губернскому Секретарю Ку-

лишу, состоящему нынѣ при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ, видно, что въ настоящемъ чинѣ онъ состоитъ съ 10 Февраля 1841 г. и съ того времени, за исключеніемъ нѣсколькихъ мѣсяцевъ 1847 г., постоянно находился на службѣ, но въ слѣдующіе чины производимъ не былъ. На основаніи статьи 542 уст. о службѣ; по опред. отн. Прав., св. зак. т. III, канцелярія Учредительнаго Комитета имѣетъ честь покорнѣйше просить не оставить увѣдомленіемъ о причинахъ, по коимъ г. Кулишъ не былъ удостоенъ представленіемъ, въ свое время, къ слѣдующему чину.

Подписаль: За Директора В. Бѣлозерскій.

Скрѣпилъ: Секретарь В. Дьяконовъ.

Вѣрно: Секретарь Дьяконовъ. [копія].

Ч. 6.

Министерство Государственныхъ Имуществъ. Департаментъ Сельскаго Хозяйства, Канцелярія. 12 Марта 1865 года. № 925. — Въ Канцелярію Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ.

На отношеніе отъ $\frac{18 \text{ Февраля}}{2 \text{ Марта}}$ текущаго года за № 1145, Департаментъ Сельскаго Хозяйства имѣетъ честь увѣдомить Канцелярію Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ, что Губернскій Секретарь Пантелеймонъ Кулѣшъ, прежде поступленія на службу въ сей Департаментъ, занималъ должность корректора Тульской Губернской Типографіи съ 24 Октября 1849 по 24 Юня 1851 г.; передъ этимъ же служилъ съ 17-го Сентября 1847 года канцелярскимъ чиновникомъ въ Канцеляріи Начальника Тульской губерніи, а прежде сего, съ 31 Августа 1845 года по 22 Октября 1846 года Старшимъ Учителемъ русской Словесности сперва въ Ровенской, а потомъ въ 5-й СПетербургской гимназіи; по этому Департаментъ Сельскаго Хозяйства еще въ 1851 году, вскорѣ послѣ перемѣщенія въ оный Г. Кулѣша на службу, спрашивалъ Попечителя СПетербургскаго Учебнаго Округа и Начальника Тульской губерніи: по какому случаю Г. Кулѣшъ не былъ производимъ въ чины своевременно.

На это получены слѣдующіе отзывы:

Тайный Совѣтникъ Мусинъ-Пушкинъ увѣдомилъ отъ 31 Августа 1851 г., за № 4984, что Г. Кулѣшъ по должности Старшаго учителя не могъ быть утвержденъ въ чинѣ IX класса, за непрослуженіемъ въ этой должности установленныхъ 4-хъ лѣтъ,

а Начальникъ Тульской губерніи 30 Ноября тогоже года за № 20210 сообщилъ Департаменту, что Губернскій Секретарь Кулѣшъ не былъ представляемъ къ награжденію слѣдующимъ чиномъ, за неимѣніемъ въ виду на то разрѣшенія, такъ какъ Г. Кулѣшъ, по Высочайшему повелѣнію, по освобожденіи изъ С. Петербургской крѣпости, присланъ въ г. Тулу на службу съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго полицейскаго надзора съ запрещеніемъ увольнять его въ Малороссію и за границу. Къ сему Начальникъ Тульской губерніи присовокупилъ, что впрочемъ къ награжденію Губернскаго Секретаря Кулѣша слѣдующимъ чиномъ, по службѣ его въ должности корректора Губернской Типографіи, со стороны Тульскаго Губернскаго Правленія не было препятствія.

По полученіи таковыхъ отзывовъ бывшій Министръ Государственныхъ Имуществъ, Генераль Адъютантъ Графъ Киселевъ, представлялъ Губернскаго Секретаря Кулѣша въ Январѣ 1852 года, чрезъ Инспекторскій Департаментъ Гражданскаго вѣдомства, къ награжденію за выслугу лѣтъ слѣдующимъ чиномъ, но Статсъ Секретарь Танѣевъ увѣдомилъ отъ 5 Сентября тогоже года за № 5656, что по всеподданнѣйшему его докладу Государю Императору о награжденіи Г. Кулѣша чиномъ Коллежскаго Секретаря Его Императорскому Величеству не благоугодно было изъяснить на это Высочайшаго соизволенія.

Препровождая при семъ копиі съ помянутыхъ отношеній Попечителя СПетербургскаго Учебнаго Округа за № 4984, Начальника Тульской губерніи за № 20210 и Статсъ-Секретаря Танѣева за № 5656, Департаментъ Сельскаго Хозяйства долгомъ считаетъ присовокупить, что Г. Кулѣшъ во время состоянія на службѣ въ семъ Департаментѣ съ 24 Іюня 1851 по 11 Февраля 1854 года, какъ видно изъ дѣлъ онаго, не подвергался ни одному изъ тѣхъ случаевъ, которые лишали бы его права на производство въ чинъ и къ отдачѣ ему слѣдующаго по закону старшинства, и вообще постоянно отличался примѣрнымъ усердіемъ и добросовѣстнымъ исполненіемъ возлагаемыхъ на него порученій.

За Директора Вешняковъ т. р. Правитель Канцеляріи Лысовъ т. р. [оригін.].

Ч. 7.

Копія съ отношенія Начальника Тульской Губерніи¹⁾ (по Губернскому Правленію) въ Департаментъ Сельскаго Хозяйства отъ 30 Ноября 1851 года за № 20210.

¹⁾ Крузенштерн.

Бывшій Начальникъ Тульской губерні предложениемъ отъ 9 Сентября 1847 г. № 225 сообщили Губернскому Правленію, что Губернскій Секретарь Пантелеймонъ Кулъшъ, по Высочайшему повелѣнію, по освобожденіи изъ СПетербургской крѣпости, отправленъ въ Тулу на службу, но не по ученой части, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора, чтобы онъ не былъ увольняемъ ни въ Малороссію, ни за границу; по прибытіи же его въ Тулу, предписано было Тульскому Полиціймейстеру имѣть за симъ чиновникомъ строжайшій полицейскій надзоръ. Состоя при Канцеляріи Начальника Тульской губерні съ 17 Сентября 1847 г. по 24 Октября 1849 г., а съ сего времени корректоромъ Губернской Типографіи, Г. Кулъшъ не былъ представляемъ въ узаконенные сроки къ награжденію слѣдующимъ чиномъ, по неимѣнію въ виду разрѣшенія на это бывшаго Начальника губерні, такъ какъ Г. Кулъшъ, по Высочайшему повелѣнію, состоялъ подъ надзоромъ Полиціи, хоть по службѣ его въ послѣдней должности со стороны губернскаго Правленія не было никакого препятствія.

О чемъ на отношеніе отъ 25 Сентября настоящаго года № 1454, имѣю честь увѣдомить Департаментъ Сельскаго Хозяйства.

Вѣрно: Управитель Канцеляріи Лысовъ т. р.

Свѣрляль Столоначальникъ [підпис невиразний].

Ч. 8.

1/13 Апрѣля 1865 г. № 2564. Г. Министру Статсъ-Секретарю Царства Польскаго.

Командированный въ распоряженіе Учредительнаго Комитета Губернскій Секретарь Кулишъ, какъ видно изъ аттестата, виданнаго ему 1854 г. отъ Департамента Сельскаго Хозяйства, стоитъ въ настоящемъ чинѣ съ 10 Февраля 1841 г. и съ того времени до 1854 года, за исключеніемъ нѣсколькихъ мѣсяцевъ 1847 г., постоянно находился на службѣ, но въ слѣдующіе чины производимъ не былъ.

По сдѣланному, вслѣдствіе сего, сношенію съ Департаментомъ Сельскаго Хозяйства полученъ отъ него слѣдующій отзывъ: ...[наведений текст письма з канцелярії департаменту сельскаго хозяйства з 12/3 1865 № 925 див. вище ч. 6.].

Принимая во вниманіе, во 1-е, вышеизложенные одобрительные отзывы о г. Кулишѣ прежняго его начальства, и во 2-е, что служба его въ Царствѣ Польскомъ весьма полезна;

я имѣю честь обратиться къ Вашему Превосходительству съ покорнѣйшей просьбою, не изволите ли признать возможнымъ исходатайствовать Высочайшее разрѣшеніе, чтобы бытность г. Кулиша подъ полицейскимъ присмотромъ не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины и къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, и затѣмъ войти въ Правительствующій Сенатъ съ представленіемъ о награжденіи г. Кулиша чиномъ коллежскаго Секретаря съ заслуженнымъ старшинствомъ, о послѣдующемъ же почтить меня Вашимъ, Милостивый Государь, увѣдомленіемъ. Копія съ формулярнаго списка о службѣ г. Кулиша при семъ прилагается.

Членъ завѣдывающей дѣлами Учред. Комитета (подписаль) Я. Соловьевъ.

За Директора (скрѣпилъ) В. Бѣлозерскій.

Вѣрно: Секретарь Дьяконовъ т. р. [копія].

Ч. 9.

Министръ Статсъ Секретарь Царства Польскаго. Въ С. Петербургѣ 14/26 Апрѣля 1865 г. № 5109. Его Прев-ству Я. А. Соловьеву.

Милостивый Государь Яковъ Александровичъ.

Ваше Превосходительство 1/13 Апрѣля, за № 2564-мъ, изволили сообщить мнѣ нѣкоторыя свѣдѣнія, относящіяся къ прежней службѣ командированнаго въ распоряженіе Учредительнаго въ Царствѣ Польскомъ Комитета Губернскаго Секретаря Кулиша, съ тѣмъ, не признаю ли я возможнымъ исходатайствовать Высочайшее разрѣшеніе, чтобы состояніе сего чиновника подъ полицейскимъ надзоромъ не считалось препятствіемъ къ производству его въ слѣдующій чинъ и къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, а за тѣмъ войти съ представленіемъ въ Правительствующій Сенатъ о производствѣ его въ Коллежскіе Секретари, съ заслуженнымъ старшинствомъ.

Имѣю честь увѣдомить Ваше Превосходительство, что войти по упомянутому ходатайству Вашему со всеподданнѣйшимъ докладомъ къ Государю Императору я не нахожу себя въ правѣ, такъ какъ, на основаніи статьи 32-й Высочайше дарованной Царству Польскому 14/26 Февраля 1832 году грамоты, Министръ Статсъ-Секретарь докладываетъ Его Императорскому Величеству только тѣ дѣла по Царству, которыя восходятъ на Высочайшее усмотрѣніе чрезъ Намѣстника въ Царствѣ.

Примите, Милостивый Государь, увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и истинной преданности. В. Платоновъ т. р. [оригін.]

Ч. 10.

[Я. Соловйов до гр. Т. Т. Берга, намісника Царства Польскаго] Обь испрошеній Высочайшаго разрѣшенія на производство Губернскаго Секретаря Кулиша въ слѣдующій чинъ. 21 апр. (3 мая) 1865. [Опис самої справи, як у письмі до Платонова] Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣеть честь представить Вашему Сіятельству, не благоугодно ли будетъ сообщить Статсъ-Секретарю Платонову обь исходатайствованіи Высочайшаго разрѣшенія, чтобы бытность г. Кулиша подь полицейскимъ присмотромъ не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины и къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ.

На случай, если бы Ваше Сіятельство изволили согласиться съ настоящимъ предположеніемъ, Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣеть честь представить проектъ отношенія къ Министру Статсъ-Секретарю Царства Польскаго. Яковъ Соловьевъ т. р.

Ч. 11.

Концепт письма гр. Берга до В. Платонова в сій справі 21 апрѣля (3 мая) 1865.

Ч. 12.

№ 5408. С. Петербургъ 12/24 Іюня 1865 г. [Письмо Платонова до гр. Берга].

Милостивый Государь, Графъ Феодоръ Феодоровичъ.

При всеподданнѣйшемъ докладѣ представленія Вашего Сіятельства отъ 21 апрѣля (3 мая) за № 2861-мъ, о состоящемъ при Учредительномъ въ Царствѣ Польскомъ Комитетѣ, Членѣ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, Губернскомъ Секретарѣ Кулишѣ, я имѣлъ счастье повергать на Высочайшее Государя Императора благоусмотрѣніе и полученный отъ Статсъ-Секретаря, Дѣйствительнаго Тайнаго Совѣтника Танишева отзывъ, съ объясненіемъ послѣдовавшихъ о семь Чиновникѣ въ 1847-мъ, 1850-мъ и 1852 годахъ Высочайшихъ повелѣній, изъ коихъ, на основаніи перваго, какъ признанный виновнымъ по дѣлу обь Украйно-Славянскомъ Обществѣ, онъ былъ выдержанъ въ С. Петербургской крѣпости и потомъ высланъ на службу въ Тулу, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго полицейскаго надзора, вторымъ разрѣшено ему служить вездѣ и по всѣмъ

вѣдомствамъ, кромѣ ученой части, а по послѣднему былъ исключенъ изъ представленія къ выслуженному чину.

Его Императорское Величество, удостоивъ принять во вниманіе одобрительныя засвидѣтельствованія какъ Министра Государственныхъ Имуществъ о службѣ Губернскаго Секретаря Кулиша послѣ упомянутаго Высочайшаго повелѣнія 1847-го года, такъ и Вашего Сіятельства о настоящей его весьма полезной службѣ, согласно ходатайству Вашему, Всемилостивѣйше соизволилъ повелѣть: вышеприведенной бытности Кулиша подъ полицейскимъ надзоромъ не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины, равно къ предоставленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, кромѣ знака за безпорочную службу и Св. Владиміра 4-ой степени за выслугу лѣтъ.

О такомъ Монаршемъ соизволеніи имѣю честь сообщить Вашему Сіятельству, присовокупляя, что на основаніи онаго будетъ сдѣлано мною, установленнымъ порядкомъ, представленіе въ Правительствующій Сенатъ о производствѣ Кулиша въ Коллежскіе Секретаря, съ заслуженнымъ старшинствомъ.

Покорнѣйше прошу принять увѣреніе въ глубочайшемъ моемъ почтеніи и истинной преданности, В. Платоновъ т. р. [оригін.].

ч. 13.

О назначеніи Губернскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса.

На основаніи 1 и 2 примѣчаній къ Высочайше утвержденному Штату канцеляріи Учредительнаго Комитета, Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣетъ честь испрашивать разрѣшенія Вашего Сіятельства на назначеніе состоящаго при Комитетѣ Губернскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса, съ тѣмъ же содержаніемъ, какое онъ получаетъ нынѣ, т. е. 3600 р. въ годъ. Подписаль: Яковъ Соловьевъ. Вѣрно за Секретаря Дьяконовъ. [копія]

NB. На подлинномъ докладѣ рукою Г. Предсѣдателя написано: Прошу доложить, коль скоро онъ получитъ чинъ, къ которому онъ представленъ. Гр. Бергъ 16/28 октября 1865 г.

ч. 14.

[Платонов до Берга] № 7534 29 Ноября (11 Декабря) 1865 г. СПетербургъ.

Милостивый Государь, Графъ Θεодоръ Θεодоровичъ. Въ послѣдствіе отзыва моего отъ 12/24 Юня за № 5408, имѣю честь препроводить при семъ къ Вашему Сіятельству по-

лученную отъ Герольдмейстера копію съ опредѣленія Департамента Герольдіи Правительствующаго Сената, состоявшагося 18-го сего Ноября, о производствѣ Губернскаго Секретаря Кулиша въ слѣдующій чинъ, за выслугу лѣтъ.

Покорнѣйше прошу принять увѣреніе въ глубочайшемъ моемъ почтеніи и истинной преданности. В. Платоновъ. т. р. [оригін.].

Ч. 15.

Копія съ опредѣленія Правительствующаго Сената по Департаменту Герольдіи, состоявшагося Ноября 18 дня 1865 года.

По указу Его Императорскаго Величества Правительствующій Сенатъ слушали: Изложенное въ отношеніи къ Г. Герольдмейстеру, представленіе Г. Министра Статсъ-Секретаря Царства Польскаго, отъ 23 Іюня (5 Іюля) 1865 года за № 5408, о производствѣ въ слѣдующій чинъ, за выслугу лѣтъ, состоящаго при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ, Губернскаго Секретаря Пантелеймона Кулиша со старшинствомъ съ 10 Февраля 1844 года. Приказали: Кулиша произвести въ испрашиваемый ему чинъ Коллежскаго Секретаря со старшинствомъ не съ 10 Февраля 1844, а съ 10-го Іюня 1865 года, на точномъ основаніи 541 и 1152 ст. III. т. Уст. о Сл. Прав. по прод. 1863 года. О производствѣ обнародовать установленнымъ порядкомъ и для увѣдомленія о вышеизложенномъ Г. Министра Статсъ-Секретаря Царства Польскаго, передать Г. Герольдмейстеру копію съ сего опредѣленія. Ноября 18-го дня 1865 года.

Съ полиннымъ вѣрно: Товарищъ Герольдмейстера [підпис нечиткий] т. р.

Секретарь: В. Раевскій т. р.

Ч. 16.

О назначеніи Коллежскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса.

По докладу Члена-Завѣдывающаго дѣлами Учредительнаго Комитета о назначеніи состоящаго при Комитетѣ Губернскаго Секретаря Кулиша чиновникомъ особыхъ порученій V класса, Ваше Сіятельство, въ минувшемъ Октябрѣ, изволили приказать доложить объ этомъ по полученіи г. Кулишемъ слѣдующаго чина.

Получивъ нынѣ отъ Статсъ-Секретаря Платонова увѣдомленіе, что опредѣленіемъ Правительствующаго Сената 18-го Ноября г. Кулишъ произведенъ въ чинъ Коллежскаго Секретаря, Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣеть честь испраши-

вать разрѣшенія Вашего Сіятельства на назначеніе его чиновникомъ особыхъ порученій V класса съ тымъ же содержаніемъ, какое онъ получаетъ нынѣ, т. е. 3600 рублей въ годъ. [копія.]

Подписаль: Я. Соловьевъ.

Вѣрно: за Секретаря В. Дьяконовъ.

НВ. На подлинномъ докладѣ рукою Г. Предсѣдателя написано: „согласенъ Гр. Бергъ 8/20 Декабря 1865 года“.

Ч. 17.

[Я. Соловйов до намісника гр. Берга].

Съ представленіемъ проектовъ отношеній къ Министру Статсъ-Секретарю о Полковникѣ Воронцовѣ-Вельяминовѣ и Коллежскомъ Секретарѣ Кулишѣ.

Членъ-Завѣдывающій дѣлами Учредительнаго Комитета имѣеть честь представить благосклонному вниманію Вашего Сіятельства два проекта отношеній къ Министру Статсъ-Секретарю Царства Польскаго объ исходатайствованіи Всемиловитвѣйшаго соизволенія на пожалованіе Предсѣдателю Красновоставской Коммисіи по крестьянскимъ дѣламъ Полковнику Воронцову-Вельяминову чина Дѣйствительнаго Статскаго Совѣтника и на предоставленіе Чиновнику особыхъ порученій V класса Коллежскому Секретарю Кулишу старшинства въ настоящемъ чинѣ со дня дѣйствительной выслуги.

При семъ Членъ-Завѣдывающій дѣлами Комитета имѣеть честь доложить Вашему Сіятельству, что Полковникъ Воронцовъ-Вельяминовъ...

Что касается Коллежскаго Секретаря Кулиша, то дѣйствительное старшинство его въ этомъ чинѣ должно бы считаться съ 10 февраля 1844 г., Департаментъ же Герольдіи Правительствующаго Сената назначилъ оное съ 10 іюня 1865 г., руководствуясь въ этомъ случаѣ закономъ о производствѣ въ чины лицъ, бывшихъ подъ судомъ и подвергшихся штрафамъ со внесеніемъ о томъ въ формулярный списокъ. Но г. Кулишъ не можетъ быть отнесенъ къ категоріи этихъ лицъ, тѣмъ больше, что Высочайшимъ повелѣніемъ, послѣдовавшимъ по представленію Вашего Сіятельства, ему предоставлены всѣ права и преимущества по службѣ. Посему настоящее ходатайство о г. Кулишѣ было бы тоже долгомъ справедливости.

Подписаль: Яковъ Соловьевъ.

Вѣрно: За секретаря В. Дьяконовъ. [копія.]

декабря (января) 18645 №.¹⁾

Его Превосходительству В. П. Платонову.

Милостивый Государь, Валеріанъ Платоновичъ.

Отношеніемъ отъ 12 (24) іюня 1865 г. за № 5408 Ваше Превосходительство увѣдомили меня о Высочайшемъ повелѣнію — бытность чиновника Учредительнаго Комитета, Губернскаго Секретаря Кулиша, подъ полицейскимъ надзоромъ, не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины и къ предоставленію ему всѣхъ правъ и преимуществъ по службѣ.

Вскорѣ послѣ того Ваше Превосходительство препроводили списокъ съ опредѣленія Правительствующаго Сената о производствѣ Кулиша въ чинъ Коллежскаго Секретаря, но со старшинствомъ не съ 10-го февраля 1844 г., какъ было представлено, а съ 10 іюня 1865 г. т. е. со дня Всемиловѣйшаго прощенія.

Такое опредѣленіе Правительствующаго Сената основано на ст. 1152 уст. о служ. прав. по продолженію, по силѣ коей старшинство лицъ, жалуемыхъ первымъ чиномъ послѣ оштрафованія, считается не ранѣе, какъ со дня полученія ими прощенія.

Принимая во вниманіе, что Кулишъ не можетъ быть отнесенъ къ категоріи лицъ, упоминаемыхъ въ приведенной статьѣ закона, такъ какъ ни въ VII, ни въ XI графѣ формулярнаго о службѣ его списка не значится штрафа, которому онъ былъ подвергнутъ, и что посему опредѣленіе Правительствующаго Сената не согласуется съ Высочайшимъ повелѣніемъ о предоставленіи Кулишу всѣхъ правъ и преимуществъ по службѣ, которая въ настоящее время оказывается весьма полезною, я имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Превосходительство повергнуть на Всемиловѣйшее Государя Императора взрѣніе мое ходатайство о предоставленіи Коллежскому Секретарю Кулишу старшинства въ этомъ чинѣ съ 10 февраля 1844 г. и затѣмъ войти въ Прав. Сенатъ съ представленіемъ о награжденіи г. Кулиша чиномъ Титулярнаго Совѣтника.

Покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство принять увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.
[концепт] [намісник гр. Берг].

¹⁾ Дати дня і № пропущені.

Ч. 19.

М. Н. Н. Ректора Императорскаго Университета св. Владимира. Кіевъ 11 Апрѣля 1866 г. № 757. Въ Учредительный Комитетъ Царства Польскаго.

Состоящій при Учредительномъ Комитетѣ Коллежскій Секретарь Пантелеймонъ Кулишъ состоитъ должнымъ Типографіи Университета св. Владимира за отпечатаніе въ 1849 году¹⁾ сочиненія его: „Михайло Чернишенко и Украина“²⁾ сто девяносто шесть р. восемьдесятъ одну коп. и переписка о взысканіи этихъ денегъ съ Г. Кулиша остается безъ послѣдствій по причинѣ неизвѣстности его мѣстопробыванія.

Узнавъ нынѣ изъ-официальныхъ данныхъ, что Г. Кулишъ находится на службѣ при Учредительномъ Комитетѣ, имѣю честь покорнѣйше просить распоряженія Комитета о взысканіи съ Г. Кулиша упомянутыхъ денегъ и о высылкѣ оныхъ полностью въ Правленіе Университета.

Ректоръ А. Матвѣевъ т. р. [оригін.].

Ч. 20.

Г. Ректору Университета св. Владимира. 4/16 мая 1866 г. № 5224.

На отношеніе за № 757 Канцелярія Учред. К-та имѣетъ честь увѣдомить Ваше Пре-ство, что 197 р., должные г. Кулишемъ Типографіи Университета отравлены имъ къ Вамъ 3/15 сего іюня [м. б. мая].

Подписаль: Директоръ В. Бѣлозерскій.

Скрѣпилъ: За Секретаря В. Дьяконовъ. Вѣрно: Помощникъ Секретаря А. Смирновъ. [копія].

Ч. 21.

[кн. Черкаський до Соловйова].

Милостивый Государь Яковъ Александровичъ.

Его Сіятельство Намѣстникъ въ Царствѣ передалъ мнѣ отношеніе къ нему Министра Внутреннихъ Дѣлъ, коимъ Тайный Совѣтникъ Валуевъ ходатайствуетъ о причисленіи вновь къ ввѣренному ему Министерству Дѣйствительнаго Ст. Совѣтника Григорьева, нынѣ состоящаго Директоромъ Отдѣленія Дух. Дѣлъ въ предсѣдательствуемой мною Коммисіи. При семъ Его Сіятельство Намѣстникъ изволилъ словесно выразить предва-

¹⁾ Мае бути 1843.

²⁾ Се були два твори: укр. поема п. заг. „Украина“ і рос. повість „Михайло Чарнишенко“ в трьох частях.

рительное свое согласіе на представленіе къ означенной должности, вмѣсто Д. С. С. Григорьева, служащаго при Учр. Комитетѣ Чиновника Г. Кулиша, буде Ваше Превосходительство не изволите встрѣтить къ тому препятствія.

Сообщая о семъ Вашему Превосходительству, я имѣю честь обратиться къ Вамъ, Милостивый Государь, съ покорнѣйшею просьбою — не сочтете ли Вы возможнымъ изъяснить съ своей стороны согласіе на предполагаемое перемѣщеніе Г-на Кулиша.

Пріймите, Милостивый Государь, увѣреніе моего искреннаго уваженія и совершенной преданности.

Князь В. Черкаскій.

30 Мая (11 Іюня) 1866. Варшава. [автограф].

Ч. 22.

30 мая (11 іюня) 1866 № 6417. Милостивый Государь, Князь Владиміръ Александровичъ.

На письмо Вашего Сіятельства отъ 30 мая (11 іюня) за № 143 имѣю честь увѣдомить, что къ перемѣщенію чиновника особыхъ порученій при Учредительномъ Комитетѣ Кулиша на должность Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ ввѣренной Вамъ Комисіи препятствій не встрѣчается.

Покорнѣйше прошу Ваше Сіятельство принять увѣреніе въ отличномъ моемъ почтеніи и совершен. преданности.

Подписаль: Яковъ Соловьевъ.

Вѣрно: Помощникъ Секретаря А. Смирновъ. [копія].

Ч. 23.

в. нужное. Главный Директоръ Предсѣдательствующій въ Правительственной Комисіи Внутреннихъ и Духовныхъ дѣлъ, свидѣтельствуя совершенное свое почтеніе Его Превосходительству Василію Михайловичу, покорнѣйше проситъ доставить формулярный списокъ П. А. Кулиша (списокъ этотъ нуженъ сегодня вечеромъ для доклада Е. С. Намѣстнику).

11/23 іюня 1866 г. Его Пр-ву В. М. Бѣлозерскому.

Ч. 24.

№ 5. Его Императорское Величество въ присутствіи своемъ въ Красномъ Селѣ, Іюня 28 (Іюля 10) дня 1866 года, соизволилъ отдать по Царству Польскому слѣдующій приказъ:

Назначаются: Членъ Учредительнаго Комитета въ Царствѣ Польскомъ, Статскій Совѣтникъ Владиміръ Трубниковъ — Членомъ Совѣта Управленія Царства, со всѣми правами сему званію присвоенными и съ оставленіемъ его при прежней должности.

Чиновникъ особыхъ порученій V класса при Учредительномъ въ Царствѣ Комитетѣ Пантелеймонъ Кулишъ — исправляющимъ должность Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ въ Царствѣ Польскомъ.

Увольняется: Директоръ Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ въ Царствѣ Польскомъ, Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ Николай Григорьевъ отъ настоящей должности, по случаю перемѣщенія его на службу въ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ.

Подписаль: Главный Начальникъ Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи по дѣламъ Царства Польскаго, Статсъ-Секретарь Н. Милютинъ. [друкованій листокъ вшитый в акти].

Ч. 25.

Главный Директоръ Предсѣдательствующій въ Правительственной Комисіи Внутреннихъ и Духовныхъ дѣлъ. № 25162 (2649) 20 Іюля (1 Августа) 1866 г. — Господину Члену Завѣдывающему дѣлами Учредительнаго Комитета.

Совѣтъ Управленія 5/17 сего Іюля № 23846, далъ мнѣ знать:

— что Высочайшимъ Указомъ, состоявшимся 28 Іюня (10 Іюля) 1866 г. Чиновникъ Особыхъ порученій V класса при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ Кулишъ Всемилоостивѣйше назначенъ исправляющимъ должность Директора Отдѣленія Духовныхъ дѣлъ въ Царствѣ — и

— что Его Императорское Величество, Высочайше повелѣтъ соизволилъ производить г. Кулиша по настоящей должности Директора Отдѣленія, въ видѣ прибавки къ штатному окладу жалованья, *ad personam*, по 1875 р. въ годъ, съ отнесеніемъ этого расхода на счетъ суммы 50000 р. по Высочайше утвержденному штату назначенной на экстраординарные и всякаго рода непредвидимые расходы по Римско-Католическому Духовному вѣдомству.

Увѣдомляя о семъ Ваше Превосходительство, я имѣю честь присовокупить, что г. Кулишъ въ исправленіе должности по такому назначенію введенъ уже протоколярно 19/31 Іюля, и потому, на точномъ основаніи 115 статьи Устава о службѣ Гражданской въ Царствѣ Польскомъ, причитающееся ему по такой должности жалованье подлежитъ отпуску со дня вступленія въ должность, то есть, съ 20 Іюля (1 Августа) сего года.

Вмѣстѣ съ тѣмъ, я считаю долгомъ обратиться къ Вашему Превосходительству съ покорнѣйшею просьбою, не благоволите ли признать возможнымъ сдѣлать распоряженіе объ удовлетво-

реніи г. Кулиша содержаниемъ по прежней должности въ Учредительномъ Комитетѣ по 19/31 Іюля сего года включительно, то есть, по день вступленія его въ настоящую должность Директора Отдѣленія Духовныхъ дѣлъ, о послѣдующемъ же почитать меня увѣдомленіемъ.

Главный Директоръ: Кн. Черкасскій т. р.

Правитель Канцеляріи: Леонтьевъ т. р. [оригін.].

ч. 26.

26 Іюля (7 Августа) 1866. № 9422. [Я. Соловйов доносить кн. Черкаському про виплату Кулишеві його платні по 1 серпня нов. ст.].

ч. 27.

7/19 Января 1867 г. № 242. Его Пр-ву Д. Н. Набокову¹⁾.

Милостивый Государь Дмитрій Николаевичъ.

По случаю командированія Вице-Директора Д-та Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій, Статскаго Совѣтника, Графа Коскула, въ г. Варшаву для управленія Отдѣленіемъ духовныхъ дѣлъ въ Царствѣ, Исправляющій должность [Директора] сего отдѣленія Кулишъ долженъ оставить свои занятія.

Вслѣдствіе сего, во вниманіи къ весьма полезной службѣ Кулиша въ Царствѣ Польскомъ, полагая причислить его къ Учредительному Комитету съ содержаниемъ по 4500 р. въ годъ, я покорнѣйше прошу Ваше Пр-во повергнуть на Всемилостивѣйше Государя Императора соизволеніе ходатайство мое объ увольненіи Кулиша, по изъясненному случаю, отъ настоящей должности и о послѣдующемъ не оставить меня Вашимъ, М. Г., увѣдомленіемъ.

Примите увѣреніе о совершенномъ моемъ почтеніи и преданности.

Подписаль: Графъ Бергъ. [копія].

ч. 28.

Выписка изъ Журнала Засѣданія Совѣта Управленія отъ 24 Января (5 Февраля) 1867 г.

Временно Управляющій Собственною Его Императорскаго Величества Канцелярією по Дѣламъ Царства Польскаго препровидилъ при отзывѣ отъ 18 Января с. г. за № 166, Намѣстнику въ Царствѣ, въ подлинникъ, удостоенный 17 Января сего года

¹⁾ Дмитро Миколаевич Набоков, від 1864 р. сенатор, став після уступлення Мілютіна головним начальникомъ царської канцелярії для справ Польського королівства.

Высочайшаго подписанія Указъ на имя Намѣстника о Всемило- стивѣйшемъ увольненіи Исправляющаго должность Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ въ Царствѣ, Пантелеймона Ку- лиша отъ настоящей должности, съ оставленіемъ при Учреди- тельномъ въ Царствѣ Комитетѣ.

Притомъ Статсъ-Секретарь Набоковъ сообщилъ, что, со- гласно ходатайству Намѣстника, Его Величеству благоугодно было разрѣшить производство Кулишу содержанія по четыре тысячи пятисотъ рублей въ годъ.

Совѣтъ положилъ: о таковой Монаршей волѣ сообщить подлежащимъ Управленіямъ, для зависящаго отъ нихъ по при- надлежности, исполненія, съ препровожденіемъ списка съ Высо- чайшаго Указа.

Вѣрно: Управляющій дѣлами Совѣта Управленія Царства А. Заборовскій м. р.

Господину Члену, Завѣдывающему дѣлами Учредительнаго въ Царствѣ Комитета № 944.

ч. 29.

Намѣстнику Нашему
въ Царствѣ Польскомъ.

По представленію вашему Исправляющаго должность Директора Отдѣленія Духов- ныхъ Дѣлъ въ Царствѣ Пан- телеймона Кулиша, Всемило- стивѣйше увольняемъ отъ на- стоящей должности и повелѣ- ваемъ ему состоять при Учре- дительномъ въ Царствѣ Ко- митетѣ.
(подписано) „Александръ“.

За Главнаго Начальника Собственной Его Императорскаго Величества канцеляріи по дѣламъ Царства Польскаго, Статсъ- Секретарь (подписано) Д. Набоковъ.

СПетербургъ, 17 Января 1867 г.

Съ подлиннымъ вѣрно: Управляющій дѣлами Совѣта Управ- ленія Статскій Совѣтникъ А. Заборовскій.

ч. 30.

4/16 Февраля 1867. Я. Соловьевъ Его Высочайшій П. А. Кулишу.

Повідомляє про указ царя, що звільняє його з посади ди-

ректора відділу духовних справ і приділяє до Устан. Ком. з платнею 4500 р. в рік. [копія].

Ч. 31.

Я. Соловьевъ Его Прев-ву Д. Н. Набокову. Варшава 1 мая 1867 года.

Милостивый Государь Дмитрій Николаевичъ.

Въ концѣ декабря 1865 г. Его Сіятельство Намѣстникъ въ Царствѣ просилъ бывшаго Министра Статсъ-Секретаря Царства Польскаго объ исходатайствованіи Всемилостивѣйшаго Государя Императора соизволенія на предоставленіе Чиновнику Учредительнаго Комитета, Коллежскому Секретарю Кулишу, старшинства въ этомъ чинѣ съ 10 Февраля 1844 г.¹⁾, т. е. со дня выслуги его на этотъ чинъ, а не съ іюня 1865 г., какъ опредѣлилъ Правительствующій Сенатъ.

Входя въ положеніе г. Кулиша, для котораго повышеніе въ чинѣ составляетъ существенную необходимость для будущей его службы, я обращаюсь къ Вашему Превосходительству съ покорнѣйшею просьбою, не изволите ли признать возможнымъ оказать Ваше содѣйствіе къ скорѣйшему разрѣшенію представленнаго отношенія Генераль Фельдмаршала, по послѣдующемъ не оставитъ меня Вашимъ, М. Г., увѣдомленіемъ.

Покорнѣйше прошу принять увѣреніе въ истинномъ моемъ почтеніи й совершенной преданности.

Подписаль: Яковъ Соловьевъ [копія].

Ч. 32.

№ 15. Его Императорское Величество въ присутствіи своемъ въ Ливадіи, Августа 30 (Сентября 11) дня 1867 года, соизволилъ отдать по Царству Польскому слѣдующій приказъ:

Производятся за отличіе:

Предсѣдатели Коммисій по крестьянскимъ дѣламъ:
въ Надворные Совѣтники:

Калишской-Коллежскій Ассесоръ Николай Полевой,
Сѣдлецкой-Титулярный Совѣтникъ Николай Клименко, и
Ломжинской-Титулярный Совѣтникъ Павелъ Лихаревъ,
Состоящій при Учредительномъ Комитетѣ, Коллежскій Секретарь Пантелеймонъ Кулишъ, и

Старшій Дѣлопроизводитель Канцеляріи того же Комитета, Коллежскій Секретарь Александръ Яковлевъ.

¹⁾ В тексті помилково 1864 г.

Подписаль: Завѣдывающій Собственною Его Императорскаго Величества Канцелярією по дѣламъ Царства Польскаго, Сенаторъ, Тайный Совѣтникъ Старынкевичъ. [друкований листок вшитий в акти].

ч. 33.

31 Октября 1867 г. № 18488. Его Высокоб. П. А. Кулишу.
М. Г. Пантелеймонъ Александровичъ.

По представленію моему, Г. Генераль-Фельдмаршалъ Намѣстникъ въ Ц. П. 30 сего Октября (11 Ноября), изъявилъ свое согласіе на увольненіе Васъ, по болѣзни, отъ службы.

Съ тѣмъ вмѣстѣ Его Сіят-во, согласно моему ходатайству, разрѣшилъ выдать Вамъ, за прежніе Ваши труды, единовременно годовой окладъ содержанія.

Увѣдомляя Васъ о такомъ распоряженіи Генераль-Фельдмаршала, покорнѣйше прошу находящіяся у Васъ дѣла и бумаги, передать установленнымъ порядкомъ, Чиновнику Особыхъ Порученій Ревакину.

Примите увѣреніе и т. д.

Подпис. Я. Соловьевъ.

Вѣрно: Стар. Пом. Секр. [підпис нечиткий.] [копія].

ч. 34.

6 Ноября 1867 г. Варшава № 18883. Его Пр-ву Д. Н. Набокову.

Милос. Госуд. Дмитрій Николаевичъ.

Состоящій при учредит. комит. Надв. Сов. Кулишъ, по распоряженію Генераль-Фельдмаршала Намѣстника въ Ц. П., послѣдовавшаго, по моему представленію, 30-го минувшаго Октября, уволенъ отъ службы по болѣзни.

Пчитаю своимъ долгомъ увѣдомить о семъ Ваше Пр-во, покорнѣйше прося принять увѣреніе въ отличномъ моемъ почтеніи и совер. преданности.

Подпис. Яковъ Соловьевъ. [копія.]

ч. 35.

№ 19133. Аттестать.

Предъявитель сего, Надворный Совѣтникъ Пантелеймонъ Александровичъ Кулишъ, какъ значится въ формулярномъ о службѣ его спискѣ, изъ дворянъ, сорока пяти лѣтъ, православнаго исповѣданія. Имѣеть медали: серебряную, за труды по устройству кр[есть]янъ въ Ц. П. и бронзовую въ память усмиренія польскаго мятежа въ 1863/4 г. Обучался... [як в атте-

статі з 1854 р.]... Согласно прошенію, уволенъ отъ службы по болѣзни 1854 г. Февраля 11; Министромъ Народнаго Просвѣщенія вслѣдствіе опредѣленія Археологической Коммисіи утверждень въ званіи корреспондента сей Коммисіи 1861 г. Февраля 1; избранъ дѣйствительнымъ Членомъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества 1861 г. Декабря 15; опредѣленъ въ Учредительный Комитетъ въ Ц. П., съ назначеніемъ Состоящимъ при Комитетѣ 1864 г. Декабря 23; получилъ темно-бронзовую медаль въ память усмиренія польскаго мятежа 1863/4 г. въ 1865 г.; по всеподданнѣйшему докладу Министра Ст.-Секретаря Ц. П. и по отлично-усердной и полезной службѣ, засвидѣтельствованной Министромъ Гос. И-ствъ и Намѣстникомъ въ Царствѣ, 10 Іюня 1865 Высочайше повелѣно: виновность Кулиша по дѣлу объ Украино-Славянскомъ Обществѣ, за которую онъ былъ выдержанъ въ крѣпости и потомъ высланъ на службу въ Тулу, съ учрежденіемъ надъ нимъ строжайшаго полицейскаго надзора, — не считать препятствіемъ къ производству его въ слѣдующіе чины, равно къ представленію ему всѣхъ прочихъ правъ и преимуществъ по службѣ, кромѣ ордена св. Владим. 4 ст. за выслугу лѣтъ и знака отличія за безпорочную службу; произведенъ въ Коллежскіе Секретари со старшинствомъ съ 1865 г. Іюня 10; назначенъ чиновникомъ Особыхъ Порученій V класса 1865 г. Декабря 8; пожалованъ серебряною медалью за труды по устройству кре[стья]нъ въ Ц. П. 1866 г. Февраля 19; пожалованъ единовременною денежною выдачею въ 1200 р. 1866 г. Марта 27; Высочайшимъ указомъ назначенъ и. д. Директора Отдѣленія Духовныхъ Дѣлъ 1866 г. Іюня 28; Таковымъ же указомъ даннымъ въ 17 день Января. 1867 уволенъ отъ сей должности съ назначеніемъ состоять при Учредительномъ Комитетѣ. Причемъ Всемиловѣйше разрѣшено производить [ему] содержаніе по 4500 р. въ годъ. Всемиловѣйше пожалованъ чиномъ Надворнаго Совѣтника 1867 г. Августа 30. Въ походахъ, штрафахъ, подъ слѣдствіемъ и судомъ не былъ. Въ отпускахъ былъ въ 1845 г. съ 28 Октября на 28 дней; въ 1851 г. съ 23-го Января на три м[ѣся]ца и явился на срокъ; въ 1852 г. съ 29 Августа на 28 дней и въ 1853 г. съ 19 мая на 28 дней, явился въ первый разъ 22 Октября, во второй разъ 23 Октября, о причинахъ просрочекъ представилъ законное свидѣтельство. Въ отставкѣ былъ съ 2 Іюня по 17 Сентября 1847 г. и съ 11-го Февраля 1854 г. по 23 Декабря 1864 г. Женатъ на Александрѣ Михайловнѣ, дѣтей не имѣетъ, жена

исповѣданія православнаго. Имѣнія у него у самого и у родителей, а равно и за женою не состоитъ. Съ разрѣшенія Генер.-Фельдмаршала Намѣстника въ Царствѣ уволенъ отъ службы по болѣзни тысяча восьмсотъ шестьдесятяго седьмого года, Октября тридцатаго дня. Въ удостовѣреніе чего данъ сей Аттестатъ Надворному Совѣтнику Кулишу за подлежащимъ подписаніемъ и съ приложеніемъ казенной печати. Г. Варшава, Ноября 9 дня 1867 г.

Подпис.: Членъ, Завѣд. дѣлами Учр. Комитета, Сенаторъ Я. Соловьевъ.

Скрѣпилъ: Упр. Секр. Частію В. Дьяконовъ.

Вѣрно: Заст. Секр. Манишевскій. [концепт].

Ч. 36.

Формулярный списокъ о службѣ состоящаго при Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ, Надворнаго Совѣтника Кулиша.

Составленъ въ 1867 году. [Идентичный з попереднім аттестатом].

Р. S. Істнує ще третій службовий аттестат Кулиша з 20 серпня 1875 р. З нього друковано досі:

Свѣдѣнія о П. А. Кулишѣ, извлеченныя изъ аттестата о службѣ его, выданнаго изъ департамента общихъ дѣлъ министерства путей сообщенія 20 августа 1875 г.

Видано в Кіевской Старинѣ т. 66 (1899 сентябрь) ст. 376—8, як прилогу до статті:

Н. Ш-ровъ. У могилъ П. А. Кулиша и В. М. Бѣлозерскаго.

Виривок з сього аттестату подав також Шенрок у своїм життєписі Кулиша, Кіевская Старина т. 72 (1901) ст. 177 примітка.

ПРОТЕСТ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО ДО АВСТРИЙСЬКОГО МІНІСТЕРСТВА З ПРИВОДУ ТРУСУ В ЙОГО МЕШКАННІ.

Подав ФЕДІР САВЧЕНКО (Київ).

Нижченаведений рукопис, написаний каліграфічною німецькою готикою, пощастило мені знайти серед паперів, які належали акад. Ламанському й переходять тепер у бібліотеці Всесоюзної Академії Наук у Ленінграді (19.3.142 = Лам. 103). Підпис Головацького власноручний. Природне місце цього цінного документу є в Збірнику на пошану видавця листування Головацького.

Із протесту довідуємося, що 31. XII. 1866 р. переведено в Головацького трус і забрано йому 30 листів, а при другому трусі 2. I. 1867 р. — 28 листів, та що двічі відбувалося в поліції його переслухання, а саме 2 й 4 січня. В часі першого трусу приніс листонош пакет, за який Головацький заплатив 1 гульдена і 60 крейцарів, як кошти посылки. В ньому найдено свідоцтва поляка Карла Беноні, що клопотався безуспішно за посаду ад'юнкта при головній школі у Варшаві. Із спеціальним завзяттям пошукувала поліція за листами куратора віленської округи, Петра Івановича Корнілова.

При першому переслуханні в поліції поставлено Головацькому просто питання, чи він займається вербуванням людей до російської служби, а при другому допитувано його в м'якшій формі, чи він не є посередником між російською владою й галичанами, що стараються про становища учителів по гімназіях у Росії.

Головацький заявив, що в 1866 р. звертався до нього протоєрей і титулярний єпископ Мих. Федорович Раєвський¹⁾ з проханням подати свою думку про деяких кандидатів на учитель-

¹⁾ Мих. Фед. Раєвський умер 2 (14) V 1884 на становищі протоєрея при російській амбасаді у Відні. Про його великий вплив на слов'ян видав знамениту брошуру Корніло Устіянович, відомий поет і маляр, п. н. М. О. Раєвскій и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. Львів 1884 р. стр. 1—86.

ські місця в Росії і він дав потрібні пояснення, а це не стояло ні в якій суперечності з його коректністю і лояльністю. Бувало й таке, що студенти зверталися до нього з проханням при виїзді до Росії, щоби він питав колькоквії і виставляв свідоцтва, до чого він був обов'язаний як університетський професор. Деякі з них, їдучи до Москви й Петербургу, просили його за рекомендаційні листи й він ішов їм назустріч, бо мав між професорами тамошніх університетів приятелів і кореспондентів та не хотів молоді лишати на чужині на її власну долю. А втім, є загально звісною річчю, що переселення до Росії кандидатів на учительські посади відбувалися за відомістю і в порозумінні не тільки з обома владами, австрійською й російською, але навіть за згодою обох монархів при зустрічі в Штутгарті і що в цій справі приїздили до Галичини Лебединцев¹⁾ і Крижановський. За згодою австрійського монарха ведуть Раєвський і Лебединцев переговори з вищим галицьким духовенством, як крилошанами Куземським²⁾, Малиновським³⁾, Ільницьким⁴⁾ і Юзичинським⁵⁾, з котрих один має стати владикою в Холмі, а інші, як Іван Лаврівський⁶⁾ і Пилип Дячан⁷⁾ наставниками в тамошній духовній семінарії. Митрополит Литвинович⁸⁾ висловлював на-

¹⁾ Теофан Гаврилович Лебединцев ур. 12 III 1828 р., умер 12 III 1888 р. В Галичині був він у листопаді 1865. До Холму вернув 2 грудня ст. ст. Його опис подорожи й побуту у Львові переданий в „Письмах О. Г. Лебединцева к брату в Київ“ у 60 томі „Кіевской Старини“ 1890, березень-квітень, викликав був свого часу сензацію.

²⁾ Мих. Куземський ур. 8 (20) XI 1809 був крилошанином львівської капітули, а від р. 1868—1871 єпископом в Холмі. Це становище покинув і вернув до Галичини, де вмер 5 XII 1879 р. Відограв велику роль як політик від 1848—67. Див.: К. Студинський: „Матеріяли до іст. культ. життя в Галичині“, Укр.-руський архив т. XIII—XIV, ст. XLIII—V.

³⁾ Мих. Малиновський, крилошанин-архидіакон львівської капітули ур. 1812 р., умер 25 II 1894. Працював науково.

⁴⁾ Др. Іван Ільницький, віцеректор дух. семін. у Львові, опісля крилошанин перем. капітули, ур. 1809, умер 1 I 1883 р. Див.: К. Студинський: Львівська дух. семінарія в часах Марк. Шашкевича 1829—1843, ст. XXXII.

⁵⁾ Др. Антін Юзичинський, крил. перем. капітули, посол держ. ради ур. 1815, умер 25 X 1886 р. Там же, ст. XXXVIII і д.

⁶⁾ Іван Лаврівський, ур. 1822, переселився до Холму, де був професором догматики, умер 1873 р. Там же, ст. CCXLIX.

⁷⁾ Пилип Дячан, пізніше проф. класичної філології варшавського університету.

⁸⁾ Митр. др. Спірідон Литвинович ур. 6 XII 1810, умер 4 VI 1869 р. у Львові.

віть у своєму письмі до міністерства радість, що Австрія має такі високі школи, в яких клир дістає прегарну освіту, так що ним може вона обсадити не тільки вищі становища у власній державі, але ще й згідна їх відступити іншій владі. Митр. Литвинович висловлював за це подяку цісарському домові і австрійському урядові, що устаткували так гарно свої школи. Аналогічний випадок бачить Головацький із світськими студентами, що вони, придбавши гарну освіту в Австрії, можуть своє знання нести між молодь чужої держави.

Признався Головацький при переслуханні, що двічі прислав йому Раєвський по 300 рублів (500 гульденів) для стипендистів М. Костіва і Михайла Блюсса, одначе під виразною умовою виплатити гроші тільки тоді, коли австрійський уряд звільнить їх з посад, або дозволить на виїзд і виставить паспорти.

Не вважав також Головацький за некоректність і свою переписку з Корніловим, бо вся акція була ведена за згодою обох урядів.

Про справу Карла Беноні Головацький заявив, що вона його не цікавила і що тому прислано акти цього польського педагога під його адресою, що між ними було одно кольоквіальне свідцтво з його підписом.

Головацький завважав далі у свому протесті, що за згодою австрійського цісаря приняв він царський орден Володимира 4-ої кляси, та що у львівському університеті здобув становища декана, продекана, ректора й проректора. Тому протестував проти трусів і переслухань, покликуючися на те, що вони викликали напад в „Gazet-i Narodow-ий“, у „Wanderer-i“ та інших часописах, а ці труси були нелегальні, бо при дисциплінарному слідстві професора університету, веденім перед кількома роками, був від уряду радник двору, а побіч нього ректор університету, а коли навіть одного університетського діятаря підозрювано в розтраті грошей, слідство переводили два високі урядовці (радник двору і секретар намісництва) в присутності його (себто Головацького), як ректора університету.

Тому просив Головацький міністерство, щоб воно признало труси за нелегальні та щоб потягнуло винних до відповідальності.

Та губернатором Галичини був тоді всемогутній гр. Агенор Голуховський. Він подбав про те, що Головацького рішенням мін. Белькреді суспендовано в його професорській діяльності, бо закинено йому „Verdacht eines mit seiner lehrämtlichen Stellung unuerträglichen, unlauteren Benehmens“. Усі сконфісковані

при обох трусах листи передано 27 II 1867 р. університетському сенатові і доручено йому перевести з Головацьким дисциплінарне слідство. Крім того уряд визначив йому тільки половину платні (себ-то 700 гульденів від річної платні 1400 гульденів).

Сенат університету заявив одногосно, що в поведенні Головацького не найшов ніякої провини і тому домагався реституції його на професурі. Сам Головацький домагався від австрійського уряду, щоб йому звернено затриману платню й признано грошову відправу, бо він переноситься до Вільни. Хотів він також пізвати до суду губернатора Голуховського, бо з його приказу поліція напала на його дім і конфіскацією листів заподіяла йому чималу образу¹⁾.

Нема сумніву, що протест Головацького писаний розумно й річево. Дальші пошукування по галицьких і віденських архівах можуть нам відкрити ще не одну важну подробицю про порозуміння австрійської й російської влади в справі переселення у Росію галичан. Це порозуміння Головацький у свому протесті подавав як безсумнівний факт. Що Головацький мав великий вплив при рекомендації кандидатів, чи то усній у Лебединцева і Крижановського, чи письменно до Корнілова й професорів російських університетів, — це не підлягає сумніву. Одначе ледви чи думав він тоді, які прогалини витворювалися через те серед галицьких освічених кол на різних становищах, коли люди без сумніву талановиті йшли з свого краю, щоби розсіявшись по цілій Росії, безповоротно потонути в російському морі. Лука Цибик²⁾ начислював таких переселенців по різних сторонах Росії 500 осіб. Настільки біднішою ставала Галичина на культурні сили.

Не думав також Головацький і про те, що на еміграції галичан у Росію збивали галицькі поляки для себе політичний капітал. Коли в 1839 р. знищено на Литві заходами царського уряду й віленського єпископа Йосифа Сімашка уніятську церкву, яку злучено з православною, Як. Головацький писав тоді до етнографа Платона Лукашевича: „я бы дуже рад, щоб хоть тая одна (львівська) лѣтопись свѣту оголошена була, бо як сами бувало чулисте, як то у нас тяжко, щобы де-що цензура перепустила, то теперка еще гѣрше, особливо вѣд того часу,

¹⁾ Огоновський: Іст. літ. руської IV, стр. 100 і д.

²⁾ Лука Цибик, катехит гімн. в Тернополі, потім православний протодіакон, зразу у Варшаві, а опісля в Радомі, умер 4 (17) IX 1904 року на 81 р. життя. К. Студинський: Сповідь Відступника, Львів 1917, ст. 1—20.

як ся у Вас на Литвѣ таки перемѣни из унѣею подѣяли, то вже нынѣ у нѣмцѣв и крыхты вѣры не маем⁽¹⁾).

Те саме було в 1860-тих роках, коли на Холмщину вербовано галицьке духовенство й світських людей. На порозуміння між владою австрійською й російською галицька суспільність могла не мати впливу, але помітне те, що ніколи раніше не здобували поляки в Австрії таких великих політичних придбань, як саме в роках 1866—7, коли широкою течією пліла на Холмщину галицька духовна й світська інтелігенція. Сильно на руку була також полякам проклямація в „Слові“ за рік 1866, ч. 59, повторена Наумовичем в соймі 27 XII 1866 р., що українська суспільність є частиною одного великого „русского народа“. Тоді можна було вдруге повторити слова Як. Головацького: „то вже нынѣ у нѣмцѣв и крыхты вѣры не маем“. Австрія, що потерпіла погром від прусаків у битві під Кралевим Градцем (3 VII 1866 р.), боячися Росії, оперлася тоді на поляках, яким віддала в Галичині владу в руки на полі шкільному й політичному.

Хоч яка щира була сповідь Головацького в протесті, то все ж таки дещо хотів він незручно затаїти. В пакеті, що його саме в часі трусу принесено з почти Головацькому, був лист головного директора державної комісії народньої освіти Вітте, датований з Варшави 15 (27) XII 1866 року, який свідчить, що Головацький цікавився справою Карла Беноні і за ним до Вітте вставлявся. Цей лист зберігався до війни в бібліотеці львівського „Народного Дому“ (ч. каталогу 696) і я подаю його, як і дальші виїмки з листування Головацького із Корніловим, із копій, переданих мені видавцем перших двох томів „кореспонденції Як. Головацького“, акад. Студинським. В листі читаємо: „Милостивый Государь, Яковъ Θεодоровичъ. Письмомъ отъ 20 Сентября (2-о Октября) сего года Вы ходатайствуете о предоставленіи должности Адъюнкта въ Варшавской главной школѣ окончившему курсъ въ Львовскомъ университетѣ Карлу Бенони.

Возвращая приложенные къ прошенію г. Бенони 7 документовъ и 2 разсужденія, имѣю честь увѣдомить Васъ, Милостивый Государь, что за неимѣніемъ вакансіи просьба его не можетъ быть удовлетворена.

¹⁾ В. Науменко: Листи Як. Головацького до Мих. Максимовича і Пл. Лукашевича. Укр. Наук. Збірник, Москва 1915, ст. 44.

Примите, Милостивый Государь, увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности. О. Витте“.

При кінці цього листа є вдоли по лівій стороні адреса: Его Высокоблагородію Я. Ө. Головацкому.

Досить широке листування в справі переїзду галичан до Росії провадив Головацький з Корніловим (в рр. 1866—9).

Корнілов був дуже впливовим чоловіком. Від 1864—8 р. був він куратором віленської наукової округи, опісля членом ради міністерства просвіти. У Вільні оснував відділ географічного товариства, займався уладженням віленської прилюдної бібліотеки. Був він сторонником литовського націоналізму й російської азбуки у литовців. Він написав і видав книжку: Русское дѣло в сѣв. зап. краѣ. Матеріялы для ист. Вил. учебн. округа в Муравьевскую эпоху I. СПб. 1908 р. Там писав він також про Головацького, ст. 360—5, з яким переписувався ще в р. 1885 (Диви: „Письмо Я. Головацкаго к М. П. Корнилову“, поміщене у Свенціцького: „Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси“ II, ст. 84—5).

Зміст листування Головацького з Корніловим у роках 1866—9 для нас вельми цікавий. 6 (18) V 1866 р. поручав Головацький Корнілову філолога та історика Павла Созанського (ч. 694). Корнілов просив 7 X 1866 року, щоб Головацький рекомендував йому „способныхъ и желающихъ переселиться въ Россію преподавателей древнихъ языковъ изъ Галиціи; желалъ бы имѣть Сѣнкевича и Лѣсѣкевича“ (ч. 683).

Головацький відповів 1 XI 1866 р., що Клим Сінкевич „отказался отъ принятія условій, ибо для него все користнѣе принять должность въ Бялѣ, на которую у него есть декретъ въ рукахъ“, тому поручає від себе Миколу Лисикевича і Амврозія Шанковського з Коломиї (ч. 675).

Дня 7 X 1866 року писав Корнілов, що учителі одержуватимуть при підвищенні штатів у 1867 році по 1050 рублів, а крім того на квартиру, нежонаті по 40 рублів, а люди семейні по 60 р. і як зворот коштів подорожі по 100 рублів (ч. 683), одначе вже дня 7 XII 1866 р. повідомляв він, що на рік 1867 підвищення штатів не буде й тому Лисикевич і Шанковський „будуть получать жалованья не 1050 руб., а съ добавочными 50% по 900 руб. въ годъ“ (ч. 684).

До їзди в Росію не всі кандидати однаково спішилися. Тому й скаржився Головацький у листі до Раєвського без дати: „И такъ ни Лѣсикевичъ, ни Костевъ не хотятъ (оба пізніше

поїхали), Пав. Теоф. Созанській уже въ Варшавѣ, Милькевичъ, Борковській както не рѣшительны (останній поїхав), Желеховській не кончилъ полный курсъ“.

В році 1867 переписка Головацького з Корніловим перервалася. Головацький поїхав на етнографічну виставу в Москву, був у Петербурзі, де 11 (23) V виголосив у салі дворянського зібрання об'єдинительну промову, а 17 (29) V був на авдієнції в царя у Царському Селі. Після повороту з Росії перебував Головацький в коломийських горах та з поч. 1868 переїхав на становище предсідника археограф. комісії у Вильні. Нема сумніву, що в часі свого побуту в Росії 1867 р. бачився він також з Корніловим, з яким листувався ще й у дальших двох роках, головно в справах кандидатів на переселення, та в справах особистих і наукових. Спеціально вставлявся він у Корнілова за Осипом Царевичем із Самбора (ч. 1052, 1053, 1054), на що 22 VI 1868 р. відповів Корнілов, що кандидат може бути приміщений у школах департаменту Зеленого (ч. 1055).

Недостача грошових засобів на дорогу спиняла Царевича від їзди, тому 5 IX 1868 р. домагався Корнілов, щоби Царевич приїхав чим швидше і обняв місце в „земледѣльческомъ училищѣ“ (ч. 1062), а 8 X писав він, що нема фондів на подорож, тому Царевич повинен приїхати на власний кошт, почім йому видатки повернеться. Замість бджільництва має він учити географії (ч. 1065).

30 X 1868 р. доносив Корнілов Головацькому, що Царевич рад би читати лекції про бджільництво, одначе на цей предмет призначена тільки одна година на тиждень. Треба, щоб він прислав свої свідоцтва із студій на доказ, до чого він здатний (ч. 1068).

26 V 1869 р. повідомляв Корнілов Головацького, що Царевич приїхав до Петербургу й має явитися у міністра (ч. 1098). 31 VIII 1868 р. дякував Корнілов за привітну телеграму, підписану також Ал. Гр. Новоселовим, Василевським і Лисикевичем, яка „меня утверждаетъ въ мысли, что я былъ не бесполезенъ для того великаго и святаго дѣла, которому служитъ съ одушевленіемъ и любовію русскій составъ Виленскаго учебнаго округа. Не мнѣ внушаютъ Вамъ твердость, мужество и полную вѣру въ непремѣнное торжество русскихъ нравственныхъ силъ въ ихъ борьбѣ съ разлагающимся и ежедневно ослабѣвающимъ полонизмомъ, который нельзя не признать явленіемъ уродливымъ, несвойственнымъ Русской почвѣ и слѣдовательно временнымъ и непрочнымъ“ (ч. 1036).

10 XI 1868 р. просив Корнілов Головацького, щоб дав матеріяли до життєпису митроп. Сестренцевича ученому А. Н. Попову, оскільки вони є в археогр. комісії у Вильні, та питав про праці комісії (ч. 1073).

Головацький відповів 27 XII 1866 р., що бажані матеріяли найдуться, одначе за ними треба довше шукати (ч. 1073).

Майже рік пізніше писав ще Головацький Корнілову в Петербург, що його заходами відбулося у Вильні свято 1000-ліття св. Кирила, яке опроведено величаво. З цієї нагоди хотів Головацький вислати телеграму до Галичини з привітом, одначе її не прийнято, бо була писана слов'янськими буквами. Вислано її латинкою. Це, на його думку „ужасно обидно“, коли „русская держава позволитъ исковеркать русскую телеграму къ русскимъ же посылаемую, какою то нѣмецко-польской какографіей“ (ч. 1085).

На тому кінчиться листування Головацького з Корніловим в роках 1868—9.

Вертаючи до галицьких емігрантів, треба завважати, що багатьом із них доля не сприяла. Галицькі священники, що залишилися в Росії, мусіли прийняти православіє й, доки не найшлися свої люди, їх положення було несогірше. Опісля їх усунувано, як прим. Луку Цибика з приходу у Варшаві до Радома.

Які причини головно спонукали галичан до виїзду в Росію, це виказав Яр. Гординський у своїй студії „До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в.“, стр. 109—131¹⁾. В значній часті були це надії на краще матеріяльне життя. Деякі з переселенців почували себе по приїзді на нові становища цілком добре, як прим. Лисикевич (Горд., стр. 129), іншим не щастило. Характеристичним щодо цього є лист студента Осипа Вітошинського, писаний до Як. Головацького 19 X 1868 р. з Петербургу. Вітошинський був розчарований, коли писав:

„Послѣдую моему сердцу и какою то выфантазованной идеи, бросиль я Львовскую Семинарію, попрощался съ родными, можетъ быть уже на всегда и уѣхалъ въ Россію, чтобъ здѣсь удовлетворить желанію сердца, чтобъ здѣсь сискать лучшую, будущую долю“. В Петербурзі піддався Вітошинський іспитові з латинської та грецької мови, одначе професор, що поправляв його завдання, „узналъ мое curriculum vitae „неудовлетворительнымъ“,

¹⁾ Збірн. філ. Секції НТШ., том 16.

тому й відобрано йому стипендію, велено внести прохання про дозвіл по шости місяцях приступити знову до іспиту, а коли він завважав, що не матиме на прожиток, професор відповів: „Это не мое дѣло! мы васъ не призывали!“... „Въ самомъ дѣлѣ хорошъ отвѣтъ, хотя онъ въ письмѣ къ своему приятелю г. Кокошкину въ Холмѣ звиваетъ насъ приѣзжать въ С. Петербургъ, а теперъ откажется“...

В Петербурзі на студіях було тоді п'ять переселенців. Про їх життя писав Вітошинський:

„Жизнь наша въ Петербургѣ совершенно однообразна. Нигдѣ не бываемъ и жиемъ только въ пяти между собою, выходимъ только по собственнымъ дѣламъ и заходимъ разъ въ недѣлю къ Костьову вечеромъ на чай и чтобъ ся немножко разговоромъ розвлечи и розвеселить его супругу, которая сильнѣе насъ скучаетъ, хотя у насъ скука ужасная. СПетербургъ самъ собою хорошій городъ, регулярно построень, дома и другіи зданія громадны, церкви великолѣпны, — но все таки не очень пріятное впечатлѣніе дѣлаеть онъ на меня. Холодъ какійто, не воздуха, но холодъ другаго сорта переходить меня сквозь, когда за дѣлами шляюсь по улицамъ... И люди здѣсь совершенно другіе, не такіе, какъ я до сихъ поръ видалъ...“ (ч. 1067).

З часом одначе Вітошинський зжився з російськими відносинами й оженився у Вітебську „на богатѣйшей помѣщицѣ“. „Вот Вам благодать для галичан“ (Горд., ст. 129). Дехто, як Сінгалевич, дочекався аж трьох хрестів (Горд., ст. 129), Костів „ордена св. Анны въ петлицу“ (ст. 235). Один із них, Петро Зарицький приїхав до Галичини, щоб тут умерти¹⁾. Згаданий Амвр. Шанковський залишився дома, служив спершу в Коломиї, а опісля в Чернівцях на Буковині як професор гімназії, де й умер 7 V 1906 р.²⁾

Можна жалувати, що досі нема докладного спису всіх людей, що переселилися в 60-тих роках минулого віку з Галичини до Росії. Тим самим нема докладної оцінки їх життя й праці.

¹⁾ Умер в Милошовичах біля Львова 1906 р. в домі свого братанича. Руслан 1906, ч. 272. Пор. Савченко: Західня Україна в листуванні Голлавацького з Бодянським, ст. 36.

²⁾ Диви його життєпис у Гординського, Ор. cit., ст. 1—12.

An ein hohes k. k. Staatsministerium.

Jakob Głowacki
 k. k. Universitäts-Professor der
 Lemberger Universität unterbrei-
 tet seine Beschwerdeklage we-
 gen der bei ihm auf eine unge-
 setzliche Weise stattgefundene
 Hausdurchsuchung.

19. 3. 142 (Лам. 103). Головацкий, Як.

Hohes k. k. Staatsministerium!

Der in Ehrfurcht gezeichnete war während seiner sechsjährigen Diensttätigkeit in der Seelssorge, so wie seit seiner am 1-ten Dezember 1848 erfolgten Berufung zu der Lehrkanzel während seinem 18 jährigen Dienste als Universitäts-Professor stets loyal gesinnt dem österreichischen Kaiserhause und der hohen k. k. Regierung immer treu ergeben, und erfreute sich des vollen Vertrauens der hohen Regierung, dass demselben nicht bloss viele die Regierungs-Interessen fördernde Funktionen durch Teilnahme an verschiedenen von der hohen Regierung eingesetzten Kommissionen anvertraut wurden, sondern auch die Ehre zu Teil wurde in den Jahren 1858 und 1859 als Dekan und 1860 als Pro-Dekan der philosophischen Fakultät, endlich 1864 als Universitäts-Rektor und 1865 als Pro-Rektor die hohen akademischen Würden zu bekleiden.

In dieser langen Zeitperiode erfüllte derselbe die ihm obliegenden Pflichten stets pünktlich und zur vollen Zufriedenheit der hohen Regierung, ohne dass die mindeste Spur irgend eines Verdachtes gegen seine Loyalität erhoben werden konnte und doch wurde der Ehrfurchtsvoll Gefertigte jetzt nach 24 jähriger mackelloser Dienstzeit, die er der Kirche und dem Staate widmete ohne alle Gründe einer polizeilichen Hausdurchsuchung unterworfen, so dass derselbe durch diesen willkührlichen und ungesetzlichen Vorgang dem Verdachte des Pöbels und den Gerüchten der Zeitungen preisgegeben, an seiner Ehre als treuer österreichischer Staatsbürger und k. k. Universitäts-Professor tief gekränkt bemässigt ist, Einem hohen k. k. Staatsministerium seine diesfällige Beschwerde vorzulegen.

Die Sache verhält sich also: Am 31-ten Dezember 1866 um 2 Uhr Nachmittags trat der Polizei-Kommissär Grossman mit dem Polizei-Offizial Sobola in meine Wohnung und erklärte, dass er von der Lemberger Polizei-Direktion beauftragt worden sei, bei mir eine

gerichtlich-polizeiliche Hausdurchsuchung vorzunehmen. Durch diesen unerwarteten Besuch betroffen, frug ich nach einer schriftlichen Ordre der Behörde. Der Herr Polizei-Kommissär wies mir einen vom Polizei-Direktor Herrn Hofrat Hammer gefertigten Auftrag vor, dessen Inhalt dahin lautete, dass bei mir eine gerichtlich-polizeiliche Hausdurchsuchung in meinen Briefen und Schriften nach dem Gesetze vom 27 Oktober 1862, § 3, vorgenommen werden sollte, wozunest den oben benannten zwei Polizei-Beamten noch zwei andere Polizei-Beamte beauftragt worden sind, nämlich der Polizei-Kommissär Blaim (der später erschienen ist) und noch ein Individuum, welches im Vorhofe die Ausgänge meiner Wohnung bewacht haben soll. Ich erklärte: Ich widersetze mich dem Auftrage nicht, es steht bei mir Alles offen.

Sofort setzte sich der Polizei-Offizial Sobola an meinen Schreibtisch und unternahm die genauesten Durchsuchungen meiner Schriften. Nach einigen Minuten betrat der Polizei-Kommissär Blaim mit einem Briefträger dasselbe Zimmer und erklärte, dass ein Packet unter meiner Adresse aus Warschau per Post angekommen ist, dessen äussere Form der Polizei verdächtig erscheint und forderte die agierende Kommission auf, auch dieses Packet in Beschlag zu nehmen, mit dem Bemerkten, dass ich das entfallende Postporto 1 fl. 60 kr. ö. W. alsogleich zu bezahlen habe. Da die Adresse wirklich auf meinen Namen lautete, so bezahlte ich das Postporto, worauf sich der Polizei-Kommissär und der Briefträger entfernten, nachdem der Kommissär den Letzteren befragt hatte, ob er mir unlängst einen rekommandierten Brief aus Russland eingehändigt habe. Der Briefträger bestätigte es und ich setzte noch hinzu, dass ich einen solchen Brief und zwar aus Wilna empfangen habe. In der Voraussetzung, in dem Packet irgend ein Buch oder eine Drucksorte, die mir jemand von meinen bekannten Literaten zuschickte, zu finden, wollte ich das Packet öffnen, jedoch verwehrte mir dieses der Kommissär mit der Bemerkung, dass das Packet nur in Gegenwart des Herrn Hofrats geöffnet werden darf, indem es strengämtliche Angelegenheiten einer fremden Regierung betreffe. Jetzt erblickte ich wirklich das grosse kaiserlich-russische Amtssiegel und auf der Adresse-Seite die Stampille „in Regierungs-Angelegenheit“ (w interesach rządowy). Nachdem ich aber erklärt hatte, dass das Packet geöffnet von der Kommission zur ferneren Amtshandlung übernommen werden kann, gestattete man mir dasselbe zu öffnen, was ich auch tat, ohne jedoch das Amtssiegel zu beschädigen. Zu meiner äussersten Verwunderung fand ich in dem Couverte 7 Stück Zeugnisse des Gym-

nasial-Supplenten am hiesigen sogenannten polnischen Gymnasium Karl Benoni und seine zwei handschriftliche Abhandlungen in deutscher Sprache und nebstdem eine ämtliche Zuschrift an meine Person gerichtet und von Seiner Exzellenz dem Herrn Witte, vorsitzendem Direktor der Kommission für Volksaufklärung in Warchau unterfertigt. Ich konnte meine Verwunderung nicht unterdrücken, wie ich dazu komme, in fremden Angelegenheiten Pakete zu empfangen und noch ein beträchtliches Postporto zu zahlen. Ich übergab das Packet der Kommission und unterdessen wurden auch einige 30 Stück in meinem Schreibtische vom Official Sobola vorgefundene Schriften genommen, mit meinem Handsiegel zugesiegelt und über den Befund ein Protokoll verfasst, welches ich unterfertigte. Der Herr Polizei-Kommissär versicherte mich, dass diese Schriften Mittwoch d. i. den 2-ten Januar l. J. in meiner Gegenwart geöffnet werden und ich selbe von der Polizei zurückbekommen werde.

Am 2-ten Januar l. J. begab ich mich in das Bureau des Polizei-Kommissär Grossman, um die beanständeten Papiere laut Versprechen in Empfang zu nehmen. Unterdessen wurden der Polizei-Kommissär Sorgenfrei und Official Sobola beordert über den Inhalt der beanständeten Schriften ein förmliches Protokoll aufzunehmen. Nach Eröffnung wurden dieselben genau untersucht, der Inhalt von mir eruiert, und nach Nummern zu Protokoll verzeichnet, welches ich unterfertigte. Während der protokollarischen Untersuchung kam der Herr Polizeidirektor und Hofrat Hammer und mahnte die Herrn Kommissionirenden zur schnellen Beendigung des Protokolls, weil seine Exzellenz der Herr Statthalter darauf dringt, dass das Protokoll wie am ehesten ihm vorgelegt werde. — Dabei bemerkte der Herr Hofrat Hammer, dass noch ein Brief fehle, den der Gefertigte unlängst empfangen hatte. Ich versetzte: Die Herren haben alle meine Papiere durchstöbert und was kann ich dafür, dass sie irgend welchen Brief nicht vorgefunden hatten; ich empfangen häufig Briefe und jener Brief kann wohl wo verlegt oder auch in den Papierkasten geworfen worden sein. Herr Hofrat bemerkte, der Brief wäre offizieller Natur und er gab mir sogar den Inhalt desselben an, so dass ich erraten konnte, dass es sich um den obenbedachten Brief von seiner Exzellenz dem Herrn Kurator des Wilnaer Schulbezirkes Peter Iwanowitsch Korniloff handelte. Ich versprach deshalb, den Brief in meinem Schreibpulte auszusuchen und wenn er grade notwendig ist, der Kommission oder Behörde mitzuteilen.

Der Herr Polizei-Direktor und Hofrat begnügte sich aber mit meinem Versprechen nicht, sondern er gab dem Polizei-Offizialen So-

bola den mündlichen Auftrag, nach Beendigung des Protokolls mit dem Polizei-Kommissär Grossman sich unverzüglich in meine Wohnung zu begeben und nach diesem Briefe nachzuforschen. Nach der Ankunft fand sich der besagte Brief oben auf meinem Schreibpulte und ich übergab ihn der Kommission. Der Polizei-Kommissär fragte sehr nachdrücklich nach dem Couvert des Briefes, aber es war damals nicht zu finden. Die Herren Polizei-Organen unternahmen jetzt nach Verlauf von 48 Stunden noch eine abermalige Hausdurchsuchung, ich weiss nicht, eine gerichtlich-polizeiliche, oder eine andere, weil mir weder mündlich noch schriftlich etwas davon bedeutet wurde. Ich musste den Schreibpult öffnen und der Herr Official Sobola durchwühlte alle meine Schriften und Briefe, von denen er wieder 28 Stück unversiegelt und ohne Verzeichniss mitnahm, mit der ausdrücklichen Zusicherung, dass ich selbe am anderen Tage zurückbekommen werde.

Am 4-ten Januar l. J. kam ich in das Bureau des Polizei-Kommissär Sorgenfrei, welcher seine gestrige Amtstätigkeit damit fortsetzte, dass er den zugesiegelten Rest der früher in Beschlag genommenen Papiere nach Inhalt zu Protokoll regestrirte. Dieses Protokoll habe ich wieder unterfertigt. Jetzt, dachte ich, dass die mit mir vorgenommene Polizei-Amtshandlung zu Ende ging. Der Herr Polizei-Kommissär bedeutete mir aber, dass er mit mir noch ein Polizei-Verhör zu Protokoll aufzunehmen habe. Nach vorangehenden Generalien stellte er folgende Frage auf: „Es verlautet, dass der Herr Professor die Rolle eines Vermittlers zwischen der russischen Regierungs-Organen und den hiesigen Individuen, die sich um Lehrstellen bewerben an Gymnasien in Russland, übernommen haben, wie verhält sich die Sache? (der erste Auftrag zur gerichtlich-polizeilichen Hausdurchsuchung lautete mehr gravirend; es hiess darin, dass ich (mich) mit dem Werben von Individuen für den russischen Dienst befasse).

Die obengedachte Frage beantwortete ich direct und ungefähr folgender Massen: Im vorigen Jahre ersuchte mich brieflich mein Freund der Erzpriester und Titular-Bischof in Wien Herr Michael Teodorowitsch Rajewski, ich solle ihm über einige Lehramts-Kandidaten, die sich um Lehrstellen an den kaiserlich-russischen Gymnasien beworben hatten, meine subjektive Meinung mitteilen; ich fand keinen Anstand über die Befähigung und Talente einiger von ihnen, die früher meine Zuhörer waren, meinem alten Freunde und Bekannten meine vertrauliche und privative Meinung zu eröffnen, denn ich finde diesen Vorgang ganz correct und loyal. Es sind

auch Fälle vorgekommen, dass Universitäts Studenten, meine gewesenen Zuhörer, nachdem sie sich um neucreirte russische Stipendien beworben und dieselben auch wirklich erhalten hatten, vor ihrer Abreise nach Russland zu mir kamen und mich ersuchten, ich möchte mit ihnen Colloquien über irgend welche Partie der von mir vortragenen Doktrin vornehmen und über ihre an den Tag gelegten Kenntnisse im Colloquien-Zeugniss ausstellen.

Ich fand es nicht bloss ganz loyal, sondern ich war in meiner Stellung als Universitäts-Professor von Amtswegen verpflichtet mit meinen gewesenen Zuhörern Colloquien vorzunehmen und über ihre Kenntnisse Zeugnisse auszustellen.

Manche von denselben Stipendisten baten mich vor ihrer Abreise nach St. Petersburg und Moskau, ich möchte ihnen an Jemanden von meinen Bekannten Empfehlungsschreiben geben, da sie in der Fremde unter ganz unbekanntem Menschen gerne Jemanden finden wollten, der ihnen Rat erteilen könnte, wohin sie sich zu begeben haben und wie sie sich in einer grossen Stadt bewegen sollten. Schon aus Humanitäts Rücksichten fand ich mich bewogen ihnen solche Rekommandationschreiben an meine Amtskollegen die Professoren der St. Petérsburger und Moskauer Universität in die Hände zu geben, damit dieselben den unerfahrenen Jünglingen in der fremden Stadt mit Rat und Tat an die Hand gehen. Ich finde darin auch Nichts illegales, da dergleichen Korrespondenzen zwischen Professoren von zwei in freundschaftlichen Beziehungen stehenden Staaten, wie Österreich und Russland, gestattet sind.

Ich bin der Überzeugung, dass die Übersiedelung der hiesigen Gymnasiallehrer und Eintreten derselben in den russischen Dienst nicht nur mit Vorwissen und Gutheissung unserer Regierung, welche denselben unbeanständet Enthebungsdecrete und Reisepässe ausgestellt hatte, sondern auch mit Einverständniss beider befreundeter Mächte geschehen ist. Denn nachdem es allgemein bekannt ist, dass vor einigen Jahren kaiserlich-russische Regierungsorgane sich durch längere Zeit in Lemberg aufgehalten und unter den Polen Lehrer und Lehramtskandidaten für Gymnasien in Russischpolen geworben hatten, was öffentlich geschah, so dass sogar von einigen Gymnasial-Direktoren, wie von dem damaligen Direktor des hiesigen Franz-Josephs Gymnasium Szynglarski, dem unterstehenden Personale die Vorschläge und Bedingungen jener Lehranstalten anempfohlen wurden, dass viele von den Lehrern mit besagten russischen Regierungsorganen in Unterhandlungen getreten sind, Kontracte geschlossen, von ihnen Vorschüsse und Reisegelder empfangen und zuletzt

auch wirklich in russische Dienste als Lehrer eingetreten sind, was ohne Vereinbarung beider befreundeten Mächte niemals hätte geschehen können; nachdem im verflossenen Jahre in ähnlicher Angelegenheit die Gymnasial-Inspektoren (resp. Direktoren) Lebedincew und Križanowsky hier in Lemberg längere Zeit sich aufhielten und mit den hiesigen Lehrern und Lehramtskandidaten bezüglich der zu besetzenden Lehrerstellen, in Cholmer-Schulbezirke Unterhandlungen gepflogen hatten, in Folge deren einige von den hiesigen Lehrern sich wirklich nach Cholm übersiedelten und nachdem mir der Herr Gymnasial-Inspektor Lebedincew ausdrücklich sagte, dass dies mit Vorwissen und im Sinne der Regierung geschehe und mir eine schriftliche Bevollmächtigung von seiner Regierung vorgewiesen hatte, konnte ich keine Zweifel hegen, dass dieses Alles mit Vorwissen und Willen unserer Regierung und im Einverständnisse beider befreundeten Nachbarstaaten geschah. In dieser meiner Überzeugung, dass ich (in) meinem Tun und Handeln nicht bloss Nichts illegales verübt, sondern dass ich sogar pflichtgemäss und ganz korrekt handle, bekräftiget mich noch ein Umstand.

Vor einigen Jahren bei einer Zusammenkunft Seiner Majestät unseres Kaisers mit dem russischen Kaiser (in Stuttgart) äusserte Seine Majestät der russische Kaiser den Wunsch, es möge unser Monarch gestatten, dass aus der hiesigen griechisch-unierten Geistlichkeit Individuen, für das vacante griechisch-unierte Cholmer Bistum, Seminar-Vorstände, Professoren an der dortigen theologischen Lehranstalt und für den Kuratklerus der dortigen griechisch-unierten Diözese gewählt und berufen werden und Seine k. k. apostolische Majestät geruheten dem hohen Wunsche Seiner Majestät des russischen Kaisers zu willfahren. Dieses Faktum ist allgemein bekannt. Dass die Genehmigung unseres Erlauchten Monarchen erfolgt ist, bezeugen die Folgen davon, es wurden Unterhandlungen mit einigen unserer höheren Geistlichkeit (wie mit den Domherren¹⁾ Kuziemskij, Ginilewicz, Malinowskij, Ilnickij, Juzyczynskij) ämtlich und äusserämtlich, privative gepflogen und gegenseitige Bedingungen ausgewechselt; derselbe Erzpriester und Titularbischof Michael Theodorowitsch Rajewskij und Gymnasial Inspektor Theodor Lebedincew liessen sich in mündliche Unterhandlungen und schriftliche Korrespondenzen ein, welche Verhandlungen noch bis jetzt fort dauern, da nicht bloss unlängst vom hiesigen Metropolitan-Ordinate ein neuer Vorschlag zur Besetzung des Cholmer Bistums gemacht wurde, sondern auch neu-

¹⁾ Слово нечитке.

lichst einige der hiesigen Geistlichkeit (wie Johann Ławrowskij, Philipp Diaczan und andere) als Seminarvorstände, Professoren und Seelsorger in die Cholmer Diözese übersiedelten, was alles mit Vorwissen und dem Willen unserer Regierung geschehen sein musste. — Seine Exzellenz der Herr Metropolit Litwinowicz äusserte sich (wie allgemein bekannt) in seinem Berichte an das hohe Ministerium bezüglich dieser Angelegenheit, dass es zur hohen Ehre Österreichs gereiche, dass an den vom glorreichen österreichischen Hause gegründeten Lehr- und Bildungsanstalten der hiesige Klerus so eine hohe Bildung erreicht hatte, dass aus seiner Mitte nicht bloss alle Stellen der hiesigen Hierarchie würdig besetzt werden können, sondern dass der Überschuss an intelligenten Kräften auch einer Diözese in einem Nachbarstaate, der an solchen Individuen mangelt, abgetreten werden kann. Diese Tatsache macht nicht bloss Ehre unserer hohen Regierung (meinte der Herr Metropolit) sondern es muss das Herz eines jeden Ruthenen mit innigster Dankbarkeit erfüllt werden, an das regierende Kaiserhaus und die hohe österreichische Regierung, welche so freigiebig und erfolgreich unsere Anstalten dotiert hatte, in denen unsere Jugend und der junge Clerus den Grad wissenschaftlicher Bildung erreichen konnte, dass derselbe einen mächtigen Nachbarstaat weit übertrifft. Einen analogen Fall fand ich in der Berufung unserer Lehrkräfte an russische Gymnasien und andere Lehranstalten. Es gereicht auch zur hohen Ehre Österreichs und insbesondere zur Ehre unserer Universität, dass an derselben die Wissenschaften in einem so hohen Grade prosperieren; es gereicht zur Ehre der Professoren unserer Hochschule, dass wir die studierende Jugend so hoch gebildet haben, dass unsere Zöglinge ausserhalb unserer Provinz gesucht und sogar anderen auswärtigen Universitäten vorgezogen werden. Ich finde daher nicht bloss Nichts illegales in meinem ganzen Vorgange, sondern es war meine Pflicht als treuer österreichischer Staatsbürger und würdiges Mitglied dieser Hochschule zur Ehre Österreichs und unserer Universität das Mögliche beizutragen und mitzuwirken.

Was Geldübernahme oder Geldübermittlungen, von denen der Herr Polizei-Direktor und Hofrat Hammer mündlich erwähnte, anbelangt, kann ich nicht läugnen. Es war zweimal der Fall, nämlich derselbe Erzpriester und Titularbischof Michael Theodorowitsch Rajewskij schickte mir per Post aus Wien zu wiederholten Malen zu 300 Silber Rubel (resp. 500 p. ö. W.) als Reisegeld für die Stipendisten M. Kostiw und Michael Bluss, jedoch mit dem ausdrücklichen Bedeuten, dass ich den beiden Kandidaten je zu 300 S. Rubel

nur dann **eingehändigen** solle, wenn sie mir ihre Enthebung vom Lehramte, resp. **Erlaubniss** der Regierung und förmlich ausgestellte Reisepässe werden **vorgewiesen** haben, was ich auch nach dem Wunsche meines Freundes getan, **nachdem** die Kandidaten die angegebenen Bedingungen erfüllt haben. Ich finde **daher**, auch in diesem Vorgange Nichts illegales. Sogar der Umstand, dass der **Curator** des Wilnaer Schulbezirkes Exzellenz Herr Peter Iwanowitsch Korniloff in Angelegenheit der Gymnasiallehrer in offizieller Form, die übrigens für mich keine Verbindlichkeit hat, geschrieben hatte, bestätigt nur meine Überzeugung, dass die Berufung der Lehrer aus Galizien im Einverständnisse bei der h. Regierungen geschehen ist, denn sonst würde sich jener hochgestellte Beamte nicht erlaubt haben eine offizielle Form zu gebrauchen, ohne sich der Gefahr einer Verantwortung von seiner Regierung auszusetzen.

Jedoch befremdend ist es für mich, dass das Packet mit den Zeugnissen des Karl Benoni aus Warschau an mich stilisirt zugekommen ist, wobei ich noch ein beträchtliches Postporto 1 fl. 60 kr. bezahlen musste, da diese Angelegenheit mir ganz fremd ist und ich nicht einmal wusste, ob und wann Karl Benoni um eine Adjunkten-Stelle in Warschau competirt hatte und ich bei dieser Sache nur in sofern betätigt war, dass ich dem Karl Benoni, meinem jetzigen Zuhörer, über ein mit ihm gepflogenes Colloquium ein Zeugnis ausgestellt hatte und dieses ist desto mehr für mich befremdend, da Karl Benoni (wie er neulichst mich versichert hatte) in seinem Gesuche gebeten hat, dass der Bescheid ihm zu eigenen Händen zugestellt werde, und dass er seine Wohnung und Haus № deutlich angegeben hatte. Ich finde darin entweder einen Verstoß in der Expedition oder eine Intrigue eines unterstehenden Kanzlei-Beamten in Warschau. Ich kann auch den Umstand nicht unbemerkt lassen, dass ich von Seiner Majestät dem russischen Kaiser mit einem Orden des heiligen Wladimir 4 kl. decorirt bin und diesen Orden zu tragen und somit auch die Rechte und Bevorzugungen, die mit diesem Orden verbunden sind, zu gebrauchen, haben Seine k. k. apostolische Majestät mir allergnädigst gestattet. Nun bin ich als Besitzer eines so hohen Ordens statu — anmässig verpflichtet über Anfragen der Regierung über gegebene Gegenstände eine gewissenhafte Auskunft zu geben, wenn es nicht den Pflichten eines treuen und loyalen österreichischen Staatsbürgers zuwider ist.

Ich bin noch bis zu dieser Stunde der Überzeugung, dass ich in dem ganzen Gebahren nicht nur Nichts illegales verübt, sondern ganz loyal, pflichtgemäss und im Sinne der h. Regierung gehandelt

habe; sollte aber die h. Regierung in dieser meiner Korrespondenz zu einer Missbilligung Anlass finden, so verspreche ich meine Korrespondenz abubrechen und im Falle ich einen Brief erhalten sollte, der eine Bezugnahme auf den fraglichen Gegenstand erhalte, bin ich bereit denselben der hohen Regierung mitzuteilen, und in dieser Beziehung die hohe Regierung um weitere Verhaltensmassregeln für mich zu bitten. Das war der Wortlaut meiner Antwort, die ich freimütig und der Wahrheit gemäss zu Protokoll diktirte.

Sodann bemerkte ich, dass ich bereit bin auch auf andere Fragen Rede und Antwort zu geben, auf dass das Protokoll geschlossen werde, dessen Vorlage der Herr Statthalter, der Aussage des Herrn Polizei-Direktors nach, so sehnlich entgegensieht und damit sich die hohe Regierung überzeuge, dass mein ganzes Tun und Handeln ganz korrekt ist. Der Herr Polizei-Kommissär erwiderte aber, dass er einstweilen das Protokoll abbrechen müsse und dass er mir zu wissen geben wird, ob und welche Fragen ich noch zu beantworten haben werde.

Seit dieser Zeit wurde mein Haus von polizeilichen Durchsuchungen verschont und ich selbst nicht mehr durch protokollarische Vornahmen molestirt. Dies ist die kurze Erzählung meiner Leidensgeschichte. Ich sah ein, dass bei der vermeintlich gerichtlich-polizeilichen Hausdurchsuchung und der protokollarischen Verhandlung nicht den bestehenden Gesetzen gemäss vorgegangen wurde, dass diese angeblich gerichtlich-polizeiliche Hausdurchsuchung ohne Befehl des Richters, ohne Angabe der Gründe und auf eine eigenmächtige Weise vorgenommen wurde, welche nicht bloss meine Ehre kränkte, sondern auch meine Stellung als Universitäts-Professor missachtete. Ich sah den ungesetzlichen Vorgang, aber ich tröstete mich mit dem Gedanken, das ganze Gebahren geschehe doch zur Schonung meiner Ehre mit dem gehörigen Amtsgeheimnisse und die hohe Regierung werde auf kürzesten, wenn gleich für mich sehr precären Wege, sich von meiner Loyalität und meinem korrekten Tun und Handeln innerhalb und ausserhalb meiner Diensttätigkeit überzeugen, und dass dadurch alle falsche Gerüchte und boshafte Insinuationen, die von der bekannten Partei gegen mich erhoben wurden, mit einem Schlage werden dementirt werden.

Indessen brachten augenblicklich die Gazeta narodowa, der Wanderer und andere Zeitungen über die bei mir vorgenommene gerichtlich-polizeiliche Hausdurchsuchung Nachrichten und zwar in einer Deutung, welche nur bei gehöriger Einsicht in den Auftrag der Polizei-Direktion möglich war, und ich bin auf eine meine

Ehre kränkende Weise Gegenstand der Zeitungsartikel geworden; deshalb war ich bemüssigt den ganzem ungesetzlichen Vorgang dem Herrn Ober-Staatsanwalt Auffenberg zu communiziren und denselben als obersten Wächter des Gesetzes um gesetzlichen Schutz schriftlich anzusuchen. Nachdem aber derselbe sich geäußert hatte, dass weder bei der hiesigen Staatsanwaltschaft, noch bei Gerichte irgend welche Anklage gegen mich vorgekommen ist, so habe ich mich bemüssigt gefunden, bei der Polizei-Direktion um Angabe der Gründe der bei mir zu wiederholten Malen (am 31-ten Dezember 1866 und am 2-ten Januar l. J.) vorgenommenen Hausdurchsuchungen einzuschreiten. Über beide meine Eingaben erhielt ich ungenügende und ausweichende Bescheide. Dabei erlaube ich mir die Aufmerksamkeit des hohen k. k. Staats-Ministerium darauf zu lenken, dass die mir zugestossene Polizei-Behandlung sowohl was die Form als auch was das Wesen der Sache anbelangt, illegal war und das Gepräge der Gehässigkeit an sich trägt. Insbesondere wurden dabei die Ehre und die Rechte der hiesigen Universität gekränkt.

Denn vor einigen Jahren sind Fälle vorgekommen, dass gegen einige Universitäts-Professoren Disziplinar-Untersuchungen eingeleitet werden mussten, aber die Protokolle wurden immer mit der einem Universitäts-Professor gebührenden Decenz im Bureau eines Statthalterei- oder Hofrates und im Beisein des Rectors-Magnificus aufgenommen; vor zwei Jahren wurde der gewesene Diurnist der hiesigen Universitäts-Kanzlei Johann Chanowski eines Unterschleifes beeinzichtigt und aus diesem Anlass wurde eine Durchsuchung seiner Papiere durch den Hofrat Herrn Verkasovich und dem Statthalterei-Secretär Herrn Szydowski vorgenommen.

Ich als damals fungirender Rector Magnificus, wurde vom hohen Praesidio schriftlich aufgefordert, dieser Untersuchung beizuwohnen und jetzt nach zwei Jahren durchwühlt man ohne genügende Gründe, ohne Vorwissen des akademischen Senats die Papiere des emeritirten Rectors Magnificus und Dekans, entlockt von demselben protokollarische Aufnahmen ohne Beisein des Universitäts-Rector in der Kanzlei eines Polizei-Kommissärs, behandelt ihn als einen gemeinen Verbrecher.

Dem k. k. Staatsministerium ist meine loyale Gesinnungsart wohl bekannt, meine Bekanntschaft mit auswärtigen Gelehrten beschränkt sich auf rein litterarische Gegenstände und in allen meinen Korrespondenzen ist nicht die mindeste Spur irgend einer Äusserung zu finden, die mich einer Ungesetzlichkeit zeichen könnte.

Durch meine literarische Tätigkeit habe ich mir einen Namen

unter den Gelehrten erworben, ich bin Mitglied zweier Gelehrten-Gesellschaften, ich erhielt als Preis eine goldene Medaille und einen Ritter-Orden. Meine Loyalität und mein Patriotismus hat sich während meiner 18-jähriger Dienstzeit an dieser Hochschule genug bewährt. Die gerechte und schnelle Beendigung des gegen mich angezettelten Prozesses ist eine Lebensfrage für mich. Dem hohen k. k. Ministerium ist wohl bekannt, dass ich um die mir von 1-ten Dezember vorigen Jahres gebührende Vorrückung in das zweite Decenium eingeschritten bin, dem hohen k. k. Staatsministerium ist auch bekannt, das ungeachtet des im vorigen Schuljahre hohenorts bewilligten dreimonatlichen Vorschusses ich durch häusliche Calamitäten gezwungen wurde, die hohe Regierung um eine Unterstützung von 300 fl. Ö. W. anzusuchen. Während diese beiden Eingaben in der Schwebe sind, werde ich jetzt in einen Untersuchungs-Akt hineingebracht, welcher augenscheinlich nur eine gegen mich gerichtete Intrigue ist, um den Erfolg meiner dringenden Eingaben zu hintertreiben oder hinterzuhalten.

Deshalb wende ich mich an das hohe k. k. Staatsministerium mit der Bitte, Hochselbes geruhe, die bei mir zu wiederholten Malen staatgefundene Hausdurchsuchung für illegal zu erklären, die dieselbe anordnende Behörde zur Verantwortung zu ziehen und meiner gekränkten Ehre Genugtuung zu verschaffen.

Lemberg am 20-ten Januar 1867.

Jakob Glowacki
ord. öffentl. Professor an der
k. k. Universität zu Lemberg.

ЗМІСТ С ТОМУ.

1. Гальштатська культура Закарпаття в його природних межах. Написав ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК (Львів) с. 1—12
2. Образи Скитів. Написав БОРИС ВАРНЕКЕ (Одеса) с. 13—17
3. Конашевичі в Перемиській землі в XV і XVI ст. Генеалогічно-історична монографія (з 5 ілюстраціями й 3 генеалогічними таблицями). Написав БОГДАН БАРВІНСЬКИЙ (Львів) . . . с. 19—175
4. З приводу одної частини „Денника Осъвенціма“. Подав ГНАТ ХОТКЕВИЧ (Харків) с. 177—204
5. Коли й хто написав Густинський літопис? Написав АНАТОЛІЙ ЄРШОВ (Ніжин) с. 205—211
6. До питання про статті Б. Хмельницького. Написав ВАСИЛЬ ГЕРАСИМЧУК (Львів) . . . с. 213—235
7. Незвісний епізод з життя Дорошенка. Написав МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (Київ) с. 237—241
8. З життя Петра Дорошенка на Московщині. Подав МИКОЛА ПЕТРОВСЬКИЙ (Ніжин) . . . с. 243—250
9. До історії правобічних козаків в 1689—90 рр. Подав МИКОЛА АНДРУСЯК (Львів) . . . с. 251—274
10. Доля козаччини на Лівобережній Україні. Написав ВОЛОДИМИР ЩЕРБИНА (Київ) . . . с. 275—287
11. Образки з історії середнього шкільництва в Галичині в XVIII і XIX ст. Написав АМВРОЗІЙ АНДРОХОВИЧ (Сокаль) с. 289—310
12. До іконографії та нобілітації Івана Могильницького (зі знімками портрету й гербу). Подав ІВАН ШПИТКОВСЬКИЙ (Перемишль) . . . с. 311—319

13. М. Максимович і журнал „Основа“. (Листи В. Білозерського до М. Максимовича). Подав ВОЛОДИМИР ДАНИЛОВ (Ленінград) с. 321—326
14. Причинки до урядничої служби Куліша. (Від губерньського секретаря до надвального радника). Подав МИРОН КОРДУБА (Варшава) . . . с. 327—377
15. Протест Якова Головацького до австрійського міністерства з приводу трусу в його мешканні. Подав ФЕДІР САВЧЕНКО (Київ) с. 379—398

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Čarnečkyj-Gasse, 26

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen
Bde I—CL (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraina). (B. I—XX vergriffen).

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 16 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoj sekcii).

Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina. Bd. I (bis Anfang des XI Jahrh.).

Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina. Bd. II (bis Mitte des XIII Jahrh.).

Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina. Bd. III (bis zum J. 1340).

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina. Bd. IV (bis zum J. 1569).

Bd. VIII—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina. Bd. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina. Bd. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina. Bd. VII (Ukrainisches Kosakentum bis zum J. 1625).

Bd. XIV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraina, Bd. VIII, I Teil.

Bd. XV: Bohdan Barviňskyj, Dr. Julian Celevyč.

Bd. XVI: Al. Novyčkyj, Taras Ševčenko als Maler.

2. Ukrainisches Archiv, bis jetzt 15 Bde (I—XV).

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 22 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 27 Bände ihrer Sammelschrift (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraina.

Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen im Halyčer und Peremyšler Lande vom J. 1565—66.

Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen im Peremyšler und Sanoker Lande im J. 1565.

Bd. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen im Cholmer, Belser und Lemberger Lande im J. 1564—5.

Bd. IV—V: St. Tomašivskýj, Halyčer Akten und Annalen aus den J. 1648—1649.

Bd. VI: St. Tomašivskýj, Halyčer Chroniken 1648—1657.

Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570.

Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513—1630
Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648—1657
Bd. XVI, 1: St. Tomašivskýj, Vatikanische Materialien zur Geschichte der
Ukraina 1648—1657.

Bd. XXII: Tagebuch von J. Markovyč. (1735—1740).

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VII
3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraina.
5. Ševčenko, Kobzar', Facsimile der ersten Ausgabe vom J. 1840.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 4 Bde.

F. Juridische Kommission publiziert bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde.
4. Beiträge der juridischen Kommission (Zbirnyk prawnyczoj komisiji), Bd. 3.

G. Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlung (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 40 Bände. (Band XX erscheint später).
2. Materialien zur Ethnologie und Anthropologie; bis jetzt erschienen 22 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 5 Bde.

I. Kommission für klassische Philologie publiziert:

Arbeiten, bis jetzt 1 H. (in lateinischer Sprache).

J. Physiographische Kommission publiziert:

Sammelschrift der Kommission, bis jetzt 3 H.

K. Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion (in deutscher Sprache), bis jetzt 13 Hefte.

L. Bibliothek und Museum:

Alt-Ukraina (Stara Ukraina) 1924, 1925; 24 Hefte.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über Tätigkeit der Gesellschaft sowie der Sektionen und Kommissionen derselben. Bis jetzt erschienen N. 1—6 ukrainisch und 1—59 deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 1, vorrätig.

